DERLEYENLER
Özlem Kaygusuz, Behlül Özkan

Devletin Güvenliği Adına

Türkiye'de Milli Güvenlik Siyaseti

iletişim

İletişim Yayınları 3363 • Araştırma-İnceleme Dizisi 570
ISBN-13: 978-975-05-3581-9
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Mehmet Özer
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Yağmur Yıldırımay
DİZİN Berkay Üzüm, Mehmet Atala

BASKI Ayhan Matbaası SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
ÖZLEM KAYGUSUZ - BEHLÜL ÖZKAN

Devletin Güvenliği Adına

Türkiye'de Milli Güvenlik Siyaseti

iletişim

İÇİNDEKİLER

Giriş
Özlem Kaygusuz - Behlül Özkan 9

Birinci kısım

Tarihsel Arkaplan ve Güvenlik Devletinin Kuruluşu

Kuruluşundan Erken Soğuk Savaş Dönemine Kadar MAH'ın Yabancı Gizli Servislerle İlişkisi
Behlül Özkan 23

Erken Soğuk Savaş Döneminde ABD Milli Güvenlik Anlayışının Türkiye'ye Yansımaları
Serhat Güvenç 53

İkinci kısım

Güvenlik Devletinin Yapısı: Kurumlar, İşleyiş ve Paradigma

Türkiye'nin Milli Güvenlik Kavramının Soykütüğünü Çıkarmak: Bir Yoğunlaşma ve Kırılma Momenti Olarak "Manisalı Gençler Davası"
Özlem Kaygusuz 79

Bir Yönetim Tekniği Olarak
12 Eylül Darbesi ve Terörist Öznenin İnşası
Tuncer Beyribey 113

Herkesin Bildiği Sırlar: Bir Siyasi Kalkan Olarak
AKP'nin Devlet Sırrı Rejimi
Barış Zeren 135

Rejimin İpliğini Pazara Çıkarmak:
Türkiye'de Modüler Olağanüstü Hal Rejiminin İnşası
ve Güvenlikleştirme
Alper Kaliber 155

Türkiye'de Protesto Alanının Güvenlikleştirilmesi:
Protesto Yasakları ve Mobil OHAL Yönetimi
Mert Arslanalp - T. Deniz Erkmen 179

ÜÇÜNCÜ KISIM

Güvenlik Devletinde Siyaset:
Türkiye'de Siyasal Akım ve Hareketlerin
Milli Güvenliğe Yaklaşımları

İslâmcı İdeolojide Milli Güvenlik:
Uluslararası Boyut Üzerinden Bir Açıklama
Tunahan Yildiz 205

Sağ'ın Bağlayıcı ve Ayrıştırıcı Dokusu:
Sola Güvenlikçi Yaklaşım ya da Antikomünizm
İpek Gencel Sezgin - Ekin Kadir Selçuk 239

Türkiye'de Solun "Milli Güvenlik" Siyaseti:
Aydınlık ve Birikim Örnekleri
Cangül Örnek 261

Milli Güvenliğe Kültüralist Bakış:
Türk-İslâm Sentezi'ni
Milli Güvenlik Siyaseti Ekseninde Okumak
Seçkin Çelik 289

DÖRDÜNCÜ KISIM

21. Yüzyıl Türkiye'sinin Yeni Milli Güvenlik Devleti

2000'LERDE ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ VE GÜVENLİK POLİTİKALARI
İSMET AKÇA 315

ANAYASANIN SİLAHLI KUVVETLERİ
OKAN İRTEM 347

TÜRKİYE'NİN POST-FAŞİZMİ YA DA AKP'Lİ MİLLİ GÜVENLİK DEVLETİNİN TOPLUMSAL KÖKENLERİ: FEMİNİZM KARŞITI HAREKET ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME
FUNDA HÜLAGÜ 369

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ VE GÜVENLİK SİYASETİNİN KURUMSAL ANATOMİSİ
ALPER H. YAĞCI 399

ULUSAL GÜVENLİK ÜZERİNE FEMİNİST BİR OKUMA: FEMİNİST DURUŞ KURAMI, HİPERMASKÜLİNİTE, ANTİDİPLOMASİ VE KAŞIKÇI CİNAYETİ
C. AKÇA ATAÇ 421

YAZARLAR 445
DİZİN 451

Giriş

Özlem Kaygusuz - Behlül Özkan

7 Haziran 2015 genel seçimleri, hem 2002'den bu yana kesintisiz devam eden Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında hem de Türkiye'nin çok partili demokratik yaşamında çok önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçti. Bu seçimler sonrasında iktidarı kaybeden AKP, demokratik bir rejimde olması gerektiği gibi diğer partilerle açık bir koalisyon kurarak iktidarda kalmak ya da muhalefete geçmek yerine, kendisini de dönüştüren yeni iktidar ilişkileri kurdu ve devletin anayasal düzenini, iç ve dış siyaseti yeniden inşaya başladı. 1946'dan bu yana çok partili seçimler yapan, 1961'den beri defalarca koalisyon hükümetleriyle yönetilen Türkiye'de ilk defa meclis çoğunluğunun tek bir parti tarafından elde edilemediği bir seçim sonrasında, hükümet kurma görevi muhalefet partilerine verilmedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan iktidarı elinde tutmak için demokratik teamüllerin dışına çıkarak, kendisi dışında bir iktidar odağının ortaya çıkmasını engelledi. 2015 yaz aylarından itibaren son derece karanlık bir şekilde ortaya çıkan çatışma ve şiddet ortamının ardından, Kasım 2015'de yenilenen seçimlerde oylarını arttırarak iktidarını korudu.

Türkiye normal bir demokrasi olsaydı, Haziran 2015 seçimlerinin ardından yeni bir hükümet kurulacak, mevcut ekonomik düzenin çelişkileri içinde ve fakat yeni bir toplumsal uzlaşma zemi-

ninde neoliberal kriz yönetimi devam ettirilecekti. Ancak AKP'nin bu seçimden sonra kurduğu yeni iktidar ilişkileri ülkeyi neoliberal kriz yönetiminden çok daha derin bir kurumsal ve etik çözülüş sürecine, derin bir devlet-toplum krizine savurdu. AKP lideri Erdoğan'ı herhangi bir siyasi bir figür olmaktan çıkararak adeta yenilmezlik zırhı giymiş bir otokrata dönüştüren bu uzun iktidar dönemi, Türkiye'nin zaten oldukça sorunlu olan demokrasisinde büyük bir tahribat yarattı. Bu tahribat 14 Mayıs 2023 seçimleri öncesinde büyük bir muhalefet blokunun oluşmasını sağladıysa da, burada ele alınamayacak pek çok nedenden ötürü başarılı olunamadı ve iktidar değiştirilemedi. Cumhuriyetin yüzüncü yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan iktidarını korumakla kalmadı; devletin kamusal kimliğini ve rejimin ortalama demokratik niteliğini tamamen ortadan kaldıran yeni milli güvenlik devleti de varlığını pekiştirmiş oldu.[1] Mevcut durumda Erdoğan'ın liderliğinde kurulan bu yeni iktidar yapısı, hem neyin ve kimin milli olduğuna ya da olmadığına günün koşulları içinde, çıkarlarına ne hizmet ediyorsa ona göre karar veriyor hem de tehdit, tehlike ve terörün kapsamını ve sınırlarını yine kendisi belirliyor; güvenlik tartışmasını nesnel ve kamusal bir zeminden çıkararak, siyasi tekeline alıyor.

Bu çalışma, Türkiye'nin 2015'den beri içinde bulunduğu ve Erdoğan'ın iktidarını koruması sebebiyle deneyimlemeye devam edeceği anlaşılan bu olağanüstü sürecin sosyo-ekonomik ve ideolojik-düşünsel arka planının ve Türkiye'de iktidar ve muhalefetin milli güvenliğe yaklaşımlarını belirleyen eski ve yeni toplumsal/siyasal dinamiklerin nasıl ele alınabileceği sorusundan hareketle planlandı. Daha somut bir ifadeyle, Türkiye'nin milli güvenlik devletinin yapı ve işleyişini, diğer bir deyişle ülkenin "beka sorununu" tarihsel bir arka plana dayanarak ancak özellikle 2015 sonrasına odaklanarak, olabildiğince geniş bir düzlemde ele almayı amaçladı. Günümüz Türkiye'sinde milli güvenlik sadece güvenlik kurumları ve dış politika alanında değil, sosyo-ekonomik işleyiş, kamusal idari yapı, anayasal düzen, ordu-siyaset ilişkileri, demokratikleşme, mil-

1 Kitabın bütününde genel olarak *milli güvenlik* kavramı kullanılmasına rağmen, bazı yazarların tercih etmesi ya da kuramsal tartışmalarda daha uygun olması nedeniyle *ulusal güvenlik* kavramı da kullanılmıştır.

liyetçilik/vatandaşlık, toplumsal cinsiyet, din-devlet ilişkileri ve sivil toplum gibi tüm alanlarda iktidarın söylem ve politikalarının ana meşruiyet çerçevesini oluşturmaya devam ediyor. Cumhuriyetin yüzüncü yılında Türkiye toplumu aşırı baskıcı, otoriter bir rejim altında yönetilen, yine aşırı derece kutuplaşmış ve yoksullaşmış bir toplum haline gelmiş bulunuyor. Bunun da ötesinde, milli güvenliğe dair yirmi yılı aşkın bir süredir kurgulanan siyasetler, ana muhalefet ve diğer birçok siyasi hareket ve akım tarafından da temel hatlarıyla kabul edilmiş görünüyor. Diğer bir deyişle *milli güvenlik* ülkedeki siyasi dönüşüm olasılıklarının sınırlarını da belirliyor. Cumhuriyetin yüzüncü yılında ülkede yaşanan krizin bu kadar derin olmasının nedenlerinden biri de kuşkusuz budur.

Sonuç olarak 2015'den bu yana Türkiye'de güvenliğin siyaset üzerindeki felç edici etkisini, tarihsel olarak demokrasinin askerî darbelerle sürekli olarak kesintiye uğratıldığı ve güvenliğe dayalı bir devlet aklının kamu düzenini biçimlendirdiği bir arka plana dayalı olarak, ancak çok daha radikal bir biçimde deneyimlemekteyiz. Milli güvenliğin devletin kuruluşunu ve siyaset olasılıklarını belirleyen bir yönetim tekniği olarak, ülkenin en kritik bir arada yaşama meselelerinin siyasi mekanizmalarla ve şiddetten arındırılmış bir düzlemde çözülmesinin önündeki ana engel olduğu da tüm açıklığı ile görülüyor. Burada elbette ki bir tarihsel sürekliliğin altını tekrar çizmek gerekir. Türkiye'de milli güvenlik adına atılan tüm adımlar, kurumsal dönüşümler ve siyasi pratikler özellikle askerî darbe dönemlerinde, ancak bu dönemlerle sınırlı olmayan bir şekilde temel hak ve özgürlüklerin sürekli gerilemesine neden olmuştur. Bu noktada karşımızdaki soru şudur: Milli güvenliğin siyaseti paralize eden konumu, toplumsal desteğinin bir kısmını mevcut milli güvenlik devletine karşı yürüttüğü(nü iddia ettiği) mücadeleyle elde etmiş, sivil bir iktidar döneminde nasıl bu kadar keskinleşmiş ve ülkeyi sadece bir rejim krizine değil, derin bir devlet krizine sürüklemiştir? Bu çalışmanın Türkiye'de milli güvenlik devletinin cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ortaya çıkan temel özelliklerini, değişen uluslararası sisteme paralel olarak yapılanan kurum ve politikalarını ele alan tarihsel çalışmalarla birlikte, mevcut güvenlik devletinin özellikle 2000'li yıllardaki dönü-

şümlerle etkileşmesinin sonuçlarını, diğer bir deyişle Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu devlet-toplum krizini hem yaratan hem de yöneten yeni, neoliberal güvenlik devletinin siyasi, sosyo-ekonomik, askerî ve ideolojik niteliklerini, yerel özgünlükleri ve bölgesel/küresel dinamiklerle etkileşimleri bağlamında ele alan kapsamlı ve kolektif bir çalışma olmasını amaçladık.

Türkiye'de milli güvenliğin siyaseti derinlemesine etkileyen bir kavram ve söylem olarak siyaset bilimi çalışmalarında ele alınmaya başlanması 1990'ların başındadır. Kavram, ilk olarak 1960'larda siyasi terminolojiye ve devlet diline girer; 1970'lerin sonlarından itibaren özellikle askerî çevrelerde ve anayasa hukukçuları tarafından bir çalışma konusu olarak ele alınmaya başlar (Özcan, 2010: 307-308).[2] Bu ilk çalışmalarda kavramın kökenine ve evrimine, özellikle askerî, hukuki ve siyasi metinlerde nasıl kullanıldığına odaklanan, kurumsalcı bir perspektifin ön plana çıktığını görürüz.[3] Soğuk Savaş'ın sona erişini takip eden on yılda ise kavrama yönelik çok daha siyasi ilgi söz konusudur. Bu ilginin ardındaki kaygı ise, 12 Eylül darbesi ile adeta mükemmelleşen güvenlik devletini tüm yönleriyle ortaya koyarak darbe ile hesaplaşmak, ordunun siyaset ve toplumsal düzen üzerindeki baskın rolünü, dönemin özel ifadesiyle "askerî vesayeti" sorgulamak ve ortadan kaldırılması için mücadele etmektir (Özdemir, 1993; Cizre, 1997; İnsel, 1997, 2001; Üskül, 1997; Altınay, 1999).

2000'lerle birlikte milli güvenlik paradigma ve politikalarının demokratikleşme önünde nasıl büyük bir engel olduğu militarizm, milliyetçilik, temel haklar ve hukuk devleti tartışmalarıyla ilişkilendirilerek çok daha geniş bir düzlemde ele alınmaya başlanır (Sevinç, 2000; Keyman, 2001; İnsel, 2000; Altınay ve Bora, 2002; İnsel ve Bayramoğlu, 2009; Balta Paker ve Akça, 2010). Bu çalışmalar Türkiye siyasetinde milli güvenliğin temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının ana gerekçesi olarak siyasetin ve demok-

2 Kavramla ilgili ilk analitik çalışmalar Rona Aybay'ın 1978 tarihli "Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu" ile Tayfun Akgüner'in 1983 tarihli "1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu" başlıklı çalışmalarıdır.

3 Kurumsalcılık, siyaseti ve toplumsal düzeni anayasal tasarımlar üzerinden çalışmayı öneren bir yöntemdir. Bkz. Stimo (2009:151-174).

rasinin sınırlarını çizen, hukuk devletine karşı devlet aklını temsil ve ifade eden ve bir bütün olarak devlet-toplum ilişkilerini düzenleyen anahtar bir kavram haline gelişinin hikâyesini ortaya koyar. Ancak aynı zamanda kurumsalcı yöntemin ciddi bir sınırlılığı da giderek belirginleşir. Milli güvenliğin siyaset üstü konumunun gerektirdiği gizlilik yüzünden kavram ancak incelenmesine izin verilen belgeler, yürürlükteki yasalar, MGK kararları ve yüksek askerî bürokrasi ile bu konuyu tartışmaya açmaya çalışan siyasilerin açıklamaları üzerinden, sınırlı bir şekilde çalışılabilmektedir. Milli güvenliğin ne anlama geldiğini resmî belgeler ya da hukuksal mevzuat üzerinden anlamaya çalıştığınızda, karşınıza devletin açıklamayı uygun gördüğü iç ve dış tehdit tanımlarından başka bir bilginin çıkması zaten pek mümkün değildir. Bu metinler aslında ağırlıklı olarak ordu tarafından oluşturulan milli güvenlik anlayışına toplum desteğini sağlamak üzere hazırlanmaktadır.[4] Diğer yandan bu kaynaklarda devletin ve toplumun karşı karşıya olduğu (iddia edilen) tehditler tanımlanmakla birlikte, özellikle iç tehditler konusunda genellikle bir gizlilik, en iyi ihtimalle bir muğlaklık hâkimdir. 1992'de kamuoyu ile ilk kez paylaşılan ve "devletin gizli anayasası" ya da "Kırmızı Kitap" olarak tanımlanan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB) o dönemden bu yana hâlâ erişilebilir olmadığı için, kavram üzerine yapılan çalışmalar MGK ve Genelkurmay Başkanlığı bildirileri, yayınları, ağırlıkla yüksek askerî bürokrasi, daha az sayıda Başbakanlık, İç İşleri ve Milli Savunma Bakanlığı kaynaklı belge, metin ve açıklamalar ile başta temel haklar, terörle mücadele, ceza/ceza muhakemeleri usul kanunları ve DGM kararları olmak üzere, iç güvenlikle ilgili her türlü yasal mevzuat üzerine yoğunlaşmak durumunda kalmışlardır.

2000'lerin ortalarından itibaren Türkiye'de de siyaset ve iktidar analizlerini geniş ölçüde etkileyen eleştirel politik-ekonomi ve post-yapısalcı yaklaşımlar bu açıdan ciddi bir farklılık yaratırlar. Güvenliği liberal-kapitalist toplumsal formasyonlarda gelişen bir yönetim tekniği olarak ele alan, güvenlik aygıtının yapılanışı ve

4 Birkaç örnek için bkz. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları (1990); Harp Akademileri Komutanlığı (1993, 1994); Başbakanlık (1983); "Devletin Stratejik İç Tehdit Raporu" (1992).

özellikle terörle mücadele çerçevesindeki devlet şiddeti pratikleri ile suç/cezalandırma, siyasal şiddet/cezasızlık ve olağanüstü hal/istisna gibi kavramlarla ilişkilenen çalışmalar ağırlık kazanmaya başlar (Altınay, 2009; Gambetti, 2007; Berksoy, 2007, 2012; Akça, 2009; Özkazanç, 2007, 2011; Çalkıvik, 2011; Dölek, 2015; Kaygusuz, 2016; Öztan ve Bezci, 2016). Eleştirel politik-ekonomi analizler neoliberal dönüşümün yarattığı, çok daha güçlenmiş güvenlik devletini sınıfsal bir zemine oturturken, post-yapısalcı iktidar ve olağanüstü hal/istisna hali tartışmaları da güvenliğin kurucu bir iktidar tekniği olarak irdelenmesinin yolunu açar.

Bu çalışmada yer alan makaleler Türkiye'de milli güvenlik üzerine literatürün yukarıda özetlenen evrimini yansıtan yöntemsel bir çeşitlilik gösteriyor. Hem mevcut kurumsalcı literatüre yeni ve özgün araştırmalarla katkıda bulunan, hem de farklı eleştirel güvenlik yaklaşımlarının kavramsal araçlarını kullanarak Türkiye'nin yeni milli güvenlik devletini küresel bir bağlam içinde kavramamıza olanak tanıyan çalışmalar bir arada yer alıyor. Ancak daha da önemlisi bu kapsamlı çalışma, Türkiye'de milli güvenlik devletinin Soğuk Savaş döneminde inşa edilen formunun tasfiye edilmekten çok, sivil bir iktidar döneminde nasıl dönüştürüldüğünü ve yeniden örgütlendiğini ortaya koyuyor. Çalışmanın bu kadar kapsamlı bir nitelik kazanmasında, geniş katılımlı ve oldukça verimli geçen iki çalıştayın katkısını vurgulamak gerekir. Bu çalıştaylarda kitapta yer alan her makale tartışmacıların katkı ve yorumlarıyla geliştirildi ve olgunlaştırıldı. Hem kitaba katkı sunan yazarlarımıza hem de tartışmacı olarak çalıştaya katılan Gencer Özcan, Filiz Zabcı, Yüksel Taşkın, Zafer Yılmaz, Pınar Bedirhanoğlu, Barış Alp Özden, Ertuğ Tombuş, Menderes Çınar, Erhan Doğan, İlker Aytürk, Burak Cop, Merve Özdemirkıran, Zerrin Torun, İnan Rüma, Evren Balta, Mehmet Ali Tuğtan, Deniz Yonucu ve Coşku Çelik'e ne kadar teşekkür etsek az. Kitabın biçimsel düzenlenişinde Abdullah Pekel'in emeği büyük. Elbette olabilecek tüm kusur ve hatalar bize ait.

Kitabın dört ana kısmı, ikinci çalıştayın dört oturumunun başlıklarından oluşuyor. "Tarihsel Arkaplan ve Güvenlik Devletinin Kuruluşu" başlıklı ilk kısım, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren

yeni devletin güvenlik aygıtının ve paradigmasının yapılanışını ele alan iki çalışmadan oluşuyor. Kitabın açılış makalesinde Behlül Özkan, 1926'daki kuruluşundan erken Soğuk Savaş dönemine kadar MAH'ın (Milli Emniyet Hizmetleri) faaliyetlerinin tek parti rejimi içindeki işlevini mercek altına alıyor. Özellikle 1930'ların ikinci yarısından itibaren MAH'ın yabancı istihbarat servisleriyle kurduğu ilişkiler üzerinden devlet güvenliğine yönelik ana tehdidi nasıl tanımladığını ve bu tehdide karşı nasıl hareket ettiğini irdeliyor. Serhat Güvenç ise tarihsel olarak Türkiye'de milli güvenlik düşünce ve uygulamalarının alt yapısının Prusya/Alman askerî geleneğinden Amerikan geleneğine nasıl kaydırıldığını irdeliyor. Soğuk Savaş'ın yükselişi ile birlikte ABD'de temelleri yeni atılan milli güvenlik kurumlarının Amerikan askerî yardımı vesilesiyle Türkiye'ye aktarılma sürecinin hiç de sorunsuz olmadığını ve bu süreci etkileyen faktörleri irdeliyor.

"Güvenlik Devletinin Yapısı: Kurumlar, İşleyiş ve Paradigma" başlığını taşıyan İkinci Kısım'da kitabın yöntemsel çeşitliliğinin ortaya çıktığı dört makale yer alıyor. İlk iki makalede Özlem Kaygusuz ve Tuncer Beyribey post-yapısalcı güvenlik eleştirisinin güvenliği devletin bir faaliyet alanı olmaktan çok, farklı toplumsal aktörler arasındaki iktidar ilişkilerini kuran, yansıtan ve yeniden üreten bir toplumsal ve siyasal pratikler bütünü, bir yönetim tekniği olarak ele alıyorlar. Özlem Kaygusuz, Türkiye'nin milli güvenlik kavramının soykütüğünü çıkarmanın bir ilk aşaması olarak güvenlik habitusu, güvenlik hakikati ve güvenlik rejimi gibi kavramlar üzerinden özgün bir analitik çerçeve öneriyor ve bu çerçevenin 1990'lara damga vuran olaylardan Manisalı Gençler Davası'nı irdelemek için nasıl kullanılabileceğini tartışıyor. Tuncer Beyribey ise Türkiye'de devlet şiddeti ile hegemonik terörist öznenin inşası arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 1977 Maraş Katliamı ile 1987'de Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin tesisi arasındaki on yıllık dönemi mercek altına alıyor. Barış Zeren'in çalışması Türkiye'nin 12 Eylül'de anayasal çerçevesine kavuşan ve 1990'lar boyunca mükemmelleşen milli güvenlik devletinin AKP dönemindeki dönüşümüne dair tartışmayı devlet sırrı kavramı üzerinden ele alıyor. Alper Kaliber ise, Schmittçi istisna hali ve güvenlikleştir-

me kuramlarını eleştirel bir yeniden okumaya tabi tutarak, Türkiye'nin yeni güvenlik devletinin özellikle cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte nasıl modüler bir olağanüstü hal rejimine dayandırıldığını tartışıyor. İkinci Kısım'ın son makalesinde Mert Arslanalp ve Deniz Erkmen ise, Türkiye'de son on beş yıl zarfında yaşanan otoriterleşmenin fazla çalışılmayan bir yönünü, protesto alanının artan güvenlikleştirilmesi sürecini ele alıyorlar. Protesto hakkında son dönemde yaşanan daralmanın aslında AKP'nin mevcut yönetme pratiğinin bir parçası olduğunu gösteriyorlar.

"Güvenlik Devletinde Siyaset: Türkiye'de Siyasal Akım ve Hareketlerin Milli Güvenliğe Yaklaşımları" başlıklı Üçüncü Kısım, Türkiye'de devlet kurumsallığı içinde kurgulanan milli güvenlik anlayışını benimseyen, daha da ileri götüren ya da devletin güvenlik anlayışına tamamen karşı olan siyasi/ideolojik akım ve hareketlerin milli güvenlik yaklaşımlarını irdeleyen çalışmalardan oluşuyor. Üçüncü Kısım'ın ilk makalesinde Tunahan Yıldız Türkiye İslâmcılığının milli güvenlik söylemini, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin özellikle 2015 sonrasındaki milli güvenlik siyasetinin, 2010'lu yılların başından itibaren nasıl İslâmcı ideoloji içerisinden çağrıldığını gösteriyor. İpek Gencel Sezgin ve Ekin Kadir'in çalışmaları ise Türkiye siyasetinde 1960'lı yılların ortalarından itibaren ortaya çıkan ultra milliyetçi ve İslâmcı uç sağ grupların ürettiği antikomünist çerçevelerin, ana akım sağ siyasal elitlerin de desteğiyle sol siyaseti nasıl güvenlikleştirdiğini ve bu sürecin 1970'lerin kutuplaşan Türkiye'sinde siyaset karşıtı politika yapma biçiminin düşünsel temelini oluşturduğunu ortaya koyuyorlar. Cangül Örnek, devletin milli güvenlik söylemlerinde yıkıcı unsur olarak nitelendirilen sol siyasi düşünce ve akımların kendilerinin bir milli güvenlik gündemi, politikası ya da yaklaşımı olup olmadığını *Aydınlık* ve *Birikim* dergileri üzerinden ele alıyor; 1970'lerden 1990'lara uzanan bir tarihsel süreç boyunca Aydınlık hareketi ve *Birikim* çevresinin milli güvenlikle ilişkili tartışmalardaki yaklaşımlarını irdeliyor. Seçkin Çelik'in çalışması, Türkiye'de milliyetçi-muhafazakâr entelijansiyanın devrimci tek parti döneminde başlattıkları kültür devrimi karşıtlığını, 1970'lerden itibaren nasıl "sol tehdit"le bağlantılandırdıklarını ve bu kaynaktan beslenen Türk-İslâm sentezi

düşüncesinin kültürel konuları nasıl milli güvenlik siyasetinin bir parçası haline getirdiğini irdeliyor.

"21. Yüzyıl Türkiye'sinin Yeni Milli Güvenlik Devleti" başlıklı Dördüncü Kısım, yirmi bir yıllık AKP iktidarının son sekiz yılında tam olarak şeklini alan yeni milli güvenlik devletini, kurumsal yapısı ve somut politikaları bağlamında irdeleyen makalelerden oluşuyor. İsmet Akça AKP iktidarının farklı dönemlerinde ordu-siyaset ilişkilerinde yaşanan değişimleri, hegemonik bir siyasi aktörün varlığı/yokluğu ve Kürt sorununun (de-)militarizasyonu dinamikleri üzerinden ele alıyor. Okan İrtem, 15 Temmuz sonrası ortaya çıkan yeni rejimi anayasasızlık olarak tanımlayarak, TSK'nın komuta yapısının bu rejimin keyfî, kural dışı, denetimsiz ve hızlı iş görme biçimine ne kadar uyum gösterdiğini irdeliyor. Funda Hülagü 2015'den bu yana giderek görünürlülük kazanan antifeminist grupların devletle ilişkisine odaklanarak, antifeminizmin Türkiye'de derinleşen toplumsal çelişkilere şovenist, ayrımcı, muhafazakâr, hatta yer yer faşizan ve sınıf-temelli bir çözüm olup olmadığını irdeliyor. Alper Yağcı'nın çalışması ise, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin Türkiye'nin milli güvenlik siyasetindeki etkilerini, yeni sistemin nasıl esas olarak iktidar blokunu iç ve dış tehditlere karşı koruma amacıyla tasarlandığını göstererek irdeliyor. Dördüncü Kısım'ın ve kitabın son makalesinde C. Akça Ataç, muhalif Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul'daki konsolosluk binasında Suudi devletinin yetkilileri tarafından öldürülmesini feminist duruş kuramı, hipermaskülinite, feminist güvenlik ve antidiplomasi kavramlarından yararlanarak irdeliyor ve dış politikalarında hipermaskülen ve istihbarat ağırlıklı antidiplomasi yöntemlerini benimsemiş olan bu iki ülkede milli güvenliğin toplumun ve bireyin güvenliğinden ne kadar uzak bir kavram olduğunu tartışıyor.

Bu çalışmanın alana yeni giren genç araştırmacıları heveslendirmesi dileği ve umuduyla...

Ankara, İstanbul, Ağustos 2023

KAYNAKÇA

Akça, İ. (2002), "Kolektif bir sermayedar olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Birikim*, 160-161: 80-101.

Akgüner, T. (1983), *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, no. 12.

Altınay, A.G. (1999), "Askerlik ve Eğitim: Askerlik Vazifesinden Milli Güvenlik Bilgisine", *Birikim*, 125-126, 200-208.

— (2009), "Tabulaşan ordu, yok sayılan militarizm: Türkiye'de metodolojik militarizm üzerine notlar", M.Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim, 1245-1257.

Altınay A.G ve Bora, T. (2002), "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", T. Bora ve M. Gültekingil (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 4: *Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim, 140-154.

Aybay, R. (1978), "Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu", *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXXIII (1-2), Mart-Haziran.

Balta Paker, E. ve Akça, İ. (2010), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Başbakanlık (1983), *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Berksoy, B. (2007), "Neo-liberalizm ve toplumsalın yeniden kurgulanması: 1980 sonrası Batı'da ve Türkiye'de polis teşkilatları ve geçirdikleri yapısal dönüşüm", *Toplum ve Bilim*, 109: 35-65.

Berksoy, B. (2012), "Güvenlik Devleti'nin Ortaya Çıkışı, 'Güvenlik' Eksenli Yönetim Tekniğinin Polis Teşkilatındaki Tezahürleri ve Süreklileşen 'Olağanüstü Hal': AKP'nin Polis Politikaları", *Birikim*, 276.

Bezci, E.B. ve Öztan, G.G. (2016), "Anatomy of the Turkish Emergency State: A Continuous Reflection of Turkish Raison d'état between 1980 and 2002", *Middle East Critique*, 25(2):163-179.

Cizre, Ü. (1997), "The anatomy of the Turkish military's political autonomy", *Comparative Politics*, 29(2):151-166.

Çalkıvik, E.A. (2011), "Ölümüne Yaşatmak: Güvenlik Sorunu Olarak Yaşam", *Toplum ve Bilim*, 122.

"Devletin Stratejik İç Tehdit Raporu" (1992), *2000'e Doğru*, 22 Kasım, 47: 8-17.

Dölek, Ç. (2015), "Privatization of Security as a State-Led and Class-Driven Process: The Case of Turkey", *Science & Society*, 79(3): 414-441.

Gambetti, Z. (2007), "Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, 109: 7-34.

Genelkurmay Başkanlığı (1990), *Devletin Kavramı ve Kapsamı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Harp Akademileri Komutanlığı (1994), *Milli Güvenlik Siyasetinin Oluşturulması*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

— (1993), *Güneydoğu Anadolu'da Devam Etmekte Olan Bölücü Hareketin Gelecekteki Muhtemel Seyri ve Türkiye'nin Bütünlüğüne Etkileri*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

İnsel, A. (1997), "Milli Güvenlik Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Girişimi", *Birikim*, 96:15-19.

— (2001), "Ulusal Güvenlik Siyaseti ve Silahlı Kuvvetler Partisi", *Birikim*, 149.

İnsel, A. ve Bayramoğlu, A. (2009), *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Kaygusuz, Ö. (2016), "Bir Siyasal İdare Tekniği Olarak Güvenlik ve AKP Döneminde Ulusal Güvenlik Devleti", *Praksis*, 40: 85-119.

Keyman, E.F. (2001), "Devlet Bekası-Hukukun Üstünlüğü Karşıtlığı: Türkiye'de Devlet Sorunu ve Demokratikleşme Olasılığı", *Doğu Batı*, 13.

Özcan, G. (2010), "Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi", E. Balta Paker, İ. Akça (der.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 307-349.

Özkazanç, A. (2007), "Biyo-politik çağda suç ve cezalandırma", *Toplum ve Bilim*, 108: 15-51.

— (2011), *Neoliberal Tezahürler: Vatandaşlık, Suç, Eğitim*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Sevinç, M. (2000), "Milli Güvenlik Kurulu ve 1997 Süreci", *Birikim*, 131: 60-71.

Stimo, S. (2009), "Tarihsel Kurumsalcılık", Donatella Della Porta ve M. Keating (der.), *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, 151-174.

Üskül, Z. (1997), *Siyaset ve Asker*, Ankara: İmge Yayınları.

BİRİNCİ KISIM

Tarihsel Arkaplan ve Güvenlik Devletinin Kuruluşu

Kuruluşundan Erken Soğuk Savaş Dönemine Kadar Mah'ın Yabancı Gizli Servislerle İlişkisi

Behlül Özkan

Cumhuriyet'in ilanıyla modern bir istihbarat örgütünün kurulmasına duyulan ihtiyaç nedeniyle Ekim 1925'te, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman askerî istihbaratının başında bulunan Albay Walter Nicolai ile Ankara'daki Alman Büyükelçisi Rudolf Nadolny vasıtasıyla bağlantıya geçildi. Nicolai Ocak 1926'da gerçek amacını diğer ülkelerden gizlemek için, Junkers uçak şirketinin çalışanı kisvesi altında Ankara'ya geldi. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Fevzi Çakmak'ın da içinde bulunduğu üst düzey devlet insanlarıyla yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin istihbarat teşkilatının kurulmasına ücret mukabili danışmanlık yapması kararlaştırıldı (Epkenhans, 2018: 55-56). 6 Ocak 1926'da altında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın imzası bulunan tebligatla merkezi Ankara'da, şubeleri İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır ve Kars'ta olan, yurtiçine yönelik faaliyette bulunacak Milli Emniyet Hizmeti (MAH), Genelkurmay çatısı altında kuruldu (İlter, 2002: 18-22, 45). Haziran 1926'da Almanya'ya giden altı kişilik Türk heyeti Nicolai'nin kurslarına katıldılar. Alman istihbaratçı Eylül 1926'da Türkiye'ye gelerek iki ay süresince iç ve dış istihbarata dair çok daha kapsamlı bir eğitim verdi. Bu sürecin hemen ardından 19 Aralık 1926 tarihinde yayımlanan gizli bir kararnameyle Genelkurmay'dan alınarak Başbakanlık'a verilen MAH riyaseti oluşturuldu.

MAH'ın reisliğine bir hafta içinde Yarbay Şükrü Ali Ögel tayin edildi (İlter, 2002: 28-34). Kararnamede MAH reisi ve memurlarının tayininin cumhurbaşkanının onayına başbakan tarafından arz olunacağı belirtiliyordu. MAH'ın ilk başkanı Ögel'e göre (1973: 605-606) teşkilatın başbakana bağlanması kararı Nicolai'nin tavsiyesiyle alınmıştı. Genelkurmay, Emniyet, Jandarma ve Dışişleri personelinden alınan memurlarla kurulan teşkilatta ilk etapta on kişi görevlendirildi. Yurtdışına yönelik istihbarat faaliyetleri için Viyana, Tahran ve Kahire'de temsilcilikler oluşturuldu.

Kuruluşundan itibaren personel yapısında asker sivil dengesinin gözetilmesi, MAH reisinin başbakan ve cumhurbaşkanı tarafından atanacağına karar verilmesi, Soğuk Savaş'ta tamamen Genelkurmay'ın kontrolüne girecek teşkilata dair gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntıdır. Dahası teşkilat "şeklen" de olsa İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştı. İçişleri Bakanı Cemil Uybaydın imzalı 5 Ocak 1927 tarihli "çok gizli ve kişiye özel" tebligata göre MAH'ın görevi, araştırma ve incelemeler sonunda gerekli görülen tedbirler hakkında ilgili makamları haberdar etmekti. 8 Şubat 1928 tarihinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya valiliklere gönderdiği "gizli" tebligatla, Milli Emniyet Hizmetleri'nin "görevlerinin tamamen istihbari mahiyette olduğu, M.E.H. [MAH] memurlarının yürütmeye müdahale etmeyecekleri, yalnız sonucu ve bu konudaki belge ile kanaatlerini Vilayetler'e arz edecekleri" duyuruluyordu (İlter, 2002: 35-38). Tek parti rejimi, kuruluşundan itibaren MAH'ı operasyonlara sokmamaya, görev ve yetkisini istihbarat toplamakla sınırlandırmaya azami çaba sarf etmiştir. MAH Başkanı Ögel (1973: 605-606) de yıllar sonra yazdığı makalede bunu vurgulamak ihtiyacı duymuştu: "Birçok kimsenin kanaati hilafına olarak, memleketin menfaati aleyhinde çalışanların faaliyetini takipten başka, ne iç işlerle ne iç politika ile asla meşgul olmuyorduk." Teşkilatlanması ve faaliyetleri gizlilik içinde yürütülen MAH'ın varlığı da kamuoyundan saklanıyor, teşkilata alınan kişilerin kadroları farklı kurumlar içinde gösteriliyordu. İktidar sanki MAH gibi bir kurum hiç yokmuş gibi hareket ediyordu.

MAH'ın kurucu reisi Ögel on beş yıllık görevinden 7 Temmuz 1941'de istifa etti. Ögel istifa kararının gerekçesini yıllar sonra

açıklarken, İnönü ve Bayar'ın başbakanlıkları döneminde "yardım ve takdir" gördüğünü, ancak 1939'da başbakan olan Refik Saydam döneminde "devamlı müşkülatla" karşılaştığını öne sürer. Başbakan Saydam MAH'ı "kendi işleriyle ve iç politika" alanlarında kullanmak isteyince, Ögel Saydam'ın "kaprislerine boyun" eğmeyip "prensipleri uğruna istifa" etmişti. Ögel'in yerine atanan ve teşkilata 1929'da girmiş olan Naci Perkel, 1934'ten itibaren MAH'ın reis yardımcısıydı. Gizli bir kararnameyle kurulan ve adeta hayalet teşkilat olarak faaliyetlerini sürdüren Türk gizli servisinin üzerindeki örtü, Perkel'in reislik makamına oturmasından iki yıl sonra aralandı. 29 Haziran 1943 tarihli *Resmî Gazete*'yi dikkatle okuyanlar sadece tek bir satırla, "Milli Emniyet Hizmeti" isminde bir kurumun varlığını ve reisinin başbakanlık kadrosundan aylık 150 lira maaş aldığını öğrendiler. Reis Perkel, hem İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Sovyetler Birliği'ne karşı yabancı gizli servislerle kurulan işbirliğinde hem çok partili hayata geçilmesiyle ısınan iç siyasette MAH'ı farklı bir kulvara çekecekti.

Yabancı istihbarat servisleriyle kurulan ilk temaslar

1924-1927 yılları arasında İstanbul Emniyet Müdürlüğü yapan ve MAH'ın kuruluşunda reisliğine getirilmesi düşünülen Ekrem Baydar, o dönem istihbarat örgütüne ihtiyaç duyulmasını üç nedenle izah eder: 1) Şeyh Sait isyanı ve sonrasında tehdit olarak görülen "gericiler", 2) komünizmle mücadele, 3) İngiliz gizli servisinin faaliyetleri (Erinç, 2010: 106-107). Haziran 1927 tarihinden itibaren komünizm faaliyetlerinin takibi Emniyet Genel Müdürlüğü'nden alınarak MAH'a devredildi (İlter, 2002: 37). Soğuk Savaş'ın başlamasından yaklaşık yirmi yıl önce, tek parti iktidarı komünizmle mücadeleye özel önem atfederek bunu milli emniyet ve istihbarat meselesi olarak görüyordu. 1925 yılında Şeyh Sait isyanını bastırmak için ciddi çaba sarf eden iktidar, cumhuriyet rejimine karşı olan dinî gruplara karşı MAH içinde özel bir yapılanmaya ihtiyaç duymamıştı. Aynı dönemde toplumsal tabanı son derece zayıf olan komünistlerle mücadelenin istihbarat teşkilatına devredilmesi dikkat çekicidir. Bu durum Ankara'nın Moskova ile ilişkile-

ri ve Sovyet rejimine bakışından ayrı değerlendirilemez. Milli Mücadele sırasında Kemalistlerin önde gelen destekçisi Sovyetler Birliği ile aralarında Batı'ya şüpheyle bakmak konusunda ortaklaşma varsa da, cumhuriyetin ilanıyla birlikte tek parti rejimi ideolojik açıdan Moskova'ya kuşkuyla yaklaştı. Dolayısıyla 1923 sonrasında Sovyetler Birliği ile sürdürülen yakın ilişkilerin zeminini ideoloji değil, ortak çıkarlar oluşturmuştur. 1920'lerde ve 1930'ların ilk yarısında Türkiye; Avrupalı büyük güçlerden Fransa ve İngiltere'ye karşı mesafeli durmuş, bunlarla dış politika ve istihbarat alanında Sovyetler Birliği'ne karşı ortak hareket etmemeye özen göstermişti. Kurtuluş Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere'ye karşı mücadele etmiş olan Kemalistlerin, cumhuriyetin ilanı sonrasında da Batılı büyük güçlere dair duydukları çekince devam etti. Ankara, Fransa ve İngiltere ile Sovyetler Birliği'ne karşı istihbarat alanında yapılacak işbirliğinin hem eşitler arasında bir ilişki olmayacağının hem de Türkiye'yi kuzey komşusuyla karşı karşıya getirebileceğinin farkındaydı. Ancak Kemalistlerin bu yaklaşımı, Moskova'yı müttefik olarak gördükleri anlamına gelmemelidir. 1920'lerin ortalarından itibaren Polonya ve Türkiye arasında istihbarat alanında yapılan temaslar ve işbirliğinin incelenmesi; özelde MAH'ın Sovyetler Birliği'ne yaklaşımının, genel olarak da Ankara'nın Moskova'ya yönelik politikasının netleşmesini sağlayacaktır.

Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyıldan itibaren Rus Çarlığı'yla mücadelede benzer tarihi paylaşıyordu. Lozan Antlaşması'ndan bir gün önce İsviçre'de görüşen Türk ve Polonya heyetleri iki ülke arasında diplomatik ilişkileri kuran antlaşmayı imzaladılar (Topaktaş, 2014: 116-118). Polonya'nın ilk Ankara büyükelçisi Roman Knoll'un 1924'te göreve başlarken önceliği, Türkiye ile birlikte Rusya'ya karşı ortak cephe oluşturabilmek için adımlar atmaktı. 1924'te İstanbul'da Sovyet rejimi karşıtları tarafından kurulan Kafkas Kurtuluş Komitesi, Polonya istihbaratının ilgi alanına dahil edildi. Varşova'nın İran'dan Finlandiya'ya uzanan hat üzerinden Sovyetler Birliği'ni çevrelemek için kurmak istediği ittifaklar zincirinde Türkiye ve Kafkasya kilit önemdeydi. Polonya elçisi Knoll görüştüğü Türk yetkililere; Sovyetler Birliği'ni zayıflatmak için Kafkaslar'da çıkarılacak ayaklanmaların iki ülkenin de çıkarı-

na olduğunu ifade etti (Sotskov, 2003). Ancak Ankara'nın bu konuda eli Varşova kadar rahat değildi. Türkiye'nin Irak ile sınırının belirlenmesinde İngiltere ile yaşadığı ihtilaf, Aralık 1925'te Ankara'nın Musul'a yönelik taleplerinin Milletler Cemiyeti tarafından reddedilmesiyle sonuçlandı. Bu karar tıpkı Kurtuluş Savaşı sırasında olduğu gibi, Moskova ve Ankara'nın Batılı büyük güçlere karşı yakınlaşmasının ve 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanmasının önünü açıyordu. Bu nedenle Türk yetkililer Polonya ile istihbarat alanında Sovyetler Birliği'ne karşı yapılacak işbirliğine kapıyı hiçbir zaman kapatmamalarına rağmen, Kremlin'le sorun yaşamamak için ihtiyatlı davranma gereği hissettiler.

1926 yılında İstanbul'da göreve başlayan Polonya istihbarat subayı Jan Kozierowski, MAH kontrespiyonaj dairesinden Aziz Hüdai Bey'le (Akdemir) temas kurdu (Szymanowicz ve Yurdatapan, 2017: 129-130). Aziz Hüdai Bey Polonya istihbaratından Kızıl Ordu ve manevraları hakkında bilgi aldı. O dönemde Alman istihbaratçı Nikolai'nin eğitim verdiği Türk istihbaratı, Polonya'dan da benzer bir eğitim almak konusuna ilgi gösteriyordu. 1926 Ekim'inde Polonya gizli servisi Ankara'ya istihbarat subayı olarak Mateusz Izycki'yi gönderdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım Orbay ile görüşmeler yapan Izycki, Türk ordusunun Sovyetler Birliği'ni doğal düşman olarak gördüğünü Varşova'ya raporladı. Izycki'ye göre Türk generallerinin düşüncesinin tersine Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları Moskova ile imzalanan dostluk antlaşmasına sadık kalmayı tercih ediyordu. Izycki'nin Türk kurumları arasında Sovyetler Birliği'ne yönelik anlaşmazlığın ne boyutta olduğunu göstermek için verdiği örnek çarpıcıdır. Türkiye'de sürgünde bulunan Sovyet rejimi muhalifi Gürcü lider Simeon Mdivani, 1928 yılında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile görüştükten üç gün sonra tutuklanarak sınır dışı edilmişti (Szymanowicz ve Yurdatapan, 2017: 133-136; Kuromiya ve Mamulia, 2016: 120).

MAH ile Polonya istihbaratı arasındaki ilişkilerde yer alan genç bir Türk diplomatı, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türk-Sovyet ilişkilerinin önde gelen aktörü olacaktı. 1928 yılında Odessa konsolosluğuna tayin edilen Selim Bey ile Polonyalı istihbaratçı Izycki

arasındaki muhaberatta MAH görevlisi Aziz Hüdai Bey aracılık yapıyordu. Selim Bey tarafından Sovyetler hakkında toplanan istihbarat düzenli olarak Türk gemileriyle Karadeniz üzerinden Aziz Bey'e gönderiliyor, ondan da Polonya istihbarat subayı Izycki'ye teslim ediliyordu. Üstelik genç Türk diplomatının MAH görevlisi üzerinden Polonya istihbaratı için bilgi topladığından Türk Dışişleri'nin bilgisi yoktu. Odessa'daki bu Türk diplomatı, 1945'teki Türk-Sovyet krizinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile görüşmeleri yürütecek olan Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'den başkası değildi (Szymanowicz ve Yurdatapan, 2017: 138-139).

Rus dış istihbaratından emekli olan Lev Sotskov'un (2003) Sovyet arşivlerinden yararlanarak kaleme aldığı kitabında, MAH çalışanı Aziz Hüdai Bey ile Polonya istihbarat subayı Kozierowski'nin temaslarına dair yazdıkları Polonya istihbarat arşivindeki belgelerle örtüşmektedir. Sotskov'un aktardığı bilgiler, Sovyet istihbaratının 1920'ler ve 1930'larda MAH'ın faaliyetlerinin bir kısmına sızarak en ince detaylara kadar hâkim olduğunu ortaya koyar. Sotskov kitabında 29 Aralık 1929 tarihli MAH Reisi Şükrü Ali Ögel imzalı ve 3694 numaralı bir belge yayımladı. Ögel İstanbul'da espiyonajdan sorumlu A birimine gönderdiği talimatta, Sovyet rejimi muhaliflerinden Azeri lider Mehmet Emin Resulzade ile yürütülen temaslardan Rusların haberdar olmaması için azami gizlilik gösterilmesini istiyordu. Ögel Türkiye'nin Kafkas muhaliflerin eylemlerini açıkça destekleyemeyeceğini, faaliyetlerinin açığa çıkması halinde bunların sınır dışı edileceklerini vurguluyordu. Sotskov'un yayımladığı bu belge, o dönem Türkiye ve MAH'ın Moskova'ya karşı tutumunun timsalidir. 1930'lu yılların ikinci yarısında SSCB aleyhine casusluk yaptığı için MAH tarafından takip edilen Alaattin Haydar isimli gazeteci de "dostumuz Rusya'ya" karşı faaliyetlerinden dolayı tutuklanıp on yıl hapis cezasına çarptırıldı (Safi, 2023: 172-174). Mayıs 1937'de, Polonya istihbaratı Türk makamlarıyla görüşerek olası bir savaşta Kafkasya'daki muhalif gruplar tarafından kullanılması amacıyla Türk-Sovyet sınırına çok miktarda silah yığınağı yapmak için izin istedi (Marshall, 2010: 222; Sotskov, 2003). Varşova'nın bu talebi Ankara nezdinde kabul görmedi. Ankara Batılı güçlere duyduğu güvensizlik nedeniyle Sovyetler Birli-

ği ile ilişkilerini iyi seviyede tutmak istemekteydi. Ancak hem tarihsel miras ve komünist rejime karşı duyduğu ideolojik karşıtlık hem de coğrafi olarak bir büyük güce komşu olmak nedeniyle Sovyetler Birliği'ne itimat edemiyordu. Güvensizlik ve korku nedeniyle bir yandan kuzey komşusuna yönelik istihbarat faaliyetleri sürdürülürken, öte yandan Sovyet rejimi muhalifleriyle temasların ve Polonya istihbaratı ile ilişkilerin gizli kalması için yoğun çaba sarf edilmekteydi.

1930'ların ortalarından itibaren uluslararası ilişkilerde yükselen gerilimin etkisiyle, Türkiye büyük güçlerin radarına girmeye başladı. Yabancı gizli servislerin Türkiye'ye yönelik ilgisini artıran önde gelen nedenler şöyle sıralanabilir: Türkiye'nin Kremlin'in yumuşak karnı ve petrol üretim merkezi Kafkasya'ya komşu olması, Sovyetler Birliği'ndeki etnik toplulukların Moskova karşıtı liderlerinin bazılarının Türkiye'de bulunması. Alman, İngiliz ve Fransız istihbaratı olağan şüpheliler olarak ön sırada yer alırken, Moskova'ya karşı Türkiye'yi etkin olarak kullanan ülkelerden birinin Japonya olması şaşırtıcıdır. Tokyo Uzakdoğu'da rekabet içinde olduğu Moskova'nın askerî gücünü etnik sorunlarını kaşıyarak sınırlamak, Asya'nın liderliğine soyunduğu bu dönemde Kafkasya ve Orta Asya Müslümanları için çekim merkezi olabilmek için Türkiye üzerinden Sovyetler Birliği'ne karşı istihbarat faaliyetlerini artırdı. 1933 yılı gibi erken bir tarihte Ukraynalı muhalifler, Türkiye'deki Japon askerî ataşesiyle Sovyet rejimine karşı işbirliği yapmak için İstanbul'daki temsilcileri Vladimir Mursky üzerinden temasa geçtiler (Sotskov, 2003). Japon askerî ataşesi 1933 sonbaharından itibaren Kuzey Kafkasyalı ve Gürcü muhaliflerle de irtibat içindeydi. Türkiye'de gerçekleşen tüm bu faaliyetler Sovyet istihbaratının gözünden kaçmamıştı (Kuromiya ve Mamulia, 2016: 145-146). 1937 yılında Japonya ve Almanya arasında imzalanan ve Sovyetler Birliği'ni hedef alan istihbarat anlaşmasının beş yıllık eylem planı, Türkiye'ye özel önem atfeder. Buna göre Moskova'ya karşı faaliyet ve örgütlenme kademeli olarak her yıl artacak, 1941'de Türkiye'de "Kafkas ordusu" kurulacaktı. Tokyo 1937'de istihbarat alanında Almanya'yla kurduğuna benzer bir işbirliğini Türkiye ile de gerçekleştirmek istemiş, ancak Ankara resmî bir anlaşmaya yanaşma-

mıştır (CIA-a). Yine de Türk yetkililer Japonya'nın istihbarat faaliyetlerini, Sovyet tarafının öğrenemeyeceği gizlilikte yürütmesi şartıyla görmezden gelmeye devam ettiler (Kuromiya ve Mamulia, 2016: 155).

Dağıstanlı Haydar Bammat ve onunla birlikte hareket eden Osetyalı Ali Han Kantemir Türkiye üzerinden Japonlarla yakın işbirliği yapan Kuzey Kafkasyalı liderlerdi (Çelikpala, 2003). Bammat Japonlar ve Nazilerle işbirliği yapıp 1943'te siyaseti bırakırken, Kantemir Japonlar ve Almanlarla çalıştıktan sonra Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Amerikalılara yanaştı. Bammat liderliğindeki grup 1938'de Türk sınırından Batum'a üyelerini sokarak Kafkasya'da gizli hücreler oluşturmak için harekete geçti. Ağustos 1938'de Bammat, İstanbul'da Japon Dışişleri'nin düzenlediği "Balkanlar ve Yakın Doğu Bölgesi Diplomatlar Toplantısı'na" katıldı. Japon gizli servis elemanlarının da bulunduğu, Moskova karşıtı faaliyetlerin organize edildiği buluşmanın detaylarına Sovyet istihbaratı ulaştı (Tobe, 2009: 38; Kuromiya ve Mamulia, 2016: 166). Moskova'nın Ankara'ya şikâyetiyle Hammat ve destekçileri Türkiye'den sınır dışı edildi. 6 Eylül 1938'de yayımlanan, altında Atatürk ve bakanların imzası bulunan kararnameyle, Alihan Kantemir başta olmak üzere toplam dokuz kişi "diğer bir devlet namı hesabına ve dost bir devlet aleyhine propaganda ve ihtilal teşkilatı kurmak ve diğer bir devlet lehine istihbarat suretile memleketimizi yatak yapmak istedikleri" suçlamasıyla vatandaşlıktan çıkarıldı (DAB/CA, 1938). Kararnamede "dost bir devlet" ifadesiyle kastedilen Sovyetler Birliği'dir. İsimleri zikredilmeyen, Sovyetler Birliği'ne karşı istihbarat faaliyetlerini yürüten iki devlettense, Japonya ve Almanya anlaşılmalıdır.

Türkiye, Kafkasya'da Sovyetler Birliği'ne karşı faaliyet yürütecek grubun başına Devlet Demiryolları'nda mühendis olarak çalışan Mir Ali Taykut'un lider olarak geçmesini istedi. Haydar Bammat'ın bunu kabul etmemesi üzerine işbirliği gerçekleşmemiştir. Bammat buna rağmen Japonlar için "ajan" devşirmeye devam etti (CIA-a). Ankara'nın Eylül 1938'de Bammat ve ekibine karşı harekete geçmesinde hem Moskova'nın baskısı hem de bu ekibin Türkiye'nin kontrolü dışında hareket etmesi etkili oldu. Çarpıcı olan-

sa, Ankara'nın liderlik için önerdiği Mir Ali Taykut'un da Eylül 1939'da vatandaşlıktan çıkarılmasıdır. Ancak kendisi ve eşi yüksek makamlara mektup yazarak 1921'de Milli Mücadele'ye katılmış Taykut'a yönelik bu kararın geri alınmasını rica ettiler. 25 Mayıs 1939'da bu sefer altında Cumhurbaşkanı İnönü ve bakanların imzası bulunan bir kararnameyle Mir Ali Taykut'un "memleketimiz aleyhinde hiçbir fena hareketi görülmediği anlaşıldığından" vatandaşlığa geri alınmasına karar verildi (DAB/CA, 1939). Bu geri alınma kararı, CIA'in yayımladığı raporda yer alan Ankara'nın Taykut'la özel ilişkisi olduğuna dair verilen bilgiyle uyumludur. Taykut'un vatandaşlıktan çıkarıldıktan sonra 1939'da Cumhurbaşkanı İnönü'ye gönderdiği mektuptan Bağdat'a gittiği anlaşılmaktadır. Tüm bu ilişkiler ağını daha da karmaşıklaştıran bir diğer CIA belgesine göre Taykut Sovyet karşıtı Kafkasyalılarla İran ve Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce gizli bir organizasyon vasıtasıyla çalışmaya başlamıştır. CIA belgesine göre Taykut Bağdat'tan Sovyetler Birliği'nin isteği üzerine çıkarılmış, Nazi Almanya'sının Bağdat Büyükelçisi Fritz Grobba vasıtasıyla Berlin'e gitmiştir. Alman İstihbarat Servisi'ne girmesi, Haydar Bammat'ın Taykut'u "Sovyet ajanı" olarak suçlaması nedeniyle veto edilmiştir. CIA belgesine göre Taykut, Türkiye'ye dönmesine izin verilmesinden sonra Ankara'da Demiryolları'nda tekrar mühendis olarak çalışmaya başladı. Taykut'un Yakındoğu'da Alman İstihbarat Servisi için çalışan "Ahmet Veli Bey Menger" ile irtibatta olduğu belgede vurgulanmaktadır (CIA-b).

İkinci Dünya Savaşı ve MAH'ın Sovyetler Birliği'ne karşı faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla; Türkiye üzerindeki Kafkasya'ya yönelik Sovyet karşıtı ilginin ekseni Almanya ve Japonya'dan, Fransa ve İngiltere'ye kaydı. Bunlara 1920'lerin ortalarından itibaren Sovyet muhaliflerine destek veren Polonya da dahil edilmelidir. Aralık 1940'da MAH, on sekiz kişiden oluşan "Polonya istihbarat şebekesinin" isimlerini tespit ederek bunların Romanya'dan Türkiye'ye geçtiği bilgisini aldı. Dışişleri Bakanlığı Moskova aleyhine fa-

aliyet gösteren bu şebekenin sınır dışı edilmesi yönündeki talebini İçişleri Bakanlığı'na iletti (DBTDA, 1940a). Aynı dönemde, İngiliz ve Fransızlar da Ankara'nın kapısını çaldılar. Ağustos 1939'da Berlin ve Moskova arasında beklenmedik şekilde imzalanan saldırmazlık antlaşması ve hemen ardından Avrupa'da başlayan savaş, Sovyetler Birliği'ni Kafkasya'daki rejim muhalifleri üzerinden vurmak isteyen Londra ve Paris'i harekete geçirdi. Özellikle de Fransız ordusu ve istihbaratı, savaşın başlamasıyla Nazi Almanya'sının Kafkas petrolüne olan talebinin arttığını fark ederek; Bakü'den Sovyetler Birliği'nin Karadeniz limanlarına getirilip oradan gemilerle yapılan petrol sevkiyatını durdurmanın yollarını aramaya başladı.

Eylül 1939'da savaş başlar başlamaz Fransız ve Polonyalı askerî yetkililer Paris'te bulunan Gürcü Menşevik lider Noe Jordania'nın başında olduğu muhaliflerle temasa geçti. Jordania Türkiye ve İran merkezli istihbarat operasyonlarının başına Gürcü muhalif Şalva Berişvili'yi atadı. Berişvili 6 Eylül'de yola çıkarak İstanbul üzerinden apar topar Suriye'de bulunan Doğu Akdeniz Fransız güçleri komutanı General Weygand'in yanına ulaştı. Ankara ile ittifak görüşmeleri için temaslar yürüten General Weygand, Gürcü muhaliflerin Türkiye'de istihbarat grubu oluşturmasına izin verilmesi konusunu Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile görüşeceğini Berişvili'ye iletti (Mamulia, 2009: 240-244). Berişvili Ekim 1939'da Türkiye'deki Fransız askerî ataşesi aracılığıyla Fevzi Çakmak ile görüşme fırsatı buldu (Vladimirov, 1995). Berişvili Çıldır Gölü yakınlarından sınırı geçerek Sovyet Gürcistan'ında temaslarda bulunup istihbarat topladı. 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında üçlü ittifak antlaşmasının imzalandığı gün Ankara'ya döndü. Antlaşmaya eklenen iki numaralı protokole göre Türkiye'nin verdiği taahhütler, onun Sovyetler Birliği ile bir ihtilafa girmesine yol açacak şekilde uygulanmayacaktı. Özellikle Fransa iki numaralı protokolün uygulanmamasını ve Ankara'nın Moskova'ya karşı daha sert bir tutum almasını istiyordu. Berişvili'nin Türk, İngiliz ve Fransız istihbarat görevlilerine aktardığı oldukça mübalağalı gözlemlere göre Sovyetler Birliği Türkiye'ye yönelik saldırgan adımlar atmaya hazırlanıyordu. Berişvili bu abartılı iddiaları muhtemelen Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı kendi yanına çekmek

isteyen Fransız yetkililerin yönlendirmesiyle dile getirdi. Gerçekten de Paris 1940 yılının başlarında Bakü petrol yataklarının savaş uçaklarıyla bombalanması, Batum'un işgal edilmesi, Kafkasya'da ayaklanma çıkarılması gibi planlara Ankara'nın da dahil olması için yoğun çaba gösterdi (Mamulia, 2009: 265-269).

1939'da Sovyetler Birliği'ne yönelik istihbarat toplamak amacıyla Türkiye'ye gelen Gürcü muhalif Berişvili, o tarihten 1942 yılına kadar çok taraflı çalışan bir ajandı. Gürcü casusun Türkiye'deki faaliyetleri, 1950'lerden bu yana popüler kültürün ilgi gösterdiği Çiçero hadisesiyle boy ölçüşecek düzeydedir. Berişvili'nin Türk, Fransız, Polonya istihbaratı yanında, Alman ve Japon istihbaratıyla da temasları oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında çok sayıda gizli servisin yüzlerce ajanıyla cirit attığı Türkiye'de, Berişvili'yi diğerlerinden ayıran, 1940 yılının ortalarından itibaren Ajan 59 kod adıyla Sovyetler Birliği için de casusluk yapmaya başlamasıdır. Berişvili Ağustos 1940'da Fransa ve Türkiye için istihbarat toplamak için sınırdan kaçak girdiği Gürcistan'ın istihbarat dairesi NKVD'nin başında bulunan Avksentii Narkevich Rapava ile temasa geçti. Kısa sürede Moskova'ya getirildi. Ardından Sovyetler Birliği için casusluk yapmak üzere Türkiye'ye döndü (Rayfield, 2012: 356-358).

Ajan 59 kodlu Berişvili'nin gönderdiği bilgilerden derlenen ve Beriya imzalı 5 Kasım 1940 tarihli istihbarat raporu, Sovyet lideri Stalin'in masasına konuldu (Vladimirov, 1995). Raporda Berişvili'nin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Orgeneral Kazım Orbay da dahil olmak üzere üst düzey askerî ve istihbarat makamlarıyla yaptığı temaslara geniş yer verildi:

> 59'la tekrarlayan görüşmelerde yukarıda ismi sayılan kişiler [üst düzey Türk askerî ve istihbarat yetkilileri], Türkler ve Gürcülerin Rusya'ya karşı ortak mücadele üzerinden birbirlerine bağlı olduklarını ve karşılıklı çıkarlar için Kafkasya'da tampon bir devletin kurulmasını öne sürerek, 59'u Türklerle işbirliğine çekmeye çalıştılar. Türkler bu amaçlara ulaşabilmenin ancak SSCB'nin Almanya veya İngiltere'ye karşı gireceği bir savaşla mümkün olduğunu düşünüyorlar. Bu bağlamda Kafkasya'da Rus karşıtı hareketleri, özellikle de bunlar içinde en aktif olan Gürcüleri desteklemeye karar

verdiler. Aynı zamanda Nuri Paşa [Killigil] ve General Orbay 59'a her türlü destek için söz verdiler (Vladimirov, 1995).

Bu temaslardan kısa bir süre sonra 26 Aralık 1939'da, Avrupa'da kurulmuş olan Kafkasya Konfederasyon Konseyi'nin İstanbul'da bir şubesi açıldı. Gürcüler, Azeriler ve Kuzey Kafkasya'dan Sovyet rejimine muhalif isimler İstanbul'da toplandı. Ankara'nın 1939'un son aylarından itibaren Gürcü muhaliflerle Fransızlardan bağımsız olarak kendi bağlantılarını kurmak için harekete geçmesi, 1920'lerden itibaren Moskova'ya karşı izlediği ihtiyatlı politikada değişime gittiğinin işaretiydi. 1930'larda Sovyet rejimine muhalif Kafkasya ve Türkistanlı grupların Avrupa'da çıkardığı yayın organlarının Türkiye'ye sokulmamasına dair arşivlerde çok sayıda yasaklama kararı vardır (DAB/CA, 1934). Sovyetler Birliği karşıtı yayınların Türkiye'ye sokulmasına yönelik yasaklama kararlarına 1939'un yaz aylarından itibaren rastlanmaz.

Fransa'nın Nazi ordularına karşı mağlubiyetler almasıyla, Paris Kafkasya'ya yönelik daha saldırgan bir politikaya Ankara'yı ikna etmek için yoğun çaba sarf etti. Ancak Türkiye Sovyetler Birliği'ne karşı ofansif bir savaşın parçası olmaktan ısrarla kaçınırken, diğer yandan da giderek tehdit olarak gördüğü Moskova'ya karşı diğer büyük güçlerle işbirliği yapmaya gayret etti. 9 Aralık 1939'da İngiltere Hava Ataşesi Albay George ile Türk Hava Kuvvetleri'nden Albay Şefik Çakmak arasında yapılan görüşmenin içeriği, Ankara'nın Sovyetler Birliği'ne karşı içinde bulunduğu haleti ruhiyenin veciz özetidir. Şefik Çakmak, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın damadıydı ve görüşmede "kayınbabasının bildiği fikirlerini" İngiliz tarafına aktarmıştı:

> Albay Çakmak konuşmasına Ruslardan bahsederek başladı ve onları tamamen sahtekâr insanlar olarak tanımladı; Türkiye'nin halihazır siyasetinin, Sovyetlerin, Türkiye'yle bir kırgınlığı önlemek, gelecekte mümkün olduğu kadar, kızgınlığı yatıştırmak için çaba göstermek ve bunu sürdürmek olmasına rağmen, Türkiye'nin er geç Rusya'nın düşmanlığına maruz kalacağının gayet açık olduğunu belirterek, bunun artık zamana bağlı olduğunu söyledi (Karakuş, 1999: 270-271).

Kremlin'de iktidarın en tepesinde iki Gürcü asıllı lider Stalin ve Beriya otururken, Ankara'nın hiç çekinmeden Gürcü muhaliflerle istihbarat toplamak amacıyla yakın işbirliğine girmesi kuzey komşusuna karşı 1920'lerden beri takip ettiği tedbirli yaklaşımı terk ettiğinin bir diğer göstergesidir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak dahil üst düzey makamlarla görüşen Berişvili'nin sonrasında Sovyetler için ajanlık yapmayı kabul ederek Türk tarafıyla yaptığı temasları Moskova'ya bildirmesi, Ankara'nın güvenlik ve istihbarat alanında ciddi açık vermesine yol açtı. Ancak Ankara'nın Sovyetler Birliği'ne karşı muhalif Gürcü liderleri kullanması dışında başka seçeneği de yoktu. Türkiye'nin sadece Sovyet Gürcistan'ı ve Ermenistan'ıyla sınırı vardı ve Ermeni muhaliflerle arasında tarihsel sorunlar nedeniyle teması yoktu. Dahası muhalif Gürcülerle yürütülen istihbarat faaliyetlerinde, sınırın hemen Sovyet Gürcüstan'ı tarafında bulunan Azeriler ve Ahıska Türkleri de MAH tarafından kullanılmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1944'te Ahıska Türklerini bölgeden zorunlu sürgüne göndermesi kararında, Ankara'nın bu gruplar üzerinden yürüttüğü istihbarat faaliyetleri de rol oynamış olmalıdır. Burada dikkat çeken bir diğer nokta, kuruluşundan 1941 yılına kadar MAH başkanlığını yapan Ögel'in 1939'dan itibaren Ankara'nın Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü ve diğer ülkelerin arşivlerinde bulunan Türkiye'nin istihbarat faaliyetlerine dair belgelerde adının geçmemesidir. Rusça bilen Ögel, tüm bu olanların dışında mıydı? Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırısının hemen ardından Ögel'in 7 Temmuz 1941'de MAH başkanlığından istifası tesadüf müdür? Ögel Ankara'nın Sovyetler Birliği'ne karşı aldığı bu yeni yaklaşımı nasıl değerlendiriyordu? MAH başkanlığından neden istifa ettiğine dair yıllar sonra yaptığı açıklamada bu sorulara yönelik herhangi bir imada bulunmasa da, yerine gelen Perkel'in MAH'ı Moskova'ya karşı Ögel'den çok daha aktif bir çizgiye çektiğini vurgulamak gerekir.

Haziran 1940'ta Fransa'nın savaş dışı kalması sonrasında Türkiye, istihbarat alanında İngiltere ve Almanya arasında dengeyi gözetmeye çalıştı. 1939 yılının sonundan itibaren İngiltere ile istihbarat alanında kurumsal işbirliği yapılması için başlayan görüşmeler neticesinde Kasım 1940'da MAH ve İngiliz gizli servisi MI5 ara-

sında Anglo-Türk Güvenlik Bürosu Türkiye'de kuruldu (DBTDA, 1939, 1940b; Dovey, 1994: 60). Türk tarafının "Küçük Büro" olarak nitelendirdiği yapılanmanın masraflarını İngilizler karşılıyordu (Özkan, 1995). Toplanan istihbarat hem MAH'a hem de Londra'nın işgal ettiği bölgeler dışında bir tek İstanbul'da bulunan Britanya Savunma Güvenlik Subayı'na gidiyordu. Bu nitelikte bir subayın Türkiye'de bulunması istihbarat alanındaki Türk-İngiliz işbirliğinin ne kadar ileri seviyede olduğunun bir kanıtıdır. İngiliz istihbaratı, Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından ilgisini Kafkaslar'dan, Ortadoğu ve Balkanlar'a çevirdi. Londra "Küçük Büro" sayesinde Mihver devletlerinin Ortadoğu ve Balkanlar'daki faaliyetlerine dair kıymetli bilgiler edindi. İngiliz istihbaratı sadece Ankara ve İstanbul'a değil, İskenderun ve İzmir'e de elemanlarını yerleştirdi. "Küçük Büro" üzerinden Türk istihbaratıyla kurulan ilişki İngilizler tarafından "mükemmel" olarak tanımlanıyordu (Berridge, 2009; 181-182). MAH açısındansa "Küçük Büro'nun" masraflarının yabancı bir devlet tarafından karşılanması dönüm noktası olarak görülmelidir. MAH eski mensubu Neşet Güriş'in Küçük Büro'ya dair yıllar sonra anlattıkları, MAH çalışanlarının yabancı istihbarat servisleriyle girdikleri akçeli işlere dair ipuçları içermektedir:

> Kamuran Alçıtepe vardı. Kulakları çınlasın Behram ve bir kaç kişi daha arkadaşları İngilizlerin para yardımı, desteğiyle bir küçük büro kurdular. Küçük büronun vazifesi şu idi. Dünyanın her yerinden Türkiye'ye giren bütün insanların fotoğraflarını, doğum yerlerini, tarihlerini, geldiği ve gittiği yeri tespit etmek. Bunun için Baha Bulun[m] namında bir zat vardı ki onun maaşlarını İngilizler verirdi. Sonra bu teşkilat legal haber toplama işinde de kullanıldı (Özkan, 1995).

Türkiye'deki Alman istihbarat mekanizmasına sızan MAH ajanı Mehmet Ferruh'un topladığı veriler de para karşılığı İngilizlere veriliyordu (Seydi, 2006: 36). 1940'ta İngiliz istihbaratının MAH çalışanlarının masraflarını karşılaması ve "para yardımı" ile başlayan ilişki kısa zaman içinde farklı boyuta evirildi. Sovyet köstebeği olarak İngiliz istihbaratının içine sızan ve üst kademelere yükse-

len Kim Philby (1968), 1947'den 1949'a kadar Türkiye'de bulunduğu dönemde Türk istihbarat şeflerine dağıttığı paralardan, Sovyetler Birliği'ne kaçtıktan sonra yazdığı anılarında oldukça alaycı dille bahseder. Ankara, İngiliz istihbaratının Sovyetler ve Balkanlar'a yönelik faaliyetlerine izin verirken, Türkiye'nin içine yönelik çalışmasına müsaade etmiyordu. İngilizlere tanınan bu müsamahanın maddi faturası vardı:

> Müfettişliğin [MAH] cömertliği karşılığında, İstanbul ofisine bizim adımıza Müfettişlik tarafından yürütülen soruşturmaların ödemesi olarak kamufle edilmiş aylık bir para verirdik. İstihbarat açısından çok az bir getiri elde ettiğimize göre, ödediğimiz paranın sadece İstanbul'daki kıdemli Müfettişlerin maaşlarını şişirdiği oldukça açıktır. Sadece sus parası olarak bile buna değerdi.

1950'lerde CIA'in MAH çalışanlarıyla kurduğu, para karşılığında istihbarat toplama ve faaliyet yürütme ilişkisi çok daha ileri düzeye varacaktı (Yetkin, 2018: 374-376).

Ankara, İngiltere'den sonra en yakın işbirliğine Alman istihbarat servisleriyle girdi. İngiliz arşivlerine göre, burada da karşı taraftan maddi karşılık alınıyordu: "Türk polisinin bazı bölümleri 1943 sonuna kadar Almanya tarafından maaşa bağlanmıştı" (Hinsley ve Simkins, 1990: 152). Ankara'nın kendi topraklarında Alman istihbaratına geniş alan tanımasının, kurumsal düzeyde işbirliği yapmasının önde gelen nedeni Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak görmesidir (CIA-b). Öyle ki Ankara İngiltere'yle istihbarat alanındaki ortak çalışmasını Sovyetler Birliği'ne karşı genişletmeyi istemiş, ancak İngiliz tarafı bunun Londra ile Moskova arasındaki ilişkileri bozacağını düşünerek teklifi geri çevirmiştir (Hinsley ve Simkins, 1990: 152). Baltık Denizi'nden Karadeniz'e uzanan cephede Sovyetlere karşı hücum eden Almanya, Kızıl Ordu'nun arka hattı Kafkasya'ya yönelik Türkiye üzerinden yapacağı operasyonların değerinin farkındaydı. Dolayısıyla İngiltere'nin reddettiği teklifi, Alman istihbaratı oldukça cazip buldu. Burada altı çizilmesi gereken husus; Türkiye'nin Almanya ile Sovyetler Birliği'ne karşı işbirliğine girerken, İngiltere'nin gösterdiğine benzer bir kaygı duymamış olmamasıdır. Alman istihbaratının Türkiye üzerinden baş-

ta İngiltere olmak üzere ABD'ye yönelik faaliyet ve operasyonlarını MAH elinden geldiğince sınırlandırmaya ve engellemeye çalışmış, yakalanan Alman casusları sınır dışı edilmiştir. Ancak benzer bir hassasiyet Moskova'ya karşı gösterilmedi. Ankara'nın Moskova karşıtlığı üzerinden Alman istihbaratıyla 1944'e kadar devam eden teşriki mesaisi, 1945'te Sovyetler Birliği ile ilişkilerde yaşanacak bozulmanın önde gelen nedenlerinden birini oluşturacaktı.

Amerikan gizli servisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında hazırladığı raporlara göre; Alman istihbaratının Türkiye'deki Sovyet karşıtı faaliyetlerine izin verilmesinin nedenleri şunlardı: Alman ve Türk askerî liderleri arasındaki iyi ilişkiler ve Sovyetler Birliği kaynaklı tehdidi yok etmenin her iki tarafın da ortak arzusu olması (CIA-b). Alman istihbaratıyla yapılan temasları Türkiye tarafında yürüten isimlerin başında, MAH Reisi Naci Perkel, yardımcısı Kemal Güçsav ve İstanbul'daki MAH Şefi Celal Koral vardı. Ankara Alman istihbaratının Kafkasya'ya yönelik Türkiye üzerinden yaptığı operasyonlara sadece izin vermekle kalmadı, bunlara katkıda da bulundu. Berlin 1942 yılında çoğunlukla Sovyet rejimi muhalifi savaş esirlerinin kullanıldığı Zeplin Operasyonu için düğmeye bastı. Sovyet cephesinin gerisine gönderilen bu kişiler istihbarat toplama ve sabotaj yapmakla görevlendirildiler. 1942 yılı başında Zeplin Operasyonu sorumlularından Alman istihbaratçı Heinz Gräfe Türkiye'ye gelerek MAH Reisi Perkel ile görüştü. Haziran ve Kasım 1942 arasında Zeplin Operasyonu çerçevesinde Alman gizli servisi Sovyet cephesinin gerisinde faaliyet yürütmesi için, Kafkasya'ya 126 kişiyi soktu. Buradan toplanan istihbaratın Türkiye'yi de ilgilendiren kısımlarını Alman tarafı MAH ile paylaşıyordu (Biddiscombe, 2000: 1132; Paehler, 2017: 163-164). Alman istihbaratının dış servisinin başındaki Walter Schellenberg Haziran 1943'te Türkiye'yi ziyaretinde, MAH Reisi Naci Perkel ve yardımcısı Kemal Güçsav ile Moskova'ya karşı yapılan ortak istihbarat faaliyetleri hakkında görüştü. Schellenberg bilhassa Alman ajanlarının sınırdan Sovyet tarafına kaçak geçişlerinde Türk tarafının işbirliğini talep ediyordu. Perkel, Almanların bu tür faaliyetlerini görmezden gelecekleri mesajını vermekle kalmadı; Kafkasya'ya yönelik sızma faaliyetlerinde kullanılmak için uygun adaylar da önerdi. MAH ile

Alman istihbaratı arasında temaslar, Türkiye'nin 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesinin ardından gizli bağlantılar üzerinden devam etti (Doerries ve Weinberg, 2009: 135-136). Türkiye'de enterne edilen Alman diplomatlardan, istihbaratçı Bruno Wolf ve konsolos Stiele MAH elemanı "Ferruh" üzerinden Ocak 1945'e kadar Berlin'le irtibat kurmayı sürdürdüler (CIA-c).[1]

Almanya'nın Türkiye üzerinden Kafkasya'ya yönelik yaptığı istihbarat operasyonlarında öne çıkan isimlerden biri de Gürcü muhalif liderlerden Mikheil Kedia'dır. Kedia Sovyet rejiminin Gürcistan'a hâkim olması sonrasında 1921 yılında Türkiye üzerinden Almanya'ya gitti. İki savaş arası dönemde Avrupa'daki Sovyet rejimi muhalifi Gürcü gruplar içinde yer aldı. 1940 yılında Alman istihbaratının kendisiyle kurduğu temas sonrasında Berlin'in denetimindeki Gürcü muhaliflerin ileri gelenlerinden biri olarak, Kafkasya'ya yönelik istihbarat operasyonlarının merkezinde yer aldı (CIA-d). Kedia 1942 ve 1944 yılları arasında en az dört defa Türkiye'ye gelerek MAH Reisi Perkel ve İstanbul'daki MAH Şefi Celal Koral ile görüştü. Türkiye'ye yaptığı seyahatlerini ticari faaliyet olarak gizleyen ve Michael Kohler adına düzenlenmiş bir pasaportla Türkiye'ye girip çıkan Kedia, MAH ile Sovyetler Birliği'ne karşı yapılan faaliyetleri koordine ediyordu.

Yayımlanan FBI ve CIA belgelerine göre Mikheil Kedia, Sovyet Birliği için de çalışan bir casustu. 10 Mart 1952 tarihli çok detaylı hazırlanmış ve altında FBI Başkanı Edgar Hoover'ın imzası bulunan rapora göre, İkinci Dünya Savaşı sona ererken Almanya'dan İsviçre'ye kaçan Kedia, Soğuk Savaş'ın hemen başlarında Sovyetler Birliği'nin Avrupa çapındaki sivil espiyonaj faaliyetlerinin başındaki isimlerden biri olarak Amerikan ve İngiliz istihbaratı içine sızmak istemişti. Sovyet casusu olduğunu ortaya koyan FBI raporunun yayımlandığı 1952 yılında Kedia'nın intihar ederek ölmesi, bunun gerçekten bir intihar mı yoksa suikast mı olduğu yönünde şüphe uyandırmaktadır (CIA-e). Kedia'nın Türkiye'de Nazi Almanya'sı adına faaliyetler yürütürken, aslında Sovyetler Birliği için çalıştığı anlaşılmaktadır. Kedia 1942'de Türkiye'ye gelerek bir diğer Sovyet

1 CIA'in yayımladığı belgede "Ferruh" olarak adı geçenin, MAH ajanı "Mehmet Ferruh" ile aynı kişi olması çok olasıdır.

ajanı Berişvili'yle, yani Sovyet kod adıyla Ajan 59'la görüştü. Ardından sınırdan kaçak olarak Kafkasya'ya geçen Berişvili Sovyetler Birliği tarafından tutuklandı ve yıllarca hapis yattı. Berişvili'nin Türk ve Batılı gizli servislerle yakın ilişkisini fark eden Kedia'nın bunu Sovyet tarafına bildirmesiyle, Sovyetler Birliği'nin Berişvili'yi Türkiye'deki operasyonlardan çekmiş olması muhtemeldir.

29 Temmuz 1944 tarihli, Sovyet istihbaratının o zamanki başkanı Vsevolod Merkulov'a Dış İstihbarat Bölümü Başkanı Pavel Fitin tarafından sunulan rapor; Mikheil Kedia'nın Türkiye'deki faaliyetlerini, MAH yetkilileriyle görüşmelerini detaylarıyla ortaya koymaktadır (Sotskov, 2003). Bu rapordaki bilgilerin, 1945 sonrasında hazırlanan CIA belgeleriyle neredeyse birebir örtüştüğünün altı çizilmelidir. Sovyet raporuna göre 1942 yılından itibaren Sovyetler Birliği'ne gönderilecek ajanların koordinasyonu için Almanlar tarafından görevlendirilen Kedia, MAH İstanbul Şefi Celal Koral ile Deutsche Bank'ın Türkiye Müdürü Herbert Weidtman'ın evinde defaatle görüştü. Kedia'nın temsilcisi Gürcü muhaliflerden Sandro Menagari Türkiye'ye yerleşerek, Celal Koral ve yardımcısı Timur Bey'le irtibatı sürdürdü. Kafkasya'ya gönderilen ajanların birçoğunun yakalandığı, Almanların Zeplin Operasyonu'ndan bekledikleri sonucu alamadıkları düşünüldüğünde, bu başarısızlıkta Kedia'nın Sovyet tarafına aktardığı bilgilerin katkısı olmalıdır. 1944 tarihli Sovyet istihbarat raporu, Türkiye sınırında yakalanan Gürcü ajanların itiraflarını da içermektedir. Gürcü ajanların verdiği bilgilere göre sınırdan kaçak geçişler Alman istihbaratının ve MAH'ın işbirliğiyle gerçekleşmekteydi. MAH Erzurum şubesinden Albay Servet Bey, Artvin şubesinden Ferit Bey ve Trabzon şubesinden Pertev Bey kaçak geçişlerde Gürcü ajanlara yardımcı oluyordu.

Kedia en son olarak 1944 yazında Türkiye'ye gelerek MAH Reisi Naci Perkel, MAH İstanbul Şefi Celal Koral ve Nuri Killigil ile görüştü. Türkiye'nin Almanya'yla diplomatik ilişkilerini kesmeye hazırlandığı dönemde MAH yetkilileri Kedia'ya, gizliliğe en üst seviyede özen göstermesi halinde faaliyetlerine devam edebileceğini iletti. Savaşı Almanya'nın kaybedeceğinin belli olmaya başladığı 1944 yazından itibaren Kedia, MAH üzerinden İngiliz ve Amerikan istihbaratıyla temas kurmaya çalıştı (CIA-f). Öyle ki Ağus-

tos 1944'ten itibaren Türkiye'deki Alman diplomatlar ve istihbaratçılar enterne edilirken, Kedia'nın ekibine dokunulmadı. Kedia ve Gerhard von Mende gibi Alman istihbaratına çalışan üst düzey isimler Amerikalıların düzenlediği "Ruppert" operasyonuyla savaşın bitmesinden hemen önce Berlin'den çıkarıldı (CIA-g). Bu operasyona ait CIA belgesinde Kedia'nın Türk istihbaratıyla kurduğu yakın ilişkilere dikkat çekiliyordu. Savaşın bitmesinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra bile Kedia'ya bağlı dokuz ajan hâlâ Türkiye'de bulunuyordu.

1940'tan itibaren Türkiye'de faaliyet gösteren Sovyet ajanlarının verdiği bilgilerden derlenen Sovyet istihbarat raporlarında yer alan bilgiler, Amerikan istihbarat raporlarıyla ve Türkiye arşivlerinde Emniyet müfettişi ve başmüfettişi olarak geçen MAH yetkililerinin kimlikleri ve görevli bulundukları şehirlerle örtüşmektedir. Sovyet istihbaratı bu dönemde Türkiye'de kullandığı başta Gürcü ajanlar Şalva Berişvili ve Mikheil Kedia üzerinden MAH Reisi Perkel seviyesinden başlayarak Türk istihbaratının faaliyetlerine erişiyordu. Moskova, MAH'ın Nazi Almanya'sı ile işbirliği içinde Sovyetler Birliği'ne yönelik operasyonlarının bilgilerini edinerek bunlara karşı önlemler aldı. Dahası Sovyet tarafı 1944 itibariyle MAH'ın faaliyetlerini detaylarıyla bildiğini gayri resmi kanallardan Ankara'ya iletterek, Sovyet rejimi muhaliflerinin Türkiye'deki eylemlerinin sınırlandırılmasını sağlamayı bile düşünmüştü.

1941'den itibaren Alman ve Türk istihbarat servisleri arasında Sovyetler Birliği'ne karşı işbirliği yapılmış olsa da, ilişkiler sorunsuz olarak tanımlanmaktan uzaktır. İki taraf da birbirlerinin içine casuslar yerleştirerek, karşı taraf hakkında daha fazla bilgi toplamak için çaba sarf ediyordu. Silah ticareti de dahil olmak üzere oldukça karanlık bağlantılara sahip ve ilk MAH Reisi Ögel'in akrabası olan Satvet Lütfi Tozan bunlardan en ilgincidir. Tozan 1942'den itibaren Alman işgali altındaki Balkanlar'da İngiliz istihbaratı adına çalışırken Nisan 1943'te Macaristan'da tutuklandı (Zidaru, 2018: 233-239). CIA belgelerine göre Türk istihbaratıyla da bağlantısı olan Tozan'ın serbest bırakılması için MAH Reisi Perkel Almanlar nezdinde girişimde bulundu (CIA-b). O dönem MAH ve İngiliz istihbaratı arasında yakın işbirliği düşünüldüğünde, To-

zan'ın Balkanlar'da iki taraf için de çalışmış olduğu düşünülebilir. İstanbul'daki Alman konsolosluğunda tercüman olarak çalışan Rıfkı Lugal'ın MAH için, Berlin'deki Türk Büyükelçiliği'nde görevli diplomat Ferruh Alkend'in ise Alman istihbaratı adına casusluk yaptığı CIA arşivlerinde yer almaktadır. Anadolu Ajansı muhabiri Ziya Hüsnü Savut ve *Akşam* gazetesi muhabiri Nerin Emrullah Gün de Türkiye hesabına casusluk yaptıkları suçlamasıyla Budapeşte'de tutuklandılar (CIA-b). 1942 yılında Türkiye'ye gelen Berlin Üniversitesi profesörü Richard Brecht Bergen Trabzon'da Kafkasyalı Sovyet rejimi muhalifleriyle görüşmeler yapmış, iletişim kurduğu kişiler vasıtasıyla Türkiye'nin istihbarat raporlarını edinmiştir. Ankara bu faaliyetlerinden ötürü Eylül 1942'de Brecht Bergen'in Türkiye'den ayrılmasını talep etti (CIA-b; DAB/CA, 1942).

Soğuk Savaş'a doğru ABD istihbaratıyla ilişkiler

1942 yılında kurulan ABD istihbarat servisi OSS'nin (Stratejik Hizmetler Organizasyonu) İstanbul'daki bürosu 1943 yılının bahar aylarında hizmete girdi. OSS'nin İstanbul'daki ilk şefi, aslen bankacı olan Lanning Macfarland, MAH yetkilileriyle görüşerek enformasyon paylaşımı yapacaklarına ve Türkiye'ye karşı casusluk faaliyetleri yürütmeyeceklerine dair söz verdi (Rubin, 1989). 1943 Temmuzu'ndan 1946 yılının ortalarına kadar İstanbul'da OSS'nin kontrespiyonaj bölümünün başında bulunan Joseph Curtiss, Ocak 1944'te aynı bölümde çalışmaya başlayan John Maxson ve Nisan 1944'ten itibaren kısa bir süre İstanbul'da kalan OSS kontrespiyonaj elemanı Robert Bishop, başta İstanbul Şefi Celal Koral olmak üzere MAH ile yakın ilişkideydi (Winks, 1987: 136-141; NARA, 1944; CIA-h). Kontrespiyonaj bölümünde görevli Maxson Türk tarafıyla ilişkileri "mükemmel" olarak tanımlayarak, haftada iki kere Türk irtibat memuruyla yapılan görüşmelerde sorunların ve operasyonların konuşulduğunu Ağustos 1944'te Washington'a raporlamaktaydı:

> X-2'nin [OSS Kontrespiyonaj birimi] deneyimine göre Türk emniyeti bize kolayca bilgi vermeye gönüllü olmasa da, görüşmelerimizde belirli kişilerin isimlerini gündeme getirdiğimizde bunlarla

> ilgili bilgiyi bize aktarmakta daha rahattılar. İrtibat memuru bize yazılı raporlar, fotoğraflar, [ülkeye] giren ve çıkanların listesini ve otellerin kayıtlarını düzenli olarak sağlamaktaydı (NARA, 1944).

OSS'nin İstanbul kontrespiyonaj bölümünün başındaki Curtiss MAH'ın ülke içinde ne kadar güçlü olduğunu belirtmek için "Burası haksız tutuklanmanın yasak olmadığı, dizginlenmemiş polis gücüyle yönetilen bir ülkedir" diye yazıyordu (NARA, 1945a).

Ankara'nın Nazi Almanya'sıyla diplomatik ilişkilerini kesmesi sonrasında OSS'nin faaliyetleri azalsa da, Amerikan gizli servis elemanları Türkiye'nin savaş sonrasında da Amerikan istihbarat operasyonlarında merkezi konumda olacağını öngörüyorlardı. Balkanlar ve Ortadoğu arasındaki Türkiye'nin coğrafi konumu ve Türk istihbaratının ABD'ye karşı müspet yaklaşımı bunda etkiliydi:

> Birleşik Devletler'in dünyanın bu bölgesine dair siyasi ve emperyalist ihtiraslarının olmaması nedeniyle, Türk emniyeti Amerikan kontrespiyonaj operasyonlarını kendisine karşı kesinlikle zararsız olarak görmektedir. Bu nedenle elde edilen yüksek işbirliği X-2'nin deneyimi olmuştur. Orta Avrupa ve Balkanların siyasi açıdan nasıl şekilleneceğini tahmin etmek imkânsız olsa da kontrespiyonaj faaliyetlerimize yönelik müdahalelere karşı herhangi bir ülke veya şehrin İstanbul'dan daha güvenli bir liman olması pek mümkün değildir (NARA, 1944).

İstanbul'da bulunan Amerikalı istihbaratçı John Maxson'un Ağustos 1944'te bu satırları kaleme almasından kısa bir süre sonra, ABD'nin bölgeye yönelik "ihtirasları" artmaya başladı. 1944 yılının sonuna doğru henüz Nazi ordularına karşı savaş devam ederken, İstanbul'daki kontrespiyonaj bölümünün şefi Curtiss ve OSS'in üst düzey yöneticilerinin Sovyetler Birliği'ne ve Türkiye'ye dair tahlilleri yaklaşan Soğuk Savaş'ın habercisiydi. Curtiss üst düzey Türk yetkililerle yaptığı görüşmeler sonunda 27 Aralık 1944'te Washington'a "Türklerin Amerikan İstihbarat Servisiyle Gelecekte İşbirliği Yapma Arzusu" başlıklı bilgi notu gönderdi. Türk yetkililer, Amerikan kontrespiyonaj görevlisi Maxson'un kısa bir zaman içinde Washington'a döneceğini öğrenince bunu OSS'nin Türkiye'den

çekilmesinin ilk adımı olarak gördüler: "Amerikan istihbarat servisinin Türkiye'de kalıcı ve daha geniş ölçekte yapılanması Türklerin kanaatine göre sadece istenen bir durum değil, aynı zamanda bir mecburiyettir." Curtiss, Türk tarafının Amerikan istihbaratına adeta açık çek verdiğini fark ederek, bunun önemini OSS'nin merkezine bildirmek zorunda hissediyordu:

> X-2 ve genel olarak Amerikan istihbaratının gelecekte Türk Emniyetiyle işbirliği yapmak için Türkiye'nin sunduğu eşsiz fırsatı kullanabilmesinin ehemmiyetini, Türk mahalline aşina olmayanlara anlatabilmek kolay değildir. Bilgi toplama olanakları olağanüstü derecede iyidir ve onlarla uygun işbirliği ile bilgi her zaman elimizin altında olabilir. Dünyada Amerikan istihbarat servislerinin sadece yerel gizli servisin korumasıyla değil, onların yardımı ve lütfuyla faaliyet gösterebildiği çok az yer bulunmaktadır (NARA, 1945b; Burds, 2007: 309-311).

1944 yılında bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Romanya'ya gönderilen OSS kontrespiyonaj görevlisi Robert Bishop, Curtiss'e benzer şekilde, Nisan 1945'te Bükreş'te Sovyetler Birliği'ne yönelik istihbarat toplama faaliyetlerinde Türklerle işbirliği yapmak için öneri de bulunuyordu (NARA, 1945c). 1944 yılının sonundan itibaren sahadaki istihbarat görevlilerinden OSS merkezine gönderilen ve Türkiye'nin operasyon ve faaliyetlerde daha ağırlıklı rol almasını öneren raporlar ilk aşamada ihtiyatla değerlendirildi. Ancak savaşın Avrupa'da sona ermesiyle birlikte Mayıs 1945 tarihinden itibaren Amerikan gizli servisi Sovyetler Birliği'ne karşı adımlar atmaya başladı. Amerikalı akademisyen Jeffrey Burds (2007: 313), 1945'in ortalarından itibaren Moskova'nın Ankara'yı "tehdit" etmesinin ardından Türkiye ve ABD'nin yakınlaştığını iddia eden geleneksel Soğuk Savaş paradigmasının gerçeği yansıtmadığını ortaya koymaktadır. ABD ile istihbarat alanında Sovyetler Birliği'ne karşı yakın işbirliği yapmaya yönelik "Aralık 1944'teki Türk teklifi bunun tam tersini göstermektedir: ABD ile Türkiye arasındaki gizli anlaşmalar gerçekte Sovyet eskalasyonunu öncelemektedir."

Haziran 1945'te Türkiye'nin Moskova'daki büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında yapılan görüş-

meler sonrasında, Ankara ile Moskova arasında yaşanan gerginliğin istihbarat alanına yansıması Amerikan istihbarat arşivlerinde de görülmektedir. 13 Eylül 1945 tarihli kontrespiyonaj raporuna göre Romanya'nın Türkiye'de bulunan istihbarat elemanları Bükreş'e çağrılarak Sovyetler Birliği tarafından düzenlenen eğitime alındı. Sovyet gizli servisi İstanbul'daki diğer ülkelerin diplomatik temsilcilikleri içinde casuslar devşirmeye çalışırken, MAH da Sovyetlerin istihbarat faaliyetlerine karşı mücadelesini yoğunlaştırmaktaydı (NARA, 1945d).

1946 yılına gelindiğinde Amerikan istihbaratı, dünya çapında on bir "dost" gizli servis içinde MAH'ı da sayıyordu (NARA, 1946). MAH Türkiye içinde ve dışında Rus ajanı veya ajan olduğundan şüphelendiği kişilere dair kendi iletişim ağı sayesinde oluşturduğu raporları Amerikan tarafına veriyordu. Amerikan istihbaratı MAH üzerinden özellikle de Balkanlar ve Rusya'nın içine dair edindiği bu enformasyonu "çok kullanışlı" olarak değerlendirmekteydi. Raporda on bir "dost" istihbarat örgütü içinde sadece Türk istihbaratına maddi destek verildiğinin vurgulanması kayda değerdir. Amerikan istihbaratı Türk tarafından aldığı raporların kopyalanması ve sekretarya işleriyle uğraşan kişilerin maaşlarının karşılığı olarak 1946 yılında MAH'a aylık 250 dolar ödüyordu. Her ne kadar Türkiye "dost" olarak tanımlansa ve MAH Amerikan gizli servisinden maddi yardım alma konusunda istisnai bir durumda olsa da, Amerikan tarafı İkinci Dünya Savaşı biter bitmez Türkiye'nin haberleşme ağına sızmak için kolları sıvamıştır. Amerikan askerî istihbaratı 25 Mayıs 1945'te Ankara'ya gönderdiği mesajla, "Proje 78" kapsamında ABD elçiliği içinde bir dinleme istasyonu kurulacağını haber veriyordu. Dört kişinin çalışacağı bu istasyonun dinleme sonucunda elde ettiği enformasyonun transkripti, "çok gizli" kuryesiyle askerî istihbaratın başına gönderilecekti. Elçilik dahilinde bu operasyondan sadece büyükelçinin ve askerî ataşenin bilgisi olacaktı (NARA, 1945e). 1945'in yaz aylarında Türkiye'nin iç haberleşmesini dinlemek için faaliyete geçen istasyonun gönderdiği veriler, dünya çapında 45 ülkenin haberleşmesine sızarak deşifre eden ABD Ordu Güvenlik Ajansı'nın önde gelen bilgi kaynakları arasındaydı. Ekim 1945'ten Nisan 1946'ya kadar Türkiye kay-

naklı bilgiler kırk beş ülke arasında hep ilk beşin içinde yer alıyordu (Alvarez, 2007: 869-870).

1940'lı yılların sonuna doğru Soğuk Savaş'ın kendisini iyiden iyiye hissettirmesiyle, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik istihbarat faaliyetlerinde Türkiye'nin ağırlığı artmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı'ndan farklı olarak Sovyetler Birliği'ne kaçak yollardan casus gönderme stratejisinin başarılı olmaması nedeniyle Türkiye insan merkezli istihbarat operasyonlarında değil, coğrafi konumu nedeniyle sinyal ve haberleşme istihbaratında kilit roldeydi. Ağustos 1948'de ABD Hava Kuvvetleri ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasında Karadeniz'de Sovyetler Birliği'ne yönelik elektronik keşif uçuşları tartışılmaya başlandı (NARA, 1948). Amerikan Dışişleri Bakanlığı içinde o dönem Türkiye üzerinden Sovyetler Birliği'ne yönelik istihbarat toplamak için yapılacak bu uçuşlara "Rusları provoke edeceği" gerekçesiyle karşı çıkılıyordu. Haziran 1949'da bu konu tekrar gündeme geldiğinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı ayda iki kez Türkiye'nin Karadeniz sahili boyunca yapılacak keşif uçuşlarına daha sıcak bakmaya başladı. Amerikan Hava Kuvvetleri ise Türk Dışişleri'ne haber vermeden, sadece Türk Genelkurmay'ı veya Türk Hava Kuvvetleri'ni bilgilendirerek hareket etmenin uygun olacağını düşünüyordu (NARA, 1949a). Kasım 1949'da Türk Hava Kuvvetleri komutanının onay verdiği proje "Blackjack", yani iskambil oyunlarından "Yirmi Bir" olarak adlandırılıyordu (NARA, 1949b). Nisan 1950'den itibaren Türk radarlarının kalibrasyonu ve erken uyarı sistemleri için Amerikan Hava Kuvvetleri Karadeniz'de uçuşların başlaması için hazırlıklarını tamamlarken, bu uçuşlarla Sovyetler Birliği'ne yönelik elektronik keşif faaliyetlerinin de yapılmasına karar veriliyordu. Ancak bu uçuşlarda Sovyetler Birliği'ne yönelik elektronik keşif yapılacağı Türk tarafından gizleniyor, sadece Türk radarlarının kalibre edileceği bilgisi iletiliyordu (NARA, 1950).

Sonuç

Kuruluşundan erken Soğuk Savaş dönemine kadar MAH'ın faaliyet ve operasyonlarının merkezinde Sovyetler Birliği vardı. Tek parti iktidarı Batılı büyük güçlerle sorun yaşadıkça, kuzey kom-

şusuyla ilişkilerini Batı'ya karşı kullansa da, Moskova'ya duyduğu şüphe tüm savaş arası yıllar ve savaş sırasında devam etti. Bu şüphenin varlığı, MAH'ın faaliyetlerini belirleyen temel dinamikti. İncelenen tüm bu dönem boyunca başta Almanya, Fransa, İngiltere, ABD, Japonya ve Polonya gizli servisleri olmak üzere Sovyetler Birliği'ne karşı istihbarat alanında temaslar kurularak, zaman zaman da işbirliği yapıldı.

Soğuk Savaş, 1930'ların sonundan itibaren Sovyetler Birliği'ne karşı Batı'nın yanında konumlanmak isteyen Türkiye'deki karar vericilerin ellerini rahatlattı. Batı Almanya'nın Atlantik ittifakının içinde yer almasıyla Sovyetler Birliği'ne karşı birleşik cephenin kurulmasını, İkinci Dünya Savaşı yıllarını büyük güçler arasında hassas bir denge tutturmakla geçiren Ankara tarafından olabilecek en iyi senaryonun gerçekleşmesi olarak görülüyordu. Artık tüm Batılı güçler Sovyetler Birliği'nin karşısında birleşmişti. O dönem MAH'ın İstanbul şefliğini yapan ve istihbarat alanında yaşanan entrikaların merkezindeki isimlerden Celal Koral'ın 1955'te Başbakan Adnan Menderes'e hitaben yazdığı mektup, aradan geçen on yılda yaşanan değişimi gözler önüne serer. Artık emekli olmuş Koral, İkinci Dünya Savaşı yıllarından çok iyi tanıdığı Alman istihbaratı Abwehr'in İstanbul'daki şefi Paul Leverkuehn ile sürdürdüğü ilişkiyi Türkiye'nin çıkarları için kullanabileceğini Başbakan Menderes'e iletiyordu. 1953'ten itibaren Hıristiyan Demokrat Parti'den (CDU) milletvekili olarak meclise giren Leverkeuehn Batı Almanya'nın etkili siyasetçilerindendi. Leverkuehn eski "dostu" Koral vasıtasıyla Menderes ile temas kurarak Türkiye'nin Asya'da, "doğudaki memleketler üzerinde prestijini yükseltmek için Almanya'nın Türkiye'ye teknik yardım verebilmesi işini" sağlayabilmek konusunda devreye girebileceğini iletiyordu (DAB/CA, 1955). Bu tarihten sonra Leverkuehn Başbakan Menderes ile yüz yüze görüşerek, Türkiye ile İran arasında demiryolu bağlantısının kurulması, petrol hattı inşa edilmesi için Batı Almanya Şansölyesi Konrad Adenauer nezdinde girişimlerde bulundu. Ankara ve Bonn arasında savunma alanında müzakeresi süren anlaşmalar için Alman Savunma Bakanlığı'nda devreye girdi (DAB/CA, 1956, 1957a). Leverkuehn girişimlerini sadece kapalı kapılar ardında yapmakla kalma-

dı. 16 Mayıs 1957'de Alman gazetesi *Zeit* için kaleme aldığı yazıda, Menderes'in başbakanlığında Türkiye "İslâm alemine manevi rehberlik etme hakkını ve askerî kudretinin gelişmesini sağlamıştır," diyordu. Abwehr'in eski İstanbul şefi, artık Batı Alman milletvekili Leverkuehn'e göre Batı'ya düşense "on yıllardan beri azimli bir komünist aleyhtarı siyaset" yürüten Türkiye'ye "hak ettiği kadirşinaslığı" göstermek, özellikle de askerî harcamalarda maddi destek vermekti (DAB/CA, 1957b).

Ankara uluslararası ilişkilerde İkinci Dünya savaşı sonrasında yaşanacak, eski düşmanları müttefik, eski müttefikleri düşman edecek köklü değişimi daha savaş bitmeden öngören başkentlerdendi. 1944 yılının sonuna doğru Avrupa'da savaşın sona ereceğinin anlaşılmasıyla, Türkiye'nin istihbarat alanında ABD'ye giderek yanaştığı, adeta açık çek verdiği görülmektedir. Bunun önde gelen nedeni, ABD'nin Türkiye'ye olan coğrafi uzaklığıydı. 1947 yılında Nihat Erim'in (2004: 160) ABD Elçisi Wilson'a Amerikan askerî heyetinin Türkiye'ye gelişi vesilesiyle iki ülke arasında "menfaat birliği" olduğunu vurgulaması, dönemin Türk yönetici elitinin dünya görüşünün bir özetidir: "Bu askerî heyet gibi birçok heyetler gelmesini temenni etmekteyim. Benim şahsi fikrim odur. Türkiye için en tehlikesiz dostluk Amerikan dostluğudur. Rusya ile İngiltere ile dostlukta bazı tehlikeler, bazı macera ihtimalleri vardır. Hâlbuki Amerika bizden uzaktır ve onun bölgedeki menfaatleri umumi dünya muvazenesi menfaatleridir." Cumhurbaşkanı İnönü başta olmak üzere dönemin iktidarının önde gelenleri Erim gibi düşündüğü için, o yıllarda Türkiye'ye gelen Amerikan heyetlerinin askerî yasak bölgelere girmesine yönelik izin verildiğine dair Türk arşivlerinde onlarca belge bulunmaktadır (DAB/CA, 1948). İstihbarat ve güvenlik alanında en "tehlikeli" görülen Sovyet Birliği'ne karşı coğrafi uzaklığı nedeniyle en "tehlikesiz" görülen ABD ile işbirliği Türk karar vericilerin ittifak yapabilmek için düşünebileceği en mükemmel eşleşmeydi. O dönem için farkına varılmayan, ancak Soğuk Savaş'ın ilerleyen dönemlerinde giderek daha net şekilde hissedilen bu ittifakın dengesinde Amerikan tarafının Türk tarafına göre çok daha ağır basmasıydı. İstihbarat alanında bunun etkisi açıkça görüldü. O zamana kadar Sovyetler Birliği'ne karşı diğer büyük güçler-

le hep insan merkezli istihbaratta işbirliği yapmış olan, dolayısıyla yakınlaştığı büyük gücün sahadaki hareketlerini elinden geldiğince denetleyebilmiş olan Türk tarafı; sinyal ve haberleşme istihbaratı için ABD'ye topraklarını açtığında teknolojik açıdan yetersiz olması nedeniyle ipleri tamamen diğer tarafa kaptırdı.

KAYNAKÇA

Alvarez, D. (2007), "Trying to make the MAGIC last: American diplomatic codebreaking in the early cold war", *Diplomatic History*, 31 (5): 865-882.

Berridge, G.R. (2009), *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present*, Leiden: Brill.

Biddiscombe, P. (2000), "Unternehmen Zeppelin: The Deployment of SS Saboteurs and Spies in the Soviet Union, 1942-1945", *Europe-Asia Studies*, 52 (6): 1115-1142.

Burds, J. (2007), "The Soviet War Against 'Fifth Columnists': The Case of Chechnya, 1942-4", *Journal of Contemporary History*, 42 (2): 267-314.

CIA-a, Nazi War Crimes Disclosure Act, "Michael Kedia File", FOIA 519b7f9f-993294098d513d7d.

CIA-b, General Records, "Study of German Intelligence Activities in the Near East and Related Areas Prior to and During World War II", CIA-RDP81-01043R0035000 80004-7

CIA-c, Nazi War Crimes Disclosure Act, "German Intelligence Service" FOIA 519cd819993294098d515d1b.

CIA-d, Nazi War Crimes Disclosure Act, "Michael Kedia File", FOIA 519b7f9f993294098 d513d9a.

CIA-e, Nazi War Crimes Disclosure Act, "Michael Kedia File", FOIA 519b7f9f993294098 d513db3.

CIA-f, Nazi War Crimes Disclosure Act, "Michael Kedia File", FOIA 519b7f9f993294098 d513d8d.

CIA-g, Nazi War Crimes Disclosure Act, "Michael Kedia File", FOIA 519b7fa0993294098 d513dc7.

CIA-h, Nazi War Crimes Disclosure Act, "Robert Bishop File", FOIA 51966ece9932940 98d50b3fe.

Çelikpala, M. (2003), "The North Caucasian Emigrés Between the Two World Wars", *International Journal of Turkish Studies*, 9(1/2): 287-314.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (1934), "Sovyetlerle ilişkilerimiz aleyhinde yazıları ihtiva ettiği anlaşılan ve Berlin'de yayınlanmakta olan Yaş Türkistan dergisinin memlekete sokulmaması", yer numarası 48-66-11, 1 Kasım 1934.

— (1938), yer numarası 84-79-15, Dosya ek 2-448, 6 Eylül 1938.

— (1939), yer numarası 87-47-11, 25 Mayıs 1939.

— (1942), Muamelat Müdürlüğü, "Trabzon ve Rize Meteoroloji İstasyonunu izinsiz ziyaret etmek isteyen Berlin Üniversitesinden Prof. Richard Brecht Bergen ve eşi Katharina ile tercümanları Ömer Aydoğan'ın takip edildiği", yer numarası 188-290-12, 11 Temmuz 1942.

— (1948), "Amerikan Askerî Yardım Kurulunun üyelerinden 91 Amerikalı uzmanın 2. yasak bölgelere girmelerine izin verilmesi", yer numarası 30-18-1-2 / 115-99-7, 9 Mart 1948.

— (1955), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, "Celal Koral imzalı bir mektup", yer numarası 19-108-12, 23 Nisan 1955.

— (1956), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, "Dr.Paul Leverkuehn'den Başbakan Adnan Menderes'e yazılmış bir mektup", yer numarası 6-31-20, 20 Ekim 1956.

— (1957a), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, "Batı Almanya milletvekillerinden Paul Leverkuehn'in Türkiye'de gördüğü misafirperverlikten dolayı Başbakan Adnan Menderes'e teşekkür mektubu", yer numarası 7-36-39, 12 Ekim 1957.

— (1957b), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, "Bundestag üyesi Hıristıyan Partili Paul Leverkühn tarafından *Die Zeit* gazetesinde Bir Alman Dostu Türkiye Başvekili başlığıyla yayınlanan makale", yer numarası 133-862-8, 23 Mayıs 1957.

Doerries, R.R. ve Weinberg, G.L. (2009), *Hitler's Intelligence Chief*, New York: Enigma Books.

Dovey, H.O. (1994), "The Intelligence War in Turkey", *Intelligence and National Security*, 9 (1): 59-87.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (1939), "İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinde tesis edilmek istenen İstihbarat bürosu", yer numarası 534 / 37355-150061-11, 14 Aralık 1939.

— (1940a), "Romanya'da görev yapmakta olan bir Polonya istihbarat ekibinin Türkiye'de çalışma başvurusunun kabul edilemeyeceği", yer numarası 566 / 250-1834-44, 4 Aralık 1940.

— (1940b), "Memleketimizde İngiliz Ataşemiliteri olarak görev yapmış olan binbaşı O'leary'nin İstanbul'daki İngiliz istihbarat unsurlarına katılarak Milli Emniyet Hizmetinin İstanbul'daki teşkilatı ile çalışması", 15 Mart 1940, yer numarası 534 / 37355-150061-5.

Epkenhans, M.; Groß, G.P.; Pohlmann, M. ve Stachelbeck, C. (2018), *Geheimdienst und Propaganda im Ersten Weltkrieg : Die Aufzeichnungen von Oberst Walter Nicolai 1914 bis 1918*, München: De Gruyter.

Erim, N. (2004), *Günlükler 1*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erinç, O. (2010), *Atatürk'ün Emniyet Müdürü*, İstanbul: Destek.

Hinsley, F.H. ve Simkins, C.A.G. (1990), *British Intelligence in the Second World War: Volume 4*, Londra: HMSO.

İlter, E. (2002), *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, Ankara: MİT Basım Evi.

Karakuş, E. (1999), *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Kuromiya, H. ve Mamulia, G. (2016), *The Eurasian Triangle: Russia, the Caucasus and Japan, 1904-1945*, Berlin: De Gruyter.

Mamulia, G. (2009), *Les Combats Indépendantistes des Caucasiens, entre URSS et Puissances Occidentales: le Cas de la Géorgie, 1921-1945*, Paris: Harmattan.

Marshall, A. (2010), *The Caucasus Under Soviet Rule*, Londra: Routledge.

NARA (1944), John H. Maxson, "A History of X-2 in Turkey From Its Inception to 31 August 1944", NARA, RG 226, Entry 210, Box 64, September 1944.

— (1945a), Doküman numarası WN24856, Records of the Office of Strategic Services, 6 Ocak 1945, NARA, RG 226, Entry 214, Box 6.

— (1945b)"Memorandum from AH-005, dated 27 December 1944", 23 Şubat 1945, NARA, RG 226, Entry 214, Box 1.

— (1945c), Doküman numarası 21033, Records of the Office of Strategic Services, 18 Nisan 1945, NARA, RG 226, Entry 214, Box 1.

— (1945d), "OSS, Report, X-2/OSS Counter-Espionage Summary #3", NARA, U.S. Intelligence on Europe, 1945-1995, 13 Eylül 1945.

— (1945e), "US Army Cable, Washington to Ankara", SIGINT-Turkey-Project 78, NARA, U.S. Intelligence on Europe, 1945-1995, 25 Mayıs 1945.

— (1946), "Status of Liaison Relations of SSU/X-2 to the Counter-Intelligence Branches of Foreign Intelligence Services", NARA, U.S. Intelligence on Europe, 1945-1995, 15 Mayıs 1946.

— (1948), "U.S. Air Force, Memorandum, Conference Regarding Over-Flight of Turkey for the Purpose of Conducting Electronic Reconnaissance Missions", NARA, U.S. Intelligence on Europe, 1945-1995, 19 Ağustos 1948.

— (1949a), "Department of State, Memorandum of Conversation", NARA, U.S. Intelligence on Europe, 1945-1995, 30 Haziran 1949.

— (1949b), "U.S. Air Force, Cable, TUSAFG Ankara Turkey to CSAF Washington", NARA, U.S. Intelligence on Europe, 1945-1995, 30 Kasım 1949.

— (1950), "U.S. Air Force, Memorandum, Calibration Flights of Turkish Radar Sites and Electronic Reconnaissance in the Black Sea Area", NARA, U.S. Intelligence on Europe, 1945-1995, 7 Nisan 1950.

Ögel, Ş.A. (1973), "Milli Emniyet Hizmeti Nasıl Kuruldu?", *Türk Kültürü*, 128: 605-606.

Özkan, T. (1995), *MİT: Dünden Bugüne Gizli Dünyanın Bilinmeyenleri*, İstanbul: Ad Yayıncılık.

Paehler, K. (2017), *The Third Reich's Intelligence Services: the Career of Walter Schellenberg*, New York: Cambridge University Press.

Philby, K. (1968), *My Silent War*, Londra: MacGibbon & Kee.

Resmî Gazete, 29 Haziran 1943, sayı 5442.

Rubin, B.M. (1989), *Istanbul Intrigues*, New York: McGraw-Hill.

Safi, P. (2023), *Milli İstihbarat Teşkilatı 1826-2023*, İstanbul: Kronik Kitap.

Seydi, S. (2006), *Zor Yıllar*, Ankara: Asil Yayın.

Sotskov, L. (2003), *Neizvestniy separatizm: na slujbe SD i Abvera: iz sekretnih dos'ye razvedki*, Moskova: Ripol klassik.

Szymanowicz, A. ve Yurdatapan, A. (2017), "Intelligence Cooperation Between The Second Republic of Poland and the Republic of Turkey. Part 1 - the 1920s", *Journal of Science of the gen. Tadeusz Kosciuszko Military Academy of Land Forces*, 49 (4): 124-145.

Rayfield, D. (2012), *Edge of Empires*, Londra: Reaktion Books.

Tobe, R. (2009), "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'deki Japon Büyükelçiliği", M. Tunçoku (der.), *Japon Araştırmacıların Gözünden Türkiye Sempozyumu*, Ankara: Pozitif Matbaa, 37-50.

Topaktaş, H. (2014), "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11(43): 105-125.

Winks, R.W. (1987), *Cloak & Gown: Scholars in the Secret War, 1939-1961*, New York: Morrow.

Vladimirov, L.P. (1995), "Blitskrig po-Stambulski", *Voenno-istoricheskii zhurnal*", 5: 68-72.

Yetkin, M. (2018), *Meraklısı İçin Casuslar Kitabı,* İstanbul: Doğan Kitap.

Zidaru, M. (2018), "Balkans SOE centre in Istanbul during the Second World War. The case Salvet Lufti Tozan alias Pants", *Scientific Bulletin of Naval Academy*, 21 (1): 233-239.

Erken Soğuk Savaş Döneminde ABD Milli Güvenlik Anlayışının Türkiye'ye Yansımaları[1]

Serhat Güvenç

Türk ordusunun dönüşüm süreçlerinde ilginç bir örüntü gözlemleniyor. Ordunun yeni bir modele göre dönüşümünü eski kadroların tasfiyesi simgeliyor. Ayrıca yeni bir askerî paradigmaya göre kurgulanması gayreti aslında devletin de baştan kurgulanma sürecinin öncüsü oluyor. Modern Türkiye tarihinde bu önermeleri destekleyen iki çarpıcı örnek vardır. Bunlar 1913 ve 1960 tasfiyeleridir.

1913 tasfiyesinin düşünsel kökenleri Prusya/Alman askerî kültüründe bulunabilir. Bu kültürün Osmanlı/Türk askerî düşüncesine aktarımında Von Der Goltz'un (2016) millet-i müsellaha (silahlı millet) kavramı öne çıkmaktır. Bu zihniyetle yetişen genç subaylar, 1913'de Osmanlı ordusunda alaylı olarak anılan subayları neredeyse tamamen tasfiye etmişlerdir. İkinci tasfiye Soğuk Savaş'ın en gerilimli evresinde gerçekleşmiştir. Alaylıları tasfiye eden Prusya/Alman eğitimli kuşak bu kez Amerikan askerî modeline göre yetişmiş/şekillenmiş genç subaylar tarafından 27 Mayıs 1960 sonrasında tasfiye edilmiştir. Soğuk Savaş'ın genç subayları ABD'den aktarılan milli güvenlik anlayışıyla donanmışlardı. Bu milli güvenlik anlayışı zamanla askerin neredeyse devlet yönetiminin en başat aktörüne dönüşmesini meşrulaştırmada kullanılmıştır.

1 Çalışma ile ilgili görüş, eleştiri ve önerilerini paylaşan Boğaç Erozan, Gencer Özcan ve Soli Özel'e teşekkür ederim.

Askerî olanın sivil ve siyasi olana üstünlüğünü vazetmeleri bakımından, "silahlı millet" ve "milli güvenlik" kavramlarının Türkiye özelinde birbirini ikame eden değil, tamamlayan kavramlar olarak bir sürekliliğe işaret etmektedir (bkz. Özcan, 2010; Güvenç ve Uyar, 2022: 76). Dolayısıyla tasfiyeler, aynı zamanda zihniyet kırılması anlamına gelmektedir. Her iki kavramı ilk özümseyenler ve kuruma, devlete ve nihayet topluma aktaranlar kurmay subaylar olmuştur. Bu açıdan subay, özellikle kurmay subay yetiştiren askerî eğitim kurumları öne çıkmaktadır. Bu derlemede yer alan bir başka çalışmada ifade edildiği gibi kavramların yerleşmesi için gerekli "zihinsel tahkimat" bu kurumlarda yapılmıştır.

Dolayısıyla bu çalışma milli güvenlik eğitiminin verildiği Harp Akademileri ile 1952'de kurulan Milli Savunma Akademisi'nin faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır. Mevcut yazın DP hükümetlerinin, 1950'lerin ortasından itibaren milli güvenlik kavramını Atlantikçi sayılabilecek bir yorumla Türk siyasetine uyarlama gayretlerine yer vermemektedir. Mevcut yazının kökenlerini, Türkiye'de bir milli güvenlik devletinin etkisinin iyice hissedildiği 1990'lı yıllara dek götürmek olasıdır. Temelleri daha Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında atılmış olsa da milli güvenliğin kapsamlı bir tanımla siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatın neredeyse tüm boyutlarını içerecek bir yorum kazanması otuz, hatta kırk yıl sürmüşe benzemektedir (Özcan, 2010a). Bu yorum ve ondan türetilen uygulamalar, askeri 1990'larda ülkenin iç ve dış siyasetinin başat aktörü konumuna getirdi (bkz. Özcan ve Kut, 1998). Bu çalışma çok daha dar bir tarihsel ve kurumsal bağlama, yani erken Soğuk Savaş döneminde (1947-1960) Türkiye'nin kavramla tanışmasına odaklanmaktadır. Bu gayretlerde kilit rol oynayan Nureddin Alpkartal'ın bugüne dek dikkate pek alınmayan eserlerine ve faaliyetlerine dikkat çekmek de bu makalenin hedeflerindendir.

"Silahlı millet"ten "ordu millet"e

1871'den sonra Prusya/Alman ordusu, askerî dönüşümü hedefleyen ülkelere yeni bir model sunmuştur. Bu modeli benimseyenler arasında Osmanlı Devleti de vardı. Kaldırılan Yeniçeri Ocakla-

rı'nın yerini alacak yeni bir askerî güç oluşturmak 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin en çetin meselelerinden biriydi. Bu çalışma açısından Prusya/Alman askerî modelinin Osmanlı Devleti'ne aktarımındaki en çarpıcı yön, sivil ve siyasal yaşamı alabildiğince kapsayan bir yorumunun benimsenmiş oluşudur. Bu yorum Colmar Von der Goltz'a aittir. Goltz'un en bilinen eseri *Millet-i Müsellaha*'ya (silahlı millet) adını da veren millet-i müsellaha kavramı geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde siyaset, sivil-asker ve toplum-asker ilişkilerine yön vermiştir.

Sadece kitaptan öğrenilmesi durumunda muhtemelen kavram Türk askerî ve siyasi kültürüne bu denli derin nüfuz edemeyecekti. Ancak yazarı Goltz, Osmanlı ordusunun ıslah faaliyetlerine nezaret eden Prusya/Alman askerî heyetinin bir üyesi olarak askerî öğretim kurumlarında ve birliklerde görev yapmıştır. Ancak Von der Goltz'un öğretisinin kuşaklar boyunca Osmanlı subaylarının zihin dünyasını şekillendirmesinde en önemli rolü Mustafa Zeki Paşa oynamıştır. Goltz'un öğrencisi olan Mustafa Zeki Paşa, 1883-1908 yılları arasında harbiye komutanlığı yapmıştır. Kesintisiz yirmi beş yıl boyunca, millet-i müsellaha öğretisi Osmanlı subay adaylarına sürekli ve tutarlı biçimde işlenmiştir (Şenses, 2021). Prusya/Alman sisteminde eğitim alan genç subayların rütbeleri yükseldikçe, mektepli-alaylı ayrımı su yüzüne çıkmıştır. Modern savaş tekniklerinden bihaber, çoğu okuma yazma bilmeyen alaylı subaylar, Balkan yenilgisinin ardından çeşitli gerekçelerle 1913'te Enver Paşa tarafından tasfiye edilmişlerdir (Uyar ve Erickson, 2009: 221). Alaylı subayların tasfiyesi ile ordunun mektepli subay kadrolarınca Prusya/Alman modeline göre kurgulanmasının önünde engel de kalmamıştır. Aralarında Mustafa Kemal Atatürk'ün de bulunduğu genç kurmay subayların rütbelerinin izin verdiğinin çok ötesinde birliklere komutan olarak atanması bu tasfiyenin sonucudur.

Bu subay kadrosu, Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde çoğu zaman Alman komutanların emrinde görev yapmıştır. Uyar (2019: 118-129), Birinci Dünya Savaşı deneyiminin, Kurtuluş Savaşı'nı yönetecek kadroların askerlik sanatı bakımından karşılarındaki Yunanlı kurmaylara üstünlük kurmalarını sağladığını ifade etmektedir. Bu savaş sonunda Mustafa Kemal Atatürk, yeni devle-

tin kurucu lideri oldu. Çokuluslu imparatorluktan kalanları, ulus-devlet kalıbına dökmek için hummalı bir faaliyete girişti̇ğinde hem vatan hem de vatandaş kavramları zaten daha somut anlamlar kazanmıştı.

Ulus-devlet kurma sürecinde eski asker yeni siyasetçi kadro üzerinde Goltz'un etkisinin devam ettiği açıktır (Türsan, 2009: 10). Özellikle kurmay subaylar üzerinde bu kültürün etkisi daha da derin olmuştur (Özcan, 2010b). İki dünya savaşı arası dönemde ordu ve bahriyede Alman uzman ve danışmanların görevlendirilmesi bu etkinin ömrünü uzatmıştır (Greushaber, 2018: 207-232). Yine Prusya/Alman askerî kültüründen aktarılan genelkurmay, askerî konulardaki en güçlü kurum olarak kalmaya devam etmiştir (Güvenç ve Uyar, 2022: 61).

İki dünya savaşının ordu-millet ilişkisi açısından Türk askerî düşüncesine etkisi de ilk kez General Ludendorff tarafından ortaya atılan *topyekûn savaş* kavramı olmuştur. Gerçi kavram Almanya'ya özgü değildir. Ülke kaynaklarının topyekûn seferber edilmesini gerektiren dünya savaşı ölçeğindeki çatışmalar kaçınılmaz olarak farklı coğrafyalarda benzer düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkiye örneğinde askerî düşünce Almanca kaynaklardan beslenmeye devam ettiği için Alman deneyimini esas alan uygulamalar daha çok dikkate alınmıştır (Greushaber, 2018: 161-162). Yine Özcan'ın (2010b: 320) ifadesiyle bu düşünsel ve kurumsal altyapı aslında daha sonra benimsenecek ABD yaklaşımıyla özünde çelişmiyordu. Bu nedenle zamanla Amerikan ulusal güvenlik kavramının Türk yorum ve uygulamasına da rengini vermesi şaşırtıcı olmayacaktı.

"Ordu millet"in milli güvenlikle imtihanı

Truman doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a Amerikan askerî yardımı başladıktan iki yıl sonra, Türkiye'de savunma organizasyonu ve karar mekanizmalarını yeniden kurgulayan yasal düzenlemeler gerçekleşmiştir. Bu yasal düzenlemeler milli güvenlik devletinin köklerini araştıranların Soğuk Savaş'taki çıkış noktalarını da oluşturur. Yasal düzenlemelerin üstyapı kurumları ve tercüme olarak

Amerikan sisteminden aktarılmaları, içeriğe kavuşmalarını geciktirmiştir. Bir yandan modele sadık kalmaya, diğer yandan da Türkiye'nin şartlarına göre uyarlamalar yapılmasına gayret edilmiştir. Bu uyarlamalar ithal edilen sistemin barındırdığı muğlaklığı iyice artırmıştır. Ortaya çıkan boşluğu, Prusya/Alman geleneğinden beslenen silahlı millet anlayışı doldurmaya devam etmiştir.

İncelenen dönemde ABD için bile yeni olan milli (ulusal) güvenlik ne kavramsal ne de kurumsal açıdan daha tam oturtulabilmiş değildir. 1945-1947 yılları arasında ABD, Sovyetler Birliği ile hem maddi hem de ideolojik olarak küresel çapta rekabet için gerekli kurumsal yapılanmayı 1947'deki Ulusal Güvenlik Yasası ile başlattı. Bu yasa, ABD'nin bir daha Pearl Harbor benzeri bir baskın durumunda kurumlarının paralize olmasının önüne geçmek için hazırlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı, neredeyse tüm ülkelerde sürekli bir "stratejik baskın"a uğrama korkusu yaratmıştı. Amaç devlet kurumlarının barış durumundan savaş durumuna geçişe çabuk uyum sağlamasıydı. Bu devrin en ayırt edici özelliği barış dönemi Amerikan iç ve dış politikasının daha önce hiç olmadığı ölçüde askerileşmesiydi (Cardwell, 2012: 132).

Başlangıçta milli güvenlik, kurumlar arası işbirliği arayışının tezahürü gibi duruyordu. Örneğin, daha önce kendi bakanlıkları olan ordu ve bahriye, yeni ihdas edilen Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştı. Bu kuvvetlere ek olarak, bir de müstakil hava kuvveti kurulmuş ve yine aynı bakanlığa bağlanmıştır. Böylece Amerikan Silahlı Kuvvetleri üç ayrı kuvvetten oluşturulmuştur. Bu yapılanma kuvvetler arasında herhangi örgütsel hiyerarşi ifade etmiyordu. Kurumsal olarak eşit statüdeki kuvvetlerin arasındaki koordinasyondan sorumlu müşterek kurmay başkanlığı (Joint Chiefs of Staff) daha 1942'de fiilen ortaya çıkmıştı. 1947 Ulusal Güvenlik Yasası bu fiili durumu resmileştirdi. Yeni oluşturulan bir diğer kurum Merkezi Haberalma Teşkilatı'ydı (Central Intelligence Agency: CIA). Dış istihbarat sorumluluğu bu teşkilata verilmiştir. Son olarak yasanın getirdiği belki de en önemli kurum, ileride dış politika ve güvenlik politikası karar süreçlerinin temel aktörüne dönüşecek olan Ulusal Güvenlik Konseyi'dir (National Security Council: NSC).

Milli güvenlik anlayışının ve kurumlarının ABD sisteminde pekişmesi ve olgunlaşmasında Kore Savaşı uygun ortamı sağlamıştır. Sovyetlerin ilk atom bombası denemesinin bir yıl ardından patlak veren bu savaş sırasında Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen NSC 68 Belgesi, Sovyet tehdidinin çevrelenmesini ve bu amaçla yeniden silahlanmaya büyük kaynaklar ayrılmasını öngörüyordu. Bu belge neredeyse tüm Soğuk Savaş boyunca ABD'nin izlediği ulusal güvenlik politikasının omurgasını oluşturdu (Cardwell, 2012: 131-158).

Türkiye'de milli güvenlik devletinin düşünsel ve kurumsal temelleri ABD'deki milli güvenlik devletine geçiş evresinde atılmıştır. Kavram ve kurumlarının henüz ABD'de bile daha tam oturmamış olması, Türkiye'ye aktarılırken yerlileştirilmelerine de olanak sağlamıştı. 1949 yılında çıkarılan 5398 sayılı Millî Savunma Bakanlığı yasası ABD'nin 18 Eylül 1947'de çıkardığı Ulusal Güvenlik Yasası'ndan izler taşıyordu. Aslında yasa Ankara'daki Askerî Yardım Kurulu'nun başkanı General Horace McBride'ın aklının ürünüdür. Türk ordusunun yeniden teşkilatlanması ve bunun olabildiğince Amerikan modeline göre gerçekleştirilmesine Washington büyük önem atfettiği için bu etki şaşırtıcı değildir (Athanassopoulou, 1999: 153).

ABD Başkanı Truman'ın Yunanistan ve Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım yapma kararı sonrası, her iki ülkede de Amerikan askerî yardım heyetleri oluşturulmuştu. Bu heyetlerin kadroları ve işlevleri yeni çıkan Ulusal Güvenlik Yasası'ndaki örgütsel hiyerarşiye uygun tasarlandı. ABD kurumlarının Türkiye'ye aktarılması sivil-asker ilişkileri açısından büyük değişimleri zorunlu kılıyordu. Amerikan modelinde genelkurmay başkanı milli savunma bakanına bağlıydı. Türkiye'de daha önce genelkurmay başkanı doğrudan başbakana bağlıyken, yeni yasayla artık Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanıyordu. Sivillerin askerlere üstün olduğu bu modelin denenmesi Türkiye'de çok partili siyasal yaşamın erken aşamalarına denk gelecektir. 1950 seçimlerinden zaferle çıkan Demokrat Parti bu yeni durumu yönetmek gibi ciddi bir sınama ile karşı karşıya kalacaktır. Parti, ilk aşamada siyasi kadrolarını bu sınamalarla baş edecek bilgi ve birikime sahip olduğu düşünülen emekli askerlerle takviye ederek yol almaya gayret etmiştir.

5398 sayılı Millî Savunma Bakanlığı'nın kuruluşuna dair yasaya ilaveten, 5399 sayılı kanun ile Türkiye'de Millî Savunma Yüksek Kurulu oluşturuldu. Bu kurul, Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi esas alınarak kurulmuştu. Ancak milli güvenlik, Türk kamuoyuna ve bürokrasisine hayli yabancı bir kavram olduğundan Milli Savunma Yüksek Kurulu olarak adlandırılmıştır (Özcan, 2010a: 322). İki kurumun sadece adlarında değil, bileşenlerinde de bazı temel farklar göze çarpmaktadır. Türkiye'de kurulun tabii başkanı cumhurbaşkanıdır. Yasa, kurulun üyelerini başbakan, milli savunma bakanı ve genelkurmay başkanı olarak sıralar. Ancak başbakanın teklifiyle bakanlar kurulu tarafından seçilecek diğer bakanların da kurula üye olabileceğini de ekler. Yasa, savaş durumunda, harp kuvvetleri komutanının kurulun tabii üyesi olacağını da ifade eder.

Milli Savunma Yüksek Kurulu'na model teşkil eden ABD Ulusal Güvenlik Konseyi başlangıçta cumhurbaşkanı, dışişleri bakanı, savunma bakanı, kara, deniz ve hava kuvvetleri bakanları ile milli güvenlik kaynakları kurulu başkanından oluşuyordu. Senato tarafından 1949'da kabul edilen bir değişiklikte kurulun üyeleri yeniden tanımlanmıştır. Bu değişikliğe göre Konsey'e başkan yardımcısı eklenmiş, kuvvet bakanları ise çıkartılmıştır. Ayrıca başkana Senato'nun onayı ile ilgili bakanlık ve kurumlardan üye ekleme yetkisi de vermiştir.

Milli Savunma Yüksek Kurulu ile ABD Ulusal Güvenlik Konseyi arasındaki en temel fark ilgili yasalarda açıkça belirtilen kurul üyeleri arasında genelkurmay başkanının bulunup bulunmadığıdır. ABD'de bir koordinasyon makamı olan genelkurmay başkanı kurula henüz dahil edilmemiştir. Savunma kurumları, sivil bakanlar tarafından temsil edilmekteydi. Başlangıçta savunma bakanlarının yanı sıra kuvvet bakanları da kurulda yer alırken, 1949'da sadece savunma bakanının bulunması yeterli görülmüştür. Türkiye'de ise ABD'deki uygulamanın aksine, genelkurmay başkanı en başından itibaren kurul üyesi yapılmıştır. Ancak Amerikan modelinin uyarlanmış haliyle bile Türk askerî sisteminde genelkurmayın mutlak üstünlüğünü ve örgütsel özerkliğini büyük ölçüde tırpanlayacağı ortaya çıkmıştır. Komuta kademesi bu durumdan oldukça rahatsız

olmuş ve Genelkurmay Başkanlığı dönüşüme bir direniş odağı haline gelmiştir (Güvenç, 2010: 279).

Amerikan milli güvenlik modelinin ithalinde karşılaşılan bir diğer sorun, askerlerin siyaset ve uluslararası siyaseti anlamalarını kolaylaştıracak bir eğitim kurumunun kuruluşunda yaşanmıştır. Bu tartışmaların odağında, Türkiye'deki kurmay eğitiminin yapılanması vardır. Soğuk Savaş'a dek Türkiye'de kurmay eğitimi üç yıl sürüyordu ve kuvvet harp akademilerinde veriliyordu (Genelkurmay Başkanlığı, 1945). Amerikan yardım heyeti kurmay eğitiminin üç yıldan iki yıla indirilmesini ve bir milli harp koleji kurulmasını önermiştir. Bu kurumun benzeri 1946'da ABD'de National Defense University olarak kurulmuştur. Amerikan tarafına göre bu kolej, kuvvet harp akademilerinde işlenmeyen uluslararası siyaset-yüksek strateji ve siyaset-harp ilişkisi gibi konuları işleyecektir. Ancak başlangıçta Türk ve Amerikan yetkilileri arasında bu yeni eğitim kurumunun işlevi konusunda ciddi görüş ayrılıkları uç vermiştir (Güvenç, 2010: 270).

Bu kurum 1952 yılında, Milli Savunma Akademisi olarak kurulmuştur. Bu akademinin ülkenin topyekûn seferberliği için kilit rol oynayacak bakanlık ve kurumlardan seçilecek üst düzey bürokratlara da eğitim vermesi öngörülmüştür. Genelkurmaya uzun yıllar kurmay subaylar dışında kimseyi sokmayan bir askerî kültür için Harp Akademileri bünyesinde sivilleri eğitmek gerçekten çok büyük bir zihinsel sınamaya işaret etmektedir. Harp Akademileri talimatlarına "milli güvenlik" kavramı bu akademiyle ilk kez girmiştir. 1957 basımlı Harp Akademileri Talimatı'na göre akademinin çalışma konuları arasında, "Milli Güvenlik siyasetini tahlil" de yer almaktadır. Bu kapsamda "Siyasi, iktisadi ve askerî politikalarımız ne olmalıdır?" ve "Bu politika nasıl formüle edilir?" sorularına yanıt aranması öngörülmüştür (Harp Akademileri, 1957: 89).

DP iktidarına göre "milli güvenlik"

Amerikan modeline göre oluşturulan üst yapı kurumları, eski kuşağın alışkanlıklarına ve zihniyetine göre işletilmeye çalışılmıştır. Aynı durum Amerikan modelinin getirdiği kavramlar için söz ko-

nusudur. Doğal olarak milli güvenlik kavramı da Prusya/Alman düşünce ezberinden okunmuştur. Bu arada yabancı dil, Türk subaylarının Amerikan askerî düşüncesini ve milli güvenlik anlayışını özümsemelerinin önünde bir engel oluşturmuştur. Genelkurmay karargâhında ağırlıklı olarak kara subayları görev yapmaktadır. Aralarında İngilizce bilen azdır. Bu nedenle Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra bir süre NATO karargâhından gelen mesajlara bile zamanında yanıt verilememiştir (Tanç, 2017: 140).

İngilizce bilen sayısının başlangıçta az olması nedeniyle, sivil memur ve yedek subay çevirmenlerden yararlanılmıştır. Bunlar, mesleki formasyona sahip olmadıkları için birer "nakil" aracı işlevi gördüklerinden, subaylar, Amerikan kavramlarını Türkçe çeviri metinler üzerinden anlamlandırmak zorunda kalmıştır. Başka bir bağlamın ürünü olan bu terimler ve sözcüklerin sadece Türkçe karşılıklarına bakılarak özümsenmesi kolay olmamıştır (Neyzi, 1987: 57).

Buna rağmen, Amerikan modeline göre askerî dönüşüm en çok genç subayları heyecanlandırmıştır (Güvenç ve Uyar, 2022). Kuşak farkı 1950 seçimleri sonucu DP'nin iktidara gelmesine verilen tepkilerde de kendi göstermiştir. Seçimlerin hemen ardından yeni iktidarın bir askerî darbe ile indirileceği söylentileri, komuta kademesinin baştan aşağıya değişmesine neden olmuştur. Generallerin yanı sıra rütbe bekleme sürelerinin sonuna yaklaşmış 150 albay da bir süre sonra emekliye sevk edilmiştir. 150 albayın emekli edilmesini CHP ve DP'nin siyasi tercihlerinin bir sonucu olarak görenler de vardır. Nalbant (2019: 74) CHP iktidarının son yılında gerekli sicili almış olmalarına rağmen 154 yarbayın albaylığa yükseltilmeyip Ağustos 1949'da emekli edilmelerine işaret etmektedir. Bu yarbaylar uygulamaya itiraz ederek Yargıtay'a başvurmuştur. Yargıtay, 154 yarbayın albaylığa yükseltilmelerine hükmedince, DP hükümeti bir kararnameyle bu kararı uygulamıştır. Bu arada rütbe bekleme sürelerinin sonuna gelmiş 150 albay da emekliye sevk edilmiştir. Bu örnek CHP'nin daha yaşlı subayların ordu saflarında kalmasını, genç subayların yükselmesine yeğlediği biçiminde yorumlanmaktadır. Genç subaylar açısından üst kademelerdeki subaylar tutucu, katı ve yeniliğe kapalı eski kuşağın temsilci-

leridir. "Prusyalı" tam da bu aşamada tüm bu olumsuz özelliklere sahip yüksek rütbeli subaylar için kullanılan küçültücü bir ifadeye dönüşmüştür (Güvenç, 2010: 281).

1950 seçimlerini kazanan DP'nin, siyaseti topyekûn savunma adına daraltacak bir ortamda muktedir olması mümkün değildi. Amerikan milli güvenlik anlayışının özünde bir topyekûn savunma doktrini olduğu düşünülürse, DP iktidarının başlangıçta bu kavrama ve kurumlarına mesafeli olması daha iyi anlaşılabilir. Özellikle milli güvenliğin sivil-asker ilişkilerinde askerin üstünlüğüne meşruiyet kazandıracak bir biçim almaması önemliydi. Bir yandan ordunun Amerikan yardımı ile dönüşümü teşvik edilirken, diğer yandan bu dönüşümün siyasi iktidarın denetiminde yürütülmesinin yolları aranıyordu.

Siyasi iktidarın Amerikan modelinin Türkiye'ye aktarılan kurumlarına ne kadar mesafeli olduğu, Kore'ye asker gönderme karar süreci örneğinde ortaya çıkmaktadır. Seçimlerden bir ay sonra yeni hükümetin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Kore'deki durumu görüşmek üzere Amerikan Askerî Yardım Kurulu'nun başkanı Tümgeneral Horace McBride'ı bakanlığa davet etmiştir. Daha önce bu düzeyde bir temas imkânı bulamayan McBride, bu vesileyle muhatabına Türk ordusunun durumu hakkında pek de parlak olmayan bir tablo aktarmayı ihmal etmemiştir. Bunun üzerine 18 Temmuz 1950'de Yalova'da silahlı kuvvetlerin durumunu değerlendirmek üzere bir toplantı yapılmıştır. Bu tür bir toplantı için en uygun kurumsal çerçeve aslında 1949'da kurulan Milli Savunma Yüksek Kurulu'dur. Ancak hükümet bu kurulu çalıştırmak yerine, kendi belirlediği katılımcılarla *ad hoc* bir toplantı yapmayı tercih etmiştir.[2] Bu toplantıdan birkaç gün sonra da, Kore'ye asker gönderileceği Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'ne resmen bildirilmiştir (Güvenç, 2013: 84-85).

DP hükümetinin, özellikle NATO üyeliği sonrası subay kadrolarını gençleştirecek büyük bir tasfiyeyi de içeren askerî reformlara

2 Çelik'in (2008: 40) hesabına göre, yasaya göre her ay toplanması gereken Kurul, Adnan Menderes'in başbakanlığı süresince sadece 31 kez toplanabilmiştir. Siyasi iktidar bu kurumu "rejimi kontrol etmek için tasarlanmış" bir aygıt olarak gördüğü için mesafeli durmuştur.

niyetlendiği bilinmektedir. Bu reformlar için başlangıçta ordudan devşirilen bazı isimlere bel bağlanmıştı. Bunlar arasında en iyi bilinen isim Seyfi Kurtbek'tir. Kurmay albay rütbesiyle emekli olan ve DP'den milletvekili seçilen Kurtbek, Kasım 1952'de milli savunma bakanı yapılmıştır. Ancak kısa sürede Kurtbek'in görüşlerinin, DP'nin sivil siyasetçinin üstünlüğü düşüncesiyle bağdaşmadığı anlaşılmıştır. Prusya/Alman geleneğinin şekillendirdiği subay kuşağının tipik temsilcisi olan Kurtbek'e göre silahlı millet anlayışı demokrasi ile çelişmiyordu (Kurtbek, 1946 ve 1948). Siyaset ile savunma (veya milli güvenlik) arasında bu düşüncenin vazettiği derecede özdeşleşmenin söz konusu olduğu bir ortamda DP'nin siyaseten hayatta kalması zor olacaktı. Sonuçta Kurtbek'ten vazgeçildi (Özcan, 2010a: 51-52)

DP saflarında bir "milli güvenlik düşünürü": Nureddin Alpkartal

Hem ABD askerî yardımının bir gereği hem de 1952'deki NATO üyeliğinin bir sonucu olarak DP hükümetlerinin ABD kökenli milli güvenlik kurumlarını ve anlayışını TSK'ya ve nihayet Türk siyasal sistemine nakletmenin bir yolunu da bulması gerekiyordu. Kurtbek deneyimi değişim ve dönüşümü kolaylaştırmak yerine, üst kadroların değişime direncini körüklemişti. Yine Kurtbek örneği, Türk subaylarının zihin dünyasında Prusya/Alman etkisinin ne kadar derin olduğunu göstermişti.

Tam da bu nedenle askerî konularda, Amerikan düşüncesine daha yakın isimlere ihtiyaç vardı. DP'nin siyasi gereksinimleriyle uyumlu, hatta Atlantikçi sayılabilecek bir milli güvenlik anlayışının savunuculuğunu yapmak üzere parlak bir kurmay subay 1954'te DP saflarına katılmıştır. DP iktidarının Batı yönelimli dış politikasıyla uyumlu bir milli güvenlik siyasetinin düşünsel temellerini şekillendirecek bu kişi Emekli Kurmay Albay Nureddin Alpkartal'dır. Birkaç istisna dışında, Alpkartal'ın bu süreçteki rolü işlenmemiştir. Halbuki Özcan'ın (2010a: 326) tespitiyle TBMM çatısı altında "milli güvenlik" kavramını ilk kez Alpkartal kullanmıştır. 1954 ve 1957'de Çanakkale milletvekili olarak TBMM'ye giren

Nureddin Alpkartal, zamanla DP iktidarının gözde "milli güvenlik" düşünürü olmuştur.

Alpkartal, 1904 İstanbul doğumludur.[3] İlk, orta ve lise öğrenimine dair bilgi azdır. Ancak bir kitabında 1924-1925 yılları arasında Paris'teki Louis La Grand Lisesi'nde bulunduğunu ifade etmiştir (Alpkartal, 1951: 54). Asker bir ailenin çocuğudur. Babası Mehmet Fuat Paşa'dan *Cumhuriyet* (26 Ekim 1943) gazetesinde yayımlanan ölüm ilanında "emekli korgeneral" ve "eski harbiye müsteşarı ve Askerî Temyiz Dairesi başkanı" olarak söz edilmiştir.[4] Nureddin Alpkartal, Kara Harp Okulu'ndan 1927'de topçu sınıfının birincisi olarak mezun olmuştur. Fontainebleau'deki Fransız Topçu Okulu'nda eğitim almış; Fransız topçu birliklerinde staj yapmıştır. Yine kendi yazdıklarından 1930'a dek Fransa'da bulunduğu anlaşılmaktadır (Alpkartal, 1951: 54). 1936 yılında Kara Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur (*Cumhuriyet*, 29 Eylül 1936). Harp Akademileri'ndeki eğitimi sırasında Napolyon seferleri üzerine yazdığı kitabı yayımlanmıştır (Alpkartal, 1937). Bir yıl sonra Atina'da yapılan Balkan Antantı Devletleri Genelkurmay Başkanları toplantısına katılan heyette yer almıştır.[5] 1938-1941 yılları arasında Budapeşte'de askerî ataşelik yapmıştır. 1943 yılında kurmay binbaşılığa terfi etmiştir (*Ulus*, 29 Ağustos 1943). Takiben, Yüksek Müdafaa Kurulu [Meclisi] kurmay subaylığına atanmıştır. 1946 yılında ikinci defalığına askerî ataşe olarak yurtdışına gönderilmiştir. Bu kez görev yeri Washington'dur. 1947 yılında Ankara'ya dönmüş ve Amerikan Yardım Kurulu Türk irtibat subayı olarak tayin edilmiştir. Ardından Genelkurmay Başkanlığı özel kalem müdürü gibi çok kilit bir göreve getirilmiştir. 27 Kasım 1950'de cumhurbaşkanlığı başyaverliğine atanmıştır (*Zafer*, 28 Kasım 1950). Harp Akademi-

3 Alpkartal'ın biyografisi için bkz. TBMM Albümü (TBMM, 2010: 623) ve Yüksek Adalet Divanı Kararları'ndaki (Yüksek Adalet Divanı, 1960-1961: 1221).

4 Harp Akademileri (1975: 20) yıllığına göre 1886-1887 devresini birincilikle bitirmiş, tümgeneral rütbesiyle 14 Nisan 1923 tarihinde emekli olmuştur.

5 Heyet şu isimlerden oluşmaktadır: Kurmay Yüzbaşı Nurettin Alpkartal, Kurmay Yüzbaşı Refik Tulga, Kurmay Hava Yüzbaşısı Remzi Soyuoğuz, Kurmay Albay Şefik Çakmak, Mareşal Fevzi Çakmak, Y. Müh. Albay M. Ali Okdemir, Kurmay Yarbay İhsan Eriç, Deniz Kurmay Binbaşısı Tevfik Samurkaş, Topçu Yüzbaşı İhsan. Bu heyete ilişkin bilgi 1970 yılında *Cumhuriyet* (2 Kasım 1970) gazetesinde yayımlanan bir fotoğraf sayesinde ortaya çıkmıştır.

leri (1976: 81) yıllığına göre Nisan 1954'de kurmay albay rütbesinden emekli olmuştur. Fransızca, İngilizce ve Almanca bilmektedir.

Alpkartal'ın açık kaynaklarda yer alan bilgilere dayanarak hazırlanan yukarıdaki kısa özgeçmişi, Türk ordusunun Amerikan yardımıyla dönüşüm sürecine birikim ve deneyimiyle katkı sağlama potansiyeli olduğuna işaret ediyor. Bütün bunlara ek olarak Alpkartal, görev yaptığı dönemde Türk ordusu için neredeyse istisna sayılabilecek bir profile sahiptir. Zira Prusya/Alman ekolünden çok Fransız ekolüne yakın durmaktadır. Örneğin Alpkartal, 1951'de "silahlı millet"e şüpheci yaklaştığını dolaylı biçimde ifade etmiştir. Genelkurmay tarafından basılan kitabında: "Jomini... dişlerine kadar müsellah, cesur kimselerden müteşekkil bir kütle ile, her zaman kuvvetli bir ordu teşkil edilemeyeceği gibi bu suretle milli savunmanın sağlanamayacağını isbata çalışmıştır" diye yazmıştır (Alpkartal, 1951: 24).[6] Aynı eserde, Prusya tarzı disiplin anlayışına da bir eleştiri getirmiştir: "Menfi propagandanın temeli korku ve ceza olan disipline tesiri daha seri olur, çünkü hedef disiplinin kendisidir" (Alpkartal, 1951: 62).

Öte yandan Alpkartal da kendi kuşağından birçok subay gibi uzun rütbe bekleme sürelerinden ve görev yetkinliğini dikkate almayan terfi sisteminden mustariptir. Parlak bir mesleki sicile sahip subayların dahi bu sistemde takılıp kaldığının canlı örneğidir. Üzerinde kafa yorduğu savunma ve güvenlik siyaseti konularında etkili olabilmek için uzun yıllar terfi beklemek yerine, siyasetçi olarak kısa sürede sonuç alabileceğine ikna edilebilmiş olmalı ki 1954'te Çanakkale'den aday gösterilmiş ve milletvekili seçilmiştir. Seçim bölgesinde herhangi bir siyasi ağırlığı olmadığı göz önüne alındığında, Cumhurbaşkanı Bayar sayesinde milletvekili seçilecek bir yerden aday gösterildiğini düşünmek yanlış olmaz.[7]

---

6 Ancak 1938 yılında *Askerî Mecmua*'da çıkan iki ayrı yazısında Alman esintili düşünceler yer almaktaydı. Askerî doktrin ile milli vasıflar ve ırk arasındaki bağa vurgu yapması bu açıdan göze çarpmaktadır (Bkz. Sencer, 2018: 124, 128-129).

7 Alpkartal, 1957 seçimleri öncesinde DP'nin Çanakkale'de yaptığı aday yoklamasında liste dışı kalmış olmasına rağmen, yeniden aday gösterilmiş ve seçilmiştir (*Cumhuriyet*, 3 Ekim 1957). Bayar'ın eski başyaverini zaman zaman yurtiçindeki gezilerinde yanına aldığı dönemin gazete haberlerine yansımıştır. Bkz. "Cumhurreisi ve Başbakan İzmir'e Gidiyorlar" (*Cumhuriyet*, 11 Eylül 1956).

Alpkartal'ın DP iktidarının öncelikleri ile bağdaşacak bir milli güvenlik düşüncesini geliştirme gayreti, TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmalar, yayımlanmamış notları ve Milli Savunma Akademisi'nde 1956-1959 arası verdiği derslerin notları üzerinden izlenebilir. Geride bıraktığı kayıtlar, Türkiye için Atlantik İttifakı ile uyumlu ve Soğuk Savaş'ın getirdiği tehditlere karşı ülkeyi düşünsel ve kurumsal olarak tahkim edecek bir "milli güvenlik" yapılanmasını tutarlı bir şekilde savunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin NATO üyeliğinin gerektirdiği parlamenter faaliyetlerde etkin rol oynamıştır.

Milletvekilliğinin ilk yıllarında TBMM bünyesindeki faaliyetleri görece mütevazı kalmıştır. Yine de 1954 seçimlerinden sonra TBMM'de oluşturulan Hariciye Encümeni'ne ve NATO grubunun idare heyetine üye olarak seçilmiştir (*Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1954). Heyette *Zafer* gazetesi başyazarı Firüzan Tekil de yer almıştır. Alpkartal bir süre sonra bu gazetede dış politika yazıları yazmaya başlamıştır. Böylece muhalif gazete ve dergilerde DP dış politikasına yönelik eleştirilere *Zafer* gazetesinden yanıt veren yazarlar arasına katılmıştır (Özcan, 2019: 98).

Alpkartal TBMM'de ilk kez Federal Almanya'nın NATO'ya katılma protokolünün onaylanmasına dair kanun görüşmelerinde söz almıştır (TBMM, 16 Kasım 1955: 130-140). DP, Alpkartal'ın birikiminden NATO'nun nükleer bir ittifaka dönüşme sürecinde yararlanmıştır. Olası bir üçüncü dünya savaşı, Alpkartal'ın zaten uzun süredir kafa yorduğu bir konudur (Alpkartal, 1950).

NATO'nun nükleer bir ittifaka dönüşme sürecinde, Türkiye'de bir dizi yasal düzenleme yapılması gerekmiştir. Bu kapsamda, ilk olarak nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanması için Başbakanlık'a bağlı bir Atom Enerjisi Komisyonu kurulmasına dair kanun teklifi hazırlanmıştır. TBMM'de teklif hakkında söz alan tek milletvekili Alpkartal olmuştur (TBMM, 15 Ağustos 1956: 373-374). Kısa süre sonra "Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler arasında atom ile ilgili malumat konusunda işbirliğine dair Anlaşma ve ekinin tasdikine dair Kanun" ile ilgili görüşmelerde söz alan tek milletvekili yine Alpkartal'dır. Konuşmasında, NATO'nun Sovyetler Birliği karşısındaki güç zafiyetini nükleer silahlarla kapatmaktan başka çare-

si bulunmadığını ifade etmiştir (TBMM, 1 Eylül 1956: 1017-1018).

Millî Savunma Bakanlığı'nın 1957 yılı bütçesine dair görüşmelerde söz alan Alpkartal, 1949'da yasalaşan milli savunma teşkilatının günün gereklerine uygun biçimde gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir. Özellikle Milli Müdafaa Encümeni'nin barış zamanında seferberlik hazırlıklarından haberdar kılınmasının gerektiğine dikkat çekmiştir (TBMM, 26 Kasım 1957: 749).

İkinci kez milletvekili seçildiği 1957'den itibaren görüşlerini daha fazla ifade fırsatı bulmuştur. Millî Savunma Bakanlığı'nın 1958 yılı bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmada Türkiye'de meclis çatısı altında ilk kez "milli güvenlik" kavramını kullanmıştır. Alpkartal, Soğuk Savaş şartları "Milli müdafaanın sivil ve askerî cephelerî arasındaki bağları geçmişe nispetle çok kuvvetlendirmiştir" derken, milli güvenlik terimini, Milli Savunma Akademisi'nin faaliyetleri bağlamında kullanmıştır.

> Harp Akademileri camiasının çok önemli bir rüknü olan Milli Savunma Akademisinde Vekaletlerimizden gönderilen mümessillerle general ve albay rütbelerindeki subaylarımız, işbirliği yaparak, milli güvenlik politikamıza müteallik etüdler hazırlıyorlar. Bu Akademi Milli Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliği ile işbirliği halindedir (TBMM, 24 Kasım 1958: 526-527).

Alpkartal'ın parti içinde siyasi karşılığı olmasa da savunma ve güvenlik konularındaki otoritesi ilk döneme göre çok daha kabul görmüşe benzemektedir. Millî Savunma Bakanlığı 1960 yılı bütçe görüşmelerinde de DP grubu adına yine Alpkartal konuşmuştur. Milli savunmanın sivil ve askerî kanatları arasında eskiye göre çok daha yakın bağlar olduğunu yinelemiştir. Hakkaniyetli bir terfi sistemine ihtiyaç olduğunu da dile getirmeden duramamıştır. Öte yandan ilk kez 1957'de dikkat çektiği milli savunma teşkilatına dair yasal çerçevenin günün gereklerine göre gözden geçirilme ihtiyacı hâlâ devam etmektedir (TBMM, 24 Şubat 1960: 411-412).

TBMM'deki konuşmalarının dışında görüşlerini daktilo edilmiş notlar halinde ilgililerle paylaşmıştır.[8] Bunlardan bir tanesi "Başve-

8 Bu metinler yayımlanmamıştır, ancak muhtemelen ailesi tarafından kişisel koleksiyonlarında muhafaza edilmiştir. Çevrimiçi bir sahaftan bu mektuplardan iki tanesi yazar tarafından temin edilmiştir.

kilin Milli Müdafaa Vekilliğini de Deruhte Etmesi Zaruretleri (SEBEBLER)" başlığını taşımaktadır. Alpkartal, Milli Savunma Yüksek Kurulu çerçevesinde başbakana yüklenen sorumluluklara işaret ederek bunların ancak Millî Savunma Bakanlığı görevinin de bizzat başbakan tarafından üstlenilmesi durumunda layıkıyla yürütülebileceğini iddia etmiştir. Önerilerini sivil-asker ilişkileri bakımından sivil siyasetçinin üstünlüğünü vurgulayan bir çerçevede paylaşmıştır:

> Memleketin müdafaasına müteallik tedbirler Hükümetin sıkı ve sürekli kontrolüne tabi tutulmazsa, harb gibi çok çetin bir teşebbüs milli iradeye tabi olmaktan çıkar. Demokratik sistem Silahlı Kuvvetlerin, harbin ve topyekün milli seferberliğin hazırlanmasiyle harbin ve stratejik harekâtın idaresi mesuliyetlerini İcra Kuvvetine tahmil ediyor [yüklüyor] (Alpkartal, 1955: 4).

Metinde 1955 dışında bir tarih belirtilmediği için, 6-7 Eylül olaylarından önce ya da sonra mı hazırlandığına dair bilgi yoktur. Bu olayların ardından Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes istifa etmiştir. Bakanlığa kısa süreliğine Fuad Köprülü vekâleten getirilmiştir. 9 Aralık 1955 ile 27 Temmuz 1957 tarihleri arasında ise Başbakan Menderes bakanlığa bizzat vekâlet etmiştir. Bu vekâlet kararında Alpkartal'ın görüşlerinin ne ölçüde etkili olduğu tartışmaya açıktır. Alpkartal'ın hazırladığı metinde, 6-7 Eylül olaylarını çağrıştıracak bir gerekçe yoktur. Ülkenin ve kurumlarının tamamen "dış düşmana" karşı topyekûn savunma için hazırlıklarını iyileştirme kaygısıyla kaleme alınmışa benzemektedir. Alpkartal dikkatini "dış cephe"den "iç cephe"ye 1950'lerin sonuna doğru çevirecektir. Dünya siyasetini Fransa deneyimi üzerinden takip etmeye çalışan Alpkartal için bu ülkenin sömürgelerinde (Tunus, Cezayir ve Çin Hindi) yaşananlar "iç cephe"yi öne çıkarmıştır.

27 Ağustos 1956 tarihinde TBMM Başkanı Refik Koraltan'a gönderdiği bir mektupta yine savunma konusunda gördüğü eksiklikleri ifade etmiştir. Bu eksikliklerin en önemlisi, milli savunma politikasına uygun bir harp doktrininin hâlâ oluşturulmamış olmasıdır. Bir doktrin eksikliğinin doğurduğu sakıncalar, liyakata dayalı bir terfi sisteminin kurulamaması, NATO üyeliğinin gerektirdiği

emir ve komuta ilişkilerinin milli bünyeye ithal edilmemiş oluşu, Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun atıl bir makam olarak kalması ve nihayet istihbaratın ciddi revizyon ihtiyacıdır. Alpkartal, özellikle "düşünen subayların" önünün açılmasının gerektiğine işaret ederken bir anlamda kendi deneyimini de gündeme getirmektedir. Alpkartal'a göre (1956: 6):

> Doktrini, prensipleri ve usulleriyle bir müdafaa sistemi kurulmadığı müddetçe, bu endişe verici vaziyet devam edecektir. Kurulmasına mâni olmak isteyenleri derhal vazifeden affetmek en doğru harekât tarzıdır.

Son olarak Nureddin Alpkartal'ın milletvekili olarak Milli Savunma Akademileri'nde verdiği konferansların metinleri ithal bir kavram olarak "milli güvenliğin" askerî ve sivil çevrelere aktarılmasında oynadığı role dair önemli ipuçları içermektedir. 1952'de kurulan Milli Savunma Akademisi'nde her yıl 12'si TSK'den, 18'i ilgili bakanlıklardan olmak üzere toplam 30 müdavime eğitim verilmesi öngörülmüştü. Alpkartal, bu akademinin faaliyetlerine konferansçı sıfatıyla katkı vermiştir.

Alpkartal'ın bu kurumda 5 Ocak 1956 tarihinde verdiği konferansın konusu nükleer siyasettir. Bir Doğu-Batı çatışmasında nükleer silahların taarruz ve savunma amacıyla kullanılma esaslarını ele almıştır. Alpkartal, konferansın büyük bölümünde nükleer bir savaşın askerî teknik bölümünü işlemiştir. Son kısımda nükleer silahların kullanılacağı bir harpte, bu silahların kullanılma ihtimalinin bulunduğu bölgelerdeki nüfusun %40-50'sinin tahliye edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Alpkartal, 1956: 34).

Ertesi yıl konu yine nükleer savaştır. Ancak bu kez konuşmasına Milli Savunma Akademisi camiasının "Türkiye'nin milli güvenlik politikasını formüle etmek gibi şerefli bir vazife" üstlendiğini söyleyerek başlamıştır (Alpkartal, 1957: 3). Alpkartal'ın yazı ve konuşmalarında göze çarpan bir husus, 1949'da kurulan ancak DP hükümetleri döneminde bir türlü işlerliğe kavuşturulmayan Milli Savunma Yüksek Kurulu'na merkezî bir rol biçmesidir: "Memleketin müdafaası tedbirlerinin ana hatları milli müdafaa politikası ile tespit edilir. Milli Savunma Yüksek Kurulu tarafından

–teklif mahiyetinde olmak üzere– hazırlanan milli savunma politikası –tasvip edildikten sonra– hükümetçe yürütülür" (Alpkartal, 1957: 6). Konferansın sonunda Alpkartal, Milli Savunma Akademisi'nin milli güvenlik politikasının belirlenme misyonunu tekrar tekrar anımsatır.

1958 yılında Alpkartal, Milli Savunma Akademisi'ne bu kez daha uzun bir konuşma serisi için davet edilmiştir. Konusu "Topyekün Milli Müdaafa Faaliyetlerine Müessir Olan Amiller"dir. Geçmiş yıllardan farklı olarak Milli Savunma Akademisi'nin "milli güvenlik politikasını formüle etmek" misyonunu hiç anmamış olması dikkat çekicidir. Bu kez amacı "aziz vatanımızın korunması ve müdafaası tedbirlerini hazırlamak vazifesine katılan Milli Savunma Üniversitesi'ne bir fert olarak hizmettir" (Alpkartal, 1958: 2). Alpkartal artık milli güvenlik kavramını ağzına almasa da milli savunma anlayışının odağının giderek "iç cepheye" kaydığı da gözlenmektedir. Sadece Sovyet askerî tehdidiyle baş etmek için alınacak önlemlere kafa yormakla kalmaz. İdeolojik tehdide karşı yapılması gerekenleri de ele alır. 1958'de milli savunmaya ilaveten, "yıkıcı harp" ya da "ihtilal harbi" olarak tanımladığı ideolojik mücadele için bir de "koruma politikası" gerektiğini savunur. Bu politika ise psikolojik harp ve istihbaratı geçmişe göre çok daha önemli hale getirir. Artık topyekûn müdafaa, kapsam olarak giderek geleceğin "milli güvenlik" uygulamalarına benzemeye başlamıştır. Çıkış noktası, yıkıcı harp nedeniyle "barış" ve "savaş" dönemleri arasındaki farkın giderek kapanmış olmasıdır (Alpkartal, 1958: 113-114). Alpkartal, bu tür uygulamaları "milli güvenlik" olarak anmada geçmişe oranla çekinceli olsa da önerdiği politika içerik ve kapsam olarak aslında 1960 sonrasında hayata geçirileceklerin habercisidir. Öte yandan siyasi otoritenin üstünlüğünü bir kez daha kuvvetli biçimde vurgulamaya devam etmiştir.

> Milli müdafaa, baştanbaşa siyasi bir fonksiyondur. Hükümetçe takip edilen umumi siyasetin seviyesinde bulunuyor; daha doğrusu Devletin umumi siyasetindeki unsurlardan birini teşkil ediyor. Bu sebeple: Hükümet Reisinin salahiyet ve mesuliyetleri seviyesinde kalması zaruri olan bir fonksiyondur (Alpkartal, 1958: 113).

1959 yılına gelindiğinde görüşleri çok daha berraklaşmıştır. Savaş ve barış arasındaki çizgi iyice ortadan kalkmış, "iç cephe" iyice önem kazanmıştır. Zira "topyekûn Milli Müdafaa fonksiyonlarını demokrasi-komünizm mücadelesinin icaplarına göre tanzim etmek zorunda kalan hür milletler, münferit ve müşterek korunma tedbirlerinin mühim bir kısmını (ihtilal harbi)ne isnat ettireceklerdir" (Alpkartal, 1959: 10). İç cephenin bu kadar öne çıkması, NATO'nun güçlü üyelerinden Fransa'nın Tunus, Cezayir ve Çin Hindi'de yaşadıklarının bir yansımasıdır. Zaten bu konferans metnine Fransa savunmasının dönüşümüne dair bir belge eklemiştir (Alpkartal, 1959: 131-140). Bunlar Soğuk Savaş'a özgü bir milli güvenlik anlayışının erken ifadeleri gibi durmaktadır. Milli Savunma Akademisi'nde verdiği son konferansta artık "hür milletler" için köklü bir zihniyet değişikliğinin zamanının geldiğini de belirtmiştir (Alpkartal, 1959: 66). Yeni tehditlerle baş etmek için gereken savunma sistemi, "silahlı kuvvetlerle emniyet birliklerinin ve haberalma teşkillerinin muhtelif kademeleri arasındaki işbirliğini pürüzsüz bir surette temin edebilecek hükümleri ve tedbirleri ihtiva eder" (Alpkartal, 1959: 67). Bu konferansta da ne "milli güvenlik" sözünü ağzına almış ne de "Milli Savunma Yüksek Kurulu"nun milli güvenlik politikasının tespitindeki görevine değinmiştir. Öte yandan yabancı örneklerden hareketle bir sistem oluşturmanın sınırlarına işaret ettiği şu ifadeleri oldukça çarpıcıdır:

> Herhangi bir memleketin erkanı harbiyesi tarafından hazırlanan talimnamelerin diğer memleketler silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarını ne derece karşılayabileceğini bilenlerdeniz. Bu sebeple müzakere ettiğimiz usüllere (devayı kül) [her derde deva] diyemeyiz. Bu usüllerden terkibi etüdlerle, prensipler çıkarmak, prensipleri siyasi vaziyet ve coğrafi bünye içinde kıymetlendirerek doktrine ulaşmak ekip mesaisidir (Alpkartal, 1959: 78).

Alpkartal, zamanla DP iktidarı için Atlantik İttifakı ile ilişkiler bağlamında kilit öneme sahip bir şahsiyet olmuştur. NATO Parlamenterler Asamblesi'nde Türk heyetinin başkanı olarak toplantılara katılmıştır. Ayrıca 1959'da İstanbul'da yapılan Bilderberg toplantısına katılan Türk heyetinde yer almıştır (Bilderberg Group,

1959). 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Yassıada'da 123 nolu sanık olarak yargılanmış ve beş yıl hapse mahkûm olmuştur (Yüksek Adalet Divanı, 1960-1961: 281). Kayseri Cezaevi'nden 18 Ekim 1962'de tahliye edilmiştir (*Cumhuriyet*, 19 Ekim 1962). Vefat ettiği 1978 yılına dek sessiz kalmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. 1959'dan sonrasına ait geride bıraktığı herhangi bir yazılı kayıt bulunmamaktadır.

Sonuç

27 Mayıs 1960 darbesi Türkiye'de milli güvenlik devletinin kuruluşunda önemli bir kilometre taşı sayılır. 1960 darbesiyle, TSK saflarındaki son "Prusyalılar" tasfiye edilmiş ve Amerikan askerî modeline göre eğitilmiş genç subayların önünü açan bir kuşak ve zihniyet dönüşümü mümkün olmuştur. Soğuk Savaş'ın ideolojik cephesine yanıt olarak devletin yeniden kurgulanması ve tahkimi için gereken yasal, kurumsal ve düşünsel altyapının olgunlaşması 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle mümkün olacaktır. 27 Mayıs 1960'ı izleyen dönemde Alpkartal'ın siyasi iktidarı önemine ikna etmede başarılı olamadığı ve büyük ölçüde işlevsiz kalan Milli Savunma Yüksek Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu'na (MGK) dönüşmüş; yine Alpkartal'ın dört dönem konferanslar verdiği Milli Savunma Akademisi de Milli Güvenlik Akademisi adını almıştır. Akademinin adı 1966 yılında Genelkurmay Başkanlığı tarafından değiştirilmiştir. Ancak bütün bu adımlara rağmen milli güvenlik kavramının 1960 sonrasında bile askerî ve akademik çevrelerde ne derece anlaşılıp benimsenebildiği tartışmalıdır.

Darbeyi izleyen 1961-1962 dönemi Milli Savunma Akademisi çalışmaları kapsamında ders ve konferanslar vermek için İstanbul Üniversitesi'nden davet edilen öğretim üyelerinin seminer notlarından konferansçıların "milli güvenlik" kavramından ne anladığına dair bir netlik yoktur (Milli Savunma Akademisi, 1961-1962). Öte yandan Kurmay Albay Memduh Demiroğlu tarafından 21 Mart 1962 günü 4105-61 konu numarasıyla verilen Milli Güvenlik Kurulu başlıklı konferans, bu konuda askerî kanatta eskiye oranla daha bilinçli bir milli güvenlik anlayışının kök salmaya

başladığına işaret etmektedir (Demiroğlu, 1962). Kurulması planlanan MGK'dan beklentiler şu şekilde ifade edilmiştir:

> Milli Güvenlik Teşkilatımız 334 Sayılı Anayasanın ruh ve maksadına göre yeniden tedvin edilirken eski "Milli Savunma Yüksek Kurulu" ve teşkilatının boşlukları ve eksik tarafları dikkate alınmış bulunmaktadır. Bu teşkilat henüz denenmemiş olduğundan kifayet derecesi hakkında şimdiden bir şey söylemek mümkün görülmemektedir (Demiroğlu, 1962: 11).

Konferans metninin ekinde Türkiye Milli Güvenlik Teşkilatı taslak şeması da yer almaktadır. Bu şemanın en çarpıcı yönü, Alpkartal'ın üzerinde ısrarla durduğu yeni bir istihbarat kurumuna yer vermesidir. Başbakanlık'a bağlı bir "Merkezi İstihbarat Müsteşarlığı" teşkilat tasarısına dahil edilmiştir. "Merkezi İstihbarat", 1947 yılında ABD'de Ulusal Güvenlik Yasası ile kurulan "Central Intelligence Agency"nin Türkçe çevirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçi daha sonra Millî İstihbarat Teşkilatı adı benimsendiyse de, 1960 yılında bile hâlâ ABD modelinden esinlenildiği açıktır. 1960'tan sonra Alpkartal'ın özellikle milletvekili olarak ortaya koyduğu milli güvenlik anlayışının önü nihayet açılmıştır. Siyasi otorite ve demokrasi vurguları dışarıda bırakılırsa, Alpkartal'ın 1960 darbesi sonrasında, "fikri iktidarda, kendisi zindanda" durumu (belki de açmazı) yaşamış olması mümkündür.

Son olarak yeni adıyla Milli Güvenlik Akademisi olarak faaliyetlerine devam eden kurumun milli güvenliğin zihinsel tahkimat odağı olarak 1970'lerin sonuna dek pek de işlevsel olmadığı açıktır. Bakanlıkların akademiye devam edecek çalışanlarını seçmede beklendiği kadar "milli güvenlik" öncelikli düşünmediklerini gösteren örnekler mevcuttur. Özellikle kızağa alınan üst düzey bürokratların Milli Güvenlik Akademisi'ne gönderilmelerinin yaygın bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Neyzi, 1987: 168). Tüm bu örneklerden milli güvenlik kavramının ve kurumlarının Türkiye'ye ithalinde uzunca süre başarılı olunamadığı sonucu çıkmaktadır. Sivil/siyasi kanadın bu konuda askerî kanadın heves ve kaygılarını paylaşmaması bir başka kısıtlayıcı etmen olmuştur.

KAYNAKÇA

Alpkartal, N. (1937), *Napoleon Sevk ve Idaresi*, İstanbul: Ay Matbaası.

Alpkartal, N. (1950), *Önümüzdeki Dünya Harbinin İmkan ve İhtimalleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

— (1951), *Silahlı Kuvvetlerde Moral*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

— (1955), "Başvekilin Milli Müdafaa Vekilliğini de Deruhte Etmesi Zaruretleri (Sebebler)", basılmamış not.

— (1956), TBMM Başkanı Refik Koraltan'a mektubu, 27 Ağustos.

— (1956), *Nükleer Siyaset (Milli Savunma Akademisi Konferanslarından)*, İstanbul: Harb Akademileri Basımevi.

— (1957), *Nükleer Politika ve Harb*, İstanbul: Harb Akademileri Basımevi.

— (1958), *Topyekün Müdafaa Faaliyetlerine Müessir Olan Amiller*, İstanbul: Harb Akademileri Basımevi.

— (1959), *Topyekün Harb*, İstanbul: Harb Akademileri Basımevi.

Bilderberg Group (1959), *Yeşilköy Conference*, 18-20 Eylül.

Cardwell, C. (2012), "NCS-68 and the National Security State", D.S. Margolies (der.), *A Companion to Harry S. Truman*, Massachusetts: Wiley-Blackwell, 131-158.

Celep, B. (2020), *Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Faaliyetleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Çelik, S. (2008), *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker: Askeri Bürokrasinin Anayasal Sistem İçindeki Yeri*, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Demiroğlu, M. (1962), "Milli Güvenlik Kurulu", *1961-1962 Ders Yılı Konferans Notları*, İstanbul: Harp Akademileri.

Genelkurmay Başkanlığı (1945), *Harp Akademileri Talimatı, D: 38*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Greushaber, G. (2018), *The "German Spirit" in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938*, Berlin: De Gruyer.

Güvenç, S. (2013), "Kore Savaşı ve Türk Ordusu'nun Dönüşümü (1950-1960)", M.A. Tuğtan (der.), *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 80-96.

— (2010), "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", E. Balta Paker ve İ. Akça (der.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 255-284.

Güvenç, S. ve Uyar, M. (2022), "Lost in Transformation or Translation: The Impact of American Aid on the Turkish Military", *Cold War History*, 22(1): 59-77.

Harb Akademileri (1957), *Harb Akademileri Talimatı*, İstanbul: Harb Akademileri Basımevi.

— (1975), *Harp Akademilerinin 127 Yılı*, Ankara: Kara Kuvvetleri Matbaası.

Kurtbek, S. (1946), *Milletin Harbe Hazırlanması*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

— (1948), *Silah Başına*, Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik.

Milli Savunma Akademisi (1962), *1961-1962 Ders Yılı Konferans Notları*, İstanbul: Harb Akademileri.

Nalbant, T. (2019), *Demokrat Parti Döneminde Ordu-İktidar İlişkileri*, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Neyzi, N.H. (1987), *Pendik: Devletçilik-Karma Ekonomi-Özel Sektör*, İstanbul: Peva Yayınları.

Özcan, G. (2019), "Ellili Yıllarda 'Dış' Politika", M.K. Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 97-145.

— (2010a), "Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi", E. Balta ve İ. Akça (der.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 306-349.

— (2010b), "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi", E. Balta ve İ. Akça (der.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 175-222.

Özcan, G. ve Kut, Ş. (der.) (1998), *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Yayınları.

Özkan, B. (2018), *Türkiye'de Milli Vatanın İnşası: Dar'ul İslâm'dan Türk Vatanına*, çev. Dara Elhüseyni, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Sencer, E. (2018), *Ordu ve Millet: 1930'larda Almanya ve Türkiye'de Askeri Kültür*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şarlak, Z. (2022), *Türkiye'nin Milli Güvenlik Devleti*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şenses, B. (2021), *Türk Ordusunun Siyasi Kökleri (1883-1960)*, Çanakkale: Paradigma Akademi.

Tanç, S. (2017), *Bir Cumhuriyet Askerinin Anıları*, İstanbul: Doğan Kitap.

TBMM (2010), *TBMM Albümü: 1920-2010, 2. Cilt (1950-1980)*, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.

TBMM (1955), *Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 5.

— (1956), *Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 13.

— (1957), *Zabıt Ceridesi*, Devre 10, Cilt 17.

— (1958), *Zabıt Ceridesi*, Devre 11, Cilt 2.

Türsan, N. (2009), *Anılar*, İstanbul: Arma.

Uyar, M. (2019), "Büyük Harp'in Tecrübesi Zafere Taşıdı", *Atlas Tarih, Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı*, (2): 118-129.

Uyar, M. ve Erickson, E.J. (2019), *A Military History of the Ottomans*, Santa Barbara, California: Preager Security International.

Von der Goltz, C. (2016), İ. Sarıbal (der.), *Millet-i Müsellaha (Ordu-Millet)*, 2. baskı, İstanbul: Otorite.

Yüksek Adalet Divanı (1960-1961), *Yüksek Adalet Divanı Kararları* (Yassıada).

İKİNCİ KISIM

Güvenlik Devletinin Yapısı: Kurumlar, İşleyiş ve Paradigma

TÜRKİYE'NİN MİLLİ GÜVENLİK KAVRAMININ SOYKÜTÜĞÜNÜ ÇIKARMAK: BİR YOĞUNLAŞMA VE KIRILMA MOMENTİ OLARAK "MANİSALI GENÇLER DAVASI"[1]

ÖZLEM KAYGUSUZ

Giriş ve yöntem üzerine

Bu çalışma Türkiye'de milli güvenliğin devletin bir faaliyet alanı olmaktan çok topluma derinlemesine nüfuz etmiş bir iktidar tekniği olarak nasıl işlerlik kazandığı sorusunu temel alıyor. Milli güvenlik üzerine bugüne kadar gelişen literatürde genel olarak benimsenen kurumsalcı yöntemin kimi sınırlılıklarının, kavramın bugünkü anlamının oluşumunu izlemeye olanak veren soykütük analizi ile nasıl aşılabileceği üzerine yoğunlaşıyor.[2] Kurumsalcı perspektif milli güvenlik kavramının kökenine, devlet ve siyaset düzeyindeki kullanımlarına ve tarihsel evrimine odaklanır.[3] Kavrama yönelik ilginin giderek genişlediği ve aynı zamanda ordu tarafından siyaset üstü bir konuma yerleştirildiği 1990'larda milli güvenlik, ağırlıkla bu tür bir perspektifle çalışılmıştı. Bu siyaset üstü konum, kavramın ancak incelenmesine izin verilen belgeler, MGK kararla-

1 Katkıları için Özkan Agtaş, Zafer Yılmaz, Oya Aydın, Kemal Göktaş ve Behlül Özkan'a teşekkür ederim.

2 Kurumsalcı yöntem toplumsal ve siyasal düzeni ve dönüşümleri anayasal tasarımlar üzerinden çalışmayı önerir. Bkz. Stimo (2009:151-174).

3 Gencer Özcan'ın "Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi" başlıklı makalesi, kavramın gelişimini ve hukuk ve siyaset diline yerleşmesini irdeleyen öncü bir çalışmadır. Bkz. Özcan (2010).

rı, yürürlükteki yasalar, hukukçuların yorumları ve siyasilerin çekingen açıklamaları üzerinden incelenebilmesine neden olmuştu (Özdemir, 1993; Cizre, 1997; İnsel, 1997, 2001; Üskül, 1997; Altınay, 1999; Balcı, 1998). Bu analizlerde devlet ve bürokrasi düzeyinde milli güvenlikten ne anlaşıldığı, diğer bir deyişle kavramın devlet tarafından oluşturulan içeriği ön plandaydı. 2000'lerin başlarından itibaren ise milli güvenliği milliyetçilik, militarizm, temel haklar ve hukuk devleti gibi konularla ilişkilendiren daha geniş bir tartışma başladı (Sevinç, 2000; Keyman, 2001; İnsel, 2000; Altınay ve Bora, 2002; İnsel ve Bayramoğlu, 2009; Akça ve Balta Paker, 2010; Şarlak, 2022).

Bu çalışmalar Türkiye'de milli güvenliğin siyasetin ve demokrasinin sınırlarını çizen ve devlet-toplum ilişkilerini düzenleyen anahtar bir kavram haline gelişini ortaya koyarak eleştirel bir zemin hazırladılar. Ancak milli güvenlik siyasetlerini belirleyen aktörlerin hangi toplumsal güç ilişkilerine yaslandığı, yazılı ve yazılı olmayan kurallar koydukları ve bu kuralların farklı toplumsal kesimlere nasıl kabul ettirildiği pek ele alınamadı. Milli güvenlik siyasetinden sorumlu kurumların siyaseti ve kamu düzenini dayandıkları iktidar ilişkileri çerçevesinde nasıl biçimlendirdiklerini, ne tür yeni güvenlik teknolojilerinin oluşturulduğunu, farklı dönemlerde siyaseti adeta esir alan bir korku ikliminin nasıl yaratıldığını, sonuç olarak "güvenliğin topluma ne yaptığını" tartışmak pek mümkün olmadı. Bu sorular Batı'da ve Türkiye'de siyaset ve iktidar analizlerini geniş ölçüde etkileyen eleştirel politik-ekonomi ve post-yapısalcı yaklaşımlar tarafından 2000'lerin ortalarından itibaren ele alınmaya başlandı. Milli güvenliğin sabit bir paradigmatik öz değil iktidara içkin, farklı toplumsal aktörler arasındaki iktidar ilişkilerini kuran ve yeniden üreten, dinamik ve akışkan bir toplumsal ve siyasal pratikler bütünü, bir yönetim tekniği olduğu ortaya kondu (Altınay, 2009; Gambetti, 2007, 2009; Berksoy, 2007, 2012; Akça, 2009; Özkazanç, 2007, 2011; Çalkıvik, 2011; Dölek, 2015; Kaygusuz, 2016; Öztan ve Bezci, 2016). Bu çerçevede bu çalışma da Türkiye'de bir yönetim tekniği olarak (milli) güvenliğin soykütüğünün nasıl çıkarılabileceği üzerine bir düşünme girişimidir. Belirtmek gerekir ki, herhangi bir toplumsal formasyonda or-

taya çıkan milli güvenlik anlayışının soykütüğü, güvenliğin kesiştiği çok sayıda bilgi ve pratik alanının dahil edildiği, geniş bir tarihsel dönemi kapsayan bir çalışmalar dizisi ile çıkarılabilir. Okumakta olduğunuz metin, bu girişime dair bir yöntem ve kavramlar setinin örnek bir olay üzerinden tartışıldığı ve ancak birtakım saptamaların yapılabildiği bir ön çalışmadır.

Çalışmada ilk olarak Foucault'nun soykütük yönteminin (*genealogy*) söylemsel formasyon, bağlam, olumsallık, hakikat rejimi ve dispozitif gibi kavramlarından hareketle, Paris Okulu olarak da bilinen, Uluslararası Siyaset Sosyolojisi yazarlarının önerdikleri *güvenlik hakikati (security truth) ve güvenlik rejimi (security regime)* ile Bourdieu'nun habitus kavramından esinlenen *güvenlik habitusu (security habitus)* ve *güvensizlikleştirme (insecuritization)* kavramlarıyla, milli güvenlik kavramının oluş(um)una dair post-yapısalcı bir izlek ortaya konacaktır. Tekrar vurgulamak gerekirse bu çalışma kavramın tarihsel evrimini izleyerek devletin güvenlik anlayışındaki süreklilikleri göstermeyi hedeflemiyor. Tersine, Türkiye siyasetinin farklı dönemlerinde yaşanan kimi özel yoğunlaşma ve kırılma noktalarında, milli güvenlik kavrayışının nasıl *oluştuğunu* –çünkü oluş, meydana gelme, zuhur etme, soykütük analizinde özel kavramlardır– belirginleştiğini ve bu kırılmalardan sonra nasıl bir yöne evrildiğini anlamaya çalışıyor. Milli güvenliğe dair *hakikat rejiminin* bir süreklilik içinde olmadığını, tersine bu özel yoğunlaşma ve kırılma noktalarında yaşanan çatallanma, bozulma ve sapmalar üzerinden *olumsal* olarak yapılandığını göstermeyi amaçlıyor.[4]

Bu çerçevede örnek olay olarak en küçükleri 14 yaşında olan 16 gencin bir duvara "Paralı Eğitime Hayır" yazdıkları için örgüt üyeliği ile suçlandıkları ve işkence altında alınan ifadeleriyle Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılandıkları, 1990'lara damga vuran

4 Epistemolojik bir kavram olarak olumsallık, herhangi bir şeyin ya da durumun, tarihin herhangi bir döneminde ortaya çıkabileceğini, bunun zorunlu değil olanaklı olduğunu, dolayısıyla değişim, özgür irade ve rastlantıya tabi olduğunu ifade eder. Güvenliğin iktidar ilişkilerinin olumsal bir sonucu olması, onun bu ilişkilerin istikrarsızlığına paralel olarak kopmalar ve süreksizlikler de içerebilen temsil, yorum ve pratiklerle oluşması ve yeniden örgütlenebileceği anlamına gelir. Bkz. Foucault (1984: 80-81, 84-85).

olaylardan "Manisalı Gençler Davası" ele alınıyor. Çalışmanın argümanı şöyle özetlenebilir: Siyasetin son derece karanlık bir hal aldığı, devletin güvenlik pratiklerinin son derece sertleştiği 1990'larda yaşanan ve hakkında yıllarca susulan bu olay, Türkiye'de milli güvenliğin ne olduğunun geniş kitlelerce idrak edildiği, ancak aynı zamanda devletin tehdit/güvenlik iddialarına karşı geri döndürülemez bir sorgulamanın da başladığı, soykütük yönteminin terimleriyle özel bir *yoğunlaşma ve kırılma momenti*dir.

Güvenlik paketini açmak: Biz kim olabilirdik?

Liberal demokratik düzenlerde güvenlik, toplumsal yaşamın ve demokratik işleyişin çerçevesini çizen, Mark Neocleous'un ifadesiyle siyaseti istikrarlı bir biçimde felç eden bir söylem ve pratikler bütünüdür (2008: 15-22). Bir devlette bu kavramın ortaya çıkışı, zaman içinde askerî, hukuki ve siyasi dile yerleşmesi ve toplumsal düzeni biçimlendirme gücü olan bir paradigma haline gelişi üzerine çalışmak, o devletin kuruluş ve işleyişini anlamak bakımından kuşkusuz kaçınılmazdır. Ancak kavramın soykütük yöntemiyle bir tetkikini yapma girişimi, bu tür bir devlet okuması amacını taşımaz. Diğer bir deyişle devlet dilinin bu en ayrıcalıklı kavramının devletin kuruluş ve kurumlarına, yasa ve işleyişine dair bir kavram olmasının ötesine geçilir. Modern toplumlarda (milli) güvenlik elbette devlet aklının somutlaştığı bir kavramdır; ancak bunun da ötesinde iktidar ilişkilerinin farklı düzeylerinde gelişen ve topluma nüfuz eden, yaşanan, dönüşen, kopuşlar/süreksizlikler içeren, itiraz edilen ve direnilen de bir kavramdır. Soykütük perspektifinde güvenlik nesnel bir araştırma konusu değildir. Çünkü neyin gerçek, neyin hakikat, neyin (bilimsel) bilgi, neyin otorite, neyin düzen ve en nihayet neyin iktidar olduğuna dair kesintisiz bir şekilde devam eden tarihsel mücadelelere gömülmüş, son derece karmaşık bir meseledir (Bonditti vd., 2015:159; Foucault, 2011: 165-166). Post-yapısalcılık güvenliğin ne olduğuna dair herhangi bir bilgi olasılığına kuşkuyla yaklaşır; çünkü güvenlikle ilgili ortaya atılan tüm varsayım ve iddialar, zamana ve mekâna bağlı olarak konumlanmış tahayyüllerin ve pratiklerin bir ifa-

desidir. Bu açıdan güvenlik sadece düşmanın kim olduğunu belirleyen egemen bir karar değil, nüfusun yaşam ve esenliğini biyopolitik olarak üreten ve nüfus kategorileri içinde hiyerarşiler kuran bir söylem ve pratikler setidir (Foucault, 2004). Belirli tehdit temsillerine dayandırılan güvenlik pratikleri sürekli olarak yaşama geçirildikçe, nüfus içinde bazı kategorilerin güvenliği öncelenir, ayırımlar, sınırlar çizilir ve bu düzenek normalleşir. Güvenliğin biyopolitik üretimi, onun savaş, zor ya da gözetim ile değil, normallik ve özgürlükle ilişkili olduğu anlamına gelir (Bigo, 2008). Nüfus içinde hangi grup korunmaya layıktır? Hangi grubun güvenliği önceliklidir? Güvenlik bu sorulara mevcut iktidar ilişkileri içinden verilen yanıtlarla anlam kazanan ve korunacak olan "kim" ya da "ne"yi de inşa eden bir iktidar tekniğidir. Dolayısıyla güvenliğin ne olduğundan çok, bir söylem olarak oluşturucu/kurucu rolüne, toplumsallığı üreten bir iktidar mekanizması olarak işleyişine odaklanmak gerekir.

Neyin güvenlik, neyin tehdit ya da tehlike kaynağı olduğuna dair söylemler iktidar ilişkileri içinde şekilleniyorsa, işte soykütük tam da bu iktidar ilişkilerine ve bu ilişkilerin kurguladığı *hakikat rejimine* odaklanır. Güvenliğin bilgi üretimiyle, mekânın örgütlenişiyle, otorite ve uzmanlık sistemlerinin gelişimiyle hangi momentlerde ilişkilendiğini ve bu ilişkinin derinleşerek nasıl tarihsel bir formasyon olarak işlev gördüğünü irdelemeyi önerir (Foucault, 2004). Farklı dönemlerin iktidar ilişkileri değişen birey, grup, olgu, mekân ve eylemlere tehdit ya da düşman konumunu atfeden söylemler kurabilir. Dolayısıyla güvenlik politikalarına yön verdiğini düşündüğümüz siyasetler üstü, kadir-i mutlak devlet aklı, nam-ı diğer hikmet-i hükümet de sabit ve değişmez bir öz olamaz.

İktidar ve güvenlik arasındaki ilişki, birinin diğerini belirlediği doğrusal bir ilişki de değildir. Güvenlik iktidar ilişkileri içinde şekilleniyorsa, bu alandaki söylem ve pratikler de dayandıkları iktidar ilişkilerini biçimlendiren, yeniden üreten ve yapılandıran bir rol oynarlar. Kimin ya da neyin tehdit kaynağı olduğunun belirlenmesi *performatif* ve *düşünümsel (reflexive)*, yani söz konusu unsurların birbirlerini karşılıklı olarak yapılandırdığı, döngüsel bir süreçtir. Güvenlikle ilgili tüm iddia ve pratikler dışardaki "düş-

man" ve "öteki"ni tanımlayarak aynı zamanda içerdeki "benlik" ve "kimliği" de performatif olarak kurarlar (Campbell, 1992; Walker, 1990). Bu nedenle güvenlik pratikleri aslında toplumun bizzat kendisini üreten, siyasal öznellikleri ve toplumsallığı kuran ana zemini oluştururlar. Güvenliğe bu tür bir perspektiften bakmak, R.B.J. Walker'ın etkileyici ifadesiyle şu soruyu beraberinde getirir: "Biz kim olabilirdik? Başkalarını yok etmeden, bugünkü biz olabilir miydik?" (1997: 78)

Demek ki (milli) güvenlik siyaseti devlete dışardan ya da içerden yöneldiği iddia edilen nesnel koşullara verilen rasyonel yanıtlar olarak görülemez. Söz konusu iç ve dış koşulların içerdeki iktidar ilişkileri içinde nasıl tehdit ya da güvenlik olarak yorumlandığını gösteren özel, kurucu bir siyaset söz konusudur (Huysmans, 2006). Bu koşullar nesnel olmadığı gibi, kimi zaman icat edilir. Bir hakikat rejimi olarak milli güvenlik, içerdeki en küçük iktidar ilişkilerine dahi sızmış, bu ilişkileri her düzeyde yeniden üreten, oluşturucu ve kurucu bir ilkedir (Dillon, 1996:16).

Bu noktalardan hareketle soykütük herhangi bir toplumsal formasyonda ortaya çıkan (milli) güvenlik kavramının derinlemesine anlaşılabilmesi için ne olduğuna değil, "topluma ne yaptığına" bakmayı önerir. Diğer bir deyişle güvenliğe dair hakikat rejiminin tüm katmanlarına, bu rejimi kuran iktidar ilişkileri, kurumlar, söylemler ve yorumlayıcı pratikler ile bunların etkilerine odaklanmak gerekir. Güvenlik pratikleri mekânsal ve zamansal olarak değişebilir; ancak her durumda benlik/öteki, içerisi/dışarısı, dost/düşman, olağan/istisnai, normal/anormal ikilikleri üzerinden (milli) güvenliğin anlamını kazandığı bir *güvenlik hakikatini (security truth)* kurgularlar. Güvenlikle ilgili bu anlam(landırma)ları araştırmak neden önemlidir? Çünkü modern toplumlarda güvenlik hukuk, adalet, haklar, özgürlükler, demokrasi ve bir bütün olarak toplumsal düzen üzerinde derin etkiler yaratır. Güvenlik, güvenlik adına ortaya atılan iddiaların, yaşama geçirilen karar ve eylemlerin ancak doğru tarihsel bağlamlara yerleştirilerek analiz edilmesiyle açılabilecek bir pakettir. Bir topluma güvenliğin ne yaptığını anlamak ve buna direnmek, ancak o toplumun güvenlik paketinin açılması ile mümkün olabilir (Huysmans, 2014).

Soykütük yöntemi açısından diğer önemli bir husus da şudur: (Milli) güvenliğe dair anlamlar tarihin belirli bir noktasında bir kerede ortaya çıkmaz. Diğer bir deyişle farklı tarihsel momentlerde, farklı iktidar ilişkileri içinden birden fazla kez doğan, sabit bir özü olmayan ve anlamı sürekli oluşum halindeki bir kavramdan söz etmekteyiz. Güvenliğe dair anlamlar bir süreklilik içinde değil, bu anlamlarda ortaya çıkan kimi yoğunlaşma, kırılma, çatallanma ve bozulmaların çeşitlendirdiği, çok kaynaklı bir oluşumlar silsilesi olarak kavranmalıdır (Aradau ve van Munster, 2017: 158). Zira soykütük, güvenliğin bir iktidar tekniği olarak işleyişinde kopmalar yaratan kazaları, sapmaları ve hesap hatalarını izlemeye özel bir önem atfeder (Foucault, 1984). Bu yoğunlaşma ve kırılma noktalarında bazen farklı tahakküm ilişkilerinin çarpışması, güvenliğe dair rakip yorumların varlığını da bize gösterir. Hukuksal ve siyasal alanda milli güvenlik kapsamına alınan tüm olgu ve gelişmeler, suç/ceza kategorileri, damgalamalar, kovuşturmalar, kıyımlar, toplumsal altüst oluş ve travmalar, yasalar ve anayasal tartışmalar gerçekleşirken, güvenlik alanındaki somut pratikler de dönüşür ve (milli) güvenlik anlayışında kırılmalara yol açar. Sürekli bir oluşum halindeki kavramının içinde bulunduğumuz zamanda kazandığı en son anlamı ortaya koyabilmek için, bu kırılma ve yoğunlaşma noktalarını tespit etmek gerekir. Hangi özel momentlerde milli güvenlikle ilgili anlamlar oluşur, meydana gelir, zuhur eder? Bu momentler nasıl adeta bir anda patlak verir ve oluş gerçekleşir?

Türkiye'de milli güvenliğe dair yoğunlaşma noktalarını, diğer bir deyişle kavramın şimdiki zamandaki anlamını kuran geçmiş "an"ları nasıl tespit edebiliriz? Tahmin edilebileceği gibi bu yoğunlaşma noktalarının en yoğun olduğu dönemler, milli güvenlik siyasetinin yükselişe geçtiği 1970'ler ve 1990'lar arasındadır. 1960 darbesi ve milli güvenliğin devlet içi iktidar ilişkilerini kurgulayan ana kavram olarak ortaya çıkışı; 1971 muhtırası ve milli güvenliğin sınıfsal karakterinin kristalize olduğu toplumsal olaylar; 1980 darbesi, neoliberal, otoriter anayasa ve olağanüstü hal düzenlemeleri; 1990'larda siyasette MGK hâkimiyeti ve Kürt meselesiyle işaretlenen klasik bir dönemlendirme içinde, her dönemin yoğunlaşma

noktaları tespit edilebilir. Bu yoğunlaşma noktaları milli güvenliğe hangi anlamları katmıştır? Bu anlamların güvenlik pratikleriyle topluma nüfuz etmesi nasıl sağlanmıştır? Bu süreçlerde hangi direnç noktaları, sapma ve bozulmalar yaşanmıştır? Güvenliğe dair zihinsel tahkimat ve tertibat, katmanlı, parçalı ve zaman zaman aksayan bir yapı mıdır; yoksa temsil, yorum ve pratikleriyle sorunsuz işleyen bütüncül bir mekanizma mıdır? Soykütük bu soruları sormamıza olanak tanıyarak hem Türkiye'nin milli güvenlik düzenini derinlemesine kavramamızı hem de mevcut güvenlik siyasetlerine direniş olasılıkları üzerine düşünmemizi sağlar. Bir tarih yöntemi olarak kavramın verili değil *etkin tarihini (effective history)* ortaya koyar (Foucault, 1984, 2004). Ancak ne yukarıda sıralanan soruların tümünü yanıtlamak ne de soykütük yönteminin tüm anahtarlarını kullanmak böyle bir çalışmanın sınırları içinde mümkündür. Bu çalışmada Bigo'nun güvenlik habitusu, güvenlik alanı, güvenlik hakikati/rejimi ve güvenliksizleştirme kavramları üzerinden bir analiz çerçevesi oluşturulmuştur.

Milli güvenliğin soykütüğü: Kavramsal olanaklar

Milli güvenliğin soykütük analizinde önemli bir ayırım, Bigo'nun Bourdieu'nun *habitus* kavramından hareketle geliştirdiği *güvenlik habitusu* ve *güvenlik alanı (security habitus/security field)* arasındaki ayırımdır. Güvenlik habitusu, güvenlikle ilgili formel ve enformel yapıların oluşturduğu ve güvenlik yönelimlerini belirleyen en genel çerçevedir. Güvenliğe dair her türlü bilgi, fikir, söylem ve karar bu habitus içinde doğar ve etki yaratır. Diğer bir deyişle güvenlik habitusu, (milli) güvenlikle ilgili her türlü tasarrufun toplumda bir karşılık bulabilmesini sağlayan, bu alanda üretilen bilgi ve enformasyondan doğan ve alandaki tüm birimlerin söylem ve davranışlarını yönlendiren bir yaşam alanını anlatır (Bigo, 2011). Bir toplumdaki (milli) güvenlik anlayışını kavrayabilmek için nasıl tanımlandığına değil topluma ne yaptığına bakmak gerekiyorsa, bu yaşam alanı ve içinde inşa edilen *hakikat rejiminin* tüm katmanlarını, bu rejimi kuran iktidar ilişkilerini, kurumları, söylemleri ve yorumlayıcı pratikleri ayrı ayrı ele almak gerekir.

Herhangi bir toplumsal formasyonda ortaya çıkan (milli) güvenlik kavramının soykütüğünü çıkarmak, milli güvenlikle ilgili anlam, temsil ve pratikleri mümkün kılan *güvenlik habitusunun* oluşumunu izlemek ise, burada kurumların yeri özeldir. Kurumlar hangi koşulların güvenlik, hangi koşulların güvensizlik olduğuna dair anlam, söylem ve yorumlayıcı pratiklerin kuruluşunda kritik bir rol oynarlar. Güvenlikle ilgili kurallar koyarak ve eylemlerde bulunarak içinde hareket ettikleri *güvenlik bağlamını* bizzat inşa ederler. Kurumlar tarafından ortaya konan tehdit iddiaları hem kendilerinin hem de güvenlikle ilgili düzenleyici normların değişen ihtiyaçlara göre yeniden üretilmesinin, bir bütün olarak *güvenlik hakikatinin* meşruiyet kaynağıdır. Burada sadece ordu, kolluk, istihbarat, sivil savunma, afet yönetimi gibi güvenlik kurumlarından söz etmiyoruz. Güvenlik pratiklerine katılan ve güvenlik bilgisi üreten bilim insanları, uzmanlar, idareciler, haberciler, yorumcular, gönüllüler, üniversiteler, medya, farklı alanlardaki sivil örgüt ve aktörler de bu özel bağlamın istikrarlılaştırılmasında rol oynarlar (Aradau ve van Munster, 2017: 149-150; Peoples ve Vaughan-Williams, 2010: 65). Güvenlik hakikati evrensel ve değişmez değildir; ancak bu hakikati toplumla buluşturan kurumlar devletin şiddet pratiklerinin meşrulaştırılmasında, bireylerin devlet şiddetini kabul etmeye hazır hale getirilmesinde, yani güvenliğin topluma nüfuz etmesinde muazzam bir işlev görür.

Güvenlik alanı (security field) ise, daha somut olarak ordu, polis/kolluk, istihbarat gibi güvenlik uzman ve profesyonellerinin her gün ürettikleri güvenlik bilgisi ve eylemleriyle kurulan bir hâkimiyet alanıdır (Bigo, 2002, 2008b). Diğer bir deyişle gündelik yaşamda güvenlik bu aktörlerden sorulur. Güvenlik alanı bireyler ve somut olarak güvenlik kurumlarından oluşan bir topluluğa vurgu yaparken, güvenlik habitusu, Foucault'un dispozitifler olarak adlandırdığı toplumsal denetim ve yönetim düzeneğinin tüm unsurlarını içinde barındırır: Söylemler, kurumlar, mimari biçimler, yasalar, düzenleyici kurallar, uygulamalar, güvenlikle ilgili bilimsel iddialar, felsefi ve ahlâki önermelerden gibi (Foucault, 2004). Güvenlik habitusu, güvenlik alanı ve bir hakikat rejimi olarak güvenlik, (milli) güvenliği toplumsallık içinde üretilen, akışkan ve dina-

mik bir pratikler bütünü olarak kavrayabilmemizi sağlayan kavramlardır.

Toplumdaki milli güvenlik fikrinin oluşmasında güvenlik kurumlarının bürokratik rutin ve süreçleri, güvenlik profesyonellerinin pratikleri ana mekanizmayı oluşturur. Bu pratikler güvenlik siyasetini fiilen yaşama geçirirler; aynı anda da hem güvenlik söylemlerini hem de dayandıkları iktidar ilişkilerini tahkim ederler. Örneğin bir ülkede polisin/kolluk gücünün hareket alanını yasalar ama yasaların da ötesinde, o sırada toplumsal alanda güvenlikle ilgili tüm iddia, fikir, söylem ve anlayışları belirleyen ve davranışları şekillendiren iktidar/tahakküm ilişkileri belirler. Fakat güvenlik iktidar söylemlerinde ete kemiğe bürünmez. Bir kişinin suçlu olduğu şüphesiyle aranması, bulunması, gözaltına alınması, ifadesinin alınması, avukatıyla görüştürülmesi ya da görüştürülmemesi, kötü muameleye, hatta işkenceye uğraması, tutuklanması, tutuklu yargılanması gibi pratiklerle fiilen toplumla buluşur.

Burada Bigo'nun yaptığı iki katkı bu çalışma açısından önemlidir: İlk olarak Bigo güvenlik aktörlerinin güvenliğe dair hakikat rejimini üreten tüm bu pratiklerinin, diğer bir deyişle arama ve kovuşturmalar, sorgulamalar, gözetlemeler, denetlemeler, göz altına almalar, tutuklamalar gibi rutinleşmiş pratiklerin toplumda güvenlik değil tedirginlik, kaygı, huzursuzluk ve güvensizlik yarattığına dikkati çeker ve bu süreci *güvensizlikleştirme (insecuritization)* olarak tanımlar. Güvensizlikleştirme, güvenlik birimlerinin olağanüstü değil, tam tersi hukuka uygun ve rutinleşmiş eylem ve uygulamalarının, güvenliği hedeflenen kitleyi güvenlik, esenlik, huzur hissinden mahrum bırakması anlamına gelir (Bigo ve Tsoukala, 2008: 5). Örneğin Türkiye'de herkesin bildiği bir sır, karakola ifade için çağırıldığınızda kötü muamele görme olasılığınızın yüksek olduğudur. Bu korku yaratan ancak tamamen kanıksanmış bir durumdur. Bu şekilde güvensizlikleştirme pratikleri, (milli) güvenliği, kutsallaştırıldığı yüksek siyaset alanından yeryüzüne indirir. Esasen o toplumdaki güvenlik hakikatinin bireyler ve farklı toplumsal kesimler tarafından deneyimlenme biçimidir ve güvenlik pratiklerinin toplum ve bireyler üzerinde yarattığı etkiyi ön plana çıkarır. Bu makalenin temel al-

dığı "Güvenlik topluma ne yapar?" sorusu üzerine düşünmemizi sağlar.

Bigo'ya göre modern devletlerde geliştirilen terörle mücadele yöntemlerinin, hukuk dışına çıkılarak uygulanan gözaltı, gözaltında kötü muamele, işkence, tutuklu yargılama, uzun tutukluluk ve tutukluluğun cezaya dönüşmesi gibi rutin pratikleri ise toplumu parçalar, toplumsal diyalog ve barışa zarar verir ve güvenlik değil güvensizlik yaratır. Dahası, bu pratikler sonucu ortaya çıkan korku ve güvensizlik, son tahlilde devletin şiddet pratiklerinin daha fazla talep edilmesi gibi bir kısır döngüye neden olur. Dolayısıyla güvensizlikleştirmeyi kimin yaptığını değil, onu yaşanan bir durum haline getiren pratikleri ve bu pratiklerin somut etkilerini çözümlemek gerekir (Bigo, 2002: 74). Mesele şudur ki bir toplumsal denetim mekanizması olarak güvensizlikleştirme her zaman sorunsuzca işlemez. Bazı durumlarda aşırıya kaçan devlet şiddeti, hem güvensizlikleştirme pratiklerinin hem de güvenliğe dair hakikat rejiminin sorgulanmasına neden olabilir.

Bu noktada Bigo'nun ikinci katkısına geliyoruz: Güvenliğin ne olduğunu tanımlama gücü olan aktörlerin söylem ve pratikleri, iktidar ilişkileri içindeki farklılaşmaların bir yansıması olarak çeşitlenebilir ve güvenliğe dair yeni anlamlar ve rakip *güvenlik hakikatleri* oluşabilir (Bigo ve Tousukola, 2008: 4-5). Güvenlik kurum ve aktörleri arasındaki rekabet yüzünden, yeterince güçlü tehdit iddialarının yokluğunda dahi herhangi bir kişi, durum ya da olgu milli güvenlik sorunu haline gelebilir (Bigo, 2008a). Aşağıdaki örnek olay analizinde Türkiye'de Kürt meselesinin ve karanlık iktidar ilişkilerinin yoğun şiddet ürettiği bir dönemde, yasadışı sol bir örgüte üyelik suçlamasıyla bir grup gencin işkenceye uğramasının bu duruma bir örnek teşkil edip etmeyeceği sorusu ortaya atılacaktır. 1990'lar Türkiye'sinde yasadışı sol örgütler görünürde milli güvenliğe yönelik tehditler sıralamasında bölücülük ve irticanın gerisindeydi. Askerî bürokrasinin dikkati özellikle 1994 yerel seçimlerinin ardından irtica tehdidi üzerine yoğunlaşmaktaydı. Yasadışı sol örgütler milli güvenliğe yönelik acil bir tehdit oluşturmamasına rağmen, bazıları henüz ortaokul öğrencisi olan bir grup genç, üstelik ülkenin bir batı ilinde oldukça aşırı bir devlet şiddeti

ile karşı karşıya kalmıştı. 1990'ların güvenlik rejimi içinde bu aşırı şiddet sıradandı; ancak bu örnekte yaşananların anlaşılması çok da kolay değildi. Acaba Kürt meselesinin oldukça şiddetlendiği bir ortamda, dönemin iktidar ilişkileri içinde bir kesim, sol örgütlerin oluşturduğu tehdidin Kürt meselesi ile de bağlantılandırılarak toplum nezdinde olabildiğince canlı tutulmasını mı istemekteydi? Bu gençlerin hiçbir somut delile dayanmadan bir gece yarısı emniyete götürülerek on bir gün işkenceye uğramaları, güvenlik rejimi içinde nasıl bir yoğunlaşma momentini temsil ediyordu? Acaba mevcut güvenlik rejimi içinde farklı güvenlik stratejileri ya da dispozitifler aynı anda yürürlükte ve fakat bir bölünme ve rekabet halinde miydi? Dönemin Manisa Emniyeti Terörle Mücadele Şubesi'ndeki kolluk görevlilerinin, toplum için gerçek ve acil bir tehdit oluşturmayan bir durumu, liseli gençlerin sol eğilimli siyasi eylemliliğini radarına alması böyle bir rekabete mi işaret ediyordu? Bu rekabetin etkisiyle tali bir tehdidin, başat bir tehdit unsuruna ve/veya ikamesine dönüştürülmesi mi söz konusuydu? Bu olayda polisin öncelik verdiği güvenlik hakikatini koruma gayreti toplum tarafından neden ciddi bir tepki ile karşılaştı? Milli güvenliğe dair hakikat rejimi neden tıkır tıkır işlemedi? Bu sorular Bigo'nun analiz çerçevesinin imkânlarını bize gösteren ve araştırmanın derinleşmesini sağlayan sorulardır. Milli güvenlik kavramının bugünkü anlamının oluşumunu takip ederken güvenlik rejimi içindeki rakip tehdit iddialarının çarpıştığı yoğunlaşma ve kırılma noktalarının katman katman ayrılarak çalışılması, bize devletin resmî milli güvenlik belgelerinden ya da iç güvenlikle ilgili yasalardan çok daha fazla şey anlatır.

Toparlayacak olursak, eğer bir kavramın soykütüğünü çıkarmak bir köken arayışından vazgeçmek ise, daha en başta onun tarihin bir noktasında oluşmuş ve tamamlanmış değil, oluşmakta olan, parça parça ortaya çıkan ve bazı kırılma noktalarında zuhur eden, olumsal bir doğası olduğunu kabul etmek gerekir. Bu yoğunlaşma ve kırılma noktalarında kavram ve olaylar etkileşerek güvenlik hakikatinde seyir değişikliklerine yol açabilir. İç/dış tehdit, hikmet-i hükümet, beka, ulusal çıkar, kamu düzeni, terörle mücadele, ayaklanma, darbe, kalkışma, bölücülük, devlete karşı suç, vata-

na ihanet gibi kavramlar yeni içeriklere kavuşabilir. Eğer bir toplumda ortaya çıkan (milli) güvenlik anlayışı toplumsal güçler arasındaki tarihsel mücadelelerin, iktidar ilişkilerinin ve bu ilişkiler içinde süregiden pazarlık ve uzlaşmaların bir sonucu ise (Lipschutz, 1995), şu soru kaçınılmazdır: Bu uzlaşma ve pazarlıklar hangi kırılma noktalarında gerçekleşmiştir ya da birtakım hesap hatalarıyla bozulmalar, sapmalar ya da yol kazaları yaşanmıştır? Milli güvenlik gerçekten de tıkır tıkır işleyen bir hakikat rejimi olmayabilir mi?

Bu çalışmada Manisalı Gençler Davası Türkiye'de milli güvenlik kavramının bugünkü anlamının hem bir oluş ve idrak hem de bir yoğunlaşma ve kırılma momenti olarak ele alınacaktır. İktidarı ve muhalefetiyle siyasetin iç tehditlerle mücadeleye odaklandığı bir dönemde işkence gibi insanlık dışı bir güvenlik pratiğinin nasıl adeta rutinleştiği, fakat bu olayın ardından ortaya çıkan sorgulama ve itirazın dönemin güvenlik hakikatinde nasıl ciddi bir bozulma/çatallanma yaratabildiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Ancak önce 1990'ların güvenlik habitusunu biraz daha detaylı bir şekilde irdelemek gerekir.

1990'lar Türkiye'sinde güvenlik devleti ve güvenlik habitusu

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve toplumsal tarihi içinde 1990'lar, güvenliğin bir yönetim tekniği olarak adeta mükemmelleştiği ve siyasetin kilit kavramı haline geldiği, dolayısıyla soykütük analizi için oldukça elverişli bir dönemdir. Soğuk Savaş'ın sona erişiyle başlayan bu dönemin Türkiye'nin milli güvenlik siyasetini nasıl etkilediğini ele alan kurumsalcı çalışmaların çoğu, bu yeni güvenlik bağlamının Türkiye'nin de dış tehdit algısını görece zayıflattığı, dolayısıyla milli güvenlik siyasetlerinin daha çok iç tehditlere dayandırıldığını vurgularlar (Özcan, 2000; Ülman, 2000). Ancak uluslararası düzendeki değişimleri ön plana alan bu tür bir yaklaşım, bu oldukça çalkantılı dönemi anlamak için yüzeysel kalır. Çünkü 1990'lar Türkiye'si esas olarak 1970'lerdeki toplumsal hareketliliğe ve düzen karşıtlığına karşı gerçekleştirilen 1980 as-

kerî darbesinin anayasal çerçeveye kavuşturduğu, zaten "iç tehditlere" odaklanmış bir güvenlik devletidir. 1982 Anayasası'nın özellikle OHAL ve sıkıyönetimle ilgili maddeleri ve 1980-1983 yılları arasında MGK'nın yetkilerini sürekli genişleten diğer yasa ve düzenlemeler devlet/toplum ilişkilerini tam anlamıyla bir güvenlik devleti mantığı içinde düzenlemektedir (Gemalmaz, 1996; Üskül, 1997; 2018). Yaygın insan hakkı ihlallerinin yaşandığı, valilerin yarı sıkıyönetim düzeni içinde geniş yetkiler kullandıkları OHAL bölgeleri, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, terörle mücadele kanunu ve temel hak ve özgürlüklerin, özellikle basın ve ifade özgürlüğünün kısıtlanmasının yasal zemini olan 312. madde güvenlik devletinin 1980'lerden 1990'lara aktarılan temel özellikleri olarak karşımıza çıkar.[5] Dönemin MGK yayınları ve açıklamaları da toplumu iç tehditler temelinde tanımlanmış güvenlik siyasetine ikna etmek için gösterilen çabayı yansıtır. Örneğin 1990'da yayımlanan *Devletin Kavramı ve Kapsamı* adlı kitapçık, milli güvenliğin hükümetleri değil, devlet düzenini ilgilendiren, toplumun ve siyasetin etkisinden korunması gereken hayati bir konu olduğunun altını çizmektedir (Kıvanç, 1997: 37).

Bu dönemde temel hak ve özgürlüklerin milli güvenliğe yönelik iç tehditlerin önünü açabileceği fikrinin en net bir şekilde ifade edildiği metin, 1991 genel seçimlerinden kısa bir süre sonra Ağustos 1992'de hazırlanan "Milli Güvenlik Siyaset Belgesi"dir (MGSB).[6] Bu belge, milli güvenliği kimin tanımlayacağını, siyasette ve kamusal alanda kuralları kimin koyacağını ve bu kuralların neler olduğunu tartışmaya kapalı bir şekilde ortaya koymaktadır; parlamento ve siyasi aktörler milli güvenlik siyasetinin tamamen dışına itilmiştir. 1990'lar boyunca güncellenerek gündemde tutulan MGSB'nin 1995'te ilk kez, elbette sınırlı bir şekilde kamuoyuna açıklanması, hak ve özgürlüklerin genişlemesinin tehlikeli ol-

5 312. madde, halkı etnik kimlik ve ırk temelinde düşmanlığa sevk etme suçunu düzenleyen maddedir; bu maddeye dayalı uygulamalar dönemin güvenlik devletinin en berrak bir biçimde ortaya çıktığı örneklerdir.

6 Belgenin ilk örnekleri 1960'larda geliştirilmeye başlanmış; komünizm ve SSCB'den gelebilecek yayılmacı taleplerin Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en ciddi tehditler olduğu vurgulanmıştı. Belge, 1991'de SSCB'nin dağılması ile güncellendi ve bölücülük ilk sıraya yerleşti, bkz. Sevinç (2000).

duğu anlayışının topluma nüfuz ettirilmesinde önemli bir adımdır (Sevinç, 2000).[7]

Diğer yandan Türkiye'nin devlet ve siyaset düzeninde iç tehditlere dayanan bir milli güvenlik ideolojisinin, gerek devletin güvenlik anlayışını gerekse tüm kamu düzenini derinlemesine etkileyen güçlü bir "iç tehdit" mantığının sadece 1990'larda değil, farklı dönemlerin özgün iktidar ilişkilerinin bir yansıması olarak devletin kuruluşundan bu yana belirleyici olduğunu vurgulamak gerekir. Öyle ki, düzen eleştirisi yapan tüm muhalif düşünce ve hareketler, özellikle sosyalist ve sol muhalefet, gençlik ve öğrenci örgütleri, sendikalar, sınıfsal ve/veya kimlik temelli talep ve itirazlarını dile getiren, toplumsal düzenin değişmesi için sivil alanda yapılan tüm örgütlü mücadeleler değişen zamanlarda, değişen düzeylerde milli güvenlik sorunu olarak değerlendirilmiştir (Kıvanç, 1997; İnsel, 2000). Muhalif toplumsal hareketlerin, Kürtlerin, Alevilerin, gayrimüslimlerin ama en önemlisi örgütlü emeğin taleplerini baskılamak için milli güvenliğin bir gerekçe olarak kullanılması, diğer bir deyişle milli güvenliğin sınıf çatışmasına karşı panzehir olarak kullanılması sadece darbe dönemlerinin değil merkez sağ iktidarların neredeyse standartlaşmış siyasetidir (Öngen, 2003; Çelik, 2008; Urhan ve Çelik, 2010).

Bu noktada tartışmayı güvenlik devleti kavramından güvenlik habitusu kavramına doğru kaydırmak istersek şu noktanın altını çizmek gerekir: 1990'lara gelindiğinde Türkiye'nin milli güvenlik devletinin mükemmel işleyişini sağlayan ana unsur, ülkenin neoliberal dönüşümü üzerinde uzlaşmış bir siyasi ve ekonomik seçkinler ittifakının oluşturduğu iktidar ilişkileri zeminidir. Diğer bir deyişle, 1990'lardaki milli güvenlik devletinin gücü, sadece ordunun toplumsal düzeni ve siyaseti belirleme gücünün değil, yüksek askerî bürokrasinin de içinde yer aldığı yeni bir iktidar ilişkileri düzeneğinin yansımasıdır (Öngen, 2003; Demir, 2005; Cizre, 1993; 1999; Akça, 2002, 2014; Yalman, 2008; Parla, 2009; İnsel, 2009). Bu iktidar ilişkileri elbette sorunsuz değildir; iktidar içi dengele-

7 MGSB'nin 1997'deki güncellenmiş versiyonunun Bakanlar Kurulu'ndaki bazı bakanlardan gizlendiği çokça tartışıldı. Bkz. Bila (1997); Alkan (1997); Bayramoğlu (2001).

ri değiştiren müzakerelerle ilerlemiş ve dönüşümler geçirmiştir. Ancak 1990'ların temel karakteristiği, ordu tarafından belirlenen iç tehdit tanımının sivil siyaset tarafından itiraz edilmeden kabul ve hatta talep edilmiş olmasıdır (Cizre, 1997). Neyin ya da kimin devletin "nizam ve güvenliği" açısından bir tehdit olduğu, tartışmasız bir biçimde MGK tarafından tanımlanmaktadır ve fakat bu, Türkiye'nin güvenlik siyasetinin içinde biçimlendiği güvenlik habitusunun doğrudan ve salt askerî bürokrasi tarafından belirlendiği anlamına gelmez.

Kavramsal kısımda açıklandığı gibi güvenlik habitusu güvenlikle ilgili formel ve enformel, tüm kurum ve aktörlerin kararlarının yaşama geçtiği, topluma nüfuz edebildiği, güvenlikle ilgili tüm yönelimleri belirleyen bir yaşam alanıdır. İşte 1990'ların güvenlik habitusunda milli güvenlikle ilgili yönelimleri belirleyen temel unsur, başta Kürt meselesi olmak üzere her türlü düzen eleştirisinin iç tehditler kapsamına alınması üzerinde askerî bürokrasiyi aşan, oldukça geniş bir seçkinler uzlaşmasının sağlanmış olmasıdır. Bu uzlaşma sayesinde 12 Eylül rejimi daha da güçlendirilerek devam ettirilebilmiş ve en küçük iktidar ilişkilerine dahi sirayet ederek, son derece sert güvenlik pratiklerinin yolunu açmıştır. Bu sert pratikler sözü edilen uzlaşma nedeniyle siyasal alanda hiçbir ciddi itirazla karşılaşmamıştır (Kıvanç, 1997; Aydın ve Taşkın, 2020: 393-399). Doğu ve Güneydoğu illerinde devam eden yasal olağanüstü hal durumunun yanı sıra, ülkenin tamamında uygulanan arama, baskın, gözaltı, kötü muamele, kovuşturma gibi rutinleşmiş güvenlik pratikleri ile kaçırılma, gözaltında kayıp, işkence, faili meçhul, zorla yerinden etme, cezasızlık ve en nihayet yargısız infaz gibi hukuk dışı pratikler ile bu pratiklerin hukuk dışılığını örten bölünme tehlikesi söylemi, olağanüstü hali ülkenin her yerinde geçerli ve meşru bir *güvenlik hakikati* olarak kurgulamıştır. Tüm güvenlik pratiklerinin bölücülük ve terörizmin ülkeyi 12 Eylül öncesine geri döndürebileceği söylemine dayandırılması, bu güvenlik hakikatinin geniş kitlelerce kabul edilmesini sağlamaktadır.[8]

8 1993'den yaşama geçirilen düşük yoğunluklu çatışma stratejisi, asker ve sivil bürokrasi tarafından geliştirilen yeni bir güvenlik dili ile topluma aktarıldı. Bkz. Kışlalı, (1996: 211-282).

1990'ların (milli) güvenlik habitusunun diğer önemli bir özelliği gayri nizami siyaset ve güvenlik unsurlarının, diğer bir deyişle mevcut iktidar ilişkilerine dayanan mafyatik yapıların ciddi bir özerklik içinde davranabilmeleriydi. Bu durumun apaçık görünür hale geldiği olay Susurluk olayıdır. Bu olay derin devletin güç merkezleri arasındaki büyük çekişmeyi gözler önüne sermekle birlikte, aslında dönemin aşırı güvenlikçi ruhunu da boşa çıkarmıştı. Çünkü toplumun Kürt meselesine terörle mücadele penceresinden bakmaya yönlendirilmesinin arkasında, devlet kaynaklarına erişimi olan, yasadışı işler yapan ve son derece karanlık güç ilişkilerinin olduğu apaçık görülmüştü. Bu çekişmenin üstünün özellikle sağ siyasetin katkılarıyla başarılı bir şekilde örtülmesi, ne yazık ki güvenlikçi paradigmayı daha da tahkim eden bir rol oynadı. "Aydınlık için bir dakika karanlık" gibi eylemlerle güçlü bir toplumsal tepki ortaya konmuş olsa da, tüm sürecin topluma verdiği mesaj Kürt meselesinin ele alınışında bu ilişki ağlarının her zaman bir yerinin olacağı; devletin sık sık "rutin dışına" çıkabileceğiydi.[9]

Sonuç olarak 1990'lar Türkiye'si sadece mükemmel bir güvenlik devleti değil, aynı zamanda mükemmel bir güvenlik habitusuydu. Temelleri 1980 askerî darbesi öncesinde atılan yeni ve oldukça güçlü iktidar uzlaşması, 1990'lara gelindiğinde olağan siyasetle olağanüstü hal arasındaki çizginin ortadan kalktığı, siyasetin fiilen olanaksızlaştığı ve ordunun tüm kamusal alanı bu iktidar uzlaşması adına sıkı bir gözetim altına alabildiği bir iklim yaratmıştı (Cizre, 2003; Bayramoğlu, 2009; Jenkins, 2005).

1990'larda güvenlik habitusu ve güvenlik rejimi

Demek ki 1990'lar Türkiye'sinin güvenlik devletinin, daha da önemlisi güvenlik habitusunun kurucu bağlamı neoliberal sosyoekonomik dönüşümdür. Bu dönüşümle ilgili ilk girişimler her ne kadar 12 Eylül darbesini öncelese de, Türkiye'de toplumsal ilişkilerinin, emek-sermaye ilişkilerinin dönüşümü diğer bir deyişle sermaye yanlısı bir siyasal vizyonun merkez sağ ve sola yerleş-

9 Bkz. Sabuktay (2010). Bu "rutin dışı" faaliyetlerin dönemin Batman valisinin elinden çıkmış dökümü için bkz. Şarman (2007).

mesi 1990'ların özgün iktidar ilişkileri zemininde mümkün olabilmiştir. Darbe sonrasında yeni düzenin neoliberal ekonomi ilkeleri çerçevesinde örgütlenmesi asker, sivil ve ekonomi seçkinleri arasında yeni ve güçlü bir uzlaşma gerektirmekteydi (Tanör, Boratav ve Akşin, 1995; Balkan ve Savran, 2003; Yalman, 2008; Akça, Bekmen ve Özden, 2014). Bu uzlaşma Özal'ın orduyu eleştiren liberal söylemlerinin gizlediği bir ortamda, oldukça etkin bir şekilde gerçekleştirildi. Ardından Demirel ve Çiller liderliğindeki koalisyonlar döneminde iyice pekişti. Darbenin onuncu yılına gelindiğinde demokratik muhalefet 12 Eylül düzeninin nasıl tasfiye edileceğini ve Kürtlerin taleplerinin yaşama geçirilip geçirilemeyeceğini tartışırlarken, ekonomik, siyasi ve askerî alanın güçlü aktörleri arka planda bu kritik uzlaşmanın müzakerelerini yürütmekteydiler. Demokratik bir siyaset talep eden farklı kesimleri bu uzlaşmanın içine çekecek, özellikle emek-sermaye ilişkilerinin kökten dönüşümüne itiraz edenlerin ikna edilmesini ya da bastırılmasını kolaylaştıracak yeni liberal paradigma, yeni medyanın katkılarıyla yaygınlaştırılıyordu (Aydın, 2014).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de neoliberal ekonomik dönüşüme eşlik eden yeni otoriter siyaset, özelleştirmelere karşı oluşan toplumsal muhalefetin yönetimi için yeni yollar bulmak zorundaydı. Özal'ın toplumu iki ulusa bölme çabası bu yollardan biriydi ve sonraki dönemlerde de sağ siyasete yön vermeye devam etti. Özal, Müslümanların kültürel dışlanmışlık hissini iktisadi-politik alanda yükselme özlemleri ile birleştirerek yeni bir "orta direği", yani *Birinci Ulus*'u ön plana çıkarıyordu (Öngen, 2003: 60-61; Aydın ve Taşkın, 2020: 363). Aleviler, Kürtler, yeni düzenin gereklerine itiraz eden solcular, eski/yeni sendikacılar, kent ve köy yoksulları ve özelleştirmelere karşı çıkan tüm muhalif yapılardan oluşan *İkinci Ulus* ise bu yeni siyasetin terbiye edeceği kesimlerdi. İkinci Ulus'un Birinci Ulus'un refah ve güvenliğine bir tehdit oluşturduğu ve gerektiğinde sopalanabileceği anlayışı dönemin güvenlik paradigması içine başarılı bir şekilde yerleştirildi. Bu kutuplaştırma biçimi, düzen karşıtı ve özelleştirmelere itiraz eden tüm muhalif hareketlerin "iç tehdit" olarak tanımlandığı güvenlik habitusunun ekonomi-politik zeminini oluşturdu. İkinci Ulus'un moda-

sı geçmiş taleplerine karşı gerekirse şiddet kullanılması iç güvenliğin rutin bir pratiği olarak özellikle polis/kolluk tarafından sürekli uygulandı; dönemin terör ve bölücülükle mücadele söylemi içinde eritilerek kanıksandı. Bu açıdan 1990'lar Türkiye'si küresel neoliberal dönüşümün yerel/ulusal şiddet rejimleriyle nasıl uzlaştığını gösteren özel bir örnektir (Öngen, 2003; Gambetti, 2007). Aşağıda tartışılacağı gibi, Manisalı Gençler Davası'nda bir duvara "Paralı Eğitime Hayır" yazdıkları gerekçesi ile on altı gencin gözaltına alınması, özelleştirme karşıtlığının yeni otoriter bir siyasetle yönetilmesi mantığına ve dönemin güvenlik habitusunun ekonomi-politik zeminine gayet anlamlı bir şekilde yerleşmektedir.

1990'ların güvenlik habitusu neoliberal sosyo-ekonomik dönüşüm zeminine oturuyordu; ancak bu dönüşümün yeni otoriter bir siyaset ve rahatlıkla hukuk dışına çıkabilen bir zor aygıtı ile yönetilebilmesi için gerekli toplumsal rıza, giderek sertleşen Kürt meselesi üzerinden sağlandı. Bir yandan yoğun bir şiddet üreten, diğer yandan da yavaş ama istikrarlı bir şekilde kimlik siyaseti çerçevesine yerleşen Kürt meselesi habitus içindeki yönelimleri belirleyen en görünür meseleydi. Terör ve bölücülük söylemi içine sıkıştırılarak dönemin *güvenlik hakikatinin* kurucu unsuru ve güvenlikçi paradigmanın ana meşruiyet kaynağı oldu. 12 Eylül rejimini devamlı kılmak isteyen yüksek askerî bürokrasi, neoliberal dönüşüme yönelik itirazların sorunsuzca yönetilmesini talep eden büyük sermaye ve siyasal geleceğinin bu iki talebin yaşama geçirilmesine bağlı olduğunu gören sağ siyaset arasındaki büyük uzlaşma, PKK saldırılarının ulaştığı ciddi boyut sayesinde 1993'ten itibaren merkez solu da içine alarak çok daha geniş bir zemine kavuştu. 1990'ların ilk yıllarında Kürtlerin kültürel ve siyasal taleplerinin demokratikleşmeyle karşılanması gereken meşru talepler olduğu perspektifi, siyasi partiler ve sivil örgütler tarafından dile getiriliyor ve geniş ölçüde tartışılıyordu (Akçura, 2009: 139-436).[10] Bu sivil perspektifin karşısında da PKK'nın terör sorununu siyasallaştırmaya çalış-

10 Bu raporların en bilinenleri SHP Merkez Yürütme Kurulu'nun hazırladığı *SHP'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri* başlıklı 1991 tarihli rapor ile, 1992'de ANAP milletvekili Adnan Kahveci'nin Özal'a sunduğu *Kürt Sorunu Nasıl Çözülebilir?* başlıklı raporlardır.

tığını iddia eden güvenlik bürokrasisi vardı. Şiddetin giderek tırmanması ve 1993'ten itibaren geçilen "düşük yoğunluklu çatışma" stratejisi bu süreçte bir dönüm noktası oldu. Mevcut iktidar ilişkileri zemininde artan şiddetin dış kaynaklı olduğu konusunda da uzlaşıldı (Balta, 2010: 425-427; Aydın ve Taşkın, 2020: 397-400).

1991 seçimleriyle Halkın Emek Partisi'nden birçok Kürt siyasetçinin Sosyaldemokrat Halkçı Parti listelerinden Meclis'e girmesi, Kürtçe yemin etmeleri, 1993'te HEP'in kapatılması, yerine kurulan DEP'in ağır siyasal baskı altına alınması, DEP'li milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılarak tutuklanmaları, partinin yerel seçimlere katılmasına izin verilmemesi ve nihayet 1994'te kapatılması gibi gelişmeler siyasetin tüm aktörlerinin adeta bir seferberlik halinde iç tehditlerle mücadeleye odaklandığı bir iklimin göstergesiydi. Kürtlerin kültürel tanınma ve siyasal katılım taleplerinin ülkenin geleceğine yönelik en ciddi tehdit olduğu anlayışı sadece bu dönemin değil, ülkenin biricik *güvenlik hakikati (security truth)* olarak sorunsuzca yaygınlaştırılabildi.[11] Bu hakikat, devlet şiddetinin olağanlaştığı ve işkence gibi aşırı şiddet pratiklerinin rutinleştiği güvenlik habitusunun en genel çerçevesiydi. 1990'ların ortalarında anlaşılmıştı ki, Kürt meselesi Soğuk Savaş sonrası Batı'da esen radikal demokratik, çok kültürcü ve çoğulcu rüzgârların tersine Türkiye'de siyasetin sıkı bir vesayet altında devam etmesinin ana gerekçesi olarak, çok önemli bir işlev görecekti.

Dönemin güvenlik habitusunun son belirleyici unsuru, neoliberal uzlaşmanın askerî bileşeni ve Kürt meselesinin kilit aktörü ordunun, 1990'lar boyunca sivil siyaset üzerinde darbe dönemlerini aratmayacak genişlikte kurabildiği hâkimiyettir. Soykütük analizinde mesele MGK'nın hâkim özne konumu değil, siyaset üzerindeki bu hâkimiyetini sürekli, olağan ve içselleştirilmiş kılan siyasal iklimin anlaşılmasıdır. 1990'lar boyunca neredeyse bütünüyle MGK'nın kontrolündeki milli güvenlik söylemleri, tehdit iddiaları ve güvenliğe dair koşullandırmalar, neoliberal iktidar denklemi içindeki güç dengesinin güvenlik aygıtı lehine kurulabilmesini

11 Mesut Yeğen'in *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* çalışması, farklı dönemlerde bu meselenin devlet söyleminde nasıl kurgulandığını Foucault'nun arkeoloji yöntemini kullanarak irdelediği önemli bir çalışmadır.

sağladı. Ordu siyaseti sürekli ve olağan bir şekilde kontrol edebileceği yeni bir iktidar stratejisi kurdu ve bu stratejiyi 2000'lerin başına dek uygulamaya devam edebildi. Bu konumu sayesinde bir yandan Susurluk meselesine hiç bulaşmazken, diğer yandan da siyasal İslâm tehlikesini büyüterek toplumun dikkatinin güvenlik bürokrasisi-siyaset-mafya ilişkilerinden uzaklaştırılmasında önemli bir rol de oynadı.

Bu dönemde milli güvenliğin topluma/toplumsal düzene ne yaptığı sorusunu derinleştirebilmek için kurulun yetkileri üzerine 1970'lerde yaşanan bir tartışmaya kısaca değinmek iyi olur. Kavramın ilk hukuki tanımı 1963'te yürürlüğe giren "Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliği"nde karşımıza çıkar.[12] Ancak milli güvenliğin sadece dışardan değil, içerden de gelebilecek saldırılara ve bozguncu teşebbüslere karşı konulmasının temeli olarak tanımlanması, 1960'ların sonundan itibaren Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarında bir tartışma konusu olur. Her iki yüksek mahkeme ile hukuk ve basın çevreleri kavramın temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının gerekçesi olarak kullanılmasına karşı oldukça eleştirel bir tutum alırlar.[13] Üniversitelerdeki öğrenci eylemlerine karşı Başbakan Demirel'in MGK'nın telkini ile yaptığı açıklamaya hukuk ve basın çevrelerinden gelen itirazlarda, meselenin "MGK iç tehdit tanımlayabilir mi?" noktasına kadar çekilebilmesi dikkat çekicidir. Bu soruya olumlu yanıt verilmekle birlikte, kurulun esas olarak "dış tehditlere karşı politika, plan ve tedbirlerde tavsiye sorumluluğu" bulunduğu anlayışı ön plana çıkarılır.[14] Milli güvenliği kimin, nasıl tanımlayabileceğinin siya-

12 Milli güvenlik hukuk diline 1961 anayasası ile girdi. 1963-64 yıllarında "Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliği", "Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Fiiller Hakkında Kanun" ve "Toplu İş Sözleşmesi ve Lokavt Kanunu" gibi yasal düzenlemelerle içeriği belirginleşmeye başladı (Özcan, 2010: 329-339).

13 Örneğin Danıştay, 1969 yılında milli güvenlik gerekçesi ile alınan bir grev erteleme kararını iptal eder. Aktaran Özcan (2010: 333,dipnot 88).

14 1961 Anayasası'nı yazan komisyon üyelerinden, Prof. Lûtfi Duran, "Toplumun siyasi, sosyal ve iktisadi yapı ve mekanizmalarını yıkmayı, sarsmayı veya zedelemeyi amaç edinmeyen fiil ve hareketler milli güvenlikle ilgili görülemez. Bu kavram toplulukların her çeşit eylemini kapsamına aldığı takdirde normal hukuk kuralları ile düzenlenmesi ve korunması gereken kamu düzeni ile karıştırılmış ve hatta kaynaştırılmış olur." demektedir (Özcan, 2010: 336-340).

si ve normatif bir tartışmaya çekilebilmiş olması, daha da önemlisi Anayasa Mahkemesi ile Danıştay'ın eleştirel tutumları son derece önemlidir. Ancak 1971 muhtırasının ardından siyasiler milli güvenlik alanından geri çekilmeye, yüksek yargı da eleştirel tutumunu terk etmeye başlar (Sevinç, 2000; Özcan, 2010). 1990'lara gelindiğinde Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, milli güvenlik siyasetini diğer tüm siyasetlerin anası olarak tanımlamakta ve bu siyasetin kurucu tekelinin TSK'da olduğunu açıkça ilan etmektedir (Bayramoğlu ve İnsel, 2009: 92; Aydın ve Taşkın, 2020: 398). Darbenin 10. yılı dolarken, askerin kurduğu anayasal düzenin nasıl değiştirileceğini tartışması beklenen siyaset aktörleri ise, TSK'nın milli güvenlik alanındaki hâkimiyetine değil itiraz etmek, bu hâkimiyeti tercih eden büyük iktidar uzlaşmasının içinde bizzat yer alarak MGK kararlarını harfiyen uygulamaktadırlar. Öyle ki, Kırmızı Kitap başta Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Mesut Yılmaz olmak üzere, dönemin siyasetçilerinin zımni onayıyla adını hak eder bir şekilde devletin gizli anayasası olur. Meclis'in milli güvenlik siyasetinin belirlenmesinde devre dışı bırakılmasında hiçbir sorun yoktur ve MGK'nın güvenlikçi dili siyasete tam olarak yerleşir (Aydın ve Taşkın, 2020: 383-409).[15] Yüksek yargıyı toplumu değil iktidardakileri korumaya kanalize eden son derece güçlü bir iç tehdit kavramı *güvenlik rejiminin* ana zemini olarak kabul görür. Manisalı Gençler Davası işte dönemin bu temel özelliklere sahip güvenlik habitusunda, yoğun korku, devlet şiddeti ve siyasal baskının artık kabullenildiği bir iklimde vuku bulabilmiştir.

Milli güvenlik kavramında bir kırılma momenti: "Manisalı Gençler Davası"

26 Aralık 1995'te yaşları 14 ile 17 arasında değişen, bazıları henüz orta okul öğrencisi olan on altı genç DHKP-C üyesi oldukları gerekçesiyle Manisa'da gözaltına alındılar. Emniyet Müdürlüğü'nde on bir gün boyunca çok ağır işkenceye maruz kaldılar; işkence altında ifade vermeye zorlandılar. Gençlerin ailelerinin CHP millet-

15 Bkz. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları (1990); Harp Akademileri Komutanlığı (1993;1994); Başbakanlık (1983); "Devletin Stratejik İç Tehdit Raporu" (1992).

vekili Avukat Sabri Ergül'e ulaşması olayın ülke çapında hızla duyulmasını sağladı. Ergül, Türkiye'nin AB'ye 1987'de yaptığı üyelik başvurusunun ardından çıkarılan bir genelgeye dayanarak, gözaltında bulunan gençleri görmek için savcılık kararı çıkarttı. Bu sayede Terörle Mücadele Şubesi'ne girebildi, gençlere yapılan işkenceyi belgeledi ve kamuoyuna taşıdı. Avukatların da yoğun çabalarıyla, dava ulusal ve uluslararası basında geniş yer bulmaya başladı (İnce, 2014). Gençlere işkence yapıldığı sadece emniyet yetkilileri değil, İçişleri Bakanlığı düzeyinde de birtakım sahte raporlar hazırlanarak yalanlandı.[16] Gençler Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde (DGM) duvarlara yazı yazmak, bildiri dağıtmak, molotof kokteyli atmak ve örgüt üyeliği suçlarından tutuklu yargılandılar. Duruşmaları yüzlerce sivil örgüt temsilcisi ve vatandaş izledi; aydınlar, sanatçılar ve düşünce insanları duruşmalara katılarak gençlere ve ailelerine destek verdiler. Olay dünya basınına taşındı; *New York Times*'da haber oldu. Almanya'da lise öğrencileri Manisalı gençler için yürüyüş yaptılar.

Başta İnsan Hakları Derneği olmak üzere barolar, sendikalar, kadın örgütleri ve hatta Mazlumder gibi sivil örgütlerin de ilgisiyle işkenceye karşı oluşan tepki muazzam genişledi. Bu tepkilere rağmen gençlerden beşi iki yıl üç ay cezaevinde kaldı. Son duruşmaları 28 Ekim 2000'de görüldü ve tüm suçlardan beraat ettiler. Manisa Emniyet Müdürlüğü'nde gençlere işkence yaptığı iddia edilen bir başkomiser, bir komiser ve sekiz polisin yargılandığı dava yedi yıl sürdü. Herhangi bir üst düzey yargılama olmadı. Sanık polisler sürekli kaçırıldılar, bulunamadılar, dava boyunca birçok kez de beraat ettiler. Olayın üstünden yıllar geçmesine rağmen devam eden kamuoyu baskısı sayesinde nihayet 2003'te, işkence suçundan beş yıl ile on yıl sekiz ay arasında hapis cezalarına çarptırıldılar. Cezaları zamanaşımına birkaç ay kala kesinleşti. Gençlerin beraatları sonrasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde açtıkları davalarda Türkiye uzun gözaltı ve tutukluluk sürelerinden dola-

16 Dönemin İçişleri Bakanı Teoman Ünüsan orduya yakınlığı ile bilinen bir bürokrattı. 28 Şubat sürecinde de içişleri müsteşarıydı. Manisa davası için yaptığı açıklamaya benzer bir açıklamayı gazeteci Metin Göktepe'nin gözaltında işkence sonucu yaşamını kaybetmesi ile ilgili olarak da yapmış, Göktepe'nin duvardan düşerek öldüğünü iddia etmişti.

yı birkaç kez suçlu bulundu. 2012'de İçişleri Bakanlığı işkence suçundan dolayı gençlere 10-25 bin lira arasında tazminat ödemeye mahkûm oldu (İnce, 2014).

Manisalı Gençler Davası Türkiye'de işkencenin ne kadar yaygın ve sistematik olduğunu hiçbir şüphe ve inkâra yer bırakmayan bir şekilde toplumun gözleri önüne sermişti. Ancak bunun da ötesinde, devlet kurumlarında güç kazanmış bir iktidar ilişkileri ağının bu karanlık ve şiddet dolu dönemin başlıca yaratıcısı olduğunu tek başına gösteren bir olaydı.[17] Bir grup genç insanın sol çizgideki siyasi eylemliliğinin derhal yasadışı örgüt üyeliği çerçevesine sokulması, sol siyasi eylemliliğin devletin varlığına dönük en ciddi tehdit olarak tanımlanması ve bu tehdidin en sert şekilde cezalandırılacağının gösterilmesi ana akım medyada bile sorgulamalara neden oldu. Devlet nezdinde paralı eğitime dönük itirazların toplumda bir destek bulmasının bir milli güvenlik meselesi olarak görüldüğü; devletin neye güvenlik dediği ile toplumun ve bireylerin ihtiyacı olan güvenlik arasındaki uçurum da net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Milli güvenlik siyasetinin gerçek içeriğinin idrak edildiği bu momentte, devletin masum gençleri terörist olarak yaftalamasına karşı gelişen güçlü toplumsal itiraz, dönemin son derece konsolide güvenlik habitusu içinde adeta bir kırılma yarattı. Bu olayın Türkiye'de milli güvenliğin soykütüğünü çıkarmaya dair bir çalışmanın konusu olmasını gerektiren pek çok özelliği var. Aşağıda bu özelliklerden kısaca bahsederek böyle bir örnek olayın bir soykütük analizinde nasıl irdelenebileceğine dair bazı saptamalar ortaya koymaya çalışacağım.

İlk olarak, yukarıda da vurgulandığı gibi ortaokul, lise öğrencisi gençlerin paralı eğitime, yani özelleştirme mantığına karşı çıktıkları için gözaltına alınmaları dönemin güvenlik habitusunun kurucu bağlamını, yani neoliberal dönüşümün güvenlik anlayışını mükemmel bir şekilde yansıtır. Genel olarak neoliberal politikalara ve somut olarak özelleştirmelere karşı oluşabilecek toplumsal muhalefetin darbe sonrası demokrasi özlemleriyle buluşması, dönemin iktidar uzlaşmasının düzen ve istikrar beklentileri için ger-

17 Bu gençlerden biri olan Hüseyin Korkut, *Ateş Manisa'ya da Düştü* adlı kitabında dönemin ve olayın detaylı bir tanıklığını sunuyor.

çek bir tehditti. Devletin iç güvenlik olarak tanımladığı durum ya da hedefin en genel bağlamı neoliberal dönüşümün olabildiğince sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesiydi.[18] Bu dönüşüme karşı özellikle üniversitelerde gelişebilecek muhalefetin iç güvenliğe yönelik bir tehdit olduğu, hiçbir milli güvenlik belgesinde yazılı olmayan ancak sıkı sıkıya gözetilen bir kuraldı. Şiddetle ilişkili olmasalar da tüm ideolojik oluşumların terör kapsamına alınması, örgüt üyeliğinin ve üye olduğu bir şekilde itiraf ettirilen kişilerin suç işleyip işlemediklerine bakılmaksızın cezalandırılması gerektiği de, devletin ve güvenlik aygıtının temel perspektifiydi. Bu perspektif, 1983'te Başbakanlık tarafından yayımlanan *Terör ve Terörle Mücadelede Durum Değerlendirmesi* adlı kitapta açıkça ortaya konmuştu (Kıvanç, 1997: 51). Bu açıdan Manisalı Gençler Davası'nın başlangıcından sona erişine kadar dönemin iktidar uzlaşmasının farklı bileşenleri tarafından nasıl yönetildiğinin ve değerlendirildiğinin detaylı bir analizi, soykütük çalışmasının başlangıç çerçevesi olmalıdır.

Diğer yandan Sabri Ergül'ün ifadesine göre, aslında bu gençlerden biri eski bir tren vagonuna "Paralı Eğitime Son" ve "Halklar Kardeştir" yazmıştı ve bu eylem bir suç isnadı olarak davada yer almıştı (İnce, 2014). Dava dosyasında bu iki ifadenin yan yana getirilmesi gençlerin PKK'yı desteklediklerini yorumunu da ortaya çıkarıyordu ki, bu da gençlerin terörist oldukları fikrinin yayılması için yeterliydi. Dönemin emniyet kadroları içinde sol muhalefetle PKK'ya destek vermeyi özdeşleştiren bütüncül bir iç tehdit mantığı çok yerleşikti. Ülkenin etrafını çevreleyen düşmanların içerdeki uzantısının sosyalist hareket olduğu fikrine dayalı, MHP odaklı milliyetçilik polisin toplumsal meselelere bakışını tamamen belirliyordu. Bu durum bugün de değişmiş değil. Dolayısıyla Kürt meselesindeki sertleşme, doğrudan sol kesime karşı bir sertleşmeyi de beraberinde getiriyordu (Laçiner, 1995: 6-7). Yukarıda vurgulandığı gibi 1990'ların güvenlik hakikatinin en önemli özelliği,

18 80'lerin sonlarından itibaren sendikalar emek kesiminin beklentileri doğrultusunda ciddi bir mücadele başlatmışlardı. Geniş katılımlı miting ve grevler, özellikle 1990-1991'deki Zonguldak madenci grevi ve yürüyüşü toplumsal alanın denetimi meselesini iktidar gündeminin üst sıralarına taşımıştı. Bkz. Aydın ve Taşkın (2020: 371).

iç tehdit kapsamına alınan her olgu, yapı ve durumun terör kavramı içinde kaynaştırılarak, bu kavramın resmî ideoloji karşıtı tüm görüş ve faaliyetleri imleyen bir boş gösterene dönüşmüş olmasıydı. "İç düşmanlar, devlet düşmanları, bölücüler, içimizdeki hainler" gibi ifadeler, bu tehditlerin aynı potada eritilerek muğlaklaştırılmasını sağlıyordu ve bu muğlaklaştırılma da dönemin güvenlik hakikatinin sınırsızca genişlemesini sağlıyordu. Bu nedenle de tüm muhalif kesimlerin, gazetecilerin, aydın ve düşünürlerin kimi düşünceleri ya da eylemleri nedeniyle gözaltına alınmaları ve en iyi ihtimalle kötü muamele görmeleri neredeyse her gün rastlanan bir olaydı. Ancak Manisalı Gençler olayında muhalif düşünce ve eylemliliğin terörle mücadele söylemine eklemlenmesinde bu sefer başarısız olundu (Peker, 1998). Bu davanın Kürt meselesi ya da genel olarak terörle mücadele paradigması içine alınması yönündeki tüm çabaların detaylı bir dökümü ve bu çabaların bu örnekte neden başarılı olmadığının analizi soykütük çalışmasının diğer bir aşamasını oluşturmalıdır.

Bu olayın milli güvenliğin soykütük analizinde yer almasını gerektiren diğer bir yönü, güvenlik aktörleri ve kurumları arasındaki rekabeti de yansıtmasıdır. Dönemin güvenlik habitusu içinde söz konusu rekabet polis ve ordu arasındaydı. Diğer bir deyişle Manisalı Gençler olayı, bu rekabetin devlet şiddetinin aşırılaşmasının önünü açtığını gösteren ve bu bakımdan da mevcut güvenlik hakikatinde bir çatallanma/bozulma da yaratan bir olaydı. Yukarıda vurgulandığı gibi TSK dönemin iktidar ilişkileri ağının bir parçasıydı; ancak Kürt meselesinin şiddetlenmesiyle birlikte kamusal alanın kontrolünde başat bir rol oynamaya başlamıştı. Özellikle ikinci döneminden itibaren neoliberal dönüşümü hızlandırmak isteyen Özal ise, hem bu süreci daha etkin bir şekilde yürütebilmek hem de iktidarını ordunun müdahalelerine karşı güvence altına almak için polise önemli bir görev yüklemeye başlamıştı. Polisi orduya karşı siyasi otoritenin denetiminde bir silahlı güç olarak tahkim etmeye, ordudan polise ideolojik misyon ve simgesel anlam nakli sağlamaya çalışıyordu (Bora, 1997: 118; Laçiner, 1996). Polis aslında neoliberal politikaların sorunsuzca yaşama geçmesi için asayişi sağlamakla görevli olmalıydı. Paralı eğitime karşı çıkan öğ-

renciler Özal'ın yeni "orta direği"nin, yani Birinci Ulus'un refahına tehdit oluşturuyorlardı; tüm bu muhalif kesimlerin etkin bir şekilde pasifleştirilmesi, yıldırılması ve bastırılması politikası, Manisalı Gençler olayında görülen aşırı devlet şiddetini kolaylıkla üretebiliyordu.[19] Polisin kendi önceliği olan bir milli güvenlik hakikatini koruma gayreti, terörizmle topyekûn mücadele halindeki devlet aygıtının genel milli güvenlik siyaseti içinde nereye yerleşiyordu? Mesele şuydu ki, polisin yasal ve kurallı bir güç olma vasfının iyice ortadan kalktığı güvenlik habitusu, ancak bu yasadışı güvenlik pratikleriyle tahkim edilebiliyordu (Berksoy, 2007; Şahin Fırat, 2014). İşkence bu nedenle oldukça yaygın ve kanıksanmış bir pratikti. Ordu ve polis arasındaki rekabetin dönemin güvenlik habitusunu tahkim eden, ancak güvenlik rejiminin işleyişinde de kırılmalar yaratabilen rakip güvenlik hakikatlerinin irdelenmesi de, soykütük analizinin başka bir aşamasıdır.

Manisalı Gençler Davası bir yoğunlaşma ve kırılma noktası olarak milli güvenliğe hangi anlamları katmıştır? Bu sorunun tam yanıtı, soykütük analizinin yukarıda birkaçı sıralanabilen tüm aşamalarının tamamlanmasıyla verilebilir. Ancak elbette bazı tartışma noktaları saptanabilir. Bu olayda on altı gencin yasadışı örgüt üyesi olmakla suçlanarak gözaltında ağır işkenceye uğraması, 1990'lı yılların 12 Eylül'ün devamı bir şiddet dönemi olduğunun en bariz göstergesiydi ve yukarıda vurgulandığı gibi işkence dönemin güvenlik habitusunda kolluk açısından sıradanlaşmış bir güven(siz)lik pratiği idi. Gözaltında işkence ve kötü muamelenin yaygın ve sistematik olduğuna dair ulusal ve uluslararası kuruluşlarca hazırlanmış onlarca rapor, bu uygulamaların sona ermesini sağlayamıyordu.[20] Türkiye Avrupa Konseyi'nin 1987 tarihli *Avru-*

19 Gençlerin üye olmakla suçlandıkları DHKP-C örgütü dönemin öncelikli tehditlerinin başında geliyordu. Gençlerin gözaltına alınmalarından birkaç ay sonra Şubat 1996'da Ümraniye Cezaevi'nde DHKP-C'li dört mahkûmun öldürülmelerini protesto için ailelerin yaptıkları gösterilerde yaklaşık bin kişi gözaltına alındı. Ocak 1996'da da gazeteci Metin Göktepe gözaltında ağır şiddet görerek yaşamını yitirmişti. Göktepe davası uzun bir sürüncemenin ardından olaya karışan polislerin cezalandırılmasıyla sona erdi. Göktepe gözaltında ölen gazeteciler arasında katillerinin suçu mahkeme kararıyla onaylanan ilk gazeteci oldu, bkz. Alpman (1998).

20 Uluslararası Af Örgütü, 1980'lerden itibaren Türkiye'deki işkence ve kötü muamele ile ilgili düzenli raporlar yayımlandı. 90'lardaki birkaç örnek için bkz. Amnesty

pa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi'ni henüz daha yürürlüğe girmeden 1988'de imzalamıştı; ancak bu konu ilişkilerde sorun yaratmaya devam ediyordu. *BM İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme*'ye de Nisan 1989'da taraf olunmuş; ancak sözleşmeden doğan bir anlaşmazlık durumunda Uluslararası Adalet Mahkemesi'ne başvurulacağı koşulu kabul edilmemişti. Bu hukuksal zeminde, insan hakları örgütlerinin işkence ile mücadelede bir yol alması mümkün olmuyor, davalar sürüncemede kalıyor ve genellikle de cezasızlıkla sonuçlanıyordu.

Böyle bir dönemde Manisalı Gençler Davası önemli bir farklılık yarattı. Bu olayda devlet şiddetinin ulaştığı boyut ve dava boyunca verilen etkili mücadele iki temel açıdan mevcut güvenlik hakikatinin işleyişinde ciddi bir kırılmaydı: Birincisi, toplum bu davanın terörle mücadele söylemi içine alınarak olağanlaştırılmasına direndi ve davanın uzun da sürse cezasızlıkla sonuçlanması engellendi. İkinci olarak da polisin yaygın ve sistematik şiddet pratiğinin sorgulanmaya başlanması dönemin dokunulamaz olduğu düşünülen milli güvenlik paradigmasında bir delik açtı. Milli güvenlik adına yürütülen siyasetlerin toplumu korumaktan çok muhalif kesimlere şiddet uygulanmasına olanak tanıdığı açıklıkla tartışılmaya başlandı. Bu olayın ardından işkence davalarının sayısı da artmaya başladı ve kamuoyunun takip ettiği davalar mahkemeler tarafından daha ciddi bir şekilde ele alınır oldu. Özellikle gazeteci Metin Göktepe'nin de işkence sonucu ölmesinin ardından başlayan dava, işkence ile mücadelede bir sembol haline geldi. Sadece mevcut politikalara itirazlarını dile getiren örgütlü/örgütsüz bireylerin gözaltına alınıp, işlemedikleri suçlarla itham edilerek işkence altında alınan ifadelerle mahkûm edilmesine olanak veren güvenlik anlayışına karşı, giderek genişleyen bir itiraz ortaya çıktı.

Bu yönleriyle Manisalı Gençler Davası, tam da Bigo'nun ifade ettiği gibi (milli) güvenliğin tıkır tıkır işleyen bir hakikat rejimi olmayabileceğini ve iktidarın milli güvenliğe dair hesap hatalarını açık eden

International (1996a, 1996b). Ayrıca İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı 90'lar boyunca düzenli raporlar yayımladılar. Bir örnek için bkz. TIHV (1997).

bir sapma ânıdır. Dönemin son derece yerleşik ve güçlü olduğu düşünülen güvenlik rejiminden özgürleşmenin olanaklı olabileceğini de gösteren bir olaydır. Çünkü (milli) güvenliğe dair süreklilik kazanmış imgelere denk düşmeyen bu tür kırılmalar, bir yandan devlet şiddetinin boyutlarını gözler önüne sererken, diğer yandan da aynı şiddetin nasıl aşılabileceğine dair bir çerçeve de çizerler. Sarsılamaz sanılan güvenlik hakikatinin meşruiyetini ciddi ölçüde sarsabilirler.

Sonuç yerine

Bu çalışmaya başlarken Türkiye'nin milli güvenlik kavramının soykütüğünün nasıl çıkarılabileceği üzerine bir analiz çerçevesi oluşturmayı ve bu çerçeveyi iki örnek olayda karşılaştırmalı olarak kullanmayı planlamıştım. Bu olaylardan biri Manisalı Gençler Davası, diğeri ise AKP iktidarının milli güvenlik devletini tasfiye ettiğini iddia ettiği bir dönemde yaşanan Roboski felaketiydi. Bu olayların ortak özelliği milli güvenliğin ne anlama geldiğini ve devlet şiddetini kime yönlendirdiğini apaçık ortaya seren ve keskin bir şekilde sorgulatan, toplumu utanç içinde bırakan olaylar olmalarıydı. Post-yapısalcı güvenlik eleştirisi üzerine okurken bu olayların aynı zamanda yaşandıkları dönemin güvenlik hakikatinin hesap hatalarını gösteren, devletin ve güvenlik aygıtının adeta suçüstü yakalandığı birer kırılma momenti olduklarını, yarattıkları sorgulamalarla dönemin güvenlik habitusunu ciddi ölçüde istikrarsızlaştırdıklarını düşündüm. Ancak bir kitap bölümü içinde hem kavramsal analiz çerçevesini kurgulamanın hem de her iki örnek olayı derinlemesine incelemenin mümkün olamayacağı kısa sürede ortaya çıktı ve bu metin bundan sonra da devam edecek bir çalışmanın giriş aşaması olarak tamamlandı.

Tartışma boyunca temel aldığım bir noktayı tekrar hatırlatarak bu metni noktalamak isterim: Güvenlik hakikatleri ve güvenlik rejimleri güçlüdür; çünkü bireyleri, sınıfları, toplumu ve nihayet sermayeyi biçimlendiren bir iktidar mekanizmasının en önemli parçalarıdırlar. Ancak katı ve sabit bir hâkimiyet düzeneği oluşturmazlar. Milli güvenliğe dair her şey, tehdit iddiaları, güvenlik söylemleri, yasalar, şiddet pratikleri, güvenlik bilgisi, bir bütün ola-

rak güvenlik hakikati olumsaldır ve sorunsuzca işlemez. "Güvenlik topluma ne yapar?" sorusunun yanıtı, güvenlik hakikatinin işleyişini bozan Manisalı Gençler Davası ya da Roboski felaketi gibi kırılma momentleri üzerinde yapılacak, derinlemesine analizlerle verilebilir. Güvenliğin ne olduğu değil, topluma ne yaptığını anlamak ise özgürleşmeye giden yola girmek demektir.

KAYNAKÇA

Akça, İ. (2002), "Kolektif bir sermayedar olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Birikim*, 160-161: 80-101.

— (2014), "Hegemonic Projects in Post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism", İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden (der.), *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony*, Londra: Pluto Press, 13-46.

Akçura, B. (2009), *Devletin Kürt Filmi: 1925-2009 Kürt Raporları*, İstanbul: New Age.

Alkan, T. (1997), "Post modern bir askeri müdahale", *Radikal*, 13 Haziran.

Alpman, N. (1998), "Bir Özel Muamele Öyküsü", *Milliyet*, 8 Şubat.

Altınay, A.G. (1999), "Askerlik ve Eğitim: Askerlik Vazifesinden Milli Güvenlik Bilgisine", *Birikim*, 125-126, 200-208.

— (2009), "Tabulaşan ordu, yok sayılan militarizm: Türkiye'de metodolojik militarizm üzerine notlar", M.Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim, 1245-1257.

Altınay A.G. ve Bora, T. (2002), "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", T. Bora ve M. Gültekingil (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 4: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim, 140-154.

Amnesty International (1996a), "Turkey: Widespread Human Rights Violations in the Name of State Security", 30 Eylül. https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/138/1996/en/

— (1996b), "Turkey: No security without human rights", https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/06/eur440841996en.pdf

Aradau, C. ve Van Munster, R. (2017), "Poststructralist Approaches to Security", M. Dunn Cavelty ve T. Balzacq (der.), *Routledge Handbook of Security Studies*, Abingdon Oxon: Routledge, 148-165.

Aydın, S. Taşkın, Y. (2020), *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim.

Aydın, U. (2018), "The Media in Turkey: From Neoliberal Militarism to Authoritarian Conservatism", İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden (der.), *Turkey Reframed. Constituting Neoliberal Hegemony*, Londra: Pluto Press, 122-140.

Balcı, M. (1998), *MGK ve Demokrasi: Hukuk, Ordu, Siyaset*, İstanbul: Yöneliş.

Balkan, N. ve Savran, S. (2002), *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey*, New York: Nova Science Publishers.

Balta Paker, E. ve Akça, İ. (2010), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Balta Paker, E. (2010), "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", E. Balta Paker, İ. Akça, (der.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 407-431.

Başbakanlık (1983), *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Bayramoğlu, A. (2001), *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İstanbul: Birey.

Berksoy, B. (2007), "Neo-liberalizm ve toplumsalın yeniden kurgulanması: 1980 sonrası Batı'da ve Türkiye'de polis teşkilatları ve geçirdikleri yapısal dönüşüm", *Toplum ve Bilim*, 109: 35-65.

— (2012), "Güvenlik Devleti'nin Ortaya Çıkışı, 'Güvenlik' Eksenli Yönetim Tekniğinin Polis Teşkilatındaki Tezahürleri ve Süreklileşen 'Olağanüstü Hal': AKP'nin Polis Politikaları", *Birikim*, 276.

Bezci, E.B. ve Öztan, G.G. (2016), "Anatomy of the Turkish Emergency State: A Continuous Reflection of Turkish Raison d'état between 1980 and 2002", *Middle East Critique*, 25(2):163-179.

Bigo, D. (2002), "Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease", *Alternatives*, 27(1): 63-92.

— (2008a), "Globalized (in)security: The field and the ban-opticon", D. Bigo ve A. Tsoukala (der.), *Teror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes after 9/11*, Londra: Routledge, 10-48.

— (2008b), "Security: A Field Left Fallow", M. Dillon ve A. Neal (der.), *Foucault on Security and War*, Londra: Palgrave Macmillan, 93-114.

Bigo, D. ve Tsoukala, A. (2008), *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes after 9/11*, Londra: Routledge.

Bigo, B. (2011), "Pierre Bourdieu and International Relations: Power of Practices, Practices of Power", *International Political Sociology*, 5 (3):225-258.

Bila, F. (1997), "Yeni Siyaset Belgesi", *Milliyet*, 6 Kasım.

Bonditti, P.A.; Neal, S. Opitz ve Zebrowski, C. (2015), "Genealogy", C. Aradau, J. Huysmans, A. Neal ve N. Voelkner (der.), *Critical Security Methods*, Abingdon, Oxon: Routledge, 159-199.

Bora, T. (1997), "Devletin Polisi, Polisin Devleti", *Birikim*, 93-94: 116-121.

Campbell, D. (1992), *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester: Manchester University Press.

Cizre, Ü. (1993), *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, İstanbul: İletişim.

— (1997), "The anatomy of the Turkish military's political autonomy", *Comparative Politics*, 29(2):151-166.

— (1999), *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslâmcılık*, İstanbul: İletişim.

Çalkıvik, E.A. (2011), "Ölümüne Yaşatmak: Güvenlik Sorunu Olarak Yaşam", *Toplum ve Bilim*, 122.

Demir, F. (2005), "Militarization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey", *Development and Change*, 36(4): 667-690.

"Devletin Stratejik İç Tehdit Raporu" (1992), *2000'e Doğru*, 47: 8-17, 22 Kasım.

Dillon, M. (1996), *The Politics of Security. Towards a Political Philosophy of Continental Thought*, Londra: Routledge.

Dölek, Ç. (2015), "Privatization of Security as a State-Led and Class-Driven Process: The Case of Turkey", *Science & Society*, 79(3): 414-441.

Foucault, M. (1984), "Nietzsche, Genealogy, History", P. Rabinow (der.), *The Foucault Reader*, Londra: Penguin, 76-100.

— (2004), *Security, Territory, Population: Lectures at the Collége de France, 1977-78*, New York: Palgrave Macmillan.

— (2011), *Entelektüelin Siyasal İşlevi*, İstanbul: Ayrıntı.

— (2019), *Bilginin Arkeolojisi*, İstanbul: Ayrıntı.

Gambetti, Z. (2007), "Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, 109: 7-34.

— (2009), "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40: 145-166.

Gemalmaz, S.M. (1996), "12 Eylül Rejimi", M. Belge, S. Gürsel, M. Tunçay ve B. Özükan (der.), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 14, İstanbul: İletişim, 974-998.

Genelkurmay Başkanlığı (1990), *Devletin Kavramı ve Kapsamı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Harp Akademileri Komutanlığı (1994), *Milli Güvenlik Siyasetinin Oluşturulması*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

— (1993), *Güneydoğu Anadolu'da Devam Etmekte Olan Bölücü Hareketin Gelecekteki Muhtemel Seyri ve Türkiye'nin Bütünlüğüne Etkileri*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Huysmans, J. (2006), *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*, Londra: Routledge.

— (2014), *Security Unbound: Enacting Democratic Limits*, Abingdon: Routledge.

İnce, E. (2014), "Manisalı Gençler: Bir Vekilin Mücadelesi ve İşkenceye Mahkumiyet - 90'ların Hak Mücadeleleri", *Bianet*, 23 Aralık, https://bianet.org/bianet/insan-haklari/160989-manisali-gencler-bir-vekilin-mucadelesi-ve-iskenceye-mahkumiyet

İnsel, A. (1997), "Milli Güvenlik Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Girişimi", *Birikim*, 96:15-19.

— (2000), "Rutininde İç Düşman Olan Devlet", *Birikim*, 131:3-10.

— (2001), "Ulusal Güvenlik Siyaseti ve Silahlı Kuvvetler Partisi", *Birikim*, 149.

— (2009), "Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", A. İnsel ve A. Bayramoğlu (der.), *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 41-57.

İnsel, A. ve Bayramoğlu, A. (2009), *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Jenkins, G. (2005), "Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics", *Adelphi Papers*, 337.

Kaygusuz, Ö. (2016), "Bir Siyasal İdare Tekniği Olarak Güvenlik ve AKP Döneminde Ulusal Güvenlik Devleti", *Praksis*, 40: 85-119.

Keyman, E.F. (2001), "Devlet Bekası-Hukukun Üstünlüğü Karşıtlığı: Türkiye'de Devlet Sorunu ve Demokratikleşme Olasılığı", *Doğu Batı*, 13.

Kışlalı, M.A. (1996), *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Kıvanç, Ü. (1997), "Sahibinden 'Devletin Kavram ve Kapsamı'", *Birikim*, 93-93:27-45.

— (1997), "Devlet Şekillerle Suçu ve Kendini Tarif Ediyor", *Birikim*, 93-94:51.

Korkut, H. (2007), *Ateş Manisa'ya da Düştü*, Ankara: İmge.

Laçiner, Ö. (1995), "DEP Davası: 'Milli Birlik ve Beraberlik Ruhu'", *Birikim*, 68-69: 6-7.

— (1996), "Devlet ve Terör", *Birikim*, 82.

Lipschutz, R.D. (1995), *On Security*, New York: Columbia University Press.

Neocleous, M. (2008), *Güvenliğin Eleştirisi*, Ankara: Notabene.

Öngen, T. (2003), "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri. 'Düşük Yoğunluklu Çatışma'dan 'Düşük Yoğunluklu Uzlaşma' Rejimine", N. Balkan ve S. Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları. Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis, 76-104.

Özcan, G. ve Kut, Ş. (2000), *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke.

Özcan, G. (2000), "'90'lı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", G. Özcan ve Ş. Kut (der.), *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke, 13-42.

— (2010), "Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi", E. Balta Paker ve İ. Akça (der.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 307-349.

Özdemir, H. (1993), *Rejim ve Asker*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Özkazanç, A. (2007), "Biyo-politik çağda suç ve cezalandırma", *Toplum ve Bilim*, 108: 15-51.

— (2011), *Neoliberal Tezahürler: Vatandaşlık, Suç, Eğitim*, Ankara: Dipnot.

Parla, T. (2009), "Türkiye'de Merkantilist Militarizm, 1960-1998", A. İnsel ve A. Bayramoğlu (der.), *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 201-223.

Peker, B. (1998), "Manisa İşkence Davası: Şaşırmamanın Tedirginliği", *Birikim*, 108.

Peoples, C. ve Vaughan-Williams, N. (2010), *Critical Security Studies: An Introduction*, Londra: Routledge.

Sabuktay, A. (2010), *Devletin Yasal Olmayan Faaliyetleri: Susurluk Olayına Hukuk-Siyaset Kuramından Bakış*, İstanbul: Metis.

Sevinç, M. (2000), "Milli Güvenlik Kurulu ve 1997 Süreci", *Birikim*, 131: 60-71.

Stimo, S. (2009), "Tarihsel Kurumsalcılık", Donatella Della Porta ve M. Keating (der.), *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler*, İstanbul: Küre, 151-174.

Şahin Fırat, B. (2014), "Türkiye'de Doksanlar: Devlet Şiddetinin Özgünlüğü ve Sürekliliği Üzerine Bir Deneme", G. Çeğin ve İ. Şirin, (der.), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, İstanbul: İletişim, 369-402.

Şarman, S. (2007), *Rutin Dışı: Jitem, Kayıp Silahlar ve Harcanan Hayatlar*, İstanbul: Pozitif.

Tanör, B.; Boratav, K. ve Akşin, S. (1995), *Bugünkü Türkiye, 1980-1995*, İstanbul: Cem.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (1997), *Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu*. https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/03/1997-Tedavi-ve-Rehabilitasyon-Merkezleri-Raporu.pdf

Urhan, B. ve Çelik, S. (2010), "Türkiye'de Sistemin Milli Güvenlik Algısı ve Bunun İşçi Hareketleri ve Sendikacılık Faaliyeti Üzerindeki Etkisi", *Çalışma ve Toplum*, 2: 109-139.

Ülman, B. (2000), "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve Bölücülük", G. Özcan ve Ş. Kut (der.), *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke, 99-130.

Üskül, Z. (1997), *Siyaset ve Asker*, Ankara: İmge.

— (2018), *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Walker, R.B.J. (1993), *Inside/outside: International relations as political theory*, *Cambridge Studies in International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1997), "The Subject of Security", K. Krause ve M.C. Williams (der.), *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, Londra: UCL Press, 61-81.

Yalman, G. (2008), *Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 80s*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yeğen, M. (2015), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim.

Bir Yönetim Tekniği Olarak 12 Eylül Darbesi ve Terörist Öznenin İnşası

Tuncer Beyribey

Giriş

Türkiye'de terörizm alanında yapılan çalışmaların çok önemli bir kısmı hâkim olan terörizm anlatısının tekrarı yoluyla oldukça "sorun çözücü" bir yaklaşıma sahiptir (Cox, 1981). Burada temel husus, hâkim anlatı terörist olarak kodlanmış öznelere karşı verilecek mücadeleyi bir tür teknik boyutta ele almakta ve dönemin siyasi iktidar sahiplerine ve bürokratik elitlere kaynaklık etmeyi amaçlamaktadır. Böylece, terörizm söylemi kurumsal, siyasal ve epistemik boyutlarıyla tekrar üretilerek dolaşıma sokulmakta ve belirli tip güvenlik mekanizmalarının devamlılığını sağlamaktadır. Terörist özne ve terörizm "sorunu" tarih içerisinde sabitlenerek, devlet şiddeti için bir tür meşrulaştırıcı söylem haline gelmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de devlet şiddeti ile hegemonik terörist öznenin inşası arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Maraş Katliamı ile Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin tesisi arasındaki dönemi, 12 Eylül darbesi penceresinden analiz etmektedir.

Michel Foucault'nun (1996) devlet analizinin en önemli noktalarından birisi, devletin toplumdan ayrı bütüncül bir özne veya belirli siyasi güçler ile toplumsal kesimler tarafından ele geçirilen bir nesne olmadığı, daha ziyade modern iktidar tekniklerinin gelişimi

sürecinde toplumu yönetmek için kurumsallaşmış bir siyasi rasyonalite ölçeğinde teşekkül etmiş bir iktidar yapıları toplamı olduğudur. Foucault'ya (2013) göre, modern öznenin inşası ile eşzamanlı modern devlet de inşa edilmiştir ve özneyi kuşatan iktidar ilişkilerinin bir üstyapısıdır. Kısacası, modern devlet bir yönetim tekniğidir. Güvenlik mekanizmaları ise bu yönetim tekniğinin devamlılığını sağlayan en önemli unsurdur. Bu çalışma, Foucault'nun devleti yönetimsel bir teknik ve darbe ile sıkıyönetimi bu yönetimsel tekniğin güvenlik mekanizması olarak ele aldığı analizlerinden faydalanarak, sıkıyönetim pratikleri ve terörizm söylemi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

1970'lerde Türkiye'de terörizmin sorunsallaştırılması[1] ile devletin güvenlik mekanizmasının yeniden örgütlenmesi ve sıkıyönetim pratiklerinin yaygınlaşması arasındaki bağlantı, 12 Eylül darbesinin hegemonik hale getirdiği terörist özne anlatısı ile bir süreklilik arz etmektedir. Bu süreklilik ise 12 Eylül darbesi sonrası devam etmiş ve 1980'lerin ikinci yarısında Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin kurulmasıyla yerleşmiştir. Dolayısıyla, 12 Eylül darbesi istisnai bir önlem olarak değil, özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yeniden örgütlenen bir güvenlik düzeneğinin devamlılığı içerisinde ele alınacaktır. Bunun için, siyasi şiddetin artacağı 1977 seçimleri ve Maraş Katliamı ardından ilan edilen sıkıyönetim ile valiliğin kurulduğu 1987 yıllarını kapsayan on yıllık süreç analiz edilecektir. Bu doğrultuda, TBMM tutanakları ile güvenlik kurumlarının yayımladığı raporlar ve kitapçıklar incelenmiştir.

Devlet aklı, şiddet ve askerî darbeler

Terörizm olarak adlandırılan siyasi şiddet, her ne kadar nesnel olarak analiz edilmeye çalışılsa da belirli iktidar yapıları ve bilgi alan-

1 Sorunsallaştırma kavramını Foucault'nun analizi bağlamında kullanıyorum. Foucault'ya (2000b: 86) göre sorunsallaştırma, "herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu (ister ahlâki düşünce biçiminde ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz vb. biçiminde olsun) bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür" Dolayısıyla, burada sorunsallaştırma ile Türkiye'de 1970'li yıllarda belirli siyasi şiddet edimlerinin "terörizm" kavramı altında sorun olarak inşa edilmesi ve bir düşünce nesnesi haline gelmesi ifade edilmektedir.

ları arasındaki ilişki doğrultusunda bir "nüfus kontrol teknolojisi" çerçevesinde sorunsallaştırılmış bir pratik olarak görülmelidir (Ditrych, 2014; Erlenbusch-Anderson, 2018; Jackson, 2005; McQuade, 2021; Stampnitzky, 2013). Buna göre, terörizm çeşitli dönemlerde tarihsel bloklarca kendi hegemonik projelerini hayata geçirmek ve muhalefeti bastırmak amacıyla öznellik inşası sürecinde tehdit olarak sunulmuştur. Terörizm söylemi "üzerine düşünülerek ve titizlikle oluşturulan kelimeler, varsayımlar, metaforlar, gramer yapıları, mitler ve bilgi türleri setidir" (Jackson, 2005: 2). Terörizm kimi ifadelerin bir araya getirilmesiyle inşa edilmiş ve korkuyu kurumsallaştıran bir tehdit söylemidir (Campbell, 1998; Dillon, 2007).

Terörizm "tehdidi" tam anlamıyla kurumsallaştığında terörle mücadele, belirli tip bir devlet şiddetini "meşru" hale getiren bir söylemsel bütünlük içinde ele alınabilir. Terörizm eğer devletin ve milletin bekasına yönelik "varoluşsal" bir tehdit ise terörle mücadele de "hayati" hale gelmelidir. Böylece, terörizm söylemi ile kurumsallaşan korku siyaseti çerçevesinde, terörle mücadele devlet şiddetini "kaçınılmaz" hale getirir. Nitekim, Foucault'nun (2000a: 165) deyişiyle "her yerde hazır ve nazır bulunan bu kaygı yanı, devletin ortaya çıktığı görünümdür" Dolayısıyla, korkunun idaresi için gerekli olan korkunun kurumsallaşması bağlamında devlet, meşruiyetini ancak terörizm gibi olumsal durumları idare ederek sağlayabilir (Campbell, 1998). İşte bu sebeple, terörle mücadele korkuyu kurumsallaştıran ve devlet şiddetine yol veren bir yönetim rasyonalitesinin devamlılığı içerisinde analiz edilmelidir. Bu rasyonalite ise "devlet aklı"dır.

Palazzo, Chemnitz ve diğer devlet aklı teorisyenlerinin yaklaşımlarını analiz eden Foucault devlet aklının dört öğesinin olduğunu saptar (Foucault, 2013). Bunlardan ilki, devlet aklının devletin özü olduğudur. Devlet aklının gönderimde bulunduğu nesne devletin bizzat kendisidir. Doğal ya da kutsal başka hiçbir düzen ile yönlendirilemez. İkinci olarak, devlet aklı, devleti yönetmek için gereken zaruri bilgiye sahip bir yönetme sanatıdır. Bir anlamda, devlet aklı, onun nasıl yönetileceğine dair bilimsel bir bilgiyi kendisinde saklar ve iyi yönetim bu akla sahip olmakla mümkün

olur. Üçüncü olarak, devlet aklı muhafazakârdır: Devletin bütünlüğünü ve bekasını korumakla ilgilidir. Şiddet pratikleri eğer devletin bekası tehlikedeyse elzem hale gelir, hiçbir ahlâki düzlemle kısıtlanamaz. Son olarak, "devlete nazaran öncel, dışsal ve hatta ardıl hiçbir erek olmadığını görürsünüz" (Foucault, 2013: 224). Devlet aklının amacı her şeyden önce devletin bekasıdır ve halkın refahı veya mutluluğu gibi geri kalan tüm amaçlar ikincil hale gelir. Devlet aklı "bir defa kurulduktan sonra onu gündelik işleyişi ve idaresi dahilinde, koruyup idame ettirecek akılsallık tipi" olarak tanımlanır (Foucault, 2013: 209).

Foucault'nun analizinde önemli bir nokta, egemenlik hukuk ile ilgiliyken, devlet aklı ve yönetim sanatının yasallık oyunundan fazlasını ifade etmesidir. Hukuk, normal bir düzen içerisinde yönetim sanatının icra ettiği çok sayıda teknikten bir tanesidir (Akbalik, 2017; Burles, 2016; Oksala, 2011). Özünde devlet aklı kanunların üstündedir, fakat kanunların acil bir şekilde ilga edilmesini gerektirecek varoluşsal bir tehdit olmadığında, yasa oyunu devam eder. Bunun anlamı, devlet aklı kanunları "olağan oyunu içinde onları kullanır, çünkü bunu gerekli ve faydalı görür" (Foucault, 2013: 209). Devletin bekasını akamete uğratacak bir varoluşsal tehdit geliştiğinde, yasallık oyunu devletin kendisini koruması için faydasız ve hatta engelleyici hale gelebilir.

Askerî darbe bir zaruret durumunda yasallık oyununun iptaliyle beraber "devletin" kendisini ortaya koymasını ifade eder. Buna göre, "askerî darbe devlet aklına nazaran bir kopuş temsil etmez. Tersine, devlet aklının genel biçimine, genel ufkuna tam olarak yakışan bir öğe, bir olay, bir yapıp etme biçimidir, yani yasaları aşan ya da yasalara tabi olmayan bir şeydir" (Foucault, 2013: 228). Bir diğer ifadeyle, devlet aklı "normal zamanlarda" izin verdiği yasallığı bir acil durum karşısında kaldırmaktadır. İnsanların idaresine dair bir problem neticesinde tamamen yönetim rasyonalitesi içine işlenmiş olan askerî darbe, nüfusu kontrol altına almak için tasarlanmış bir güvenlik teknolojisi olarak analiz edilebilir (Nigro, 2014). Ne zaman ki devlet idaresi toplumu hukuki düzen içerisinde yönetme becerisini kaybederse, devletin selameti adına topluma veya belirli toplumsal kesimlere yönelik şiddet eylemleri varoluşsal hale gelir. Bu bağlam-

da, Foucault (2013: 229) askerî darbenin devlet aklının kendini gösterdiği en temel unsurlardan biri olduğu düşüncesindedir:

> Devletin kendisinin zaruri oluşu, aciliyeti, selamet ihtiyacı bu doğal yasaların oyununu dışlar ve yalnızca devletin kendisiyle zaruret ve selamet açısından kurduğu bir ilişkiyi üretir. Devlet kendisi üzerinde hızlı ve kuralsız bir biçimde, beklemeden, aciliyet ve zaruret içinde, dramatik bir biçimde eylemde bulunur: darbe işte budur. Darbe, birilerinin başka birileri aleyhine devleti ele geçirmesi değildir. Darbe, devletin kendisini ortaya koymasıdır. Devlet aklının olumlanmasıdır – devleti kurtarmak için ne gerekiyorsa yapılması gerektiğini, devletin her durumda kurtarılması gerektiğini olumlayan devlet aklının olumlanması.

Şiddet askerî darbenin gerekli bir öğesidir, çünkü devlet aklı varoluşsal bir durum ortaya çıktığında şiddetli olmak durumundadır. Devlet şiddeti, devletin bütünlüğünü ve kuvvetini koruma amacıyla icra edilir. Dolayısıyla, "kurban etmek, sakat bırakmak, haksızlık etmek, haksız ve cani olmak zorundadır" (Foucault, 2013: 230). Terörizm gibi varoluşsal bir tehdit ortaya çıktığında şiddet uygulanmalı ve her türlü güvenlik önlemi "birilerinin bütün uğruna feda edildiği, birilerinin devlete feda edildiği" bir yaklaşımı öncelemelidir (Foucault, 2013: 230). Bir başka ifadeyle, devlet aklının bir siyasi pratiği olarak şiddet, aciliyet ve zaruret durumlarında meşru görülebilir bir edim haline gelir. Bu yönüyle şiddet devletin irrasyonel bir tutumu değildir, daha ziyade devlete içkindir.

Askerî darbenin bir parçası olan şiddet yalnızca koruyucu değil, aynı zamanda kurucudur. Askerî darbe performatiftir, yani devletin devletliliğini yeniden inşa eder. Askerî darbe "devletin varlığının bir olgu olduğu önkabulünden ziyade kendi nesnesini –devleti– inşa etme eğilimindeki bir yönetim pratiğidir" (Nigro, 2014: 134). Regan Burles'ın (2016: 247) da ifade ettiği gibi, "devlet aklı tarafından icra edilen koruyuculuk, bu bağlamda, daimî bir yeniden kuruculuk, egemen devletin olabilirlik koşullarının düzenli bir şekilde yeniden üretimi ile yapılır". Dolayısıyla, Foucault açısından askerî darbe dışsal bir müdahale değildir, tam tersine devlet aklının işlediğini göstererek "kendi olabilirlik koşullarını üre-

tir ve bu nedenle "bir kere devlet teşekkül edildiğinde" vücut bulmaz, fakat oluşturulmuş siyasi düzenin ötesinde çalışır" (Burles, 2016: 246). Bu nedenle, devlet şiddeti, özneyi ve mekânı sürekli inşa ederek iktidar alanını belirler. Sıkıyönetimin bir parçası olarak terörle mücadele devlet aklının dayandığı özneyi ve yönettiği mekânı kurma ve koruma iddiasındadır.

Türkiye'de siyasi kriz tırmanırken

12 Mart muhtırası sonrası tesis edilen teknokrat hükümetlerce Balyoz Harekâtı adıyla sola yönelik yürütülen kampanya neticesinde, çok sayıda solcu aydın, öğrenci ve işçi önderi hapishanelere konuldu, kimisi ise öldürüldü veya idam edildi. Aynı zamanda, Türkiye İşçi Partisi ile çok sayıda dergi ve gazete kapatıldı. Böylece, Balyoz Harekâtı ile sola karşı ciddi bir baskı ortamı oluşturuldu (Aydın ve Taşkın, 2014). Fakat, 1973 seçimlerinden Bülent Ecevit liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) birinci parti olarak çıktı ve Necmettin Erbakan'ın Milli Selamet Partisi (MSP) ile oldukça kırılgan bir koalisyon kurdu. Bu dönemin Kıbrıs Barış Harekâtı ile birlikte en çok tartışılan konularından biri, 12 Mart döneminde hapse konulan çok sayıda siyasi tutukluya af getirilmesiydi.

Resmî adı Cumhuriyet'in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun olan 1974 affı, daha sonraları Milliyetçi Cephe hükümetlerini tesis edecek Adalet Partisi (AP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) dışında, Demokratik Parti (DP) milletvekillerince de "komünist girişim" olduğu iddiasıyla ciddi bir şekilde eleştirildi. Hapse atılan kimi solcu aydın ve önderin serbest bırakılması, kapatılmış kimi solcu örgütlerin tekrardan açılması, kimi dergi ve gazetelerin yeniden basılması ve öğrenci ile işçi hareketlerinin dirilmesi sonucunda 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye sağı açısından tehditkâr bir durumu işaret edecek "komünist terör" anlatısı temellenmiş oldu (Öztan, 2020).[2]

2 Komünist terör anlatısının Türkiye sağı tarafından inşa edilmesine dair daha detaylı bir analiz için bkz. Beyribey (2021).

12 Mart dönemi sonrası 12 Eylül darbesine kadar sürecek kırılgan koalisyonlar nedeniyle, Türkiye siyaseti birbirine karşıt olarak konumlanmış iki siyasi blokun rekabetine dönüştü. Karşıtlığın kabaca "sağ" ve "sol" olarak adlandırıldığı bu rekabete siyasi şiddet de eşlik ediyordu. İşte bu ortam içerisinde, özellikle aşırı sağın radikalleştirdiği "milli beka" siyaseti gündemi belirler oldu ve terörizm anlatısı çerçevesinde karşı tarafı anormalleştirmek ve kendi blokunu mobilize etmek için kullanıldı. Türkiye sağındaki antikomünist tutum çerçevesinde, CHP'nin "solcu" politikalarına karşı duyulan rahatsızlık ile eklemlenen "beynelmilel komünizmin" Türkiye'ye yönelik "saldırılarına" karşı sağın bir milli cephe oluşturması gerektiği fikri, gittikçe radikalleşen ve aşırı sağcılaşan bir siyasi tahayyülü beraberinde getirdi (Çavdar, 1995; Aytürk, 2020). Böylece, 1973 ile 1977 yılları arasında Türkiye siyaseti kutuplaşma, ekonomik krizler, dış politika açmazları ve sokakta yeniden canlanan siyasi şiddet ile krize doğru sürüklenmeye başladı.

1977 seçimleri bu yıkıcı siyasi atmosfer içerisinde gerçekleşti. 1977 seçimleri de tek bir partinin hükümet kurabileceği bir siyasi kompozisyon sağlamayınca, siyasi kutuplaşma daha da sertleşerek bu döneme taşındı. Dahası, Türkiye sağı açısından "bölücü-komünist" ve CHP'li milletvekilleri açısından "gerici-faşist" bir eylem biçimi olarak tanımlanan terörizm ifadesi (Beyribey, 2021), kendi hegemonik projelerini ilerletmek, karşı tarafı da anormalleştirmek ve güvenlik sorunu haline getirmek için gittikçe daha fazla telaffuz ettikleri bir durumu işaret etmeye başladı (Ahmad, 1994). Türkiye'de siyasi şiddet "terörizm" olarak tanımlanmaya başlandıkça terörle mücadeleye atfedilen kimi pratiklerin devreye sokulması da zaruri hale geldi. Özellikle Türkiye sağı tarafından sıkça savunulan sıkıyönetimin ilan edilmesi, 1961 Anayasası'na 1973 yılında eklenen Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin açılması ve "komünist terör" ile topyekûn bir mücadele içerisine girilmesi önerileri, terörizm söylemi ile sıkıyönetime dayanan güvenlik pratiklerinin özdeşleşmesi açısından çok önemli bir kavşak noktası oldu. Kırılma noktası ise Maraş katliamı olmuştur.

Maraş katliamı ve 12 Eylül'e giden yol: Siyaset yerine sıkıyönetim

Yukarıda da belirtildiği üzere, devletin failliği nesnel ve tarih-dışı değildir, daha ziyade tehdidin niteliğine bağlı olarak sürekli inşa halindedir. Buna göre, devlet, kendini ve temsil ettiği insanları korumakla yükümlüdür ve ortaya çıkan tehditler karşısında şiddetini, gerektiğinde azami ölçüde kullanacak şekilde örgütlemelidir. Örneğin, MHP Milletvekili Nevzat Köseoğlu, anarşi karşısında duracak olanın devlet olduğunu, bunun için "devlet otoritesinin korunmasında görev almış ve sorumluluk yüklenmiş bütün Anayasa organlarının, milli kuruluşlarımızın, Devleti ve rejimi korumak hedefinde birleşerek anlayış ve davranış beraberliği yapma zarureti" var olduğunu ifade etmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1977: 181). Bu ise devlet şiddetini rasyonalleştirmekte ve normalleştirmektedir.

Maraş katliamı bu anlatıyı güçlendirdi. 4 Ocak 1979 tarihinde görüşülen ve Maraş "olayları"nı ele alan gensoru önergesi, terörizm tanımı ve terörle mücadele için sıkıyönetimin gerekliliği üzerine hegemonik terörizm anlatısının inşa edilmesi yolunda dönüm noktası oldu. Yaşananlar "Cumhuriyet tarihinde emsali görülmemiş yıkıcı, bölücü, anarşik ve terörist hareketler" olarak tanımlanıyor ve "teröristlerin" hedefinin "gizli ve açık tertiple ülke ve millet bütünlüğünün tahribi, Türkiye birliğinin bozulması" olduğu savunuluyordu. İzlenen yol "sınıf, bölge ve mezhep çatışmaları yolu ile fitne ve nifakı yurt sathına yayarak" Türkiye'yi iç savaşa sürüklemekti ve Maraş "olayları" bu tertibin bir parçasıydı. Bu süreçte, "hükümet bütün bu olan bitenlere seyirci kalmış" durumdaydı ve acilen ülkeye yönelik bu varoluşsal tehdide karşı olağanüstü önlemler alınmalıydı (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1979a: 290).

Gensoru önergesinde yer alan bu ifadeler Türkiye sağının anlatısında da merkezî bir yer tutuyordu. Nitekim, MHP Milletvekili Nevzat Köseoğlu Maraş "olayları"nı "bir milli facia" olarak tanımlamakta ve sebeplerinin "yıllar öncesine ve milletlerarasındaki mücadeleye" dayandığını öne sürmekteydi. Türkiye'deki "servet farklılıkları, mezhep farklılıkları, etnik ve sosyal durum farklılık-

ları" "bölücü" güçler tarafından "malzeme" olarak kullanılıyordu. Nihayetinde, "Türkiye sathında oynanan oyun Maraş'ta da sahneye konulmuştur" ve "Marksist terör" mevcut CHP hükümeti altında alabildiğince güçlenerek varoluşsal bir tehdit haline dönüşmüştü. Böylece, Marksist terör "binlerce insanımızın hayatını söndüren, devlet otoritesini ve müesseselerini tahrip eden ve en son Kahramanmaraş faciasını milletimize yaşatan" bir güç haline gelmişti (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1979a: 297-299). Maraş katliamı, mevcut güvenlik pratiklerinin "komünist terör" karşısında yetersiz olduğunu göstermişti. Devletin varoluşsal tehdit karşısında yeniden örgütlenmesi gerekiyordu.[3] Bu nedenle, CHP hükümetinin yerine yeni bir anlayış doğrultusunda hayati tedbirleri alacak yeni bir güvenlik düzeneği kurulmalıydı.[4] Nitekim, 26 Aralık 1978 tarihi itibariyle içinde İstanbul ve Ankara'nın da bulunduğu on üç ilde sıkıyönetim ilan edilmiş ve İsmet Akça'nın (2020: 118) ifadesiyle "darbe mekaniği" aktif hale gelmişti.

Sıkıyönetim ilanı ile terörle mücadele tamamıyla bir askerî/polisiye nitelik kazandı. Nitekim, Türkiye sağı açısından "doğru" olan da buydu. Örneğin, AP Milletvekili Mustafa Kemal Biberoğlu'na göre "örfi idarenin ilan edildiği günden bu tarafa, anarşi ve terör olaylarında meydana gelen azalma şayanı şükrandır" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1979b: 612). Devlet güçlerinin "başarısı" için sıkıyönetim uygulamaları devam etmeli ve "yargı organlarının, idarenin ve güvenlik kuvvetlerinin kanunları tam hâkim kılacak şekilde çalışabil-

---

3 Örneğin, MSP Milletvekili Mehmet Recai Kutan "muktedir, tarafsız, devlete sahip, gözü pek" vali, emniyet müdürü veya jandarma komutanının terörle mücadele için yeterli olacağına inanıyordu (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1979b: 470).

4 Maraş Katliamı ardından Türkiye sağından gelen eleştiriler çerçevesinde CHP'li milletvekillerinin de daha fazla sağcı anlatıya yaklaştığını görüyoruz (Beyribey, 2021). Bülent Ecevit'e göre terörizm "sınır tanımıyor, ekonomik ve toplumsal yapısında zaaflar taşıyan her ülkede, rejimi ne olursa olsun etkinlik kazanıyor" durumdaydı ve "terörizmin kendisi yeni mücadele yöntemleriyle ortaya çıktı" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1979a: 310). İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş terörizmin "bugüne kadar alışageldiğimiz bireysel suç, klasik suç niteliğinde" olmadığı iddiasındadır ve "bugün toplumumuzun karşısında bulunduğu olaylar, nitelik itibariyle değişiktir, kavram itibariyle değişiktir" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1979a: 761-762). CHP Milletvekili Celal Doğan ise "günümüzde, hatta değil Türkiye'de, tüm dünyada tartışılan en büyük sorun[un] anarşi ve terörizm" olduğu iddiasındadır (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1979b: 475).

mesi" sağlanmalıydı (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1979c: 88). Bunun anlamı, terörizmin, güvenlik güçlerince devleti ve toplumu korumak adına kimi istisnai araçları kullanmasını meşrulaştıran bir "sorun" haline gelmesiydi. Neticede, terörizm müdahale edilebilir bir nesne olarak sorunsallaştırıldı ve terörle mücadele adına sıkıyönetim ve istisnai güvenlik tedbirlerinin yürütülmesi rasyonelleşti.

12 Eylül darbesi ve terörizm söylemi

Maraş katliamı ile inşa edilen sıkıyönetime dayalı yönetme pratiği 12 Eylül darbesinin belirleyici unsuru haline geldi. Maraş katliamı ve sonraki dönemlerde oldukça artan siyasi şiddet, 12 Eylül darbesini ordunun yüksek kademesi için bir "zaruret" haline getirdi (Milli Güvenlik Konseyi, 1982). Bu durum, sıkıyönetim ilanı ile başlayan ve 12 Eylül darbesi ile keskinleşen devlet şiddeti, belirli bir yönetim rasyonalitesi içinde "devleti kurtarmak" hedefinde bir devlet aklının kendini göstermesidir. Nitekim, 12 Eylül darbesinin bir "harekât" olarak nitelendirilmesi ve bunun Türk devletinin "varlığı" adına meşrulaştırılması devlet aklının en görünür olduğu söylemsel ifadelerdir.

12 Eylül darbesi, darbeciler tarafından 1970'ler boyunca yaşanan siyasi krize bir cevap olarak tanımlandı. Buna göre devlet, kendisini devlet aklına uygun olarak yönetemeyen siyasilerden "kurtarıyordu" Krizin esas sorumluluğu dönemin siyasi liderlerine havale edilirken, darbenin bahanelerinden biri artık terörizm olarak ifade edilen siyasi şiddet olaylarıydı. Siyasi liderler bir araya gelemeyip terörizme karşı etkin önlemler almakta yetersiz kalınca, darbe devleti kurtarmak için tek geçerli yol olarak kalmıştı. Kenan Evren'in darbeyi gerekçelendirdiği konuşmasında bu açıkça görülüyordu: "Milli birlik ve beraberliğe en fazla muhtaç olduğumuz dönemlerde bile kutuplaşmalar ve bölünmeler adeta teşvik edilmiş; yangını beraberce söndürmek yerine, üzerine benzin dökülerek memleket bilerek veya siyasi çıkarlar uğruna, sırf iktidara gelebilmek pahasına bir yangın yerine çevrilmek istenmiştir" (Milli Güvenlik Konseyi, 1983: 12). Böylece, askerî darbe ve devlet şiddeti tek uygulanabilir çözüm haline geldi.

Maraş katliamı sonrasında ilan edilen sıkıyönetim ise 12 Eylül darbesinin temel yönetme pratiği haline geldi. Fakat, 12 Eylül Darbesi, sıkıyönetim pratiklerinin "yeterince" etkili bir biçimde uygulanamaması sonucu gerçekleşmişti. Darbe öncesi şiddet ortamının yok edilememesinin nedeni "kendilerine yeterli destek ve yasal yetkiler sağlanamayan Sıkıyönetim Komutanlarınca alınan tüm önlemler[in] etkisiz [kalması]" olduğu belirtiliyordu (Milli Güvenlik Konseyi, 1982: 20). Darbe bu önlemlerin etkili bir şekilde alınması için yapılmıştı. Buna göre, siyasi şiddet ortamına sebep olan teröristleri sıkı sıkıya kontrol altına alacak tek geçerli yönetim tekniği sıkıyönetimdi. Böylece, darbe dönemi bu tarihsel süreklilik içerisinde ele alınarak terörle mücadele adı altında "olağanüstü devletin" performatif olarak inşası mümkün hale geldi (Bezci ve Öztan, 2016).[5]

Bu noktada dikkate değer husus, hegemonik bir terörizm anlatısının eşzamanlı olarak inşasıdır. Siyasi şiddet olayları "terörizm" olarak ifade edildikçe, devlet şiddeti pratikleri de "terörle mücadele" adı altında yeniden örgütlendi. Böylece, 12 Eylül darbesinin merkeze aldığı sıkıyönetim pratikleri, terörle mücadelenin tek geçerli yolu haline getirildi. Bu ise devletin varoluşsal bir tehdit nedeniyle performatif olarak yeniden inşa edilmesinin bir yönünü göstermektedir.

12 Eylül darbesi dönemi, aynı zamanda hegemonik bir terörizm anlatısının inşa edilmesi ve buna dayanarak belirli bir terörle mücadele anlayışının yaygınlık kazanması için çok önemli bir tarihsel dönemdir. Bu dönemde, mücadele edilecek terörist öznenin temel niteliklerine dair anlatı hegemonik hale geldi. Buna göre, teröristler "vatan hainidir", yani gayri millidirler ve "Türkiye'yi içten çökertme planları" bulunan dış güçlerin emrindeydiler (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 32-33). Teröristler örgütlü hareket ederler ve sadece silahla değil, aynı zamanda "devlet kurumları, üniversiteler, her kademedeki okullar, güvenlik kuvvetleri, iş ve işçi çevreleri, yerel yönetimler ve akla gelen her ünitede" faaliyetle-

5 Genelkurmay Başkanlığı terörle mücadelenin başlangıç tarihini sıkıyönetimin ilan edildiği 26 Aralık 1978'e uzatarak, mücadele ile askerî yöntemleri birbirine eklemlemişti (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 51).

rini sürdürürlerdi. Bu doğrultuda, "bir tarafta küçük çapta sözde halk savaşları deneyleri ortaya konulurken bir taraftan da işçilerin ve halkın daha çok sokağa dökülerek kitle çatışmaları içine girmeleri için kışkırtma ve karşı propaganda teknikleri ustaca kullanılmıştır" (Milli Güvenlik Konseyi, 1982: 20). Bu anlamda, terörizm hem silahlı hem de "silahsız" eylemleri kapsamaktaydı (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 39-40). Bu ise onu tüm diğer şiddet eylemlerinden ayırmaktaydı.

12 Eylül darbesi, uyguladığı sıkıyönetim pratikleriyle terörle mücadelede "başarılı" olmuştu. Yine de terörle mücadele, olası her anın kontrol edilmesi anlamına geliyordu, çünkü terörizm çeşitli şekillerde tekrar ortaya çıkabilirdi. Buna göre, "demokratik rejime olan görüşlerini her fırsatta açıklayarak halk kitlelerini kendi amaçları doğrultusunda yönlendirme", "bazı ekonomik ve sosyal sorunları sömürmek", "sendika, işçi ve işveren ilişkilerini sömürerek özellikle işçi kitlelerini ele geçirmek", "[dış güçlerin] desteği ile yargı kararlarını, idamları ve işkence iddiaları ile ilgili konuları açlık grevi ve benzer yollarla protesto etmek" gibi eylemler terörizmi teşvik eden sonuçlar doğururdu (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 37). Bu doğrultuda, 12 Eylül dönemi boyunca uygulanan sıkıyönetim pratikleri, Türkiye'nin 12 Eylül öncesi içine düştüğü ortama yeniden dönülmemesi sebebiyle meşru görülmeliydi, çünkü buradaki temel motivasyon devleti kurtarmak olmalıydı. İşte bu nedenle, sıkıyönetim, terörle mücadele etmek için kurumsallaşması, derinleşmesi ve sivil siyasete geçişte dahi yönetim rasyonalitesinin bir parçası olması gereken bir güvenlik tekniği haline getirilmeliydi.[6]

6 Nitekim, Bülend Ulusu, sivil siyasete geçtikten sonra da olası yaygın siyasi şiddet eylemleri karşısında "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliğini tehlikeye sokacak, kamu düzenini ciddi bir şekilde tahrip edecek, can ve mal güvenliğini telafisi imkânsız zararlara uğratacak yaygın şiddet hareketlerinin başgöstermesi [*sic*] halinde devamlı olarak sıkıyönetime başvurmamak için" Olağanüstü Hal Kanunu'nun geçirileceğini belirtiyordu (*Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, 1980: 85). Nitekim, 25 Ekim 1983'te kabul edilen ve 27 Ekim 1983'te *Resmî Gazete*'de yayımlanan Olağanüstü Hal Kanunu, "Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde" Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünü alarak cumhurbaşkanına olağanüstü hal ilan etme yetkisi vermiştir. Böylece, istisnai yönetim, yönetim rasyonalitesinin kalıcı bir unsuru haline geldi.

Sivil siyasete geçiş ve PKK'nın yükselişi

6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerin sonucunda, katılmasına izin verilen üç parti arasından Anavatan Partisi (ANAP), oyların %45'ini alarak birinci parti oldu. Fakat hem Anayasa'nın kendisinde hem de Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olması gibi darbe dönemi kişilerin kritik konumları elde tutmasında görüleceği üzere, darbenin etkisi devam ediyordu. Sivil siyasete geçişe rağmen 12 Eylül darbesi, öncesi ile sonrasını ayıran bir tarihsel moment olarak "tutkal" rolündeydi. Fakat, her ne kadar ülke kurtarılmışsa da terörle mücadele hâlâ devam ediyordu ve aslında neredeyse sonsuza kadar devam edecekti, çünkü terörizm devletin güçsüzleşmesiyle beraber her an ortaya çıkabilirdi: "...terör olaylarının artık tamamen bittiği kanaatine kapılmak, Silahlı Kuvvetlerin başarısı, sıkıyönetimin devamı ve sıkı takip ve kontrolü karşısında sinmiş olanların ileride tekrar aynı eylemlere başlamayacağını göstermez" (Genelkurmay Başkanlığı, 1982: 31).

12 Eylül darbesinin hâkim kıldığı sıkıyönetim pratikleri, terörün yeniden gün yüzü görmesini engellemek için hayatiydi. Bu tutum sivil siyasete geçişten sonra siyasi liderlerce de devam ettirildi. Nitekim, Başbakan Turgut Özal bu "hakikati" kabul ediyordu: "12 Eylül yönetimi sayesinde, anarşi ve terörle mücadelede büyük merhale kaydedilmiş, anarşi ve terör sindirilmiş ve sokaklar tekrar yürünülebilecek hale getirilmiştir" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1984b: 394). 12 Eylül "harekâtı" terörle mücadelede son derece başarılı olmuş ve "Türk Silahlı Kuvvetleri jandarması ve polisiyle; milletinin desteğini de alarak tarihî bir görevi yerine getirmiş" durumdaydı (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1985a: 58).

Teröre karşı her daim hazır ve nazır olma ihtiyacına dair iddiayı "doğrulayan" olay, PKK'nın 15 Ağustos 1984'te Eruh ve Şemdinli'de gerçekleştirdiği saldırılar oldu. Turgut Özal, saldırılardan iki ay sonra TBMM'yi bilgilendirmek üzere yaptığı konuşmasında yaşananları "15 Ağustos 1984 tarihinden itibaren Güneydoğu bölgemizdeki bazı il ve ilçelerimizde bölücü örgütler tarafından mevzii olarak yürütülen silahlı terör olayları" şeklinde tanımladı (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1984b: 392). Böylece terörizm, 12 Eylül darbe-

sinin hegemonik hale getirdiği "komünist terör" anlatısı ile eşanlamlı olacak şekilde "bölücülük" ile nitelendiriliyordu. Daha önceleri "komünist terör" olarak isimlendirilen eylemler PKK ile devam ediyordu.

Türkiye'de terörizm tarihî bir hat üzerine oturtularak, birbirinden farklı aktörler ve yapılar tek bir çatı altında değerlendiriliyordu. Nitekim, İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut açısından terörizm "bütün dünyada ve memleketimizde... 1968'lerden bu yana" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1986e: 528) devam ediyordu ve "uzun süre, Türkiye'nin en önemli siyasî meselesini teşkil eden aşırı sol terör faaliyetlerinin, 12 Eylül'den sonra bir türlü istenilen güç ve müessiriyetine kavuşturulamaması, dış güçlerin, daha dinamik bir kütle olarak gördüğü bölücü örgütleri devreye sokmasına sebep [oldu]" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1985b: 77). Amaç, "Türkiye'deki mevcut anayasal düzeni yıkarak, yerine Marksist-Leninist bir rejim getirme" idi (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1987: 459). Neticede,

> 1970 ila 1980 yılları arasındaki dönemde Türkiye'yi bölüp parçalamak için çeşitli illegal örgüt ve bunların fraksiyonları ittifak içinde olmuşlar, ülkede bir baştan bir başa terör, tedhiş ve anarşi fırtınasını estirmişlerdir. Bu ittifakın Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki üyesi, Marksist, Leninist, komünist felsefe doğrultusunda yurt içi ve yurt dışında faaliyet gösteren Kürdistan İşçi Partisi, PKK'dır (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1986d: 79).

Böylece, terörizm ile devletin varlığı arasında bir karşıtlık kurularak, terörle her ne olursa olsun mücadele edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Buradan hareketle, terörle mücadele "devlet otoritesini sağlayacak ve devam ettirecek" etkili araçlarla yürütülmeliydi (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1985c: 684). Devlet toplumun refah ve güvenliğini sağlamaktan sorumlu birinci aktör olduğuna göre, devletin ortadan kalkması anarşinin yolunu açacaktı ve toplumun varlığı tehlike altına girecekti. Nitekim, İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut'a göre teröristler "vatandaş ve devlet arasındaki bağları zayıflatmaya, halkın merkezî otoriteye olan inanç ve desteğini yok etmeye çalışmaktadırlar" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1986c: 275). Neticede, terörizm basit bir adli olay değildi; arkasında dış

güçlerin de olduğu ve hedefi Türkiye'yi tarih sahnesinden silmek olan daha geniş bir planın parçasıydı.[7]

İşte böyle bir tehdide karşı sıradan adli önlemler yetersiz gelirdi. Açık bir şekilde bu durum Başbakan Turgut Özal tarafından şu şekilde ifade ediliyordu: "Dış tahrik ve tertiplerin idaresindeki terörist eşkıya sebebiyle sıkıyönetim devam etmektedir" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1985c: 24). 12 Eylül döneminde hemen her türlü temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan istisnai önlemler,[8] terörle mücadelenin tamamlayıcı bir parçası olarak görülmeliydi. Toplumu disiplin altına alan istisnai önlemler, toplumsal yaşamın devamlılığının gerekli bir unsuru haline gelmişti. Alınan güvenlik önlemleri toplumun refahı ile özdeşleştirilerek, devlete güven duyulması gerektiği ifade ediliyordu. Bu ise devlet şiddetinin üzerini örtüyordu. Dolayısıyla, "terörle mücadele" çerçevesinde 1978'de sıkıyönetim ilanıyla başlayan ve 12 Eylül darbesiyle birlikte ülke çapında bir güvenlik pratiğine dönüşen istisnai önlemler, ANAP hükümetleri döneminde normalleşerek bir nüfus kontrol teknolojisi haline geldi.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin tesisi

Her ne kadar 12 Eylül darbesi Türkiye'de son derece etkili olmuş "komünist terörü" sona erdirse de 1980'li yılların ortasından itibaren yükselişe geçen "bölücü terör" yeni bir siyasi krizi ortaya çıkardı (Bezci ve Öztan, 2016). 12 Eylül darbesi, 1970'lerdeki siyasi şiddet ortamına binaen devlet aklının kendini gösterdiği sıkıyöne-

7 Örneğin, Başbakan Turgut Özal'a göre "anarşi ve terör basit bir zabıta olayı değildir, devlete karşı gelme olayıdır" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1983: 69). HP Milletvekili ve Genel Başkanı Necdet Calp'a göre ise "münferit eşkıya olayları değildir" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1984b: 402).

8 19 Eylül 1980 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi Başkanı olarak Kenan Evren, o zamana kadar alınan kararları okurken saydığı tedbirler arasında yurtdışına giriş ve çıkış yasağı, siyasi parti faaliyetlerinin yasaklanması, grev ve lokavtların durdurulması, sıkıyönetim askerî mahkemelerinin kurulması gibi unsurlar da bulunuyor (*Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, 1980: 1-3). Bu önlemler, Bülend Ulusu'ya göre, "anarşi ve terörü etkili bir şekilde önleyecek ve siyasi istikrarı sağlayacak" kanunların çıkması için alınması gereken tedbirlerdi (*Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, 1980: 86).

tim rasyonalitesi ile devamlılık oluşturan bir yönetim tekniğiyken, darbe sonrası dönemde PKK gibi devletin doğallığını ve yönetim hakkını sorgulayan siyasi hareketler, terörle mücadelede yeni iktidar teknolojilerinin gelişimine yol açtı. PKK'nın siyasi iddialarının darbe öncesinden farklı olarak bölgesel nitelikte olması sebebiyle, terörizm tehdidi net bir şekilde "bölücülükle" eşanlamlı hale geldi. Bu da terörle mücadelede yeni bir sıkıyönetim pratiğinin önünü açtı: Olağanüstü Hal Bölge Valiliği.

Terörizm adı verilen siyasi şiddet pratiğinin devam ettiği ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde terör örgütlerinin aktif olduğu gerekçesiyle, 12 Eylül döneminden kalan sıkıyönetim uygulamaları devam ettirildi. Bu bölgelerdeki sıkıyönetim uygulamaları "istisnai" niteliğin ötesine geçerek Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin kurulmasıyla beraber belirli bir kurumsal sürekliliğe erişiyor ve gündelik yaşam içerisinde istisnailiğe dayalı egemenliği sürekli üretiyordu (Özcan, 2021). Sıkıyönetimin amacı "Anayasanın tanıdığı demokratik düzeni, temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmak isteyen şiddet hareketlerini önlemek ve normal nizamı sağlamak" şeklinde ifade ediliyordu (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1984a: 598). Paradoksal bir biçimde, "normal nizam" için sıkıyönetimi haiz istisnai önlemlerin hâkim olması gerekiyordu. Temel hak ve özgürlükler, onların "doğru" bir şekilde kullanılmasını sağlayacak ortamın oluşturulmasına kadar askıya alınmalıydı. Örneğin, ANAP Milletvekili Atilla Sın'a göre "teröristlerin insan hayatını, toplumun huzur ve güvenliğini, devletin bekasını ciddî şekilde tehlikeye düşürdüğü hallerde, hükümetlerin bazı kısıtlayıcı tedbirlere başvurabilecekleri haklı gerçeğinden hareketle" bölgede sıkıyönetimin devam etmesi elzemdi (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1985c: 685).

Bölgenin "toplumsal" ve "coğrafi" yapısı, sıkıyönetim yoluyla bölgenin disiplin ve kontrol altına alınmasının temel dayanaklarını oluşturuyordu.[9] Dolayısıyla, terörle mücadele bölgenin geniş çaplı

9 Buradaki temel gerekçelerden birisi, teröristlerin, bölge insanı her ne kadar vatanına bağlı olsa da "kendilerine yataklık edecek hainlerle birlikte" hareket ettiği iddiasıydı (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1984b: 401). Örneğin, "baskına katılan mahallî şahısların kendilerini gizleme maksadıyla Peşmerge kıyafetine büründükleri" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1984b: 401) veya "standart bir giyim şeklinde geçmek

askerî/polisiye kontrolünü gerektiriyordu. Örneğin, "lojistik" nedenlerle belirli köyler güvenli yerler olarak işaretlenecek, buralara giriş ve çıkış güzergâhları tespit edilecekti (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1985f: 76). Diğer taraftan, sınırlara tesislerin inşa edilmesi, güvenlik kuvvetlerinin teçhizatlandırılması, istihbaratın arttırılması gibi çeşitli önlemler terörle mücadele adına elzem olarak görülüyordu (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1986a: 152).

Köy boşaltmaları sıkıyönetim pratiklerinin en uç noktasını oluşturuyordu. Boşaltmalar "yerleşim alanlarının son derece dağınık olması ve ulaşım güçlükleri sebebiyle" alınan tedbirler olarak ifade ediliyordu (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1986e: 493). Köy boşaltmaları, terörle mücadelede bölgenin mutlak bir disiplin altına alınmasının en temel yollarından biriydi. Köyler teröristlerin gizlenebileceği yerler olduğundan İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut "mecburi istikametin" nedenlerini şu şekilde savunuyordu:

1. Yasa dışı yıkıcı ve bölücü örgüt ve faaliyetlerle yakın ilişkileri bulunmak,
2. Kaçak teröristleri evlerinde barındırmak,
3. Güvenlik kuvvetlerine bilgi vermemek,
4. İaşe ve ibate de dahil teröristlere yataklık etmek suretiyle destek sağlamak,
5. Güvenlik kuvvetleri ile çatışmaya varan durumlarda bile teröristlere yardımcı olmak,
6. Teröristlere istihbarat desteği sağlamak ve hedef göstermek,
7. İdeolojik sebeple adam öldürmeye azmettirmek veya adam öldürmeye feran iştirak (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1985d: 629).

Bu çerçevede, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) Milletvekili Kadri Altay'ın "lüzumlu ve zorunlu" tedbirleri arasında "çok dağınık olan küçük yerleşim yerlerinin bir plana göre birleştirilmiş merkezler haline sokulması" da bulunuyordu (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1986b: 183). Köylerin boşaltılması, toplumun genel gü-

üzere hazırlık içinde" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1986d: 184) oldukları tespit edilmişti. Böylece, toplumsal anormalleştirme terörle mücadeleye içkin bir şekilde düşünülmelidir.

venliği ve refahı adına belli toplumsal kesimlerin olağanüstü önlemlere tabi tutulmasının gerekliliğine işaret ediyordu.

Yukarıda bahsedilen terörizm anlatısı ve bölgenin terörle olan ilişkisi çerçevesinde, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği 10 Temmuz 1987 yılında 285 Sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kuruldu ve İçişleri Bakanlığı'na bağlandı.[10] Olağanüstü hal, valilik yoluyla, terörle mücadele adı altında belirli bir kurumsal düzenleme içerisinde sıradanlaşıyordu. Bir başka deyişle, süper yetkilendirilmiş valiler yoluyla, 1978 yılında Maraş katliamının ertesinde ilan edilen sıkıyönetimle beraber olağanüstü hal bölgenin idaresinin normali haline geldi. Böylece valilik, terörle mücadelede olağanüstü hali kurumsallaştıran ve mücadeleyi siyasetsizleştiren bir yönetim tekniği olarak ele alınabilir.

Siyasetsizleştirilmesinin neticesinde terörle mücadele tamamen valiliğe devredildi. Örneğin, ilgili KHK'ya göre "Olağanüstü Hal Bölge Valisi güvenlik yönünden gerekli düzenlemeleri yapabilmek için geçici veya sürekli olarak görev alanı içinde bulunan köy, mezra, kom ve benzeri yerleşim birimlerini boşalttırabilir, yerlerini değiştirebilir, birleştirebilir ve bu maksatla gereken kamulaştırma ve diğer işlemleri re'sen ve ivedilikle yapabilir" durumdaydı (md. 4/h). Böylece, terörle mücadelenin yürütülmesi için valiliğe verilen yetkilerle bölge halkı tam anlamıyla denetim altına alınıyor, teröristlerden "korunması" adı altında sıkı bir güvenlik rejimine tabi tutuluyordu. Dahası, valilik harcamaları hem 2886 Sayılı Devlet İhale Kanunu'ndan hem de 832 Sayılı Sayıştay Kanunu'ndan muaf tutuluyordu (md. 3). Üstelik, 2003 yılında Anayasa Mahkemesi iptal edene kadar valiliğe tanınan yetkilerin kullanılmasına dair idari işlemler iptal edilemiyordu (md. 7). 285 Sayılı KHK'yı güçlendirmek amacıyla 1990 yılında çıkan 430 Sayılı Olağanüstü Hal

10 Olağanüstü Hal Bölge Valiliği, ilk aşamada sekiz ili kapsıyordu: Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van. Ayrıca, Adıyaman, Bitlis ve Muş mücavir il ilan edildi. Zamanla Batman, Şırnak ve Bitlis de Valilik'in sınırları dahiline alındı (ilk ikisi il yapıldıktan sonra ve üçüncüsü 1984 yılında). 30 Temmuz 2002'de Bakanlar Kurulu tarafından alınan Kanun Hükmünde Kararname sonucunda, 30 Kasım 2002'de kaldırıldı. Bu süre zarfında toplam altı kişi vali olarak görev yaptı. Bunlardan Hayri Kozakçıoğlu ve Ünal Erkan Doğru Yol Partisi'nden, Necati Çetinkaya ise Doğru Yol Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nden milletvekili seçilmişlerdir.

Bölge Valiliği ve Olağanüstü Halin Devamı Süresince Alınacak İlave Tedbirler Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile beraber valilere siyasi tartışmayı kısıtlamak amacıyla basın ve yayın organlarının denetimi de veriliyordu:

> Olağanüstü Hal Bölge Valisi veya olağanüstü hal bölgesindeki il valisi bölgedeki faaliyetleri yanlış aksettirmek veya gerçek dışı haber ve yayınlar yapmak suretiyle bölgedeki kamu düzeninin ciddi şekilde bozulmasına veya bölge halkının heyecanlanmasına neden olacak veya güvenlik kuvvetlerinin görevlerini gereği gibi yerine getirmelerini engelleyecek şekilde yayınlanan her türlü basılmış eserin; kitap, dergi, gazete, broşür, afiş ve benzeri matbuanın basılmasını, çoğaltılmasını, yayınlanmasını ve dağıtılmasını, bunlardan olağanüstü hal bölgesi dışında basılmış veya çoğaltılmış olanların bölgeye sokulmasını ve dağıtılmasını yasaklar veya izne bağlar (md. 1/a).

Ayrıca, valilik "kamu düzenini bozan veya kamu düzenini bozacağı kanısını uyandıran kişi veya topluluklardan gerekli görülenler[i]" bölge dışına sürebilir (md. 1/c), sendikal hakların kullanımını ve hatta işyerlerinin kapatılmasını engelleyebilir (md. 2), Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde kamu davası açılması isteğinde bulunabilir (md. 3/b), "gerek gördüğünde" meskûn mahallelerde ister özel olsun ister tüzel olsun tüm ev ve işyerlerini aratabilirdi (md. 3/d). Böylece, terörle mücadele adı altında valiliğe verilen geniş yetkiler neticesinde mücadelenin kendisi bir kontrol mekanizması haline gelmişti. Terörle mücadele hem silahlı mücadeleyi hem de "propaganda" faaliyetlerini kapsayacak şekilde genişletiliyordu. Kısacası, terörle mücadele Türkiye'nin ve toplumun "bekası" adı altında belirli bir bölgenin tam anlamıyla baskı altına alınmasının gerekçesini oluşturuyordu.

Sonuç

Bu makale Maraş katliamı ile birlikte ilan edilen sıkıyönetim pratikleri ile terörist öznenin inşası arasındaki ilişkiyi TBMM tutanakları ve devlet kurumlarının yayımladığı kimi kitapçıklardan elde

edilen veriler ışığında analiz etmeyi amaçlamıştır. Maraş katliamından itibaren "komünist terörün" bir milli beka sorunu olarak ifade edilmesi ve onunla mücadelenin sadece askerî ve polisiye önlemlerle yapılması gerektiği vurgusu, sıkıyönetim pratiklerinin meşrulaşması açısından önemli bir rol oynamıştır. Üstelik, Maraş katliamından sonra da siyasi şiddetin yaygın bir şekilde sürmesi, 12 Eylül darbesinin temel dayanaklarından biri haline geldi. Böylece, devletin bekası adına sivil siyaset alanı tamamen kapatıldı ve açılışı terörizm tehdidi bitirilene kadar ertelendi. 12 Eylül darbesi, Maraş katliamının ardından ilan edilen sıkıyönetim pratikleriyle bir devamlılık içerisinde, devlet aklının bir yönetim tekniği olarak analiz edilebilir. Devlet aklının bir parçası olarak olağanüstü hal rejimi, terörizmi istisnai bir tehdide yükseltti ve onunla yapılacak mücadeleyi her şeyin üzerine koydu. Böylece, terörle mücadele siyasetsizleşti ve kurumsallaştı. Dahası, bu kurumsallaşma 1980'lerin ortalarından itibaren PKK'nın yükselişi ile daha derinleşerek, "bölücü terör" ile mücadele adı altında ve "komünist terör" anlatısıyla bir devamlılık içerisinde Olağanüstü Hal Bölge Valiliği olarak cisimleşti.

Nitekim, bütün bu kurumsal ve söylemsel süreklilik içerisinde terörizmin "istisnai" önlemler gerektiren bir siyasi şiddet türü olarak inşa edilmesi ve günümüze kadar sirayet eden bir hegemonik terörizm anlatısının devamlılığı, devlet şiddetinin ne kadar hızlı bir şekilde "terörle" mücadelede mobilize edildiğini göstermesi açısından anlamlıdır. Terörizm olarak işaretlenen her türlü eylemin bir "sıkıyönetim" rasyonalitesi içerisinde ele alınması, söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerin tarihsel dönemlerde birbirine bağlanması ile mümkün olabilmektedir. Terörist özneye biçilen kimi nitelikler neticesinde terörle mücadele, önceden belirlenmiş kimi kurumsal cevapları çağrıştıran bir yönetim ve kontrol tekniği haline gelmiştir. Bu makalede, terörle mücadele, sıkıyönetim pratikleri ile hegemonik terörist özneyi birbirine bağlayan tarihsel aralık incelenerek, eklemlenme süreçlerini açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Fakat, bu eklemlenme süreci üzerine daha fazla arkeolojik ve soykütüksel çalışmaların ortaya konulmasına ve terörle mücadelenin bir nüfus kontrol teknolojisi olarak gelişiminin analiz edilmesine ihtiyaç olduğu da muhakkaktır.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1994), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. A. Fethi, İstanbul: Hil Yayın.

Akbalık, B. (2017), "The Modern Drama of Coup d'État and Systems of Discipline: Foucault and Political Ceremony", *The Southern Journal of Philosophy*, 55 (1): 173-179.

Akça, İ. (2020), "Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm", M.K. Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 99-119.

Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014), *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aytürk, İ. (2020), "Yetmişli Yıllarda Ülkücü Hareket ve Komünizmle Paramiliter Mücadele", M.K. Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 441-460.

Beyribey, T. (2021), *Türkiye'de Terörle Mücadelenin Biyopolitikası ve Mediko-Politik Metaforlar (1973-1991)*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bezci, E.B. ve Öztan, G.G. (2016), "Anatomy of the Turkish Emergency State: A Continuous Reflection of Turkish Raison d'état between 1980 and 2002", *Middle East Critique*, 25 (2): 163-179.

Burles, R. (2016), "Exception and governmentality in the critique of sovereignty", *Security Dialogue*, 47 (3): 239-254.

Campbell, D. (1998), *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, gözden geçirilmiş basım, Manchester: Manchester University Press.

Cox, R.W. (1981), "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millenium - Journal of International Studies*, 10(2): 126-155.

Çavdar, T. (1995), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Dillon, M. (2007), "Governing Terror: The State of Emergency of Biopolitical Emergence", *International Political Sociology*, 1(1): 7-28.

Ditrych, O. (2014), *Tracing the Discourses of Terrorism: Identity, Genealogy and State*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Erlenbusch-Anderson, V. (2018), *Genealogies of Terrorism: Revolution, State Violence, Empire*, New York: Columbia University Press.

Foucault, M. (1996), *Cinselliğin Tarihi*, çev. H.U. Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

— (2000a), "Michel Foucault: Güvenlik ve Devlet", F. Keskin (der.), *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 162-168.

— (2000b), "Hakikat Kaygısı", F. Keskin (der.), *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 173-192.

— (2013), *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. F. Taylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Genelkurmay Başkanlığı (1982), *Türkiye'deki Anarşi ve Terörün Durumu*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı.

Jackson, R. (2005), *Writing the War on Terrorism: Language, Politics and Counter-terrorism*, Manchester: Manchester University Press.

McQuade, J. (2021), *A Genealogy of Terrorism: Colonial Law and the Origins of an Idea*, Cambridge: Cambridge University Press.

Milli Güvenlik Konseyi (1982), *Türkiye'deki Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri ile Önlenmesi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

— (1983), *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (1980), Birleşim 1, Cilt 1, Oturum 1.

Nigro, R. (2014), "From Reason of State to Liberalism: The Coup d'État as Form of Government", V. Lemm ve M. Vatter (der.), *The Government of Life: Foucault, Biopolitics, and Neoliberalism*, New York: Fordham University Press, 127-140.

Oksala, J. (2011), *Foucault, Politics, and Violence*, Evanston: Northwestern University Press.

Özcan, Ö. (2021), "Curfew 'Until Further Notice': Waiting and Spatialisation of Sovereignty in a Kurdish Bordertown in Turkey", *Social Anthropology*, 29 (3): 816-830.

Öztan, G.G. (2020), "I. Milliyetçi Cephe İktidarında Devletin Zor ve İdeolojik Aygıtlarının Yapılandırılması (1975-1977)", M.K. Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 415-440.

Stampnitzky, L. (2013), *Disciplining Terror: How Experts Invented "Terrorism"*, New York: Cambridge University Press.

TBMM Tutanak Dergisi (1977), Dönem 5, Cilt 1, Toplantı 1.

— (1979a), Dönem 5, Cilt 8, Toplantı 2.

— (1979b), Dönem 5, Cilt 10, Toplantı 2.

— (1979c), Dönem 5, Cilt 13, Toplantı 3.

— (1983), Dönem 17, Cilt 1, Toplantı 1.

— (1984a), Dönem 17, Cilt 4, Toplantı 1.

— (1984b), Dönem 17, Cilt 7, Toplantı 2.

— (1985a), Dönem 17, Cilt 14, Toplantı 2.

— (1985b), Dönem 17, Cilt 20, Toplantı 3.

— (1985c), Dönem 17, Cilt 22, Toplantı 3.

— (1985d), Dönem 17, Cilt 23, Toplantı 3.

— (1986a), Dönem 17, Cilt 25, Toplantı 3.

— (1986b), Dönem 17, Cilt 26, Toplantı 3.

— (1986c), Dönem 17, Cilt 30, Toplantı 3.

— (1986d), Dönem 17, Cilt 31, Toplantı 4.

— (1986e), Dönem 17, Cilt 32, Toplantı 4.

— (1987), Dönem 17, Cilt 36, Toplantı 4.

Herkesin Bildiği Sırlar: Bir Siyasi Kalkan Olarak AKP'nin Devlet Sırrı Rejimi[1]

Barış Zeren

Gerçek iktidar, sırrın başladığı yerde başlar.
– Hannah Arendt

20. yüzyılın Soğuk Savaş'la belirlenmiş dünyasında, kendini hür dünya olarak adlandıran devletler açısından ifade özgürlüğü, kamusal tartışma ve yönetimde şeffaflık gibi ilkelerin birer siyasal ve kurumsal norm olarak benimsendiğini göstermek ideolojik mücadelenin önemli bir unsuruydu. Bu ilkeleri koruyan kuvvetler ayrımına dayalı temsili demokrasi ile iktidarları sınırladığı ve denetlediği varsayılan kamusal alan, tek parti sistemlerinin hüküm sürdüğü sosyalist blok karşısında hür dünyanın ayırt edici özelliği olarak görülüyordu. Düşman kutbun 1991 yılında dağılmasıyla Batı dünyasında tarihin sonunu ilan etmeye varan bir ideolojik zafer hali baş gösterse de 2001 sonrası yaşananlar, hür dünyanın siyasal yapılanmasını ideal ilan etmede acele edildiğini ortaya koydu. ABD'de yeni-muhafazakâr Bush yönetiminin 11 Eylül saldırıları bahanesiyle küresel düzeyde açtığı "önleyici savaş" ya da "terör-e karşı savaş" bir doktrin olarak haydut devletlerden küresel terör şebekelerine uzanan yeni bir düşman tanımı getirirken, Batı dünyasının kendine atfettiği ilkeler yelpazesinin hızla terk edilebildiğini gösterdi.

1 Makalemin taslak halini okuyarak eleştiri ve katkılarını sunan Av. Serkan Günel, Dr. Mehmet Ertan ve devlet sırları üzerine taslak çalışmasını benimle paylaşma nezaketini gösteren Av. Özge Demir'e teşekkür ederim.

ABD yönetimi Afganistan müdahalesinden Irak'ın işgaline uzanan politikaları sırasında uluslararası hukuk normlarını ve Birleşmiş Milletler başta olmak üzere bunun somutlaştığı kurumları bir kenara attığını gizlemedi. Dahası, önleyici savaş yalnızca bir dış politika seferberliği olarak kalmıyor, ABD içinde de hükümetin demokratik ve hukuksal denetimini askıya alacak, hatta ilga edecek mekanizmaları hızla devreye sokmasını beraberinde getiriyordu. Şeffaflığın yapısal güvencesi olarak sunulan "kuvvetler ayrılığı" ilkesi ilk kurbanlardan oldu. Teröre karşı savaş vesilesiyle başvurulan –askerî operasyon karar ve ölçekleri, terör şüphelilerinin sorgulanması, dinleme-takip karar ve uygulamaları gibi– kritik yöntemlerde yürütmenin anayasal ve medeni hakları ihlal ettiğine ilişkin dizilerce dava ve soru önergesi karşılıksız bırakıldı. ABD hükümetinin bu tür sorgulamalara gizli bilgileri ifşaya yol açacağı için yanıt vermeyi reddetmesiyle, hatta kimi davaların "ulusal güvenlik gerekçesiyle" ilk elden düşürülmesini istemesiyle birlikte, yürütme kuvvetinin diğerleri aleyhine mevziler kazanmaya başladığı şüpheleri ayyuka çıktı. Donohue'ya göre (2010: 78), 2000'li yılların ortasındaki bu ilk soruşturma dalgasında yüz yirmi hukuk incelemesi ortaya çıkmış, devletin neyi sır olarak saklayabileceği konusunda önceden kanuni planda yerleşmiş olduğu sanılan bir doktrin medya yayınlarında, ABD Temsilciler Meclisi ve Senatosu'nda yeniden ele alınmaya başlamıştı.[2]

ABD'nin "teröre karşı savaş" konsepti, savaşı başı sonu belli bir istisnai durum olmaktan çıkarıyor, savaş haline tam da yeni düşman tanımıyla örtüşen bir belirsizlik kazandırıyordu. Eğer istisnai durumun sürekliliği ile çağdaş devlet sırrı anlayışı arasında bir özdeşlik ilişkisi varsa (Voigt, 2017:14), çeşitli ülkelerdeki devlet sırrı rejimlerinin de bu durumla uzlaştırılmaya çalışılması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Nitekim, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, potansiyel tehdit tanımlarına göre devlet sırrının kapsamı ya da niteliğinin belirlenmesi, küresel ölçeğe yayılacak şekilde yasa-

2 ABD'de ilk dalga, yürütme organının, ABD kamu hukukunda "devlet sırrı imtiyazı" adı verilen yetkiyi kullanma alanını yasamayla kısıtlamaya yönelik iki yasa tasarısı ve Eylül 2009'da Adalet Bakanlığı bünyesinde bir Devlet Sırları Değerlendirme Kurulu (States Secret Review Committee) oluşturulmasıyla sonuçlandı; bkz. Donohue (2010: 79).

ma ve mevzuat oluşturma çabalarının önemli başlıklarından biri haline geldi.[3]

Devletlerin sırrı olması ne ölçüde meşru kabul edilebilirdi? Teröre karşı savaş, demokrasiyi koruma, ulusal güvenlik kaygıları öne sürülerek gizlenen bir bilgi ile halkın haber alma hakkından kuvvetler ayrılığına, oradan halk egemenliği nosyonuna ulaşan anayasal çerçeve nasıl bağdaştırılabilirdi? Devlet sırrına baştan ve kesin bir alan tanımlanabilir miydi? Böyle bir sırrı belirleme konusunda son söz kimde olmalıydı? Bu sırrı belirlemek basbayağı bir imtiyaz olacağına göre, bu imtiyaza sınır nerede çekilmeli ve imtiyazlılar kime karşı hesap verebilir olmalıydı? Bu sorular üzerinden tartışmalar sürse de devlet sırrının alanını belirlemeye yönelik çabalar her ülkede güç ilişkilerine bağlı olarak değişti ve bunlara evrensel, kategorik bir yanıt üretilemedi.

Öte yandan, devlet sırrı meselesi, demokratik rejim ve hukuk devleti nosyonlarının en baştan beri özünde bulunan ama 20. yüzyılın tanımlı uluslararası sisteminde görece bastırılmış çelişkilerinin açığa çıktığı bir noktaydı. Her şeyden önce, teorik planda, devlet sırrı meşru (çünkü güvenlik açısından kaçınılmaz) görülüyordu. Bu gereklilik, devletin gizli operasyonlarını örgütleyebilecek yegâne idari mekanizmanın, uzman bürokrasinin ve o vesileyle hükümetlerin (yürütme gücünün) hâkimiyetine davetiye çıkarıyordu. Askerî ve istihbari sırlar, bu arada devletin gizli bir operasyon yürütme, gizli tanık, casus ya da ajan kullanma gibi faaliyetleri ilk elden güvenlik bürokrasisini ilgilendirdiğinden her zaman yürütme gücünün ağırlığını artırmasını beraberinde getirmiş, hatta politik yaşamı hep iki veçheli kılmıştı.[4] Ama şimdi terör baş-

3 Fransa'da bu yazının yazıldığı tarihte Fransa Senatosu'nda yeni bir devlet sırları reform yasa tasarısı hazırlanmaktaydı; bkz. Sénat "Projet de Loi Adopté par l'Assemblée Nationale après Engagement de la Procédure Accélérée, Relatif à la Prévention d'actes de Terrorisme et au Renseignement", Session Ordinaire de 2020-2021, No: 672, Enregistré à la Présidence du Sénat le 3 juin 2021. Söz konusu süreçte Almanya Federal Cumhuriyeti, İtalya, İsviçre, Fransa, Birleşik Krallık, Rusya Federasyonu, İspanya, ABD, İsveç gibi ülkelerde devlet sırrına ilişkin kanuni düzenleme çabaları şu doktora tezinde özetlenmiştir; bkz. Arslan (2021: 271-344).

4 J. Westerbarkey, *Geheimnisse. Dunkelkammern der Öffentlichkeit* (Berlin: Verlag, 2015) çalışmasından aktaran Rüdiger Voigt (2017: 11). Resmî sır ya da devlet sırrı kapsamına sıklıkla ekonomik, sınai vb. daha geniş bir alandaki sırlar da dahil edil-

ta olmak üzere küresel çapta çeşitli potansiyel ve gizli tehditlere karşı alarmlar çalındıkça "güvenlik" veçhesi kamusal veçheyi istila etmeye başlıyordu; artık güvenlik anlayışı da askerî planlar, üs ve lojistik gibi alanlarla, istihbarat da formel düşmanların –yabancı devletlerin– formel tehditlerine karşı haber almayla sınırlı olmaktan çıkıyor, "önleyicilik" prensibi gereği enformel ve görünmez düşmanlarla mücadele adına yine güvenlik bürokrasilerinin sürekli mevzi kazandığı bir "devlet sırları" rejiminin yapıtaşı haline geliyordu.

Bu eğilimi sınırlamak üzere kimi zaman devlet sırrını belirlemede yasamanın da dahil edildiği komisyon sistemleri önerilmiş ama parlamentoların, gizliliğin korunmasını zaafa uğratma sakıncası boy göstermişti.[5] Bu dalga karşısında yargı kuvvetinin pozisyonu da ilginçtir; hükümetin bazı bilgileri devlet sırrı ilan etmesini sınırlama ve ihtilafları yönetme konusunda yargı aygıtına rol biçilmiş ama özellikle ABD'de mahkemelerin hükümetlerce konulan gizlilik kararlarını onayladıkları, gizli servislerin faaliyetleri üzerinde hemen hiç yargı yetkisi kullanmadıkları (Weaver & Pallitto, 2005: 90), üstelik Raguan'a göre (2014: 130) hükümetlerin kararlarıyla temel hakları ihlal edecek bir uyum gösterdikleri gözlemlenmişti. Sonuçta, Max Weber'in "resmî sır bürokrasinin özgün bir icadıdır" saptamasını onaylar biçimde, devlet sırrını tanımlama ve uygulama yetkisi yürütme gücünü elinde tutanların imtiyazı olarak kaldı.[6]

mektedir. Burada ise devlet sırrı tanımıyla, sıraladığım uluslararası tartışmaların odağında yer alan askerî ve siyasi sırları kastediyorum. Nitekim, Türk Ceza Kanunu'nda da temelde devlet sırları ve casusluk suçları kapsamında siyasi ve askerî casusluk suçları ele alınmış, diğerleri içerilmemiştir; bkz. Uğur Arslan (2021: 7).

5 Bkz. (Bochel & Defty, 2017). Britanya'da parlamenterlerden oluşan bir İstihbarat ve Güvenlik Komitesi (Intelligence and Security Committee) oluşturulmuşsa da, komitenin güvenlik bürokrasisini sorgulama yetkisi yoktu, başbakana bağlı olup raporları başbakan tarafından parlamentoya getirilmeden önce sansürlenebiliyordu (Hugh Bochel et al., 2010). Türkiye'de de, aşağıda daha ayrıntılı değineceğimiz üzere, 2014 yılındaki MİT Kanunu değişikliğiyle, TBMM bünyesinde, parlamenterlerden oluşan bir Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu kurulmuşsa da komisyon meclis başkanlığına –güvenlik bürokrasisinin kendisine sunduğu raporlar üzerinden– rapor hazırlamak ve öneriler geliştirmekle sınırlı bir faaliyet alanına sahiptir ve yürütmenin devlet sırrı kapsamındaki uygulamalarını denetlemekte işlevsizdir. (Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/ihtisas-komisyonlari/guvenlik-ve-istihbarat/anasayfa).

6 Fransa'da dipnot 3'te söz ettiğimiz yasa tasarısında, öngörülen bütün denetim mekanizmalarına rağmen, bir bilginin devlet sırrı olarak tutulma süresi "operasyonel

Söz konusu imtiyazın devleti yönetenler arasında örtük bir çıkar birliği oluşturması, buradaki belirsizliği kronik kılıyordu. Eninde sonunda sır iktidarın ayrılmaz bir parçasıydı, "devlet sırrı yalnızca kendi başına bir sır değil, iktidarın kendini korumasının da sırrıydı" (Voigt, 2017: 6). Devlet sırrı gündelik siyasetten farklı bir düzlem oluşturduğundan, uzmanlığın yanı sıra yüksek ya da uzun vadeli siyasal strateji ve analizleri de hesaba katmayı gerektirdiğinden, seçilmişlerin güvenlik bürokrasisiyle çıkar ve işbirliğini zorunlu kılıyor, güçlendiriyordu. Bu bakımdan aslında devlet sırrını belirleme imtiyazı şu ya da bu spesifik bilgi ya da belgenin gizli tutulma süre ve koşullarından fazlasını ifade ediyor, sırrın geniş kamuoyunun erişimine kapalı bir hikmet, bir hikmet-i hükümet, bir devlet aklı anlamına geldiğini ortaya koyuyordu (Voigt, 2017: 7).

Hukuk ve siyaset dünyası formel denge-denetleme sorunlarını tartışadursun, bu yeni savaş konseptini önlemeye yönelik mücadelelere sistemin nasıl bir "kuvvetler birliği" ile hücum ettiğini saptamak da gerekir. Özellikle Julian Assange'ın Wikileaks ve Edward Snowden vakalarında, gizli bilgilere erişip devletlerin kendi hukukları ya da yurttaşlarının hakları hilafına yürüttükleri politikaları kamuoyuna duyuran, dünyada bilinen adıyla "*whistleblower*" tipolojisi ne uluslararası ne ulusal planda sığınacak bir yer bulamadı. Dahası, "*whistleblower*" vakalarında dünya kamuoyu, Pentagon Papers ya da Watergate gibi skandallarla hükümetlerin devrildiği önceki yüzyıla kıyasla, iktidar sahiplerinin hesap vermezlik yolunda şaşırtıcı bir yol aldığını gördü. Söz konusu ifşaatlar önceki örneklerin tersine hükümet sarsıntılarına yol açmadığı gibi, tersine, skandalın bir karşı hücumla politik olarak etkisizleştirilmesi, belki de normalleştirilmesi sağlandı. Özellikle, yargı sisteminin "sızıntılara" karşı tutumu dikkate değerdir.[7]

değerine göre" yine yürütme organına bırakılmakta (madde 19), bu anlamda imtiyazın nihai olarak yürütme organının tasarrufunda kalmasına tipik bir örnek oluşturmaktadır; bkz. Thomas Fraise (2021).

7 Julian Assange ABD'nin gizli belgelerini sitesinde açıkladıktan sonra casusluk suçlamasıyla yoğun takip altına alınmış, uzun süren bir yargı mücadelesini kaybederek 1 Temmuz 2022'de Amerika Birleşik Devletleri'ne iade edilmiştir. 2013 yılında ABD Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) belgelerini sızdıran Snowden da soruşturmalardan Rusya'ya sığınmış, Batı literatüründe "otoriter rejimler" olarak nitelenen bir devlette koruma bulması bakımından da ironik bir örnek oluşturmuştur. Bu

İslâmcı iktidarın devlet sırrı serüveni

Devlet yönetim paradigmalarının değişmeye başladığı bu küresel sürece Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarıyla somutlaşan tedrici bir rejim değişikliği eşlik etti. 2022 yılından geriye bakınca, AKP'nin yirmi yıla dayanan iktidarı eski hukuksal yapıların, kurumların, nihayetinde parlamenter sistemin yıkıldığı, iktidarın önündeki –yargıdan orduya, medyadan demokratik kitle örgütlerine kadar– bütün hukuksal, kurumsal, siyasal frenlerin, denge-denetim mekanizmalarının aşama aşama ortadan kalktığı bir "anayasasızlaşma süreci" olarak görülebilir.[8] Başka deyişle, merkez ülkelerde yükselen istisnai yönetim eğilimi, Türkiye'de anayasallığın tümden ortadan kalkmasına varmıştır. Bu yazıda kamuoyunu etkileyen iki vaka üzerinden de gözlemleyeceğimiz gibi, İslâmcı iktidarın devlet sırrıyla ilişkisi de söz konusu anayasasızlaşma süreciyle tutarlı ilerlemiş, hükümet değişen güç dengeleri ve ittifak krizleri içinde devlet sırrının sağladığı bulanık alanı kararlı biçimde genişletmiştir.

AKP, ilk yıllarında eski İslâmcı "milli görüş gömleğini çıkarma" ve "Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne sokma" vaatleriyle hem sağ ve sol liberal kamuoyunun aktif desteğini kazanmış hem de önceki hükümetin AB uyum yasaları seferberliğini devralarak sürdürmüştü. 2001 yılından 2004 yılına dek TBMM anayasadan medeni kanuna, vakıflardan toplantı ve gösteri yürüyüşlerine, siyasi partilerden, farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine kadar sosyal ve siyasal yaşamın kritik konularını düzenleyen mevzuatın geniş bölümü de-

---

arada, Julian Assange'ın Wikileaks'inin Türkiye'yle ilgili bölümleri de iki genç gazeteci, Barış Terkoğlu ve Barış Pehlivan tarafından *Sızıntı* (2012) adıyla kitaplaştırıldı ve okurlardan geniş ilgi gördü. İki gazeteci bu kitabı yayımladıkları sırada OdaTV operasyonu kapsamında, gizli Ergenekon örgütünün parçası olmakla suçlanarak AKP-Fethullahçılar koalisyonunun yoğun hücumları altında hapsedilmişlerdi. Bundan bir on yıl sonra, ileride değineceğimiz üzere, devlet sırlarıyla ilgili bir başka operasyonun da hedefi oldular.

8 "Anayasasızlaşma" terimi özellikle 2015 sonrasında açıkça keyfî uygulamaların yoğunlaşmasıyla hukukçular arasında yaygınlık kazanmıştı; bkz. Kemal Gözler (2016). Tartışmalar için bkz. Barkın Seyhan [Asal] (2012). Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu anayasasızlaşma sürecinin başlangıç tarihini 2011 yılına dayandırmaktadır; bkz. Kaboğlu (2016) ayrıca bkz. (2019).

ğişti. Bu arada, –konumuzla ilgili olarak– Eylül 2004'te kabul edilen 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'yla (TCK) devlet sırrına da yeni bir çerçeve çizildi.[9]

Türk Ceza Kanunu, temel kanunlardan biri olarak, yeni iktidarın vaatlerini sınamada kritik öneme sahipti; hem Türkiye'nin Avrupa Birliği standartlarıyla bağını kuracak hem de İslâmcı iktidarın "demokratikleşme" iddialarını somutlayacaktı. Kanunun, "parlamentonun en önemli eserlerinden bir tanesi" olmasıyla övünülüyor, "İspanya ile Rusya Federasyonu arasındaki yelpazede yer alan devletlerin ceza kanunlarının ilgili hükümleri" dikkate alındığı ama "ceza hukukuna ilişkin Türk doktrin ve uygulamasının bir ürünü niteliğinde" olduğu vurgulanıyordu.[10] Bu bağlamda, pek çok temel düzenleme içinde "devlet sırrına" ilişkin düzenlemelerin özel bir ağırlık taşıması beklenirdi. Oysa ne –nihai metin için belirleyici olan– komisyon aşamasında ne de meclis müzakerelerinde devlet sırrı enine boyuna tartışıldı.[11]

Yeni kanun, devlet sırrını Özel Hükümler'i içeren İkinci Kitap'ın Dördüncü Kısmı'nda, "Millete ve Devlete Karşı Suçlar" başlığında ve "Devlet Sırlarına Karşı Suçlar ve Casusluk" başlıklı yedinci bölümde ele almaktaydı. Söz konusu bölümde "devletin güvenliği veya iç veya dış siyasi yararları bakımından, niteliği itibariyle gizli kalması gereken belge ve vesikaları temin etme" ile siyasi ve askerî casusluk maksadıyla temin etme ya da açıklama (md. 326-327-328-329) ile başlayıp "yetkili makamların kanun ve düzenleyici işlemlere göre açıklanmasını yasakladığı" bilgileri temin ya da casusluk maksadıyla temin ve açıklama (md. 334-335-336-337), taksir-

9 Kasım 2002 seçimlerinde %34 oyla meclisteki sandalyelerin %66'sını kazanan AKP, 1999 yılında Kopenhag Kriterleri'nin belirlenmesiyle başlayan Türkiye'nin AB'ye kabul sürecini hızlandırdı. Partiler üstü bir uzlaşma halinde, ana muhalefetin de desteğini alan AKP dokuz yasa paketini hızla meclisten geçirdi; bkz. T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2007).

10 Alıntılar için bkz. Yozgat Milletvekili Bekir Bozdağ'ın konuşması, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 22, Cilt 59, Yasama Yılı: 2, 14 Eylül 2004, s. 46 ile Adalet Komisyonu Raporu, esas no: 1/593, karar no: 60, *a.g.e.*, 226.

11 Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 22, Cilt 60, Yasama Yılı: 2, 121. Birleşim (Olağanüstü), 16 Eylül 2004, 239-243. Yalnızca üç milletvekili, yasa maddesinde daha sonra da karşılaşacağımız "siyasal yarar" kavramı yerine "ulusal çıkar" kavramını kullanmayı önermiş, öneri iktidar ve komisyonca kabul edilmemişti. (bkz. 240.)

le casusluk fiillerinin işlenmesi (md. 338) ve devletin güvenliğiyle ilgili belgeleri elinde bulundurmaya (md. 339) kadar, halkın haber alma hakkını ilgilendirecek bir dizi fiili kapsıyordu.[12]

Mülga 765 sayılı ceza kanununa kıyasla yeni kanun devlet sırrının ne olduğu konusunda ek bir tanım getirmemiş ama ondan çok daha ayrıntılı bir suç yelpazesi çıkararak ve bu kanunda belirlenmiş olan devlet sırrı ihlallerini, "devletin güvenliği veya iç veya dış siyasi yararları" ölçütüne dayanarak "didiklemişti" (Hafızoğulları ve Küçüktaşdemir, 2015: 135); böylelikle hem niteliği bakımından gizli kalması gereken belge ve bilgilerle ilgili suçları artırmış hem yetkili makamların yasakladığı bilgilere ilişkin ihlalleri de niceliksel ve niteliksel olarak çoğaltmıştı (Hafızoğulları ve Küçüktaşdemir, 2015: 136).

Bu düzenlemeyle güdülen asıl hedef, kullanılan ifade ve kavramlarda saklıydı. Birincisi, "niteliği itibariyle gizli kalması gereken belge ve vesikalar" ve ikincisi yetkili makamlarca açıklanması yasaklananlar olmak üzere devlet sırları iki kategoride toplanmış ama bu kategorilerin içinin nasıl doldurulacağı belirlenmemişti. Örneğin, belli bir bilginin açıklanmasını yasaklayacak yetkili makam, kanun ve düzenleyici işlemler, bu arada bilgiyi sır olarak saklama süresi ve daha önemlisi, bilginin sır niteliği için önemli bir ölçüt olarak getirilmiş "devletin iç ve dış siyasi yararlarının" nasıl ve kim tarafından belirleneceğine, buna ilişkin kararların nasıl denetleneceğine ilişkin bir altyapı sunulmamıştı. Dolayısıyla, iktidara istediği bilgileri devlet sırrı kılma kapasitesini belirsizce genişletme imkânı tanınıyor, aynı anlama gelmek üzere, devlet görevlilerinin olası hukuk dışı fiillerini soruşturma ve yargılama zemini büyük ölçüde daraltıyordu. Sır, spesifik olmaktan çıkıp her an genelleşebilecek bir karakter kazanıyordu. AB'ye uyum yasası kapsamında, demokratikleşme vaadiyle yapılan bir reform, devlet idaresinde açıklık bakımından "1930 İtalyan Ceza Kanunu esas alınarak

12 5237 Numaralı Türk Ceza Kanunu, Kabul Tarihi: 26.09.2004, Yayımlandığı Düstur, Tertip: 5, Cilt 43, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf (erişim 20.11.2021). Yeni devlet sırrı çerçevesi konusunda ayrıntılı hukuksal tartışmalar için bkz. (Uğur Arslan, 2021); Zeki Hafızoğulları ve Özgür Küçüktaşdemir (2015); Kia, (2013); Özge Demir, "Devlet Sırrı ile Basın Özgürlüğü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme", yayımlanmamış makale.

yeniden biçimlendirilen 765 sayılı mülga Ceza Kanununun çok daha gerisine" düşmüştü (Hafızoğulları, 2012: 175).[13]

Denebilir ki, TCK reformunda devlet sırrına ilişkin bir düzenleme değil, düzenlememe söz konusuydu ve bu durum, bir sonraki adım olarak tasarlanan Devlet Sırrı Kanun Tasarısı'nda daha açık biçimde kendini gösterdi. Nisan 2008'de TBMM'ye gönderilen, Başbakan Tayyip Erdoğan imzalı kanun tasarısının gerekçesinde "TCK'da ilgili hükümlerin uygulanmasında zorluklarla karşılaşıldığı" ve "basın ve yayın araçlarıyla devlet sırrı niteliğindeki konulara ilişkin yapılan yayınlar sonucu devletin güvenliği, iç ve dış siyasal yararları bakımından ciddi tehlikeler ortaya çıktığı" saptanıyor, "Devlet sırları ve gizliliğiyle ilgili olarak mevzuattaki bu yetersiz düzenlemeler, konunun bir özel kanunda düzenlenmesini gerekli kılmaktadır," deniyordu.[14] Tasarıya göre, bilgi ve belgelere devlet sırrı niteliğini vermek üzere bir "Devlet Sırrı Kurulu" oluşturulacaktı ve dikkat çekici biçimde, kurulun yalnızca başbakanlık, adalet, içişleri, dışişleri, milli savunma müsteşarlarından oluşması öngörülmüştü. Başbakan, genelkurmay başkanı ve Milli Güvenlik Kurulu da kendi görev alanlarına ilişkin bilgi ve belgelerin devlet sırrı kapsamına alınmasını kurula teklif edebileceklerdi. Bunun dışında, bilginin sır olarak kalma süresi ve sır niteliği taşıyan gizli belgelerin cumhuriyet savcılıklarına ve mahkemelere verilmesi esas ve usulleri de ele alınmıştı.

Bu kanun, hazırlandığı 2008 yılından sonra rafa kaldırıldı. Yine de, bu haliyle yeni sır rejiminde amaçlananı temsil ettiği, devlet sırrının yönetiminde söz ve karar tekelini hükümet ile güvenlik teşkilatına bıraktığı açıktı. CHP Milletvekili Oğuz Oyan'a göre (Oyan, 2012) bu bir "hükümet sırları" ya da "başbakanın sırları" kanun tasarısıydı çünkü "neyin devlet sırrı kapsamına gireceğine artık Hükümetin "güvenlikçi' bakanları ile Başbakan karar verecek" ve "müsteşarın altında kurulacak geniş bir ekip de toplumun ve yargının bilgisinden kaçırılacak bilgi ve belgelerin giderek genişleyen listelerini" oluşturacaktı.

---

13 Söz konusu maddelere atıfla yürütülecek soruşturmalarda sırrı açıklama fiilinin basın özgürlüğünü vuran özel bir suçlama olarak kullanıldığını ileride göreceğiz.

14 T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, sayı B.02.0.KKG.0.10/101-1218/1761, 22.04.2008.

Devlet sırları kanun tasarısı, bütün yetkiyi hükümet ve müsteşarlara bırakmasına rağmen bir "düzenleme" olarak bekletildiyse, bunun temel nedenini AKP hükümetinin yaşadığı iç siyasal çatışmalarda aramak mümkündür. Devlet sırları, bir yanıyla, AKP hükümeti için 2008'den itibaren bir siyasal hesaplaşma malzemesiydi. Temmuz 2007'den başlatabileceğimiz Ergenekon operasyonları, bunu izleyen Balyoz davası, ardından 2009 tarihli, devletin çok gizli bilgilerinin –daha sonra Fethullahçılıktan yargılanacak– savcılarca elde edildiği Kozmik Oda operasyonu, –bu arada, bu şemanın basın ayağı olarak sunulan OdaTV operasyonu– eski tip resmî sır rejimini de deliyordu. Bunun yerine ise gizli tanıklar, dijital deliller ve suikast senaryolarından oluşan, çoğu kez de bölük pörçük bilgilerin mistik bir derin devlet senaryosuna bağlandığı gayri resmi bir sır rejimi örülüyordu. Başta Türk Silahlı Kuvvetleri olmak üzere, yerleşik kurumsal yapılardaki denge ve teamülleri dağıtmaya yönelmiş bu soruşturmaların ürettiği yeni sır rejiminin de yeni siyasal rejim gibi gayri resmi, kurumsuz ve rejimin kendisi kadar eğreti olması beklenebilecek bir gelişmeydi; böyle bir konjonktürde iktidar açık ki kendisini hukuksallıkla sınırlamayı seçmemişti.[15]

15 Bu çatışmanın müteakip seyri, devlet sırrı imtiyazının iktidarca ne denli keyfî kullanıldığına çarpıcı bir örnektir. "Devletin kara kutusu" olarak sunulan Kozmik Oda'da seferberlik ve savaş haline ilişkin "formel" devlet sırları bulunduğu bilinmektedir. Bu operasyona dahil olan savcılar ve hâkimler, AKP-Fethullahçılar koalisyonu dağılınca "devletin güvenliğine ve siyasal yararlarına ilişkin bilgileri temin etmek", devlet sırrı niteliğindeki bilgi ve belgelerin hukuka aykırı yollarla ele geçirilip askerî ve siyasal casusluk amacıyla temin edilip açıklanması gibi suçlamalarla yargılanıp çeşitli cezalar aldılar. Devletin resmî ajansına göre "yarım asırlık devlet sırrı ele geçirilmişti" https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kozmik-odada-kumpas-davasinda-karar-cikti-/1462502 (erişim 02.01.2022). "Eski rejime" karşı koalisyonca sır niteliği ihlal edilebilen bilgiler, koalisyon dağılınca yeniden devlet sırrı muamelesi görmüştü. Öte yandan, kendisine yönelik suikast planı iddiasıyla Kozmik Oda soruşturmasını tetikleyen Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın da dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan'ın da bu yargılamaların dışında tutulması bütün bu süreçte hukuksal değil siyasal buyrukların rol oynadığını göstermesi bakımından önemlidir. AKP'ye yönelik darbe girişimi ve kaos senaryosu olarak nitelenen Balyoz "planı" da Genelkurmay içinde bir tatbikat senaryosuydu ve dışarıya sızdırılmış, dava konusu yapılmıştı (Dani ve Pınar Rodrik'in ayrıntılı tartışmaları için bkz. https://balyozdavasivegercekler.com/). Nihayet, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında Fethullahçılar kapsamlı tasfiyeye uğradıklarında komplo davalardaki kanunsuzlukların, sahte delil üretimi gibi suçların bütünüyle Fethullahçıların marifeti olduğu iddia edilerek hükümet cenahının buradaki rolü örtbas edildi.

Bu gidişatta önemli bir kırılma, Şubat 2012'de savcılık-polis içinde örgütlü Fethullahçılarca Milli İstihbarat Teşkilatı'na yönelik girişilen operasyon oldu. MİT krizi olarak bilinen bu operasyonda MİT Müsteşarı Hakan Fidan'la birlikte eski MİT görevlileri KCK soruşturması kapsamında savcılığa ifadeye çağırılmak istendiyse de Tayyip Erdoğan'ın girişimiyle bu engellendi. Çatışmanın sonucu yalnızca Fethullahçıların devletten peyderpey tasfiyesi değil, MİT'in görev ve yetkilerini değiştiren yeni bir kanuni çerçeve oldu. Ama dikkat çekici biçimde, bu değişiklik fiili olanı resmileştiriyor, önceden hukuksal çerçevenin dışına çıkmış bir istihbarat teşkilatına, yeni küresel düzene uyarlama gerekçesiyle kanuni bir çerçeve veriyordu: "Milli İstihbarat Teşkilatının Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde oluşturulmuş bir düzenleme ile uzunca bir süre faaliyet göstermesi ve ihtiyaç duyduğu faaliyetler için hukuki bir zemini olmadan hareket etme zorunluluğu büyük oranda bu yasa ile sona ermiştir" (Çıtak, 2017: 362).

Nisan 2014'te kabul edilen bu değişiklikler içinde MİT'in başbakana (Nisan 2017 sonrasında cumhurbaşkanına) doğrudan bağlanması ve dış güvenlik, terörle mücadele ve milli güvenliğe ilişkin konularda Bakanlar Kurulu'nca (Nisan 2017 sonrası cumhurbaşkanınca) verilen görevleri yerine getirme misyonu üstlenmesi özellikle önemlidir. Bu maddeler aracılığıyla MİT doğrudan siyasal iradenin kontrolü altına giriyor, ayrıca dış politikanın belirlenmesinde etkin bir konum alıyordu.[16]

MİT Kanunu'ndaki değişiklikle birlikte milli güvenlik-devlet sırrı-MİT faaliyetleri-hükümet-siyasal yarar bağı kesintisiz kurulmuş oluyor, devlet sırrını güvenlik-istihbarat makamları ile hükümet arasında müzakere edilecek siyasal yönelimler belirliyordu. Özellikle dış politikadaki kritik siyasal karar ve süreçlerin denetiminin önüne bir de istihbarat teşkilatı duvarı örülmüş, bu duvar her anlamda güçlendirilmişti; MİT'in her faaliyetinin milli güvenlikle ilgili ve "niteliği gereği devlet sırrı" sayılıp sayılmayacağı da

16 MİT'in resmî sitesinde bu durum, "Dış Politikaya Katkı" başlığı altında değerlendirilmektedir. "2937 Sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilati Kanunu'nda 6532 Sayılı Kanunla Yapilan Düzenleme", https://www.mit.gov.tr/2937.html (erişim 20.11.2021).

muğlak bırakılıyordu, hem de Yargıtay'ın bir kararına göre "...milli güvenliğe ilişkin her bilgi, belge ve faaliyetin, niteliği ve özü itibariyle devlet sırrı olamayacağı"nın da saptanmasına rağmen.[17] Bununla birlikte, TCK'daki belirsizlikleri de arkasına alan siyasal iktidar, bu tür tartışmalarla kendi siyasal seferberliklerinin frenlenmesine izin vermeyecekti.

Keyfî sır rejiminin iki vakası

Türkiye'de ve dünyada ses getirmiş iki vakada görülebileceği üzere, iktidar artık kamuoyunun karşısına yeni ve keyfî bir sır rejimiyle çıkıyordu.

Türkiye'nin önde gelen muhalif gazetelerinden *Cumhuriyet*'in iki yöneticisi, Can Dündar ile Erdem Gül, 26 Kasım 2015 tarihinde tutuklandılar. Gerekçe, kamuoyunda "MİT tırları skandalı" olarak bilinen, MİT tarafından Suriye'deki yasadışı örgütlere silah taşındığı yolundaki iddia ve görüntüleri "İşte Erdoğan'ın yok dediği silahlar" başlığıyla haberleştirmeleriydi. Haber gazetede yaklaşık yedi ay önce 29 Mayıs 2015 tarihinde yayımlanmıştı ve cumhurbaşkanlığı makamındaki Recep Tayyip Erdoğan, "Bu casusluk faaliyetinin içine o gazete de girmiştir," diyerek haberin yetkili makamlarca soruşturulacağı çerçeveyi belirleyip eklemişti: "Haberi yapan bedelini ağır ödeyecek, öyle bırakmam onu."[18]

Tayyip Erdoğan'ın, haberi geniş bir terör ve casusluk faaliyeti kapsamına alan mantığı savcılık iddianamesinde de takip edildi. Tayyip Erdoğan'ın ve MİT'in müştekı olarak yer aldığı iddianamede, haber Fethullahçı terör örgütünün uzantısı olarak tanımlanan "Kudüs Ordusu Terör Örgütü" gibi soruşturmalarla ilişkilendiriliyor ve 473 sayfalık iddianamenin gazetecilere ayrılan bölümünde, gazetecilerin Tayyip Erdoğan'ı, o vesileyle de Türkiye'yi çökertmeye yönelik bir komplonun parçası oldukları vurgulanıyordu. İddianameye göre gazeteciler "Milli İstihbarat Teşkilatı'na ait devlet sırrı kapsamında yardım faaliyeti yürüten tırlara ait 'dev-

17 Kararı aktaran, Arslan (2021: 681).

18 "Bedelini ağır ödeyecek öyle bırakmam onu", https://odatv4.com/siyaset/bedelini-agir-odeyecek-oyle-birakmam-onu-3105151200-76591 (erişim 28.11.2021).

letin güvenliği veya iç veya dış siyasal yararları bakımından niteliği itibariyle gizli kalması gereken' nitelikteki bilgi ve fotoğrafları" yayımlamış ve bunları da "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, sahte ihbar ve delillerle teröre yardım eden ülke konumuna sokarak Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanmasını sağlamak amacına yardım etmek için temin" etmiş ve "devlet sırrını ifşa maksadıyla" yapmışlardı.[19]

İki gazeteci üç ay hapisliklerinin ardından, Anayasa Mahkemesi'nin tutuklanmalarını hak ihlali olarak değerlendirmesi üzerine 26 Şubat 2016'da hapisten çıktılar. Mahkeme, Mayıs 2016'da "Devletin güvenliği veya iç veya dış siyasal yararları bakımından niteliği itibariyle gizli kalması gereken bilgileri açıklamak" suçundan Dündar'ı beş yıl on ay Gül'ü de beş yıl hapisle cezalandırdı ve iki gazetecinin dosyalarını ayırdı. Bundan sonra yeni dosya genişledi ve bu kez söz konusu görüntüleri Can Dündar'a ulaştırdığı iddiasıyla CHP İstanbul Milletvekili Enis Berberoğlu yine "devletin güvenliğine ilişkin gizli kalması gereken bilgileri siyasal veya askerî casusluk maksadıyla açıklamak" suçlamasıyla hapis cezasına çarptırıldı.[20]

Devlet sırlarını ifşa suçlamasıyla kamuoyunu sarsan bir başka vaka da Mart 2020'de yaşandı. 3 Mart günü OdaTV internet sitesinde Hülya Kılıç imzasıyla "Sessiz Sedasız ve Törensiz Defnedilen Libya Şehidi MİT Mensubunun Cenaze Görüntülerine OdaTV Ulaştı, Siyah Çelenkte Bakın Ne Yazıyor?" başlığıyla yayımlanan haber üzerine 4 Mart'ta Hülya Kılıç'la birlikte OdaTV sorumlu haber müdürü Barış Terkoğlu sabaha karşı evlerinden gözaltına alındılar, 7 Mart'ta gözaltına alınan genel yayın yönetmeni Barış Pehlivan'la birlikte tu-

19 T.C. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu, İddianame no: 2016/354, 143, 191. Bu arada, Can Dündar'ın 6 Mayıs 2016'da duruşma için geldiği mahkemede suikast girişimine uğradığı da eklenmelidir.

20 Mahkeme Berberoğlu'nun 25 yıl hapisle cezalandırılmasına hükmetmişti: T.C. İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesi, Gerekçeli Karar, Karar no: 2017/97. Son derece yıpratıcı, çok aşamalı ve her aşamasında çeşitli siyasal pazarlıkların rol oynadığını düşündüren yargılama sürecinin bütün ayrıntılarına değinmemiz imkânsız. Bütün bu süreçte bir milletvekilinin hapsedildiğini, dokunulmazlığı kaldırılarak milletvekilliğinin düşürüldüğünü (ancak bu yazının kaleme alındığı dönemde, Şubat 2021'de tekrar milletvekili vasfı kazandı), iki gazetecininse sürgün başta olmak üzere çeşitli biçimlerde tasfiyeye uğramış olduğunu belirtmek yeterlidir.

tuklandılar. MİT mensuplarının ölümünü ya da cenazeyi haberleştiren başka gazeteciler, Almanya'da bulunan muhalif gazeteci Erk Acarer'den *Yeniçağ* gazetesinden Murat Ağırel'e, ve *Yeni Yaşam* gazetesi yöneticileri Aydın Keser ile Mehmet Ferhat Çelik'e dek farklı siyasal görüşlerden muhalif gazeteciler de soruşturmaya dahil edildiler.

MİT'in konu edildiği bu soruşturma anaforu Türkiye kamuoyu için yeni sayılmalıdır. Zira MİT Türkiye tarihinde çok kereler basının merceği altına alınmış, ölen MİT mensuplarına dair çalışmalar, biyografiler yazılmış, MİT'e ilişkin kitaplar basılmış, 1980'li yıllarda MİT Raporları olarak bilinen belgeler gazetelere sızdırılmış, bunlar ordu, siyaset ve hatta eğlence camiasına kadar uzanan ifşaat ve iddialarla siyasal dengeleri de etkilemiş ama bunları haberleştiren ya da tartışan gazeteciler devlet sırrını açıklamaktan, casusluk ya da Türkiye'ye ilişkin daha geniş bir planın parçası olmaktan hapsedilmemişlerdi.[21] Oysa şimdi OdaTV'ye yöneltilen suçlama, 19 Şubat 2020 günü Libya'da yaşamını yitirmiş MİT mensubunun Manisa'da düzenlenen cenaze törenini fotoğraflarla haberleştirmeleriydi. OdaTV MİT'çilerin isimlerini vermemişti ama MİT'in söz konusu gazeteciler hakkındaki 4 Mart tarihli suç duyurusuna bakılırsa suçlamanın muhatapları "MİT mensupları ve ailelerinin kimliklerini, makam, görev ve faaliyetlerini" ifşa etmişler, yine "devletin güvenliği veya iç veya dış siyasal yararları bakımından niteliği itibariyle gizli kalması gereken bilgileri" açıklamışlar ve "devletin savaş hazırlıklarını veya savaş etkinliğini veya askerî hareketlerini tehlikeye" sokmuşlardı. İddianame olaylar bölümünde bu vakayla MİT Tırları davası arasında da bağlantılar kuruyordu. Sonuçta, OdaTV'ye erişim engeli getirildi ve gazeteciler "Devletin Güvenliğine ve Siyasal Yararlarına İlişkin Gizli Kalması Gereken Bilgileri Açıklama, İstihbarat Faaliyeti ile İlgili Bilgi ve Belgeleri İfşa Etmek" suçlamalarıyla yargılanmaya başladılar.[22]

21 MİT'çilerin cenazesi davasından tutuklanan gazeteci bunların bir dökümünü vermektedir; bkz. Barış Terkoğlu (2020).

22 MİT'in suç duyurusunda ve iddianamede sanıklar i) 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun "Devletin güvenliğine ve siyasal yararlarına ilişkin bilgileri açıklama" başlıklı 329'uncu maddesi ve ii) 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu'nun "Cezai hükümler" başlıklı 27'nci maddesini ihlalden

İki dava da ulusal ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiş, suçlamalardaki çeşitli tutarsızlıklar, hukuksal boşluklar, usul sorunları müdafilerce çeşitli mecralarda dile getirilmiştir. Söz konusu iki dava "yeni" Türkiye'de sır rejiminin işlevini ve işleyişini dışavurması bakımından sembol davalar haline gelmiştir. Zira iki dava da 2004'teki TCK "reformunun" ve 2014'teki MİT kanun değişikliğinin nasıl uygulamaya konduğunu netlikle gösteriyordu.

Her şeyden önce, iki davada da devlet sırrı olarak tanımlanan bilgi, kamuya ilk kez açıklanıyor değildi.[23] Zaten büyük ölçüde açıklanmış bilgilerin yayımlanması sır sayılır mıydı, devlet sırrı ve casusluk kapsamına girer miydi? Kısacası, kamuya açıklanmış bir bilgiye sır denebilir miydi? Yargı, 1995 yılında buna hayır yanıtı verirken MİT Tırları davası vesilesiyle bu konudaki içtihadından dönmüş ve yeniden haber yapmayı ifşa suçu kapsamına almıştı.[24]

---

suçlanıyorlardı. Bkz. T.C. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu, İddianame no: 2020/3499, 16. (Gazetecilerin bu suçlamalardan aldıkları ceza istinaf mahkemesince de onaylanmış ve gazeteciler hapisle cezalandırılmıştır. Gazeteciler mevcut infaz rejimi dolayısıyla üç ve dört yıllık cezaevi infazlarından kurtulmuşlardır.)

23 MİT tırları haberi *Cumhuriyet*'ten önce *Radikal* gazetesinde Fatih Yağmur tarafından haberleştirilmiş (Mahmut Hamsici, "MİT TIR'ları davası: Neler yaşandı?", https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40275619 (erişim 29.11.2021), ardından 21 Ocak 2014 tarihli *Aydınlık* gazetesinde yayımlanmış, CHP Genel Başkan Yardımcısı Bülent Tezcan'ın basın toplantısına konu olmuş ve *Star* gazetesinde de tekrarlanmıştı; bkz. Enis Berberoğlu'nun 16/11/2016 tarihli savunması, T.C. İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesi, Gerekçeli Karar, Karar no: 2017/97, 5. Bunun dışında, iktidarın bugünkü ortağı MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli de dahil olmak üzere, siyasal arenanın pek çok kesiminden MİT tırlarıyla silah taşınması eleştirilmiş, "ihanet" olarak değerlendirilmişti. OdaTV vakasında, Libya'ya MİT mensuplarının gizli operasyonlar için gönderildiği bizzat cumhurbaşkanlığı koltuğundaki Tayyip Erdoğan tarafından kamuoyuna duyurulmuş, MİT'çilerin Libya'da öldüklerine dair haberler şubat ayında sosyal medyada dolaşıma girmiş, 26 Şubat 2020'de de TBMM'de milletvekili Ümit Özdağ'ın basın toplantısında, ölen iki MİT'çi anılmıştı; Tayyip Erdoğan'ın açıklaması için bkz. "MİT Libya'da üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getiriyor", *Anadolu Ajansı*, 06.01.2020, https://www.aa.com.tr/tr/libya/cumhurbaskani-erdogan-mit-libyada-uzerine-dusen-gorevleri-hakkiyla-yerine-getiriyor/1693879 (erişim 12.10.2021) ve Ümit Özdağ (2020). Cenaze töreni MİT mensubu olan ve olmayan kimselerin, yerel önde gelenlerin kitlesel katılımıyla yapılmış, cenaze törenine ilişkin bilgiler ölenin yakınlarınca paylaşılmış, cenazeye katılan muhtar ölenin açık ismiyle birlikte baba adına ve fotoğrafına yer vermiş, fotoğraflar açıktan çekilmişti, dahası fotoğraftakilerin MİT mensubu oldukları ayrıca MİT'in suç duyurusuyla ve iddianameyle de ifşa edilmiş oluyordu.

24 Burada Yargıtay'ın kamuoyunda yükselen itirazlara da yanıt niteliği taşıyan gerek-

Cenaze iddianamesi "niteliği itibariyle gizli olan" söz konusu bilgilerin "milli güvenlik ve kamu düzeni, kamu güvenliği" gibi gerekçelerle halkın haber alma hakkı dışında tutulmasını savunuyor, ikinci konuda da özel bir tartışmaya girerek doktrinde, açığa çıkmış bilgiyi hâlâ sır sayan muhafazakâr yorumu benimsediğini belirtiyordu.[25] Bu anlamda hukuksal değerlendirme bakımından hak ve özgürlükleri sınırlayıcı tarafta olduğunu gizlemiyordu.

Dahası, soruşturmanın, sözgelimi MİT'in Libya'daki halihazırdaki faaliyetlerini demeçleriyle açık eden Tayyip Erdoğan'ın savaş hazırlıklarını tehlikeye sokup sokmadığına değinmemesi ya da cenazeye katılan MİT'çileri, çelenk gönderen MİT Başkanı'nı kimlik ya da bilgileri açıklama fiilinin tümüyle dışında tutarken görevi devlet sırlarını korumak değil, halkın haber alma hakkını sağlamak olan gazetecilere yüklenmesi nasıl gerekçelendirilebilirdi? İddianameler burada da "maksada" yükleniyor, ifşa fiilinin belli bir siyasal amaçla yapılmış olduğunu kanıtlamak üzere iki haberi de büyük bir terör planının, casusluğun ya da MİT'e karşı Fethullahçıların operasyonundan başlayan bir komplolar zincirinin parçası olarak ele alıyordu.[26]

İkinci ve bununla sıkıca bağlantılı olarak, soruşturma ve davalarla yalnızca gazetecilerin değil, teoride hükümeti denetlemesi bek-

---

çesi, yeni haberde önceki habere atıf yapılmaması, önceki haberden tamamen farklı nitelikte ve haberle ilgili tüm ayrıntıları içermesi, özellikle de "kaynağından edinildiği intibaını uyandıran bilgi ve belgelere" yer verilmesi olarak sıralanmıştı. Bu tasarruflar, "Bilgi nedir?", "Bilgi hangi koşullarda ve hangi 'ayrıntılarla' tamamlanır" gibi soruların yanıtına kadar gidebilecek temel tartışmaların kapısını açıyor. Her koşulda, önceki –iktidar yanlısı basın organlarında yapılan– haberi es geçip yeniyi cezalandıran ve gazetecinin kaynağından bilgi edinme "intibaı uyandırmasını" gerekçe sayan bir yaklaşımın devlet sırrını korumaya değil, sırrın muhalif basına "sızmasını" cezalandırmaya odaklandığı, bu bakımdan siyaset güdümlü olduğu açık sayılmalıdır. İlgili Yargıtay kararlarını aktaran, Arslan (2021: 443-444.)

25 Bkz. "4.2.2. Suçun Konusu" İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu, İddianame no: 2020/3499, 23.

26 T.C. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu, İddianame no: 2016/354 ve İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu, İddianame no: 2020/3499. Haberlerin siyasal gündemle bağı iddia makamı için o denli önem kazanmıştı ki MİT tırları iddianamesinde, *Cumhuriyet* gazetesindeki yayınların 7 Haziran 2015 seçimleri öncesine denk gelmiş olduğu bile vurgulanıyordu. T.C. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu, İddianame no: 2016/354, 191.

lenen parlamentonun da baskı altına alındığı söylenmelidir. MİT Tırları davasında Enis Berberoğlu'nun dokunulmazlığı kaldırılmış, Berberoğlu milletvekilliğini Anayasa Mahkemesi'ni de içeren yoğun bir hukuksal süreçten sonra geri alabilmişti. Libya konusunda ise Ümit Özdağ'ın da dokunulmazlığının kaldırılarak 19 yıla kadar hapisle cezalandırılması talep ediliyordu (Tahincioğlu, 2020).

Üçüncüsü, iki vakada da devlet sırrını ifşa suçlaması kamuoyunda uzun süredir açık şekilde dönen ve iktidar aleyhine gelişen bir siyasal "yarar" tartışmasının önünü kesme sonucunu doğuruyordu. İlkinde hükümetin Suriye'deki savaşa müdahale politikası, diğerinde de Libya'daki iç savaşa etkin katılımı Türkiye'yi uluslararası saflaşma ve gerilimlerin içine sokmuş, dolayısıyla kamuoyunda dikkat çekmiş, itirazlarla karşılaşmış ve hükümetin uluslararası hukuk nezdinde suç işlediği argümanlarına konu olmuştu.[27] İki iddianame de söz konusu haberlerle hükümetin savaşçı dış politika hedefine, bu hedefte MİT'in üstlendiği yeni role dokunulduğunu ve bu rolün kamuoyunda tartışmaya açılmasının milli güvenliğe yönelik daha geniş bir planın parçası olarak her an –bugün değilse yarın– değerlendirilebileceğini ima ediyordu.

Böylelikle, çerçevesi kapalı kapılar ardında belirlenen "iç ve dış siyasal yararlar" erişilemez ve tartışılamaz kılınıyordu. 2004 yılındaki TCK'daki ve 2014 yılındaki MİT kanunundaki değişikliklerle başlayan bu süreç Nisan 2017 yılındaki cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi adı verilen rejim değişikliğiyle nihai halini almıştır. Bu süre boyunca Türkiye'nin dış siyaseti giderek askerileşmiş, bu süreçte gerek insansız hava araçlarının gerek vekil güçlerin kullanılması nedeniyle istihbarat teşkilatı her zamankinden kritik ve egemen rol oynamaya başlamış, MİT'in milli güvenliği sağlama görevi ile daha geniş bir kamu düzeninin korunması meselesi arasındaki sınırlar belirsizleşmiştir. Bu, Nisan 2017 referandumu sonucunda,

27 MİT tırlarıyla ilgili olarak Halkın Kurtuluş Partisi Genel Başkanı Nurullah Ankut'un yargılandığı davada, sanıkların savunmaları hükümetin ihlal ettiği uluslararası sözleşmeler üzerine kuruluydu; sanıkların "cumhuriyet hukuk düzenini fiilen ve cebren yıktıkları için sanık sandalyesinde olması gereken müşteki ve ceraim arkadaşlarını" Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne şikâyet gerekçeleri ve tartışmalar için bkz. *MİT Tırları Davası: HKP Genel Başkanı Nurullah Ankut Savaş Suçlularını Yargıladı* (İstanbul: Derleniş Yayınları, 2016).

devletin "yüksek" çıkarları ile seçmenin %51'inin oyunu almış partili cumhurbaşkanının çıkarları arasındaki sınırların kalkmasıyla da tutarlıdır. 2015 sonrası ortaya çıkan Beştepe koalisyonunun ortağı MHP lideri Bahçeli, Nisan 2017 referandumuyla yürürlüğe giren cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini "güvenlik duvarı" olarak nitelemişti; devlet sırrı rejimi de bu duvarın ardını görmek isteyenlerin tepesinde Demokles'in kılıcı gibi durmaktadır.[28]

Tarihçi Arthur Schlesinger ([1973], 2004: 449) "Sır sisteminin asıl fiili işlevi, yürütme gücünü, yetersizlikleri ve yiyiciliği, çılgınlıkları, yanlışları ve suçları yüzünden sorumlu tutulmaktan kurtarmaktır," diyerek sorunun özüne temas etmişti. Türkiye'de yirmi yıllık anayasasızlaşma sürecinin göbeğinde bulunan ama kriz anları dışında fark edilmeden ilerleyen bu imtiyaz, önümüzdeki siyasal gelişmelerin gündemlerinden birisi. Ana muhalefet lideri CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, iktidarlarında atacakları altı özgürlük adımı arasında devlet sırrının yeniden tanımlanmasını da saymış, bu sırrın "evrensel kriterlere uygun olacağını" söyleyip "devlet sırrı kapsamına giren konular dışında bilgiye erişimin önünde bütün engellerin kaldırılacağını" eklemişti.[29] Muhalefetin bu konuya yer vermesi sevindirici sayılabilirse de, yazının başında belirttiğimiz üzere, mesele zaten "devlet sırrı kapsamına giren konuları" belirlemede evrensel ölçekte bir hukuksal ve kurumsal kriz yaşanmasıdır. En gelişmiş "demokrasilerde" eğilim, devlet sırrı etiketli bu iktidar canavarını dizginlerinden kurtarma yolundadır. Rastlantı olmasa gerek, ülkemizdeki bu manzaraya yol açan kanuni düzenlemeler, sözde Avrupa demokrasisini yakalama hamleleri sırasında geçirilmiştir.

Bu küresel antidemokratik dalgaya asıl yanıtın toplumsal mücadeleler ve "alarm düdüğü çalacak" aydınlarca verileceği kesin görünüyor. Öte yandan, Türkiye'de muhalefetin yirmi yıldır örülen bu ağı bozma yolunda atacağı en önemli adım, milli güvenlik-

28 "Başkanlık sistemi güvenlik duvarı", *Yeni Şafak*, 27 Mayıs 2018.

29 Bkz. Kemal Kılıçdaroğlu (2021) "Türkiye farklılıklarından ve özgürlüklerinden korkan değil, 'farklılıklarını ve özgürlüklerini kutlayan' bir ülke haline gelecek. Bu videomda iktidarımızın ilk 6 ayında atacağımız özgürlük adımlarını açıklıyorum. Biraz uzun ama önemli:) Milletimizi şahit olmaya davet ediyorum.." başlıklı video kaydı, özellikle 06:20-06:35.

ten başlayıp istihbarat faaliyetlerine, oradan dış politikaya ve siyasal yarara varan bu imtiyaz zincirini, siyasal yarar ve milli güvenlik halkalarından başlayarak sorgulamaya açmak olacaktır.

KAYNAKÇA

2937 Sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu'nda 6532 Sayılı Kanunla Yapılan Düzenleme, https://www.mit.gov.tr/2937.html (erişim 20.11.2021).

5237 Numaralı Türk Ceza Kanunu, Kabul Tarihi: 26.09.2004, Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 43, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf (erişim, 20.11.2021).

Anadolu Ajansı (2020, 6 Ocak) "MİT Libya'da üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getiriyor", https://www.aa.com.tr/tr/libya/cumhurbaskani-erdogan-mit-libyada-uzerine-dusen-gorevleri-hakkiyla-yerine-getiriyor/1693879 (erişim 12.10.2021).

Asal [Seyhan] B. (2012), "Anayasasızlaşma", *Aydınlık*, 25 Nisan.

Arslan, U. (2021), *Devlet Sırlarına Karşı Suçlar ve Casusluk Suçları*, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bahçeli, D. (2018), "Başkanlık sistemi güvenlik duvarı", *Yeni Şafak*, 27 Mayıs.

Bochel, H.; Defty, A. ve Dunn, A. (2010), "Scrutinising the secret state: Parliamentary oversight of the intelligence and security agencies", *Policy & Politics*, 38(3): 483-487. https://doi.org/10.1332/030557310X502261

Bochel, H. ve Defty, A. (2017), "4. Parliamentary Oversight of Intelligence Agencies: Lessons from Westminster", A.W. Neal (ed.), *Security in a Small Nation: Scotland, Democracy, Politics*, 103-123. Open Book Publishers: http://books.openedition.org/obp/4014

Çıtak, E. (2017), *Güvenlik ve İstihbarat: Yeni Güvenlik Politikaları ve Türkiye'de İstihbaratın Dönüşümü*, yeniyüzyıl Yayınları.

Donohue, L.K. (2010), "The Shadow of State Secrets", *University of Pennsylvania Law Review*, 159(1): 77-216.

Fraise T. (2021), "Jusqu'à quand l'État doit-il garder ses 'secrets'?", *The Conversation*, 28.06.2021 (erişim 30.07.2021).

Gözler. K. (2016), "1982 Anayasası Hâlâ Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme (Versiyon 4)", *Türk Anayasa Hukuku Sitesi*, http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-v4.pdf (erişim 10.10.2018), 30 Mayıs.

Hafızoğulları, Z. (2012), "Ceza Hukuku Düzeninde Devlet Sırrı", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2).

Hafızoğulları, Z. ve Küçüktaşdemir, Ö. (2015), "Devlet Sırlarına Karşı Suçlar ve Casusluk", *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (2): 121-170.

Kaboğlu, İ. (2016), "Türkiye bir anayasasızlaşma sürecine girdi", *BirGün*, 1 Ekim.

— (2019), *Anayasasızlaştırma ve Demokrasi Umudu*, İstanbul: Tekin.

Kia, R.A. (2013), "Devlet Sırrı Kimin Sırrı?", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19: 749-755.

Oyan, O. (2012), "Devlet sırrı kanunu nasıl hükümet sırları kanunu oldu", *OdaTV*,

https://odatv4.com/siyaset/devlet-sirri-kanunu-nasil-hukumet-sirlari-kanunu-oldu-2406121200-24480 (erişim 20.11.2021).

Kılıçdaroğlu, K. (2021), https://twitter.com/kilicdarogluk/status/1469668510620176387 (erişim 11.12.2021).

Özdağ, Ü. (2020), "İYİ Parti milletvekili Ümit Özdağ Odatv'ye konuştu: Olayı TBMM'de dile getirdim", *OdaTV*, 04.03.2020, https://odatv4.com/siyaset/iyi-parti-milletvekili-umit-ozdag-odatvye-konustu-olayi-tbmmde-dile-getirdim-04032009-179612 (erişim 21.12.2021).

Raguan, G. (2014), *The State Secrets Privilege: From Evidentiary Privilege to Executive Immunity in the United States* [Law and National Security], Institute for National Security Studies, 15.

Schlesinger Jr. Arthur, M. (2004), *The Imperial Presidency*, New York: Mariner Books.

Tahincioğlu, G. (2020), "19 yıla kadar hapis isteyen savcılığa göre, daha önce ifşa edilse de MİT şehidi haberini yapmak suç!", *T24*, https://t24.com.tr/haber/19-yila-kadar-hapis-isteyen-savciliga-gore-daha-once-ifsa-edilse-de-mit-sehidi-haberini-yapmak-suc,902001 (erişim 22.11.2021).

TBMM (2013), Adalet Komisyonu Raporu, Esas no: 1/593, Karar No: 60.

TBMM Tutanak Dergisi (2014), Dönem 22, Cilt 59, Yasama Yılı 2, 14 Eylül.

— (2014), Dönem 22, Cilt 60, Yasama Yılı 2, 16 Eylül.

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2007), *Türkiye'de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara.

T.C. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu, İddianame no: 2016/354.

—, İddianame no: 2020/3499

T.C. İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesi, Gerekçeli Karar, Karar no. 2017/97.

Terkoğlu, B. (2020), "MİT Sırları Öyle Değil Böyle Deşifre Edildi", *OdaTV*, https://odatv4.com/makale/mit-sirlari-oyle-degil-boyle-desifre-edildi-02042015-181489 (erişim 18.11.2021).

Terkoğlu, B. ve Pehlivan, B. (2012), *Sızıntı: Wikileaks'te Türk Ünlüler*, İstanbul: Kırmızı Kedi.

Voigt, R. (2017), "Das Staatsgeheimnis als Instrument der Arkanpolitik", Rüdiger Voigt ve Samuel Salzborn (ed.), *Staatsgeheimnisse Arkanpolitik im Wandel der Zeiten*, Springer VS, 5-30.

Rejimin İpliğini Pazara Çıkarmak: Türkiye'de Modüler Olağanüstü Hal Rejiminin İnşası ve Güvenlikleştirme

Alper Kaliber

15 Temmuz 2016 Cuma akşamı Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içinden Gülen hareketiyle bağlantılı olduğu iddia edilen bir grup asker, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetini devirmek üzere harekete geçti. Böylece Türkiye'de yıllar sonra tanklar bir kez daha yollara çıktı, İstanbul'da iki kıtayı bağlayan köprüler askerlerce tutuldu, jet uçakları Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni bombaladı, İstanbul ve Ankara'da birçok noktada alçaktan uçarak korku saldılar, askerler darbenin aleyhine toplanmış sivillere ateş açtılar, yer yer çatışmalar yaşandı ve başta devlet televizyonu TRT olmak üzere bazı televizyon kanalları darbecilerce basıldı. Darbeciler, "Yurtta Barış Konseyi" adıyla TRT'den zorla okuttukları bildiride "meşruiyetini kaybetmiş olan siyasal iktidara" el koyduklarını duyurdular. Bütün bunlar Türkiye'nin kabarık darbe tarihinden alışık olduğumuz üzere sabaha karşı değil akşamın en yoğun saatlerinde olup bitti. Birçoklarımızın televizyon karşısında olduğu saatlerde önce Başbakan Binali Yıldırım ekranlarda belirdi ve bir başkaldırıyla karşı karşıya olduğumuzu duyurdu. Hemen ardından canlı yayına bağlanan Cumhurbaşkanı (CB) Recep Tayyip Erdoğan, tüm yurttaşları sokağa çıkarak milli iradeyi yok etmek isteyen "bu işgal girişimine" direnmeye çağırdı. Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ertesi sabah darbenin bastırıldığını duyurana değin özel-

likle İstanbul ve Ankara'da gösteriler, yer yer çatışmalar, silah sesleri ve patlamalar tüm gece sürdü. Çatışmalar bittiğinde asker ve sivil hayatını kaybedenlerin sayısı 251 kişiye ulaşmış ve 2.734 kişi de yaralanmıştı (Deutsche Welle Türkçe, 2017).

Bu başarısız darbe girişiminin faili, 1990'ların sonlarından bu yana yurtdışında yaşayan Fethullah Gülen liderliğindeki ve devletin her kurumuna sızdığı anlaşılan Gülen Hareketi olarak ilan edildi. Darbe girişiminin bastırılmasının hemen ardından başta ordu, yargı ve üniversiteler olmak üzere tüm kamu kurumlarında Gülen Hareketi'yle (artık Fethullahçı Terör Örgütü, FETÖ, deniyordu) ile ilişkili kim varsa ortaya çıkarmayı amaçlayan kapsamlı operasyonlar başlatıldı. İçişleri bakanlığının verilerine göre, FETÖ'yle bağlantılı oldukları gerekçesiyle birkaç gün içinde 8.113 kişi tutuklandı, 151'i general 5.266 askerî personel gözaltına alındı, 1.684 yargıç ve savcı cezaevine konuldu (*Milliyet*, 2016). Bu arada Türkiye'nin hemen her yerinde hükümetin teşvikiyle Ağustos ayının ortalarına dek her gece düzenlenen "demokrasi nöbetlerinde" meydanlarda toplanan halk, darbecileri lanetliyor, büyük ekranlardan izledikleri Erdoğan'ı dinleyerek coşkulu sloganlar atıyorlardı. Bu nöbetler, artık "demokrasi ve milli birlik" günü olarak anılan 15 Temmuz'larda her yıl yeniden düzenlendi.

Darbe girişiminden altı gün sonra 21 Temmuz'da hükümet, tüm ülkede üç ay süreyle olağanüstü hal (OHAL) ilan ettiğini duyurdu. Ne var ki OHAL, yedi kez uzatılarak iki yıl sürdü ve bu süre boyunca hükümet ülkeyi parlamento denetimi olmaksızın çıkardığı 37 adet kanun hükmünde kararnameyle (KHK) yönetti. Anayasaya göre OHAL'in kapsam ve süresiyle sınırlı olması gereken bu KHK'lar aracılığıyla hükümet, sayısız yasa maddesini kalıcı şekilde değiştirdi ve milli savunma ve güvenlikten ekonomiye, devletin idari yapısından kamu personeli alım rejimine, eğitim ve sağlığa birçok alanı yeniden yapılandırdı (Akça vd., 2018: 7). Hükümet, OHAL ilanını izleyen günlerde KHK'ların salt darbe girişimiyle ilgili suçlara ilişkin olacağını açıklasa da OHAL rejimiyle elde ettiği istisnai yetkileri muhalifleri bastırmak, demokratik denge ve denetleme mekanizmalarını yok etmek için araçsallaştırdı (İnsan Hakları Ortak Platformu, 2018). Nitekim Gülen Hareke-

ti'yle ilişkilendirilenlerin yanı sıra birçok sol eğilimli medya kuruluşu ve sivil toplum örgütü kapatıldı, başta Barış İçin Akademisyenler ve Eğitim-Sen üyesi öğretmenler olmak üzere binlerce muhalif KHK'larla işlerinden uzaklaştırıldı; gazeteciler, muhalif siyasiler ve insan hakları savunucuları yargılanmadan çok uzun süreli gözaltılara maruz bırakıldılar ve hâlâ bırakılmaktalar.

Siyasi otorite, KHK'ları "yurtdışı destekli darbeciler ve teröristler karşısında devletin kendisini savunmaya yönelik meşru ve mecburi" tasarrufları olarak tanımlamaktadır. KHK'larla "terör örgütlerine veya milli güvenlik kurulunca devletin milli güvenliğine karşı faaliyette bulunduğuna karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti veya iltisakı yahut bunlarla irtibatı olan" kişilerden kaynaklanan tehditlere karşı demokrasiyi, temel hak ve hürriyetleri ve kamu düzenini korumak amacıyla olağanüstü hal kapsamında alınması gereken tedbirler düzenlenmektedir (672 sayılı KHK, *Resmî Gazete,* 1 Eylül 2016). Böylelikle OHAL kararnamelerinin içeriği ve kapsamı, Türkiye'de yürütme ve yargıyı ellerinde tutanlarca, terör nitelikli olduğu iddia edilen ve güvenlikleştirilen her türlü eylemi ve yapıyı içerecek şekilde genişletildi. Ana akım ve muhalif medyada sürekli yer verilen, siyasetçilerin, köşe yazarlarının ve yargı kararlarının sürekli atıf yaptıkları KHK'lar, güvenlikleştirici metinler olarak kamusal tartışmanın niteliğini ve sınırlarını belirlediler. Güvenlikleştirme, meselelerin "olağanüstü önlemler gerektiren, olağan siyasi prosedürlerin sınırları dışındaki fiilleri meşru kılan varoluşsal tehditlermiş gibi" (Buzan vd., 1998: 24) sunulduğu, bir konuşma eylemi (*speech act*) olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu olan, varoluşsal bir tehdit ve egemenliğe bir meydan okuma olarak tanımlandığından devlet, yapabilecekleri ya da yapması gerekenler konusunda herhangi bir sınırlamaya tabi olmayacaktır. Resmî OHAL dönemi boyunca ardı ardına yayımlanan ve eklerinde Barış Akademisyenleri gibi binlerce kişinin milli güvenliğe tehdit oluşturan teröristler ya da "terörle iltisaklı kişiler" olarak ilan edilip kamudaki işlerinden çıkarıldıkları KHK'lar, yürütmenin güvenlikleştirme aygıtlarına dönüştüler.

Yine OHAL sürerken ülke, Nisan 2017'de parlamenter rejimin "cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi" (CHS) ile değiştirilmesi

amacıyla referanduma götürüldü. Bu referandumda marjinal bir farkla kabul edilen anayasal değişiklik paketi, CB'ye yasama, yargı ve yürütme üzerinde çok geniş yetkiler tanıdı. Tek yürütme organı haline gelen CB, birçok konuda meclisin denetimine tabi olmayan kanun gücünde başkanlık kararnamesi çıkarma, parlamentoya danışmadan OHAL ilan etme ve lüzum gördüğünde parlamento dönemini sona erdirerek ülkeyi seçime götürme gücünü elde etti. CB, dilediği bakanları atayıp görevden alabilecek, dilediği bakanlıkları lağvedip yeni bakanlıklar kurabilecek, ulusal bütçeyi hazırlayacak, üst düzey yargı mensuplarının büyük bölümüyle yüksek düzeyli bürokratların hemen hepsini kendisi atayabilecekti (Yokuş, 2018). Böylelikle CB, yeni ve çok geniş yasama ve yürütme yetkileriyle yargı üzerinde önemli bir kontrol gücü elde ederken parlamento, denetim ve yürütmeyi sınırlandırma güçlerini büyük ölçüde kaybetti (Göztepe, 2018).

Bu çalışma, Türkiye'de OHAL resmî olarak sona ermiş olsa bile CHS'ye geçişle birlikte yürütmeye tanınan istisnai güç ve yetkilerin ve istisnacılık politikalarının Türkiye'de norm ile içiçe geçerek sürdürüldüğünü ileri sürmektedir. OHAL'in Temmuz 2018'de resmen sona ermesinden bu yana KHK'ların yerini cumhurbaşkanlığı kararnameleri (CBK) almış gözükmektedir. İcracı nitelikteki ve norm hiyerarşisinde yasayla eşdeğer kabul edilen bu kararnameler, hukuksal ve siyasal düzen içinde rutinin ve normun bir parçası haline gelmişlerdir. Böylelikle hukuk düzenine kurum ve prosedürlerle OHAL yetkilerinin, norm ile istisna halinin içiçe geçerek birlikte var oldukları süreğen bir modüler OHAL rejimi inşa edilmiştir. Norm ile norm dışı olan arasındaki alanın gittikçe muğlaklaştığı bu modüler OHAL rejimi, yürütmenin dilediğinde hukukun üstünlüğüne dayanan kurum ve politikaları ve dilediğinde istisnai güç ve pratikleri kullanmasına imkân sağlamaktadır. Böylelikle sürekli bir istisna halinin imkân ve araçlarından yararlanmakla birlikte kendisini hukukun üstünlüğü söylemiyle meşrulaştıran bir rejim ortaya çıkmıştır.

Bu makalede Yoav Mehozay'ı (2014) izleyerek OHAL'in ve hukuk düzeninin, günümüzde birçok liberal demokratik ve otokratik rejimde farklı ama aynı zamanda gitgide içiçe geçen yönetim

usulleri haline geldiği savunulmaktadır. Bu, içiçe geçerek birlikte var olan yönetim teknolojileri, "birbirlerinin zayıflıklarını telafi etmekte ve birlikte istikrarlı bir siyasal rejim inşa etmektedirler" (Mehozay, 2014: 9). Modüler OHAL rejimlerinde yasaya eşdeğer istisnai hükümler getiren yürütme kararnameleri ve her zamanki yasal düzenlemeler, birbirleriyle dönüşümlü ve/veya eşanlı olarak birlikte kullanılabilmektedirler. Ne var ki, Schmittçi istisna/norm ikilemini eleştirenler, meseleyi genellikle hukuki ve normatif alana ait bir sorun olarak ortaya koymaktalar. Tartışma, yürütmenin OHAL güç ve yetkileri, hukukun normal işleyişi içinde düzenlenebilir ve icra edilebilir mi? Yoksa Schmitt'in de iddia ettiği gibi "tanımı gereği norma sokulamayacak bir şeyin yasa yoluyla düzenlenmesi" (Agamben, 2018: 34) mümkün olmadığından hukuk dışı tedbirler mi gerekir? (Scheppele, 2008) Bu tartışma, anlamlı bir hukuki meseleye işaret etse de konunun özünde siyasi olanın doğasını gözden kaçırıyor (Kuo, 2020) ve normla istisnanın içiçe var oldukları ve araçsallaştırıldıkları modüler OHAL rejimlerinin nasıl inşa edilip sürdürüldükleri sorusunu yanıtlamıyor. Örneğin, yöneticiler nasıl oluyor da OHAL yetkileriyle donanırken ve onları kullanırken bile iktidarlarını demokratik söylem ve değerlerle meşrulaştırmayı başarıyorlar sorusu yanıtsız kalıyor. Birçoklarınca bir tür "Türk istisnacılığına" atıfla "Türk tipi başkanlık" olarak tanımlanan Türkiye'deki modüler OHAL rejimi, hayatiyetini ve sürekli işlerliğini nasıl sağlamaktadır?

Bu çalışma, tam bu noktada kurucu bir pratik olarak modüler OHAL rejimlerinin sürdürülmelerini mümkün kılanın güvenlikleştirme pratikleri olduğunu ileri sürüyor. Norm ile istisna halinin veya olağan ve olağanüstü siyasetlerin aralarındaki ayrımların muğlaklaştığı modüler OHAL rejimleri, güvenlikleştirici aktörlerin sürekli başvurdukları güvenlikleştirme söylem ve eylemleriyle inşa ediliyor ve sürdürülüyorlar. Eleştirel güvenlik çalışmaları aslında bir süredir güvenlikleştirme ve OHAL pratikleri arasındaki ilişkiye değiniyor. Örneğin, Huysmans'a göre bir söylemsel edim olarak güvenlikleştirme, "istisnai siyaset önlemlerini meşrulaştıran bir retorik araç olarak" (Huysmans, 2006: 139) kullanılıyor. Ancak güvenlikleştirici söylemlerin etkilerinin, yönetici seçkinlerin istisnai

yetkilerini meşrulaştırmak ve konsolide etmekle sınırlı olmadığı açık. Bu söylemlerin kamusal alanda istisnai pratiklerin normalleşmesine ve aciliyet/olağanüstü hal mentalitesinin topluma nüfuz ederek hâkim siyasi anlayış ve yönetim tekniği haline gelmesine zemin hazırladığı doğru. Ne var ki modüler OHAL rejimlerinde sürekli yinelenen güvenlikleştirme pratiklerinin asıl işlevi, norm ile istisna hali arasındaki siyasi, söylemsel ve hatta hukuki sınırların gittikçe inceldiği, geçişkenleştiği ve zamanla fark edilmez hale geldiği bir "stratejik" muğlaklık inşa etmek. Bu muğlaklık durumunun, "stratejik" muğlaklık olarak tanımlanmasının nedeni, doğrudan iktidar ve güç siyasetiyle ilgili olmasıdır. Güvenlikleştirici söylem ve pratiklerle inşa edilen bu "stratejik" muğlaklık, iktidar sahiplerinin norm ile istisna hali veya olağan ve olağanüstü siyasetler arasında kolaylıkla geçiş yapmalarına, OHAL'i gerektiren kriz sona erdikten sonra da OHAL siyasetlerini sürdürmelerine imkân tanımaktadır. Elinizdeki çalışma, Schmittçi istisna hali ve güvenlikleştirme kuramlarını eleştirel bir yeniden okumaya tabi tutarak tüm bu varsayımları Türkiye'de halihazırda deneyimlediğimiz modüler OHAL rejimi bağlamında tartışmayı amaçlamaktadır.

Modüler OHAL rejimi olarak istisna hali

Carl Schmitt'in muhafazakâr bir hukukçu ve siyaset felsefecisi olarak en verimli dönemine denk gelen 1920'lerin ve erken 1930'ların Weimar Almanya'sının iki temel karakteri vardı: Siyasal yelpazenin en solundan sağına hemen tüm grupların kendilerini ifade edebildikleri bir çoğulculuk ve siyasal istikrarsızlık, toplumsal huzursuzluk ve ekonomik krizlerle kendini gösteren buhran. İktidara geldiğinde Nazi hareketine katılacak olan Schmitt, fazlasıyla tehlikeli bulduğu bu liberal çoğulculuk karşısında geniş olağanüstü yürütme yetkileriyle donanmış, otoriter bir başkanlık sistemini savunuyordu. Bu bağlamda yazdığı *Diktatör* (1921/2014) ve *Siyasi İlahiyat* (1922/1985) kitapları, Agamben'e göre "yalnızca güncel kalmayıp günümüzde son gelişimine ulaşmış olan bir paradigmayı (bir yönetim biçimini) betimlemiştir" (Agamben, 2018: 45). Schmitt'in başlıca amacı, devlet aygıtının dağılmasını önle-

mek, "Alman devletinin bekasını" ve Weimar sisteminin temel niteliklerinin korunmasını güvence altına almaktı. "Bu nedenle kendisini Weimar anayasasının krizlerle mücadele etmek için sunduğu hukuki olanakları keşfetmeye adadı" (Schwab, 1989: 38). Schmitt, bu olanağı, 1919 tarihli "Weimar anayasasının istisna halini düzenleyen" 48. maddesinde buldu (Schmitt, 2014: 175). Bu ünlü 48. maddeye göre "Alman Reich'ında güvenlik ve kamu düzeni ciddi olarak bozulur ya da tehdit edilirse Reich başkanı, gerekirse silahlı kuvvetlerin yardımıyla güvenliğin ve kamu düzeninin yeniden tesisi için gerekli önlemleri alabilir" (Agamben, 2018: 24). Bu tür kriz zamanlarında "istisna haline karar veren kişi" (Schmitt, 1985: 5) olarak egemen, var olan hukuk düzenini ve Weimar anayasasının çeşitli maddelerinde düzenlenmiş olan bazı temel hak ve özgürlükleri kısmen ya da bütünüyle askıya alabilir ve almalıdır.

Schmitt'in bu görüşlerini eleştirel bir okumayla yeniden akademik tartışmanın gündemine sokan Giorgio Agamben'e göre, istisna hali günümüz küresel siyasetinde "egemen yönetim paradigması" haline gelmiştir (Agamben, 2018: 11). Ona göre istisna hali, hukukun üstünlüğünün askıya alındığı, yürütme organının, yasama ve yürütme erkleriyle yargı üzerinde tekelleşmiş bir kontrol gücüne sahip olduğu ve devletin kanun hükmünde kararnamelerle yönetildiği "bir yönetim tekniği"dir (Agamben, 2018: 6). OHAL kararnameleri, demokratik prensiplerle çoğunlukla çatışma halindedirler ve aslında parlamentonun uhdesinde olması gereken yasama gücünü yürütmeye vermektedirler. Dolayısıyla istisna hali, yürütmeye (duruma göre bu hükümet ya da devlet başkanıdır) yurttaşlar üzerinde normal koşullarda kabul edilmeyecek güç ve otorite tanır (Agamben, 2018). Schmitt ve bir dereceye kadar Agamben, norm ile temsil edilen hukukun üstünlüğü düzeniyle istisna halini birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılan analitik kategoriler olarak görmektedirler. Bu nedenle Schmitt'e göre istisna hali ve onun gerektirdiği OHAL yetkileri, liberal hukuk düzeninin anayasal ve yasal normlarıyla etkin şekilde düzenlenemez, sınırları belirlenemez ve kamu düzenini ve güvenliğini sağlayacak şekilde uygulanamazlar (Schmitt, 1985; Scheuerman, 2006: 62; Gross, 2004). Norm ile istisnai olan arasında kurulan bu ikili karşıtlık uyarınca yasal ve

anayasal normlar, olağanüstü hallerde değil, yalnızca normal koşullarda uygulanabilirler. İstisna hali söz konusu olduğunda ise liberal norm ve prosedürlerin uygulanması beklenemez.

Oysa bugün artık norm ve istisna arasında tasavvur edilen bu modası geçmiş ikilik, mevcut istisnacılık politikalarını ve uygulamalarını açıklamakta yetersiz kalıyor (Lazar, 2009: 3; Hussain, 2007; Sarat, 2010). Günümüzde yürütme erkini elinde tutanlar, norm ile istisna olanın yasal/anayasal düzlemlerde ve uygulamada birlikte, içiçe var oldukları daha karmaşık ve modüler OHAL rejimlerini hayata geçiriyorlar. Devletlerin istisnai önlem ve pratikleri, yalnızca OHAL ve sıkıyönetim gibi farklı istisna hallerine vakfedilmiş yasa ve anayasa maddeleriyle düzenlenmiyor. Birçok durumda OHAL yetkileri, görünüşte bambaşka konuları, siyasetleri ya da kurumları düzenleyen yasalar, tüzükler ve kararnamelerin içine yediriliyor ve istisnai önlemler bu kanuni metinler içinde saklanıyor. Üstelik Scheuerman'in (2006: 70) de belirttiği üzere ulusal hukuk sistemlerinin normal işleyişlerinin OHAL yetkileriyle kontamine edilişi çok yeni bir süreç de değil. Örneğin ABD'li bir grup liberal senatörün 1974 yılında hazırladıkları bir rapor, ABD hukuk sisteminde "bir zaman kısıtı olmaksızın yürütmeye çok geniş keyfi yetkiler tanıyan en azından 470 tane önemli olağanüstü hal yasa maddesi bulunduğunu göstermiştir" (ABD Senatosu, 1974: vi). Birleşmiş Milletler için 1982'de hazırlanan Questiaux raporu da "birçok paralel ve eşanlı OHAL" rejimini barındıran OHAL uygulamalarının "gittikçe daha kompleks hale geldiğinden" söz etmekteydi (aktaran Gross ve Ni Aolain, 2006: 309). Ayrıca birçok ülkede anayasalar, içerikleri, süreleri ve tanıdıkları istisnai yetkilerin farklılaştığı iki ya da daha çok OHAL rejimi öngörmekteler. Örneğin, Portekiz anayasası, farklı koşullarda ilan edilecek kuşatma hali ile OHAL arasında ayrımlar gözetirken birçok Latin ve Güney Amerika ülkesinde anayasalar, "dokuzdan az olmamak üzere farklı istisna halleri" (Gross ve Ni Aolain, 2006: 41-42) tanımlıyorlar. Norm/istisna ikilemini iyice karmaşıklaştıran bu çok çeşitli anayasal OHAL yetkilerinin var olması durumuna Almanya, Kanada ve Hollanda gibi yerleşik demokrasilerde de rastlanıyor.

OHAL ve istisnacılık politikalarının, 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarından bu yana hem gelişmekte olan ülkelerde hem de liberal Batı demokrasilerinde yükselişte olduğu genel kabul gören bir kanı. Bu nedenle, istisna halinin kalıcılaştığı, norm haline geldiği düşüncesi, eleştirel sosyal bilimlerde ve solda neredeyse sorgulanmayan bir önkabule dönüştü (Hardt ve Negri, 2004: 7; Agamben, 1998, 2005; Bigo vd., 2008). Oysa, 11 Eylül saldırıları sonrasında yerleşik demokrasilerde ve hibrit rejimlerde olan şey, istisna olanın kalıcılaşmasından ziyade norm ile istisnai olanın, birlikte ve içiçe var oldukları modüler OHAL rejimlerinin yaygınlaşmalarıdır. Bu rejimlerde olağanüstü yürütme yetkileri ve istisnai önlemler, hukuk düzeninin olağan politika ve kurumlarıyla birbirlerini tamamlayacak şekilde eşanlı ya da dönüşümlü olarak uygulanırlar. Bir başka deyimle istisna olan, Schmitt ve Agamben gibi düşünürlerin iddia ettikleri üzere mutlaka normun geçersiz kılınması ya da inkârıyla değil, bizzat normu tanımlayan hukuki, politik ve toplumsal kurumlar eliyle bir yönetim teknolojisi olarak hayata geçmektedir.

Bu noktada şu sorulabilir: Modüler OHAL rejimleri, salt günümüze özgü rejimler midir? 19. ve 20. yüzyıllarda hayata geçirilen OHAL yönetimlerinde benzer özellikler yok mudur? Modüler OHAL rejimi, elbette tümüyle yeni bir olgu değildir. Aslında hukuki normlarla norm dışı uygulama ve yasamanın içiçe geçmişliği olgusu uzun yıllara dayanmaktadır. Ancak günümüzde modüler OHAL rejimlerinin çok daha yaygınlaştıkları, çok daha hızlı ve sıklıkla yürürlüğe konabildikleri ve parlamentoların gittikçe zayıflamalarıyla birlikte yürütmenin sınırlanması imkânlarının alabildiğine daraldığı gözlemlenmektedir. Yaşadığımız Covid-19 pandemisinin de gösterdiği üzere yerleşik liberal demokrasilerde ve hibrit rejimlerde hükümetler, "normal" ve olağanüstü yöntemler arasında kolaylıkla ve hızla geçiş yapabilmekteler ve mevcut yasal/anayasal imkânlarla çözebilecekleri meselelerde bile olağanüstü yetki ve araçlara başvurmaktadırlar. Macaristan parlamentosunun 30 Mart 2020'de Viktor Orbán hükümetine ülkeyi süresiz olarak kararnamelerle yönetme yetkisi vermesi, bu eğilimin örneklerinden biridir (BBC Türkçe, 30 Mart 2020). Nasser Hussain'in ortaya

koyduğu üzere, ABD'de 11 Eylül sonrası dönemde "belirli bir suçlama olmaksızın yüzlerce insanın süresiz tutuklu kalmasını mümkün kılan, istisnai önlemlerin kullanılması değil günlük bir önlemin birden çok kez kullanılmasıydı" (Hussain, 2007: 751). Bu tür pratikleri ve olağanüstü hale dair karmaşık yasa ve düzenlemeleri inceleyince şu sonuca varmak mümkün görünüyor: "Normal ile olağanüstü olanı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak, çoğunlukla inandırıcı değildir ve ikisi arasındaki farkı ortaya koyabilmek, imkânsız olmasa da çok güçtür. Aslında istisna, hemen hemen hiçbir zaman istisna değildir" (Gross, 2003: 1011).

Modüler OHAL rejimlerinin sürdürülmesi ve güvenlikleştirme

Yürütme gücünü elinde tutanlar, istisnai önlemlerin gerekliliğini, hayatiyetini ve aciliyetini vurgulayan ve olağanüstü yetkileri ve pratikleri genişletmeyi amaçlayan bir dizi söylemi dolaşıma sokarlar. Bu tür söylemler, harekete geçirme salahiyetine sahip olabilmek için doğası gereği genellikle güvenlikleştirici olmalıdırlar. Hanrieder ve Kreuder-Sonnen'in (2014: 335) ileri sürdükleri gibi güvenlikleştirme ve istisna pratikleri, birbirlerini döngüsel bir mantık ve süreç içinde meşrulaştırır, pekiştirir ve sürdürürler. Yürütme erki, çoğunlukla hükümetler, istisnai pratikleri ve olağanüstü hal yetkilerini devreye sokmak ve meşrulaştırmak amacıyla genellikle kesintisiz bir güvenlikleştirmeye başvurur. Öte taraftan istisna pratikleri, güvenlikleştirmeyi mümkün, meşru ve hatta makbul kılan siyasi, hukuki ve ekonomik koşulları yeniden üretirler. İstisnacılık, çoğu durumda "tasvir edilen güvenlik tehdidine karşı mücadele edebilmek için yetkilerini genişleten" yürütmenin güçlenmesine katkıda bulunur. "Kurumlardaki bu tür dönüşümler, güvenlik ve olağanüstü hal dilinin yeniden yürürlüğe sokulmasını kolaylaştırır ve böylelikle daha fazla meselenin güvenlikleştirilmesinin yolunu açar" (Hanrieder ve Kreuder-Sonnen, 2014: 335).

İç ve dış siyasi meselelerin sürekli güvenlikleştirildiği OHAL rejimlerinde norm ile istisna hali arasındaki siyasi ve hukuki sınırlar gittikçe geçirgenleşir, incelir ve zamanla fark edilmez hale gelir.

Olağan ile olağanüstü olan arasında oluşan bu muğlak gri alanda toplumların, uygulanan siyasetlerin ne ölçüde makul, kabul edilebilir ve haklı görülebilir olduğuna karar vermeleri güçleşir. Zira aslında toplum "bir tür olağanüstü hal nosyonu ile yaşamaya koşullanır ve bu da devletlerin gerektiği zaman ve gerektiği sürece bir üst seviyedeki olağanüstü hal rejimine "terfi etmesini" kolaylaştırır" (Neocleous, 2008: 68). Daimi bir güvenliksizlik ve belirsizlik, istisnai pratiklerin ve genişletilmiş yürütme yetkilerinin gitgide normalleştiği ve kurumsallaştığı bir OHAL zihniyetini besler ve ondan beslenir. Bu durum, iktidar sahiplerine dilediklerinde norm ile istisnai tedbirler arasında kolaylıkla geçiş yapabildikleri ve istisna halini gerektirmiş olan kriz ortadan kalktıktan sonra da olağanüstü yetkileri ellerinde tutabildikleri uygun bir ortam sağlar. Norm ve istisna olan ayrımının kamusal söylem ve pratikte bu şekilde muğlaklaşmasıyla muktedirler, olağan dışı güç ve yetkiler kullanırken bile kendilerini hukuk düzeninin koruyucuları gibi sunabilirler. Dolayısıyla sürekli varoluşsal tehditler, terör, teröristler gibi kavramlarla olağan-olağanüstü ayrımının muğlaklaştırılması, bilinçli bir siyasi eylemdir ve kriz zamanlarıyla sınırlı değildir.

Türkiye'nin modüler OHAL rejimi

Daha önce belirttiğim üzere 21 Temmuz 2016'da başarısız bir darbe girişiminin hemen ardından Türkiye'de OHAL ilan edildi ve toplamda yedi kez uzatılarak Temmuz 2018'e kadar ülke resmen OHAL ile yönetildi. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine OHAL resmen sona ermeden hemen önce 9 Temmuz 2018'de geçiş yapıldı ve o günden beri ülke esas olarak Cumhurbaşkanlığı karar ve kararnameleriyle yönetiliyor. Bu son derece merkezileşmiş başkanlık rejiminde devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ayrımlar neredeyse tümüyle yok edildi, "denge ve denetim tamamen devreden çıkarıldı" (Yokuş, 2018: 21). 24 Haziran 2018 tarihinde birlikte yapılan milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CB seçilen Erdoğan'ın 9 Temmuz 2018'de göreve başlamasıyla CHS yürürlüğe girmiş oldu. Erdoğan, göreve başlar başlamaz

10 Temmuz 2018'de ilk üç kararnamesini yayımlayarak cumhurbaşkanlığının yanı sıra bakanlıkların ilke ve işleyişini yeniden düzenledi. OHAL'in resmî olarak kaldırıldığı 19 Temmuz 2018'e kadar dokuz CBK daha yayımlandı ve önceki parlamenter sistemde hükümete tanınan yürütme yetkilerinin CB'ye devredilmesi sağlandı. O tarihten itibaren Türkiye, bilfiil KHK'ların yerini alan CBK'larla yönetilir duruma geldi ve yürütmeye tanınan bu son derece geniş yasama yetkisi modüler OHAL rejiminin temel dayanaklarından birini oluşturdu. 10 Temmuz 2018'den bu yana yetmiş yedi tane CBK ve beş binden fazla CB kararı yayımlandı.[1] KHK'lar ve CBK'larla, savunma ve güvenlik başta olmak üzere devletin kilit önemdeki tüm kurumları yeniden yapılandırıldı, bakanlıkların örgütsel yapıları, görev ve yetkileri yeniden tanımlandı, doğrudan cumhurbaşkanına bağlı ve ikinci bir kabine gibi görev yapan çeşitli kurullar oluşturuldu.

Tüm bunların toplum nezdinde meşrulaştırılması ve bu modüler OHAL rejiminin sürdürülebilmesi amacıyla AKP ve iktidar ortağı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) yetkilileri, özünde siyasi olan birçok konuyu varoluşsal tehditler alanına taşıyarak beka sorununa dönüştürmekteler. 2016 Temmuz'undan bu yana hemen her önemli iç ve dış politika olayının güvenlikleştirilmesi, norm ve istisna hali ayrımının ülkede gün geçtikçe muğlaklaştığı, toplumun sürekli bir acil durum hissiyatıyla yaşamaya koşullandırıldığı bir yönetimin sürmesini mümkün kılıyor. İktidar sahiplerince Türkiye'ye hayati tehditler olarak tasvir edilen meseleler arasında darbe teşebbüsü ve FETÖ, 2017 anayasa referandumu, 2018 ve 2023 parlamento ve cumhurbaşkanlığı, 2019 yerel seçimleri, Suriye'deki etkin Kürt varlığı, Batı'yla ilişkiler, 2020 yazında yaşanan ve halen askıda kalan Doğu Akdeniz krizi gibi birçok konu bulunuyor. Ayrıca sürekli gündemde tutulan terörle mücadele söylemi ve operasyonları, muhalif partilere ait belediyelere bu kapsamda kayyum atanması, soruşturmalar başlatılması gibi uygulamalar da güvenlikleştirme pratikleri arasında yer alıyor. Her gün sayısız örneğine tanık olduğumuz bu güvenlikleştirme söylem ve pratiklerini makale uzun-

1 Haziran 2023 itibariyle 148 adet CBK ve 7316 adet cumhurbaşkanı kararı yayımlandı.

luğundaki bir çalışmada kapsamak mümkün ve anlamlı değildir. Bunun yerine makalenin geri kalanında yürütmenin, KHK'lar ve CBK'lar vasıtasıyla devletin güvenlik aygıtını nasıl yeniden inşa ettiği üzerinde durulacaktır. Zira askerî ve sivil kanatlarıyla devletin güvenlik aygıtının yeniden yapılandırılmasına, Türkiye'de modüler OHAL rejiminin sürdürülebilmesi ve güçlendirilmesi açısından hayati bir önem ve öncelik addedildi. Bu da güvenlikleştirici siyasetin bir gereği ve sonucuydu. Bu doğrultuda çok sayıda kanunda yapılan değişikliklerle cumhurbaşkanı, devletin güvenlik aygıtının barış ve savaş zamanlarında birkaç istisna dışında yetkileri sınırlandırılmamış tek otoritesi haline geldi. Bu alanda bir yetki paylaşımının ya da sınırlandırılmasının rejim için bir beka tehdidi olarak görüldüğü anlaşılıyor. Güvenlik aygıtını yeniden şekillendiren bu KHK'lara ve CBK'lara şimdi biraz daha yakından bakalım.

OHAL ilanından hemen sonra yayımlanan 669 sayılı KHK ile 1325 sayılı Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Görev ve Teşkilatı Hakkındaki Kanunda değişiklikler yapıldı; askerî kanadın yetkileri zayıflatılarak MSB güçlendirildi (*Resmî Gazete*, 31 Temmuz 2016). Kara, hava ve deniz komutanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılarak Genelkurmay Başkanlığı'nın kendisi gibi MSB'ye bağlandı. Kararnamenin 36. maddesinde "Cumhurbaşkanı, Başbakan gerekli gördüklerinde Kuvvet Komutanları ile bağlılarından doğrudan bilgi alabilir ve bunlara doğrudan emir verebilir. Verilen emir herhangi bir makamdan onay alınmaksızın derhal yerine getirilir" ibaresine yer verildi (669 sayılı KHK, 31 Temmuz 2016). 10 Temmuz 2018'de *Resmî Gazete*'de yayımlanan 1 sayılı CBK ile bu maddeden başbakan ibaresi çıkarılarak bu konudaki yetkiler salt CB'ye tanındı (*Resmî Gazete*, 10 Temmuz 2018). Genelkurmay başkanı, önce CB'ye bağlandı; ancak beş gün sonra yayımlanan 4 sayılı CBK ile ilk kararnamede değişiklik yapılarak Genelkurmay Başkanlığı, milli savunma bakanına bağlandı.

Benzer değişiklikler, 926 sayılı TSK Personel Kanunu'nda ve 1324 sayılı Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun'da 669, 671 ve 703 sayılı KHK'lar ile yapıldı. Genelkurmay Başkanlığı'nın yapısında ve işleyişinde köklü değişiklikler meydana getiren bu kararnameler ile genelkurmay başkanının kuvvet ko-

mutanlarının atanmasından subay ve astsubayların yurtdışı izinlerini kullanmasına ilişkin olanlara kadar irili ufaklı birçok konuda yetkileri kısıtlandı. Genelkurmay başkanı, daha önce barışta ve savaşta TSK'nın komutanı olarak görev yaparken 671 sayılı KHK'yla bu yetkileri savaş zamanlarıyla sınırlandı ve barış zamanlarında TSK komutanın CB olduğu hükme bağlandı. 2017 referandumuyla yapılan değişiklikle anayasanın 104. maddesine CB, "milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır" ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil eder" ibaresi kondu (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı 2017). Ayrıca başta Milli Güvenlik Kurulu'na (MGK) olmak üzere devletin güvenlik kurumlarının yetki ve teşkilat yapısı gibi eskiden kanunlarla düzenlenen konular, artık CBK'larla düzenlenir hale geldi (Yokuş, 2018: 90).

926 sayılı TSK Personel Kanunu, 3201 sayılı Emniyet Teşkilat Kanunu ve 4652 sayılı Polis Yükseköğretim Kanunu gibi pek çok kanunda değişiklikler getiren 703 sayılı KHK, bakanlar kurulunun, bakanlıkların ve diğer kurumların elinde olan yetki ve görevleri CB'ye devrederek CB'nin güvenlik alanındaki yetkilerini daha da pekiştirdi (*Resmî Gazete*, 9 Temmuz 2018). Önceleri askeriyenin bünyesinde bulunan Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı, artık askerî değil genel kolluk kuvvetleri olarak tanımlandı. Bu komutanlıklar, 668 ve 674 sayılı KHK'lar ile İçişleri Bakanlığı'na bağlandı ve yalnızca savaş ve askerî seferberlik durumlarında silahlı kuvvetlere ve Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olmalarına karar verildi (Akça vd., 2018: 14-15). 667 ve 681 sayılı KHK'lar ile TSK bünyesindeki tüm subay ve astsubayların, uzman jandarmaların, memurların, doktorların ve tüm diğer çalışanların hakları, istihdam koşulları ve işten çıkarılmalarına dair oldukça ayrıntılı düzenlemeler yapıldı ve bu konulardaki yetkiler Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınarak Milli Savunma ve İçişleri Bakanlıklarına devredildi. Tüm bakanlar CB tarafından atandıkları ve görevden alındıklarından CB, üst düzey güvenlik bürokrasisinin şekillenmesinde yegâne söz sahibi haline gelmiş oldu.

669 sayılı KHK ile aynı zamanda Yüksek Askerî Şura'nın (YAŞ) yapısında değişikliğe gidildi. Jandarma ve sahil güvenlik komu-

tanları şuradan çıkarılırken içişleri, adalet ve dış işleri bakanları YAŞ'ın yeni üyeleri oldular. Yapılan değişikliklerle YAŞ içinde genelkurmay başkanı ve yardımcısının yetkileri kısıtlanırken milli savunma bakanının görev ve yetkileri genişletildi. 15 Temmuz 2018 tarihli 8. CBK ile hazine ve maliye bakanıyla milli eğitim bakanının da üye olmasıyla YAŞ'ta sivillerin oranı ve etkisi iyice arttı (*Resmî Gazete*, 15 Temmuz 2018). YAŞ'ın, CB'nin şuraya başkan olarak belirlediği CB yardımcısının çağrısıyla toplanacak olması, onun askeriye üzerindeki hâkimiyetini daha da güçlendirdi. Zira hangi general ve amirallerin terfi edeceklerine, hangilerinin emekli olacağına veya görev sürelerinin uzatılacağına, bir başka deyimle askerî bürokrasinin zirvesinin nasıl oluşacağına YAŞ toplantılarında karar verilmektedir. Normal koşullarda sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi açısından olumlu karşılanması gereken bu tasarruflar, gerçekleştiriliş biçimleri ve amaçları itibariyle sivilleşmeden ziyade yeni bir vesayet odağı yaratmaya hizmet etmektedirler.

Askerî yargının alanı da oldukça daraltıldı. 25 Ağustos 2017'de yayımlanan 694 sayılı KHK ile "Askerî Hâkimler Kanunu, Askerî Yargıtay Kanunu ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu yürürlükten kaldırıldı" Zaten 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan anayasa değişikliği referandumuyla Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve diğer askerî mahkemeler kaldırılmış, bu mahkemelerde görev yapan hâkimler MSB'de görevlendirilmişlerdi (Akça vd., 2018: 38). Yine 694 sayılı KHK ile 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve MİT Kanunu'nun pek çok maddesinde değişikliğe gidilerek kanundaki başbakan ifadelerinin çoğu CB olarak değiştirildi; böylelikle istihbarat alanında başbakanın yetkileri cumhurbaşkanına devredildi ve MİT doğrudan cumhurbaşkanına bağlandı (*Resmî Gazete*, 25 Ağustos 2017). Aynı KHK ile MİT başkanının doğrudan CB tarafından atanması karara bağlandı. 10 Temmuz 2018'de yayımlanan 3 sayılı CBK ile MİT başkanı, devlet denetleme kurulu başkanı ve üyeleri, merkez bankası başkanı ve büyükelçiler dahil olmak üzere üst kademe bürokrat ve kamu yöneticilerinin görev süresi, "atandıkları tarihte görevde bulunan CB'nin görev süresini geçemez" hükmüyle belirlenir hale gel-

di. Böylece üst düzey bürokratların kaderleri CB'ye sıkı sıkıya bağlanmış oldu (*Resmî Gazete*, 10 Temmuz 2018).

690 sayılı KHK ile iç güvenlik alanında çok sayıda düzenleme yapılarak belirlenen bölgelerin askerî yasak bölge ve özel güvenlik bölgesi (ÖGB) ilan edilmesi kolaylaştırıldı (*Resmî Gazete*, 29 Nisan 2017). Böylelikle gerek resmî OHAL devam ederken gerekse OHAL sonrasında görülen bir başka istisnai uygulama yürürlüğe girmiş oldu. Bu KHK'ya göre "Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı birliklerinin [...] konuşlu bulunduğu hizmet binaları, karakollar ve benzeri yerler", kendiliğinden ÖGB sayılmaktadır. Bu çerçevede oluşturulan ÖGB'lerin "sınırları İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenir" (*Resmî Gazete*, 29 Nisan 2017). Dahası 700 sayılı KHK ile CB'ye ve acil durumlarda valilere, geçici bir süreyle ve terörle mücadele operasyonları çerçevesinde geçici ÖGB ilan etme yetkisi tanındı (*Resmî Gazete*, 7 Temmuz 2018). Nitekim son yıllarda özellikle Kürt nüfusun yoğun olduğu illerde bazı bölgelerin sık sık geçici ÖGB ilan edildiğine tanık olunmaktadır. Örneğin, Tunceli Valiliği, bu yetkisini kullanarak 1 Kasım 2017 ile 1 Eylül 2018 arasında 30 farklı bölgeyi (*Star*, 2018), 1 Ocak ile 16 Ocak 2021 arasında ise 29 bölgeyi (Tunceli Valiliği, 2020) geçici ÖGB ilan etti. Aynı şekilde Bitlis merkez ile Mutki, Hizan ve Tatvan ilçelerinde bazı alanlar 1 Ocak-31 Aralık 2022 arasında geçici ÖGB ilan edildi (*Gazete Manifesto*, 2022).

İlgili kanunlarla çeşitli cumhurbaşkanı kararına dayandırılan bu uygulamalar, vatandaşların "can ve mal güvenliğinin sağlanması" ve "emniyet ve asayiş temin etmek" gibi güvenlikleştirici söylemlerle açıklanmaktadır. İstisnai nitelikte olması gereken ÖGB ilanları, resmî OHAL dönemiyle sınırlı kalmamış, sonrasında da devam etmiş, bölgede rutin uygulamalar haline gelmiştir. Bu arada 442 sayılı Köy Kanunu'nda yapılan değişikliklerle geçici köy korucularının statülerinde önemli değişiklikler oldu ve görev alanları ve yetkileri genişletildi. Önceleri yalnızca kırsal alanlarda görevlendirilen geçici köy korucularının görev alanı, 674 sayılı KHK ile vali veya kaymakamın onayıyla "geçici ve süresi belirli olarak köy hudutları dışına genişletilebilir ve görev yerleri değiştirilebilir" hale geldi (674 sayılı KHK, *Resmî Gazete*, 1 Eylül 2016). Daha da önem-

li bir değişiklik ise 676 sayılı KHK (*Resmî Gazete*, 29 Ekim 2016) ile geçici köy korucusu ifadesinin güvenlik korucusu olarak değiştirilmesi ve bu kadronun daimi bir kadro olarak devletin güvenlik aygıtına dahil edilmesi oldu (Akça vd., 2018: 42).

Oldukça çarpıcı olan bir başka istisna da hükümetin OHAL süresince çıkardığı KHK'lar kapsamında aldığı kararlar ve yaptığı uygulamalar için "açıkça hukuka aykırı olsalar bile" (Akça vd., 2018: 66) idare mahkemelerinin yürütmeyi durdurma kararı veremeyeceğinin ilk iki KHK ile (667 ve 668) karara bağlanması oldu. 667 ve 668 sayılı KHK'larla oldukça geniş bir sorumsuzluk ve ceza muafiyeti rejimi hayata geçirildi. Buna göre darbe teşebbüsü ve terör eylemlerinin bastırılması kapsamında karar alan, karar ve tedbirleri icra eden, her türlü adli ve idari önlemler kapsamında görev alan kişiler ile OHAL süresince yayımlanan KHK'lar kapsamında karar alan ve görev yerine getiren kişilerin bu kapsamdaki görev ve fiilleri nedeniyle hukuki, idari, mali ve cezai sorumluluğunun doğmayacağı hükme bağlandı (Akça vd., 2018: 66). 24 Aralık 2017'de *Resmî Gazete*'de yayımlanan 696 sayılı KHK, bu dokunulmazlık rejiminin kapsamını tehlikeli şekilde genişletti. Buna göre Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsüyle ve terör eylemleri ile bunların devamı niteliğindeki eylemlerin bastırılmasında görev alan, karar veren resmî görevli olsun olmasın hiç kimse hakkında hukuki ve cezai soruşturma yürütülemeyeceği hükme bağlandı. Akça vd.'nin dikkat çektiği üzere "bunların devamı niteliğindeki eylemler" ifadesi tehlikeli bir muğlak alan yaratmakta zira barışçıl gösteriler dahil pek çok muhalif eylemin, darbeyle ya da terörizmle ilişkilendirilmesine olanak tanımaktadır (Akça vd., 2018: 67). Güvenlikleştirici söylemlerle meşrulaştırılan, muğlak, belirsiz ve öngörülemez bir alan yaratan bu istisnai yetkiler, Türkiye'de OHAL'in görünürde kaldırılmasından sonra da kanunlardaki yerini korudu ve modüler OHAL rejiminin temelini oluşturdu.

Sonuç

Türkiye'de son yıllarda yükselen otoriterleşme, popülizm, demokratik geriye gidiş ve OHAL uygulamaları üzerine gittikçe büyüyen

bir literatür oluşmaya başladı (bkz. Akkoyunlu ve Öktem, 2016; Arslanalp ve Erkmen, 2020; Esen ve Gümüşçü, 2016; Göztepe, 2018). Hukuk, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinlerden beslenen bu çalışmalar, çeşitli kavram ve kuramsal çerçeveler kullanarak ülkede oluşan toplumsal ve siyasal yapının niteliklerini daha iyi anlamamıza imkân sağlıyorlar. Ancak birkaç istisna dışında bu çalışmalar, Türkiye'de bugün deneyimlediğimiz siyasi rejimin (bu makalenin kavramsallaştırmasıyla modüler OHAL rejimi), hangi söylemsel ve diğer araçlarla meşrulaştırıldığı, hukuki, politik ve ekonomik ne tür mekanizmalarla yeniden üretildiği ve kurumsallaştığı üzerinde durmuyorlar. Popülizm, rekabetçi otoriterlik gibi kavramlar, betimleyici olmanın ötesinde rejimin idamesini mümkün kılan güç/hâkimiyet ilişkilerini çözümleyebileceğimiz bir perspektif sunmaktan uzaklar. Oysa bu modüler OHAL rejiminden çıkışın önkoşulu, tam da onun dayandığı söylemsel, kurumsal, hukuki ve ekonomik araçları açıkça kavramaktır.

Bu çalışma, modüler OHAL rejimlerinin yeniden üretilmesinde kurucu bir pratik olarak güvenlikleştirici söylem ve eylemlerin önemini ortaya koyuyor. Norm ve istisna olanın aralarındaki ayrımların muğlaklaştığı modüler OHAL rejimleri, hükümetler, devlet başkanları gibi yürütme erkini temerküz etmiş aktörlerin kesintisiz güvenlikleştirme söylem ve pratikleriyle inşa ediliyor ve sürdürülüyorlar. İç ve dış siyasi olayların ve aktörlerin sürekli güvenlikleştirildiği bu rejimlerde norm ile istisna hali arasındaki siyasi ve hukuki sınırlar gittikçe daha geçirgenleşiyor, inceliyor ve zamanla görünmez oluyor. Güvenlikleştirici söylem ve pratiklerle sürekli alarm halinde tutulan toplumların, geniş yürütme yetkilerinin, olağanüstü önlemlerin ve istisnacı pratiklerin ne ölçüde makul, kabul edilebilir ve haklı görülebilir olduklarına karar vermeleri güçleşiyor. Bu muğlaklık da iktidar sahiplerine dilediklerinde norm ile istisnai tedbirler arasında kolaylıkla geçiş yapabilecekleri uygun bir ortam sağlıyor. İstisna halini gerektirmiş olan kriz ortadan kalktıktan sonra da olağanüstü yetkileri ellerinde tutabilmelerine zemin hazırlıyor.

Günümüzde birçok yerleşik ve hibrit demokraside artan sıklıkla tanıklık ettiğimiz olgu, olağanüstü yürütme yetkilerinin ve hu-

kukun üstünlüğünün aynı anda ya da birbirlerini tamamlayacak şekilde içiçe geçtikleri modüler OHAL rejimlerinin yaygınlaşmasıdır. Bu rejimlerde yasaya eşdeğer istisnai hükümler getiren yürütme kararnameleri ve her zamanki yasal düzenlemeler, olağan ve olağanüstü tedbirler, siyasetler ve kurumlar birbirleriyle dönüşümlü ve/veya eşanlı olarak birlikte kullanılabilmektedirler. Böylelikle norm ile istisnai olan arasındaki ayrımlar gittikçe muğlaklaşmakta, olağanüstü önlem ve siyasetler, gündelik veya "her zamanki kurum ve değerlerle" sürdürülmektedir. Bu da demokratik norm ve kurumlar görünüşte yürürlükteyken iktidar sahiplerinin, olağanüstü güç ve yetkileri ellerinde tutabilmelerini mümkün kılmaktadır. Bir başka deyimle istisna olan, Schmitt ve Agamben gibi düşünürlerin iddia ettikleri üzere mutlaka normun geçersiz kılınması ya da inkârıyla değil bizzat normu tanımlayan hukuki, politik ve toplumsal kurumlar eliyle bir yönetim teknolojisi olarak hayata geçmektedir.

Küresel siyasette tanık olunan bu eğilim, Türkiye bağlamında kendisini rejimin temel niteliklerini dönüştürmeyi amaçlayan ve bunda hatırı sayılır bir mesafe de alan kapsamlı bir siyasi program olarak göstermektedir. Bu program, Türkiye'de başarısız darbe girişimi nedeniyle ilan edilen OHAL ile başlamış, parlamenter rejimden CHS'ye geçişi sağlayan anayasal değişikliklerle kurumsallaşmış ve tek yürütme erki haline gelen CB'ye tanınan olağanüstü yetkilerle kökleşmiştir. Temmuz 2016 ile Temmuz 2018 yılları arasında hükümet, devletin bekasına yönelik tehditlerin çoğaldığı gerekçesiyle OHAL'i defalarca uzattı ve bu süreçte ülkeyi meclisin denetimine tabi olmayan KHK'larla yönetti. OHAL süresince ve OHAL resmen kaldırıldıktan sonra toplumun muhalif kesimlerine yönelik baskı ve yıldırma politikaları dozajı hiç düşmeyen güvenlik ve terör söylemleriyle sürdürüldü-sürdürülmekte. Gösteri ve toplantıların kamu güvenliği gerekçesiyle sık sık yasaklanmaları, muhalif politik aktivizmin kriminalize edilmesi, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması veya tümüyle ihlal edilmesi ve toplumun herhangi bir kesiminin milli güvenliğe tehdit olarak ilan edilmesi yaygın uygulamalara dönüştü. Güvenlikleştirme iklimini besleyecek şekilde duruma göre üniversi-

te öğrencileri, akademisyenler, ekonomistler veya LGBT aktivistleri kolayca terörist olarak damgalanıyor ve bir anda varoluşsal tehdit unsuruna dönüşebiliyorlar. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne "terör örgütü bağlantısı" olan kişileri işe aldığı gerekçesiyle bakanlığının açtığı soruşturmayı anlatırken "Türkiye'yi alarmda tutmak zorundayız" (Diken, 2021) şeklinde ifade ettiği güvenlikleştirici OHAL siyaseti tüm hızı ve yoğunluğuyla devam ediyor. Özünde siyasi, ekonomik ya da kültürel meselelerin devletin ve ulusun beka sorunlarına dönüştürülmesi, güvenliksizlik, belirsizlik ve aciliyet zihniyetinin toplumu esir almasına yol açıyor.

Türkiye deneyimi, yasal ve anayasal sonuçları dikkate alındığında acil durum mantığının, salt geçici bir siyasal karar üretme biçimi olmadığı, kalıcı kurumsal sonuçlar yarattığı gözlemini doğrulamaktadır (Doty, 2007: 335). Nitekim resmî OHAL döneminde çıkarılan bazı KHK'ların geçerlilik süreleri OHAL kaldırıldıktan iki yıl sonraya değin uzatıldı. Ayrıca KHK'lar, devletin yapısını, örgütlenme şemasını ve işleyişini yeniden belirleyen, temel hak ve özgürlükleri yeniden düzenleyen kalıcı yasalara dönüştürüldü. CHS'ye geçişle birlikte yürütmeye tanınan istisnai güç ve yetkilerle istisnacı pratikler, hukuksal ve siyasal düzen içinde rutinin ve normun bir parçası haline geldiler. Bugün Türkiye, efektif olarak Cumhurbaşkanlığı karar ve kararnameleriyle yönetilmektedir. Öyle görünüyor ki ülke, baskıcı politika ve söylemlerle demokratik alanı iyice daraltan, temel hak ve hürriyetleri askıya alan ve toplumu sürekli bir güvenlik endişesi içinde tutmayı amaç edinen bu modüler OHAL rejimine mahkûm edilmek isteniyor. Zira rejimin bu nitelikleriyle idamesi, bizatihi iktidar sahipleri için bir beka sorununa dönüşmüş durumda. Hukukun üstünlüğüne dayanan ve demokratik denge kurallarının işlediği bir sistem içinde ayrıcalıklı konumlarını, mevcut güç ve tahakküm ilişkilerini sürdüremeyeceklerinin farkındalar. Bu durumda bize düşense bu süreğen OHAL rejimiyle ve onun tüm dışlayıcı, baskıcı ve antidemokratik yöntem ve araçlarıyla bu ülkede hukuk düzeni yeniden inşa edilene değin mücadeleyi elden bırakmamak.

KAYNAKÇA

ABD Senatosu (1974), "Special Committee on National Emergencies. A Brief History of Emergency Powers in the United States", Washington, D.C.

Agamben, G. (1998), *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford: Stanford University Press.

— (2005), *State of Exception*, Chicago: University of Chicago Press.

— (2018), *Istisna Hali*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı.

Akça, I.; Algül, S.; Dincer, H.; Keleşoglu, E. ve Özden, B.A. (2018), "Olağanlaşan OHAL: KHK'ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri", İstanbul: Heinrich Böll.

Akkoyunlu, K. ve Öktem, K. (2016), "Existential insecurity and the making of a weak authoritarian regime in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4): 505-527.

Arslanalp, M. ve Erkmen, T.D. (2020), "Mobile emergency rule in Turkey: legal repression of protests during authoritarian transformation", *Democratization*, 27(6): 947-969.

Bigo, D.; Carrera, S.; Guild, E. ve Walker, R.B.J. (2008), "The changing landscape of European liberty and security: the mid-term report of the CHALLENGE project", *International Social Science Journal*, 59(192): 283-308.

BBC Türkçe (2020, 30 Mart), "Koronavirüs salgını: Macaristan Parlamentosu, hükümete süresiz OHAL yetkisi verdi", https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52098915

Buzan, B.; Wæver, O. ve Wilde, J. de (1998), *Security: A New Framework For Analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner.

Deutsche Welle Türkçe (2017), "Bir Grup 15 Temmuz Gazisi Yıl Dönümü Etkinliğine Katılmayacak", 15 Temmuz, https://p.dw.com/p/3wV8S

Diken (2021), "İBB'ye Teftişte Soylu'nun gerekçesi: Türkiye'yi alarmda tutmak zorundayız", 27 Aralık, https://www.diken.com.tr/ibbye-teftiste-soylunun-gerekcesi-turkiyeyi-alarmda-tutmak-zorundayiz/

Doty, R.L. (2007), "States of Exception on the Mexico-U.S. Border: Security, 'Decisions', and Civilian Border Patrols", *International Political Sociology*, 1: 113-137.

Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2016), "Rising competitive authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 37(9): 1581-1606.

Gazete Manifesto (2022), "Bitlis'te 'özel güvenlik bölgesi' ilanı", 4 Ocak, https://gazetemanifesto.com/2022/bitliste-ozel-guvenlik-bolgesi-ilani-478829/

Göztepe, E. (2018), "The permanency of the state of emergency in Turkey: The rise of a constituent power or only a new quality of the state?", *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 28: 521-534.

Gross, O. (2003), "Chaos and Rules: Should Responses to Violent Crises Always Be Constitutional?", *The Yale Law Journal*, 112(5): 1011-1134.

Gross, O. (2004), "The prohibition on torture and the limits of law", Sanford Levinson (der.), *Torture: A Collection*, Oxford: Oxford University Press, 229-256.

Gross, O. ve Ni Aolain, F. (2006), *Law in Times of Crisis Emergency Powers in Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hanrieder, T. ve Kreuder-Sonnen, C. (2014), "WHO decides on the exception? Securitization and emergency governance in global health", *Security Dialogue*, 45(4): 331-348.

Hardt, M. ve Negri, A. (2004), *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York: Penguin.

Hussain, N. (2007), "Beyond Norm and Exception: Guantánamo", *Critical Inquiry*, 33 (4): 734-753.

Huysmans, J. (2006), "International Politics of Exception: Competing Visions of International Political Order Between Law and Politics", *Alternatives*, 31(2): 135-165.

İnsan Hakları Ortak Platformu (2018), "Updated Situation Report-State of Emergency in Turkey 21 July 2016-20 March 2018", http://www.ihop.org.tr/en/wp-content/uploads/2018/04/SoE_17042018.pdf

Kuo, M.S. (2020), "From Institutional Sovereignty to Constitutional Mindset: Rethinking the Domestication of the State of Exception in the Age of Normalization", R. Albert ve Y. Roznai (der.), *Constitutionalism Under Extreme Conditions: Law, Emergency, Exception*, Springer: 21-40.

Lazar, N.C. (2009), *States of Emergency in Liberal Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mehozay, Y. (2014), *Between the Rule of Law and States of Emergency: The Fluid Jurisprudence of the Israeli Regime*, Albany: State University of New York Press.

Milliyet (2016), "İçişleri Bakanı Ala: 8 bin 113 Kişi Tutuklandı", 27 Temmuz, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/icisleri-bakani-ala-8-bin-113-kisi-tutuklandi-2284960

Neocleous, M. (2008), *Critique of Security*, Edinburgh: Edinburg University Press.

Resmî Gazete (31 Temmuz 2016), Sayı 29787, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731.htm

— (1 Eylül 2016), Sayı 29818, Mükerrer https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901M1.htm

— (29 Nisan 2017), Sayı 30052, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/ 04/ 20170429.htm

— (25 Ağustos 2017), Sayı 30165, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170825.htm

— (7 Temmuz 2018), Sayı 30471, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707.htm

— (9 Temmuz 2018), Sayı 30473, 3. Mükerrer, https://www.resmigazete. gov.tr/eskiler/ 2018/07/20180709M3.htm

— (10 Temmuz 2018), Sayı 30474, https://www.resmigazete.gov.tr/ eskiler/2018/07/20180710.htm

— (15 Temmuz 2018), Sayı 30479, https://www.resmigazete.gov.tr/ eskiler/2018/07/20180715.htm

Sarat, A. (der.) (2010), *Sovereignty, Emergency, Legality*, Cambridge: Cambridge University Press.

Scheppele, K.L. (2008), "Legal and Extra-Legal Emergencies", Keith E. Whittington, R. Daniel Kelemen ve Gregory A. Caldeira (der.), *Oxford Handbook of Law and Politics*, Oxford: Oxford University Press, 165-185.

Scheuerman, W.E. (2006), "Survey Article: Emergency Powers and the Rule of Law After 9/11", *The Journal of Political Philosophy*, 14(1): 61-84.

Schmitt, C. (1922/1985), *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, Chicago: University of Chicago Press.

— (1921/2014), *Dictatorship: From the Origin of the Modern Concept of Sovereignty to Proletarian Class Struggle*, Cambridge: Polity Press.

Schwab, G. (1989), *The Challenge of The Exception*, New York: Greenwood Press.

Star (2018), "Tunceli'de bazı alanlar geçici özel güvenlik bölgesi ilan edildi", 31 Ocak, https://www.star.com.tr/guncel/tuncelide-bazi-alanlar-gecici-ozel-guvenlik-bolgesi-ilan-edildi-haber-1303965/

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2017), "Görev ve Yetkiler", https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/gorev_yetki/

Tunceli Valiliği (2020), "Geçici Özel Güvenlik Bölgesi İlanı", 31 Aralık, http://www.tunceli.gov.tr/gecici-ozel-guvenlik-bolgesi-ilani-30

Yokuş, S. (2018), "Elections and the Presidential System in Turkey: Is A Return to Democratisation Possible in This New Period?", Democratic Progress Institute, https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2018/09/4.April2019 SevtapYokuşAugustAssessment2018-Proof2-WEB.pdf

TÜRKİYE'DE PROTESTO ALANININ GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ: PROTESTO YASAKLARI VE MOBİL OHAL YÖNETİMİ[1]

MERT ARSLANALP - T. DENİZ ERKMEN

Giriş

Geçtiğimiz on beş sene içinde Türkiye'nin geçirdiği otoriterleşme sürecinin (Başer ve Öztürk, 2017; Bedirhanoğlu vd., 2020; Borsuk vd., 2022; Esen ve Gümüşçü, 2016; Kaygusuz, 2018; Somer, 2016) önemli fakat yeterince çalışılmayan veçhelerinden biri protesto alanının artan güvenlikleştirilmesi oldu. Her ne kadar Türkiye'de protestoların bir güvenlik meselesi olarak görülerek bastırılmasının sadece AKP dönemi ile kısıtlanamayacak uzun bir tarihçesi olsa da (Yonucu, 2021) AB reformları çerçevesindeki protesto hakkına yönelik mevzuat değişimleri ve daha önemlisi uygulamadaki görece ve parçalı "liberalleşme" ile 2000'lerin başında kısa bir dönem için genişleyen protesto alanı (Atak, 2017; Uysal, 2017), otoriterleşmeyle paralel bir şekilde artan baskı pratiklerine maruz kaldı. Özellikle Gezi protestolarının ardından protestolar ve protestocular devletin en yüksek seviyelerinde mütemadiyen bir güvenlik riski olarak damgalandılar, suçlulaştırıldılar ve böylelikle cezalandırılmalarının önü açıldı (Atak ve della Porta, 2016; Gümrükçü, 2021).

1 Bu bölümün erken bir versiyonu *Birikim Güncel*'de yayımlanmıştır, bkz. https://birikimdergisi.com/guncel/10211 /mobil-ohal-yonetimi-ve-turkiyede-protesto-yasaklari .

Bu bölümde amacımız Türkiye'de protesto hakkının bu dönemde yaşadığı daralmanın izini sürerken, gittikçe yaygınlaştığını ve salgın sonrası dünyada daha da yaygınlaşabileceğini düşündüğümüz bir yönetme pratiğini ortaya koymak ve somut veriler ışığında incelemek. "Mobil OHAL yönetimi" diye adlandırdığımız bu pratiklerin otoriterleşen Türkiye'nin dönüşen rejimi için uygun bir araç olarak yaygınlaştığının altını çiziyoruz (Arslanalp ve Erkmen, 2020a). Bu çalışmada, her ne kadar bu pratikleri protesto alanındaki protesto yasakları üzerinden incelesek de mobil OHAL yönetiminin izinin genel bir yönetim pratiği olarak medyada, yargıda ve başka alanlarda da sürülebileceğini düşünüyoruz. Bu pratiklerin Türkiye'nin rekabetçi otoriter rejiminin bir aracı olarak, rejimin güvenlikleştirdiği kurumsal alanların denetim ve hesap sorma işlevlerinin iktidar açısından teşkil ettiği riskleri bertaraf etmesine yaradığını iddia ediyoruz. Aşağıda detaylı şekilde inceleyeceğimiz üzere mobil OHAL yönetimi pratiklerinin esnek, parçalı ve geçici niteliği, rejimin demokratik olma iddiasıyla otoriter pratikleri arasındaki gerilimleri yönetme ve bağdaştırma işlevi görmekte. Bu pratiklerin hangi kesimlere karşı ne zaman yöneldiği ise otoriter rejim koalisyonunun geçirdiği dönüşümleri yansıtıyor. Bir yandan da OHAL öncesi rejimin otoriterleşmesi ile etkileşim içinde artan bu OHALvari pratikler, Türkiye'de OHAL ve OHAL öncesi ve sonrası arasında devamlılık ve kırılmalara işaret ediyor (Arslanalp ve Erkmen, 2020b).[2]

Bu yazıda protesto alanındaki mobil OHAL yönetimi pratiklerini araştırma asistanlarımızla birlikte *Hürriyet* gazetesi ve *Bianet*'in online arşivlerini gün gün tarayarak oluşturduğumuz bir protesto yasakları veri setine dayanarak inceliyoruz. Bu veri seti 2007-2019 yılları arasında, başta valiler olmak üzere idarecilerin çoğu zaman protestolar gerçekleşmeden önce aldığı yasak kararlarını kapsıyor.[3] Fakat bu yasak kararlarından çok daha fazla olduğunu

2 OHAL ve OHAL öncesi/sonrası dönemleri arasındaki bu devamlılık ve değişimleri başka alanlar üzerinde inceleyen çalışmalar için bkz. Kaygusuz (2018), Gökarıksel ve Türem (2019), Yılmaz (2020), Tekin (2019).

3 Projede büyük emeği olan araştırma asistanlarımız, Elif Ünal, Eda Canımana, Elif Buse Doyuran, Melis İnce, Ural Berk Karaoğlanoğlu, Seren Selvin Korkmaz, Özlem Tunçel ve Ulaş Erdoğdu'ya çok teşekkür ederiz. Bu proje Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Projesi no 13661 tarafından desteklenmiştir.

düşündüğümüz, protestolara polis müdahalesi vakalarını içermiyor. Şüphesiz veri setimiz yasak evreninin tamamını da yansıtmıyor, sadece taradığımız iki gazetenin haber yaptığı yasakları kapsıyor.[4] Bu bakımdan paylaşacağımız istatistikleri birer alt sınır olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Protesto alanında mobil OHAL yönetimi

Geçtiğimiz yıllarda demokratik gerilime/tedrici otoriterleşme üzerine yapılan çalışmalar günümüz otoriterleşme süreçlerinin, temsili demokrasinin kurumlarını tamamen ortadan kaldırmadan, çoğu zaman bu kurumları şeklen koruyarak fakat içlerini boşaltarak gerçekleştiğini vurguladı (Bermeo, 2016; Cassani ve Tomini, 2020; Lührman ve Lindberg, 2019; Waldner ve Lust, 2018). Çalışmalar seçilmiş hükümetlerin formel ve enformel güç temellük etme stratejileri yoluyla liberal demokratik kurumların ve hakların zayıflatılarak, sistemin hesap sorma, dengeleme ve siyasal itiraz ve çekişme mekanizmalarının sekteye uğradığının ve çok partili seçimler devam etse de rejimin otoriterleştiğinin altını çizdi (Bermeo, 2016). Fakat bu süreçler otoriterleştirici aktörler açısından farklı amaçları dengelemek zorunda oldukları gerilimli süreçler (Robertson, 2010; Schedler, 2013). Zira bu aktörler iktidarlarını arttırmak ve korumak için bir yandan kurumsal ve siyasal rakiplerini demokratik normların kabul etmeyeceği şekillerde nötralize edip, temel yurttaşlık haklarını dahi sınırlamaya çalışırken, diğer yandan da içeride ve dışarıda meşruiyetlerini korumak için demokratik bir görüntü vermeye çalışmaktan geri durmuyorlar. Günümüz otoriterliğinin karşılaştığı meselelerden biri bu iki hedef arasındaki çelişki ve gerilimi olabildiğince etkili bir şekilde yönetmek. Çalışmalar bu çelişkileri yönetirken rejimlerin hukuku gitgide daha çok araçsallaştırdığına ve çoğu zaman otoriter pratiklerine yasal kisveler yaratabildiklerine dikkat çekiyor.[5] Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra otoriterleşme süreç-

4 Protestoların haberlerdeki temsiliyetinin eksikliğine dair bkz. Uysal (2017: 45).

5 Bu şüphesiz görülmemiş bir şey değil. Mesela Nazi dönemi üzerine yazan Frankel (2020 [1941]) *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı* kitabında Nazi rejiminin

lerinin darbeler aracılığı ile değil, dışarıdan gözlemlenmesi daha zor, daha yavaş ve birçok alanda aynı anda gerçekleşebilen yasal süreçler üzerinden yürüdüğü, çalışmaların altını çizdiği diğer bir husus (Bermeo, 2016; Lührmann ve Lindberg, 2019; Scheppele, 2018; Schotel, 2021).

Bunun yanında, 11 Eylül sonrası artan ve olağanüstü hal/istisna haline odaklanan çalışmaların ana noktalarından biri de, liberal demokrasilerin gerileme tehlikesi ve hukuk arasındaki bağlantı. Ağırlıklı olarak Batı demokrasileri üzerine yapılan bu çalışmalar, olağanüstü koşullar altında ilan edilen ve hakları askıya alıp yürütmeyi diğer kuvvetler karşısında kuvvetlendiren istisnai hukuki düzenlemelerinin liberal demokratik rejimleri, rejimin hukuki çerçevesinin içinden zayıflatma tehdidini ortaya koyuyorlar (Ackerman, 2004; Agamben, 2005; Gross, O. ve Aoláin, 2006; Hussein, 2007; Manin, 2008; Lührmann and Rooney, 2021; Sarat, 2010). Bu literatür olağanüstü hal kararlarının ve uygulamalarının hukuki denetiminin imkânı üzerinde ayrışsa da, olağanüstü hal durumlarında yönetimde keyfiliğin, güç yoğunlaşmasının ve hak ihlallerinin sıklıkla görüldüğü konusunda genel bir mutabakat mevcut. Amerikan hukuk teorisindeki liberal-pragmatik ekol, hakların geçici olarak askıya alındığı bir dönem olarak gördüğü olağanüstü hal yetki ve dönemlerinin hem ilan edilebilme koşulları hem hak ihlalleri hem de süresi bakımından kurumsal mekanizmalarla denetlenebileceğini farklı açılardan savunurken, Schmitt-Agamben hattının birbirinden farklı ideolojik pozisyonlara dayanan "şüpheci yaklaşımı" istisna hallerinin tanım itibariyle ne konu ne ilan edilme koşulları ne de hayata geçirilebilecek uygulamalar bakımından sınırlandırılamayacağını belirtiyor ve bu bakımdan olağanüstü hali sınırsız bir diktatöryel rejimin zemini olarak görüyor (bu tartışma için bkz. Scheuerman, 2006).

Olağanüstü hallerin hukukla kurduğu ilişkiyi çetrefilli kılan nokta, Agamben'in (1998; 2005) vurguladığı üzere, bunun dışsal bir ilişki olmaması, aksine olağanüstü halin bu sınırlandırma ve

---

bu türden bir araçsallaştırmayı nasıl uç bir noktaya taşıdığını gösterir. Nitekim "ikili devlet" kavramının güncelliği günümüz otoriterleşme süreçlerini çalışan araştırmacılar tarafından da vurgulanıyor (Schotel, 2021; Tekin, 2019).

ihlallere zaruriyet üzerinden geliştirdiği meşruiyet kadar hukukilik de atfetmesi.

Fakat değindiğimiz bu iki çalışma alanının, yani ağırlıkla Batı demokrasilerine odaklanan ve liberal demokrasilere tehdidin altını çizen olağanüstü hal/istisna halleri çalışmaları ile demokratik gerileme/otoriterleşme süreçleri üzerine olan karşılaştırmalı siyaset çalışmalarının arasında kurulan bağlantılar halen çok sınırlı (bu konuda bazı istisnalar için bkz. Arslanalp ve Erkmen, 2020a, 2020b; Kaygusuz, 2018; Lührmann ve Rooney, 2021; Yılmaz, 2020). Biz bu bölümün temeli olan çalışmalarımızda olağanüstü halin resmen ilan edilmediği dönemlerde temel hakları askıya alan OHALvari pratikleri incelemek için geliştirdiğimiz "mobil olağanüstü hal" kavramını kullanarak, hem bu iki alan arasında bir bağ kurmayı hem de analitik olarak iki alanda da eksikliğini gördüğümüz bazı meselelere odaklanmayı hedefledik.

OHALvari derken OHAL/istisna hali üzerine literatürün vurguladığı üzere, kamu düzeni ve güvenliğini koruma, toplumsal düzene karşı tehditleri bertaraf etme gerekçeleriyle temel hakları sınırlandıran/askıya alan ve yönetenlerin gücünü sınırlandıran kuralları esneten, görünürde yasal kararları ifade ediyoruz (Loevy, 2016; Manin, 2008; Scheuerman, 2006). Mobil OHAL yönetimi kavramıyla tanımlamaya ve incelemeye çalıştığımız devlet pratiklerinde de hukuk ile yukarıda tartıştığımıza benzer, yani dışsal değil içeriden ve yapılanlara hukukilik atfeden bir ilişkinin kurulduğunu görüyoruz. Fakat burada söz konusu olan hakların resmen ilan edilmiş "olağanüstü" bir dönemde sınırlandırılması değil, olağan hukuki şartlar altında, olağan yasal mevzuata (2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun ilgili maddeleri) dayanarak çoğu zaman hiçbir kuvvetli somut gerekçe de sunulmadan, ama "kamu düzenine/güvenliğine karşı tehdit" kisvesi altında ihlal edilmesi ve bunun hukuki söylem kullanılarak yapılması.[6] Dolayısıyla bu kavramı geliş-

6 Söz konusu olan pratiklerin muğlak bir mevzuatın "farklı" yorumlanması olarak görülemeyeceğini düşünüyoruz; zira bu kanunların protesto hakkının özüne aykırı ve hakkın kullanılmasını engelleyecek şekilde kullanılması hem hukukçular hem Anayasa Mahkemesi ve AİHM kararları tarafından uzun zamandır eleştiriliyor (Şirin, 2013; Özenç, 2015).

tirmemizin birinci nedeni, analitik bakışımızı hakların olağanüstü şartların geliştiği anlarda askıya alınmasından olağan durum ve dönemlere çevirmek. Her ne kadar terörle mücadele çerçevesinde ilan edilen OHAL yetkilerinin uzun dönemli devamlılığı literatürde tespit edilse de, bu çalışmalarda vurgu ağırlıklı olarak OHAL pratiklerinin olağanüstü bir olay karşısında ilan edilip ardından gündelik yönetim aygıtının kalıcı parçaları haline dönüşmesi (Ackerman, 2004; Agamben, 2005; Gross, 2003; Manin, 2008; Neocleous, 2006; Scheuerman, 2006). Biz ise çalışmamızda öncelikle sıradan, olağan dönem içinde hukuk-idare-hak ilişkilerinin nasıl benzer haller alabildiğine ve güvenlikçi söylem ve pratiğin hakların askıya alınması için nasıl seferber edildiğine odaklanıyoruz (Benzer yaklaşımlar için bkz. Feldman, 2009; Honig, 2009; Loevy, 2016). Bununla birlikte olağan ile olağanüstü dönem arasındaki değişim ve devamlılıkların da izini sürüyoruz.

Olağan dönemde güvenlikçi söylem ve pratiklerle hakların parçalı şekilde askıya alınmasına odaklanmak, aynı zamanda olağanüstü hal siyaseti üzerine çalışmaların yeterince vurgulamadığı bazı aktörlerin failliğini ortaya çıkarıyor. Resmî olağanüstü haller devletin en tepesinden, son derece görünür bir şekilde ilan edilirken, bizim incelediğimiz yönetme pratikleri, hakları çok da göze batmadan, birçok yerde, birçok idari aktör aracılığı ile farklı zamanlarda ve dinamik bir şekilde kısıtlıyor. Böylelikle araştırmamız bir yandan da "Schmittçi" olağanüstü hal çalışmalarının çok fazla vurgu yaptığı en tepedeki egemen irade ve kararı yerine, valiler gibi daha yereldeki ve her kararının merkezden koordine edilip edilmediğini bilmediğimiz aktörlerin iradesine, kararlarına ve bu kararların haklar rejimi üzerindeki etkisine dikkat çekiyor. Bu bakımdan mobil OHAL yönetimi kavramı, hakları askıya alan egemen karar ve pratiklerin modern devlette Dean'in (2013: 224) de vurguladığı gibi birçok devlet ve devlet dışı aktöre delege edilmiş olduğunun, dolayısıyla güvenlikleştirme siyasetini anlamak için tekil bir egemen figürüne odaklanmanın yetersizliğinin altını çiziyor (bkz. Feldman, 2010; Honig, 2009; Scheuerman, 2006). Kavram aynı zamanda bu pratiklerin parçalı, esnek, hedefe odaklı ve dinamik yapısını da vurguluyor.

Mobil OHAL yönetimi ve protesto yasaklarının işleyişi

Çalışmamızda yukarıda tanımladığımız mobil OHAL yönetimi kavramını Türkiye'de 2007 yılından beri ilan edilmiş protesto yasakları, yani yerelde idari yetkililer tarafından ilan edilen ve yayınlanan resmî yasaklar üzerinden çalıştık. Bir sonraki bölümde detaylandıracağımız üzere, bu yasaklar ele aldığımız dönemde bir artış eğilimi içinde ve oldukça yaygın. Bu bölümde mobil OHAL yönetimi dediğimiz pratiklerin hedefe odaklı, parçalı, esnek ve dinamik işleyişini protesto yasakları üzerinden gösterirken, bu pratiklerin hem hukuk hem de mekân ile ilişkisini ve protesto alanına olası etkilerini tartışacağız.

Araştırmamızda özellikle OHAL öncesinde ilan edilen birçok yasağın doğrudan belirli bir protestoyu hedef aldığını gözlemledik; yasaklar bazen özellikle mekânsal düzenleme üzerinden daha genel bir prensibe referans verse de düzenleme yetkilerini haklar aleyhine aşırı geniş yorumlayarak esasında engellenmek istenen belirli bir eylemi hedef alıyor. Mesela 2010'daki Tekel eylemleri sırasında olduğu gibi bir sendikanın sendika binası önünde yapacağı oturma eylemini, "eylem yapılacak yerin iş merkezlerinin ve dershanelerin olduğu, halkın yoğun olarak bulunduğu yerlerden olması" nedeniyle kanuna aykırı ilan edebiliyor.[7] Benzer bir şekilde başka durumlarda, özellikle *belli bir konuda* eylem yapmanın açıkça yasaklandığına tanık olabiliyoruz. Mesela, Kayseri'de 2014 yılında Ali İsmail Korkmaz'ı katledenlerin yargılandığı davadan önce valilik il genelinde bu konudaki tüm eylemleri yasakladı. Keza 2011 ve 2012 yıllarında BDP'lilerin Gemlik'e, ADD'lilerin Ankara'ya eylem yapmak için girişleri engellendi; onları taşıyacak otobüslerin kalkış yapacakları illerden hareket etmesinin bile önüne geçildi.

Bazen de yasağın tikelliğini gizlemek adına (Mesela 2012 yılında Edirne'de, ODTÜ'lü öğrencilerin tutuklanmasını protesto etmek isteyenlere karşı) idare, il genelinde tüm protestoları yasaklayıp, hedeflenen eylem engellendikten sonra yasağı kaldırarak, sözümona kendine bir hukuki evrensellik kisvesi vermeye çalışabiliyor.

7 https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/valilik-tekel-eylemine-izin-vermedi-14279697 (21.09.2022).

Buna benzer bir karar ve uygulamaya aynı kentte birden fazla baro kurulmasına izin veren kanun teklifine karşı 3 Temmuz 2020'de Ankara'da miting yapmak isteyen baroları engellemeye çalışan Ankara Valiliği'nin 2 Temmuz 2020 tarihli kararında da şahit olduk.[8]

Bu uygulamaların noktasal, yani belli bir eylemi hedefe alan ve hareketli, yani kısa bir süreliğine, belli bir yerde ilan edilip hızla kaldırılan haline özellikle dikkat çekmek gerekir. Bu noktasallık ve hareketlilik bir yandan hukuk devletinin öngörülebilirlik, istikrar ve belirlilik gibi temel ilkeleriyle doğrudan çelişerek protesto hakkının kullanımında ciddi bir muğlaklık ve keyfiliğe yol açarken, diğer yandan da kendini her daim yasal mevzuata dayandırıyor ve meşruiyeti için hukukun üstünlüğüne durmaksızın vurgu yapıyor. Mesela zamanın Edirne Valisi Hasan Duruer, yukarıda atıf yaptığımız 2012 yılındaki kararına kentteki sivil toplum örgütlerinden bir hafta sonra gelen itirazlara şöyle cevap vermişti: "Bu bizim kentteki bütün gösterileri yasakladığımız anlamına gelmez. Zaten kanunen yapılması gereken hiçbir gösteriye yasak koymayız. Herkes demokratik olarak hakkını kullanabilir... Ama gösteri kanunsuz olduğu zaman da müdahale ederiz..."[9]

Keza Gezi döneminin İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu, Taksim Dayanışması'nın 6 Temmuz 2013'te Taksim'de eylem çağrısına "Taksim'de hukuk dışı toplanmaya izin vermeyeceğiz. Hukuki bir davetle çağrıda bulunulmuyor. Bu durumda hukuken izin vermediğim bir alanda toplanmanıza izin veremem. Ben hukuk dışı davranmış olurum. Müsaade etmemiz mümkün değil..." sözleriyle karşı çıkmıştı.[10]

Hukuk kelimesinin içine bolca serpiştirildiği bu açıklamaları, bunlara fazla bir önem atfetmeden, idari laf salatası olarak yorumlamak da mümkün. Fakat bize göre bu dilin ve söylemin birden fazla işlevi var. Bunlardan birincisi, liberal demokratik kurumların anayasal olarak yürürlükte olduğu ve bunların formel görünürlü-

8 https://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/226765-barolarin-mitingi-oncesinde-valilikten-eylem-yasagi-karari. (22.09.2022).

9 http://bianet.org/bianet/hukuk/143186-sozde-tutuklular-icin-eylem-yasagina-protesto (21.09.2022).

10 http://bianet.org/bianet/toplum/148289-gezi-parki-nda-gosteriye-izin-vermeyecegiz (21.09.2022).

günün rejimin siyasal meşruiyetine temel teşkil ettiği bir otoriterleşme sürecinde, kâğıt üzerindeki haklar ile pratikteki ihlaller arasındaki gerilimi ve çelişkileri yönetmek.[11]

Bu içi boşaltılmış hukuk söyleminin bir diğer işlevi ise protestoları "suç" ve "yasal olmayan" ile ilişkilendirilerek kriminalize etmek ve böylelikle kabul edilebilir siyaset alanının dışına itmek. Bu, hem AKP rejiminin demokrasiyi çoğunluk ve seçimler ile eş tutan popülist ve çoğunlukçu anlayışı (Gümrükçü, 2021; Sözen, 2019) ile örtüşen bir pratik hem de protestolara katılımı protesto daha gerçekleşmeden engellemeye yönelik bir araç. Bunun yanı sıra sokak protestolarını "kamu düzenine aykırı" ve yasallık dışı olarak nitelendirdiği ölçüde, protesto ve protestocuların farklı gruplar nezdindeki meşruluğunu zedeliyor, desteklerinin azalmasını sağlıyor ve bunlara müdahaleleri meşrulaştırıyor. Nitekim hem yasaklanan protestolara katılanların "cezai sonuçlarıyla yüzleşecekleri" tehdidi hem de aşağıda Temmuz 2015'te planlanan "Büyük Barış Yürüyüşü" öncesi İstanbul Valiliği'nin kullandığı metin örneğinde görüldüğü gibi, kamu güvenliğine ve yasallığa vurgu, yasak metinlerinin içinde tekrar tekrar, hatta bazen kopyala-yapıştır yöntemiyle kullanılıyor:

> Ülkemizde son zamanlarda meydana gelen terör olayları nedeniyle provokatif eylemlere mahal verilebileceğinden, ilimizde başta eyleme katılacak vatandaşlarımızın güvenliği olmak üzere halkımızın güvenliğinin tehlikeye düşmemesi, kamu güvenliği ve esenliğinin bozulmaması, bölgedeki yoğun trafik seyrinin engellenerek vatandaşlarımızın karşı karşıya kalacağı mağduriyetlerin önlenmesi gerekçeleriyle talep uygun görülmemiştir. Değişik gerekçeler bahane edilerek, yasaların müsaade etmediği alanlarda kanun dışı gösteri ve toplantılara katılma yönünde yapılan çağrılara halkımızın bundan önce olduğu gibi bundan sonra da itibar etmeyeceğine inanıyoruz.[12]

11 İktidarın darbe girişimine kadar militarist söylem ve uygulamaların zirve yaptığı 2015-2016 döneminde bölgesel bir OHAL ilan etmemesi de bizce benzer gerilimlerin sonucu. Bunun yerine aynı protesto yasaklarında olduğu gibi (şüphesiz çok daha vahim ve dehşetli sonuçlarla) sınırları peşi sıra değişen sokağa çıkma yasakları ve özel güvenlik bölgeleri ilan etti.

12 https://bianet.org/bianet/insan-haklari/166287-valilikten-baris-yuruyusu-aciklamasi-uygun-bulunmamistir. (21.09.2022).

Bir yandan da bunların farklı zamanlarda, farklı yerlerde, farklı gruplar için ve farklı idari birimler tarafından ilan edilip kullanılıyor olması demokratik hukuki düzenin işlediği algısını yarattığı gibi, gerçekleşen hak ihlallerinin boyutunu gizliyor ve rejimin demokrasi olduğu iddiasının devam ettirilmesini sağlıyor. Bu anlamda bu "istisnai" hak ihlalleri hem çok gündelik ve olağanlar hem de tam da bu dinamiklik ve olağanlıklarının iktidara verdiği, protesto alanını kendi çıkarları doğrultusunda sabote etme kapasitesinden ötürü tehlikeliler. Bu durum, olağanüstü hallerin demokrasiler için tehdit olduğu gerçeğini değiştirmemekle beraber (özellikle Türkiye gibi yasaların daha önceki olağanüstü hallerin de tortularını taşıdığı durumlarda) olağanüstü hal dönemleri ile "olağan" anayasal dönemler arasındaki devamlılıkları da gösteriyor (Feldman, 2010; Honig, 2009; Loevy, 2016).

Tüm bu yasaklama uygulamalarında devletin kamusal mekânı düzenleme rolünün/görevinin oldukça belirleyici bir rol oynadığını görüyoruz. İdareciler birçok protestoyu kamusal mekânı düzenleme gerekçesiyle yasaklıyor ve daha efektif bir yasaklama rejimini de protestoların mekânsallığını şekillendirerek üretiyor (Arslanalp ve Erkmen, 2022).

Öncelikle bir mekânda kamunun esenliği, güvenlik riski, ekonomik faaliyet, turizm, trafik akışı vs. gibi gerekçelerle spesifik bir protestonun veya protestoların yasaklanması, çoğu zaman yöneticilere belirli protestoları hedef alan tasarruflarını genel bir hukuk ilkesi içine yerleştirme imkânı veriyor. Protestonun mekânının, zamanının ve formunun düzenlenebileceği, demokratik ülkelerin hukuk pratiğinde olan (ve mütemadiyen bir çatışma alanı açan) bir ilke olsa da (Mitchell ve Staeheli, 2005; Salat, 2017), bunun topyekûn bir yasaklama için kullanılması daha istisnai ve baskıcı bir uygulama. Dolayısıyla bir yasal kategori olarak mekânsal düzenleme, bu baskıcı uygulamaları rejimin demokratik olma iddiasıyla bağdaştırma ve uluslararası insan hakları rejiminin devletlerin güvenlikçi uygulamalarına çizdiği sınırları esnetme imkânı sağlıyor.

Belli mekânların güvenlikleştirilmesi aynı zamanda etkili bir yasaklama stratejisi. Protestoları sembolik, erişilebilir ve merkezî

mekânların dışına itmek, onları bir yandan etkisiz ve gündelik hayatta görünmez kılarken, bu protestolara potansiyel katılımı da düşürüyor. Zira protesto toplumsal hareketler çalışmalarında vurguladığı üzere, gücünü ve etkinliğini mekândan alır (Nicholls vd., 2013). Mekân sadece protestonun gerçekleşmesi için fiziksel olanak sağlayan bir alan değil, tarihselliği ve protesto belleğiyle bağlantısı nedeniyle protesto dinamiklerinin bir parçası, sembolik anlamıyla protestoyu mobilize edebilen bir etkendir. Bunun yanında protestocular gündelik rutinlerinin parçası olan mekânlarda gerçekleşen protestolara katılmaya daha yatkınlardır. Türkiye'de protesto yasakları protestocuların toplanmak istediği mekânlarda protestoları yasaklayıp, bazı protestoları da (İstanbul örneğinde Yenikapı ve Maltepe miting alanları gibi) şehrin merkezî meydanlarından kopuk alanlara yönlendirerek, protestoların mekânla bağlantısını kırmaktadır.

OHAL öncesindeki protesto yasaklarının bilançosu

Yukarıda işleyişini ele aldığımız mobil OHAL pratikleri çalıştığımız dönemde ne derece kullanılıyor ve zaman içinde ne gibi değişimler gösteriyor? Bu pratiklerin Türkiye'nin içinden geçtiği otoriterleşme süreciyle bağlantısını nasıl düşünebiliriz? Bu bölümde öncelikle mobil-OHAL yönetimi kavramını temellendirdiğimiz OHAL öncesi dönemde protesto yasaklarının çeşitlerinin, zamansal, mekânsal ve konulara göre dağılımlarının bir dökümünü yaparak bir bilanço ortaya çıkaracağız.

Araştırmamıza göre 2007-2019 arasında 53 farklı ilde, toplamda en az 694 yasak ilan edildi. Bu kararların 287'si 2016'daki OHAL ilanına kadar, 241'i OHAL döneminde, 166'sı (71 tanesi Cumartesi Anneleri'ne yönelik haftalık yasaklar olmak üzere) OHAL bitiminden 2019'un sonuna kadar alındı. Yasakları farklı kategorilere ayırmak mümkün: Bazı yasaklar mekân üzerinden, bazıları da konu üzerinden protestoyu engelliyor; bazıları protestoya katılımın önüne set çekmeye çalışıyor; diğerleri de protestonun biçimini hedef alıyor. Bir ildeki tüm protestoları yasaklayan kararlar da var. Veri setindeki 220 yasak, 2014'teki Kobane protestolarından beri

Güneydoğu illerinde uygulanmaya başlanan sokağa çıkma yasakları. Özellikle 2015'ten beri devletin başlattığı askerî operasyonlar çerçevesinde uygulanan sokağa çıkma yasakları doğrudan protestoları engelleme amacıyla konulmasa da, bu yasakların fiili sonuçlarından birinin protesto hakkının askıya alınması olduğu da bir gerçek. Bunun yanı sıra, sokağa çıkma yasaklarının uygulanış biçiminin, çok daha ağır sonuçlara ve temel insan haklarının ihlaline yol açmakla beraber, bu çalışma açısından protesto yasaklarında gözlemlediğimiz mobil olağanüstü hal yönetimine iyi bir örnek oluşturduğunu da düşünüyoruz.

İncelediğimiz on üç yıl boyunca yasaklar 53 il gibi geniş bir coğrafyaya yayılmış olsa da Türkiye'deki protesto ve toplumsal muhalefet örüntülerini takip eder bir şekilde, esas olarak birkaç ilde yoğunlaşıyor. OHAL'den önce ve/veya OHAL sırasında 10 veya daha fazla yasağa sahip iller İstanbul, Diyarbakır, Ankara, Hakkâri, Mardin, Şırnak, Bitlis, İzmir, Artvin ve Gaziantep. Bunlardan İstanbul, Ankara, İzmir ve Diyarbakır, Ayşen Uysal'ın çalışmalarında gösterdiği üzere Türkiye'de en çok protestoya ev sahipliği yapan iller arasında. Hakkâri, Mardin, Şırnak, Bitlis ve kısmen Diyarbakır'daki yasakları, şüphesiz ağırlıklı olarak 2015 sonrasında ilan edilen sokağa çıkma yasakları oluşturuyor. Artvin ve Gaziantep yasakları ise aşağıda detaylı olarak ele alacağımız üzere, OHAL yetkilerinin nasıl sınırsızca kullanılabileceğinin en belirgin örnekleri.

Yasakların zamansal ve konulara göre dağılımı bize Türkiye devletinin otoriter pratiklerindeki devamlılıklarını ve değişimlerini gösteriyor. Değişimler, yeni bir otoriter rejimin kurulma sürecini ve bu rejimin arkasında yatan toplumsal-siyasal koalisyonlar ile hegemonik projeyi, ama aynı zamanda bu koalisyonların değişen siyasal bağlam içerisindeki dinamikliğini dışa vuruyor. Konjonktürel seçim hesapları, devlet içinde değişen güç dengeleri ve ittifaklar ile gitgide Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın şahsında cisimleşen AKP'nin, İslâmcı, popülist ve rekabetçi otoriter rejiminin dayandığı tarihsel blok tarafından belirlenen tehdit unsurları da söz konusu.

Örnek olarak 2007-2012 arasında görece az olan yasak vakaların çoğunluğu Kürt hareketini, emek hareketini ve sosyalist solu hedef almış. Bu gruplar zaten on yıllardır devletin değişmez hedefle-

ri ve şüphesiz protesto alanının da en aktif unsurları. Bu devamlılığın ve yine AKP'nin neoliberal siyasetinin dayandığı otoriter pratiklerin izini, bizim araştırmamız kapsamasa dahi, aynı dönemdeki grev yasaklarında da görmek mümkün. Bu siyasetin protesto alanındaki en görünür unsurlarından biri, 2009-2010 yıllarındaki Tekel eylemleri ve buna karşı alınan tutum.

2012 yılından itibaren ise, yeni toplumsal kesimlerin de bu yasaklara maruz kaldığını görüyoruz. Örneğin Kemalist kesimlerin düzenlediği protestolar, 2007 yılındaki Cumhuriyet Mitingleri'nin aksine 2012 yılında hem yasaklarla hem çeşitli polis müdahaleleriyle engellenmeye çalışılıyor. 2013 yılına gelindiğinde, Gezi öncesinde hem 1 Mayıs hem de 1 Mayıs sonrasında İstiklal Caddesi'nin protestolara kapatıldığını, yine aynı dönemde Emek Sineması eylemlerinin büyük bir şiddetle bastırıldığını, dolayısıyla bu dönemde canlanan kent hareketinin de yasaklardan nasibini almaya başladığını görüyoruz. Gezi'nin arka planında sertleşen bir polis şiddeti olgusu olduğu zaten bilinen bir unsur (Atak ve Della Porta, 2016). Gezi'yle birlikte zirveye çıkan yasaklama ve müdahale olayları, Gezi'den sonra da kadın hareketi, çevre hareketi, LGBTİ hareketlerini de etkiler şekilde hem genişliyor hem de sayıca artıyor. Stadyumlardan üniversitelere birçok kamusal alandaki olası protesto eylemlerine karşı yasal düzenlemelerle idarecilerin elleri kuvvetleniyor.

2012-2013 civarındaki kırılmayı takip eden ikinci bir kırılma ya da geriye dönüş, Kürt hareketine yönelik yasaklardaki önemli sıçrayışta kendini gösteriyor. Barış sürecinde oldukça azalan yasaklar, yukarıda altını çizdiğimiz üzere 2014'ten itibaren yükselişe geçiyor. Bu yükseliş sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte çoğu zaman bir aylık sürelerle ilan edilen protesto yasaklarından oluşuyor. Genel olarak incelediğimiz dönemin tamamına baktığımızda, Kürt meselesine dair yasaklar elimizdeki tüm yasak evreninin %60'ına tekabül ediyor. Sokağa çıkma yasaklarını çıkarsak dahi, tüm protesto yasaklarının %41'inin Kürt meselesine dair olduğunu görüyoruz.[13] Her ne kadar elimizde bu dönemde Türkiye'de olan top-

13 Bu oran, OHAL döneminde Batman, Bitlis, Hakkâri, Mardin, Şanlıurfa ve Van'da ilan edilen ve bir ay süreyle tüm eylemleri yasaklayan kararları eklediğimizde %45'e

lam protesto sayılarını içeren bir protesto veri seti olmadığı için, Kürt meselesine dair yasakların bu konudaki protesto sayıları ile bağlantısını görme imkânımız şimdilik olmasa da, Atak ve Bayram'ın polis müdahaleleri üzerine çalışmaları (2017) Kürt hareketinin protestolarının müdahaleye çok daha fazla maruz kaldığı ve bunun oranının devlet ile PKK'nın çatışmasının yoğunlaştığı dönemlerde daha da arttığını gösteriyor. Bizim araştırmamızın da gösterdiği üzere, protesto alanındaki otoriter pratiklerden geniş bir kesim etkileniyor olsa da Kürt hareketi bu pratiklerin birincil hedefi olmaya devam ediyor ve bu durum Türkiye'de güvenlikleştirme ve otoriterleşme sürecinde Kürt meselesinin merkezi rolüne bir kez daha dikkat çekiyor (Whiting ve Kaya, 2021).

OHAL döneminde protesto yasakları

15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişimi sonrası 21 Temmuz'da ilan edilen ve 18 Temmuz 2018'de sona erene dek yedi defa uzatılan OHAL kararlarıyla, mobil OHAL yönetimi diye adlandırdığımız hakları askıya alma rejimi, yerini Olağanüstü Hal Kanunu'nun verdiği yetkilere dayanan ve ülke sathına yayılan olağanüstü bir hukuki duruma bıraktı. Her ne kadar yukarıda vurguladığımız üzere OHAL dönemi kendinden önceki dönemle birçok alanda süreklilikler içerse de OHAL yasalarının sağladığı (ve hatta onun da ötesinde Anayasa Mahkemesi'nin denetimsizlik kararıyla, sınırları son derece genişleyen) güçler ve bu güçlere eklenen darbe girişimin getirdiği söylemsel üstünlük, hak ihlallerinde belirgin bir artışa ve dönüşüme sebep oldu. Protesto alanı da bundan nasibini aldı. Veri setimizde OHAL ilanından önceki dokuz buçuk senede toplam 287 yasak varken, OHAL süresince iki senede toplam 241 yasak bulunuyor. Yani iki senede neredeyse dokuz buçuk senede ilan edilen kadar yasak ilan edilmiş.

Burada sadece niceliksel bir artış söz konusu değil. Mobil olağanüstü hal yönetimi altındaki yasaklar, yukarıda altını çizdiğimiz

çıkıyor. Bu yasaklara dair haberlerde ve/veya karar metninde, kararın hangi konu bağlamında ilan edildiği belirtilmediği için veri setimizde doğrudan Kürt meselesiyle ilgili diye kodlanmadı.

üzere daha geçici, kısıtlı ve spesifikken –mesela belli bir konuya yönelik ya da belli bir yerdeki protestoları yasaklarken– OHAL dönemindekilerin içinde ise bir ildeki tüm protestoları çoğu zaman bir aylık bir süreyle yasaklayan türden, yani daha bütüncül yasakların oranı ciddi bir şekilde artıyor. OHAL öncesi dokuz buçuk senede 287 yasaktan 15'i bu tür yasakken, OHAL sırasında bu tür yasakların sayısı 76'ya çıkarak, neredeyse tüm yasakların üçte birini oluşturuyor. Bu dönemdeki yasakların 115 tanesinin sokağa çıkma yasağı olduğunu göz önünde bulundurursak geriye kalan protesto yasakları içinde bu türden bütüncül yasakların ağırlığını daha iyi görürüz.

Birçok durumda protesto yasakları bir ayla da sınırlı kalmayıp, defalarca tekrarlanabiliyorlar. Mesela Artvin'de, Cengiz Holding'in çok tepki çeken maden projesine karşı başlayan çevre hareketi, Erdoğan'ın "Dış güçlerin maşası olan yavru-Geziciler," diyerek kriminalize edip damgaladığı geniş katılımlı protestolara dönüştüğünde[14] Artvin valisi çareyi on dört ay boyunca il çapında yenilenen birer aylık protesto yasakları ilan etmekte buldu. Bu dönemde Gaziantep'te de düzenli olarak il çapında ilan edilen aylık protesto yasaklarıyla karşılaşıyoruz. Keza birçok Doğu ve Güneydoğu ilinde hatta Ankara'da da defalarca bu türden yasaklar ilan edildi. Bu tür yasakların tekrar tekrar ilanıyla bu illerde protesto hakkı iki yıl boyunca aslında toptan bir şekilde askıya alınmış oldu.

Artvin'deki çevre hareketine yönelik yasaklar, OHAL yetkilerinin ve/veya gerekçesinin, OHAL ilan edilme sebebiyle hiçbir ilişkisi olmayan meselelere ve hedeflere yönelik olarak kullanıldığının bir örneği. Benzer şekilde, Kürt hareketinden, LGBTİ ve kadın hareketine, birçok farklı kesim OHAL döneminde ilan edilen protesto yasaklarının hedefi oldu. Bu kesimlere yönelik OHAL öncesinde halihazırda var olan baskı, OHAL altında daha da şiddetlenerek devam etti. Bu durum, çoğu zaman yeterince ampirik kanıtla gösterilmemiş olmakla birlikte, OHAL çalışmalarındaki temel iddialarla da uyumlu. Keza literatürün temel problemlerinden biri geçici olarak belli bir tehdidi bertaraf etme iddiasıyla ilan edi-

14 https://m.bianet.org/bianet/siyaset/172526-erdogan-cerattepe-eylemcilerine-yavru-geziciler-dedi 21.09.2022

len OHAL'in, Agamben'in deyişle (1998: 38) "egemenin her gerekli gördüğünü yapabildiği bir duruma" –yani OHAL'in sınırsız bir keyfî yönetim, yurttaşların ise haklardan mahrum çıplak bedenlere– dönüşme potansiyeli. Şüphesiz ne Anayasa ne ona dayanan OHAL kanunu egemene böyle bir açık çek yazmıyor; ancak OHAL üzerine çalışmalar tam da neyin olağanüstü olduğunun ve olağanüstü durumla mücadelenin neyi gerektirdiğinin muğlaklığı ve hukuki tanımsızlığının, böyle bir hukuksuzluğa imkân verebileceğini belirtiyor.

Tabii OHAL koşullarındaki güç gaspının ve genişleyen hak ihlallerinin boyutunu esas belirleyenin hem o ülkedeki kurumlar hem de siyasal ve toplumsal aktörler arasındaki mevcut güç ilişkileri dengesi olduğunu ve bu bağlamsal güç dengesinin de yine daha önceki olağanüstü hal dönemlerinin mirası üzerine oturduğunu düşünüyoruz (Arslanalp ve Erkmen, 2020b). Bu iddianın kendisi karşılaştırmalı bir çalışmayı gerektirse de Türkiye'de OHAL'in tam anlamıyla bir istisna haline dönüşerek devleti ve siyasal sistemi yeniden yapılandırmanın aracı haline gelmesinde, ondan önce başlayan otoriterleşme süreci ve bu sürecin iktidara sınır çekebilecek tüm kurum ve aktörleri zayıflatması da son derece belirleyici.[15]

OHAL sonrası ve bitmeyen OHAL

Yukarıda tartıştığımız üzere, protesto alanı OHAL döneminde ciddi bir saldırı ile karşılaşarak daralmaya devam etti. OHAL'in sonlanmasının bu durumu değiştirdiğini ve hak ihlallerinin azaldığını söylemek mümkün değil. Tam tersine bir normalleşmeden söz edilecek ise, ancak OHAL öncesi hak ihlallerinin sayıca ve hedef genişletilerek arttırılma eğilimiyle devam eden bir "normal"den bahsedilebilir. Fakat burada OHAL'in etkilerinin –olağanüstü haller üzerine olan literatürün de bir tehlike olarak altını çizdiği üzere– OHAL sonrası döneme sızdığının da altını çizmek lazım. Nitekim her ne kadar Bernard Manin'in dediği gibi (2008) "OHAL paradig-

15 Şüphesiz OHAL'e gerekçe oluşturan darbe girişiminin bu sürece içkin oluşu böylesine bir alternatif (*counterfactual*) tarih okuması mukayeseyi baştan sorunlu kılıyor.

ması" (OHAL yetkilerini temellendiren farklı teorik ve kurumsal çerçevelerin ortaklaştığı noktalara verdiği ad) olağanüstü halin birtakım öngörülemez ve istisnai koşullarla başa çıkabilmek için kısıtlı bir süreliğine ilan edildiğini, iktidarın bu sürede neler yapabileceğinin yasalar ile kontrol altında tutulabileceğini ve bu koşullar ortadan kalkınca normal anayasal düzene dönüleceğini öngörüyor olsa da, 19. yüzyıldan beri birçok ülkenin olağanüstü hal deneyimleri bu varsayımların her birinin sorunlarına işaret ediyor. OHAL'in sınırlılığı söz konusu olduğunda, araştırmacıların gösterdiği üzere, elinde gücü toplayan iktidarlar tarafından olağanüstü halin tekrar tekrar uzatıldığı durumlar olduğu gibi, olağanüstü hal süresince geçirilen yasalar, yerleşen yorum ve pratikler, kendilerine sonraki dönemde de yasal sistem içinde yer buluyor; olağanüstü hal sonrası dönemini de şekillendiriyor. Bu anlamda olağanüstü haller iki "normal" arasında normların askıya alındığı bir ara değil, yeni normların üretildiği, şekillendiği ve uzun vadeli etkileri olan dönemler (Loevy, 2016).

Türkiye vakasında bu durum, hem hak ihlallerinin dayandırıldığı mevzuatta yapılan değişiklikler ile hem de yasakların kullanımında görülüyor. Öncelikle, OHAL'in bitiminden hemen sonra AKP ve MHP ittifakı bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklikleri içeren bir yasa tasarısını meclisten geçirerek, OHAL sırasında valilerin sahip olduğu bazı yetkileri OHAL sonrasında da kullanabilmelerini mümkün hale getirdi. Bunların içinde 5442 ve 2911 sayılı kanunlarda yapılan, "kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi" olan kişilerin illere giriş-çıkışlarını yasaklamak/kısıtlamak, bazı yerlerde bulunmalarını veya toplanmalarını engellemek gibi seyahat ve toplantı ve gösteri hakkı ile bağlantılı değişiklikler de vardı. Bu değişiklikler zaten protesto yapmanın son derece zorlaştığı bir ortamda rejimin elini protestoları kısıtlama konusunda daha da güçlendirdi.

OHAL sonrası dönemde protesto yasakları da hiç hız kesmeden devam etti. OHAL'in sona ermesinin üstünden henüz bir ay geçmişken İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun talimatı ile Galatasaray Meydanı'nda yıllardır her hafta gerçekleşen Cumartesi Anneleri eyleminin yasaklanması, polisin eyleme sert müdahalesi ve içiş-

leri bakanının kendisi tarafından bu barışçıl protestonun güçlü bir şekilde terör ve ihanet ile özdeşleştirilmesi, bir anlamda toplumsal muhalefet, sokak protestoları ve Kürt meselesine karşı rejimin OHAL sonrası tavrının işareti oldu.

Bu dönemde birkaç büyük yasak kümesi görüyoruz. Öncelikle 31 Mart 2019'da seçim sonuçları ile bağlantılı olarak HDP'nin kazandığı Hakkâri, Kars, Muş gibi illerde seçimden hemen sonra getirilen protesto yasakları, daha sonra seçilen HDP'li belediye başkanlarının birbiri ardına gözaltına alınması ve ardından yerlerine kayyum atanması bağlamında gerçekleşen kayyum protestoları ve bunlarla beraber ilan edilen yasaklar var. Yine bu dönemde Onur Yürüyüşleri'nin arka arkaya İstanbul ve Ankara'nın yanı sıra Antalya, Antep, Mersin, İzmir gibi birçok büyükşehirde yasaklandığına tanık olduk. Benzer bir yasaklama çabası kadın yürüyüşlerini de hedef aldı. 2020 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin Suriye'ye askerî müdahalesini eleştirmeye yönelik "Savaşa Hayır" protestolarının yine ardı ardına yasaklandığını görüyoruz.

Tüm bu bağlamlarda idari güçlerin, rejimin icraatlarının kamu alanında tartışılmasını ve bunlara muhalefeti engellemeye çalıştığı açık. Bu anlamda OHAL'in resmen kalkmasıyla devletin OHAL öncesindeki mobil OHAL yönetimine döndüğünü, fakat bu uygulamaların da OHAL ile devamlılık arz eden bir şekilde sertleştiğini, kısacası daha da OHALvari hale geldiğini görüyoruz. Örnek olarak kayyum protestolarına karşı ilan edilen yasakların, OHAL'deki gibi ildeki bütün protestoları kapsayan, süresi on-otuz gün olup arka arkaya tekrar ilan edilen, daha bütüncül olarak tanımladığımız yasakların kullanılmış olması. Bunların aynı kayyum atamalarında olduğu gibi Kürt hareketini ve HDP'yi hedef alması şüphesiz hiç şaşırtıcı değil. Tüm bu pratikler barış sürecinin bitiminden beri bölgenin güvenlikleştirilmesi ve militarizasyonu ile ulusal düzeydeki otoriter rejiminin daha da sertinin ve kapalısının, ulus-altı düzeyde tesis edilmesinin araçları.

Ancak bu devamlılık sadece oraya da özgü değil. İstanbul Valiliği'nin 2020 Mart'ında "Savaşa Hayır" protestolarıyla ilgili aldığı iki haftalık protesto yasağı, idarenin hedefe yönelik yasaklarında da pervasızlaştığını gösteriyor. Belirli bir konuda protesto yapılması-

nı iki hafta süreyle yasaklayarak valilik, Kayseri Valiliği'nin 2014'te Ali İsmail Korkmaz'ın davasıyla ilgili aldığı karara benzer davranıyor; fakat süresini iki haftaya çıkarıyor. Bu şekilde İstanbul gibi 16 milyonluk bir ilde hem protestoları tamamen yasaklamamış oluyor hem de o günün gündemindeki en yakıcı konuyla ilgili sokakta muhalefet yapma hakkını askıya alıyor. Bu mobil OHAL yönetimi kavramıyla anlamaya çalıştığımız bir idare tekniğinin gittikçe daha görünür hale gelen bir uygulaması.

Son olarak, 2020 yılının başında hem Türkiye'de hem de dünyada ciddi bir krize sebep olan Covid-19 pandemisi, mobil OHAL yönetimine kamu sağlığını koruma gerekçesi gibi önemli bir söylemsel araç kazandırdı. Pandemi boyunca baroların, HDP'nin, başka birçok muhalif sivil toplum örgütü ve siyasal partinin düzenlemeye çalıştığı toplantı ve gösteriler bu gerekçeyle yasaklanırken, iktidarın ve tabanını oluşturan kesimlerin düzenlediği Ayasofya mitingi, Filistin'e destek yürüyüşleri gibi eylemlere izin verildi. Çarpıcı bir örnek, Boğaziçi protestoları sırasında Beyazıt meydanında İstanbul Üniversitesi akademisyenlerinin yapmak istediği destek açıklamasına pandemi gerekçesiyle polis izin vermezken, aynı meydanda iktidara yakın Anadolu Gençlik Derneği'nin Boğaziçi protestoları karşıtı eylemine herhangi bir müdahale olmamasıydı. Kısacası protesto alanında mobil OHAL yönetimi pandemi döneminde daha da kuvvetlendi, pervasızlaştı ve kapsamını genişletti.

Sonuç

Yukarıda protesto yasakları üzerinden gösterdiğimiz üzere, mobil OHAL yönetimi dediğimiz pratikler otoriterleşme sürecinde yaygınlaşmış ve rejimin yönetimsel "alet çantasının" artık bir parçası olmuş durumdalar. Bu pratikleri sadece protesto alanında değil, mesela haberlere erişimin geçici olarak yasaklanması üzerinden medya alanında da görüyoruz. Bunun yanında Mart 2020'den sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yüzleşmek zorunda kaldığımız Covid-19 pandemisi bu pratiklerin farklı alanlarda nasıl kullanıldığını ortaya serdi. Bu süreçte bütün dünyada kamusal

hayatı ciddi şekilde kısıtlayan, gündelik hayatı durduran yöntemlere başvuruldu; bazı ülkelerde olağanüstü hal ilan edildi. Türkiye'de de daha önce darbelerde ve Güneydoğu illerinde uygulanmış sokağa çıkma yasakları bütün ülkede kullanılmaya başlandı. Olağanüstü hal ilan edilmemekle beraber, bir kamu sağlığı gerekçelendirilmesi üzerinden, İl Hıfzıssıhha Kanunu'na dayandırılan ve hukukçular tarafından anayasallığı sorgulanan bu sokağa çıkma yasaklarının uygulanışı dikkat çekiciydi: Sınırları hareketli, farklı grupları farklı şekillerde içeren, dinamik ve bir yandan da keyfî. Yasaklar nüfusun sadece belli kısımlarını (65 yaş üstü, sonra 20 ve 18 yaş altı ve bu gruplar içinde istisnalar ile), haftanın sadece belli günlerini (hafta sonu, tatiller) kapsadı; bazen son dakika ilan edildi ve neden ilan edilip edilmediği gerekçelendirilmedi. Genel kanı, rejimin ekonomik hesapları ve kamu sağlığı arasındaki gerilimi bu şekilde idare etmeye çalıştığı üzerineydi. Rejimin bu gerilimi idari kararlarla yönetme çabasının vatandaşlar üzerindeki etkisi ise, temel bazı anayasal haklarımız konusunda muğlaklık ve bazılarının yaşam hakkının riske girmesi oldu. Mobil OHAL yönetimine içkin keyfiliği ve muğlaklığı, verilerin özellikle coğrafi dağılımının çok sınırlı ve düzensiz paylaşımı, meclisin süreçte devre dışı kalışı, yerel idarelerin sistematik olarak dışlanması ve doğrudan hedef gösterilmesi, sokağa çıkma yasaklarının ilan ediliş şekli gibi durumlarda tecrübe ettik.

Türkiye'nin kendi özgün otoriter şartlarının yanı sıra, pandemi sonrası dünyada mobil OHAL yönetimi dediğimiz hakları askıya alma/sınırlandırma pratiklerinin yaygınlaşma ihtimalini öngörebiliriz. Bu noktasal ve dinamik yasaklama rejimi özellikle durmadan gelişen ve bu konuya özgü geliştirilen gözetleme ve takip uygulamalarıyla birleşerek daha da rafineleşmiş yasaklama pratiklerini devreye sokabilir. Pandemiyle mücadele koşullarında bu pratikler, ekonomi-kamu sağlığı dengesini yönetmede uygun birer araç olarak görülebilir ve hatta salgını kontrol etmekte, vaka ve can kaybı sayılarını sınırlamakta etkin de olabilir. Fakat daha da rafineleşmiş ve pandemi gibi "olağanüstü" bir dönemde hukuk sistemi içerisinde normalleşmiş bu yönetim teknolojisinin başka hangi amaçlarla ve dönemlerde kullanılacağını da öngöremeyiz.

Bu yöntemler her ne kadar Türkiye örneğinde ağırlıklı olarak muhalefeti bastırmak, susturmak ve muhalefet alanını daraltmak için kullanılsa da pandemi bağlamında görüldüğü üzere bu yönetimsel pratiklerin mustaribi sadece muhalefet olmak durumunda değil. İktidarların dengelemeye çalıştığı, birbiri ile çelişen önceliklerin ve çıkarların niteliğine göre bütün vatandaşlar bu durumun sonuçları ile yüzleşmek zorunda kalabiliyor. Özellikle terörle mücadele gerekçeleriyle güvenlik teknolojileri, OHALvari yasaklama pratikleri sadece Türkiye'de değil birçok Batı ülkesinde geçtiğimiz on yıllarda yaygınlaştı ve yerleşikleşti. Pandeminin etkisiyle halen var olan bu mevcut idari-yönetimsel alet çantasına yeni araçların eklenmesi ve derinleşen ekolojik-ekonomik kriz şartlarında bu çantanın daha da genişlemesi mümkün. Bunun nerede ne kadar gerçekleşeceğini ise kurumlar ve siyasal-toplumsal aktörler arasındaki fiili güç ilişkileri belirleyecek. Protestolar yurttaşların bu güç ilişkilerini şekillendirmesinde ve sınırlandırmasında her daim en önemli araçlardan biri olageldi. Bu yüzden bu çalışmada altını çizdiğimiz yasak ve engellemelerin karşısında durmak ve bunları görünür kılmak, her zaman olduğu kadar şimdi de önemli.

KAYNAKÇA

Ackerman, B. (2004), "The Emergency Constitution", *The Yale Law Journal*, 113: 1029-1091.

Agamben, G. (1998), *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford: Stanford University.

— (2005), *State of Exception*, Chicago: University of Chicago.

Arslanalp, M. ve Erkmen, T.D. (2020a), "Mobile Emergency Rule in Turkey: Legal Repression of Protests during Authoritarian Transformation", *Democratization*, 27(6): 947-969.

— (2020b), "Repression without Exception: A Study of Protest Bans during Turkey's State of Emergency (2016-2018)", *South European Society and Politics*, 25(1): 99-125.

— (2022), "Spatial Reason of the State: the Role of Space in Protest Repression in Turkey", *Territory, Politics, Governance*, DOI: 10.1080/21622671.2022.2033640

Atak, K. (2017), "Vanguards of Violation: Freedom of Assembly and Notes on the Turkish Political Regime", B. Başer ve A.E. Öztürk (der.), *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, Londra: Bloomsbury, 189-212.

Atak, K. ve Bayram, I.E. (2017), "Protest Policing alla Turca: Threat, Insurgency, and the Repression of Pro-Kurdish Protests in Turkey", *Social forces*, 95(4): 1667-1694.

Atak, K. ve Porta, D. della (2016), "Popular Uprisings in Turkey: Police Culpability and Constraints on Dialogue-oriented Policing in Gezi Park and Beyond", *European Journal of Criminology*, 13(5): 610-625.

Başer, B. ve Öztürk, A.E. (der), (2017), *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, Londra: Bloomsbury.

Bedirhanoglu, P.; Dölek, Ç.; Hülagü, F. ve Kaygusuz, Ö. (der) (2020), *Turkey's New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion*, Londra: Bloomsbury.

Bermeo, N. (2016), "On Democratic Backsliding", *Journal of Democracy*, 27(1): 5-19.

Borsuk, I.; Dinç, P.; Kavak, S. ve Sayan, P. (der) (2022), *Authoritarian Neoliberalism and Resistance in Turkey: Construction, Consolidation, and Contestation*, Londra: Palgrave Macmillan.

Cassani, A. ve Tomini, L. (2020), "Reversing Regimes and Concepts: from Democratization to Autocratization", *European Political Science*, 19(2): 272-287.

Dean, M. (2013), *The Signature of Power: Sovereignty, Governmentality and Biopolitics*, Londra: Sage.

Esen, B. ve Gümüşçü, S. (2016), "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 37 (9): 1581-1606.

Feldman, L.C. (2010), "The Banality of Emergency: On the Time and Space of Political Necessity", A. Sarat (der), *Sovereignty, Emergency, Legality*, New York: Cambridge University, 136-164.

Frankel, E. (2020 [1941]), *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, çev. T. Bora, İstanbul: İletişim.

Gökarıksel, S. ve Türem, U. (2019), "The Banality of Exception? Law and Politics in 'Post-coup Turkey'", *The South Atlantic Quarterly*, 118 (1): 175-187.

Gross, O. (2003), "Chaos and Rules: Should Responses to Violent Crises always be Constitutional", *Yale LJ*, 112: 1011-1134.

Gross, O. ve Aoláin, F.N. (2006), *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*, New York: Cambridge University.

Gümrükçü, S.B. (2021), "Populist Discourse (Counter-), mobilizations and Democratic Backsliding in Turkey", *Turkish Studies*, https://doi.org/10.1080/14683849.2021.1999814

Honig, B. (2009), *Emergency Politics: Paradox, Law, Democracy*, Princeton: Princeton University.

Hussein, N. (2007), "Beyond Norm and Exception: Guantánamo", *Critical Inquiry*, cilt 33, 4: 734-753.

Kaygusuz, Ö. (2018), "Authoritarian Neoliberalism and Regime Security in Turkey: Moving to an 'Exceptional State' under AKP", *South European Society and Politics*, 23(2): 281-302.

Loevy, K. (2016), *Emergencies in Public Law: The Legal Politics of Containment*, New York: Cambridge University.

Lührmann, A. ve. Lindberg, S.I. (2019), "A Third Wave of Autocratization is here: What is New about it?", *Democratization*, 26(7): 1-19.

Lührmann, A. ve Rooney, B. (2021), "Autocratization by Decree: States of Emergency and Democratic Decline", *Comparative Politics*, 53(4): 617-649.

Manin, B. (2008), "The emergency paradigm and the new terrorism", S. Baume ve B. Fontana (der), *Les Usages de la Separation des Pouvoirs-The Uses of the Separation of Powers, Paris: Michel Houdiard*, 136-171.

Mitchell, D. ve Staeheli, L.A. (2005), "Permitting Protests: Parsing the Fine Geography of Dissent in America", *International Journal of Urban and Regional Press*, 29(4): 796-813.

Nicholls, W.; Miller, B. ve Beaumont, J. (2013), "Conceptualizing the Spatialities of Social Movements", W. Nicholls, B. Miller, & J. Beaumont (der), *Spaces of contention: Spatialities and Social Movements*, Londra: Aghgate, 6-32.

Neocleous, M. (2006), "The Problem with Normality: Taking Exception to 'Permanent Emergency'", *Alternatives*, cilt 31, 91-213.

Özenç, B. (2015), "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73 (2): 87-134.

Robertson, G.B. (2010), *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*, New York: Cambridge University.

Salát, O. (2017), *The Right to Freedom of Assembly: A Comparative Study*, Oxford, Portland: Hart.

Sarat, A. (2010), "Introduction: Toward New Conceptions of the Relationship of Law and Sovereignty Under Conditions of Emergency", A. Sarat (der), *Sovereignty, Emergency, Legality*, New York: Cambridge University, 1-15.

Schedler, A. (2013), *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*, Oxford: Oxford University.

Scheppele, K.L. (2018), "Autocratic Legalism", *The University of Chicago Law Review*, 85(2): 545-584

Scheuerman, W.E. (2006), "Survey Article: Emergency Powers and the Rule of Law after 9/11", *The Journal of Political Philosophy*, 14(1): 61-84.

Schotel, B. (2021), "Administrative Law as a Dual State. Authoritarian Elements of Administrative Law", *Hague Journal on the Rule of Law*, 13: 195-222.

Somer, M. (2016), "Understanding Turkey's Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism", *Southeast European and Black Sea Studies*, 16: 481-503.

Sözen, Y. (2019), "Populist Peril to Democracy: The Sacralization and Singularization of Competitive Elections", *Political Studies Review*, 17(3): 267-283.

— (2020), "Studying Autocratization in Turkey: Political Institutions, Populism, and Neoliberalism", *New Perspectives on Politics*, 63: 209-235.

Şirin, T. (2013), "Türkiye'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkına İlişkin Sorunlar", *Anayasa Hukuku Dergisi*, 2(4): 289-315.

Tekin, S. (2019), *Üniversitenin Olağanüstü Hali: Akademik Ortamın Tahribatı Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı, https://tihvakademi.org/wp-content/uploads/2020/02/universiteninolaganustuhaliy.pdf

Uysal, A. (2017), *Sokakta Siyaset: Türkiye'de Protesto Eylemleri, Protestocular ve Polis*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Waldner, D. ve Lust, E. (2018), "Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding", *Annual Review of Political Science*, 21: 93-113.

Whiting, M. ve Kaya, Z.N. (2021), "Autocratization, Permanent Emergency Rule and Local Politics: Lessons from the Kurds in Turkey", *Democratization*, 28(4): 821-839.

Yılmaz, Z. (2020), "Erdoğan's Presidential Regime and Strategic Legalism: Turkish Democracy in the Twilight Zone", *Southeast European and Black Sea Studies*, 20(2): 265-287.

Yonucu, D. (2021), "Counterinsurgency in Istanbul: Provocative Counterorganization, Violent Interpellation and Sectarian Fears", *British Journal of Middle Eastern Studies*, https://doi.org/10.1080/13530194.2021.1880067

ÜÇÜNCÜ KISIM

Güvenlik Devletinde Siyaset: Türkiye'de Siyasal Akım ve Hareketlerin Milli Güvenliğe Yaklaşımları

İSLÂMCI İDEOLOJİDE MİLLİ GÜVENLİK: ULUSLARARASI BOYUT ÜZERİNDEN BİR AÇIKLAMA[1]

TUNAHAN YILDIZ

Giriş

Bu bölümde, Türkiye İslâmcılığının milli güvenlik söylemini inceleyeceğiz. Çalışmanın hareket noktası, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) bilhassa 2015 sonrasına ait söylemleriyle ve pratikleriyle özdeşleştirilen milli güvenlik siyasetinin, bir iktidar ve meşruiyet stratejisi olmasına ek olarak ve bunun ötesinde İslâmcı ideolojide dikkate değer bir tarihsel yer kaplamasıdır. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa; 2015 sonrasının alameti farikası olan milli güvenlik siyasetini "bir siyasal idare tekniği" olarak tanımlamak (Kaygusuz, 2016), bizi bu siyasetin araçsalcılığın ötesindeki daha derin köklerini ihmale götürmemelidir. Milli güvenlik siyaseti, 2010'lu yıllarda İslâmcı ideolojiye göre "icat edilmekten" ziyade, İslâmcı ideolojinin içerisinden "çağrılmıştır" ve çağrıldığı yer İslâmcı söylemin uluslararası korkuları ve kuruntularıdır. Dolayısıyla, burada, 2010'lu ve 2020'li yılların milli güvenlik söyleminin

1 Bu bölümün hakemleri olan Prof. Dr. Erhan Doğan'a ve Dr. İpek Gencel Sezgin'e yorumları, soruları ve önerileri için çok teşekkür ederim. Beni bu kitaba yönlendiren ve taslağımı hazırlarken yardımını hiç esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Zana Çitak'a ayrı bir teşekkür borçluyum. Beni bu kitaba dahil eden ve hem önerileriyle hem de süreç yönetimleriyle yazmayı kolaylaştıran kitap editörleri Doç. Dr. Özlem Kaygusuz'a ve Doç. Dr. Behlül Özkan'a ayrıca teşekkür ederim.

daha önceki yıllara ait ideolojik ve uluslararası kaynaklı arka planına odaklanacağız. Bahsettiğimiz ideolojik zemini, Cumhuriyet dönemi İslâmcı siyasal söyleminin kuruluş yılları olan 1940'lardan AKP'nin milli güvenlik siyasetiyle şekillenen 2010'lara uzanan dönemde yayımlanan İslâmcı dergilerin söylem analiziyle göstermeye çalışacağız.

Aşağıda, ilk olarak, İslâmcılığı milli güvenlik başlığı altında çalışmanın mümkün olup olmadığını tartışacağız. İslâmcılık ile milli güvenlik söylemi arasındaki geçişkenlik hangi temellere dayanır? Burada, milli güvenlik söyleminin, İslâmcılığın ideolojik oluşumunda kurucu bir etkisi olduğunu söyleyeceğiz. İkinci olarak, bir güvenlik söylemini uluslararası boyut üzerinden tartışmanın kuramsal olarak ne ifade ettiğini açıklayacağız. İslâmcı milli güvenlik söylemini neden İslâmcılığın uluslararası söylemi üzerinden okumak gerekir? Burada, Pınar Bilgin'in "güvenlikten içeri uluslararası" olarak formüle ettiği yaklaşımı detaylandıracağız. En kısa ifadesiyle söylenecek olursa; faillerin güven(siz)lik söylemleri, uluslararası boyuta dair anlayışlarına gömülüdür. Takip eden kısımlarda, İslâmcılığın uluslararası yaklaşımını oluşturan boyutlardan beş ana ideolojik unsuru tartışacağız ve İslâmcı milli güvenlik söyleminin bu unsurlar üzerinden nasıl şekillendiğini göstereceğiz: Uluslararası boyutun hiyerarşik ve emperyalist olarak kavranması, içdış ayrımının sorunsallaştırılması, güvenliğin medeniyetsel genişlemesi, uluslararası alanın ahlâk/değer/norm boyutu ve Türkiye istisnacılığına dayalı değişim talebi.

İslâmcı güvenlik söyleminin temelleri

"Tepeden tırnağa bir milli güvenlik devleti şeklinde tanımlanmış ve koruma ve kollama görevi de askere tevdi edilmiş bir ülkede neredeyse tek bir konu dahi bu alanın dışında ele alınmıyor. Her şey, her gelişme doğrudan güvenlikle, dolayısıyla da askerle ilişkili!" (*Haksöz*, 2001: 4) 2010'dan beri *Yeni Akit*'te köşe dolduran Kenan Alpay'ın yazı işleri müdürlüğünü yaptığı *Haksöz* dergisi, 2001 yılına ait sayılarından birini "Ulusal Güvenlik: Topluma Giydirilen Deli Gömleği" başlıklı bir isimsiz başyazıyla açar ve bu gür ses-

li eleştiriyi dile getirir. Benzer biçimde, aynı sayının takip eden yazılarından birinde de şu ifadeler kullanılır: "Ülke gündeminde bir 'ulusal güvenlik' gerçeği, bir de ulusal güvenlik masalı var. Ne gariptir ki ülkede gerçekleri konuşmak yasaklanmakta veya 'tehlike' kapsamı içine alınmakta, ancak gerçekliği saptıran masallar yaygınlaştırılmakta ya da üretimi teşvik edilmektedir" (Gözcü, 2001: 8).

İçerikleri itibariyle temsil güçlerinin yüksek olduğunu söyleyebileceğimiz bu ve benzer örneklerle karşılaşınca İslâmcı söylem ile milli güvenlik söylemi arasında bir uyumsuzluk varmış gibi görünür. Dolayısıyla, İslâmcılığın milli güvenlik söyleminin ne olduğunu tartışmadan önce yapılması gereken, İslâmcı söylemle milli güvenlik söylemi arasındaki etkileşimin sahihliğini sorgulamaktır. Milli/milliyetçi tanımlamalara, sınırlara, projelere şedit itirazlar barındıran, pek çok konudaki pozisyonunun uzun yıllar boyunca bir milli güvenlik meselesi olarak görüldüğünü söyleyen ve dolayısıyla milli güvenlik söylemiyle "hesaplaşan" İslâmcılıkta, nevi şahsına münhasır bir milli güvenlik söylemi aramak yerinde midir? İslâmcılığın güvenlik söylemini, milli güvenlik söylemi olarak ifade etmek doğru mudur?

Aşağıda detaylandıracağımız sebeplere bakarak güvenlik söyleminin İslâmcılık içerisinde merkezî bir konumda olduğunu ve bu söylemin İslâmcılık içerisinde çoğunlukla milli güvenlik olarak vücut bulduğunu söyleyebiliriz. Genel itibariyle İslâmcılık, milli güvenlik siyasetine değil, bu siyasetin belirli bir türüne itiraz etmiştir. Yani, İslâmcı ideolojide bir milli güvenlik söyleminin dışında ya da karşısında kalmak norm değil, istisnadır. Bu durum, yaptıkları sosyal bilimler okumaları sayesinde, *Bilgi ve Hikmet* dergisinde olduğu gibi, devleti daha "profesyonel", "postmodernist" ve "çoğulcu" biçimde sorgulamaya açtıkları 1990'larda bile büyük oranda böyledir, ki o sorgulamalar da karşı olunan belirli bir milli güvenlik siyasetinden kaçışın ürünüdür.[2] Her halükârda, İslâmcı milli güvenlik söyleminin analitik sahihliğini şu tarihsel ve yapısal temellere dayandırarak açıklamak mümkündür:

2 Zaten o dönemin bahsedilen sorgulamalarının en görünen yüzü çoğulculuk ise de, daha az görünen yüzünde kimlik temelli muazzam bir kolektivizm ve toptancılık vardır.

İlki, İslâmcılığın, devleti kurtarma stratejilerinden/düşüncelerinden biri olarak doğmuş olmasıdır. İslâmcılık, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasına ve modern uluslararası toplumun onu dışlamasına dair sorgulamaların içerisinde, devlete kenetlenmiş biçimde zuhur etti. Temel iddialarının, yorumlarının, arayışlarının hiçbirisi, Osmanlı İmparatorluğu'na acilen derman bulmak amacından ayrı düşünülemez.[3] Bu, milli bir devlet değildi elbette, ancak "devletin bekası"yla böylesi bir kurucu ilişki içerisinde olması her halükârda önemlidir. İslâmcılığın 1940'larda yeniden doğduğunda hatırı sayılır bir süre boyunca milliyetçi-muhafazakâr-mukaddesatçı bir kanaldan seyretmesini kolaylaştıran ideolojik unsurlardan birisi, bu "devlet-kurtaranlığın" miras alınmış olmasıdır. Başka ifadeyle, "İslâmcılık başından beri 'millî proje' denemese de, zaten ana ekseni itibariyle bir kurtuluş ideolojisi olarak geliştiği için, milliyetçi bir çerçeveyle kolayca buluşabilecek özellikler taşıyordu" (Mert, 2018: 414).

İkincisi, İslâmcı ideolojide "devlet"in kavramsal merkeziliğidir. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmaktan farklı olarak modern devleti yeniden kurgulamayı içeren bir arayıştır. Her ne kadar ortaya koyulan görüşlerden "bir devlet anlayışı ve bütünlüğü olan bir idarî organizasyon" belirginleşmese de (Kara, 2017: 8), Müslüman-çoğunluklu dünyadaki birçok türüyle İslâmcılık, devleti ele geçirmek ve dönüştürmekle özdeşleştirilir. Bu merkezilik de çoğunlukla İslâm devleti kavramında/mitinde toplanır. İslâmcı ideolojinin "gözünün devletle kamaşması"na (Roy, 2017: 5) yol açan, aslında tam da modern devlete özgü güvenlik devleti olabilme karakteridir. Yani, İslâmcılığın devlet saplantısı, modern devletin muazzam ölçüdeki kapasitesini işletme iştahıdır.[4] Zira, arzuladığı kadir-i mutlak toplum mühendisliğini gerçekleştirebilecek başka bir araç bilmemektedir. İslâmcılığın ilahiyatçı kalemlerinden M. Beşir Eryarsoy'un (1988: 29) özet ifade-

3 Yusuf Akçura'nın sınıflandırdığı üç siyaset tarzı da "kuvvet kazanmak ve terakki arzuları" yolunda "tasavvur ve takip" edilmişti. Akçura'nın metninde İslâmcılığın bu anlamda hiçbir hususiyeti yoktur, bu yüzden artıları ve eksileri üzerinden diğer siyaset tarzları gibi pratik bir değerlendirmeye tabi tutulur.

4 Devleti ele geçirmek ve kontrol etmek, çoğu zaman, toplumu kontrol etmenin "kestirme yolu"dur aslında.

siyle: "Devlet, Allah'ın dininin ayakta durması için öngörülmüş esas bir vasıtadır."

Üçüncüsü, Türkiye'de İslâmcılığın 1940'lardan 1960'lara uzanan yeniden kurulum dönemidir. İslâmcılığın Takrîr-i Sükûn'u takiben 1925'te başlayan suskunluk ve ricat devresi, –Nurettin Topçu'nun *Hareket*'inin 1939'daki cılız ve mütevazı girişi sayılmazsa– 1940'ların ortalarına kadar sürdü. Bu yıllardan itibaren yeniden dirilen İslâmcı söylemin kurulumu, yukarıda da bahsedilen milliyetçi-muhafazakâr-mukaddesatçı bir koalisyon/konfederasyon içerisinde gerçekleşti.[5] Bu koalisyon/konfederasyon içerisinde "din-devlet-millet, birbirinden türeyen yüce değerler olarak kaynaşıp topaklaşırken (Bora, 2018a: 126)", milli güvenlik söylemi de İslâmcılığın Cumhuriyet dönemindeki kuruluş yıllarına kolaylıkla nüfuz etmiş oldu. Cevat Rifat Atilhan'ın (1948a: 284) *Sebilürreşad* sayfalarında dile getirdiği şu ifade, bu uzlaşının dış politikaya bakan tarafını mükemmelen özetler: "Hükümetimizin dış siyasetinin ana yollarından ayrılmasını istemek aklımızdan bile geçmez."

Dördüncüsü, İslâmcılığın, etkileri kuruluş döneminin çok ötesine uzanan Necip Fazıl Kısakürek ve Nurettin Topçu gibi kurucu "metin babaları"nın, milli görüş gibi kurucu siyasal akımlarının içerdiği yüksek dozajlı milliyetçi içeriktir. İslâmcıların milliyetçiliğe reddiye düzmeleri meşhurdur, fakat bu onları çoğunlukla devlet-merkezli kalan ve "Müslümanlık üzerinden tanımladıkları milleti en layıkıyla İslâmcıların temsil ettiğini söyleyen" (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 337-338) bir milliyetçi söylem geliştirmekten hiç alıkoymadı. Milliyetçilik, nüfuz sahaları Türkiye'yle sınırlanmış, dışarıyla etkileşimleri zayıf olan Türkiye İslâmcılarının "İslâmcı taleplerini dile getirmelerinin aracı ve kalkanı olarak" devrede kaldı (Çınar ve Duran, 2008: 23). Böylece, milliyetçiliğe hâkim olmak için, "gerçek İslâm'ı" keşfetmeye benzeyen bir "gerçek milliyetçiliği" tecelli ettirme yarışı yaşandı. Mesela, Topçu'nun *Hareket*'i okuyucularına şöyle sesleniyordu: "*Hareket*, bu iç ve dış alemlerin gürültüsü arasında hepimizi bu vatan üzerinde birleştirecek gerçek milliyetçiliğin yayın organıdır" (*Hareket*, 1947: 2).

5 Bu koalisyona dair bir örnek için bkz. Kılıç (2016).

Bununla alakalı olarak bir diğeri, İslâmcılıkta hâkim olan, millet/ülke/devlet ile ümmet arasında denge kurma eğilimidir. Özellikle 1970'lerin sonlarında ses getiren devrimci/reddiyeci cereyanın İslâmcılık içerisinde istisnai bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür. İslâmcılığın hemen hemen bütün başat aktörleri böylesi bir dengeyi –her zaman mükemmelen olmasa da– ihmal etmediği için kendilerine ait milli güvenlik söylemleri oluşturmada hevesli davranmıştır. Aşağıdaki alt başlıklarda göreceğimiz gibi, bu durum bizi milli güvenliği kurgularken bölgesel/medeniyetşel anlamda bir genişlemeye de götürür. 1990'larda bu dengeyi kuramlaştırmaya çalışan bir özel sayı çıkaracak olan *Değişim* dergisindeki şu satırlarda, bu eğilimin başka yerlerde bulunamayacak kadar apaçık bir özeti vardır: "Hiç kimse antimilliyetçilik adına Müslümanları 'herodyan' (yabancılaşmış) bir topluluk olarak yaşamaya mahkûm etme hakkına sahip değildir. Devrimci Müslümanların yurtlarını, halklarını ve tarihlerini Kur'anî süzgeçten eleyerek sahiplenmesi gerekmektedir" (Mut, 1995: 21).

Altıncısı, İslâmcılığın, yeni bir devlet ve güvenlik söylemi önermenin ötesinde resmî *doxa*yı (Çınar ve Gencel Sezgin, 2013: 330) ve devletin fiilî güvenlik önceliklerini takip etme eğilimidir. Başörtüsünün güvenlikleştirilmesinde görüldüğü gibi İslâmcılığın devletle kavgalı olduğu ya da mücadele ettiği hususlar tabii ki vardır; ancak bunları vurgulamak devletle el ele verdiği noktaları göz ardı etmeye götürmemelidir. Bunun en başında, antikomünizme dair uzlaşının, milli güvenlik söylemine kanalize olma konusunda İslâmcılığa devasa bir alan açması gelir (örn. Özkan, 2015). Bununla beraber, bu birlikteliğin çarpıcı numuneleri, Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararına verilen koşulsuz destekte[6] ve aşikâr Amerikan taraftarlığının 1964'te Johnson mektubu kriziyle tökezlemeye başlamasında bulunabilir. Benzer şekilde, Türkiye'nin lider ülke olduğuna dair inanç, İslâmcılarca 1940'lardan beri sıklıkla dile getirilse de, bu inancın, daha önce ulaşmadığı bir yoğunluk ve keskinlik seviyesine yükselmesi 1990'lara rastlar ve devletin Orta

6 Bu desteğin bazı örnekleri için bkz. Çapanoğlu (1951: 6); *Sebilürreşad* (1950: 254); *Serdengeçti* (1950: 8); Örtülü (1952: 15-18); Sünbüllük (1950: 3).

Asya'ya yönelik liderlik/modellik açılımı da bu yılların ana meselelerindendir.

Sonuncusu, ulus-devletin doğrudan, yapısal olarak getirdiği bir kaçınılmazlıktır. Din ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin nasıl çalışabileceğini incelediği ufuk açıcı makalesinde Rogers Brubaker (2012: 13-14), Taliban ya da Hamas gibi İslâmcı aktörleri dinî milliyetçiler olarak sunan literatüre itiraz eder: Evet, toprağa dayalı ulus-devlet, zamanımızın egemen siyasal realitesidir; haliyle, ulus-aşırı iştiyaklara ya da taahhütlere sahip olsalar bile İslâmcı hareketler de kendilerini bu realiteye uyarlamışlardır; fakat, ulus-devlet kaçınılmaz bir siyasal arenaysa, ulus-devletin içerisinde ya da aracılığıyla hareket ediyorlar diye İslâmcı hareketler milliyetçi sayılamaz. Bu haklı eleştiriye koşut olarak İslâmcılığı milliyetçilik çatısı altında değerlendirmiyoruz, fakat bu eleştirinin bıraktığı yerden devam ederek ulus-devletin kaçınılmazlığının getirdiği siyasal sonuçlardan birisinin de İslâmcılığın devlet saplantısı üzerinden milli güvenlik söylemiyle içli dışlı olmak olduğunu söylüyoruz.

Sonuç itibariyle, İslâmcılığın İslâmcı güvenlik söylemi, çoğunlukla İslâmcı-milli bir güvenlik söylemidir. Bir din yorumu ve siyasal bir proje olmasının yanı sıra bir güvenlik söylemi olan İslâmcılık ile milli güvenlik siyaseti arasındaki ilişkinin sahihliğini göstermek için elimizde haklı gerekçeler vardır. Bu gerekçeler, bahsedilen ilişkinin kurucu ve ideolojik bir bağ olduğuna işaret eder. Bunlar, İslâmcılığı milliyetçiliğe eşitlemez, ama aynı alana dahil olup etkileştiklerini, rekabet ettiklerini ya da yardımlaştıklarını gösterir. Neticede, milli güvenlik de bir söylemler alanı olduğu için, alanın tek bir başat öznesi olduğunda bile farklı aktörlerin bu alanın dışında kaldığı söylenemez. İslâmcılık da bu alana kendi güvenlik söylemiyle dahil olmuştur. İslâmcı milli güvenlik söyleminin ne olduğunu ararken uğranılacak ilk durak burada tartışılan, bu söylemin neden var olduğu sorusuysa, ikincisi de bu söyleme nasıl ulaşılabileceği sorusudur. Aşağıdaki alt başlıkta, bu soruyu uluslararası ilişkiler disiplininden hareket ederek cevaplamaya çalışacağız.

"Güvenlikten içeri uluslararası"

Bu kısımda, Pınar Bilgin'in "güvenlikten içeri uluslararası"[7] olarak formüle ettiği yaklaşımı kısaca açıklayacağız ve uluslararası boyutun, güvenlik söyleminin asli bir unsuru olduğunu söyleyeceğiz. En basit ifadesiyle şu sonuca ulaşacağız: İslâmcılığın uluslararası söylemi, İslâmcılığın milli güvenlik söylemine ulaşmanın temel yollarından biridir. Bu, belli bir oranda indirgeme sayılabilir; neticede, İslâmcılığın sunduğu güvenlik anlayışı sadece uluslararası boyutla etkileşiminden doğmamıştır elbette, içerideki siyasal rekabetler, diğer aktörlerle benzeşme ve farklılaşma süreçleri, sınıfsal konumlar gibi pek çok değişkenin işlem gördüğü bir çıktıdır. Ancak, uluslararası boyutun tamamlayıcı açıklayıcılığı, uluslararası ilişkiler disiplininin dışında geleneksel olarak ihmale maruz kalır. Halbuki, devletin içi ile dışının birbirinden soyut ya da birbirini dışlayan alanlar olmadığını ve uluslararası boyutun kısıtlayıcı, yıkıcı, şekillendirici ya da oluşturucu formlarda içeriye etki ettiğini kabul etmek önemli bir başlangıç noktasıdır. Siyasal iktidarın dışında ya da aşağısında kalanlar için de bunun geçerli olduğunu söyleyebiliriz, zira eleştirel güvenlik çalışmaları, devletin ötesindekilerin güvenliğini ve güvenlik anlayışını çoktan hatırlatmıştır ve güvenliğin sadece devlete atfen kullanılabilecek bir kavram olmadığını göstermiştir.

Bilgin'e göre, dünyada merkezin dışında, yani hiyerarşinin alt sıralarında yer alan aktörlerin güvenlik söylemini çalışmak, bu aktörlerin "uluslararası"ndan ne anladığını çalışmayı zorunlu kılar. Bu, bir taraftan, iç siyasetin süreçlerini ve aktörlerini çalışırken uluslararası boyutun konumunu ihmal etmeye karşı bir itirazdır. Bu itiraz, iç siyasete odaklanan açıklamaları geçersiz kılmaz, onları tamamlamaya yöneliktir. Yapılması gereken, içerisi ile dışarısı arasındaki etkileşimi görmeyi mümkün kılmaktır ve iç politikayı tartışırken aktörlerin dünya görüşünün önemli bir değişken olduğunu hesaba katmaktır. Diğer yandan, bu, merkezde üretilmiş

7 Bilgin'in bu alt başlıkta özetlenen argümanları için bkz. Bilgin (2017). Bilgin'in İngilizce *"the international in security"* olarak ifade ettiği bu kavramı, "güvenlikten içeri uluslararası" olarak Türkçeye tercüme eden kendisidir. Bkz. Bilgin (2015).

ana akım kavramlarını merkez-dışına dayatmak yerine, merkez-dışındaki aktörlerin güvenlikten ne anladığını başlangıç noktası yapmaktır: Güvenliğin öznelere göre farklılaşan anlayışlarını görünür kılmak. Bu noktada, Bilgin, eleştirel güvenlik çalışmaları kapsamında "güvenlikten içeri uluslararası" yaklaşımını önerir.

Aşağıda ya da merkezin dışında kalanların güvenlik anlayışı, nevi şahsına münhasır özellikler taşır, çünkü bunlar genel itibariyle uluslararası topluma sonradan katılabilenlerdir ve çoğunlukla askerî olmayan güvensizlikler bu aktörleri sarmıştır. Sonradan katılanlar olarak, kronik bir eşitsizliği ve dışlanma halini sürekli üzerlerinde taşırlar. Dolayısıyla, ürettikleri güvenlik söylemleri, çoğunlukla, uluslararası topluma bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada, milli güvenlik kavramı, Bilgin'in dayatılmasını eleştirdiği standart/hazır uluslararası ilişkiler kavramlarından biri olsa da, merkez-dışı aktörlerin uluslararası anlayışlarında dikkate değer yer bulmuştur. Kavramın bu merkez-dışı bağlamlarda işleyişi, uluslararası topluma dair korkuları yansıtır. Dolayısıyla, aktörlerin dünya görüşleri ve gündelik siyasal dilindeki tehlike söylemleri üzerinden uluslararası boyutun şekillendirici etkisinin incelenmesi gerekir.

Bu yaklaşımı geliştirirken Bilgin'in ana vakalarından biri erken Cumhuriyet döneminin sekülerleşme politikalarıdır, dolayısıyla bu vaka üzerinden örnek vermek daha açıklayıcı olacaktır. İç siyaseti önceleyen açıklamaları tamamlayacak şekilde, Bilgin, sekülerleşmeyi milli güvenlik meselesi haline getiren temel sebeplerden birisinin, Türkiye'nin uluslararası toplumla müphem ilişkisi ya da uluslararası topluma cevabı olduğunu söyler. Cumhuriyet öncesinde uluslararası toplumun müdahaleleriyle ve medeniyet standardıyla karşı karşıya gelmenin yarattığı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında hiyerarşik uluslararası düzenin devam ettirdiği güvensizlikler, Lozan Antlaşması'yla elde edilen tanınmayı kırılgan olarak görmeye yol açtı. Yani, Türk liderlerin dünya görüşünde uluslararası toplum bir güvensizlik kaynağıydı; bu güvensizlik onların çağdaş medeniyete cevabını benzeşme üzerinden kurgulamasına götürdü; böylece, medeniyet standardını sekülerleşme üzerinden karşılayarak güvensizliği gidermeye çalıştılar; dolayısıyla sekülerleşme burada bir milli güvenlik siyaseti olarak işledi.

Aşağıda İslâmcılığın milli güvenlik söylemini Bilgin'in geliştirdiği bu yaklaşım üzerinden tartışacağız. Buna göre, İslâmcılığın milli güvenlik söyleminin uluslararası boyuta dair korkularının ürünü olduğunu söyleyeceğiz ve İslâmcılığın tehlike söylemlerinin ve uluslararası anlayışının ana unsurlarını, İslâmcı dergilerdeki metinlerden çıkarıp, ortaya konulan güvenlik anlayışını inceleyeceğiz. Giriş bölümünde bahsedildiği gibi bu boyut beş ana unsurdan oluşur: Uluslararası boyutun hiyerarşik ve emperyalist olarak kavranması, iç-dış ayrımının sorunsallaştırılması, güvenliğin medeniyetsel genişlemesi, uluslararası alanın ahlâk/değer/norm boyutu ve Türkiye istisnacılığına dayalı değişim talebi. Aşağıda sırasıyla bu unsurları inceleyeceğiz.

Hiyerarşi, emperyalizm ve güvenlik

İslâmcılığın uluslararası anlayışının ele alacağımız ilk unsuru, uluslararası boyutun hiyerarşik olarak kavranması ve bilhassa Batı merkezli bir emperyalist tahakküme yapılan vurgudur. Buna göre, uluslararası sistemin yapısı hiyerarşiyse, düzenleyici ilkesi emperyalizmdir.[8] Uluslararası alan, kadir-i mutlak yukarıdakiler ile aciz-i mutlak aşağıdakilerden oluşmaktadır. Dikey ilişkilerin hâkim olduğu uluslararası alan, bir tabakalanma sistemidir, farklı derecelerde ve türlerde eşitsizliklerin düzenidir ve dayatmalardan oluşmaktadır. İktidar ilişkilerinin hiyerarşik biçimde düzenlenmiş olması, hiyerarşinin aşağısında bulunanların özgürlüğünü ve özgünlüğünü kısıtlayacak şekilde işler. Bu, bir sonraki alt başlıkta da bahsedilen, dışarının her zaman içeride olduğu şartlar altında, İslâmcı ideolojinin milli güvenlik söyleminde şedit bir güç istencine ve buna dair aciliyet hissine götürmektedir. Diğer taraftan, bir ak-

8 Emperyalizm kavramının, uluslararası sistemi tanımlamak ölçüsünde merkezî bir yer edinişi 1960'ların sonlarına tekabül eder. Bunda, bir taraftan, Türkiye-dışı reddiyeci İslâmcı metinlerin Türkçeye çevrilişi, diğer taraftan, yükselen solun anti-emperyalizmden alınan ilham yadsınamazdır. Ancak İslâmcı metinlerde ilk kaynağa dair atıfları takip etmek kolayken, soldan gelen ilhama dair doğrudan yapılmış atıflar bulmak pek mümkün değildir. Benzer şekilde, İsmet Özel'in kapitalist-emperyalist uluslararası ilişkileri tasvir ettiği "dünya-sistemi teorisi", akla hemen Marksist uluslararası ilişkilerin en bilindik ismi Immanuel Wallerstein'ı getirir, ancak Özel'in metinlerinde Wallerstein'a yapılmış tek bir atıf bulunamaz.

tör ve yapı olarak Batı'nın daim kıldığı düşünülen Sevr sendromu, İslâmcı milli güven(siz)lik içerisinde canlı tutulmaktadır. Uluslararası sistemin bu niteliğine referansla, hiyerarşinin alt sıralarında sadece biçimsel bir bağımsızlıktan bahsedilebilir, özellikle ekonomi ve kültür alanında bağımsızlıktan bahsetmek mümkün değildir (örn. *Diriliş*, 1966a: 3; Pakdil, 1966: 29; *Diriliş*, 1975: 46-47; Bulaç, 1973: 12; Altınoluk, 1989: 37).

Uluslararası sistemin tasvirinde büyük güçlere, sömürü mekanizmalarına, emperyalizme vurgu yapmak, İslâmcı ideolojinin uluslararası alana dair en sık başvurduğu söylemlerdir. Burada, yağmacılık (örn. Atilhan, 1950: 12), kızıl ve kara sömürgecilik (örn. *Diriliş*, 1970a: 9-10; Karakoç, 1967: 78; İnan, 1979: 2), haraç düzeni (örn. Hüseyin, 1976a: 44-45), istismar enternasyoneli (örn. Hüseyin, 1976b: 5), merkez-çevre düzeni (örn. Arcan, 1990: 5) gibi isimlerle de ifade edilen bir tahakküm ilişkileri yumağı vardır. *Gerçek* dergisindeki özet ifadeyi kullanacak olursak; "çağımız, kesin olarak, birkaç emperyalist güç tarafından dünyamızın paylaşılmasının ve dünya milletlerinin, açık ve gizli sömürme alanları haline getirilişinin çağıdır, denebilir" (Yaman, 1973: 41). *Bu Meydan* dergisindeki ifadeler de İslâmcılığın hiyerarşik anlayışını örnekler: "Dünya devletler ailesinin günümüzdeki durumu, üs tüste konulmuş küplerden oluşan bir piramidin durumunu andırmaktadır... Günümüzde devletlerin iç ve dış politikaları piramitte bulunmanın doğal bir sonucu olan bağımlılık özelliği taşımaktadır" (*Bu Meydan*, 1989: 16). Hiyerarşi ve emperyalizm, ülkelerin her alanına hükmeden, mutlak güçlerdir: "Emperyalizm, sanayileşmemiş topluluklarda açık bir politik bağlılık, apaçık bir ekonomik sömürme ve tam bir kültür yıkımı olarak gözükmektedir" (Yaman, 1973: 42).

Hiyerarşinin aşağısında İslâm dünyasının özel, istisnai bir konumu vardır, zira "İslâm bölgesi Batı'nın en çok hışmına uğrayan bölge" (Karakoç, 1975: 12) veya "İslâm toplumları bu sömürü düzeninden en çok etkilenen toplumlar" (Bulaç, 1976: 2) olarak tanımlanır. Bu istisnai durumun yol açtığı korku derecesini *Diriliş* dergisinin şu ifadelerinde görmek mümkündür: "Avrupa birliği kurulmadan İslâm birliğinin gerçekleştirilmesi bir şarttır. Yoksa bir-

leşik Avrupa doğduğu gün Rusya'sıyla, Amerika'sıyla, Avrupa'sıyla bütün bir Müslüman olmayan ülkelerin ilk anlaşacakları nokta, İslâm ülkelerini köleleştirmek, ezmek, İslâm dinini, kültürünü ve medeniyetini ortadan kaldırmak olacaktır" (*Diriliş*, 1966b: 50). *Hilâl* dergisi de aynı korkuları çok benzer bir biçimde dile getirir: "Çağımızın emperyalist güçleri olan komünizm, faşizm, sosyalizm, kapitalizm ve diğer beşeri sistemlerin yegâne gayesi İslâm'ı yıkmak ve nüfuzunu azaltmaktır. Bunun sebebi ise İslâm dininin insanlığa getirmiş olduğu hayat ve kurtuluş nizamının bir benzerinin olmayışıdır" (*Hilâl*, 1977: 1).

Dolayısıyla, İslâmcılığın iktidar talebi, bir taraftan, toplumun İslâmileştirilmesine yönelik bir yeniden düzenleme talebi olsa da, diğer taraftan, uluslararası sistemden kaynaklanan korkuların bir ürünüdür, bu korkulara acil bir cevap üretme isteğidir. Bu hiyerarşik anlayışı bir tür sosyal Darwincilik ile birleştiriveren İslâmcılar için bu hiyerarşik sistem içerisinde güçsüzlük bir skandaldır. Siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda bağımsızlığın yokluğunu daim kılar. Sezai Karakoç (1991: 1) bu anlayışı mükemmelen özetler: "Bugünün teknolojisi önünde, küçük küçük devletçikler halinde yaşamak mümkün değildir artık. Çağımızda, bundan böyle, büyük ve güçlü devletler yaşayabilir ancak." İslâmcı camianın kıdemli dış politika kalemi Ahmet Varol'un (1998:12) sözleri de aynı düşünceyi ifade eder: "Günümüz dünyasında küçük ülkelerin siyasi açıdan bağımsız olduklarını söylemeleri, uluslararası platformda çok fazla bir anlam taşımamaktadır. Gerçek bağımsızlık ancak ekonomik ve askerî güçle ortaya konabilmektedir." Kısacası, egemenlik, büyük güç olmaktan ibarettir.

Yani, hiyerarşinin altında daima bir beka sorunu vardır, çünkü emperyalizmin iştahının sonu yoktur. Beka sorunu, kroniktir. "Avrupa hâlâ Mondros hayali içinde" (Cuma, 1990: 7) ya da "yeni duyun-ı umumiye olarak IMF" (İslâmî Hareket, 1978: 1-2) gibi betimlemeler, bu hiyerarşiye dair korkuların en somut dışavurumlarıdır. Maddi eşitsizlikler üzerine kurulu dünyadan tek çıkış yolu, maddi olarak güçlü olmak ve hiyerarşide tabaka atlayabilmektir. *Büyük Doğu* satırlarında çok erken yıllarda formüle edildiği gibi: "Hür bir millet olmanın en büyük vasfı müstakil devlet kurabil-

mek olduğu gibi, müstakil bir devlet olmanın en önde gelen vasfı da milletlerarası davalarda söz sahibi olabilmektir. Böyle olmayan, hudutları dışına bakmayan, dünya ölçüsünde görüşü bulunmayan devlet, müstakil bir devlet sayılmaz" (Nazif, 1946: 9). İslâmcılara göre, bu aciliyeti tespit edebilenler ve bu dönüşümü gerçekleştirebilecek olanlar, sadece İslâmcı kadrolardır. Bu yüzden, merkez ülkeler bir iktidar stratejisi olarak, hiyerarşinin aşağısındaki ülkelerde "meşru siyasi ideolojilerin hüküm sürmesinin engellenmesi" için çalışırlar ve onların güçsüzlüğünü daim kılarlar (Özel, 1992: 15).

İç-dış ayrımından güvenliğe

İslâmcılığın uluslararası anlayışının ele alacağımız ikinci boyutu, iç-dış ayrımının sorunsallaştırılmasıdır. İslâmcı ideoloji, uluslararası boyutu yalnızca devletlerin sınırları dışında ve bir ara-alanda gerçekleşen bir olgu olarak değil, aynı zamanda ve çoğunlukla devletlerin içerisinde eyleyen bir ilişkiler ağı olarak kavramaktadır. Aslında, daha disipliner formuyla uluslararası ilişkiler öğrencilerinin artık fazlasıyla aşina olduğu bu kuramsal iddia, İslâmcılıkta takıntı haline gelmiş bir ideolojik ve teleolojik boyut olarak yer alır ve çoğunlukla komplocu bir mantıkla tekrar edilir. Bu anlayış, İslâmcı ideolojinin güvenlik anlayışı için önemli açılımlar sunar, çünkü iç ile dış arasında muğlak olarak görülen sınırlar bir güvensizlik kaynağı olarak sunulur. Buna göre, tanımladığı bu ilişkiler ağının içerisinde kilit bir yerde bulunan "güvenilmez yerliler" üzerinden milli güvenlik daima kırılgan olmaya mecbur olarak anlaşılır. Bunlar, hiyerarşinin yukarısındakilerin en iyi ihtimalle hayranları, en kötü ihtimale göre de emir erleridir. Her halükârda, bunlar, egemen güçlerin taleplerini gayri diplomatik yollardan taşıyan, kullanışlı uygulayıcılardır. Kısa ve radikal bir özet vermek gerekirse: "Biz Amerika'yı, Rusya'yı, Çin'i ve AET'yi emperyalist olarak kabul ediyoruz. Kim İslâm ülkelerinde bunlardan yana görünüyorsa ve onları savunuyorsa bizim içim emperyalizmin uşağı ve ajanıdır" (Bulaç, 1976: 2).

Bu anlayışın en bilindik vakalarından biri İslâmcı antikomünizmdir. Sovyet Rusya'yla ilişkiler konusunda devletin söylemi-

ni içselleştiren İslâmcılık, Batılı güçleri görece masumlaştırırken Sovyetleri birincil emperyalist tehdit olarak kodladı. Osman Yüksel Serdengeçti (1959: 3), 1950'li yıllarda bu anlayışın bir temsilini şu cümlelerle ifade eder: "Biz hiçbir zaman Türk-Amerikan siyasi dostluğunun aleyhinde değiliz. Böyle bir şeyi bizim can düşmanımız Rusya'ya bizi teslim etmek gayesini güden komünistler isteyebilir." Soğuk Savaş yıllarında solu "Rus ajanı" olarak tanımlamaya götüren de, bir anlamda, Sovyetleri bir beka sorunu olarak gören bu güvensizlik anlayışıdır. Nitekim, Topçu'nun *Hareket*'i de benzer bir yerden konuşuyordu: "Bütün komünistlerin Türkiye'yi Ruslara teslim etmek istedikleri bizce şüphe götürmez bir hakikattir" (*Hareket*, 1953: 2). Dolayısıyla, bu anlayışa göre, solun "milli ve manevi değerlere düşmanlığı" beşinci kol faaliyetinden başka bir şey değildi. *Büyük Doğu* satırlarında komünizmin, "milletlerin bünye mukavemetini zayıflatmak siyasetini takip ettiği" ilan ediliyordu (Seno, 1948: 9). Her halükârda, *Sebilürreşad*'daki ifadesiyle "vatan bekasına bir tehlike olarak komünistlik" (*Sebilürreşad*, 1951: 388) ya da imam-hatip mezunlarının *Tohum*'undaki ifadesiyle "bilerek veya şuursuzca Sovyet emperyalizminin birer ajanı olan komünistler" (Demirci, 1964: 26) tanımları, böylesi uluslararası korkulara yaslanan ve içerideki istenmeyen grupları doğrudan hedef alan bir milli güvenlik söylemi tanımlıyordu.

İslâmcı antikomünizm, bu güvenlik anlayışının daha konjonktürel sayılabilecek bir boyutuydu; devletin içi ile dışının etkileşiminin daha devamlı tartışıldığı yer, İslâmcıların "yerli Batıcılar"ıdır. Buradaki ilk hedef, İslâmcıların tarihsel bir güvenlik sorunu olarak okuduğu Cumhuriyet'in kurucu eliti ve ideolojisidir. Mesela, Necip Fazıl, "dışımızdaki emperyalistlerin, içimizdeki taklitçi ajanları vasıtasıyla, batılılaşma bayrağı altında bizi mahkum ettikleri tam 25 yıllık manevi sömürge durumu"ndan (*Büyük Doğu*, 1964: 2) ya da "emperyalizmanın haçlı veya altı köşe yıldızlı kahramanlarından daha tesirli bir ajan olarak kullandığı zatı başımıza el ve dil uzatılmaz bir put olarak diktiği"nden (*Büyük Doğu*, 1950: 16) dem vurur, "ajan" kelimesiyle yüklenip erken Cumhuriyet dönemini güvenlikleştirir. Benzer şekilde, Türkiye İslâmcılığının kurucu dergilerinden *Hilâl*, "Kurtarıcı-

lardan Kurtulmak" (1967: 2-4) başlıklı bir başyazıda, "sömürgeden kurtaranların dahi bir planın parçası olarak Garb'ın kullanacağı kurtarıcı biçiminde ortaya çıkması"na vurgu yapıp "Müslüman memleketlerin başında bulunan kurtarıcı sıfatındaki kişilerin Garp ajanlığı"na yüklenir. İskenderpaşa tarikatının dergisinde de benzer şekilde genelleştirilmiş bir güvenlik sorunu tespiti vardır: "Bağımsızlık talepleriyle karşılaşılan sömürge ülkelerinde yönetim Batı kültürüne yakınlık duyan ve her zaman için Batı gücünün şemsiyesinin sağlayacağı güvenlik ve rahatlığı arayacak olan, kişiliksiz politikalara kolaylıkla 'evet' diyebilecek yerlilere teslim edilmiştir" (Yazar, 1987: 38).

Her halükârda, şu sonuç üretilir: Sömürgecilik, tamamlanmamış bir süreçtir; klasik sömürgecilik sona erse bile, egemen güçler, hiyerarşinin altında bulunan ülkelere çıkarları doğrultusunda müdahaleye devam eder; bu tamamlanmamışlığın ve müdahaleciliğin en bariz kanallarından biri, "yabancılaşmış", "işbirlikçi", "satılmış", "ajan" gibi sıfatlara sahip "yerli"lerin sahip olduğu ayrıcalıklı konumlardır. Bu uluslararası korkular ve ürettiği güvenlikleştirme, bir tarih hesaplaşmasıyla sınırlı kalmaz. Uluslararası emperyalist sistemin zayıf ülkelerdeki işleyişi, yerleşik kadrolar üzerine kuruludur: "Bugün emperyalizm, sömürülen ülkelerin yerli ajanları, uşakları yahut satılmışları tarafından korunmaktadır" (Mardinli, 1976: 8). "Bürokratlar ve holdingler" (örn. *Sebil*, 1976: 2; Saka, 1989: 3; Köse, 1995: 20; Eygi, 1997: 325), "ordu" (örn. Taşgetiren, 1993: 4), "siyasal iktidarlar" (örn. Binatlı, 1950: 9), "medya" (örn. Altun, 2003: 44-46), "kültürel hegemonya sahipleri",[9] "menfaat ve ikbal düşkünleri" (örn. Atilhan, 1957: 54); hepsi, milli görüşün mensuplarının dilinden düşürmediği "mutlu azınlık"a tekabül eden, dışa bağlı, müstemleke zihniyetli, gönüllü kapıkullarıdır. Milli Türk Talebe Birliği'nin dergisi *Milli Gençlik*'te savaş ve düşman kavramları üzerinden bir özet bulmak mümkündür: "Milletimiz iki yüzyıldır bir ölüm kalım savaşı vermektedir. Harp meydan-

9 Tanıl Bora'nın (2017) vurguladığı bir alıntı üzerinden örnekleyelim: "*Ot-Kafa-Deve-Fil-Bavul*gillerin mütekabili olan *Cins Dergisi*, çıkışında misyonunu: 'Bizim en büyük kavga alanımız ve derginin başat fikirlerinden biri kültürel iktidarla, Türkiye'de Kemalist beyazların oluşturduğu bu kültürel iktidarla mücadele etmek,' diye duyurmuştu."

larında bedenini kurşunlayan düşman, şimdi bu milletin isminden cisminden (imanından değil) kimselerle ruhunu yok etmeye yönelmiştir" (*Milli Gençlik*, 1975: 5).

Kısacası; bu anlayış, İslâmcı olmayan aktörlerin meşruiyetini sorgulamak ve bu konuda hüküm vermek için bir kısa yol sunar. Bu mantık, araçsal olduğu kadar, uluslararası alana dair korkuları yansıtması nedeniyle ideolojiktir de. Böylece İslâmcılık, ülkenin "maddi ve manevi güvenliği"nin yegâne muhafızı olarak kendisini sunabilir. "Yerli ve milli" söylemi burada bir güvenlik önlemidir. "Ötekiler", rakipten ziyade düşman olarak değerlendirilir, çünkü ülkede sürekli olarak ve safiyane ya da kompradorca bir güvenlik açığı yaratırlar. Menderes Çınar'ın (2018: 177) ifade ettiği gibi, bu gayri yerliler, ülkeye yönelik "İslâmofobik, Avrupa-merkezci, Oryantalist, elitist ve vesayetçi tehditleri temsil eder" Böylece "temizliğe" davetiye çıkarmakta bir sakınca yoktur, çünkü beka tehlikededir. Bu, gri alanların olmadığı, radikal ve tahakkümcü bir güvenlik söylemidir. Aynı zamanda, kolaylıkla genişletilen bir güvenlik söylemidir: İslâmcılık, devletin bekasını ve bağımsızlığını tehlikeye sokanların, yani "yerli Batıcılar"ın kümesini öyle genişletir ki toplumun çok büyük kesimlerini iltisaklı ilan edip bir güvenlik problemi olarak görmeye gider. Egemen güçlerin çıkarları hemen herkese bulaşmıştır, Batı'dan atılmış çengelleri hemen herkes –bilerek ya da bilmeyerek– üzerinde taşır. "İçimizde 'Batı! Batı!' diye ajanlığa varacak kadar Batı yanlılığı sergileyenler" (*İzlenim*, 1995: 10) vardır.

Güvenliğin medeniyetsel genişlemesi

İslâmcılığın uluslararası anlayışının ele alacağımız üçüncü unsuru, bu hiyerarşik uluslararası sistemin, medeniyet-temelli büyük kütlelerden oluşmasıdır. Tespit edilen uluslararası düzen, sadece bir eşitsizlik ve geçirgenlik düzeni değildir, aynı zamanda bir kimlikler düzenidir. Zaten İslâmcılık, bir İslâm yorumu olduğu kadar ya da olmasından önce, bir kimlik iddiasıdır, kimlik siyasetidir. Dolayısıyla, bir kimlik siyaseti olarak medeniyetçilik, İsmet Özel gibi İslâm medeniyetçiliğini reddeden İslâmcılarda bile kendine yer bu-

lur.[10] Buradan hareketle, ayrılmaz bir parça olarak ait olduğu medeniyet dairesine nispetle değerlendirilen bir güvenlik anlayışı ortaya çıkar ve milli güvenlik de çizilen medeniyet dairesi ölçüsünde genişleme eğilimi gösterir. Kökenleri 19. yüzyılın sömürgeci söylemi ve siyasetinde olan bu medeniyetçi anlayış,[11] bir taraftan kendine güven telkini olsa da, diğer taraftan, uluslararası topluma karşı kolektivizmden güç devşirme gayretidir. Zira, bir özne olarak algılanan emperyalizmin karşısında tek-başınalığın getirdiği beka sorununa dair korkular kroniktir. Ahmet Varol'un (1999: 30) özetiyle: "Dağılmışlıktan kaynaklanan problemi aşabilmek için en önce kafalarımızdaki sınırları silip atmamız ve ilgi alanımızı bütün dünya Müslümanlarını kapsayacak şekilde genişletmemiz gerekiyor."

Aslında, İslâmcılığın 1940'lardan 1960'lara uzanan yeniden kurulum yıllarında bu medeniyetsel genişleme Batı'ya doğrudur. Daha doğru bir ifadeyle söylersek; bir yandan çoğul medeniyet algısı belirginleşirken, diğer yandan, tekil bir medeniyete, Batı medeniyetine bağlılık söz konusudur. "İslâm, mani-i terakkidir" diye hüküm veren paradigmayı çürütme gayreti, Osmanlı İslâmcılarından tevarüs edilip işleme konulmuştur.[12] O yüzden bu yıllarda İslâmcılık, "medeniliğini" ispat gayretiyle güvenliğini Batı'yla özdeşleştirmekte sakınca görmez.[13] Necip Fazıl Kısakürek, daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu genişlemenin işaretini vermişti: "Demokrasya şekline bağlı olsun veya olmasın, demokrasyaları sevsin veya sevmesin, yalnız onların hâkim olacağı dünyanın gerçekleştirilmesi yolunda canla ve başla çalışmak, mutlak bir vatan borcu ve bu-

10 Özel, "İslâm medeniyetçiliği yapmayı" reddeder reddetmesine, ama "öteki"sini işaret ederken sınıflandırmacı anlamda medeniyetçilik yapmaktan geri durmaz: Batı medeniyeti.

11 Cemil Aydın'a göre (2021: 15-16), tarihsel olarak hiçbir temeli bulunmayan medeniyetçilik ya da "İslâm dünyası tahayyülü", 19. yüzyılda emperyalizmin küreselleşmesi ve insanlığın ırklara ayrılıp sınıflandırılması sonucunda gelişmiştir. Kavramın doğuşu sadece Müslümanların kendilerini yeniden düşünmelerine dair bir çıktı değil, Avrupalıların da Müslümanları stratejik ve entelektüel olarak yeniden değerlendirmelerinin ortak sonucudur.

12 Dönemin dergilerinde oldukça fazla yer kaplayan bu apolojist tutuma dair bazı örnekler için bkz. *Doğan Güneş* (1947: 2); Yeşil (1947: 2); Selâmet (1947: 6); *Sebilürreşad* (1948: 68); Akseki (1949: 2); İslâmiyet (1948: 4); *Müslüman Sesi* (1948: 3); *Büyük Doğu* (1943e: 2); Çağatay (1956: 2); Ozan (1951: 41); Cumalıoğlu (1959: 3-4).

13 En doğrudan örneklerinden biri için bkz. Doğrul (1949: 2).

nun aksi mutlak olarak vatana ihanettir" (*Büyük Doğu*, 1943b: 2). Dolayısıyla, yukarıda bahsettiğimiz antikomünizm de sadece bir iç siyasi söylem değildir ya da devletin milli güvenlik söylemini takip etmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda medeniliği ispat gayretidir. Uzun soluklu dergilerden *Müslüman Sesi*'nde dile getirilen bir ifade bu anlayışın iyi bir özetidir: "Müslümanlık *ve* medeniyet komünizmle çarpışmamızı emrediyor" (*Müslüman Sesi*, 1949: 16).

Öte yandan, İslâmcı güvenlik söyleminin medeniyet konusundaki daha asli ve sürekli damarı tabii ki İslâm medeniyetçiliğinden geçer. Medeniyetçiliği antikolonyalist bir söylem olarak sunan bu şablonda (Aydın ve Duran, 2015: 315), sorunlar ve çözümler İslâm ve Batı/Hıristiyan/Haçlı gibi toptancı kategoriler halinde sunulur. İmam-hatip mezunlarının dergilerinden *İslâm'ın İlk Emri Oku*'daki şu satırlar bu toptancılığın net bir ifadesini sunar: "Dikkat edilirse Kıbrıs bir Türk meselesi değildir. Filistin bir Arap meselesi değildir. Keşmir bir Pakistan meselesi değildir. Bunların hepsi zahiren iki memleket arasında meydana gelmiş birer ihtilaf gibi görünürse de gerçekte Haçlı zihniyetinden kurtulamayan Hıristiyan dünyası ile İslâm dünyası arasında hayat var olduğu müddetçe devam edecek politik savaşın küçük parçalarıdır" (*İslâmın İlk Emri Oku*, 1965: 2). Soğuk Savaşı'ın bitmesinden sonra beliriveren "medeniyetler savaşı" söylemi de İslâmcı ideolojinin bu medeniyetçiliğine önemli bir soluk kazandırır: "Demek ki, Körfez Savaşı'ndan sonra dünyanın siyasi yapılanmasında, savaştan önceki ABD-SSCB 'kutuplaşması'nın yerine, Müslim ve gayrimüslim bir alemin geçmekte olduğu hususunda bir kanaatimiz olduğu meydana çıkıyor" (Özdenören, 1993: 116). Bu savaşta Türkiye'nin konumu, Türkiye'nin bekasıdır: "Bugün artık açıkça medeniyetler (yani dinler) savaşından bahsediliyor. Fiilen içinde bulunduğumuz, gittikçe daha da bulunacağımız bu savaşta Türkiye'nin İslâm cephesinde yer almaktan başka şansı ve tercihi yoktur" (Kara, 1993: 9).

Bu medeniyetçiliğin aksi yönündeki bir medeniyetçilik Türkiye'ye nüfuz, güç kaybettirir, böylece Türkiye'nin güvenliği kırılgan hale gelir. Çünkü "Türkiye, biz laik bir ülkeyiz diyerek, Hıristiyan dünyanın saldırmasından kurtulamaz" (Gürdoğan, 1993: 27). Aksi yön, Türkiye'nin zaafının ilanından başka bir şey değildir: "Ba-

tılılaşma çığırı bizi, kendi kimliğinden uzaklaşmış, ancak yeni bir kimlik de edinememiş yoz bir toplum haline getirir. Bir Avrupa devleti oluruz belki ama, dünyaya yönelik hiçbir tezi kalmamış, her zaman ihmal edilebilir bir 'eyalet ülke' statüsünde bir Avrupa devleti" (Altınoluk, 1990: 3-5). Dolayısıyla, gücün kaynağı, İslâm medeniyetçiliğidir. Bu, İslâm birliğinin küresel tehditlere karşı bir güvenlik mekanizması olduğunu salık verir. Dolayısıyla, objektif, realist bir politika olarak sunulur. 1960'ların sonlarında Türkiye'nin Orta Doğu politikasına dair Sezai Karakoç'un yazdığı satırlar genel yaklaşımı özetler niteliktedir: "Artık Türkiye bir İslâm ülkesi ve devleti olduğunu açıkça kabul etmiş ve dış siyasetinde bu açıdan bir revizyona gitme zarureti belirmiştir. Artık realistiz. Artık dünyanın en açık bir gerçeği olan Ortadoğulu olmayı inkâr etmiyoruz. Artık kaderimizin kopmaz bir şekilde İslâm ülkelerinin kaderine bağlı olduğunu anlamaya başladık" (*Diriliş*, 1966c: 48). Karakoç (1988: 4), Türkiye'nin güvenliği ile mensup olduğu farz edilen medeniyet dairesi arasındaki ilişkiye dair de net bir sonuç çıkarır: "Türkiye, kendisini de güvence altına alacak olan Ortadoğu birliğini gerçekleştirmeden, yani en az Avrupa topluluğu kadar bir İslâm ülkeleri birliğini oluşturmadan, kendini güvenlikte sayamaz." Bunun ne derece önemli bir beka meselesi olduğu, Türkiye İslâmcılığının en prestijli dergilerinden *Mavera*'da şu ifadelerle dile getirilir: "Oysa tarih Türkiye'yi her yönde ve her noktada İslâm'a dönmekle yok olmak arasında bir tercih yapma durumuyla yüz yüze ve karşı karşıya getirmektedir" (Özdenören, 1982: 4).

Arzu edilen dış politika atılımcılığı ve savurganlığı, böylesi bir medeniyetsel çerçevede meşru ve zorunlu görülür. *Umran* dergisi, 1990'ların debdebeli değişim sürecini böyle okur mesela: "Bugün dünya dengesinde meydana gelen önemli değişimler, Bosna başta olmak üzere Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan olaylar Türkiye'yi bu kabuğunu kırmaya, Osmanlı'nın mirasını devralmaya zorluyor" (*Umran*, 1993: 6). Ahmet Davutoğlu (1995: 7-10), bunu en çok vurgulayanlardandır, nitekim sonraları "uygulama fırsatı" da bulmuştur: "Türkiye'deki hâkim siyasi elitin ülkeye biçtiği sistem-içi periferik rol Türk toplumunun gerçeklerine, tarihî birikimine ve gelecekle ilgili ideal ve beklentilerine uygun düşme-

mektedir." Davutoğlu bunu başka bir yerde de şöyle ifade eder: "Siz bir medeniyet aidiyetini, bir ortak kimliği bir siyasi kimliğe dönüştüren mekanizmalar oluşturamazsanız uluslararası iddialara sahip olamazsınız" (Altınoluk, 1999: 9).

Bu, tek güvenlik yolu olarak anlaşılınca, buna yönelik itirazlar da doğrudan güvenliğe aykırı olmakla özdeşleştirilir ve böylece içeride de bir sosyal mühendislik projesine meşruiyet verilir. *Umran* dergisinde ifade edildiği gibi: "Türkiye, iç siyasi kültüre hâkim olan ideolojik söylemin, dış politika gereklerini ihmal ettirecek baskısından kurtulmak mecburiyetindedir. Dış politika gerekleri ile iç siyasi kültür arasında tabii bir uyum sağlamalıdır" (Özkaya, 1999: 6). Bir başka ifadeyle söylenecek olursa, güvenliğin medeniyetsel genişlemesi, içeriye dair bir kimlik istikrarını da dayatır: "Türkiye'de şu anda yaşanmakta olan ciddi çatışma alanlarından bir tanesi Türkiye'yi zorlayan uluslararası ve bölgesel konum ile Türkiye'nin içindeki iç siyasi kültür arasındaki uyumsuzluktur" (Altınoluk, 1999: 9). Varsayılan kimlik bunalımı da bu şekilde aşılmış olur: "Yıllardır Batıcı laik düzenle kavga halinde olan, 'Ehli Salib'in bize asla dost olmayacağını savunan ve 'ümmet'in sorunlarına ayrım yapmadan sahip çıkmaya çalışan Müslümanlar, bu 'değişim ihtiyacını' ve 'sistem arayışını' çok iyi tespit etmeli ve insanımızın 'kimlik bunalımı'ndan kurtulmasına yardımcı olmalıdır" (Yıldız, 1993: 3). Sosyolojizme de başvuran İslâmcılara göre İslâmcılığın iddia ettiği kimlik kaçınılmazdır, bir anlamda, bir toplumsal kanundur bu: "Toplumlar genellikle içinde bulundukları ve birlikte oluşturdukları son medeniyetle kimlik kazanırlar" (Altınoluk, 1997: 8). Nihayetinde güvenlik, kimlik bunalımı sona erdirilince elde edilebilir ancak (Özel, 1988: 185).

Kısacası; uluslararası alana dair korkular, kimliklendirilmiş korkulardır. Türkiye'nin güvenliği ile bu güvenliğin mevcut medeniyet dairesi ekseninde değerlendirilmesi arasında bir zorunluluk ilişkisi vardır. Güvenlik, müşterektir. Ancak bu güvenlik "medeniyetin güvenliği" olarak sık sık tartışılsa da, yukarıda görüldüğü üzere öncelikle "Türkiye'nin güvenliği"dir. İslâmcılıkta savunulanın aksi yönündeki bir medeniyetçilik, yani Batıcılık, en iyi ihtimalle bir bağımlılık ilişkisi (örn. Taşgetiren, 1990: 5) öngörür

ki bu da devletin bekasının kırılganlığı ve egemenliğinin kısıtlılığı anlamına gelir. Zaten, Batıcılık, ütopyacılıktır, milli menfaatlerin aksidir (Altınoluk, 1992: 41). Davutoğlu'nun ifadesiyle (1995: 12) "uluslararası sistemin edilgen/çevre unsuru olmak"tır. O yüzden, Türkiye'nin güvende olabilmesi için, güvenliğini sağlayacak medeniyet dairesine göre ülkenin iç yapısının da düzenlenmesi gerekir. Medeniyet kimliğine göre yapılacak olan iç düzenleme, ülkenin güvenliğini realist biçimde değerlendiren, rasyonel bir yapılandırma olarak sunulur. Zaten, bu düzenleme mecburidir, çünkü bu kimlik kaçınılmazdır. Dolayısıyla, böylesi bir düzenlemeye direnenlerin, ülkenin güvenliğini tehlikeye sokmakla eşitlenmesine giden yol hep açık kalır.

Ahlâk/değer/norm alanı olarak uluslararası sistem

İslâmcılığın uluslararası anlayışının ele alacağımız dördüncü unsuru, ahlâk/değer/norm siyasetine dair varsayımlardır. Bu, bir taraftan, uluslararası sistemde algıladıkları, kabul edilemez ve fakat muğlak tanımlı bir gayri ahlâkiliğin asli konumudur. Diğer taraftan da uluslararası toplumun değer standartlarının dayatılmasıdır. Burada bir evrensellik-tikellik gerilimi idare edilir: İslâm değerleri ve adaleti olarak sunulanlar evrenselleştirilirken, Batı değerleri olarak sunulanlar tikelleştirilir. Her halükârda, hem gayri ahlâkilik hem de değer dayatmacılığı, uluslararası korkular olarak çalışır. Zira, bir yandan, "ilkesiz" bir uluslararası toplumun varlığı, bir felaket senaryosu olarak sunulur; diğer yandan, evrensel standartlardan kaçış için bir yol bulunur. İslâmcı ideolojinin kendisine atfettiği ahlâki üstünlük, bu korkular için üretilmiş bir çözüm yoludur. Neticede, milli güvenlik bir ahlâk/değer meselesi olarak karşımızda durmaktadır.

Bu boyut, öncelikle, temelleri Soğuk Savaş yıllarında atılan bir tespite dayanır: Dünyanın manevi sefaleti. Burada, Batı, maddi olanla, ahlâki soyutlanmışlıkla özdeşleştirilir. Böylece Batı'nın maddeden ibaret ve ruhtan yoksun olduğuna, dolayısıyla bir buhran ve hastalık geçirdiğine ve hatta çatırdadığına ve çökmekte olduğuna dair betimlemeler çok erken yıllarda formüle edilip öte-

lere uzanmıştır (örn. *Büyük Doğu*, 1943a: 2; 1943c: 2; 1945a: 2; 1945b: 2; Cem, 1962: 295; Özmel, 1962: 9; Güler, 1965: 18; Dikeçligil, 1966: 12; Kaya, 1967: 12; Kuru, 1976: 3). *Büyük Doğu*'da ifade edildiği gibi: "Avrupa'yı korkunç yapan, ona şimdilik hâkim olan kuvvetlerin üstünlüğü değildir. İnsanlığın hak, hürriyet, istiklal gibi mukaddes prensiplerini çiğneyerek yirminci asırda barbar kuvveti kutsileştirmek isteyen zorba zihniyettir" (Seno, 1946: 9). Dolayısıyla "Doğu'nun ruhu" bir güç kaynağı olarak sunulur. "Ruh", maddi ezikliği karşısında Doğu'nun son limanıdır, bekasını mümkün kılan son yerdir. Bu ruh, tercihen, Doğu'nun ahlâk alanında bulunur. Neticede, bu ruhun korunması bir varlık meselesidir. *Sebilürreşad*'dan örnekleyecek olursak: "Bir milleti herhangi bir sahada ileri süren onun ahlâk ve karakteridir... Yalnız iktisadi motiflere dayanan idealsiz milletler kısa bir zaman zarfında yaşamak hakkını kaybetmişlerdir" (Bayır, 1950: 318). Yani ahlâk, maddi alanları payandalayacak olan ve sonsuz şekilde faydalanılabilecek bir güvenlik mekanizmasıdır: "Ahlâk yükselmenin temelidir... Bugün birinci davamız kalkınmak olduğuna göre bizde de bir ahlâk bütünlüğü olması icap eder" (Aydın, 1962: 15). Bu ahlâki üstünlükçülük, tüm sorunlara kestirme bir çözüm sunar kısaca: "Bu Müslüman, ekonominin her şey olmadığını, ekonominin ruh üstünlüğünün bir sonucu olduğunu bilmeli ve buna inanmalıdır. İlkin ruhi üstünlük. Ekonomik üstünlük onu izleyecektir" (*Diriliş*, 1970b: 7). Gelişmenin ve ilerlemenin leitmotifi olarak din söylemi, milli görüşün "manevi kalkınma" vurgusuyla da mottolamıştı (Yıldız, 2003: 189).

Diğer taraftan, Batı'nın çifte standartçılığı bir güvensizlik kaynağı olarak sıklıkla dile getirilir. Bu söylemin gelişmesi, özellikle Bosna krizi gibi Soğuk Savaş sonrasının trajedileri üzerine kuruludur. Yani, uluslararası ahlâk alanının Soğuk Savaş sonrasında İslâmcı ideolojide yeniden tanımlanmasının ürünlerinden biridir. Özellikle "yeni dünya düzeni" siyasetinde dile getirilen demokrasi ve insan hakları söylemlerine karşı duyulan kuşkuculuğun dışavurumudur. Ali Bulaç'a göre (1992: 10), "Batı'nın tanımladığı ve takdim ettiği biçimde bugün bütün dünyada sözü edilen insan hakları Batı'nın elinde bir siyaset ve baskı aracına dönüşmüştür." Yani

bunlar, uluslararası sömürü düzeninin söylemsel araçlarıdır: "Günümüzde kurulu bir dünya düzeni vardır. Bu düzeni kuranlar, tarihte dini siyasete alet edenler gibi çağın dini olan demokrasiyi ve insan haklarını siyasetlerine alet ederek dünyanın bir bölümünü sömürmektedirler" (Karaman, 1995: 7). Zira, uluslararası ilişkilerdeki Batı hâkimiyeti, bir çıkarlar düzeninden başka bir şey değildir. Bu yüzden *Yeni Zemin*'de "Batı için dış politikanın temelini 'çıkar'lar oluşturur, ilkeler değil" (Aktaş, 1993: 9) diye ilan edilir. *Yeni Zemin*'in zıt kutbu *Yeni Yeryüzü*'nden örnek verdiğimizde de aynı sonucu görürüz: "Yeni Dünya Düzeni olarak tanımlanan Yeni Amerikan Düzeni, çıkar dışında hiçbir insani ölçü tanımıyor. Uluslararası ilişkilerde bugün çifte standart artık büyük bir ahlâksızlık, büyük bir alçaklık boyutuna ulaşmıştır" (Müftüoğlu, 1993: 9). Çifte standartçılıktan "İslâm dünyası"na ve Türkiye'ye giden yol ise çok kısadır: "Batının çifte standardına maruz kalan ülkeler hep İslâm ülkeleri ve onların da başında ülkemizdir" (Çakan, 1994: 6).

Son olarak, bir değerler çatışması üretme eğilimi vardır. Yukarıda bahsettiğimiz Bilgin'in çalışmasında milli güvenliği benzeşme üzerinden sağlama kararının tersini görürüz burada. Benzeşme bir beka sorunu olarak algılandığı için, uluslararası toplumun değerler standartlarına direnmek bir milli güvenlik meselesi olarak görülür. *Dış Politika* dergisinde uluslararası toplumun değerlerinin nasıl algılandığına dair iyi bir özet vardır: "Uluslararası topluluğun mukaddeslerini paylaşmadığınız takdirde hemen her vesile ile çağdışı ilan ediliyorsunuz" (Gerger, 1989: 89). Benzer şekilde, daha radikal olarak değerlendirilebilecek *Tevhid* dergisinde hemen hemen aynı değerlendirme vardır: "Modern dünyada, Batı modeli ile bütünleşmeyen inançlar, kültürler, düşünceler sistemli bir biçimde aşağılanıyor" (*Tevhid*, 1990: 3). Tekelci bir medeniyet olarak sunulan Batı'nın dayatmacılığı, dünyadaki her türden çoğulluğu görmezden gelir ve hayat hakkını reddeder (Davutoğlu, 1990: 24). Atasoy Müftüoğlu'nun (1988: 60-61) vurguladığı gibi, "herhangi bir toplumun uyması gereken normlar egemenlerin iradesi doğrultusunda belirleniyorsa, orada bu toplumun özgür iradesinden söz etmek mümkün değildir" Dolayısıyla, burada üretilen

evrenselcilik karşıtlığı, milli güvenliği ahlâk/değer/norm meselesi olarak tanımlar ve "öz"ün savunusunu bir güvenlik/beka siyaseti haline getirir. Zira, evrensellere direnmek bir bağımsızlık meselesidir. Bu, demokrasiden insan haklarına birçok konuda ihlallerin önünü açacak olan bir korkudur, nitekim açmıştır da.

Burada, değerler çatışmasının özellikle 1990'ların sonlarıyla 2000'lerin başlarında evrildiği "liberal moment"e dair bir parantez açılmalıdır. Bu dönemde özellikle AB tartışmalarından hareketle İslâmcı kadroların dolaşıma soktuğu liberal dil parlatıldı ve ideolojik bir yumuşama tespit edildi (örn. Dağı, 2004; Duran, 2004; Kösebalaban, 2005). Fakat, İslâmcılığın bu zaman aralığında ideolojinin dışından konuştuğuna emin olmamak gerekir. Nitekim, iktidar arzusu, pragmatizm deyip geçilecek veya yüceltilecek bir unsur olmanın ötesinde, İslâmcılığın ideolojik bir unsurudur. Hatta, İslâmcılığın en süreğen ideolojik damarıdır. Bununla beraber, "tedafüî (savunmacı, geçiştirmeci) pragmatizm"in İslâmcılığın karakterine dönüştüğünü (Bora, 2018b: 419) unutmamak gerekir. Öte yandan, bu "dönüşüm"ün bir "öğrenme"den ziyade bir "ajanda"ya tekabül etmesi bir tarafa, bilhassa içerideki korkuların tetiklediği "dönüşüm" parantezinin kapanmasında dışarıya dair korkuların nasıl işlediğini vurgulamak da önemlidir. Menderes Çınar'ın (2018: 147-150) tespit ettiği üzere; İslâmcılığın, medeniyet görececiliğine –tekrardan– sığınmasında araçsalcılığı aşan bir boyut olarak AB'nin tutumuna ve Arap İsyanları'nın etkisine bakmak gerekir: AİHM'nin üniversitelerde türban yasağını onaylayan kararı ve AB içerisinde Türkiye'nin üyeliğine karşı yükselen kültürelci sesler ve Arap dünyasına hitap etmenin daha "otantik" görülen bir yolu olarak "medeniyet değerleri" söylemi, klasik çatışmacı ajandayı yoğun bir şekilde gündeme soktu.

Kısacası; uluslararası toplumun ahlâk/değer/norm alanları, İslâmcılık için çoğunlukla bir güvensizlik kaynağıdır. Bunlar, bağımlılık ve sömürü ilişkileriyle özdeşleştirilir. Bu eşitleme, beka sorununun yine sürekli gündemde olmasına yönelik bir iddiadır. Ahlâk alanının yokluğuna ya da herhangi bir biçimde varlığına dair vurgular, yine iktidar arayışına dair kestirme bir yol sunar. İronik biçimde, ahlâk/değer/norm siyasetinin vardığı yer, yine ikti-

dardır; çünkü güçsüzlük, bir anlamda, ahlâksızlığa maruz kalma olarak anlaşılır. İslâmcılığın ahlâki üstünlükçülüğü, gri alanlara yer bırakmaz ve toptancı çözümlerin önünü açar. Bunun ülke içerisinde hayat tarzına dair bir toptancılığa nasıl götürdüğüne bakarak bitirelim: "Batılı olmayan ülkelerin, bağımsızlık savaşlarından sonra Batılı yaşam tarzını örnek almaları, emperyalist pazarları daraltmanın aksine daha da genişletmiştir. Oysa Batılı olmayan ülkelerin Batı emperyalizminden kurtulmalarının tek yolu Batılı yaşam tarzını reddetmekten geçmektedir. Bu bağlamda anti-emperyalizm bir slogan sorunu değil, bir yaşam tarzıdır" (Canatan, 1994: 54).

Değişim ve güvenlik

İslâmcılığın uluslararası anlayışının ele alacağımız son unsuru, Türkiye istisnacılığına dayalı bir değişim talebidir. Bu, bir yandan, uluslararası boyutun niteliğini değiştirmeye yönelik Üçüncü-Dünyacı bir taleptir. Diğer yandan, bu talepte Türkiye bir toplumsal ve siyasal mühendislik projesi olarak görülür. Her halükârda, Türkiye'nin hususi karakterine, rolüne ve sorumluluklarına dair bir faillik ortaya koyma çabasıdır. Neticede, milliyetçi-İslâmcı yeni bir milli güvenlik tanımlaması yapılır ve bu İslâmcı milli güvenlik "dava" olarak vücut bulur.

Bu çaba, çoğunlukla bir kendine güven deklarasyonudur. Ancak, aynı zamanda uluslararası aktörlerin Türkiye'ye yaklaşımına dair özel güvensizlikleri anlatmanın da bir yoludur. *Hilâl* dergisi, Türkiye'nin istisnai konumunun bir güvenlik projesi olmasının yanı sıra bir güvensizlik konusu olduğuna dair iyi bir özet verir: "Medeniyetlerin beşiği Orta Şark'ın ümidi, sadece bizim ayakta kalabilmemize dayanmaktadır... Bu böyle bilindiği için bütün taarruzlar bize olmuş ve bizim tarih sahnesinden çekilmemiz temin edilmiştir" (*Hilâl*, 1966: 2). Aynı komplocu mantığı *Sebil* dergisindeki şu satırlarla da örnekleyebiliriz: "İslâm alemini kahredici pençesi altına alıp istismar eylemek isteyen Ehli Salip zihniyeti, her şeyden önce, lideri bertaraf etmek gayesini gütmüştür" (Mısıroğlu, 1976: 3).

Türklerin ya da Türkiye'nin İslâm tarihindeki konumuna dair varsayımlar çok erken tarihlerden itibaren İslâmcılık içerisin-

de merkezî bir yer edinir. Kibirli bir oryantalist bakışla, "Türk'ün Birmanyalı, Nijerli gibilerle bir tutulamayacağı" (Nazif, 1946: 9) ilan edilir. Necip Fazıl'ın ifadesiyle Türkler "bütün mecalini kaybeden Doğuyu, İslâm'ın bayrağı altında Batının merkezine kadar ulaştırmak cehdiyle, Doğunun son ve gerçek baş örnekliğini elinde tutmakta"dır (*Büyük Doğu*, 1943d: 2; *Büyük Doğu*, 1946: 2). Başka bir ifadeyle, Türkler "Allah'ın yüce dininin sıyrılmış kılıcı" (Oğan, 1951: 6) ya da "Müslüman dünyasının rehberi ve alemdarı" (Atilhan, 1948b: 137-138; Atilhan, 1949: 119) olarak tanımlanır. Dolayısıyla, "Türk dış politikasından beklenen devlet şahsiyetimizin korunması, ecdadımızın bize miras bıraktığı medeniyete sahip çıkılması ve esir kardeşlerimizin hamiliğini yapmasıdır. Tarih bu mesuliyetleri Türk milletine ve Türk hariciyesine yüklemiştir" (*Yeniden Milli Mücadele*, 1973: 6).

Demek ki, bu istisnai konum, geleceğe yönelik olarak da hazırda beklemektedir. Sezai Karakoç'un (1966a:31) ifadeleriyle şöyle özetlenebilir: "Ayasofya'nın zincirleri şangır şangır döküldüğü ve Müminler içine gürül gürül aktığı zaman, İslâm'ın liderliğinde, Doğu'nun, Asya'nın ve Afrika'nın gerçek istiklal savaşı, mutlaka zaferle sona ereceği peygamber işaretiyle belirtilmiş olan (Hendek Savaşındaki gibi) gerçek kurtuluş savaşı başlamış, kıvamına girmiş ve çağımızın kör düğümü çözülmüş olacaktır." "Ayasofya imgesi"nde özellikle berraklaştığı üzere, "iktidar yitiminden kaynaklanan rövanş mücadelesi" ve ikinci bir fetih çağrısı gündemdedir (Özekmekçi, 2016). Türk milletinin "önce kendini, sonra Doğu âlemini, daha sonra da insanlığı kurtarması" (*Büyük Doğu*, 1947: 2) beklenmektedir. Bu anlayış, İslâmcılığın milliyetçi-muhafazakâr dönemi olarak adlandırılan ilk kurulum yıllarına has değildir, çok benzer ifadelerle İslâmcılığın sonraki dönemlerinde de tekrarlanır. Milli görüşün sözcülerinden *Cuma* dergisinde 1990'larda ifade edilenler, böyle bir örnektir: "Dünyanın bugün geldiği noktada ise insanlık yine Osmanlı'nın sarığını arar hale geldi. Dünyanın dört bir yanındaki mazlum milletler Osmanlı'nın bir gün gelip kendilerini kurtaracağı ümidi ile beklemekte" (Mutlu, 2000: 12).

Dolayısıyla, "Türkiye'nin kendine dönüşü" veya daha İslâmcı bir ifadeyle "aslına rücu etmesi", bir ülke içi kimlik inşası faaliye-

ti olmasının ötesinde uluslararası bir dinamiktir ve fakat ülke içi kimlik inşası faaliyetine dayanmalıdır. *Dış Politika* dergisinde ifade edildiği gibi, "temelde yatan sorun, ilk elde salt politik olmaktan çok, kültürel bir uyanış sorunudur" (Bulaç, 1988: 32). Dolayısıyla, mesela, "artık Batı'nın dümen suyundan ayrılmayan zihniyet yıkılmalı, ters ve kendi kendini inkâr eden bir laiklik zihniyeti yüzünden tarihî vazifeden kaçmamalıdır" (*Hilâl*, 1970: 16). Benzer şekilde, "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi "milletimize uygun bir dış politika değildir" (*Değişim*, 1996: 32). Yani ülke içerisinde Türkiye'nin potansiyelini gerçekleştirmesinin önünde bulunan engeller ortadan kaldırılmalıdır. Nitekim, *Diriliş*'te ifade edildiği gibi, "bir devletin dış politikası, o devletin varoluşuna yol açan düşünce akımının ve aksiyonunun gelişmesi yönünde bir gelişme gösterir" (Karakoç, 1966b: 6). Her halükârda, Türkiye, "ruh potansiyeline zıt" tutumlardan kurtarılmalıdır (*Hilâl*, 1970: 16).

Kısacası; Türkiye, İslâmcı kadroların öncülük edeceği bir projedir. Bu öncülük sayesinde Türkiye'nin millete içkin olan yüksek konumunu bir örnek ya da model olarak (*Büyük Doğu*, 1951: 8; Civelek, 1972: 11-12) kazanacağına dair bir inanç vardır. "Bir dava olarak milli güvenlik", özcü bir kimlik iddiası olmasının yanı sıra bir iktidar isteğidir. Böylece, İslâmcılık, Türkiye üzerinden Üçüncü Dünyacı bir kurtuluşçuluk söylemi geliştirmektedir. Gelgelelim, kendilerini kurtuluş reçetesi olarak sunan İslâmcıların dayandığı epistemolojik temeller, oryantalist/sömürgeci söyleme gömülüdür. Dünyayı ikiye bölerek materyal/maddi/madde ile düşünsel/manevi/ruh arasında yapılan oryantalist/sömürgeci ayrım, ruh kategorisini "sefil ve mistik bir Doğu"ya hasretmekte sakınca görmemişti; İslâmcılar ise ayrımın kategorilerindeki olumlamanın ve olumsuzlamanın yerlerini değiştirerek böylesi bir ayrımı benimsemekte hevesli davrandılar. Necip Fazıl'ın dilinden düşmeyen kategorileri kullanarak söyleyecek olursak, "madde planı" sömürülmüştü, ama İslâmcıların (ve sadece İslâmcıların) gözü gibi baktığı ve "madde planı"ndan daha önemli olan "ruh planı" kurtuluşun reçetesiydi.[14]

14 Burada İslâmcılar çerçevesinde tartışılan anlamıyla maddi-manevi ikiliğini post-kolonyal teorinin önemli isimlerinden Partha Chatterjee (1991) sömürge karşıtı mil-

Sonuç

İslâmcılığın beka söylemi, AKP'nin uluslararası toplumdan dışlanmasıyla beraber ortaya çıkmış ya da Milliyetçi Hareket Partisi'yle (MHP) ittifakını yoğunlaştırdığı ideolojik angajmanlardan birisi olarak belirmiş değildir. İslâmcılık, 19. yüzyıldan beri kronik bir güvensizlik ideolojisidir. Ve bu güvensizlik, İslâmcılığın uluslararası boyuta dair korkularına ve kuruntularına gömülüdür. Uluslararası toplumun İslâmcılığa el verdiği ölçüde, beka söylemi görece olarak gerilere itilme imkânı bulur. Nitekim, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Batı ittifakına sıkı sıkıya yapışan İslâmcılığın tek hedef tahtası Sovyetlerdir ve Batı'nın güvenlikleştirilmesine ara verilmiştir. Daha sonraki on yıllarda Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde de benzer bir uyum merkezli uyarlanma söz konusudur. Ancak bu gerilere itiliş istisnaidir. Norm olan, uluslararası toplumla ilişkilerindeki ve uluslararası toplumu algılayışındaki pürüzler, gerilimler, çatışmalardır. İlişkilerin bu karakterine dair İslâmcılığın yaptığı okumalar genel itibariyle kendi güvensizliklerini tavaf etmeye ve kendi milli güvenlik söylemini üretmeye götürür.

KAYNAKÇA

Akseki, A.H. (1949), "Müslümanlık Ahlâk ve Fazilet Gibi Medeniyet ve Terakkinin de Kaynağıdır", *İslâm Yolu*, 1(56): 2.

Aktaş, Ü. (1993), "Statükonun Geri Dönüşü", *Yeni Zemin*, 9: 7-12.

Altınoluk (1989), "İslâm Dünyasına 'Kırık' Not", *Altınoluk*, 42: 37.

— (1990), "Fetih Çizgisi - AT Çizgisi", *Altınoluk*, 51: 3-5.

— (1992), "Maastricht Zirvesi: Anlayana Sivrisinek Saz", *Altınoluk*, 71: 41.

— (1997), "İslâm Tehdit Değil, Bir Dinamizm Kaynağı", *Altınoluk*, 138: 5-8.

— (1999), "Bunalımdan Uyanış Çıkacak", *Altınoluk*, 165: 5-9.

Altun, F. (2003), "Medya: İmkanlar ve Sınırlar", *Anlayış*, 27: 44-46.

Arcan, A. (1990), "Üçüncü Dünya ve Türkiye", *Olaylara Objektif*, 11: 4-6.

Atilhan, C.R. (1948a), "Asrî Ehli Salip: Siyonizm", *Sebilürreşad*, 1(18): 284-285.

— (1948b), "Siyonizm, Komünizm ve Farmasonluğa Karşı Beynelmilel Dünya Teşkilatı", *Sebilürreşad*, 1(9): 137-138.

liyetçiliklere dair bir eleştiri olarak gündeme getirmiştir. Robbie Shilliam (2011) ve Mustapha Kamal Pasha (2011), bu ikiliği genel itibariyle "Batı-dışı düşünce" bağlamında değerlendirirler.

— (1949), "İslâm Dünyasında Uyanan Şuur", *Sebilürreşad*, 3(58): 119.
— (1950), "Görünmeyen İnkılap", *Büyük Doğu*, 5(26): 12.
— (1957), "Mukaddesat Cephemize Yapılan Tecavüz", *Sebilürreşad*, 11(254): 54-55.
Aydın, C. (2021), *İslâm Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması*, çev. Hasan Aksakal, İstanbul: Alfa.
Aydın C. ve Duran, B. (2015), "Arnold Toynbee and Islamism in Cold War-Era Turkey: Civilizationism in the Writings of Sezai Karakoç", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 35(2): 310-323.
Aydın, M. (1962), "Ahlâk Yükselmenin Temelidir", *Özlem*, 4: 15.
Bayır, H.R. (1950), "Bugünkü Ahlâk ve Karakter", *Sebilürreşad*, 3(70): 318.
Bilgin, P. (2015), "Güvenlikten İçeri Uluslararası: Türkiye'de Güvenlik ve Laiklik", *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(2): 123-142.
— (2017), *The International in Security, Security in the International*, Oxon ve New York: Routledge.
Binatlı, N.A. (1950), "Endonezya İstiklali Münasebetiyle", *Büyük Doğu*, 5(13): 9.
Bora, T. (2017), "Kültürel Hegemonya", https://birikimdergisi.com/haftalik/8174/kulturel-hegemonya
— (2018a), *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
— (2018b), *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
Brubaker, R. (2012), "Religion and Nationalism: Four Approaches", *Nations and Nationalism*, 18(1): 13-14.
Bu Meydan (1989), "Son 30 Gün", *Bu Meydan*, 2: 16-26.
Bulaç, A. (1973), "Vahyin Mantığı yahut İslâm'ın Geleceği", *İslâm Medeniyeti*, 3(31): 7-13.
— (1976), "Amerikan Emperyalizminin Casus Üsleri ve Türk Sosyal Demokrasisi ile Libya Nasyonal Sosyalizminin Flörtü", *Düşünce*, 1(2): 2-8.
— (1988), "İslâm Dünyası: Kırık Bir Tablo", *Dış Politika*, 1: 25-32.
— (1992), "Yeni Dünya Düzeni Mümkün Mü?", *Panel*, 39: 8-10.
Büyük Doğu (1943a), "Batı Nedir?", 3: 2.
— (1943b), "Dış Politika Ölçümüz", 12: 2.
— (1943c), "Doğu Batı Yanyana", 4: 2.
— (1943d), "Doğunun Mizanı", 5: 2.
— (1943e), "Dünya Kıyameti ve Biz", 17: 2.
— (1945a), "İkimiz Birarada", 1(9): 2.
— (1945b), "Ve Batıyı Anlıyalım!", 1(8): 2.
— (1946), "Millet Millet Doğu", 1(10): 2.
— (1947), "Kurtuluş", 2(59): 2.
— (1950), "Zikrede Ede Akan Sular, Horlaya Horlaya Uyuyan Biz!", 5(37): 16.
— (1951), "Büyük Doğu Partisinin Ana Nizamname Projesi", 5(60): 8-9.
— (1964), "Namus", 11(3): 2.
Canatan, K. (1994), "Modernleşme Ajanları Elitler", *Yeni Zemin*, 13: 52-54.

Cem, S. (1962), "Medeni Dünyada Ahlâk ve Adalet Buhranı", *İslâm,* 5(58): 295.

Chatterjee, P. (1991), "Whose Imagined Community?", *Millennium: Journal of International Studies,* 20(3): 521-525.

Civelek, M. (1972), "Ne İçin Milliyetçilik", *Hareket,* 5(74): 11-12.

Cuma (1990), "İdeal Olan İslâm Kardeşliğidir", *Cuma,* 1(11): 6-7.

Cumalıoğlu, F. (1959), "Müslümanlık Terakkiye Engel Midir", *Hilâl,* 1(7): 3-4.

Çağatay, N. (1956), "İslâm Dini Terakkiye Mani midir?", *Din Yolu,* 1(17): 2.

Çakan, İ.L. (1994), "İzzet Savaşı", *Altınoluk,* 103: 5-6.

Çapanoğlu, M.S. (1951), "Başbakana Açık Mektup", *Büyük Doğu,* 5(43): 6.

Çınar, M. (2018), "Turkey's 'Western' or 'Muslim' Identity and the AKP's Civilizational Discourse", *Turkish Studies,* 19(2): 176-197.

— (2018), "From Moderation to De-moderation: Democratic Backsliding of the AKP in Turkey", J.L. Esposito, Z.L. Rahim ve N. Ghobadzadeh (der.), *The Politics of Islamism: Diverging Visions and Trajectories*, Cham: Palgrave Macmillan, 127-157.

Çınar, M. ve Duran, B. (2008), "The Specific Evolution of Contemporary Political Islam in Turkey and its 'Difference'", Ü. Cizre (der.), *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*, Oxon ve New York: Routledge, 17-40.

Çınar, M. ve Gencel Sezgin, İ. (2013), "Islamist Political Engagement in the Early Years of Multi-party Politics in Turkey: 1945-60", *Turkish Studies*, 14(2): 329-345.

Dağı, İ.D. (2004), "Rethinking Human Rights, Democracy, and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey", *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 13(2): 135-151.

Davutoğlu, A. (1990), "İki Medeniyet, İki Farklı Çoğulculuk Anlayışı", *BİSAV Bülten,* 1: 20-28.

— (1993), "İki Batı Arasında Türkiye", *İzlenim,* 8: 4-15.

— (1995), "21. Yüzyılda Türkiye'nin Uluslararası Konumu", *BİSAV Bülten,* 37: 4-15.

Değişim (1996), "Batıcı Hariciye Değişime Direniyor", 38: 32-34.

Demirci, E. (1964), "Komünizm", *Tohum,* 1(5): 26.

Dikeçligil, H. (1966), "İslâm Ülkelerinin Uyanışı", *İslâmın İlk Emri Oku,* 6(59): 12.

Diriliş (1966a), "İslâmın Dirilişi", *Diriliş,* 2(4): 3-6.

— (1966b), "İslâm Birliği", 2(1): 49-50.

— (1966c), "Melik Faysal'ın Gelişi", 2(6): 48.

— (1970a), "Geçmişte ve Geleceklere Doğru İnanç", 3(5): 1-10.

— (1970b), "Allah'a İnanma Bir Müjdedir", 3(11-12): 1-7.

— (1975), "İslâmın Dirilişi", 4(5): 40-49.

Doğan Güneş (1947), "Takdim", 1: 2.

Doğrul, Ö.R. (1949), "Cumhuriyet Bayramı", *Selâmet,* 4(104): 2.

Duran, B. (2004), "Islamist RedeŞnition(s), of European and Islamic Identities", N. Canefe ve M. Uğur (der.), *Turkey and European Integration: Accession Prospects and Issues*, Londra: Routledge, 125-146.

Eryarsoy, M.B. (1988), "Nebevi Devletin Kuruluşunda Haccın Rolü", *Dış Politika,* 3: 29-35.

Eygi, M.Ş. (1997), "Son Sömürge", *Yörünge,* 325: 3.

Gerger, M.E. (1989), "İslâm Yüzyıllar Sonrasında Tekrar Hayata Dönüyor", *Dış Politika,* 5: 85-89.

Gözcü, A. (2001), "Beytüşşebap'tan Akkise'ye Ulusal Güvenlik Masalı", *Haksöz,* 126: 8-10.

Güler, S. (1965), "İki Esas Ahlâk ve Kültür", *Tohum,* 2(18): 18.

Gürdoğan, N. (1993), "Biz ve Onlar", *İzlenim,* 5: 27.

Haksöz (2001), "Ulusal Güvenlik: Topluma Giydirilen Deli Gömleği", 126: 4-6.

Hareket (1947), "Okuyucularımıza", 3(19): 2.

— (1953), "Türk Milliyetçiliğinin Asli Kıymetleri", 4(43): 2.

Hilâl (1966), "İslâm Birliği", 6(61): 2.

— (1967), "Kurtarıcılardan Kurtulmak", 7(74): 2-4.

— (1970), "Hadiselerin Ardından", 9(103): 16-17.

— (1977), "Emperyalist Güçler İslâm'a Karşı Tek Zümredir", 15(172): 1.

Hüseyin, A. (1976a), "Haraç Düzeni", *Düşünce,* 1(1): 44-45.

— (1976b), "İstismar Enternasyoneli ya da Haraç Düzeni Komünizm Özdeşliği", *Düşünce,* 1(6): 5-12.

İnan, A. (1979), "İslâmdır Gelen Artık", *Akıncılar,* 1: 2.

İslâmın İlk Emri Oku (1965), "Hadiseler-Düşünceler", 5(50): 2.

İslâmî Hareket (1978), "Türkiye Beynelmilel Kapitalizm (IMF)'in Kontrolüne Girdi: Hoş geldin Düyûn-ı Umumiye", 4: 1-2.

İslâmiyet (1948), "İnsanlıkta, Hususiyle Müslümanlıkta Sevgi: Saadet ve Selâmet Kaynağı Birlik Bağıdır", 1(2): 4.

İzlenim (1995), "Hangi İslâm? Hangi Entegrasyon?", 20: 6-12.

Kara, İ. (1993), "Türkiye'nin İslâm'dan Başka Şansı Yok", *İzlenim,* 3: 9.

— (2017), *İslâmcıların Siyasi Görüşleri I: Hilafet ve Meşrutiyet,* İstanbul: Dergâh Yayınları.

— (2018), "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", Y. Aktay (der.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslâmcılık,* İstanbul: İletişim Yayınları, 34-47.

Karakoç, S. (1966a), "Şehidin Mirası Zaferdir", *Diriliş,* 2(6): 7-10.

— (1966b), "Ayasofyanın Anlamı", *Diriliş,* 2(1): 29-31.

— (1967), "İnanışta Diriliş", *Sönmez,* 3(33): 18-19.

— (1975), "Gelecek Zamanın Karşısında III", *Diriliş,* 4(5): 8-13.

— (1988), "Dörtyol Ağzında Türkiye ya da Türkiye *Nereye* Gidiyor?", *Diriliş,* 7(2): 3-4.

— (1991), "Kurtuluş Yolu", *Diriliş,* 7(123-124): 1-2.

Karaman, H. (1995), "Şeriat mı? İnsan Hakları mı?", *İzlenim,* 17: 7.

Kaya, C. (1967), "Hıristiyanlık Birleşiyor", *Tohum,* 3(31): 12-13.

Kaygusuz, Ö. (2016), "Bir Siyasal İdare Tekniği Olarak Güvenlik ve AKP Dönemi'nde Ulusal Güvenlik Devleti", *Praksis,* 1(40): 85-119.

Kılıç, M. (2016), *"Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat": Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953),* İstanbul: İletişim Yayınları.

Köse, M. (1995), "Buhranlarımız", *Furkan,* 2: 19-22.

Kösebalaban, H. (2005), "The Impact of Globalization on Islamic Political Identity: The Case of Turkey", *World Affairs,* 168(1): 27-37.

Kuru, A. (1976), "Bitenler Üzerine", *Düşünce,* 1(1): 3-6.

Mardinli, Y. (1976), "Orta ve Uzak Doğu İslâm Ülkelerinde Doğu ve Batı Emperyalizmi", *Gölge,* 1(3): 7-9.

Mert, N. (2018), "Türkiye İslâmcılığına Tarihsel Bir Bakış", Y. Aktay (der.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, cilt 6: İslâmcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 411-419.

Mısıroğlu, K. (1976), "Davet", *Sebil,* 15: 3.

Milli Gençlik (1975), "Bir İman Medeniyetinden Batılılaşmaya", 2(2): 5.

Mut, S. (1995), "İkinci İslâm Rönesansı: İhya, Tecdid ve Aydınlanma", *Değişim,* 28: 16-21.

Mutlu, M.S. (2000), "İnsanlık Osmanlı'nın Sarığına Hasret", *Cuma,* 1(483): 12.

Müftüoğlu, A. (1988), "Hacc ve Haremeyn Çevresinde", *Şehadet,* 2(8): 60-61.

— (1993), "Gözetim Altındaki Halklar", *Yeni Yeryüzü,* 6: 9.

Müslüman Sesi (1948), "Medeniyet", 1(1): 3.

— (1949), "Komünizmle Mücadele", 1(14): 16.

Nazif, N. (1946), "Nerede Bizim Dâvamız!", *Büyük Doğu,* 1(57): 9.

Oğan, M.R. (1951), "Yine Fatih Mevzuunda", *Büyük Doğu,* 5(60): 6.

Ozan, C. (1951), "İlim", *İslâmın Nuru,* 1(1): 41.

Örtülü, M. (1952), "Kore-Japonya-Amerika", *Allah Yolu,* 1(1): 15-18.

Özdenören, A. (1982), "İsrail-Türkiye Savaşı Çıkabilir mi?", *Mavera,* 6(69): 2-4.

Özdenören, R. (1993), "Yeni Dünya Düzeni ve Liberalizm Karşısında Türkiye ve İslâm", *Bilgi ve Hikmet,* 2: 109-120.

Özekmekçi, M.İ. (2016), "Türk Sağında Ayasofya İmgesi", İ. Özkan Kerestecioğlu ve G.G. Öztan (der.), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 283-306.

Özel, İ. (1988), "Soruşturma", *Dış Politika,* 1: 182-185.

Özel, M. (1992), "Türkiye Niçin Yönetilemiyor?", *İzlenim,* 1: 15.

Özkan, B. (2015), "Turkey's Islamists: From Power-Sharing to Political Incumbency", *Turkish Policy Quarterly*, 14(1): 71-83.

Özkaya, C. (1999) "Unutulan Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye", *Umran,* 60: 3-6.

Özmel, İ. (1962), "Ülkü İhtiyacı", *Şule,* 5: 9.

Pakdil, N. (1966), "Ankara Yazıları", *Diriliş,* 2(6): 25-30.

Pasha, M.K. (2011), "Untimely Reflections", R. Shilliam (der.), *International Relations and Non-Western Thought: Imperialism, Colonialism and Investigations of Global Modernity*, Londra ve New York: Routledge, 217-226.

Roy, O. (2017), *Siyasal İslâmın İflası*, çev. C. Akalın, İstanbul: Metis Yayınları.

Saka, M. (1989), "İslâm İnkılâbının Eşiğinde", *Ak Doğuş,* 1: 3.

Sebil (1976), "İslâm Ortak Pazarı Kurulmalıdır!", 10: 2.

Sebilürreşad (1948), "Dâvamız İslâmın İzzet ve Şerefi Dâvasıdır, Bu Dâva Müslüman Türk Milletinin Dâvasıdır", 1(5): 68.

— (1950), "Türk Ordusunun Rehberi Kur'andır", 4(91): 254.

— (1951), "Komünistlik Bu Vatanın Bakası İçin O Derece Bir Tehlike Arz Etmez mi?", 4(100): 388.

Selâmet (1947), "Kur'an Görenek ve Taassup Düşmanı, İlerinin ve İlerlemenin Taraftarıdır", 1(1): 6.

Seno, C. (1946), "Türkiyenin İstilası", *Büyük Doğu,* 1(55): 8-9.

— (1948), "Hududu Beklemiyen Türkiye", *Büyük Doğu,* 3(84): 9.

Serdengeçti (1950), "Hadiselerin Muhasebesi", 4(11): 8-9.

Serdengeçti, O.Y. (1959), "Kültür Emperyalizmi", *Hilâl,* 1(3): 3-4.

Shilliam, R. (2011), "The Perilous but Unavoidable Terrain of the Non-West", R. Shilliam (der.), *International Relations and Non-Western Thought: Imperialism, Colonialism and Investigations of Global Modernity*, Londra ve New York: Routledge, 12-26.

Sünbüllük, E.S. (1950), "Kore Zaferi, Tanrı'nın Türklere Lutf-u İlâhîdir", *Hakka Doğru,* 9(237): 3-4.

Taşgetiren, A. (1990), "Nerede Yer Almalı?", *Altınoluk,* 56: 3-5.

— (1993), "Evrensel Ufuk", *Altınoluk,* 90: 3-4.

Tevhid (1990), "İnsan Hakları Masalı", 5: 3.

Umran (1993), "Bosna Kimlik İmtihanımız", 11: 6.

Varol, A. (1998), "İKÖ Tahran Zirvesi", *Vahdet,* 16: 12-14.

— (1999), "Ramazana Girerken İslâm Dünyası", *Cuma,* 1(478): 30-31.

Yaman, K. (1973), "Emperyalizm Tarifleri Üzerinde İncelemeler", *Gerçek,* 1(2): 41-54.

Yazar, Y. (1987), "Sömürgeciliğin Değişen Yüzü", *İslâm Aylık Mecmua,* 46: 38-39.

Yeniden Milli Mücadele (1972), "Milletler Uyanın!", 3(121): 6.

— (1973), "İşkece Camii Faciası", 4(157): 6.

Yeşil, Ş. (1947), "Birkaç Söz", *Hakikat Yolu,* 1: 2.

Yıldız, A. (1993), "Haç-Hilal Kavgasına Doğru", *Umran,* 11: 2-3.

— (2003), "Politico-Religious Discourse of Political Islam in Turkey: The Parties of National Outlook", *The Muslim World*, 93: 187-209.

SAĞ'IN BAĞLAYICI VE AYRIŞTIRICI DOKUSU: SOLA GÜVENLİKÇİ YAKLAŞIM YA DA ANTİKOMÜNİZM

İPEK GENCEL SEZGİN - EKİN KADİR SELÇUK

Bu makale 1960'lı yılların ortalarından itibaren ortaya çıkan uç sağ grupların (Gencel Sezgin, 2011; Aytürk ve Bora, 2020)[1] ürettiği antikomünist çerçevelerin, ana akım sağ siyasal elitlerin de desteğiyle sol siyaseti *güvenlikleştirmesini*, bir başka deyişle güvenlik sorunu olarak inşa etmesini çalışmaktadır. Gerek Adalet Partisi'nin (AP) bir kanadında, gerek Güven Partisi (GP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) gibi küçük başka partilerdeki etkin milliyetçi-muhafazakâr elitler tarafından olduğu kadar bu elitlerin muhalefet ettiği AP lideri Süleyman Demirel ve destekçileri[2] tarafından da benim-

1 Uç sağ grupların milliyetçi-muhafazakârlarla hem ittifak hem rekabet içinde en geç 1960'ların ortalarından itibaren yer aldıkları başlıca resmen kurumsallaşmış teşkilatlar (siyasi partiler haricinde) şöyledir: Diyanet İşleri Görevlileri Dernekleri, İlahiyat Fakültesi Mezunları Derneği, Komünizmle Mücadele Derneği, Milli Türk Talebe Birliği, Milliyetçi Öğretmenler Derneği, Milliyetçiler Derneği, Türkiye İmam Hatip Okulu Mezunları Derneği Federasyonu, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Yeşilay Cemiyeti, Yüksek İslâm Enstitüsü Mezunları Cemiyeti, Büyük Doğu Kulübü, Türk Kültür Derneği, Türk Ocağı. Buna ek olarak genellikle yayınlar ve "kültürel" aktiviteler etrafında halkalanmış Mücadele Birliği, Risale-i Nur Talebeleri, Süleymancılar, Komandolar gibi ultra-millliyetçi ve İslâmcı hareketler yer alır. Daha sonra sırasıyla uç sağın ultra-milliyetçi ve İslâmcı en büyük iki hareketi olacak. Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Görüş Hareketi ise tüm bu teşkilat, parti ve hareketlerin içinde kendi toplumsal ağlarını ve parti teşkilatlarını oluşturma aşamasındadır.

2 Demirel ve Yeminliler olarak isimlendirilen parti içi destekçileri hem görece diğer sağ gruplara göre pragmatik nedenlerle de olsa özgürlükçü kalır hem de karşıt-

senen ultra-milliyetçi ve İslâmcı uç sağ çerçeveler,[3] çok kısa bir süre sonra, 1970'lerin kutuplaşan Türkiye'sinde, siyaset karşıtı politika yapma biçiminin düşünsel temelini oluşturacaktır.

Yalnız uç/devrimci solun değil sol siyasetin neredeyse tüm renklerinin[4] uç sağ gruplar ve milliyetçi-muhafazakâr elitler tarafından *güvenlikleştirilmesinin* işlevleri neler olabilir? Ne solun milli güvenlik tehlikesi olarak kurulması Türkiye'ye özgüdür (bu fenomenin global ölçekte sonuçlarının bir incelemesi için bkz. Bevins, 2020) ne de çeşitli siyasi aktörlerin başka siyasi, sosyal ve kültürel aktörleri güvenlikleştirerek siyasi alanı daraltması bu döneme özgüdür. Dolayısıyla, siyasi alanın bilinçli bir şekilde daraltılmasını, yani uç sol hareketin yayılıp güçlenmesini aktif olarak engelleme çabası, akla ilk gelen ve bu konu üzerine yapılan yerel ve uluslararası çalışmalarda haklı olarak sıklıkla vurgulanan ve detaylarıyla işlenen bir işlevdir (Aytürk, 2020; Yaşlı, 2019; Heale, 1990).

Biz bu çalışmada bununla yakından bağlantılı başka bir işlevi çalışıyor ve şunu vurguluyoruz: Sola güvenlikçi yaklaşım, uç sağ ve ana akım sağ arasında ittifak ilişkisi kurulmasına ve bu ilişki sayesinde her iki tarafın siyasal kapital devşirmesine de yarıyor. 1960'ların ortalarında bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmaya başlayan uç sağ, yine bu on yılın sonlarından itibaren gittikçe güçlenen bir şekilde "komünistlere" karşı kendisini "halk", "milliyetçiler" ve/veya "temiz Müslümanlar" olarak niteleyerek genelde rejimin, özelde sağın sola karşı koruyucusu olarak inşa etmiştir. "Liberal" addedilen Demirel ve grubunun liderliğine karşı meclis içinde mücadele eden milliyetçi muhafazakâr elitlerin, özellikle muhafazakâr AP elitlerinin bu uç sağ ağlarla müttefiklik ilişkisi içinde olduğu görülmektedir. Bu şekilde uç sağın kurumsal siyasetteki temsilcisi rolüne soyunan milliyetçi-muhafazakâr elitler bir sü-

---

ları tarafından bu sıfatla anılırlar. Dönemin siyasi dinamiklerini ve bağlamını göz önünde bulundurarak biz de Demirel ve ekibini prensiplerinden bağımsız "liberal" olarak anacağız.

3 Çerçeve kavramının daha ayrıntılı bir açıklaması için lütfen aşağıya bakınız. Burada düşünsel/söylemsel yapılar ve kavramsallaştırmalar şeklinde özetlenebilir.

4 Örneğin ısrarla parlamenter siyaseti savunan Türkiye İşçi Partisi (TİP), hatta Cumhuriyet Halk Partisi de (CHP) aynı söylem çerçevesinde değerlendirilmiştir.

reliğine Demirel ve ekibine karşı manivelaya sahip olmuştur. Ta ki Demirel bu gruplarla kendi ilişkilerini oturtana kadar.[5]

Uzun erimde ise antikomünizm ya da solun milli güvenlik sorunu olarak inşa edilmesinden asıl yararlananlar bu süreçte içinden iki yeni hareket çıkaran uç sağ olmuş, hatta 1960'ların ortalarından itibaren billurlaşan ultra-milliyetçiler ile İslâmcılar sırasıyla 1974 ve 1975 itibariyle Demirel ekibiyle iktidar ortaklığı yapmıştır. Aracı konumunu üstlenmiş ve uç sağ siyasetin çerçevelerini yeniden üreten Demirel muhalifi AP elitleri ve küçük milliyetçi-muhafazakâr sağ partiler ise[6] asıllarının yanında sönük kalarak yok olup gitmişlerdir.

Bu çalışmada yerel ve ulusal olarak yayımlanmış beş sağ yayını inceledik. Aktörlerin hem söylem hem pratiklerini göz önünde bulundurduk. *Tercüman, Bugün* ve *Anadolu'da Hamle* (Konya) baktığımız sağ günlük gazetelerdir. *Tercüman* AP'ye yakınlığı ile bilinen, o sıralarda milliyetçi-muhafazakâr kanada yakın olan, çok satan ulusal bir gazetedir. *Anadolu'da Hamle Tercüman*'ın yerel ölçeklisidir. *Bugün* milliyetçi-İslâmcı bir çizgide olup Anadolu'da sirkülasyonu çok olan bir ulusal ölçekli gazetedir. Taradığımız diğer iki yayın ise *Milli Gençlik* ve *Milli Hareket* dergileridir. İlki sağın neredeyse tüm renklerini temsil eden Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) yayını olup, ikincisi 10 Şubat 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını alacak olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) ultra-milliyetçi yayınıdır. Bunlara ek olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kayıtlarında milliyetçi-muhafazakâr sağ vekil ve senatörlerin de Kanlı Pazar çerçevesinde yaptıkları konuşmalar incelenmiştir.

Aşağıda neden Kanlı Pazar'ı örnek olay seçtiğimizi tartıştıktan sonra, önce antikomünizm çerçevelerini inceleyeceğiz. Arkasından milliyetçi-muhafazakâr sağın uç sağ ile düşünsel ve pratik düzlemde kurduğu ittifaktan bahsedeceğiz. Sonuç bölümü ile çalışmayı tamamlayacağız.

---

5 Bu tip fırsat penceresi mekanizmalarının tartışılması bu yazının konusu olamayacak kadar uzun bir meseledir. Burada sonuçlarından bahsetmekle yetineceğiz.

6 Buna önce topluca AP'yi terk eden, sonra yavaş yavaş siyasi güç odağı olma özelliklerini de yitiren AP'nin milliyetçi muhafazakâr elitleri de dahildir.

Neden Kanlı Pazar örnek olayı?

İncelediğimiz dönem 1950'lerin Sovyet yayılmacılığından korkan devlet antikomünizminin bir devamı olarak düşünülebilir.[7] Ancak, söylemsel düzeyde süreklilikler olsa da hem solda hem sağda aktörlerde, pratiklerde ve bağlamda değişiklikler görülmektedir. Sol, cumhuriyet tarihinde ilk defa "somut" olarak sosyal ağlar, siyasi partiler, öğrenci ve işçi örgütleri aracılığıyla mobilize olmuştur (Koca, 2017: 549). Bu toplumsal aktörler 1960'ların sonlarında kendilerini yürüyüşlerle ve protesto gösterileriyle ifade etmekte ve bu sayede görünürlük kazanmaktadır. Daha sonra ziyadesiyle istismar edilecek uç sol siyasi şiddet henüz yeni başlamıştır ve sınırlı hedefleri (Amerika Birleşik Devletleri (ABD) çıkarları, tesisleri ve görevlileri) ve eylemleri vardır. Bu şiddet dönemi içinde hayli marjinal konumdadır ve öğrenci ve işçi gençliğin çok azınlıkta bir kesimi tarafından kabul görmektedir (Zileli, 2000).[8]

Bu dönemde artık sadece devlet değil bazı yayınlar etrafında, kültür ve meslek derneklerinde, çeşitli küçük partilerde ve son olarak AP içinde ağlar ve odaklar yaratmış sağ toplumsal aktörler antikomünist çerçevelerin baş üreticisi olmuştur (Oran, 2001: 778).[9] Kanlı Pazar bu bağlamda 16 Şubat 1969 tarihinde İstanbul Taksim'de yaşanan siyasi/toplumsal olaylara verilen isimdir. Sol gençlik-öğrenci örgütleri ve işçi sendikaları 16 Şubat günü ABD'ye

---

7 Bayram Koca'nın belirttiği üzere 1963 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) partiler üstü bir *Komünizmle Mücadele Komisyonu* kurulmuştur. Bu komisyon uç sağ derneklerin önde gelenlerinden (üçüncü nesil) *Komünizmle Mücadele Derneği*'nin (KMD) 1960'lı yılların ortalarında yaygınlaşmasından hemen öncedir. Ancak kısa bir süre sonra ve AP'nin dış politikası ve içerideki gelişmelerle de uyumlu bir şekilde Komisyon'un ismi "*Komünizm ve Faşizm gibi Demokratik Nizam Aleyhtarı Cereyanlarla Mücadele Komisyonu* olarak değiştirilmiştir" (Koca, 2017).

8 Solun o dönemdeki en büyük temsilcisi durumundaki Türkiye İşçi Partisi (TİP) de ısrarla şiddete dayalı eylemlerden uzak durulmasını tavsiye etmiş, yasal sınırlar ve anayasa çerçevesi içinde kalacak tutumlardan yana olmuştur. Nitekim bu bazı sosyalist öğrenci teşkilatlarıyla arasının açılmasına da neden olur.

9 Devleti de tüm kurum ve aktörleriyle antikomünist olarak nitelemek artık mümkün değildir. Hatta 1960'ların sonuna gelindiğinde Soğuk Savaş'ın "yumuşama" döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkileri düzeltmek çoktan bir devlet politikası haline gelmiş, "liberal" Demirel hükümeti döneminde de ilişkiler artarak devam etmiştir.

ait 6. Filo'nun İstanbul ziyaretini protesto etmek için Taksim Meydanı'nda buluşmuştur. Aynı sırada bazı sağ gruplar da alana yakın bir noktada toplanmış ve meydana girmekte olan sol gruplara saldırmışlardır. Kanlı Pazar'a giden sürecin 13 Şubat 1969'da başladığı söylenebilir. O gün, sol öğrenci teşkilatları tarafından bir sene evvel, 1968'de, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (ITU) yine bir 6. Filo protestosuna karşı gerçekleşen polis müdahalesi sırasında pencereden düşerek hayatını kaybeden bir öğrenciyi[10] anmak üzere Beyazıt Kulesi'ne kırmızı bir flama ve ölen öğrencinin resmi asılmıştır (*Tercüman*, 15 Şubat 1969). Bu durum sağ güçlerin 16 Şubat'ta düzenlenecek 6. Filo karşıtı protestoya müdahale etmek için mobilize olmasına vesile olmuştur. Öncelikle, 14 Şubat günü, önceki gün flama ve resim asmak için Türk bayrağının indirildiği iddia edilerek "Bayrağa Saygı" mitingi düzenlenmiştir. MTTB'nin iddiasına göre bu yürüyüş için yapılan basın açıklamasına yirmi "Talebe Teşkilatı", yirmi "muhtelif milliyetçi teşekkül ve mesleki birlik",[11] on üç KMD Şubesi ve yedi işçi sendikası imza atmıştır (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969). 16 Şubat günü ise Taksim'e yakın beklemekte olan "sağ bir grubun"[12] meydana girmekte olan sol gruplara saldırması ve polisin müdahale etmekte gecikmesi[13] üzerine olaylar bir çatışma şeklini almış ve sol protestoculardan iki gencin ölümü ile sonuçlanmıştır.

Araştırmamızı işte bu 1969 Kanlı Pazar olaylarının meydana geldiği tarihin bir yıl öncesi[14] ve kısa zaman sonrası ile sınırlıyo-

10 Pencereden şüpheli bir şekilde düşerek hayatını kaybeden öğrencinin ismi Vedat Demircioğlu'dur.

11 Dergi isim vermemekle birlikte bunların arasında Milli Mücadele Birliği, Milliyetçi Öğretmenler Derneği, Milliyetçiler Derneği, çeşitli Nur talebe grupları tarafından kurulmuş önde gelen uç sağ dernekler sayılabilir.

12 Tam olarak kim oldukları bugüne dek meçhul kalmıştır.

13 Bu gecikmenin ihmal mi kasıt mı içerdiği üzerine ana akım gazetelerde ve TBMM'de tartışmalar yaşanmış hatta AP'li İçişleri Bakanı Faruk Sükan için gensoru istenmiştir. MHP yayını *Milli Hareket* bu tip bir kasıt iddiasını ortaya atmıştır. Bu sol hareketlerin yorumlarıyla da örtüşür. Olayların Demirel AP'sinin "Anayasal Nizam'a Karşı İşlenen Fiillerin Önlenmesi" başlıklı kanun tasarısının geçmesi için çıkartıldığı söylenmiştir.

14 Bir yıl öncesini de inceleme dönemine katmamızın nedeni 17-18 Temmuz 1968 yılında da İTÜ'de yine 6. Filo protestoları meydana gelmiş ve yukarıda da adı geçen Vedat Demircioğlu isimli öğrenci polis müdahalesi sırasında şüpheli bir şekilde ha-

ruz. Bunun tarihsel ve analitik nedenleri var. Tarihsel açıdan, 1969 Kanlı Pazar'ı, 1980 öncesi şiddet olayları tartışılırken adı ilk anılanlardan ve en sık geçenlerdendir. Ayrıca sağ ve sol arasındaki ilk (kamuoyuna mal olmuş?) ölümlü kavgayı içermesi açısından bir dönüm noktası olduğu iddia edilebilir. Analitik açıdan baktığımızda ise çıkan olayların öncesi ve sonrasında uç sağ basında antikomünist çerçeveler somut olarak belirginleşmekle kalmamış, güvenlikçi niteliği ve "milli güvenliği" sağlaması "beklenen-istenen" güçler de görünürlük kazanmıştır. Öte yandan, incelemeyi tek bir vaka ve çevresi ile sınırlayarak ve fakat birçok yazılı kaynaktan yararlanarak, uç sağ hareketin kendisini sözel ve eylemsel olarak sol üzerinden nasıl kurguladığını, kendi "teşhis" ve "tedavi" çerçevelerini nasıl yarattığını ve ana akım sağ siyasetle ilişkilerini derinlemesine çalışma imkânı buluyoruz.

Antikomünist çerçeveler ve solun milli güvenlik sorunu haline getirilmesi

Sosyal hareketler, akademik yazının çerçeve adını verdiği, söylemsel ve düşünsel şemalar etrafında mobilize olurlar. Çerçeveler, mobilize olan aktivistlere ortak bir kimlik kazandırmanın yanı sıra, çevrelerinde olan biteni, kendilerince rahatsızlıklarını ve ihtiyaçlarını anlamlandırmalarına katkıda bulunur. Bu anlamlandırma sürecinin temel unsurları arasında yaşadıklarına teşhis koymak ve eğer sorun görüyorlarsa tedavi önerileri getirmek vardır (Benford ve Snow, 2000: 611-639).

Uç sağ hareketler de diğer tüm sosyal hareketler gibi çevrelerini anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır. Türkiye'de sol hareketlerin 1960'ların ortasından itibaren daha önce olmadığı denli güçlenmesi,[15] sağ grupları içlerinde bulundukları siyasal alanı tekrar değerlendirmeye ve yeni eylem biçimlerine yöneltmiştir. Ar-

yatını kaybetmiştir. 22 Temmuz 1968'de ise Konya'da yürüyüş yapmak isteyen sol gruplara karşı sağ gruplar mobilize olmuş, solcular yürüyüşten vazgeçmesine rağmen Konya olayları diye anılan şiddet gösterileri meydana gelmiştir.

15 Gençlik hareketlerinin ve sendika hareketlerinin yükselişine ek olarak TİP'in TBMM'ye 15 milletvekili ile girmesi, CHP'nin "ortanın solu" siyasetini benimsemesi bu durumun tezahürlerinden başlıcalarıdır.

tık çerçeveler Kemalizm ve CHP karşıtlığından çok sol/komünizm karşıtlığı üzerinden şekillenmektedir.

Buna ek olarak Süleyman Demirel ve destekçilerinin 1964 itibariyle önce AP'nin içinde sonra da büyük bir oy oranı ile (%52) 1965'te TBMM'de iktidar olması da sağ grupların siyasal alanı algılamalarını ve değerlendirmelerini, dolayısıyla çerçevelerini de en az sol hareketlerin güçlenmesi kadar etkilemiş görünmektedir. AP iktidarı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) siyasal alandaki etkisinin azaldığına, dolayısıyla uç sağın görünür ve etkili olabileceğine işaret ederken, Demirel'in bu iktidarın başına uç sağın AP içindeki adayı Saadettin Bilgiç'i yenerek gelmesi hayal kırıklığına ve Demirel'in temsil ettiği düşünülen daha "liberal" merkez sağdan bağımsız siyaset arayışlarına yol açmıştır (Sezgin, 2011). AP içinde bir süre daha varlığını koruyup iktidarı paylaşacak milliyetçi muhafazakâr kanat ve meclis içindeki küçük sağ partilerin temsilcileri uç sağ gruplarla ittifak kurmuş ve bir süre bunu sürdürebilmişlerdir.[16] Bu ittifak uç sağın toplumsal ağlar, kimlik ve liderlik kadrolarının oluşma sürecine düşünsel ve pratik katkıda bulunurken; AP'nin milliyetçi-muhafazakâr kanadının iktidarı Demirelci grupla paylaşabilmek için elini kuvvetlendirmiştir.

Bu uç-milliyetçi-muhafazakâr sağ ittifakının kuvveti ve görünürlüğü, Demirel ve ekibinin de bu ittifaktan çıkarı olduğunu gölgelememelidir. Sol gruplara karşı sağ grupları öne sürmekte ve dolayısıyla başta milliyetçi-muhafazakârlar üzerinden de olsa uç sağ politik grup ve sosyal ağlarla kendi ilişkilerini kurmaya çalışmaktadırlar. Bu ilişki, antikomünist güvenlikçi çerçeveleri milliyetçi-muhafazakârların olduğu kadar Demirel grubunun da tedbirli bir şekilde, en azından söylemde hukuki zemin içinde kalacak şekilde de olsa paylaşması ve/veya siyasal alanda bu çerçevelere meydan okumaması ile mümkündür. Diğer bir deyişle antikomünist güvenlikçi çerçevelerin sol hareketleri kamuoyu nezdinde zayıflatmaya ek işlevi vardır. Sağ hareketler yine bu çerçeveler üzerin-

16 Bu hareketlerin yarattığı networkler ve yeni kimlikler zamanla kendi içinde de bilurlaşmış, kendi içinden Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi liderler çıkarmıştır. Bunların çıkışı ile birlikte meclis içindeki ve AP içindeki milliyetçi-muhafazakâr kesim güç kaybetmiştir.

den birbirlerine karşı ve birbirleriyle ilişki kurar (Koca, 2017: 545-569; Kerestecioğlu ve Öztan, 2016). Çerçevelerde hangi temalara/alt çerçevelere vurgu yapıldığı ve bunun ne ölçüde belirgin olduğu ayrışma ve birleşme noktaları yaratıyor gözükmektedir.

Siyasal alanın resmî ve resmî/kurumsal olmayan aktörlerini kendi etrafında birleştirebilen ve diğer aktörlere karşı alanlarını genişletebilen bu antikomünist çerçeveler ilk olarak kendi içlerinde "teşhis" ve "tedavi" alt çerçevelerine ayrılabilir. Sağ müttefikler arasındaki ortaklıkları ve farklılıkları işte kısmen bu alt çerçeveler aracılığı ile deşifre edebiliyoruz.

Teşhis çerçeveleri

Uç sağın resmî ve gayri resmi siyasi aktörlerinin paylaştığı ana teşhis çerçevesi komünizm ve komünistlerin Türkiye Cumhuriyeti devletinin güvenlik sorunu addedilmesidir. Çerçeve kendi içinde kimi zaman birbiri ile örtüşen kimi zaman ise çelişen dört unsur/iddiadan oluşur. Birincisi solcuların/komünistlerin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) işbirlikçileri veya ajanları olduğu iddiasıdır. Ancak bu iddia, aşağıdaki örnekte olduğu üzere, sembolik bağlantılar kurmaktan öteye gitmez (gidemez):

> Beyazıt kulesinin bayrak direğine kızıl bayrağı astılar. Bu bayrak kırmızı bir bezin köşe kısmına (orak çekiçin bulunduğu yere) geçen sene Teknik Üniversite talebelerine ait Gümüşsuyu Talebe Yurdunun penceresinden sabahın saat 4'ünde kaçarken düşen Hukuk Fakültesi talebesi Vedat Demircioğlu'nun resmi konulmak suretiyle yapılmıştı. Böylece orak çekici koyamadıkları kızıl bayrağa aynı zihniyetin yolunda ölen birisinin resmini koyarak imzayı tamamlamak istemişler (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969: 12).

"Moskof uşağı" bu işbirlikçilik iddiasını kısa yoldan taşıyan ve bu haliyle uç sağ grupların oldukça sık kullandığı bir ifadedir. Bu ifade ile aynı anda birkaç imada bulunulmuş olunur: Ne solcular ne dertleri yerel/yerli değildir, dolayısıyla sorun olduğunu söyledikleri, çözüm üretmeye yeltendikleri şeyler de buralı, buraya ait (milli?) değildir. Zaten sol grupların asıl dertleri paradır. "Kızıl

emperyalizmin para ile tutulmuş uşakları"dırlar (*Bugün*, 16 Şubat 1969). Ya SSCB'den ya Çin'den aylık almaktadırlar (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969) ve asıl olarak bu ülkelere hizmet etmektedirler. Zaten gençlerin NATO'ya karşı çıkması da "Moskof emperyalizminin" stratejisi gereğidir. Solcuların bu şekilde "beşinci kol" olduğu ve komünist yabancı devletlerin maşası olduğu iddiası solcuların meşruiyetini sorgulamaya yardım etmenin yanı sıra, Demirel hükümetinin de varsayılan zafiyetinin altını çizmek için biçilmiş kaftandır. Nitekim *Bugün* gazetesi hükümetten ümidini kesmiş görünmekte ve kitleleri cihada çağırmaktadır çünkü:

> Bir buçuk asırdan beri İslâm alemini içten ve dıştan fethetmek için faaliyet gösteren küfür kuvvetleri, artık son ve büyük taarruza hazırlanmaktadır. Bu sefer hedef Türkiye'dir. Gaye Türkiye'yi komünizm denilen küfür nizamı içine sokmak ve oradan bütün Alem-i İslâm'ı istila etmektir (*Bugün*, 16 Şubat 1969).

Beşinci kol iddiasının bir de antisemitik versiyonu vardır. Antisemitik unsurlar genelde "Moskof uşağı" ile örtüştürülerek ve bu söylemin içerisine yerleştirilerek solun güvenlik tehdidi olduğu çerçevesini güçlendirmek için kullanılır. MTTB'nin dergisine göre yukarıda bahsi geçen kızıl bayrak "Fransa'daki Yahudi asıllı kızıl anarşist Kohen Benedit ve avanesinin Paris Saint Augustine kilisesine çektikleri kızıl bayrağın" "provasıdır" (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969: 12). Antisemitik komplo teorilerine en meraklı uç sağ grup kuşkusuz Afyon ve Konya merkezli Yeniden Milli Mücadelecilerdir. Antisemitizm bu teşkilatın söylemlerinde en saf halini bulur (Selçuk, 2018: 152-161). Her türlü sol/komünist aktivite aslında küresel Yahudi ağlarının bir oyunudur. Konya olaylarından kısa bir sonra düzenledikleri Mücadele Birliği Mitingi'nde konuşan Necmettin Erişen SSCB'de "İslâm'dan bahsetmenin" ağır hapis cezası gerektirdiğini ve Dede Korkut gibi "milli kültür kaynaklarının" "kurutulduğunu" iddia etmiş, Türkiye'de ise "Marks, Lenin, Stalin, Mao gibi komünist Yahudi uşaklarının bütün kitaplarının" yayımlanmasını şikâyet etmiştir (*Anadolu'da Hamle*, 5 Şubat 1968).

Komünistleri bir tehdit olarak çerçeveleyen üçüncü unsur sol hareketlerin içindeki bireylerin Batılılaştıkları iddiasıdır. Bu iddia

halkına, kültürüne, töresine, dinine (vurgu İslâmcılık-milliyetçilik seviyesine göre değişir) yabancılaşma suçlamasını beraberinde getirir. Yabancıların ülkeye ihaneti ise kaçınılmazdır. Bu suçlama genellikle artık halk, kültür, töre ve dinin kontrol etmekte güçlük çektiği kadınlar ve kadın bedeni üzerinden gerçekleştirilir. 15 Şubat 1969 günü, Kanlı Pazar'dan bir gün önce *Bugün* gazetesi "mini etekli fahişelerin" yürüyeceğinden bahseder (*Bugün*, 15 Şubat 1969). *Milli Gençlik*'in Şubat-Mart 1969 sayısında 6. Filo protestolarına katılıp, protesto sırasında güya pozisyon değiştiren hayalî bir işçiyle yaptığı hayalî röportajında da yüz kızartıcı ifadeler geçmektedir. Bu ifadeler kadın düşmanı oldukları kadar komünistlerin "ahlâksızlıklarını" dolayısıyla yabancılıklarını da vurgulamayı amaçlar:

> Ben o kızların hallerini de beğenmedim. Benim anamla kardeşim başlarını bile açmazlar. Ayıptır söylemesi bunların her yanı görülüyor, hopur hopur hopluyor. Bazı erkeklerle sarmaş dolaş yürüyorlardı. Amerikalılar bunların namusuna göz dikti dediniz. Ama onlara sıra mı gelir? (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969)

Sol hareketleri milli güvenlik meselesi olarak çerçeveleyen bir başka iddia ise "bölücülük" ve "Türklüğü" yok etme suçlamasıdır. Bu gibi çerçevelemelere uç sağın yalnız ultra-milliyetçi kanadında rastlansa da *Tercüman* gibi daha ana akım sağ bir gazetede çıkan haberler aracılığı ile daha geniş kesimlere ulaşır. Ultra-milliyetçi hareketin teşkilatlarında kurumsallaştığı CKMP, MHP ismini almadan ve Kanlı Pazar'dan bir ay kadar önce, hareketin lideri Alparslan Türkeş "herkesin komünizme karşı cephe alması gerektiğini" çünkü Rusların sömürge haline getirebilmek için Türkiye'de "bölgecilik mezhepçilik kışkırtmalarını en şiddetli şekilde yaptığını" iddia eder (*Tercüman*, 12 Ocak 1969). Bundan iki gün önce de milliyetçi "komandolar" Orman Fakültesi'ni basmalarını "Vatanı bölenleri ezeceğiz," diyerek izah etmişlerdir. "Aşırı solcu arkadaşlar Laz devleti, Kürt devleti kurma iddiası ile Türklüğümüzü yok etmek istiyorlar"dır (*Tercüman*, 10 Ocak 1969).

Yukarıdaki alıntıdaki "arkadaşlar" ifadesinin solcuların milli güvenlik tehdidi oluşturduğu iddia edilen bir durumdaki kullanımı

şaşırtıcıdır. Ancak unutmamak gerekir ki "aşırı sol" veya komünist olarak nitelenen gruplar içinde "masum gençler" (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969: 21) ve "beyni yıkanmışlar da vardır" (*Tercüman*, 29 Temmuz 1968). Solun bir güvenlik tehdidi olarak nitelendiği teşhis çerçevelerinin içinde "kandırılmış" olan genç öğrenci ve/veya işçilerin yer almasının bir işlevi sol hareketleri olduklarından sayısal ve siyasal olarak zayıf göstermektir. İkinci işlev ise biraz daha karışıktır. Bir yandan "Türk milletinin" solculara olan "sabır" (*Tercüman*, 29 Temmuz 1968) ve "müsamaha"sını yani tepkisinin yokluğunu açıklamaya yarar. Diğer yandan "Türk milletini", bu vesile ile de "millet"i temsil ettiği iddiasında olan uç sağ sosyo-politik ağları, komünizme karşı mobilizasyona davet eder. MTTB'nin dergisi "millete" şöyle seslenir: "Senin çok saf ve asil müsamahandan istifade eden anarşist solcuların günlerden beri devam eden nümayiş ve mitingleri bitmedi hâlâ devam ediyor... Bu uşakların ihaneti nereye kadar gidecek? Eğer sen müsamahaya devam edersen Türkiye komünist oluncaya kadar" (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969: 15).

Görüldüğü üzere bu ve benzer ifadeler aynı zamanda teşhis çerçevelerinin tedavi çerçeveleri ile örtüştüğü alanlardır. Komünist hareketler "Türkiye komünist oluncaya kadar" yollarına devam edeceklerdir, "fakat [bu millet] bu moskof ajanı komünist militanların halka halka bu milletin başına örmeye çalıştıkları ihanet zincirini paramparça etmeye muktedir"dir (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969: 15).

Tedavi çerçeveleri

Sol hareketlerin, özellikle komünistlerin komünist ülkelerin ve/veya "Yahudilerin" "paralı uşakları", ayrıca Batılılaşmış ve/veya bölücü oldukları iddiasıyla güvenlik tehdidi oluşturduğu "teşhisi" beraberinde "tedavi" çerçevelerini de getirir. En önemli özellikleri genellikle *ex-post-facto*, yani tedavi biçimi ve uygulamasının seçimini doğrulayacak bir şekilde "tedavi uygulandıktan" sonra inşa edilmeleridir. Bu aynı zamanda bir sonraki tedaviye, yani siyasal eylemliliğe zemin hazırlar.

Tedavi çerçevelerine göre, komünist ve "aşırı sol" hareketler bastırılmalıdır. Hatta *Bugün* gazetesi başyazarı ve editörü Mehmet Şevket Eygi'nin 16 Şubat Kanlı Pazar günü yazdığı yazıya göre "kızıl kafirlerle" "topyekün savaş kaçınılmaz hale gelmiştir" (*Bugün*, 16 Şubat 1969). Bu hareketleri bastıracak olanlar, yani tedaviyi uygulayacak olanlar, hatta bizatihi tedavinin kendileri ise "halk" ve "gençler"dir. Bunlar sık sık "Türk milleti", "Türkiye halkı", "temiz Müslümanlar", "gençlik" olarak da anılır ve bu topluluğun sınırları özellikle belirsiz bırakılmıştır. Birazdan aşağıda daha detaylı bahsedeceğimiz üzere tedaviyi yalnız "*komandolar*", yani Milliyetçi Hareket Gençliği veya o günlerde yeni yeni adı konulan *ülkücüler* düzgün yapabilir iddiasında olan *Milli Hareket Dergisi* bile Kanlı Pazar olaylarından bahsederken "halk"ı asıl fail olarak belirlemiştir. Uç sağ hareket antikomünizmi ve antikomünist failliği toplumun tümüne ait göstermek istemektedir. Hem fiili sol hareket ve eylemlilikler bağlamında hem varsayılan milli güvenlik tehditleri bağlamında komünistlerin/solcuların halk, millet, Müslümanlar gibi geniş ve homojen hayal edilebilen bir topluluk tarafından müsamaha gösterildiği veya bertaraf edildiği iddiası aslında stratejik bir tutumdur. Öncelikle bu tip uç toplumsal hareketlerde gözlemlenen meşruiyet sorununu çözmeye yöneliktir. Sağ gruplar kendilerini toplumun bir yansıması, bir uzvu olarak sundukları ve çoğunluğun desteğine sahip olduklarını iddia ettikleri/edebildikleri ölçüde meşruiyet yalnız sembolik olarak değil sayısal olarak da –en azından aktivistlerin ve sempatizanların bakış açısından– devşirilmiş olmaktadır.

Bu çerçevelemenin pratikte birçok faydası vardır. Birincisi, bu çerçeve birbirinden bağımsız grupların, toplumsal ağların ortak mobilizasyonuna ve üst-kimlik oluşumuna yardımcı olmaktadır. Örneğin sol protestolar karşısında "halkın tahrik olması", "galeyana gelmesi", karşı "protesto etmesi" hem gelecek hem geçmiş zaman kipinde sıklıkla kullanılmaktadır. *Bugün* gazetesi Kanlı Pazar günü okurlarını şöyle mobilize etmeye çalışır: "Ey Türkiye halkı, ey temiz Müslümanlar. Onlarda taş, sopa, demir, Molotof kokteyli mi var, biz de aynı silahları kullanmaktan aciz değiliz. Ey Müslümanlar cihadı terk edenlerden Allah razı olmaz" (*Bugün*, 16 Şubat

1969). *Milli Gençlik* dergisi ise Kanlı Pazar'ın *ertesinde* konuyla ilgili değerlendirme-haber yazısında olayları şöyle aktarır:

> Halk kendisine molotof kokteyli ve taşlar atan sopa, bıçak, demir çubuk, keser ile hücum eden solculara mukabele etmeye başlamıştı. Solcuların attığı taşlar iade ediliyor ele geçirilen sopalar kullanılıyor, ağaç dalları hatta otobüs durağının tahta aksamı koparılıp mukabil hücuma geçiliyordu. Halk ve gençler artık solcuları kovalamaya başlamıştı (*Milli Gençlik*, Şubat-Mart 1969: 17).

Bu şekilde duruma göre ya gerçekleşecek ya çoktan gerçekleşmiş olan bir eylemlilik hali üzerinden aktivist ve sempatizanlar arasında ortak tarih, düşünce ve duygu birliği yaratılmaktadır. İkincisi, muğlaklık hem sahadaki aktivistlerin ve varsa şiddet faillerinin kolluk kuvvetleri tarafından tespit edilmesini güçleştirir hem de yayın organları mensuplarını olası davalardan korur. Örneğin Konya'da yapılması planlanan ama iptal edilen 1968 yılı 6. Filo protestolarına (Amerika'yı Telin Mitingi) karşı gerçekleşen ve geniş tahribat yaratan şiddet olaylarından sonra yazılan ve olayların gelişimini anlatan gazete yazılarında "solcu tanınan teşekküller" ve "solcu gençlere" karşı yerel (Konyalı) gençler anlatımı bu bahsettiğimiz tedavi çerçevelerinin tüm unsurlarıyla bezenmiştir:

> Dün şehirde bazı solcu teşekküller tarafından bir miting tertip edileceği duyurulunca ***halk galeyana gelmiş,*** mensup bulundukları teşekküllere müracaat ederek mitingin mutlaka önlenmesi için vilayete başvurulmasını istemişlerdir...Vali muavini Mustafa Tütüncü ile bir toplantı yapan esnaf dernekleri temsilcileri Konya'da solcu tanınan teşekküllerin mitinginin yapıldığı takdirde ***çok üzücü olaylar*** cereyan edebileceğini, Konyalı gençlerle solcu gençler arasında arbede çıkabileceğini kan dökülmesinin mümkün olduğunu söylemişlerdir (*Anadolu'da Hamle*, 24 Temmuz 1968).

Bu güvenlikçi çerçeveler hem *Tercüman*'da hem de TBMM'de milliyetçi-muhafazakâr ve dahi "liberal" sağ tarafından benimsenmekte ve tekrar üretilmektedir. Sözünü ettiğimiz çerçevelerdeki "milli güvenlik tehdidi" unsurlarıyla "mücadele eden" faillerin muğlak olması durumu hem bu tekrar-üretimi kolaylaştır-

maktadır hem de bu tekrar-üretimle uç sağa sağ siyaset arenasında görünürlük ve meşruiyet kazandırmaktadır. Konya olayları üzerine yazan *Tercüman* gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı'ya göre "komünistlerin bu azgınlıkları ve destekçilerinin kepazeliği devam ettikçe *halkın kendini savunmak* için bu tarz hareketlere başvurması her zaman beklenebilir" (*Tercüman*, 26 Termmuz 1968). TBMM'deki milliyetçi-muhafazakârların liderlerinden[17] İçişleri Bakanı Konya Milletvekili Faruk Sükan'a göre de "Konyalılar devlete nizama bağlı insanlardır. ...olaylarda tahriklerin olduğu gerçektir" (*Anadolu'da Hamle*, 25 Temmuz 1968). Bu mevzuu daha ayrıntılı incelemeyi gerektiriyor ve bizi uç sağın çerçevelediği şekliyle "milli güvenlik tehdidi" addedilen sol ve komünistler konusunun Kanlı Pazar bağlamında TBMM'de nasıl ele alındığına getiriyor.

Milli güvenlik tehdidi çerçevesinin TBMM'de sağ elitler tarafından tekrar-üretimi

Uç sağın kurduğu antikomünist güvenlikçi çerçevelerin TBMM'de yoğun bir şekilde kullanıldığını ve yeniden üretildiğini özellikle 1968 yılındaki 6. Filo karşıtı mobilizasyon ertesinde ve bunu izleyen bir yılı biraz aşkın zaman zarfında görüyoruz. Kanlı Pazar öncesi *Bugün* gazetesi organizasyonu ile kılınan solu "protesto namazları" AP ve diğer sağ partili milletvekilleri tarafından "Artık namaz da mı kılınmayacaktır?", "Yani namazı yasak mı edelim?" gibi sözlerle savunulmuştur (TBMM Görüşmeleri, 17 Şubat 1969: 462-463). Tüm sağ partiler sorumluluğu sola yüklemeye çalışmışlar ve bu açıdan da solu milli güvenlik sorunu haline getirmişlerdir.

Bu süreçte 1969 yılı sonuna kadar Demirel ve ekibi de "masum gençlerimizi ve masum vatandaşlarımızı tahrik" edenler olduğunu iddia etmiştir (TBMM Görüşmeleri, 17 Şubat 1969: 472-478). Örneğin, uzun süre AP'den milletvekilliği yapmış olan İbrahim Etem Kılıçoğlu Kanlı Pazar'dan sol hareketi sorumlu tutmuş ve hatta onları olaylardan istifade etmekle suçlamıştır: "Molotof kokteyli alı-

17 Ulaştırma Bakanı ve Demirel'in eski rakibi Saadettin Bilgiç sağ teşkilatlarda aktif olsa da mecliste sessizdir. Ferruh Bozbeyli ise meclis başkanı olarak olabildiğince tarafsız görünme çabasındadır.

yor, kalabalığın içine atıyor. Artık kalabalık ne yapacak? Tahrik edilecek ve böylece ona hücum edecek, arada hâdiseler çıkacak ve bunlardan da malûm insanlar, herkesin bildiği insanlar, kızıl uşaklar, satılmış uşaklar istifade edecekler..." (TBMM Görüşmeleri, 25 Şubat 1969: 938-940). Öte yandan yalnız "cezai tedbirlerle komünizm önlenemez" görüşünü de benimser ve bunun sosyal ve ekonomik tedbirler de gerektireceğini, hatta eğitim sistemini de değiştirmek gerektiğini, "bir anda" hükümetten her şeyi düzeltmesini beklemenin yanlış olacağını ima eder (TBMM Görüşmeleri, 25 Şubat 1969: 940-942).

Bu tutum, yani teşhisi benimsemek ve tedavi konusunda daha temkinli bir söylem tutturarak en azından sözde "hukuk" çerçevesinde hareket ediyor görünmek, bu *çifte diskur* (Cizre, 2002) AP liderliği için[18] iki ucu keskin bıçaktır. Bir yandan uç sağın güvenlikçi çerçevelerini belli bir ölçüye kadar tekrar etmek, tabanlarının bir kısmını oluşturan bu toplumsal ağ ve teşkilatlarla ilişkiler kurmaya yarar (Demir, 2017: 511).[19] Öte yandan, bunu uzun bir süre daha çok Sükan ve diğer milliyetçi-muhafazakâr vekiller aracılığıyla yapıyor olduklarından, aynı çerçeveler hem Sükan tarafından temsil edilen milliyetçi-muhafazakâr parti içi muhalefeti güçlendirme tehlikesi taşır hem de diğer meclis içi ve dışı sağ muhalefete Demirel ve ekibinin sol hareketler karşısında acizliğini vurgulama imkânı sağlar.[20]

Güvenlikçi çerçeveleri en ateşli ancak yine de tedbirli bir şekilde tekrar üreten baş aktör Demirel'in hem içişleri bakanı hem siyasi rakibi Sükan'dır: "Türkiye'de talebe hareketi gibi gösterilmek istenen, suret-i kariyede gençlikle alakası olmayan mahdut insanlar ve mahdut teşekküller tarafından organize edilen bütün hadiseler-

18 Vurgulamak gerekir ki mutedillik çoğu zaman pratikte bir kenara bırakılır. Örneğin TİP vekillerini, özellikle Çetin Altan'ı AP vekilleri TBMM'de linç etmişlerdir. Daha sonra ise yasal yollardan seçim sistemi değiştirilerek TİP'in TBMM'de temsili engellenmiştir.

19 Deniz Cenk Demir bunu ordu ile yakınlaşma çabası olarak da okur. Biz bu görüşe orduya yanaşmanın Demokrat Parti'nin (DP) AP içindeki düşünsel ve teşkilatsal devamı olan antikomünist söylemi baskın isimlerce yapılmasının mümkün olmadığını düşündüğümüzden katılmıyoruz.

20 Biraz da aşağıda bu sözde acizliğin nasıl dile getirildiğini örneklerle aktaracağız.

de muayyen isimler muayyen mektepler vardır" (TBMM Görüşmeleri, 2 Ekim 1968: 797-804). Sükan'a göre dünyada Vietnam, Almanya, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde de görülen bu hareketler tek elden idare edilmektedir (TBMM Görüşmeleri, 25 Şubat 1969: 879-884). Uç sağ teşhislerini bu şekilde kuşkuya yer kalmayacak kadar açıktan kullansa da konu "tedavi"nin nasıl olacağına gelince Sükan uzun bir süre *ikili diskur* izler. Bir yandan "mala, cana ve amme nizamını bozmaya matuf bu tecavüz karşısında devlet ve yetkili müesseseler, makamlar"ın "kanunları uygulayarak" cevap verdiğini söylemiştir (TBMM Görüşmeleri, 2 Ekim 1968: 797-804). Öte yandan TİP Konya Milletvekili Yunus Koçak'ın "Konya'da neden kanunu uygulamadınız?" sorusu karşısında uç sağ basında, "Türk milleti", "Türkiye halkı", "temiz Müslümanlar" gibi nitelemelerle anılan grupların pratikte önünü açmaktan, (veyahut önünü kapamamaktan) çekinmez. Dolayısıyla Koçak'ın sorusuna Sükan, "Sen Konyalı değilsin, Konya'yı bilmezsin" gibi bir *ad hominem* ile cevap verebilir ancak (TBMM Görüşmeleri, 2 Ekim 1968: 797-804).

Sükan'ın söylem ve pratikte ikili seyreden bu "siyaseti" Kanlı Pazar'a gelindiğinde kendini en açık haliyle gösterir. Bakanın "16 Şubat hadiseleri" olarak anmayı tercih ettiği bu şiddet olaylarını "bir sol-sağ" kavgası gibi, yani solun karşısında sağ imiş gibi, mutlaka bir cephe hareketi gibi mütalaa etmeye imkân yoktur. "6 Şubat ile 16 Şubat arasında İstanbul sokaklarında şoföründen simit satıcısından, esnafından münevverine varıncaya kadar herkes bizar olmuştur, huzuru kaçmıştır... Emin olun vatandaş boğazına kadar dolmuştur" şeklinde değerlendirmesi önemlidir. Sükan burada uç sağın aktörlerini sınırları belirsiz haliyle ve "vatandaş" kisvesi ile tekrar üretirken kamuya karşı önünde duramadığı veya duramayacağı, dolayısıyla eylemlerinden sorumlu tutulamayacağı bir tip kuvvet resmi çizmeye çalışır. Çünkü CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'in de içinde olduğu vekiller Sükan'ın ilişkide olduğu söylentileri[21] ayyuka çıkmış *Komünizm ile Mücadele Derneği* ve *Milliyetçi Öğretmenler Derneği* gibi bazı uç sağ grupların adlarını ana-

21 Hem esnaf dernekleri hem bu gibi teşkilatlara üye AP'liler taşrada siyasete egemendir ve örneğin Konya'da, Konya milletvekili ve içişleri bakanı olarak Sükan bu gruplarla sık sık görüşür.

rak, Demirel de dahil tüm hükümeti sıkıştırmak imkânı bulurlar (TBMM Görüşmeleri, 17 Şubat 1969: 487). Buna ek olarak Sükan hem meclisteki rakip küçük sağ partilerin, ki buna Türkeş'in liderliğini yaptığı sınırları belirgin ultra-milliyetçi parti de dahildir, görünürlük kazanarak rakip çıkmalarını da engellemeye çalışır görünmektedir.[22]

Sükan'ın bu yöndeki çabaları beyhude olmuştur. Örneğin, ulusalcı-muhafazakâr olarak tanımlanabilecek milliyetçi-muhafazakâr-Kemalist GP meclis grubu adına konuşan Mustafa Uyar, Sükan hakkındaki 1968 Ekim'inde açılan gensoruya kabul oyu vereceklerini söyler. Bunu yapma nedenleri olarak da AP hükümetinin "memleketi kızıl bir cehenneme çevirmek istedikleri apaçık gözüken" birtakım teşekküller karşısında "hatalar, kararsız ve iradesiz" davranışlar sergilemesini göstermişlerdir (TBMM Görüşmeleri, 2 Ekim 1968: 797-804). GP'nin "tedavi" konusunda kurumsal yöntemleri benimser gözükmesinin nedeni ise sosyalist gençlerin özünde kandırılmış, "yolunu sapıtmış Türk gençleri" olduğu teşhis çerçevesini kullanıyor olmasından kaynaklıdır (TBMM Görüşmeleri, 25 Şubat 1969: 879-884). YTP de 1968'de sol "cereyanları" "memleketin huzurunu götürmek", "nizamını bozmak" istemekle suçlayarak gensoruya karşı oy vereceğini açıklarken Demirel ve ekibine hukuk çerçevesinde kalması için gözdağı vermekten çekinmez (TBMM Görüşmeleri, 2 Ekim 1968: 797-804).

1969 Kanlı Pazar'ın ertesi günü ise uç sol eylemliliklerinin de artması ile paralel, YTP uç sağ söylemleri daha etraflıca ve AP'yi de yererek kullanır görünmektedir: "Türk evlâdı olarak bu memleketi, ne Suudi Arabistan haline, ne de Rusya'nın bir vilâyeti, bir Azerbaycan haline getirmek, kimin vicdanının işidir?" (TBMM Görüşmeleri, 17 Şubat 1969: 445-447)[23]

---

22 Sükan 7 Temmuz 1969 Kayseri şiddet olaylarından kısa bir süre sonra yaklaşmakta olan genel seçimlerle birlikte görevden ayrılacaktır. 1969 seçimlerinde koltuğunu güçlendiren Demirel kendisini bir daha atama ihtiyacı hissetmeyecektir. Kayseri Olayları Türkiye Öğretmenler Derneği Genel Kongresi sırasında uç sağ grupların başvurduğu şiddet olaylarına verilen isimdir. Geç de olsa kolluk kuvvetlerinin müdahale etmesiyle solcu öğretmenlere karşı linç girişimi engellenebilmiştir.

23 YTP 1969 seçimlerinden sonra çok az sayıda milletvekili çıkarabilmiş, bu vekilleri de AP ve MNP'ye kaptırarak 1973 itibariyle kendini feshetmiştir.

Bu süreçte toplumsal ağlarını ve teşkilatlarını oluşturmaya başlamış iki uç sağ hareket solu güvenlikleştirirken AP'ye ve diğer küçük sağ partilere tam da güvenlikleştirme söylemlerindeki muğlaklıklarını kullanarak yüklenebilmişlerdir. 1965'ten beri partileşmiş/kurumsallaşmış[24] ultra-milliyetçi hareket ile 1967 itibariyle kendi toplumsal ağlarını oluşturmaya başlamış ve 1969'da bağımsızlar hareketi ile siyaset sahnesinde ilk defa görünür olmuş ve Necmettin Erbakan'ı TBMM'ye sokmuş İslâmcı hareket (Gencel Sezgin, 2013: 77-98) tam da sağ kanatın uçlarındaki bu siyasi billurlaşmayı yansıtırcasına teşhis unsurlarını paylaşsalar da tedavi konusundaki "muğlaklıkları"nı tamamen bir kenara bırakmışlardır. Diğer bir deyişle, yeni birer düşünsel pozisyon uç sağın iki ayrı teşkilatta kurumsal ve düşünsel billurlaşmasına eşlik etmiştir. Bu yeni hareketler/teşkilatlar diğer sağ partilerden farklılaşmayı somut "tedavi" önerileri sunarak sağlamıştır.

MHP çizgisi "komünist" gruplarla doğrudan örgütlü bir mücadelenin bir çözüm olduğunu savunmaktadır ve esasen bu çerçeve ile hem aktivist mobilizasyonu sağlamakta hem de vatandaştan oy talep etmektedir. Ultra-milliyetçi hareketin pozisyonunu 1970'lerdeki sağ-sol çatışmalarında oynadıkları başat rol nedeniyle biraz daha açmak gerekir. MHP'nin dergisi *Milli Hareket* dergisine göre Kanlı Pazar'da "halk" "Süleyman Demirel yönetiminin görevini yapmadığını" görerek mecburen "kendi işini kendi görmek gibi korkunç bir kararla Taksim'de toplanmıştı" (*Milli Hareket*, 20 Mart 1969: 4). Halbuki, bu "çapulcularla" ancak "komandolar", yani Milliyetçi Hareket Gençliği başa çıkabilmektedir (*Milli Hareket*, 20 Mart 1969: 35). Nitekim TBMM'de MHP lideri Alparslan Türkeş komünistleri milli güvenlik tehdidi olarak kabul eden teşhisi ve bu "tehdidi" yok etmeye dayalı tedavi yöntemlerini muğlaklığından arınmış bir şekilde üreterek şunları ifade eder:

> Bu yıkıcı ve dünyanın tanıdığı en vahşi emperyalizm olan komünizmin uşaklığını yapan bu komünist yardakçılara karşı, Anayasa'yı başlar üzerinde tutmak isteyen, kanunlara bağlı, milliyetçi

24 CKMP'de önce hâkimiyet sağlayarak ve sonra bu partiyi 1969'da MHP'ye dönüştürerek.

> Türk gençleri de üniversite içerisinde bunlara karşı kendi inandıkları fikirlerin üstünlüğünü ortaya koymak üzere çalışırlar, harekete geçerlerse bunlar neden sokak saldırganı olurmuş? Bunlar sokak saldırganları değildir. Bunlar vatansever, hakiki milliyetçi, tertemiz Türk çocuklarıdır... (TBMM Görüşmeleri, 25 Şubat 1969: 946-948)

Liderliğini o dönemde Necmettin Erbakan, Süleyman Arif Emre ve bazı Nur talebesi gruplarını temsilen de Ahmet Tevfik Paksu ve Hüsamettin Akmumcu gibi isimlerin yaptığı sonradan *milli görüş* adını alacak *İslâmcı hareket*[25] ise sosyal ağlarını ve düşünsel şemalarını kısmen antikomünist sokak hareketleri ve toplu namazlar sayesinde oluşturmuştur. Düşünsel ve örgütsel yapılanması sırasında "iç düşmanların" ortaya çıkmasındaki ekonomik, sosyal ve siyasi nedenleri tartıştığı ölçüde yeni *İslâmcı* hareketin hedefi komünistleri değil bu sebepleri yok etmek olmuştur. Aslen komünist ve kapitalistlerin benzer amaçları vardır, o da Türkiye'nin manevi değerlerini yok etmek, bu şekilde de maddi varlıklarını sömürmek. Bu sebepler zincirinin en başında "Yahudi güçler" vardır. Onların Türkiye'deki "maşasını" da "mason" Demirel hükümeti ve icraatları oluşturmuştur (Gencel Sezgin, 2011). Bu maşayı halktan alacağı oylarla bertaraf edebilecek olan da milli görüş hareketi, o dönemki adıyla (ondan önce de bağımsızlar) nizam/selamet hareketidir.

Son olarak belirtmek gerekir ki güvenlikçi çerçeveler uç sağda iki grubun mobilizasyon ve düşünsel billurlaşmasına yardımcı olarak onları meclise sokmuş olsa dahi, Ekim 1969 seçimlerinden zaferle çıkan Demirel ve ekibi olmuştur. Güvenlikçi antikomünist çerçeveler, uç sağ temsilci ve liderlerinin, 1971 darbesi ertesine kadar artan sol hareketliliğe rağmen, TBMM'de kendine yer bulmasını sağlamamış gözükmektedir. Uç sağ çerçevelerin özellikle teşhis kısmını her zaman ihtiyatla da olsa benimsemiş Demirelciler, 1971 darbesinden sonra hem teşhis hem tedavi kısımlarını iştahla içselleştirmiş, hatta 1972'de uç solun temsilcilerinden Deniz Gez-

25 Bu hareket önce 1970'de Milli Nizam Partisi'ni (MNP), bu ilk parti Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılınca da 1972'de Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurmuştur.

miş ve arkadaşlarının ölüm cezalarının TBMM'de onaylanmasına ön ayak olmuşlardır.

AP karşıtlığı üzerinden kısa süreli bir CHP-MSP koalisyonu vücuda gelse de bu koalisyon kısa sürede son bulmuş ve güvenlikçi çerçeveler üzerinden kurulan ideolojik yakınlaşma ve meclis içi aritmetiklerin bir sonucu olarak 1975 itibariyle Demirel liderliğinde Milliyetçi Cephe ismiyle sağ bir koalisyon ortaya çıkmıştır. Bu koalisyonda, fikirlerin üstünlüğünün ancak "harekete geçerek" yani sokakta sağlanabileceğini savunan MHP, ikisi de "Yahudi rejimleri" olarak nitelenen komünizme ve kapitalizme karşı ağır sanayi kurulmasını isteyen MSP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi[26] (CGP) yer almıştır. Bu partilerin en önemli ortak noktalarından biri sol hareketlerin milli güvenliği tehdit ettiği teşhisinde birleşmeleridir. Ayrışma noktaları ise hayal edilen tedavi şekillerinde kendini göstermektedir.

Sonuç yerine

1960'ların ortalarından 1970'lerin başına kadar sol kendi hareketinin sembolik sınırlarını esas olarak kapitalizm ve/veya emperyalizm/ABD karşıtlığı üzerinden belirlerken ve bu sınırların nerede başlayıp nerede bittiğini kendi içinde de sınırlar çizerek tartışırken, sağ kendini sol hareket ve komünizm karşıtlığı üzerinden kurgulamıştır. Başka bir deyişle solun nasıl algılandığı ve anlaşıldığı uç sağın ve onunla ilişki halinde gelişen merkez ve muhafazakâr sağın kurucu unsurlarından biri olmuştur. Kendini komünistlerin karşısındaki "temiz Müslümanlar", "halk" ve "milliyetçiler" olarak niteleyen uç sağ, solu "kızıl emperyalistlerin uşağı", "Yahudi komplo"larının Türkiye ayağındaki maşası olarak damgalamıştır. Yarattıkları teşhis çerçevelerini hem onları kontrol edebileceklerini, en azından temsil edebileceklerini düşünen milliyetçi-muhafazakâr sağ hem Erbakan'ın deyimiyle "renksiz sağ" (Demirel sağı) değişen derecelerde benimsemiştir. Tedavi unsurları konusunda ise bu iki grup hukuki çerçevede kalmak ile "halk", "Müs-

26 Yukarıda sözü geçen Turhan Feyzioğlu liderliğindeki Güven Partisi'nin 1971'de aldığı yeni isim.

lümanlar" ve "Türk milleti" olarak tanımlanan uç sağ hareketlerin kol gücüne başvurmak arasında gidip gelmişlerdir. Sonuç olarak uç sağın organizasyonel ve düşünsel olarak teşkilatlanan iki unsuru kendini, farklı akıl yürütmeler ve düşünsel ürünlerle ile de olsa, komünizme karşı panzehir olarak sunmuştur. Tedavide ikili siyaset sonuç olarak milliyetçi-muhafazakâr sağın hem Demirel grubu hem de uç sağ arasında aslında gereksiz bir yer işgal ettiğini göstermiştir. Demirel ekibi sonuçta kendi de milliyetçi-muhafazakârlaşarak ve uç sağ ile doğrudan ortaklık kurarak bir zamanlar içinde kalmaya çalıştığı hukuki sınırların 1970'lerde dışına çıkmakta bir beis görmemiştir.

KAYNAKÇA

Anadolu'da Hamle (1968a), 24 Temmuz.

— (1968b), 25 Temmuz.

— (1968c), "Halk Komünizme Karşı Yemin Etti", 5 Ağustos.

Aytürk, İ. (2020), "Yetmişli Yıllarda Ülkücü Hareket ve Komünizmle Paramiliter Mücadele", M.K. Kaynar (haz.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İstanbul: İletişim, 440-460.

Aytürk, İ. ve Bora, T. (2020), "Yetmişli Yıllarda Sağ-Sol Kutuplaşmasında Siyasi Düşünceler", M.K. Kaynar (haz.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İstanbul: İletişim, 320-328.

Benford, R.D. ve Snow, D.A. (2000), "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment", *Annual Review of Sociology*, 26 (1): 611-639.

Bevins, V. (2020), *The Jakarta Method: Washington's Anticommunist Crusade and the Mass Murder Program that Shaped our World*, New York: Public Affairs.

Bugün (1969a), "Kızılları Boğmanın Vakti Geldi", 15 Şubat.

— (1969b), "Cihada Hazır Olunuz", 16 Şubat.

Cizre, Ü. (2002), *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, İstanbul: İletişim.

Demir, D.C. (2017), "Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat'tan Adalet Partisi'ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni", M.K. Kaynar (haz.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İstanbul: İletişim, 511-512.

Gencel Sezgin, İ. (2011), "Political Engagement Patterns of Islamist Movements: The Case of Nizam/Selamet Movement", yayımlanmamış doktora tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü - École des Hautes Études en Sciences Sociales, Sociology, CHSIM

— (2013), "How Islamist parties emerge: the case of the National Order Party", E. Massicard ve N. Watts (der.), *Negotiating Political Power in Turkey*, Routledge, 77-98.

Gerlach, C. ve Six, C. (der.) (2021), *The Palgrave Handbook of Anti-Communist Persecutions*, Londra: Palgrave MacMillan.

Heale, M.J. (1990), *American Anticommunism: Combatting the Enemy Within, 1830-1970*, Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University.

Kerestecioğlu, İ.Ö. ve Öztan, G.G. (der.) (2016), *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İstanbul: İletişim.

Koca, B. (2017), "Altmışlı Yıllarda Türkiye'de Anti-komünizm: Truman Doktrini'nden Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne", M.K. Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İstanbul: İletişim, 545-569.

Milli Gençlik (1969), 12-15-17-21, Şubat-Mart.

Milli Hareket (1969), 32: 4-35.

Oran, B. (2001), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt 1: (1919-1980)*, İstanbul: İletişim.

Selçuk, E.K. (2018), *"Mücadeleciler": Mücadele Birliği (1964-1980)*, İstanbul: İletişim.

TBMM Görüşmeleri (1968a), Dönem 2, Cilt 28, 797-804, 2 Ekim, Ankara: TBMM.

— (1968b), Dönem 2, Cilt 34, 797-804, 2 Ekim, Ankara: TBMM.

— (1969a), Dönem 2, Cilt 33, 462-463-487-472-478, 17 Şubat, Ankara: TBMM.

— (1969b), Dönem 2, Cilt 34, 856-858, 24 Şubat, Ankara: TBMM.

— (1969c), Dönem 2, Cilt 34, 445-447-879-884-938-940-942-946-948, 25 Şubat, Ankara: TBMM.

Tercüman (1968a), "Yeşil Sarıklılar", 26 Temmuz.

— (1968b), 29 Temmuz.

— (1969a), 10 Ocak.

— (1969b), 12 Ocak.

— (1969c), "Bugün Beyazıt'ta Bayrağa Saygı Toplantısı Yapılacak", 14 Şubat.

Yaşlı, F. (2019), *Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkeş: Türkiye ve Soğuk Savaş*, İstanbul: Yordam Kitap.

Zileli, G. (2000), *Yarılma: 1954-1972*, İstanbul: Ozan.

TÜRKİYE'DE SOLUN "MİLLİ GÜVENLİK" SİYASETİ: AYDINLIK VE BİRİKİM ÖRNEKLERİ

CANGÜL ÖRNEK

Bu çalışma Türkiye'de solun bir "milli güvenlik" gündemi, yaklaşımı veya daha iddialı bir ifadeyle politikası olup olmadığını ve solun bu konuyu ele alma biçiminin sorunlarını tartışmayı amaçlıyor. Bu tartışmayı yürütebilmek için Türkiye solundan iki temsilî örnek olarak Aydınlık hareketi ile *Birikim* dergisi çevresine mercek tutuldu. Bu iki kesimin seçilmesinin nedenlerinden biri, güncel "milli güvenlik" tartışmalarında, birbirine zıt uçları temsil ettikleri kanaatinin yaygın oluşudur. Bu kanaatin yaygınlığı konunun ele alınış biçimiyle ilgilidir. Bu incelemede sol için seçilen ölçütlerin bizi daha karmaşık bir tartışmaya ulaştırması hedefleniyor. Tarihsel kesit olarak ise Türkiye ve dünya koşullarının köklü dönüşümler geçirdiği 1970-1990 dönemi seçildi. 1980'lerin kapanmasıyla birlikte solda milli güvenlik tartışmalarının hangi minvalde yapıldığı, özellikle Aydınlık hareketi ile *Birikim* çevresinin bu konuyu nasıl ele aldığı büyük ölçüde belirginleşmişti. Bu kesit sonraki dönemin tartışmalarını belirler nitelikte olduğu için güncel sonuçlar çıkarılmasını da mümkün kıldı.

Bugüne kadar "Türkiye'de solun bir milli güvenlik yaklaşımı ya da politikası olup olmadığı" sorusu ayrıntılı bir araştırmaya konu olmadı. "Milli güvenlik" kavramının Marksizmin kavram dünyasıyla uyuşmazlığı düşünüldüğünde, konuyu doğrudan bu baş-

lık altında ele alan bir literatür oluşmamasının başlıca nedeni anlaşılabilir. Öte yandan "milli güvenlik" kavramı ile komşuluk bağı kurulabilecek, solun mücadele başlıklarına ve kuramsal pozisyonuna daha uygun bazı başlıklar araştırmalara konu oldu.[1] Bu başlıklar arasında emperyalizm, milliyetçilik, enternasyonalizm ve ulusal bağımsızlık ilk aşamada akla gelenlerdir. İlgili yazın incelendiğinde, solun yaklaşımının ağırlıklı olarak "milliyetçilik ve sol", "Kemalizm ve sol" gibi başlıklara hapsedilerek tartışıldığı ve 1960-1980 yılları arasına yoğunlaşan bir incelemeye konu olduğu görülür. Bu dar bakış, tartışmanın benzer temalar etrafında kendini yinelemesine yol açtı (bkz. Balta, 2002; Belge, 2003; Belge, 2010; Başkaya, 2017). Bunun başlıca nedeni, bu tür retrospektif analizlerde emperyalizm tahlilinin milliyetçilikle özdeşleştirilmesiydi. Süreç içinde solda sermayenin akışkanlığına, küresel ağlara, sorunların sınır aşırılığına daha fazla vurgu yapmaya başlayan bir yaklaşım egemenlik kurdu. Bu gelişme Türkiye'ye özgü değildi (Narayan ve Sealay-Huggins, 2017).[2] Ancak Türkiye'de özellikle 2000'li yılların çatışmalı siyasal konjonktüründe solun eleştirisi, büyük ölçüde "ulusalcı sol" akımın eleştirisine (bkz. Riexinger, 2010; Gürpınar, 2011) dönüştü. Bu yeni entelektüel dalgada solun milli güvenlik politikası geliştirmesi de solun milli güvenlik anlayışının masaya yatırılması da demode görüldü.

"Milli güvenlik" ve "devrimci Reelpolitik"

Marksist sol için "milli güvenlik" başlığı bir dizi nedenle doğrudan ele alınması ve tavır geliştirilmesi zor bir başlıktır. Birinci neden, kavramın geleneksel olarak güvenliği ulusal düzeyde tanımlaması ve devlet merkezli bir güvenlik anlayışına işaret etmesidir. Halbuki, bilindiği gibi Marksizmde analiz birimi, ulusal bütünlüğü kesen

1 Bu çalışmaların önemli örnekleri olarak Gökhan Atılgan'ın "Sosyalist Milliyetçilik söylemi", Suavi Aydın'ın "Milli Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk Solunda Özgücü Yaklaşım" başlıklı incelemelerine bakılabilir.

2 *Third World Quarterly* dergisinin "Whatever happened to the idea of imperialism?" başlıklı özel sayısı emperyalizm kavramının özellikle neo-liberalizmin yükselişi ile birlikte terk edilmesini sorgulamakta ve "yeni emperyalizm" tartışmalarını ele almaktadır. Bkz. Narayan ve Sealey-Huggins (2017: 2387-2395).

sınıflardır ve en genel anlamda devlet de çelişkili sınıf ilişkilerinin bir türevi olarak kavranır. İkincisi, "güvenlik" kavramının yine geleneksel olarak kapitalist devletler arası "güç ilişkileri" ile ilişkilendirilmesi ve hatta gücün esas olarak "askerî güç" biçiminde düşünülmesidir. Marksist sol ise uluslararası alanda kurulan tüm ilişkileri, iktisadi süreçleri merkeze alan emperyalizm kuramıyla analiz eder; siyasal, askerî güç ilişkilerini de iktisadi bağımlılıkla bağlantılı görür. Üçüncüsü, kavram "iç güvenlik"le ilişkili olarak düşünüldüğünde işçi sınıfı eylemleri, ezilen ulus ayaklanmaları, sosyalist solun güçlenmesi vb. gelişmeler kapitalist bir devlet için öncelikli "iç güvenlik" sorunları arasında sayılır. Dolayısıyla iç güvenlik bizzat işçi sınıfının ve solun varlığına ve hedeflerine karşı tanımlanır. Buna karşın dış güvenlik sorunları, solun daha kolay ele alabileceği başlıklardır. Dördüncüsü, kavramın reelpolitik vurgularına karşılık Marksizmin devrimci dönüşümün gerekliliğine yaptığı vurgu nedeniyle solun, "milli güvenlik sorunu" olarak görülen başlıklarda kapitalist devleti merkeze alarak güncel çözüm önerileriyle ortaya çıkmasının zorluğudur.

Rosa Luxemburg'un kullandığı anlamıyla "devrimci Reelpolitik"[3] kavramı bu tür başlıklardaki gerilimin daha iyi kavranmasına yardımcı olabilir. Luxemburg'un sıklıkla kullandığı bu kavram, özellikle Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde (SDP) 19. yüzyıl kapanırken başlayan ve taraflardan birini Eduard Bernstein'ın temsil ettiği "reform mu devrim mi" tartışmasında Luxemburg'un pozisyonu için kilit önemdedir (Brie ve Schütrumpf, 61-80). Bilindiği gibi, Bernstein partinin her tür meselenin çözümünü gelecekte olacak bir devrimci dönüşüme havale etmesinin yanlış olduğunu ileri sürer (Bernstein, 1900'den aktaran Brie ve Schütrumpf, 2021: 67-70). SDP'nin programatik hattını nihai olarak değiştirecek olan bu tartışmada Luxemburg, güncel ile devrimci olanı birbiriyle ilişkilendiren "devrimci Reelpolitik" kavramına başvurur. Luxemburg'a göre devrimci Reelpolitik, devrimci hedefle güncel pratiğin bileşkesidir ve geniş kesimleri devrim için mücadeleye kazanmakla ilgilidir (Luxemburg, 1903). Bu kıstas, aynı zamanda ortaya atılan çö-

3 Metnin devamında Luxemburg'un kullandığı anlamda kullanıldığını ifade etmek için kavram bu şekilde yazılacak.

züm önerisinin "devrimci" bir öneri olup olmadığının da ölçütüdür. Halbuki Bernstein'ın devrimci olmayan reelpolitiği, lideri olduğu SDP'yi Alman emperyalizminin genişleme arzusuyla ve Alman devletinin güvenlik için yayılma stratejisiyle uyumlu politikalara sürükledi.

Luxemburg'un kullandığı anlamından farklı olarak geleneksel reelpolitik kavramı, özellikle uluslararası politika alanında yaygın biçimde kullanılmakta, devlet yöneticilerinin uluslararası politikada rasyonel ve sonuç odaklı tutumlarını ifade etmektedir. Ancak tek bir anlama sahip olmadığı gibi, kavrama yüklenen anlamlar gerek tarihsel gerekse güncel olarak farklılaşabilmektedir. Bazen Makyavelyan anlamda ereksellik ve pragmatizmle, bazen liberalizme karşı realizmle, bazense ütopik olana karşı reel olanla özdeşleştirildiği görülür.[4] Bu çalışma, Aydınlık hareketi ve *Birikim* çevresi özelinde solun yaklaşımının ele alınmasını önüne koyduğu için, Luxemburg'un devrimci Reelpolitik ile kastettiği anlam esas alındı. Ancak yer yer geleneksel reelpolitik tartışmalarına da göndermede bulunuldu.

Aydınlık'ın devrimci olmayan reelpolitiği: Dış tehditler ve milli birlik

Aydınlık hareketi,[5] 1960'lı yılların sonunda, Türkiye solunun Milli Demokratik Devrimci (MDD) bölmesi içinden doğdu. 1970 yılı başında *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) adını aldı ve Maoculuğu benimsedi. 1980 sonrası Maocu vurgular azalmış ancak Maoculuk terk edilmemişti. Ferit İlsever, TİİKP deneyimine ilişkin 2019 yılında yaptığı değerlendirmede programlarının "ABD emperyalizmi ve işbirlikçileriyle mücadeleyi esas aldığını" belirtmişti (İlsever, 2019). İlsever'in bu formülasyonu bugün Aydınlık hareketinin siyasal çizgisi konusundaki genel kabulü de ifade etmektedir. Ancak 1970'li yıllarda bu grubun programatik, stratejik ve siyasal söylemleri incelendiğinde daha karmaşık bir tablo ile karşılaşırız.

4 Reelpolitik kavramının özellikle uluslararası politikadaki kullanımının tarihselliği ve tarihsel olarak kazandığı farklı anlamlar için bkz. Bew (2016: 1-14.)

5 Bu hareket yazı boyunca bazen Aydınlık, bazen ise PDA olarak anıldı.

Maoculuk Aydınlık hareketine yeni bir teorik açılım olanağı sağlamışsa da, Aydınlık hareketinin kuramsal alanda zengin bir birikim yarattığını öne sürmek güçtür. Kuramın ikinci planda kalışı, hareketin farklı dönemlerin koşullarına hızla uyum sağlamasına yarayan bir esneklik sağladı. Hareketin çıkardığı *Aydınlık* gazetesi başta olmak üzere çeşitli yayınlar incelendiğinde 1970'lerin sonuna doğru giderek yoğunlaşan bir şekilde "milli güvenlik" konularının Aydınlık hareketinin başlıca siyasal gündemini oluşturduğu görüldü.

12 Mart 1971 askerî muhtırasının ardından tekrar güç kazanan sol hareketler arasında Aydınlık, kitleselliğiyle olmasa da söylem ve yayıncılığıyla dikkat çeken gruplardan biriydi. Aydınlık hareketi, özellikle 1978-1980 döneminde açtığı yeni ve kışkırtıcı tartışmalarla Türkiye solunun genelinden ayrışmaya başlamış, kontrgerilla hakkında yayınladığı kaynağı bilinmeyen belgelerle ve Türkiye'deki sol örgütlere dair solda genel olarak "ihbarcılık" olarak suçlanan yazı dizileriyle tepki çekmişti.[6]

Bu yılların güvenlik tartışmalarının odağında, 12 Eylül 1980 darbesine kadar gün geçtikçe yükselen siyasal şiddet dalgası yer almaktaydı. Faşist güçlerin saldırıları karşısında sol, devrimci dönüşüm mücadelesini öteledi ve önceliği faşizme karşı mücadeleye vermeye başladı. Ancak bu mücadele akut bir öncelik haline geldiği oranda güncel siyaset ile devrim hedefi arasındaki bağ kopmaya başladı. Nitekim Aydınlıkçılar da daha sonra bu dönemi "halk hareketinin gerilediği ve devrimin bir savunma döneminden geçtiği" (*Saçak*, 1989: 8) bir dönem olarak tarif ettiler. Ancak *Aydınlık*'ı solun geri kalanından farklı kılan, yeni oluşan koşullarda "dış tehdidin belirleyici olduğu" (*Saçak*, 1989: 8) iddiasını ileri sürmesiydi. Üstelik siyasal şiddet dozunun gün geçtikçe tırmandığı bir

6 Özellikle "Bilinmeyen Sol" başlıklı yazı dizisi büyük tartışma yarattı. *Aydınlık* dergisi, soldan gelen eleştirilere verdiği yanıtta "(...) yabancı devletlere Türkiye'nin milli savunması ile ilgili sırları verenlerden hesap sorulması için mücadelemizi sürdüreceğiz" sözleriyle savundu. "Eli devrimci kanına bulaşanların ve casusların yakalarını bırakmayacağız" (*Aydınlık*, 3 Nisan 1979: 8). *Aydınlık*, Fatsa'da sosyalist belediye yönetimine karşı gerçekleştirilen devlet operasyonuna da karşı çıkmadı. O sırada Gün Zileli şöyle yazıyordu: "Ateşin bir taraftan geldiğini sanmak, diğer terör odağının örtbas edilmesine ve sonunda ona sığınmaya yol açar" (Zileli, 1980: 4).

ortamda tüm iç ve dış güvenlik sorunlarının baş sorumlusu olarak temelsiz bir biçimde Sovyetler Birliği'ne işaret edildi.[7]

Aydınlık gazetesi, 1978 yılından itibaren Türkiye'nin artık bir "iç savaş" tehdidi ile yüz yüze olduğunu dile getirdi. Bu analizin siyasal karşılığı 1979 yılında iç savaşa karşı "milli birlik" çağrısıyla verildi. Öncelikle CHP lideri Bülent Ecevit ile Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel'in bir araya gelerek bir tür büyük koalisyon kurmaları yönünde propaganda yapıldı (bkz. *Aydınlık*, 1979h: 1, 7; *Aydınlık*, 1979j: 1,7) Bu siyaset, faşizm tehlikesi gibi aciliyet taşıyan durumlarda devrimci olmayan reelpolitik çözümlere meyledilmesinin bir örneğiydi. Ancak *Aydınlık*'ın sürekli olarak olağanüstü durumlara ve güncel gerekliliklere odaklanan siyaset tarzıyla tarihsel hedeflerden ziyade reelpolitik çözümlere diğer gruplardan daha yatkın olduğunu da eklemek gerekir.

Aydınlık hareketine göre Türkiye'nin iç savaşa sürüklenmesinin esas failleri dışarıdaydı. Doğu Perinçek, Kahramanmaraş Katliamı'ndan kısa süre önce yazdığı "İç savaş" başlıklı köşe yazısında kargaşalığın kaynağında iki süper gücün, yani ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki hegemonya mücadelesinin olduğunu öne sürdü (Perinçek, 1978: 7). *Aydınlık*'ın daha sık dile getirdiği iddia ise, Türkiye'de bir çatışma ortamı yaratmaya çalışan ve hatta ülkücü şiddetin tırmanmasından fayda gören esas uluslararası gücün Sovyetler Birliği olduğu şeklindeydi (bkz. *Aydınlık*, 1979a: 1; *Saçak*, 1989: 11). İddiaya göre içeride Sovyetlerin iç çatışmaları kışkırtma politikasına hizmet eden siyasal güçlerden biri TKP, diğeri ise MHP'ydi. Biri Türkiye'yi "zayıf halka"[8] ilan ederken diğeri "iç savaş" kışkırtıcılığı yapmaktaydı (Çıladır, 1979: 2). MHP ile Sovyetler Birliği'ni ilişkilendiren bu iddia, MHP ile ABD ilişkisini de yeniden yorumlamayı gerektiriyordu. Nitekim Perinçek, bir başka yazısında Doğu Akde-

7 "Türkiye İşçi Köyle Partisi, 1980 yılı Ocak ayında yaptığı Birinci Kongre'sine kadar iki süper devlet, özellikle Sovyet sosyal emperyalizmi ile Türkiye halkı arasındaki çelişmeyi baş çelişme olarak kabul etti. Birinci Kongre'den sonra ise, Afganistan'ın işgali üzerine olan gelişmelerin etkisiyle yalnız S.B.'yi baş düşman ilan etti. Merkezi görev, her iki dönem boyunca, 'Milli bağımsızlığımızı korumak ve savaşa karşı hazırlanmak' olarak ifade ediliyordu" (*Saçak*, 1989: 8).

8 Burada Nihat Akseymen (Rıza Yürükoğlu) tarafından yazılan ve TKP'de bölünmeye yol açan "Zayıf Halka" broşürüne gönderme yapılıyor.

niz ve Ege'de barış isteyen ABD'nin, savaş politikalarından yana olduğu için MHP'yi desteklemediğini ileri sürdü (Perinçek, 1978: 1).[9]

Aynı yıllarda Doğu'da Kürt hareketinin başlattığı silahlı eylemlerle yeni bir dönem açılmaktaydı. Bu gelişmeler karşısında "Kürt ayrılıkçılığı"nı kışkırtanın Moskova olduğu ileri sürüldü (Perinçek, 1979: 1, 7). Mart 1979'da toplanan TİKP Merkez Komitesi toplantısına dair haberin "TİKP: Hükümet, sınırlarımızdaki silah sevkiyatı ve bölücü faaliyetler hakkında açıklama yapmalıdır" başlığıyla verilmesi, Aydınlık hareketinin devletin "milli güvenlik" dilini ne kadar rahat kullanabildiğine bir örnekti (*Aydınlık*, 1979b: 1, 6).[10]

1970'lerde Aydınlık hareketinin siyasi değerlendirmelerine yön veren Çin yanlısı anti-Sovyetizmdi. Bu, ABD ile ilişkilerin eleştirilmediği anlamına gelmemekle birlikte, *Aydınlık* gazetesinin yayınlarından ve parti açıklamalarından çıkan sonuç, ABD-Türkiye yakınlaşmasının öncelikli sorun olarak görülmediğiydi. Nitekim TİKP'in 1978 tarihli programının 3. maddesinde her iki süper gücün savaş kundakçısı olduğu ileri sürüldükten sonra "daha tehlikeli olan Rus sosyal-emperyalizmine karşı dünya halklarının en geniş birleşik cephesi için mücadele" edileceği (TİKP, 1978: 19) ifadesine yer verildi. Bu ifade, devrimci Reelpolitik kavramından devrim sıfatının düştüğünün de göstergesiydi.

Bu yaklaşımın izlenebildiği başlıklardan biri, 1974 Kıbrıs müdahalesi sonrası ABD ile gerginleşen ilişkiler nedeniyle kapatılan ABD askerî üslerinin 1978 yılı itibariyle yeniden açılmasının gündeme gelmesiydi. Bu konudaki gelişmeler *Aydınlık*'ta çoğunlukla yorumsuz bir haber diliyle duyuruldu (bkz. *Aydınlık*, 1978a: 1). Hatta, Moskova Radyosu'nun üslerin yeniden faaliyete geçmesini

---

9 Bu konuyla ilgili düşülmesi gereken bir not, *Aydınlık*'ın MHP-Sovyetler, MHP-ABD ilişkileriyle ilgili yorumlarında tutarlılığa önem vermediğiydi. Örneğin, şöyle yorumlar da yapılıyordu: "(...) Çünkü, sahte TKP'nin ve MHP'nin açığa düşürülmesi, onların ardındaki emperyalist güçlere darbe indirecektir. Yani sahte TKP'nin iplerini elinde tutan Sovyetlerle, MHP'nin sırtını dayadığı Amerika'ya. Anarşinin kaynağı ve bağımsızlığımızın düşmanı bu güçlerdir. Anarşiye karşı mücadelenin bir milli mücadele, bağımsızlık mücadelesinin bir parçası olduğunu artık herkes görmektedir" (*Aydınlık*, 1978c: 7).

10 Bu dönemde Kürt hareketine mesafeli durulmasının bir diğer nedeni ise, Doğu ve Güneydoğu'daki silahlı eylemlerde TİKP üyelerinin de öldürülmesiyle başlayan örgütler arası gerilimdi.

eleştiren yayınları üzerine Ankara'daki yetkililerin ağzından üslerin açılışının Türkiye'nin kendi hükümranlık sorunu olduğu ve bu kararın yumuşama sürecine katkıda bulunacağı aktarılarak eleştirilere dolaylı olarak yanıt verildi (*Aydınlık*, 1978b: 1, 7). Aydınlıkçılar reelpolitik gerekçeler öne sürerek ABD üslerinin yeniden açılmasının Türkiye'nin Sovyetlere karşı güvenliğini güçlendireceğini savundular. Üslerin açılmasına dolaylı da olsa destek oldular. Buna rağmen, TİKP'in bu yıllarda ABD üsleri, U-2 casus uçaklarının uçuşuna izin verilmesi gibi başlıklarda eylemler düzenlendiğini de belirtmek gerekir. Bu eylemlerin ABD kadar Sovyetleri de hedef almasına özen gösterildi; hatta U-2'lerin uçması için Sovyetlerden izin alınması söz konusu olunca iktidardaki Bülent Ecevit hükümetine "teslimiyetçilik" suçlaması yapıldı.[11] 1980 sonrasında *Saçak* dergisinde yayımlanan özeleştiride bu tavrın hatalı olduğu itiraf edilerek şöyle bir değerlendirmede bulunuldu:

> ABD emperyalizminin baskı, sömürü ve denetimini hedef alan her mücadele, Sovyet sosyal emperyalizmine karşı dünya barış cephesinin sağlamlaşması açısından büyük önem taşımaktadır (*Türkiye İşçi Köylü Partisi'nin Siyasal Çizgisi*, s. 24).
>
> Bu saptama ve anlayışlara rağmen, 1980 Ocak'ından sonra ABD'nin dünya barış cephesi içinde görülmesi, ABD'nin ülkemizde ve bölgede oynadığı rolün bütünüyle görülmesini engelledi. TİKP'nin 12 Eylül 1980'e giden gelişmelerdeki sübjektif görüşlerinin ardında ABD tahlilindeki hataların önemli bir payı vardı (*Saçak*, 1989:7).

Aynı özeleştiri yazısında Türkiye-ABD ilişkileri konusundaki onaylayıcı tavrın bir benzerinin Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda da sergilendiği belirtildikten sonra kongre raporundan şu satırlar aktarıldı: "NATO'dan Sovyetler Birliği'ne teslimiyete yol

11 Örneğin, 23 Haziran 1979'da *Aydınlık*'ta da basılan çağrıda TİKP'in İzmit'te düzenlediği "Milli Bağımsızlık ve Birlik Toplantısı" için yapılan çağrıda "Amerikan U-2 uçaklarına ve Rusya'ya Teslimiyete Hayır! Miting, yürüyüş ve toplantılarına katıl" denilmekteydi. Konuyla ilgili bir başyazıda ise TİKP eylemleri için "Ecevit hükümetinin Amerikan U-2 uçaklarının uçması için Rusya'dan izin isteyen teslimiyetçi tutumunu protesto ediyor, bu uçakların uçmasına karşı çıkıyor" deniliyordu (*Aydınlık*, 1979i: 1). Yani U-2 protestoları da yine Sovyet karşıtlığına bağlanmış ve eylemlerin sloganı bu doğrultuda "Amerika uçamaz, Rusya geçemez" olarak belirlenmişti.

açacak bir ayrılmaya karşıyız. NATO içinde bağımsızlığımız, egemenliğimiz ve milli savunma ihtiyaçlarımızla bağdaşmayan ve eşitliğe aykırı bütün ilişkiler düzeltilmelidir" (*Saçak*, 1989:7).

Aydınlık hareketinin 1970'lerin ikinci yarısında güncel gelişmelerin yorumlanmasında belirginleşen emperyalizm yaklaşımı, uluslararası kapitalizmle ve yabancı kapitalist ülkelerle kurulan bağımlılık mekanizmalarını neredeyse görmezden gelmekteydi. Türkiye'nin AET üyeliği ve Ortak Pazar'a girmesi tartışmalarında sergilenen tepkisizlik ya da bu konunun solun genelinden farklı olarak bir siyasal mücadele başlığı olarak görülmemesi buna örnek olarak gösterilebilir.[12] Bir diğer örnek, 1970'lerin son yıllarında iyiden iyiye derinleşen ekonomik kriz koşullarında uluslararası finans kuruluşları ile sürdürülen görüşmelerin eleştirilmemesiydi. Örneğin, *Süddeutsche Zeitung*'un "Türkiye'nin IMF ve OECD ile sürtüşmelerini, kimse Sovyetler Birliği kadar keyifle izlemiyor" (*Aydınlık*, 1979c: 5) başlıklı haberi aynı içerikle *Aydınlık* gazetesinde yayımlanıyordu. *Aydınlık*'ın bu tutumunda "milli güvenlik" tartışmaları açısından önemli olan nokta, hareketin 1960'ların MDD'ci anti-emperyalizminden sömürü ilişkilerini geri plana iterek uzaklaştığını, böylece devletin dış tehdit ve güvenlik anlayışını kendine has anti-Sovyetizmi üzerinden yeniden ürettiğini göstermesiydi.

Sendikal hareketin güvenlikleştirilmesi

Aydınlık hareketinin, sendikal alanı bir güvenlik sorunu olarak ele alması üzerinde ayrıca durulması gereken bir başlıktır. *Aydınlık*'ın bu başlıkta düşmanlaştırdığı aktörlerin başında sendikal hareket-te önemli bir güç olan TKP gelmekteydi. Öyle ki sendikal hareket-te siyasal İslâmcı sendikacılığın yükselişi bile gerçek bir sorun olarak yorumlanmadı.[13] Sorun olarak görülmemesi bir yana, örneğin MSP İstanbul İşçi Komiteleri Başkanı Recep Umut'un görüşleri tasvip edilerek, "İşçiler ne Amerikan ne de Rus tipi sendikaları savu-

12 1980 yılında bu konuda bir yazı dizisi yayımlandı. Bu yazı dizisi AET konusundaki gelişmeler ve tartışmalar hakkında bilgi veren bir içerikle yazılmıştı. İlk sayısı için bkz. Ongun (1980:4).

13 1980 sonrası Aydınlık hareketi, laiklik ve siyasal İslâm tartışmalarını merkezî gündemlerinden biri yaptı.

nanları Türk-İş yönetimine getirmeyecektir" (*Aydınlık*, 1979g: 4) başlığıyla okuyucuyla paylaşıldı.

Aydınlık gazetesinin işçi-sendika sayfalarında yapılan propaganda, sermaye-işçi karşıtlığına işaret etmek yerine Türkiye'deki sendikal mücadelenin "güvenlikleştirilmesine" yol açacak şekilde yapılmaktaydı. Aydınlık hareketi, enerjisini büyük oranda TKP karşıtlığına hasretti ve devletin TKP'nin sendikal hareketteki ağırlığını bir güvenlik sorunu olarak görmesi yönünde propaganda yaptı. Örneğin, banka ve sigorta işçilerini örgütleyen en önemli sendikal yapı olan Bank-Sen'deki TKP etkisi karşısında *Aydınlık* gazetesi, Banksif genel sekreterinin görüşlerini "Bank-Sen kliği, Türkiye ekonomisini çökertmek ve TKP'yi ihya etmek için uğraşmaktadır" (*Aydınlık*, 1979: 4) ifadesini başlığa çekerek verdi. Açıklamada Banksif'in hedefi ise, milli ekonomiyi ve dolayısıyla emekçilerin yaşam koşullarını daha üst düzeye çıkarmak olarak ifade edildi (*Aydınlık*, 1979d: 4). Bir başka örnekte "Rus sendikacılığı" olarak etiketlenen bu sendikal hareket, TÜRK-İş yöneticilerinin ağzından Türkiye'yi bölmekle suçlandı (*Aydınlık*, 1979f: 8).

Sendikal örgütlenmenin bir "milli güvenlik" sorunu olarak hedef gösterildiği daha açık bir örnek, Makine Kimya Endüstrisi'ndeki (MKE) sendika gündemiydi. *Aydınlık* gazetesinde bu yıllarda "Örse Çekiç" başlıklı işçi-sendika gündemini değerlendiren köşe yazıları yazan Gülay Kurnaz, 15 Nisan 1979 tarihli köşe yazısına "Düşman ajanına cephanelik kapısı açanlar" başlığını atmıştı (Kurnaz, 1979: 4). Bu yazıda MKE kurumana ait fabrikalara bağlı dokuz işyerinde sendikaların sürdürdüğü yetki mücadelesi şu şekilde yorumlandı:

> Bilindiği gibi Kırıkkale, milli savaş sanayimizin kalbidir. Kırıkkale MKE fabrikaları, ordunun silah ve mühimmat ihtiyaçlarının çok büyük bir kısmını karşılamaktadır.
>
> İşte, şimdi, tam da böyle bir dönemde ve Türkiye'nin milli savaş sanayiini güçlendirmeye her zamankinden daha acil ihtiyacının olduğu bir dönemde, yeni bir emperyalistin gözünü aynı yere diktiğine tanık oluyoruz.
>
> Rusya bunu doğrudan yapamıyor elbette. Maden-İş içindeki 5. Kolu vasıtasıyla yapmaya çalışıyor.

(...)

Ancak biz şimdiden bütün yetkilileri ve en başta da Kurtuluş Savaşımızın yiğit, yurtsever İmalat-ı Harbiye işçilerini, Rusya'nın ülkemizi "emperyalizmin zayıf halkası" ilan ettiği, TKP'nin "Düşmanın candamarı olan kamu kuruluşlarına yerleşme" talimatı verdiği böyle bir dönemde Maden-İş'li TKP'lilerin Kırıkkale'ye sızma planına karşı uyanık olmaya çağırıyoruz (Kurnaz, 1979: 4).

12 Eylül sonrası Aydınlık: Hâkim sınıfların güvenlik ekseni üzerinden tasnifi

12 Eylül 1980 darbesi yapıldığında ve darbeyi izleyen birkaç yıl boyunca *Aydınlık*, darbeyi ve ordu başta olmak üzere devlet içindeki güç odaklarını destekleyen bir yaklaşım benimsedi. *Saçak* dergisinde daha sonra yayımlanan ünlü özeleştiride TİKP I. Kongresi MK Raporu'nda yer verilen "devlet partisi" tanımı tekrar edilerek, bu kesime dair yapılmış olan analiz şöyle aktarıldı: "Devletle ordunun üst kesimlerini elinde tutan güçler, hakim sınıfların ve devletin bütünsel menfaatlerini savunmaktadırlar. Devlet Partisi adını verdiğimiz bu güç, hakim sınıfların Sovyetler Birliği'ne karşı en uyanık kesimidir" (*Saçak*, 1989: 9). Aydınlık hareketi, 12 Eylül darbesine uzun süre olumlu bir gelişme olarak bakmalarını da burada ifade edilen yanlış değerlendirme ile açıkladı (*Saçak*, 1989: 10). Ancak hata olarak tanımlanan, *Aydınlık*'ın "devletin bütünsel menfaati"ni savunduğu varsayılan gücü desteklemiş olması değil, bu kesimin yanlış dış gücü tehdit olarak görmesiydi. Yeni döneminde *Aydınlık*, ABD'nin Türkiye'deki etkisini eskisine oranla daha olumsuz yorumluyordu. Bu ifadede dikkat çeken bir diğer husus, "hakim sınıfların ve devletin bütünsel menfaatleri" kavramının olumlu anlamda kullanılmasıydı.

Aydınlık hareketi, 1980'lerin ortasından itibaren yukarıda yer verilen özeleştiri örneklerinin de gösterdiği gibi yeni bir siyasal dönem açtı. Bundan böyle Türkiye'nin iç siyasal gelişmelerine daha fazla odaklanıldı. Bu doğrultuda yayın yapan, aktüel konuların ele alındığı *2000'e Doğru* dergisi sadece Aydınlık hareketinin değil dönemin de en önemli haber dergilerinden biriydi. Diğer yandan *Sa-*

çak dergisinin çıkarılmasıyla yeni bir kuramsal dergi deneyimi başlatıldı. 1988 yılında ise kısa ömürlü olacak olan Sosyalist Parti'nin (SP) kuruluşu gerçekleştirildi.

2000'e Doğru ile "milli güvenlik" başlığındaki eleştiriler bu kez ABD ile ilişkiler başlığına yoğunlaştı. Özellikle 12 Eylül cuntacılarının ABD ile imzaladıkları antlaşmalar eleştirel bir yaklaşımla haberleştirildi (bkz. *2000'e Doğru*, 1988: 8-13).

Bu dönemin önemli açılım başlıklarından biri Kürt sorunuydu. 1970'lerdeki karşıt tutumu terk eden Aydınlık hareketi, sorunun çözümünün "demokratik, federal, emekçi cumhuriyeti"[14] kurulmasından geçtiğini savunmaya başladı. Hareketin 1988'de kurduğu Sosyalist Parti, bu politik söylem gerekçe gösterilerek Anayasa'yı ihlal suçuyla kapatıldı.[15] Kapatma kararı üzerine *2000'e Doğru* dergisinde yayımlanan yazısında Ferit İlsever, kararın arkasında Türkiye'deki hâkim sınıf iktidarının çekirdeği olarak tanımladığı bir yapının olduğunu ileri sürdü ve bu yapıyı "Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Özel Harp Dairesi ve MİT'in oluşturduğu üçgen" olarak tanımladı. İlsever'e göre kapatma kararı veren Anayasa Mahkemesi gibi kurumlar da bu çekirdeğin çevresindeki kurumlardan biriydi (İlsever, 1992: 7). Bu çekirdek, varlığını ve devamlılığını ABD'ye borçluydu. İlsever, aynı yazıda kapatma kararı ile Türklerin ve Kürtlerin birleşmesinin hedef alındığını ve her iki halkın milliyetçiliğinin sermayenin genel çıkarıyla uyumlu olduğunu vurguladı (İlsever, 1992: 7). Bu tavır da ileriki yıllarda değişikliğe uğradı. 1990'ların ortasından itibaren Kürt sorunu konusundaki siyasi tavır terk edilecek, 2000'lere gelindiğinde ise sorunun çözümünün ancak askerî önlemlerle mümkün olduğu ileri sürülecekti. *Aydınlık*, bu radikal tavır değişikliğini açıklarken bölgede ABD'nin Irak müdahaleleriyle ortaya çıkan yeni bölgesel denkleme vurgu yaptı. Bu açıklama bile *Aydınlık*'ın, Türkiye'nin Kürt sorununu öncelikle dış dinamikler üzerinden yorumladığını; sorunu dış güçleri hesaba katarak milli güvenliğe etkisi üzerinden değerlendirdiğini gös-

14 *2000'e Doğru* dergisi 15 Eylül 1991 tarihli sayısı "Sosyalist Parti'den Kürt Sorununa Çözüm: Demokratik Federal Emekçi Cumhuriyeti" kapağıyla çıktı.

15 Sosyalist Parti'nin yayınlarında ve yöneticilerinin yaptığı konuşmalarda Kürt sorununun nedenlerine ve çözümüne dair ayrıntılar için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararı, 1991/2 (Siyasal Parti Kapatma), 10.07.1991. R.G. Tarih-Sayı: 25.10.1992/21386.

termekteydi. Kapatma kararı ve sonrasında yapılan yorumların işaret ettiği ve hareketin tarihinde süreklilik arz eden bir diğer nokta ise, devletin güvenlik bürokrasisi başta olmak üzere devlet içindeki gruplaşmalara ya da kritik milli güvenlik sorunları karşısında farklı politikalar savunan kesimler üzerinden yapılan tasniflere odaklanan bir siyaset anlayışına sahip olunmasıydı.

Özetle; 1970'lerden 1990'lara uzanan süreçte *Aydınlık*, milli güvenlik başlığında gerek içerik gerekse o içeriği aktarmakta kullanılan kavram seti açısından hâkim söylemi yeniden üretti. Hareketin siyasetinde sınıf kavramı ya da devrim hedefi rastgele ortaya çıkıyor ancak siyasetin doğrultusunu belirlemiyordu. Kapitalist mülkiyet ilişkilerini ortadan kaldıracak bir siyasal stratejinin yokluğunda devrimci Reelpolitik söz konusu olmadığı gibi geleneksel reelpolitik dil, siyasal söylemin belirleyici özelliklerinden biri haline geldi. Bunlarla bağlantılı olarak 1970'lerden itibaren gözlemlenen eğilim, *Aydınlık*'ın milli güvenliğe içeriden ya da dışarıdan yöneldiğini varsaydığı tehditler üzerinden, işbirliği yapılacak unsurlar ve mücadele edilecek unsurlar tasnifine gittiğiydi. 1970'lerde SSCB, TKP ve MHP tehditken milli güçler koalisyonu çözüm olarak önerilmişti. Hatta 12 Eylül darbecilerine bile bu tasniften yola çıkılarak destek verildi. 1980 sonrasında aynı tasnifçi yaklaşımla, "hâkim sınıfların çekirdeği" olarak kodlanan güvenlik bürokrasisinin bazı bileşenleri karşı safa yerleştirildi. Aydınlık hareketi birbirine zıt siyasal pozisyonları kısa süre aralıklarla savunabilen bir hareket olmakla birlikte, 1970'lerin ortasından yakın döneme kadar hareketin siyaset yapma biçimini, burada anahatları çizilen devrimci olmayan bir reelpolitik yaklaşım belirledi. *Aydınlık* adına bu açıdan bir tutarlılıktan bahsedilebilir.

1970'lerden 1990'lara *Birikim* ve milli güvenlik tartışmaları: Marksist kuramdan reelpolitiğe

Aydınlık hareketi gibi *Birikim* dergisi de 12 Mart sonrası solun yeniden toparlanma ve yenilenme arayışının ürünüydü. *Birikim* Mart 1975'te aylık olarak yayına başladığında çıkış nedenini "devrimci

bir teori olmadan devrimci hareket olamaz" ilkesine dayandırmıştı (*Birikim*, 1975: 1). Ancak derginin çıkış amacı siyasal bir harekete dönüşmek değil, var olan hareket ve örgütlere kuramsal olarak yol göstermekti (*Birikim*, 1976: 6). *Birikim* bu ilk döneminde güncel gelişmeleri kısaca değerlendirmeyi ihmal etmemişse de, güncel siyaset odaklı bir yayıncılık yapmadı. Birikim çevresi, esas olarak 12 Eylül'den sonra önce on beş günlük, 1986 yılının Mart ayı itibariyle ise haftalık çıkan *Yeni Gündem* haber dergisi ile aktüel siyasete öncelik veren bir yayıncılık faaliyetine başladı.

1970'lerin ikinci yarısında *Birikim*, *Aydınlık*'tan farklı olarak hem kuramsal bir yayın olması dolayısıyla "milli güvenlik"le ilişkilendirilebilecek başlıklara daha az değindi hem de özellikle ilk döneminde Marksist solun yaklaşım ve diline *Aydınlık*'la kıyaslandığında daha sadık olduğu için "milli güvenlik" konusuna ve terminolojisine daha uzaktı.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kapitalist devlete yönelen dış tehditlerin geleneksel reelpolitik yaklaşımla ele alınması karşısında solun kendi yaklaşım ve kavramlarıyla tartışma yürütebileceği ana başlık, emperyalizm başlığıydı. *Birikim*, emperyalizm tartışmalarına 1975-1976 yıllarında yani derginin ilk çıkış döneminde daha fazla yer veriyordu ancak zamanla derginin bu tartışmalara ilgisi azaldı. Bu ilk dönemin yaklaşımını ise, büyük ölçüde MDD'ci tezlere itirazın belirlediği söylenebilir. Örneğin, Ömer Laçiner, MDD'cilerin aksine emperyalizme bağımlılığı dışsal bir faktör olarak görmediğini belirtiyor ve Türkiye'nin iç karakteri, iç toplumsal-ekonomik düzeni nedeniyle bu bağımlılığı ürettiğini vurguluyordu (Laçiner, 1975: 59). Ancak Laçiner emperyalist bağımlılığın Türkiye kapitalizmine dışsal bir olgu olarak kavranmasına haklı olarak itiraz ederken çubuğu aşırı bükerek dışarıyla kurulan tüm bağımlılık ilişkilerini önemsizleştirmekteydi. *Birikim*'in bu dönemki yaklaşımında gözlemlenen önemli bir sorun, güncel politik tutumu erteler ya da önemsizleştirir biçimde yapıya aşırı vurgu yapması ve böylece bazı gelişmeleri eleştirse de olağanlaştırmasıydı.

Laçiner'e göre askerî teknolojideki yeni gelişmeler nedeniyle Soğuk Savaş'ta kuşak ülke olmak önemini yitirmiş, Sovyetlere komşu bir ülke olarak Türkiye'de askerî üsler bulunması eskisi kadar

hayati bulunmaz olmuştu (Laçiner, 1975: 58). Türkiye'de askerî üs bulunmaması ya da Türkiye'nin NATO'dan çıkması bile, kapitalistleri eskisi kadar ürkütmemekteydi. Çünkü artık emperyalist ilişkileri ülke içinde kendi sınıf çıkarı için savunacak etkin bir toplumsal güç vardı. Yani dışarıdan dayatmaya gerek yoktu. Bir süredir "ulusal savaş sanayi" için ciddi girişimlere başlamış olan büyük sermaye, bu alanda yatırım yapmaya istekliydi (Laçiner, 1975: 58). Laçiner, 1974 Kıbrıs harekâtı sonrası ABD-Türkiye ilişkilerinin yeniden rayına oturmaya başladığı ve askerî üslerin tekrar açıldığı bir dönemde mevcut hükümetin bile isterse askerî üsleri kapatabileceğini, hatta NATO'dan çıkabileceğini; bu adımların Türkiye'nin emperyalist sisteme bağımlılığında herhangi bir farklılaşmaya yol açmayacağını ileri sürmekteydi. Laçiner'e göre, "Bu sonuç kabul edildiğinde 'bağımsızlık', 'ulusal savunma' v.b. sloganların daha da dikkatle ele alınmasının gereği anlaşılır"dı (Laçiner, 1975: 59). Çünkü Türkiye gibi yeni teknolojileri takip eden bir savaş araçları sanayisinin kurulamayacağı açık olan bir ülkede böyle bir propaganda "toplumsal fonların bir avuç tekelci sermayenin 'milliciliK' etiketiyle tatlı ve garantili kârlar sağlamasına" yol açacaktı (Laçiner, 1975: 59). Dolayısıyla askerî bağımlılığın eleştirilmesi ya da "ulusal savunma" vurgusu yapılması askerî üretime yatırım yapan yerli sermayeye yarayacak bir tuzak olarak yorumlandı.

Birikim'in bu yıllardaki emperyalizm yorumunu temsil eder nitelikteki bu önemli yazısında Laçiner, kapitalist üretim ilişkilerine sahip bir ülkenin emperyalist sistemden bağımsız olmasının mümkün olmadığını söylerken "anti-emperyalist" siyaseti tümden reddeden bir uca yerleşti (Laçiner, 1975: 61). Laçiner, solu şöyle uyardı:

> "Anti-emperyalizm" ve "bağımsız Türkiye" sloganlarının aynısı veya çok benzerlerinin şu sıralarda faşistler tarafından da kullanılabilmesini, sadece kafa karıştırma, aldatmaca diye nitelemek dar görüşlülükten başka bir şey değildir. Geniş kitlelerde yaygın anti-ABD duyguları, anti-Sovyet sloganlarla yumuşatma işinde ibret verici bir beraberlik içinde olan Ülkü Ocakları ve PDA'cı fraksiyonların bu işi yapıları gereği üstlendikleri bellidir (Laçiner, 1975: 61).

Bu yıllarda Ülkü Ocakları'nın ve hatta PDA'cıların "anti-emperyalist" siyasal söylemi kullandıkları iddiası, kendi başına tartışmalı bir iddiaydı. Yukarıda bahsedildiği gibi *Aydınlık*, anti-ABD'cilik yerine anti-Sovyetik propagandayı öne çıkarıyordu. Öte yandan Ülkü Ocakları ve *Aydınlık*'ın anti-ABD duyguları yumuşatmaya çalışmaları, geniş kitlelerde yaygın olan anti-ABD'ciliğin sistem tarafından sorun olarak görüldüğü ve yönetilmeye çalışıldığı şeklinde de yorumlanabilirdi.

Birikim'e göre burjuvazinin ulusçuluk bayrağını sosyalistlerin devralması gerektiğini ileri sürenler "emperyalizmle mücadelede sosyalistlerin bayraklarının yeterince etkili olamayacağına dayalı bir ön kabul"le hareket ediyorlardı (*Birikim*, 1976c: 4). Ancak *Birikim* sosyalistlerinin kendilerine has "bayraklarının" ne olduğunu açıklamaya çalışmadı. Solculuğun "daha iyi milliyetçilik yapmak" olarak kavrandığını (*Birikim*, 1976b: 4) ileri sürerek özellikle 2000'li yıllarda anti-emperyalizmi doğrudan milliyetçilikle özdeşleştirecek siyasetin ipuçlarını veriyordu. Anti-emperyalist eleştirinin, komplocu yaklaşımlara kapı açtığı da *Birikim*'in bu konudaki vurgularından biriydi. Özellikle 12 Mart sonrası yenilgiyi emperyalist mihraklara ve gizli örgütlere bağlayanlar olduğunu ileri süren *Birikim* "Ama daha sonraları Türkiye sosyalist hareketinde yaygınlık kazanan sakat 'enternasyonalizm' anlayışının altında acaba aynı eğilimin bir eşi yok mudur?" (*Birikim*, 1978: 4) diye sordu.

Bu yıllarda Osmanlı-Cumhuriyet tarihi bağımlılık ilişkilerine dair akademik çevrelerde yürütülmekte olan tartışmalar, özellikle genç akademisyenlerin yazıları vesilesiyle dergiye yansımaktaydı. Ancak bu katkılar *Birikim*'in emperyalizm konusundaki kuramsal-siyasal pozisyonu ile doğrudan ilişkili değildi. Yukarıda da belirtildiği gibi, MDD'cilere tepki olarak bağımlılığın Türkiye kapitalizmine dışsal bir olgu olmadığı, tersine ekonomik-toplumsal yapının bir sonucu olarak ortaya çıktığı vurgulanmıştı. Ancak ekonomizm reddiyesi[16] nedeniyle ekonomi-politik analizlere

16 Bu konuda *Birikim* sayılarında çok sayıda ifadeye rastlamak mümkündü. 1970'li yıllarda Laçiner bu konuda üç yazıdan oluşan bir dizi yayımladı. İlk yazısında ekonomist sapmayı ilk saptayanın Lenin olduğunu belirterek kendi pozisyonunu desteklemeye çalışıyordu (Laçiner, 1977: 8-17).

meyil gösterilmemişti. Örneğin, Bill Warren'ın konu hakkındaki bir yazısına yazılan sunuşta, Warren'ın analizinde ekonomizm ve milliyetçilik eğilimi saptandığı belirtilerek yazar bu konuda eleştirildi (*Birikim*, 1976d: 21-26). Bu açıdan bakıldığında *Birikim*, ekonomizm karşıtlığı dolayısıyla kapitalist mülkiyet ve sınıf ilişkilerini dikkate almayan bir emperyalizm kavrayışını farklı bir biçimde üretiyordu.

Siyasal-askerî düzeyde de olsa, Türkiye'nin dış dünyayla kurduğu bağımlılık ilişkilerine ve bu ilişkiler çerçevesinde geliştirilen dış politikaya yöneltilen eleştiriler de sınırlıydı. 1980 sonrası yayımlanan aktüel haftalık dergi *Yeni Gündem*'de bile bu konular çok az ele alındı.[17] Bu durum ancak Özal'la birlikte, yani Türkiye'nin "aktif dış politika" adı altında bölgesel birtakım operasyonlara kalkışması ve bu adımların içeride de gürültü koparması nedeniyle kısmen değişti.

Aydınlık hareketi incelenirken vurgulandığı gibi sol için bu yılların bir diğer önemli siyasal başlığı faşizmdi. Faşizm tartışmalarının bir boyutunu, Türkiye'de o yıllarda oldukça aktif olan kontrgerilla teşkilatı ile ilgili tartışmalar oluşturmaktaydı. Halkın güvenliğini tehdit eden kontrgerillanın nasıl ele alınması gerektiği konusunda başlayan tartışmalarda *Birikim*, uluslararası bağlantılara ya da "soyut güçlere" yapılan vurguya itiraz etti:

> Devrimci kararlığımızı henüz gerçek anlamda Marksist teorik bilinçle dengeleyemediğimiz ölçüde, sınıf mücadelesi içinde beliren her türden belirlenmeleri, son analizde, iyice mistikleştirdiğimiz ve olağanüstü güçler donattığımız "burjuvazi" veya "emperyalizm" veya "CIA" gibi soyutlamaların bilinçli ve iradi "oyun"larına, "tezgâh"larına bağlıyoruz. Böyle bir zihniyetle, birden farklı gruplara baktığımızda, farklılığın **gerçek** [*vurgu orijinal*] nedenlerini göremiyor ve bunu yukarıda sayılan soyutlaşmış güçlerin "ajanlığı" olarak yorumluyoruz (*Birikim*, 1977: 3-5).

17 Bu başlıktaki en kapsamlı haber-yorum, Türkiye-ABD Savunma İşbirliği Anlaşması vesilesiyle Mehmet Şenol imzasıyla yayımlanmış ve bu yazıda Türkiye'nin ileride kendisini ABD'den nasıl koruyacağı sorusu sorulmuştu (Şenol, 1985: 12-14). Bir diğer geniş kapsamlı haber nükleer silahların Türkiye'ye yerleştirilmesi tartışması hakkındaydı.

Öyleyse *Birikim*, kontrgerillanın 1970'lerin sonlarına doğru kitlesel katliamlar düzenlemeye başlayacak kadar önünün açılmasını nasıl açıklamaktaydı? *Birikim*'e göre öncelikle kontrgerillanın yeni bir keşif olmadığını görmek gerekiyordu. Devletler bugün olduğu gibi geçmişte de yasalarda yeri olmayan örgütler oluşturmuşlardı. Türkiye'de etkinliğini artıran kontrgerillanın "(...) tek ilginç yanı ABD patentli olması"ydı (*Birikim*, 1978: 7). Ancak Türkiye'nin bağımlı bir ülke olması kontrgerilla türü bir örgüt oluşturamayacağı anlamına gelmiyordu. *Birikim*'e göre Türkiye'nin kontrgerillası "(...) 'öz', 'yerli'dir, daha doğrusu bizzat devlet olgusunun evrensel niteliğinden gelmektedir" (*Birikim*, 1978: 7). Diğer bir deyişle *Birikim*'e göre devlet varsa kontrgerillanın olmaması düşünülemezdi. Esas sorun, genel olarak devlet mekanizmasının etkinliğindeki denetimsiz artıştı. Özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmeler vasıtasıyla devlet mekanizması yeni imkânlara kavuşmuş ancak denetleyicilik ve yönlendiricilik işlevine sahip olan burjuva demokratik kurumlar işlev yitirmişti. Diğer bir deyişle yeni bilimsel-teknik imkânlar sayesinde devletin güvenlik kuvvetleri yasalarla kendilerine tanınmış işlevlerden fazlasını yapabiliyorken temsilî organlar onları denetleyecek güçten yoksundu (*Birikim*, 1978: 8).

Bu yoruma göre kontrgerilla sorunu esasında devlet-toplum çatışması ve devletin büyümesi sorunuydu. Kontrgerillanın emperyalist sistem içindeki bağlantılarına işaret etmek ise komploculuktu. Dolayısıyla *Birikim* sorunun kaynağı olarak yapısal bir gelişmeye; güvenlik aygıtının demokratik gözetimden kaçabilmesine/kaçınabilmesine işaret etmekteydi. Bu yorumdan çıkan sonuç, sorunun güvenlik alanının demokratikleşmesi sorunu olarak kavrandığıydı. Burjuva parlamentoları eliyle ya da hukuki düzenlemeler yoluyla bu sorun çözülemeyeceği için, yapılması gereken toplumun yeni bir siyasal-toplumsal örgütlenme ile kendi denetim mekanizmalarını yaratmasıydı (*Birikim*, 1978: 11). Böyle bir hareket biçimi "sosyalist demokrasi" anlayışının da bir gereği olarak görülüyordu.

Birikim bu yıllarda henüz, sorunun burjuva demokrasisi çerçevesinde çözümsüz kaldığını vurguluyordu. Alternatif çözüm önerisi ise şu noktada tıkanıyordu: Devrimci bir dönüşüm gerçekleş-

meden, yani siyasal iktidar el değiştirmeden, sınıf aidiyeti burjuva olmayan –ama işçi sınıfı kurumları da denilmeyen– alternatif kurumların burjuva siyaset mekanizmasının bile denetleyemediği güvenlik aygıtını nasıl denetleyebileceğiydi. *Birikim*'in kontrgerilla karşısında gündeme getirdiği çözüm önerisi, bu bağlamda Luxemburg'un devrimci Reelpolitik kavramıyla iki boyutta örtüşmüyordu. Birincisi, çözüm siyasal bir devrime işaret ediyorsa bile bu bağlantı muğlak bırakılmıştı. İkincisi, kontrgerillayı denetleyecek alternatif temsil kurumları önerisi reelpolitik de değildi.

1990'lı yıllardan itibaren, yani *Birikim*'in ikinci döneminde, Birikim çevresini "devrimsiz demokratikleşme" çıkışsızlığından kurtaracak olan gelişme, temsil kurumlarının sınıfsal niteliğini belirtmekten vazgeçmek; var olan kurumların ve genel olarak sivil otoritenin güvenlik aygıtı karşısında güçlendirilmesini savunmak olacaktı. Böylece Luxemburgcu çerçeveden tamamen çıkıldı. Sorunu evrensel düzeyde ve yapısal düzeyde tanımlama çabasının geri plana itilmeye başlanması da bu sürecin ürünüdür. İkinci dönemde artık kontrgerilla gibi hukuksuz yapıların varlığı, Türkiye'nin tarihsel süreç içinde değişmeyerek kalan devlet zihniyetine bağlandı ve büyük oranda Türkiye'ye özgü bir sorun olarak açıklandı.

Birikim'in "milli güvenlik" tartışmalarındaki tavrını belirleyecek bir diğer önemli gelişme, 1970'lerin sonlarına doğru Doğu'da başlayan silahlı çatışmalar üzerine devletin güvenlik organlarının "bölücülük" tehlikesine odaklanmasıydı (*Birikim*, 1979: 15). Başbakan Bülent Ecevit'in İran'daki gelişmeler ve bu gelişmelere özenerek Türkiye'de benzer bir hareketi başlatabileceklerini sanan çevreler konusundaki sözlerine işaret eden *Birikim*, güvenlik organlarının ikinci bir hedefinin olduğunu belirtti. Bu ikinci hedef, İslâmcılık akımıydı (*Birikim*, 1979: 15-18).

Ecevit'in açıklamasının yanı sıra dönemin İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş'in bir konuşmasına dikkat çeken *Birikim*, bakanın kurumlara karşı suç işleyen kesimler olarak sosyalist harekete dahil gruplara, Kürt kökenli siyasal hareketlere ve İslâmcılık akımına işaret ettiğini vurguladı (*Birikim*, 1979: 16). Devlet karşısındaki "milli güvenliğe aykırı cephe"ye İslâmcıların, sosyalistler ve Kürt hareketi ile birlikte dahil edilmesi sol içinde büyük ölçüde ye-

ni bir yaklaşımdı.[18] Bu yaklaşım geçici olmayacağı gibi,[19] 1990'ların ortalarından itibaren devletin güvenlik siyasetinin yapıcıları ile İslâmcı siyaset arasında tırmanan gerilimde *Birikim*'i taraf olmaya götürecekti.

Aynı yazıda, sonraki yıllarda *Birikim* çevresinin Türkiye siyasetine dair yorumlarının temel öğelerinden biri olacak olan CHP-devlet özdeşliği savı da dile getirildi. *Birikim*'e göre özellikle Nisan 1979'daki MGK bildirisinin ardından başbakan ile içişleri bakanının yaptığı açıklamalardan çıkan sonuç, CHP'nin eski kimliğine geri döndüğüydü. Bu kimliğin belirleyicileri olarak "devleti korumak", "Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı" ve "laik devlet" gibi ifadelerin CHP'lilerin dilinden düşmediğine dikkat çekildi. *Birikim*'e göre bu durum CHP'nin "devleti restore etmek" hedefini bir tarafa bırakarak yeniden "devletin temellerini sağlamlaştırmak" amacıyla hareket etmesine yol açıyordu (*Birikim*, 1979: 18).

Böylece, çatışmanın tarafları devlet ile devletin güvenlik kaygılarının hedef aldığı toplumsal/siyasal gruplar olurken çatışmanın kaynağı ise, Türkiye'nin geleneksel devlet mekanizmasının temel niteliklerinin korunması olarak açıklandı.

Devrimci olmayan reelpolitiğin tarafı olmak: Sivilleşme

Birikim dergisinin ikinci dönemi 1989 yılında başladı. İkinci dönemin ilk yıllarında dergi, 12 Eylül sonrasında solu içine alan "yenilgi" tartışmasını daha genel bir düzeye taşıyarak, özellikle reel sosyalizmin çözülüşünden sonra daha net bir biçimde "sosyalizmin krizi" olarak niteledi ve bu krizin nedenlerini tahlile yöneldi. Kriz çözümlemesinde, krizin sosyalistlerin iktidar odaklı bir siyaset anlayışına takılmalarından ve iktidar mücadelesinde başarı-

18 Osmanlı sosyalistlerinden sonra tarihte İslâm ve sosyalizm arasında bir uzlaşma yaratmaya çalışan isim Hikmet Kıvılcımlı olmuştu. Ancak Kıvılcımlı'nın bu uzlaştırma girişiminin soldaki yansıması son derece sınırlı kaldı.

19 Örneğin, Ömer Laçiner, 1994 yılında şöyle yazacaktı: "TC devleti, teşekkül tarihinden itibaren ülkede yerleşmesini amaçladığı siyasal-toplumsal düzeni tehdit edebilecek üç tehlike tesbit etmiştir. Komünizm, 'bölücülük', 'gericilik' diye isimlendirilmiştir bunlar" (Laçiner, 1994: 5).

lı olmak için stratejik bir akılla hareket etmelerinden kaynaklandığı tespiti yapıldı (Öztürk, 2011: 181). Sol, bu nedenle hem insandan hem de enternasyonalist bir kavrayıştan uzaklaşmış ve anti-emperyalizm adı altında bir tür milliyetçiliğe savrulmuştu (Öztürk, 2011: 181-182). Ayrıca, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin devrim yoluyla ortadan kaldırılması hedefinin "devrim" olmadığı, gerçek devrimin mülkiyet ilişkilerini değiştirmeyi değil insanın yüceltilmesini amaçlayacağı vurgulandı (bkz. Laçiner, 1989a: 19-32; Laçiner, 1989b: 8-12; Belge, 1989: 8-12; Laçiner, 1989c: 13-19). Dolayısıyla, özellikle bu ikinci dönemde *Birikim*'in tutum ve yorumlarını Luxemburgcu devrimci Reelpolitik kavramı üzerinden tartışmanın zemini ortadan kalktı. *Birikim*'in bu yaklaşımı tamamen yeni olmasa da, 1980'lerin sonundan itibaren Türkiye'deki siyasal gündeme damgasını vuran Kürt sorunu ve siyasal İslâm'ın yükselişi bu tutumu billurlaştırdı.

Bir not olarak, 1980'li yıllarda etkili bir yayın olan *Yeni Gündem* dergisinde Doğu'da artan devlet baskısını gündeme getiren haberler yapılmakla birlikte, sorunun adının açık bir biçimde konulmadığını, daha ziyade yapılan askerî operasyonlarda sivillerin maruz kaldığı şiddetin eleştirildiğini belirtmek gerekir. Örneğin Tunceli'de halka yapılan baskılar, devletin Doğu'ya sadece güvenlik sorunu algısıyla ilgi göstermesi ve özellikle valiler eliyle yürütülen keyfî uygulamalar haberleştirildi (*Yeni Gündem*, 1986: 6). Murat Belge, "Doğu Olayları" başlıklı yazısında "(...) sorunların serbestçe tartışıldığı ve önerilerin çözüm çevresinde serbestçe örgütlenildiği demokratik bir hayat biçimi kurmadıkça, görmezlikten geldiğimiz ya da yabancı ajanlara yükleyip içimizi rahatlattığımız sorunlarımızdan kurtulamayız" (Belge, 1986: 17) diye yazdı. Belge'nin yaklaşımından da anlaşılacağı üzere, sorun bir "demokratikleşme" ve "insan hakları" sorunu olarak görülüyordu. İleriki yıllarda *Birikim*, bu konuda benimsediği üstü kapalı dili değiştirdi ve konuya verdiği önem arttı. Ancak çözüm önerileri büyük oranda aynı kapsamda kaldı.

Aynı süreçte sol içinde bir yandan insan hakları mücadelesi etrafında örgütlenme çabaları sürerken bir yandan da milli güvenlik tartışmalarıyla ilgili olarak demokratikleşme, sivilleşme, mili-

tarizm vb. gibi kavramlar yardımıyla sürdürülen yeni bir tartışma başlamıştı. Tartışmanın yoğunlaştığı momentlerden biri, 1985 yılında alevlenen yeni anayasa tartışmalarıydı. 12 Eylül Anayasası'nın yerine geçecek yeni anayasada ordunun sivil yönetime tabi olması için gerekli mekanizmaların neler olması gerektiği konusunda *Yeni Gündem*'e de yansıyan bir tartışma başladı (bkz. Parla, 1986: 24).

İleriki yıllarda bu minvaldeki tartışmalar sürerken sivilleşmenin demokratikleşme olarak yorumlanmasına karşı temkinli olmak gerektiği yönünde uyarılar da yapıldı. Laçiner, iktidarın paylaşımında ordunun veya atanmışların rolünü azaltmak anlamında sivilleşmenin, demokratikleşmeye yol açabileceği gibi, sivil bir otoritarizme yatkın olabileceğini belirtmekteydi (Laçiner, 1998: 4).[20] Her halükârda özellikle Kürt sorununun derinleşmesi ve ordu-siyasal İslâm çatışmasının yoğunlaşması, sivilleşme söyleminin *Birikim*'in siyasal tutumunun merkezine oturmasına yol açtı.

Derginin önemli isimlerinden Ahmet İnsel, sivil-asker ikiliği üzerine inşa ettiği siyasal yorumlarıyla Laçiner'in koyduğu rezervi önemsizleştiriyordu. İnsel'e göre Türkiye'de devlet yönetimi kuruluştan itibaren "bütünlük" saplantısı içindeydi. Her ne kadar "milli güvenlik" kavramını kullanmamış olsa da kavramın anlam sahasında gezinen İnsel, bütünlük saplantısı içinde olanların başında "TSK mensupları ve sivil bürokratlar"ın geldiğini ileri sürerek şunları yazdı:

> Türkiye Cumhuriyeti'ni, vasilerinin elinden kurtarmak, çeşitliliği içinde Türkiye toplumunun varlığını kurtarmak demektir. "Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğüne" sahip çıktıklarını iddia ederek siyasal otorite üzerinde tahakküm kuranlar, aslında toplumun varoluş dinamiğini ipotek altına almaktadırlar (İnsel, 1990: 27).

İnsel, "milli güvenlik" ve ordunun güvenlik siyasetindeki rolüne özel ilgi gösteren yazarların başında geliyordu.[21] TSK'nın 2000'lerin başındaki yeni "milli güvenlik" anlayışını çözümleye çalışan

20 Bu tür kuşkular, başta ANAP hükümeti olmak üzere keyfî hareket eden sivil otoritelerin demokratikleştirici iradesine duyulan güvensizlikten de kaynaklanmış olabilir.

21 Bu yıllarda Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) bünyesinde "ulusal güvenlik" konusunda yapılan çalışmalarda da yer alan İnsel'in bu çalışmalar ışığında *Birikim*'i de beslediği söylenebilir.

İnsel'e göre, bu anlayışta sadece dış tehditlere karşı alınan askerî önlemlerden ibaret olmayan; ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyal boyutları olan, devletin temel değerlerinin iç ve dış tehditlere karşı korunmasını esas alan bir yön hâkimdi. Bu anlayış, bölücülük ve şeriat tehdidi gibi iç düşmanların varlığına dayanan ve TSK'nın iç siyasette başat bir siyasal aktör olarak yer almasını meşru kılan milli güvenlik anlayışı ile "stratejik güvenlik anlayışı"nın bir senteziydi. İnsel (2001), konuyu ele alırken ilginç bir şekilde güvenliğin bu derece genişletilmesini eleştirmiyordu. İnsel'e göre (2001) "(...) eleştirilmesi gereken devletin bir stratejik güvenlik değerlendirmesi ve bundan kaynaklanan bir programı olması değil, bu değerlendirme tekelinin askerî gücün tekelinde bulunmasıdır" Öte yandan güvenliğin asker-sivil iktidar odaklarının ortak anlayışına işaret edebilecek sınıfsallığı da gündeminde değildi.

Bu tartışmaların bir diğer önemli boyutu, *Birikim*'in Türkiye siyasetinde devletin ve güvenlik aygıtının yerini neredeyse tamamen Türkiye'ye özgü bir olgu olarak yorumlamasıydı. İnsel, dünyada bütün devletlerin "*raison d'Etat*" anlayışı ile icra ettikleri gizli işleri olduğunu, özellikle dışarıda devletlerin rutin dışına çıktığını belirtti. Ancak içeride devlet rutin dışına çıkamazdı çünkü bu toplumun bir kesimini düşman unsuru olarak görmek demekti. Türkiye'de ise ordu toplumun bir kısmını imha edilmesi gereken bir iç düşman olarak görüyordu (İnsel, 2000). İnsel, 12 Eylül askerî darbesine benzer askerî müdahalelerin, Türkiye'yle yaklaşık aynı dönemlerde pek çok ülkede gerçekleşmiş olmasını; tüm bu müdahalelerin sınıfsallığını ve uluslararası dengelerle ilişkisini ele almadan militarizm eleştirisi yapıyordu. Militarizm konusunda ilk kez kalem oynattığı yıllarda Türkiye'de militarizmin kaynaklarının kendine özgü olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'na dayandığını ileri sürmüştü (İnsel, 1986: 40-41). 2000'lerde yazdıkları bu görüşünü büyük ölçüde muhafaza ettiğini gösteriyordu.

Tanıl Bora ise Türkiye'de polis şiddetini ele aldığı makalesinde güvenlik aygıtının büyümesini neoliberalizmle ilişkilendirerek, konuyu hem daha yapısal bir düzlemde hem de küresel bir gelişme olarak ele aldı (Bora, 1994). Bu açıdan 1970'ler *Birikim* dergisinde sorunun, güvenlik aygıtının burjuva temsil kurumlarının deneti-

minden kaçması olarak yorumlanması ile daha uyumlu bir yaklaşım sergiledi. Ancak Bora, "Devletin baskı aygıtının göreli özerkliğinin 'gözle görülür' ölçüde belirginleşmiş olması"nın 1990'larda neoliberalizmle birlikte ortaya çıkmaya başlayan yeni bir durum olduğu görüşündeydi. Neoliberalizm devleti iktisadi bakımdan küçültürken, devlet ideolojisini güvenlik alanına çekti. Bu süreçte polis dahil güvenlik güçleri de devlet ideolojisinin yeniden üretiminde daha ağırlıklı bir özne haline geldiler. Çözüm yolunun ordunun sivil siyasal otoriteye tabi kılınmasından geçtiğini düşünen Bora da İnsel gibi Türkiye'nin özgül koşullarının biçimlendirdiği bir sürecin yaşanmakta olduğu kanaatindeydi. Türkiye'deki temel özgül etken, devlet ideolojisinin "'kutsal devlet' nassı" ve güvenlik güçlerinin bu konuda üstlendikleri roldü (Bora, 1994).

Sivillerin güvenlik alanına hâkimiyetini savunan bir siyaset, devlet aygıtı gibi devletin karşısındaki siyasal güçleri de sınıfsal belirlenimlerden muaf siyasal varlıklar olarak kavradı. Bu durum söz konusu sivil siyasal güçlerin egemenlik alanının genişlemesinin olumlu bir adım olarak değerlendirilmesine yol açacak; *Birikim*'i AKP iktidarı döneminde yoğunlaşan ordu-siyasal İslâm çatışmasında taraf tutmaya götürecektir.

Üstelik, ilk dönemde güvenlik aygıtının aşırı büyümesiyle birlikte "burjuva temsil kurumları"nın işlevsizleşmesinden ve onların yerine toplum denetiminde yenilerinin kurulmasından bahsedilmekteyken, artık var olan kurumlar arası güç dengesinin değişmesi ile "demokratikleşme" yolunda ilerleme sağlanabileceği düşünülmekteydi. Bu farklılaşmanın sonuçlarından biri, *Birikim*'in özellikle ikinci döneminde geleneksel reelpolitik çözümlere daha yatkın bir siyasal çizgi izlemesiydi.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'de solun "milli güvenlik" tartışmalarında nerede konumlandığı sorusu Aydınlık hareketi ve *Birikim* dergisi örnekleri özelinde incelendi. "Milli güvenlik" bir kavram ve bir konu olarak Marksizme birçok açıdan yabancıdır. Diğer yandan siyasetin büyük ölçüde ulusal ölçekte yapıldığı koşullarda temel tartışma baş-

lıklarından biri olduğu sürece, solun bu konuyu gündemine almaması da düşünülemez. Bu nedenle burada konunun neden ele alındığı sorusuna değil, nasıl ele alındığı sorusuna yanıt verilmeye çalışıldı. Bu incelemeyle aynı zamanda, 2000'li yıllarda ordunun konumu, milli güvenlik, siyasetin sivilleşmesi gibi başlıklar üzerinden keskin siyasal çatışmalar yaşanırken, farklı tutumlarla bu tartışmaya dahil olan sol kesimlerin bu tutumlarının altyapısına dair fikir vermek amaçlandı. 1970'lerin sonlarından 1990'lara uzanan bir dönem içerisinde Aydınlık hareketi ve *Birikim* çevresinin "milli güvenlik"le ilişkili tartışmalarda ne tür yaklaşımları benimsediklerinin incelenmesiyle, yakın dönemdeki konum alışlarının tesadüfi ya da akut değil, tarihsel ve kuramsal temelleri olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Böyle bir inceleme için anahtar kavram olarak Rosa Luxemburg'un devrimci Reelpolitik kavramından yararlanıldı. Bu kavram kendini sol ya da sosyalist olarak tanımlayan kesimler açısından güncel konum alış ile hedeflenen siyasal ve toplumsal dönüşüm arasındaki ilişkinin kopup kopmadığını anlamak için oldukça işlevsel. Sonuç olarak, gerek Aydınlık hareketi gerekse *Birikim* dergisi örneklerinde, özellikle 1980'lere gelindiğinde devrimci Reelpolitiğin pratik siyasal etkinlikte ya da siyasal analiz yöntemi olarak geçerli olduğunu söylemek mümkün değildi. Bunun sol için en belirgin sonucu ise, Türkiye gibi "milli güvenlik" başlığının yoğun siyasal çatışmalara yol açtığı bir ülkede, devlet içindeki farklı gruplar ya da askerî bürokrasi ile siyasal iktidar arasındaki taraflaşmaların belirleyici kabul edilmesi ve solun bu taraflaşmalarda taraf tutması oldu. Öte yandan iki grup şu noktalarda ayrı yollar benimsedi: Aydınlık hareketi milli güvenlikle ilişkili başlıklarda özne olarak gördüğü iç ya da dış aktörlere odaklanırken; *Birikim* ilk döneminde evrensel-yapısal, ikinci döneminde ise tarihsel-özgül koşullara aşırı vurgu yapmaktaydı.

KAYNAKÇA

2000'e Doğru (1988), "Belgelerle gizli anlaşma: Evren rejimi ABD'ye neler sattı", 2(20), 8-14 Mayıs: 8-13.

Atılgan, G. (2009), "Sosyalist milliyetçilik söylemi Türkiye (1961-1968): Temeller, Ayrılıklar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (3): 1-25.

Aydınlık (1978a), "Bakanlar Kurulu üslerin durumunu görüşüyor", 4 Ekim: 1.
— (1978b), "Moskova Radyosu: 'Üsler yumuşamanın önündeki engeldir'", 5 Ekim: 1, 7.
— (1978c), "Ecevit-Demirel görüşmesi", 27 Ekim: 1, 7.
— (1979a), "TİKP, Rusya ve MHP'nin kışkırttığı gerici iç savaşa karşı birlik istedi", 15 Ocak: 1.
— (1979b), "TİKP: 'Hükümet, sınırlarımızdaki silah sevkiyatı ve bölücü faaliyetler hakkında açıklama yapmalıdır'", 10 Mart: 1, 6.
— (1979c), "Süddeutsche Zeitung, 'Türkiye'nin IMF ve OECD ile sürtüşmelerini, kimse Sovyetler Birliği kadar keyifle izlemiyor'", 10 Mart: 5.
— (1979d), "Banksif Genel Sekreteri Yılmaz Şengözen: 'Bank-Sen kliği, Türkiye ekonomisini çökertmek ve TKP'yi ihya etmek için uğraşmaktadır'", 22 Mart: 4.
— (1979e), "Eli devrimci kanına bulaşanların ve casusların yakalarını bırakmayacağız", 3 Nisan: 8.
— (1979f), "Şeker-İş Genel Başkanı Yaşar Doğualp: 'Rus sendikacılığının amacı sadece işçi sınıfını değil Türkiye'yi bölmektir'", 14 Nisan: 8.
— (1979g), "İşçiler ne Amerikan ne de Rus tipi sendikaları savunanları Türk-İş yönetimine getirmeyecektir", 15 Nisan: 4.
— (1979h), "CHP'nin eteğindekiler", 23 Haziran: 1, 7.
— (1979i), "U-2'ler uçamaz, Rusya geçemez", 25 Haziran: 1, 7.
— (1979j), "Perinçek: Ecevit Milli Birlik Hükümeti için çağrı yapmalıdır", 25 Haziran: 1, 7.
Aydın, S. (1998), "'Milli Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk Solunda Özgücü Yaklaşım", *Toplum ve Bilim,* 78: 59-89.
Balta, E. (2002), "Türkiye Solunda Milliyetçilik: Üç kaynak, Üç dönemeç", *Praksis,* 6: 153-174.
Başkaya, F. (2017), *Milliyetçilik, Yurtseverlik ve Sol*, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.
Belge, M. (1986), "Doğu Olayları", *Yeni Gündem*, 2 (4), 31 Mart-6 Nisan: 17.
— (1989), "Sosyalizm: 'Zorunluluk' mu, 'etik seçme' mi?", *Birikim*, 4: 8-12.
— (2003), "Milliyetçilik ve Sol", *Birikim,* 165, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-165-ocak-2003/2353/milliyetcilik-ve-sol/2947 (erişim 13 Eylül 2021).
— (2009), "Nationalism, Democracy and the Left in Turkey", *Journal of Intercultural Studies*, 30 (1): 7-20.
Bew, J. (2016), "Introduction: The Return of Realpolitik", *Realpolitik: A History*, Oxford and New York, 1-14.
Birikim (1975), "Çıkarken", 1: 1-4.
— (1976a), "Ayın Olayları", 12: 3-7.
— (1976b), "Ayın Olayları", 14: 4-7.
— (1976c), "Ayın Olayları", 18/19: 3-6.
— (1976d), "Yeni Emperyalizm Teorileri", 18/19: 21-26.
— (1977), "Ayın Olayları", 27: 3-5.
— (1978), "Ayın Olayları", 37: 3-12.
— (1979), "Neden 'Bölücülük'?", 50-51: 15-20.

Bora, T. (1994), "Devletin polisi, polisin devleti", *Birikim*, 57/58, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-57-58-ocak-subat-1994/2260/devletin-polisi-polisin-devleti/4933 indirme tarihi: 22 Kasım 2021.

Brie, M. ve Schütrumpf, J. (2021), *Rosa Luxemburg A Revolutionary Marxist at the Limits of Marxism*, Palgrave Macmillan.

Çıladır, S. (1979), "Tek yol...", *Aydınlık*, 10 Haziran: 2.

Gürpınar, D. (2011), *Ulusalcılık: ideolojik önderlik ve takipçileri*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

İlsever, F. (1992), "Şeffaf Cinayet", *2000'e Doğru*, 6 (27), 5 Temmuz: 7.

— (2019), "Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Gerçeği", *Aydınlık*, 16 Eylül, https://www.aydinlik.com.tr/turkiye-ihtilalci-isci-koylu-partisi-gercegi-ozgurluk-meydani-eylul-2019-1 (erişim 17 Eylül 2021).

İnsel, A. (1986), "Militarizm ve demokrasi", *Yeni Gündem*, 2(3), 24-30 Mart: 40-41.

— (1990), "Türkiye'nin kronik rejim bunalımı üzerine", *Birikim*, 13: 19-28.

— (2000), "Rutininde İç Düşman Olan Devlet", *Birikim*, 131, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-131-mart-2000/2324/rutininde-ic-dusman-olan-devlet/5852 (erişim 5 Eylül 2021).

— (2001), "Ulusal güvenlik siyaseti ve silahlı kuvvetler partisi", *Birikim*, 149, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-149-eylul-2001/2340/ulusal-guvenlik-siyaseti-ve-silahli-kuvvetler-partisi/2910 (erişim 5 Eylül 2021).

Kurnaz, G. (1979), "Düşman ajanına cephanelik kapısı açanlar", *Aydınlık*, 15 Nisan: 4.

Laçiner, Ö. (1975), "Türkiye'nin Emperyalizmle İlişkileri Üzerine", *Birikim*, 7: 57-61.

— (1977), "Ekonomizm konusu ve Marksist tarihî gelişim teorisine bir bakış", *Birikim*, 25: 8-17.

— (1989a), "Yeniden sosyalizm ve sosyalizmde devrim", *Birikim*, 1: 19-32.

— (1989b), "Devrimci sosyalizmin gündemi", *Birikim*, 2: 8-12.

— (1989c), "İşçi sınıfının kendinde devrim bilinci", *Birikim*, 5: 13-19.

— (1994), "'Siyasal sınıf' karar aşamasında", *Birikim*, 59: 3-11.

— (1998), "Geçen Ayın Birikimi: Türkiye", *Birikim*, 105/106: 3-5.

Luxemburg, R. (1903), "Marxist Theory and the Proletariat", https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1903/03/14-abs.htm (erişim 28 Ağustos 2021).

Narayan, J. ve Sealey-Huggins, L. (2017), "Whatever happened to the idea of imperialism?", *Third World Quarterly*, 38(11): 2387-2395.

Ongun, M.T. (1980), "AET Türkiye İlişkileri ve Son Gelişmeler", *Aydınlık*, 8 Haziran: 4.

Öztürk, A. (2011), "Birikim Dergisinde Liberal Sol İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme", *Doğu Batı*, (59): 177-204.

Parla, T. (1986), "Demilitarize olmak....", *Yeni Gündem*, 39, 24 Şubat -6 Ocak: 24.

Perinçek, D. (1978a), "İç Savaş", *Aydınlık*, 1 Ekim: 1, 7.

— (1978b), "Esen yelden hile sezmek", *Aydınlık*, 6 Ekim: 1, 7.

— (1979), "Moskova, Kürt ayrılıkçılığına oynuyor", *Aydınlık*, 29 Ocak: 1, 7.

Riexinger, M. (2010), "'Turkey, Completely Independent!' Comtemporary Turkish Left-Wing Nationalism (*Ulusal Sol/Ulusalcılık*): Its Predecessors, Objectives and Enemies", *Oriento Moderno*, 90 (2): 353-395.

Saçak (1989), "TİKP muhasebesi", 65, Temmuz: 3-22.

Şenol, M. (1985), "İsteyenin bir yüzü vermeyen ABD", *Yeni Gündem*, 1-18 Nisan: 12-14.

— (1986), "Türkiye'ye nükleer baskı", *Yeni Gündem*, 12-18 Mayıs: 22-24.

TİKP (1978), "Türkiye İşçi Köylü Partisi Programı", *Türkiye İşçi Köylü Partisi Kuruluş Bildirisi: Tüzük ve Program*, Ankara: TİKP Yayınları.

Yeni Gündem (1986), "Doğu'da siyaset yapma!", 21 Şubat-9 Mart: 6-8.

Zileli, G. (1980), "Fatsa Gerçeği", *Aydınlık*, 6 Ağustos: 4.

Milli Güvenliğe Kültüralist Bakış: Türk-İslâm Sentezi'ni Milli Güvenlik Siyaseti Ekseninde Okumak

Seçkin Çelik

Giriş

Türk-İslâm Sentezi görüşü, milliyetçi-muhafazakâr entelijansiyanın devrimci tek parti döneminde başlatılan "kültür devrimi"ne yönelik karşıtlığını formüle etme düşüncesinden doğmuştur. Bir diğer taraftan bu tez, ideolojik iktidarı elinde tuttuğu düşünülen Kemalist, özellikle de sol-Kemalist entelektüellerden kültür ve ideoloji alanında iktidarı devralma mücadelesi sürecinde üretilmiştir. Soğuk Savaş dönemiyle birlikte, genç kuşaklar üzerinde sol düşüncenin etkinlik kazanması ve sol entelijansiyanın yükselişi de, milliyetçi-muhafazakâr tezlerin ortaya konuluş biçimine çok önemli etkilerde bulunmuştur. Esas olarak Türk-İslâm Sentezi görüşünü savunanlar, sosyalist-komünist akımlara karşı Kemalizmin devletin bekasını sağlayamayacağı; aksine, Kemalist tek parti döneminde başlatılan "kültür devrimi"nin ve onu savunanların bu akımların etkili olmasına zemin hazırladığı iddiasıyla tezlerini meşrulaştırmaya, sağ siyasetçiler ve ordu nezdinde geçerli kılmaya çalışmışlardır.

Milliyetçi-muhafazakârlar, ideolojik ve siyasi iktidar arayışı içerisinde, "kültür devrimi" eleştirisinden, 1960'larda sol akımların yükselişi karşısında kültür konularının güvenlikleştirilmesi, milli güvenlik siyasetinin bir parçası haline getirilmesi noktasına gel-

mişlerdir. Bu kapsamda yapılan toplantılar, 1970'de Aydınlar Ocağı'nın kurulmasıyla örgütsel bir boyut kazanmıştır. Aydınlar Ocağı, sadece fikir üreten bir kurum olmaya çalışmamış, siyasi iktidarı oluşturacak sağ koalisyonların şekillenmesi için oldukça aktif bir rol oynamıştır. Aydınlar Ocağı çevresinin ortaya attığı görüşler, en başından itibaren, doğrudan doğruya milli güvenlik siyasetiyle ilgili olmuştur. 1971 askerî muhtırası sonrasında Aydınlar Ocağı tarafından hazırlanan raporla başlayan bu süreç, 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında Türk-İslâm Sentezi görüşünün resmî düzeyde kabul görmesi ile zirve noktasına ulaşmıştır.

"Kültür devrimi" eleştirisinin milli güvenlik siyasetiyle ilgili hususlara tercüme edilmesi, fazla çaba gerektirmeyen bir işlem olmuştur; zira Türk-İslâm Sentezi'ni savunanların siyasal ve iktisadi konulara yaklaşımları kültüralisttir. Arif Dirlik, kültüralizmi, "sosyal ve tarihsel sorunları, soyut kültür meselelerine indirgeme metodu etrafında ortaya çıkan entelektüel yönelimlerin toplamı" şeklinde tanımlamıştır (akt. Taşkın, 2019: 215). Dirlik'in kültüralizm tanımı, sentezcilerin yaklaşımlarına büyük ölçüde uygun düşmektedir. Göreceğimiz üzere, sentezcilerin milli güvenlik konularının temeline kültürü yerleştirmeleri ve böylece kültürle ilgili konuları da topyekûn güvenlik meseleleri içine dahil etmeleri bu yaklaşımın da bir sonucudur.

Kültüralist yaklaşımlardan farklı olarak milli güvenlikle bir ulusun temel değerleri, kültürü arasında ilişki kurulmasına bilimsel literatürde de rastlanmaktadır. Örneğin Leffler'a göre (2016: 25) milli güvenlik siyaseti, ulusun çekirdek değerlerini dış tehditlerden korumayı da kapsamaktadır. Katzenstein ve arkadaşları (1996) ise özellikle Soğuk Savaş sonrasında milli güvenlik siyaseti üzerine kültür ve kimlik konularının etkisini araştıran yeni bir analitik yaklaşımın doğuşundan bahsetmişlerdir. Bu tespitler önemlidir; zira sentezcilerin kendi tezlerinin geçerliliğini ortaya koyabilmek için Türk ulusunun temel kültürel değerlerini ve onun üzerinde şekillenmesi gereken siyasal kurumlarının niteliğini yeniden tanımlama çabalarını ve bunlara yönelebilecek tehditlerin tespit ve bertaraf edilmesi noktasındaki önerilerini anlamak hususunda oldukça yardımcıdırlar.

Yukarıda yaptığımız açıklamalar ekseninde, sentezcilerin 1971 askerî muhtırası sonrasında hazırladıkları raporda ana hatları çizilen ve milli güvenlik siyasetiyle doğrudan ilgili olan tezlerini, 1970'li yıllarda yaptıkları yayınlarla, düzenledikleri toplantılarla nasıl devlet siyaseti haline getirmeye çalıştıkları ortaya konulacak, ocağın siyasal süreçlerle ilişkisi açıklığa kavuşturulacaktır.

1970'li yıllarda gösterilen çabaya karşın ocağın savunduğu tezler resmî politika haline gelmezken nasıl olup da 1980 askerî darbesi sonrasında bu noktaya ulaşabildiği üzerinde durulacak ve nihayet sentezcilerin milli güvenliğin sağlanmasının temeli olarak gördükleri eğitim ve kültür politikalarında nasıl bir belirleyicilik kazandıkları ve eğitim-kültür konularının milli güvenlikle nasıl içiçe ele alındığı ortaya konulacaktır. Daha sonra ise sentezciler tarafından savunulan politikaların uzun erimli etkisi üzerinde bazı saptama ve değerlendirmeler yapılacaktır.

"Türkiye'yi Vietnam olmaktan kurtarmak": 12 Mart dönemi ve Aydınlar Ocağı'nın "12 Mart Türkiye'yi Kurtarma Harekâtı Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı raporu

1971 senesinde ülkenin politik atmosferi oldukça gergindi. Sağ-sol çatışması giderek şiddetleniyordu ve Adalet Partisi hükümetinin olayları önlemede yetersiz kaldığı fikri orduda hâkim olmaya başlamıştı. Öte yandan sosyalist solda, farklı yöntemlerle bir devrim gerçekleştirme beklentileri ortaya çıkmıştı. Bazı ihtilalci sosyalist gençler, Latin Amerika'dan esinlenmiş bir "halk savaşı" yoluyla devrimi gerçekleştirme yoluna girerken, ordu içinde sivil destek de alan sol eğilimli bir müdahale planlayanlar da mevcuttu. Eğer 9 Mart'ta istenen darbe gerçeklemiş olsaydı, darbenin liderliğinde Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur bulunacaktı. Gerçekleşmeyen darbe planının içinde aktif bir rol üstlenen General Celil Gürkan, anılarında 9 Mart'ta başarılı olunsaydı uygulamaya konulacak "Devrim Anayasası"nı yayımlamıştır. Buna göre ülkenin yönetimini Devrim Konseyi ele alacak, yasama yetkisi Devrim Meclisi ve Devrim Konseyi tarafından kullanılacaktı. Bu arada bir de "Devrim Partisi" ku-

rulacaktı (Gürkan, 1986: 231-235). Kısacası 27 Mayıs'ın eksik kaldığını düşünen radikallerin daha önce arzu ettikleri ama uygulanamayan ikinci bir devrimci tek parti ve yukarıdan reform dönemi başlatılacaktı. Ne var ki Gürler ve Batur, kendilerinden beklenen önderliği gerçekleştirmekten kaçındılar ve 12 Mart'ta sol fikirlere karşıtlıklarıyla bilinen Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu'yla birlikte üç maddelik bir muhtıra yayımladılar. Muhtıra metni, farklı eğilimlere sahip komutanlar arasında bir tür uzlaşmayı yansıtıyor gibiydi. Zira hem anarşi ve kardeş kavgasına gönderme yapılıyor hem de bunun sebebi olarak anayasanın öngördüğü reformların gerçekleştirilmemesi gösteriliyordu (Batur, 1985: 300-301). Ülkedeki sorunların anayasadaki reformların uygulanmamasından kaynaklandığı görüşü, 12 Mart öncesinde merkez sol da dahil olmak üzere solcuların temel teziydi. Sağ kesim ise anayasanın fazla özgürlükçü olmasından ve özerk kurumlardan yakınıyordu. Muhtıra'nın 2. maddesine göre anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle uygulayacak bir hükümet kurulmalıydı. Şayet bu husus süratle gerçekleştirilmezse, Türk Silahlı Kuvvetleri idareyi doğrudan üzerine alacaktı (Batur, 1985: 300-301).

Oysa Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, sorunların anayasada öngörülen reformların yapılmamasından değil, anayasanın fazla özgürlükçü olmasından kaynaklandığını düşünüyorlardı. Ancak ordunun alt kademelerinden gelen baskının böyle bir uzlaşma ortaya çıkardığı anlaşılıyor.[1]

Komutanlar, hükümeti kurması için CHP'li Nihat Erim'i uygun görmüşlerdi. Erim, İnönü'nün ilk baştaki itirazlarına rağmen partisinden istifa ederek görevi kabul etmişti (Erim, 2005: 963-964). Erim, ülkeyi yönetmek için bir "beyin takımı" kurmak niyetindeydi. Fakat en başından itibaren, Erim'in bakan ya da müsteşar olarak seçmek istediği kişilere ya ordu içindeki sağ eğilimli komutanların Tağmaç'ın deyişiyle "alerjisi" olması ya da MİT tarafından

1 Muhtemelen Muhtıra'da Gürler ve Batur'un imzasını gören ve Muhtıra'nın Demirel'e karşı verildiğini düşünen DİSK gibi bazı sol sivil toplum kuruluşları ayrıca Mihri Belli ve Doğan Avcıoğlu da Muhtıra'ya destek vermişlerdi. Bkz. Koçaş (1978: 33-34); Ulus (2011: 128).

aşırı solcu olarak gösterilmeleri sebebiyle itiraz edilmişti (Erim, 2005: 965, 968-969, 972).

Erim, Tağmaç'la bu konuya ilişkin yaptığı görüşmede, onun dikkatini herkesin birbirini ihbar ettiği bir dönemin şartlarına çekmek istemişti. Erim'e göre aydınların çoğu biraz sola eğilimliydi, bunların hepsi bertaraf edilemezdi, bir denge kurulmasına özen gösterilmeliydi. Ancak Tağmaç, Erim'in itidal ve denge çağrısına alaycı bir karşılık vermişti: "Madem herkes, çoğunluk solda, öyleyse sol bir rejim kurulsun" (Erim, 2005: 972-973).

Hem Erim'in hem de Başbakan Yardımcısı Koçaş'ın radikal solcuların faaliyetlerine, Marksizme karşı oldukları ve bunlara karşı gerekirse sert önlemler alınması gerektiğine inandıkları çok açıktır. Öyle ki her iki isim de dönemlerinde gerçekleşen "Balyoz Harekâtı" ile anılacaklardı. Ancak uygulamada ihtilalci sola karşı olduğu söylenen bu mücadele, solun her türlüsüne karşı olan Faik Türün gibi sıkıyönetim komutanlarının elinde, Erim, Koçaş ve bakanların kendilerine sempatiyle baktıkları hatta yakınlıkları olan sol eğilimli aydınların da tutuklandığı bir solcu aydın avına dönüşmüştü. Tağmaç ise, Erim'in günlükleri ve Koçaş'ın anılarından anlaşıldığı üzere, Atatürkçü görüşle yapılacak reformlardan ziyade, bakanlıklarda çalışan solcularla, bakanların politik eğilimleriyle, üniversitelerin idari özerkliklerinin kaldırılmasıyla ilgileniyordu. Bu şartlar altında hükümetten görev almak istemeyen Sadi Koçaş'ın da içinde olduğu 11'ler, istifalarını Erim'e sundular (Koçaş, 1978: 494-517). 12 Mart'ın "felsefesi"nin sol akımların önünü almak için 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve özgürlüklerin "milli güvenlikçi" bir yaklaşımla kısıtlamak olduğu ortaya çıkmaya başlamıştı.[2]

Erim hükümetinin güvenoyu almasından yaklaşık üç ay sonra, Aydınlar Ocağı Başkanı İbrahim Kafesoğlu'nun öncülüğündeki on beş kişilik bir heyet, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı ziyaret etmişti. Heyetin içinde Aydınlar Ocağı'nın önde gelen isimlerinin tamamına yakını vardı (Karataş, 2020: 272-273). Aydınlar Ocağı heyeti, Sunay'a Türkiye'nin milli meselelerinin neler olduğunu, bu konuda neler yapılması gerektiğini içeren bir sunum yapmış ve su-

2 Anayasa değişiklikleri için bkz. Kili ve Gözübüyük (1985: 173-208).

numda yanlış politikalar izlendiğinden yakınılmıştı. Tıpkı Tağmaç gibi aradığı aydınları Erim'in "beyin takımı"nda bulamayan Sunay, Süleyman Yalçın ve Metin Eriş'in tanıklığına göre ağlayarak onlara şöyle mukabele etmişti: "Sizler neredesiniz? Neden bu fikirlerinizi açıklamıyorsunuz? İlk defa duyduğum şeyler değil bunlar ama bunları siz kamuoyuna duyurmak mecburiyetindesiniz" (Özcan, 2011: 104, 241; Göktaş-Çakır, 1991: 95). Aydınlar Ocağı gerçekten de bu konudaki görüşlerini kapsamlı bir kitapta kamuoyuyla paylaşacaktı; ancak öncelikle Sunay'ın isteği üzerine on altı sayfalık bir rapor hazırlanmıştı.

Rapora göre[3] 12 Mart öncesinde Türkiye ikinci bir Vietnam olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Türkiye bu duruma "kendi milli bünyesinin" icabı olarak değil, "tamamıyla zorla, ağır ihmal ve hatalarla" getirilmişti. Aydınlar Ocağı, ordunun müdahalesini ve "12 Mart felsefesi"ni tamamen yerinde buluyordu; ancak seçimler yoluyla sivil idare geri gelmeden önce 12 Mart öncesi döneme dönülmemesi için yapılması gerekenler vardı. Zira "beka sorunu" karşısında 12 Mart, "milletin yüzüne gülen son şans"tı.

Raporu hazırlayanlara göre özellikle sivil kadrolar, "12 Mart felsefesi"ne uygun bir anlayışa sahip değildi. Oysa sivil kanadın askerî kanatla tam bir uyum içinde olması gerekiyordu. Aydınlar Ocağı, yeniden kurulması planlanan Eğitim Şurası ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Atatürk İlkeleri Belirleme Komisyonu'nda yer alması için kendisine yakın isimlerden oluşan listeleri zaten Sunay'a iletmiş bulunuyordu. Dolayısıyla mevcut sivil kadroların yerine, Aydınlar Ocağı çevresinden kişilerin getirilmesinin teklif edildiği rahatlıkla söylenebilir

Aydınlar Ocağı çevresine göre Türkiye'nin bir "beka sorunu" ile karşılaşmasının nedeni, Atatürk döneminde izlenen milliyetçi eğitim politikasının yerini hümanist-kozmopolit bir eğitim politikasının almasıydı. 1961 Anayasası'nın sağladığı ortam da Marksist akımların serpilmesine imkân sağlamıştı. Bu sebeple sadece "silahlı eşkıyanın" yakalanması yeterli değildi; kurumlarda da ayıklama yapılması gerekiyordu. Uzun vadeli olarak kazanımların korunması içinse "milli eğitim davası" çözüme kavuşturulmalıydı.

3 Bundan sonra verilecek bilgiler için bkz. Karataş (2020: 273-284).

Bu doğrultuda eğitim kadroları tamamen milliyetçi hale getirilmeliydi. "Sakıncalı" kişilerin kadrolaştığı düşünülen üniversiteler ve TRT ile ilgili anayasa değişiklikleri yapılması da elzemdi.

Raporda dile getirilen görüşlere bakılırsa, Aydınlar Ocağı, Türkiye'de "beka sorunu"nun ortaya çıkmasının kaynağı olarak eğitim politikalarını, devletin mevcut sivil kadrolarını ve 1961 Anayasası'nın verdiği imkânlarla ortaya çıkan sosyalist akımları görüyordu. Ocak çevresinin getirdiği çözüm ise milli eğitim politikasının kendi talepleri doğrultusunda kökünden değiştirilmesi ve devlet kadrolarının da yine ocağın ideolojisiyle uyumlu kişilerden oluşturulmasıydı. 12 Mart sonrasında bu konuda bazı ilerlemeler yaşansa da, 1970'li yılların şartları henüz Aydınlar Ocağı'nın taleplerini karşılamaktan uzak olacaktı.

1970'li yıllarda sentezciler: Kültür meselelerinin güvenlikleştirilmesi ve sağ koalisyonlar üzerinden kültürel/ideolojik iktidar arayışı

Aydınlar Ocağı fikirlerini kamuoyuyla paylaşma konusunda Sunay'ın yaptığı tavsiyeye 1973'te uydu ve *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*[4] adı altında kapsamlı bir çalışma, Ocağın görüşü olarak yayımlandı.

Aydınlar Ocağı'na göre "Türkiye'nin birinci meselesi varlık ve beka dâvasıdır" Ülke tam anlamıyla bir var olma ve yok olma sorunuyla karşı karşıyadır; üstelik bu durum, Cumhuriyet dönemi için ülkenin en kudretli olduğu bir zamanda ortaya çıkmıştır. Bunun tarihsel ve güncel sebepleri bulunmaktadır (*Meseleler*, 1973: 46).

Milliyetçi-muhafazakâr çevrelerde Kemalistlerin ve sosyalistlerin tarihi yorumlama biçimleri çokça eleştirilmiştir; şimdi, bu yayında, tarih tezi yönünü büyük ölçüde İbrahim Kafesoğlu'nun[5] şekillendirdiği görüşler ekseninde, tarihin başka bir okumasına dayalı olarak, ülke meseleleri açıklanmaktadır.

Ocağın görüşüne göre Türk milletinin beka sorunuyla karşı karşıya kalmasının tarihsel sebeplerine göz atıldığında bunlardan bi-

4 Bundan sonra kısaca "Meseleler" diyeceğiz.

5 Kafesoğlu'nun görüşleri için bkz. Kafesoğlu (1985).

ri, Türklerin yalnız bir kavim olmasıdır. Bir Ural-Altay kavmi olan Türkler, Hint-Avrupa kavimlerinin dayanışması karşısında yalnız kalmıştır. Buna zaman içinde dindeki farklılık da eklenince ve İslâm'ın müdafaası da Türklerin omzuna binince, bu yalnızlık çemberinden kurtulmak mümkün olmamıştır. O yüzden Avrupalılar her durumda Türklerin hakkını teslim etmemek için birlik halindeydiler (*Meseleler*, 1973: 49-50).

Meseleler'e göre (1973: 50-51) ikinci bir sebep Türklerin "kötülük yapma kabiliyeti olmaması", "düşman olmasını, kin tutmasını bilmemesi"ydi. Ne var ki "kurnazlıklar, şirretlikler, kötülükler dünyası"nda yaşandığı için, Türk milletinin eli kolu bağlı kalmıştı. Kendinden çok diğer milletleri düşünen, onlara karşı hep iyilik yapan, imparatorluk kurduğu halde emperyalizm yapmayan tek millet olan Türkler, bu iyiliklerinin karşısında sadece haset ve kıskançlıktan kaynaklanan kötülüklerle karşılaşmışlardı.

Bir diğer sebep, Türklerin yeryüzüne fazla yayılmış olmalarından ötürü birliklerinin parçalanması, gittikleri yerde nüfusça azınlıkta kalmaları ve birden çok cephede dövüşmek zorunda olmalarıydı (*Meseleler*, 1973: 51-52).

Göçebe olmadığı halde fütûhat ve yeni yurt arama düşüncesiyle dünyaya yayılan Türk kavmi, bu fazla hareketlilikten ötürü yerleşememiş, gittiği yerlerde kök salamamıştı. Bunun bağlantılı bir diğer sonucu da nüfusça çoğalamamaydı (*Meseleler*, 1973: 52-53).

Beka sorunu yaratan "Türk tarihinin en büyük zaaflarından biri" de, büyük bir kültüre sahip olmasına karşın, özellikle Türk aydınlarının hep kendi değerlerine sahip çıkmak yerine "şaşılacak derecede bir dışa dönüklük ve yabancı hayranlığı" sergilemeleriydi. "Türk milletinin yakasını bırakmayan taklitçilik hastalığının" nedeni de buydu. Böylece sentezcilerin aydın eleştirileri güncelliğin ötesine çıkmakta, Türk aydınının tarihsel, doğal bir eğilimi olarak ele alınmaktadır. Nedensizce ve sürekli kendi kültürüne ihanet eden aydınlar ve ona sahip çıkarak diğer kültürlere karşı mukavemet gösteren halk ikiliği, bu çalışmada da vurgulanmıştır (*Meseleler*, 1973: 53-54).

Son olarak Batı'nın medeniyet alanındaki atılımları yani sanayi ve bilim alanında kaydettiği gelişmelere ayak uydurulamaması da

tarihsel sorunlar arasında sayılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Batı medeniyetinin sanayi ve bilimle sınırlanmasına özen gösterilmesidir (*Meseleler*, 1973: 54-55).

Güncel nedenler ise yine eğitim-kültür politikaları temele alınarak gösterilmeye çalışmıştır. Aydınlar Ocağı'na göre ülkenin bütün meselelerinin temelinde eğitim-kültür politikaları yatmaktadır (*Meseleler*, 1973: 388).

Meseleler'e göre (1973: 160-161) Atatürk döneminde milliyetçi bir eğitim-kültür siyaseti izlenmiştir. Bu sebeple komünistler yaptıkları propaganda çalışmalarına karşın başarılı olamamışlardı. Komünistler Türkiye'ye doğrudan doğruya nüfuz edemeyeceklerini anlayınca, strateji değiştirip milli kültürü yıkmaya yönelmişlerdi. Atatürk'ten sonra –ki özellikle İnönü dönemi kastediliyordu– komünistler bu emellerinde başarılı olmuş, "bütün tesir ve telkin sahaları ve kilit noktaları ele geçirilmiş, milli olan her şey, kültürün bütün dalları rayından çıkarılmış, edebiyat, şiir, roman, tiyatro, dil, diğer güzel sanatlar, inanışlar, dünya görüşü başkalaştırılmıştır". *Meseleler*'de (1973: 177-192) bunun sebebi olarak izlenen hümanist kültür siyaseti gösterilmişti.

Bu başarı sonrasında artık komünistler "hazırlık safhası"ndan "parlama safhası"na geçmişti. 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükler Marksistlere/komünistlere bu imkânı vermişti. "Devrim" kelimesi yani komünist ihtilal bu devrin "başlıca meşalesi" olmuş, Atatürk inkılapları etrafındaki sevgiden yararlanılarak Atatürk komünistlerin saflarında gösterilmişti. "Silahlı eylem, baskı ve terör"le başarılmaya çalışılan bu komünist ihtilal denemesi dönemi, Türkiye için çok karanlık ihtimallerin ortaya çıktığı bir dönemdi ve "devrim" kelimesi bu devir Türkiye'sinin bir "felaket kelimesi" olmuştu.

Bu gidişe ordu son anda, 12 Mart'ta "dur" demişti. Bu tarih, Türkiye'de komünizmin kaderinde bir "dönüm noktası" olmuş, bundan sonra komünizmle mücadele ordunun malı haline gelmiştir. Ordu, hatta sivil iktidarlardan fazla bu işle uğraşmaktaydı (*Meseleler*, 1973: 161-171).

Aydınlar Ocağı'na göre Türkiye'nin bekasını tehdit eden akımlardan bir diğeri, felsefi materyalizme indirgenemese de ondan da

etkilenen maddiyatçılık anlamındaki materyalizmdi. Bu akım çıkarcılığı, zayıf insanların şahsiyetli insanların üstüne çıkmasını beraberinde getirerek ülkenin "baş ağrılarından" biri olmuştu (*Meseleler*, 1973: 192-195).

Özellikle Sovyetler ve Batı tarafından Türkiye'yi zayıflatmak için kışkırtılan bölücülük, Türkiye'nin bekasını tehdit eden bir diğer akımdı (*Meseleler*, 1973: 195-202).

"Müfrit dinciler" ve "dine düşman kişiler" yüzünden dincilik, mezhepçilik ve tarikatçılık da tehdit unsurlarından biri haline gelmişti. Bunun çözümü, milli kültür içinde dine mühim bir yer verilmesiydi. Nitekim Müslümanlık hep Türklüğü koruyan manevi bir silah olmuştu. O sebeple Türkiye dinci değil fakat dindar olacaktı/olmalıydı (*Meseleler*, 1973: 202-208).

Güncel nedenler arasında, kültür meseleleriyle yine doğrudan bağlantılı bir tarzda sunulmakla birlikte, Türkiye'nin siyasi düzeninin de bir faktör olarak sayıldığını belirtmemiz gerekiyor. Burada sorun 1961 Anayasası'nın sol akımlara imkân tanıması,[6] ihtilalci bir akımla hukuk içinde kalarak mücadele edilmeye çalışılması olarak tanımlanmıştır. *Meseleler*'e göre (1973: 223) Türkiye'de demokrasiye geçilmesiyle birlikte siyasi huzur "alabildiğine, mukadder olmayan, gayri tabii bir şekilde" bozulmuştu.

Aydınlar Ocağı'na göre huzurun bozulmasının esas sebebi, milli kültürden türetilmeyen ideolojilerin varlığıydı. Dolayısıyla Türkiye'deki siyasi huzursuzluğun bir sebebi de, demokrasi olması için Avrupa'daki gibi bir siyasi yelpaze olması gerektiğine dair görüştü. *Meseleler*'de (1973: 228, 230-231) bu tutum "yelpaze merakı" olarak adlandırılmıştır.

Milli kültüre dayalı milliyetçilik, milletin doğal dünya görüşü sayıldığından bir ideoloji olarak da değerlendirilmez; şu cümle-

6 Aydınlar Ocağı çevresinde solun anlaşılma biçimi solun klasik tanımlarından farklıdır ve muhafazakâr bir kültür yaklaşımına aykırı görülen her şey solculuk ile ilişkilendirilebilmektedir. Bu konuda çok ilginç bir örnek, 1975'te Alparslan Türkeş'in Aydınlar Ocağı'nda verdiği bir konferansta, bir katılımcının 1960 Darbesi'nin hemen sonrasındaki dönemde onun Türkçe ezanı savunmasını solculuk olarak tanımlayıp Türkeş'ten bunu açıklamasını istemesiydi. Türkeş (1975: 47) ise bu soruya cevap vermek istemediğini, kendisinin milliyetçi olduğunu söylemiş, rahatsızlığını belli etmişti.

nin kurulabilmesi bu kabule dayanmaktadır: "Türkiye'nin bünyesi ve bütün şartları ideolojisiz, doktrinsiz, sağ-sol çatışmasına dayanmayan kütle ve ekip partileri istikametindedir." Kısacası *Meseleler*'de ortaya konulmaya çalışılan siyasal tasarım, tanımı gereği sola kapıyı tamamen kapatan, milliyetçi-muhafazakâr entelijansiyanın milli kültür tanımına dayalı olarak içeriklendirilen bir milliyetçiliğe dayanan, entelektüel ve bilim insanlarının hâkimiyetindeki bir siyasal hayatı öngörmektedir. Henüz Türkiye'de böyle bir durum olmadığı için "millet şimdilik şekli milli iradeyle iktifa etmektedir" Devrimci sol akımlardan farklı sebeplerle, Batı tipi demokrasi, sentezcilerce de "biçimsel demokrasi"den ibarettir; zira gerçek milli iradeyi milli kültürün hâkimiyeti temsil etmektedir (*Meseleler*, 1973: 222-238).

Öyleyse, sentezcilere göre hâkim kılınması gereken Türk dünya görüşünün esasları nedir? Öncelikle bu dünya görüşünde devlet otoritesi mutlak ve mukaddestir. Devlete itaat büyük bir fazilettir. Devlet fikri, "Türk kültürünün, Türk dünya görüşünün, Türk örf ve adetlerinin başlıca temelidir" Aile ve ahlâk, Türk dünya görüşünde çok önemlidir. Bunun için şahsi ahlâktan vatani ahlâka kadar Türk ahlâk kaidelerini tespit edip cemiyete mal etmek gerekmektedir.[7] "Ahlâk, namus, akrabalık, hak, vazife, mesuliyet" telakkilerine dayalı Türk aile düzeni tüm unsurlarıyla muhafaza edilmelidir. Türk dünya görüşünün bir diğer esası, ordu-millet fikridir. Hukuk düzeni adaletçi, nizamcı ve demokratiktir. İktisat görüşü milli iktisada dayanır. Din, kültürün vazgeçilmez bir değeri olarak "üzerine titrenecek" bir unsurdur ve milleti "iman ve inanışta" birleştirmektedir. Türklerin kendi milli zevklerine uygun bir sanatları da vardır ve bu sanat solcuların baskısından kurtarılmalıdır (*Meseleler*, 1973: 397-404).

Meseleler, ülkeyi bunalımdan kurtaracak bu dünya görüşü temelinde politikalar takip edecek bir liderin beklendiği hatırlatmasıyla son bulmaktadır.

Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri adlı eserde, aslında 1971'de hazırlanan raporun ayrıntılandırılmış bir halini görüyoruz. Otoriter bir tarzda, sadece milliyetçi-muhafazakâr dünya görüşüne sahip

7 Okullara ayrıca bir ahlâk dersi konması da gerekli görülmüştür.

insanların –başta Ocak çevresindeki entelijansiyanın– rol oynadığı bir devlet ve siyaset hayatı, muhafazakâr içerikte tanımlanan bir eğitim ve kültür politikası aracılığıyla toplumun şekillendirilmesi ve böylece sol akımların tamamen etkisiz hale getirilmesi, kültür devriminin durdurulması ve verdiği düşünülen tahribatın giderilmesi, *Meseleler*'de ortaya konan tezin özetidir, diyebiliriz. Sentezciler, farklı "-izm"lerin doğal olmayan süreçlerle, yani izlenen yanlış kültür politikaları yüzünden ortaya çıktığını ve bu "-izm"lerin Türkiye'yi devletçe güçlü olduğu halde bir beka meselesi ile karşı karşıya bıraktığını belirterek, bu bağlamda kültür ve eğitimle ilgili tüm konuları güvenlikleştirerek, kısacası devletin bekasının bekçileri rolünü üstlenerek bir ideolojik/kültürel iktidar arayışına/savaşımına giriştiler.

Sentezciler, 1970'li yıllarda bir yandan özellikle Türk Dil Kurumu gibi öz-Türkçeciliğinden ötürü kültür devriminin taşıyıcısı olarak gördükleri yapılarla, Kemalist ve sol dünya görüşleriyle mücadele ederken, diğer taraftan görüşlerini hâkim kılabilecekleri kuvvetli bir sağ iktidar arayışı içerisindeydiler. 1974'te CHP-MSP koalisyonunun dağılmasından sonra, ileride "Milliyetçi Cephe" olarak adlandırılacak hükümetlerinin kurulması için oldukça faal bir rol oynadılar. Ancak bu rolü oynarken, iktidara olan yönelişlerini de oldukça açık bir biçimde sergilediler.

Ocağın önde gelen isimlerinden Muharrem Ergin, yazdığı yazılarla sentezcilerin konuya yaklaşımını ortaya koymaya çalıştı. Ergin'e göre iktidar koalisyonunun bozulmasıyla "tarihî bir fırsat" ortaya çıkmıştı. Oysa milli irade yani Ecevit'in karşısındaki oylar dağılmış ve bölünmüş durumdaydı. Sağ partiler birleşmeli, "CHP hâkimiyetinde bir iktidarın veya bir CHP azınlık iktidarının bütün yollarını mutlaka tıkamalıydılar" "Yedi sekiz aylık pahalı bir tecrübeden sonra", ülkenin tekrar solcu bir iktidara bırakılmayacağı anlaşılmış olmalıydı. Sorun "milliyetçi cephenin" nasıl bir hükümet kurabileceği noktasında düğümleniyordu. Sağ partilerin aralarındaki anlaşmazlıklardan ötürü böyle bir koalisyona Demirel, Erbakan, Bozbeyli, Türkeş ya da Feyzioğlu liderlik edemezdi. Parlamento içinden tarafsız bir başbakan çıkarmak da Türkiye'nin bugünkü meselelerini halledecek dirayette bir kişinin parlamentoda

olmamasından ötürü mümkün değildi. Öyleyse, "Türkiye'nin tek şansı, tek çıkış yolu başbakanı milliyetçi profesör kadrosu içinde aramaktır" Zira "milliyetçi profesörler, aslında partili olmamakla beraber milliyetçi partilerin dışarıdaki akademik uzantıları durumundadırlar" (Ergin, 1976: 141-148).

Bu iktidar arayışı içinde "Beceriksiz ve ehliyetsiz liderler milliyetçi milli iradeyi layikiyle temsil edememişlerdir," diyerek üstü örtülü biçimde AP'ye yüklenen, onu milliyetçileri ve dindarları küstürmekle suçlayan Ergin, kurulması gereken iktidarın özelliklerini de tanımlama gereği duymuştu. Ergin'e göre her parti aşırılığa kaçıyordu, ya aşırı renkli ya da aşırı renksizdi. Ergin olasılıkla AP'yi "fazla renksiz", MSP'yi de "fazla renkli" buluyordu. Oysa milliyetçi kanadı oluşturan temel fikirler "mülkiyet, hürriyet, milliyet, medeniyet ve muhafazakârlık"tı. Ergin, esasında bu kadar çok sağ partinin olmasını da olumlu görmüyordu; Türk milleti otoriter bir idare ve disiplinli bir hayat isterdi; Anglo-Saksonlar gibi hayatta ikiden fazla doğru olduğuna inanmazdı. O sebeple iki partiden oluşan bir sistem en doğru sistem olarak görülüyordu. Bu sistemin yürümesi de solun sağa, iyice merkeze yaklaşmasıyla mümkündü (Ergin, 1976: 152-157).

Aydınlar Ocağı çevresindeki 14 öğretim üyesi Kasım 1974'te CHP dışında kalan beş partinin liderine yönelik bir açıklamada da bulunmuşlar ve onları "milliyetçi cephe birliği" kurmaya çağırmışlardı (Ergin, 1976: 182-186). Ergin, Türkiye'nin "hükümet buhranı"nı da aşan "sosyo-kültürel buhran"dan kurtarılması için cumhurbaşkanına hitaben çok sayıda yazı da kaleme almıştı (Ergin, 1976: 243-265).

Ergin'in ortaya attığı milliyetçi-muhafazakâr profesörlerden birinin başbakanlığa getirilmesine razı olunmayacağı anlaşılınca Ergin, Demirel figürünü öne çıkardı. Hatta bir "Demirel doktrini"nden bile bahsetti. Ona karşı şüpheleri gidermeye, onun meziyetlerini gündeme taşımaya çalıştı. Nihayet Mart 1975'te AP-MSP-MHP ve CGP'den oluşan koalisyon kuruldu. Aydınlar Ocağı çevresi bu gelişmeyi memnuniyetle karşılamıştı (Ergin, 1976: 294-305).

Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde, ders kitaplarının hazırlanmasında Aydınlar Ocağı çevresi oldukça ön plana çıktı. Türk

Dil Kurumu (1976) söz konusu kitapları "ısmarlama ders kitapları" diyerek eleştirdi ve kitaplarının içeriğinin de Türk Devrimi'nin felsefesine uygun olmadığını ileri sürdü. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda (1975: 7) yer alan kültürel, manevi değerlerden ne anlaşılması gerektiğini tanımlamak üzere ocak çevresinden Mehmet Kaplan (1977), Mehmet Eröz (1977) ve Âmiran Kurtkan (1977) tarafından yazılan ve milli kültürü muhafazakâr çerçevede tanımlayan kitapçıklar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basıldı. 1976'dan itibaren milliyetçi-muhafazakâr yazarların ve dolayısıyla Aydınlar Ocağı çevresinden kişilerin yazılar kaleme aldıkları *Milli Kültür* adlı dergi, Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmaya başlandı. Aydınlar Ocağı çevresinin eğitim-kültür politikalarındaki etkisinin hissedilir derecede arttığı su götürmezdi.

Bu arada Aydınlar Ocağı, 1978'de *Milliyetçiler Üçüncü Büyük İlmi Kurultayı*'nı toplamıştı. Aydınlar Ocağı başkanı, açış konuşmasına "Türk'ün son müstakil devleti"nin sarsıldığını, millet bütünlüğünün parçalanma tehlikesi altında olduğunu vurgulayarak başlamıştı. Kurultayda toplanan komisyonlar da ele aldıkları meseleleri "beka meselesi" temeline oturtarak politika önerileri geliştirmişlerdi (*Milliyetçiler III. Büyük...*, 1978).

Ne var ki 3. Kurultay'da da dile getirilen ve eğitimin ve tüm devlet kurumlarının Türk-İslâm Sentezi çerçevesinde dönüştürülmesini içeren önerileri hayata geçirmek için, nispeten kısa süreli ve istikrarlı olmayan Milliyetçi Cephe hükümetlerinin vereceği destek yeterli olmuyordu. 12 Eylül sonrasındaki ortam, bu bakımdan çok daha geniş imkânlar sunacak ve sentezciler, "Milli Güvenlik Devleti"nin inşasında önemli roller üstlenme imkânına sahip olacaklardı.

12 Eylül, "Milli Güvenlik Devleti"nin inşası ve sentezcilerin rolü

"Milli Güvenlik Devletleri", Latin Amerika'daki ihtilalci sosyalist akımlarla mücadele sürecinde ortaya çıkmıştı. Soğuk Savaş döneminde, ABD'nin de teşvikiyle ortaya çıkmaya başlayan "Milli Güvenlik Devletleri", iç ve dış düşmanların, komünizmin ve bölücü-

lüğün çok yönlü tehdidi altında olma temeline dayandırılmış, toplum hayatının tüm yönleri, bu tehditlerle başa çıkma düşüncesiyle ulusal politikanın bir parçası haline getirilmişlerdi. Bu doğrultuda, ordunun da devlet içindeki ağırlığı ve özerkliği arttırılmıştı. Genel çerçevesi böyle olmakla birlikte, İba'nın belirttiği gibi, "milli güvenlik ideolojisi" her ülkenin koşullarına göre değişiklik gösteriyordu (İba, 1999: 35-38).

Türkiye'de 12 Eylül sonrasında Milli Güvenlik Devleti'nin inşası sürecinde şekillendirilen milli güvenlik ideolojisi de, cuntanın tehdit tanımları çerçevesinde içerik kazandı. Bu kadro, 1960 sonrasında Türkiye'deki sosyo-ekonomik dönüşümlerin, 1961 Anayasası'nın da tanıdığı göreli özgürlük ortamında farklı ideolojilerin serpilmesini beraberinde getirdiği ve bu ideolojilerin özellikle bazılarının Türkiye için bir tehdit oluşturduğu görüşünü benimsiyordu.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından hazırlanan *Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar* adlı kitap, bu tehditlerin nasıl değerlendirildiğini bize göstermektedir. Dünyadaki hiçbir ülkenin Türkiye'deki kadar tehlikelere maruz kalmadığı, "bizzat devleti meydana getiren kişi ve kuruluşlar tarafından" Türk devleti kadar tahrip edilmediği tespitiyle başlayan kitap, devletin karşı karşıya olduğu tehditlerin kaynağı olarak üç akımı tanımlamıştı: Aşırı sağ (ırkçılık ve irtica), Kürtçülük-bölücülük ve komünizm. Kitapta bu tehditlere ayrılan kısımlar da hangi tehdidin öncelikli ve daha büyük görüldüğünü ortaya koymaktadır. Faşizm ve ırkçılığa 5 sayfa, irtica hareketlerine 15 sayfa, aşırı milliyetçiliğe 4 sayfa, Kürtçülük-bölücülüğe 33 sayfa, komünizme 63 sayfa yer verilmiştir (*Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar*, 1982). 12 Eylül cuntası, merkez sağ ve solda yer alan AP ve CHP'nin kendi sağ ve sollarından gelen baskıyı iyi yönetemedikleri, bir uzlaşmaya da varamadıkları için bir çözüm sunmaktan çıktıklarını düşünüyordu. Bu partilerden CHP, 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve özgürlükler çerçevesinde, sosyal adaleti sol politikalarla sağlayarak "aşırı akımları" etkisiz kılacağını, sanayileşme döneminin çalkantılarının üstesinden geleceğini öne sürüyordu. AP ise sağ çizgideki kalkınmacı politikaları ve anayasanın fazla liberal olan içeriğinin daraltılması ile bu sorunlar-

la başa çıkmayı vaat ediyordu.[8] 1960-1980 döneminin en güçlü iki partisinin başarısızlığa uğradığı kabulü, milli güvenlik ideolojisini şekillendirme noktasında komutanların gözünü başka yönlere çevirdi. Evren ve arkadaşları her ne kadar "memleketi bu hale getirenlere" tekrar memleketi teslim etmeyeceklerini ve Atatürk ilkelerine bağlı bir hükümete yönetimin teslim edileceğini söylüyorlarsa da (Yaşar, 1990: 58), milli güvenlik ideolojisinin içeriği, büyük ölçüde Türk-İslâm Sentezi'ni savunanların görüşleri ekseninde şekillenecekti. Aydınlar Ocağı Başkanı Süleyman Yalçın da tezlerinin 12 Eylül cuntası tarafından kabul gördüğünü doğrulamıştır (Güvenç ve diğerleri, 1991: 33).

Türk-İslâm Sentezi çerçevesinde "aşırı sağ ve sol tehditler"i bertaraf etme hususunu ele alırken, aşırı sol ve İslâmcılık üzerinde özellikle durmak gerekiyor. Aşırı sol, Türkiye'nin siyasi rejimine karşıt olması ve Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığının bir parçası olarak görülmesi bağlamında tehdit olarak değerlendiriliyordu. Ancak, komünizmle ifade edilen aşırı solun dışında, bir bütün olarak sol siyasetin olumsuz karşılandığını belirtmek gerekiyor. İslâmcılıkla ilgili tehdit değerlendirmesinin ise laiklik ilkesi çerçevesine sıkıştırılarak ele alınması kanımızca 12 Eylül sonrası siyaseti anlaşılmaz kılacaktır. Ağaoğulları'nın (1982: 193, 246-254) belirttiği gibi, 1980 öncesinde sağ iktidarların ve genel olarak devletin İslâmcılık ile ilişkisinin üç farklı boyutu olduğunu saptamak gerekiyor: Uzlaşma, çatışma ve ittifak. Dinin siyaset içindeki rolü, sol akımlara karşı bir tedbir olduğu ölçüde uygun bulunmuş; fakat sermaye kesimi arasındaki çıkar farklılıklarını da yansıtacak şekilde, İslâmcılığın büyük sermayeye ve onun Batılı yaşam tarzına karşıt bir ton kazanması durumunda tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu husus anlaşılmadan, Türk-İslâm Sentezi çerçevesinde laiklikle çelişen uygulamaların devreye sokulması da anlaşılmayacaktır.

Aydınlar Ocağı, devletin yeni siyasal yapılanmasının dayanacağı anayasanın hazırlanması sürecinde, kendi anayasa teklifini de ortaya koymuştur. Salih Tuğ ve Süleyman Yalçın tarafından yayımlanan ancak Kafesoğlu ve Ergin gibi Aydınlar Ocağı'nın önde ge-

8 CHP'nin savunduğu ortanın solu yaklaşımı için bkz. Ecevit (1968). AP'nin savunduğu görüşlerle ilgili bkz. AP Politikasında Genel Görüşler (1969).

len isimlerinin eserlerinden de yararlanıldığı belirtilen kitap, 1961 Anayasası'nın "demokratik haklar, özerk kuruluşlar ve sözde sınıf çatışması" nedeniyle çatırdadığı kabulüyle başlıyordu. Yapılması gereken, Türk milletinin yazılı olmayan anayasasına uygun bir yazılı anayasa meydana getirmekti. Türk devlet geleneğinde devlet kutsal kabul edildiği için, devletin kutsallığından hareketle bir anayasa oluşturulmalıydı. Devletin vasıfları arasında "sosyal devlet" tabiri katiyen bulunmamalıydı. Devleti borçlu, ferdi alacaklı gibi gösteren anlayış terk edilmeliydi. İnsan hakları ve ferdî hürriyetler konusunda "aşırı hürriyetçi" mugalatalara itibar edilmemeliydi. Anarşiye ve buhranlara kapalı bir demokrasi anlayışı benimsenmeliydi. Kuvvetler ayrılığı ilkesi terk edilip kuvvetler birliği ilkesi kabul edilmeli, cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmeli ve belli şartlarda parlamentoyu feshedebilmeliydi. Danıştay, Anayasa Mahkemesi gibi yargı kurumlarının hükümet yerine geçmesi önlenmeliydi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmalıydı. Türk kültürünün korunmasıyla ilgili hükümler anayasaya konulmalı, TRT gibi devlet kurumları buna uymalı ve bu çerçevede TRT yayınları sıkı bir denetime tabi tutulmalıydı. Üniversiteler özerk olmamalı, sadece kendisine göre işleyecekleri bir özel kanunları bulunmalıydı. Milli kültür ile ilgili bilim dallarına ağırlık verilmeliydi. Din dersleri seçimlik olmamalıydı. Diyanet İşleri'nin rolü arttırılmalıydı (Yalçın ve Tuğ, 1982: 5-15).

Ocak üyeleri anayasanın hazırlanması sürecinde etkin konumlardaydılar ve Süleyman Yalçın'a göre 1982 Anayasası kendi tekliflerinin %75-80'ini karşılayan bir içeriğe sahipti; ancak Taşkın'ın (2019: 262) da belirttiği gibi 1982 Anayasası'nın içeriği dahi ocağın önerilerine göre daha ılımlıydı.

12 Eylül cuntası milli eğitim anlayışının Atatürk ilkelerine göre temellendirileceğini, Atatürk milliyetçiliğinin tüm ülkeye yayılmasına çalışılacağını söylese ve Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılı münasebetiyle tüm okullara Atatürk büstleri gönderilmesini kararlaştırsa da (*Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü*, 1981) Atatürk büstleri eşliğinde giden eğitimin içeriği Kemalizme değil Türk-İslâm Sentezi'ne dayalıydı. Sentezciler sol-Kemalist rakiplerini tasfiye etmek için ortaya çıkan durumu büyük bir fırsat olarak gör-

düler. Ahmet Kabaklı'ya göre bu "yüz yılda bir gelecek bir fırsat"tı (Taşkın, 2019: 268). Adalet Partililer, Süleyman Demirel'in oyunun dışına itilmesinden ötürü ve aleyhlerine ordu+AP=iktidar propagandasının yürütülmesini istemediklerinden 12 Eylül liderleriyle işbirliğine mesafeli yaklaşırlarken (Yaşar, 1990: 93-94), Aydınlar Ocağı'nın kurucularından Aydın Bolak (1987: 205-208), solun tasfiye edilmesi için Demirel'e 12 Eylül'e destek vermesi, bu uğurda kendini feda etmesi telkininde bulunan mektuplar yazıyordu.[9]

Sentezciler, gerçekten de yeni eğitim ve kültür politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynadılar. Denilebilir ki bu alanda oynadıkları rol, anayasanın meydana getirilmesi sürecindeki rollerinden daha büyüktü. Devletin çekirdek değerlerini ve onlara tehdit oluşturan akımları Türk-İslâm Sentezi görüşüne göre saptamaları da böylece mümkün oldu. 1983'te hazırlanan 5 Yıllık Kalkınma Planı'nın "Milli Kültür" ile ilgili kısmını hazırlayan ana komisyon ve alt komisyonlarda Aydınlar Ocağı çevresi rakipsiz bir ağırlığa sahipti. Bu komisyonlar, kültür meseleleriyle ilgili her alanı Türk-İslâm Sentezi'ne göre tanımlamış ve buna göre politikalar önermişlerdi. Söz konusu politikalar bir şekilde "Türkiye'nin jeopolitik konumuyla", "milletin ülkesiyle bölünmezliği ve bütünlüğü"yle ilişkilendirilerek milli güvenlik alanına da dahil edilmişti (*Milli Kültür*, 1983).

Ders kitapları Milliyetçi Cephe hükümetleri zamanında olduğu gibi, ocak çevresinden kişilerce hazırlanmaya devam ediyordu. Ancak dikkat çekici bazı hususlar vardı. Türk Devrimi ve devrimcilik gibi kavramların resmî metinlerde genel anlamda terk edilmesine paralel olarak Türk Devrim Tarihi dersinin adı da Türk İnkılâp Tarihi şeklinde değiştirilmişti. Batı'dan devrimcilik, materyalizm, hümanizm gibi "zararlı" görülen fikirlerin geldiği önkabulüyle, Türk Devrimi'nin ele alınma biçimi de değiştirilmeye çalışılmış, Kafesoğlu ve Saray (1983) tarafından "Atatürk ilkeleri" üzerine yazılan kitapta bu ilkelerin modern Avrupa düşüncesiyle irti-

9 Turgut Özal, 24 Ocak kararlarının hayata geçirilmesi için generallerden partilere dayalı politikayı beş yıl askıya almalarını istemişti (Ahmad, 2019: 156). Sentezciler de ordu desteğiyle Türk-İslâm Sentezi ideolojisi ekseninde toplumun yukarıdan aşağı dönüştürülmesi için bu olağanüstü durumun gerekliliğine inanıyorlardı.

batı tamamen koparılmıştır. 12 Eylül sonrasında fikirlerinden ziyade bir imaj olarak öne çıkarılan Atatürk figürü muhafazakârlaştırılmış ve hem Atatürk'ün düşünceleri hem de Cumhuriyet'in kuruluşu tüm devrimci çağrışımlarından arındırılmaya çalışılmıştır.

Fikirler düzeyindeki bu tasfiye kadrolar düzeyinde de yürütülmekteydi. Nitekim Süleyman Yalçın, 12 Eylül liderlerinin "solun, Marxizm'in şerrinden kaçmak için" işlerin başına milliyetçi, muhafazakâr insanlar getirmeye başladığını, pek çok dekan ve rektörün bu gruptan seçildiğini belirtiyordu (Göktaş-Çakır, 1991: 98).

Sentezciler, özellikle 1975-1984 döneminde fikirlerinin çok etkili olduğunu düşünüyorlardı (Göktaş-Çakır, 1991:96). Bu tarihten sonra ise bazı sapmalar başlamıştı. 1985'te "Demokrasi ve Türk Devleti Üzerine Oynanan Oyunlar" başlıklı seminerde sunulan tebliğlerle, beka sorununun hâlâ devam ettiğini, 1982 Anayasası'nın "en milli anayasa", 12 Eylül'ün de "Türk Rönesansı" olduğunu söyleyerek ilk dikkat çekici tepkiyi verdiler. Sentezciler, 1986'da ise 12 Eylül sonrasında girilen yeni dönemde, "Türkiye'nin yolunu şaşırmaması" için, uyulmasını bekledikleri "Milli Mutabakatlar"ı formüle ettiler. Buna göre Türkiye'nin esas sorunu halen beka davasıydı. 1982 Anayasası, milli mukaddesata ve milli kültüre yeterince yer veren, millete en uygun anayasaydı. Tanımlanan tehditler ve sunulan çözümler ise aynıydı; kısacası Türk-İslâm Sentezi milli mutabakattı (Ergin, Bolak ve Yalçın: 1986. 405-418). Verilen bu tepkilerden anlaşılan oydu ki, çok partili hayata geri dönülmesi sonrasında 12 Eylül'ün "beka sorunu" söylemine dayalı atmosferinden uzaklaşılması yönündeki eğilimler, sentezciler tarafından kendi ideolojik/kültürel iktidarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanıyordu.

Sentezcilere göre Soğuk Savaş sonrası yeni tehditler: Bölücülük, Avrupa Birliği ve küreselleşme

Turgut Özal, sentezciler tarafından dikkate değer bir süre destek görmüştü. Ancak 12 Eylül atmosferinden uzaklaşılmaya başlanması, Özal'ın izlediği neoliberal ekonomi politikaları[10] ve nihayet So-

10 1980 sonrasında sol siyasetin ve sendikacılığın gücünü yitirmesi bakımından sentezcilerin beklediği sonuçlar ortaya çıkmış olsa da, örneğin Bali'nin (2002: 23-60)

ğuk Savaş'ın sona ermesi, Türk-İslâm Sentezi görüşünün ideolojik hegemonyasının altını oymuştu. Öyle ki, 1990'a gelindiğinde Süleyman Yalçın, etkilerinin önemli ölçüde azaldığını kabul ediyordu. Yalçın'a göre Turgut Özal, sadece maddi kalkınma konularına ağırlık verip manevi alanı ihmal ediyordu. Onun "transformasyon" dediği şey Türk milletine çok zarar vermişti. Mevcut durumda ya toparlanılacak ya da dağılınacaktı. Türkiye'nin "aklını başına toplaması" için savaş gibi bir buhran lazımdı (Göktaş-Çakır, 1991: 96, 103). Yalçın, bir nevi, daimi bir "beka sorunu" atmosferi olmadan ideolojik hegemonyalarının sürdürülemeyeceğini söylemiş oluyordu.

Soğuk Savaş sonrası dönemde sentezciler, tehdit sıralamalarını değiştirdiler. Artık küreselleşme (Taşkın, 2019), bölücülük ve Avrupa Birliği esas tehditler olarak görülüyordu. Aydınlar Ocağı, düzenlediği bir açık oturumla Özal'ın bu noktalarda izlediği politikalara da çatmıştı (Songar ve diğerleri, 1992). ANAP'tan ümidi kesen sentezciler, yeni bir milliyetçi-muhafazakâr-İslâmcı (RP-MÇP-IDP) ittifakının hazırlanması için de katkıda bulundular (Kalyoncu, 1992; Yalçıntaş, 2012: 824-826).

Güvenç ve arkadaşları (1991: 64), Türk-İslâm Sentezi'ni eleştirirken, onun zamanla daha İslâmcı bir rotaya doğru gideceğini düşünüyorlardı. 1990 sonrasına bakıldığında bu eğilimin zaten başlamış olduğu görülüyordu. Aydınlar Ocağı, 1991'de artık "Milliyetçiler İlmi Semineri" başlığı altında değil, "Gönüllü Kültür Teşekkülleri İstişare Toplantısı" başlığı altında bir toplantı düzenlemiş, İslâmcı dernek ve vakıfların yoğun biçimde dahil olacağı ve hatta ev sahipliği yapacağı bu toplantıların ilkini gerçekleştirmişti. Zaim'e göre, "milliyetçiler" etiketi artık dar geldiği için böyle bir tercihte bulunulmuştu (TGKT 7 İstişare Toplantısı, 1998: 17-18). Milliyetçi-muhafazakârlarla İslâmcılar arasındaki görüş farklılıkları zaman zaman göze çarpsa da, toplantılardaki hâkim ton kesinlikle İslâmcı çerçevede ortaya çıkmıştı ve genel olarak Türkiye'nin karşı karşıya olduğu güvenlik sorunları ve bölücülük, devlet-millet kaynaşmasını sağlayacak bir ideolojiden yoksun olunmasıyla ilişkilendiriliyordu. Öyle ki Aydınlar Ocağı Başkanı Nevzat Yalçın-

çalışması Özal'ın izlediği ekonomi politikalarının, kültür hayatında sentezcilerin tasarladıklarına ne kadar zıt sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

taş, bu tehditlerle başa çıkmak konusunda zorluk yaratan başlıca bir husus olarak, devlet zoruyla bir ideolojinin dayatılmasını göstermişti (TGKT 5. İstişare Toplantısı, 1994: 5-6).[11]

Sonuç

Milliyetçi-muhafazakâr çevrelerde, Kemalist kültür devrimine muhalefet, henüz tek parti döneminde ortaya çıkmıştı. Ancak Soğuk Savaş döneminde milliyetçi-muhafazakâr tezler, komünizm tehdidine çare olarak tanımlanıp sunulmaya başlandı ve özellikle 1960-1980 dönemi bu bakımdan milliyetçi-muhafazakârların kültür konularının güvenlikleştirilmesine tanıklık etti. Burada, solun bu çevrede gerçekten bir tehdit olarak görülmesi kadar, söz konusu çevrenin devlet nezdinde kendi tezini hâkim kılmak için bu stratejiyi izlendiğini de saptamak gerekiyor. Sentezciler, hümanizm, materyalizm, sosyalizm, sol-Kemalizm gibi karşıt oldukları akımları güvenlik tehdidi olarak takdim ederek ideolojik iktidarlarını kurma girişiminde bulundular. Soğuk Savaş atmosferinde ve sanayileşmeyle bağlantılı sosyal sorunların yaşandığı bir dönemde sol ile mücadele etmede işlevsel bulunan bu tezler, 1990'lara gelindiğinde işlevselliğini kaybetti. Sentezciler, yeni bir beka sorunu atmosferini ideolojik iktidara tekrar talip olmak için gerekli görürken diğer taraftan da kaybettikleri zemini İslâmcı çevrelerle ittifaka giderek bir ölçüde geri kazanmaya çalıştılar. Her ne kadar 12 Eylül dönemindeki etkinliklerine bir daha kavuşamasalar da, Türkiye'deki kurumların ve eğitim sisteminin, hâkim ideolojik yaklaşımların dönüşümünde ve sağ düşünce ve siyasette "beka" söyleminin içeriklendirilmesinde oynadıkları rolün uzun vadeli sonuçlar doğurduğu da bir gerçektir.

---

11 TGKT'nin 3. İstişare Toplantısı'nda (1993: 50) laikliğin milli güvenliğin sağlanması bakımından zorunlu olan devlet-millet kaynaşmasına en büyük engel olduğu dahi ileri sürülmüştü. İstişare toplantılarının ilgi çekici katılımcılarından biri de, 12 Eylül döneminde Milli Eğitim Bakanlığı yapan, daha sonra da İslâmcı İlim Yayma Cemiyeti'nin başkanlığına gelen E. General Hasan Sağlam'dı. Sağlam, Batı modernizmini esas alan ve devlet idaresinde söz sahibi olan kişileri "Türk milletinin geleneğine, inanç ve kültürüne yabancılaşan" nesillerin yetişmesine sebep olmakla suçlamıştı (TGKT 7. İstişare Toplantısı, 1998, 9-10).

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, M.A. (1982), *L'Islam dans la vie politique de la Turquie*, Ankara: AÜSBF.

Ahmad, F. (2019), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. S.C. Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

AP Politikasında Genel Görüşler (1969), Ankara: AP Genel Merkez Yayınları.

Bali, R.N. (2002), *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*, İstanbul: İletişim.

Batur, M. (1985), *Anılar ve Görüşler*, İstanbul: Milliyet.

Bolak, A.A. (1987), *Söylediklerim ve Yazdıklarım*, İstanbul: Kent Basımevi.

Demokrasi ve Türk Devleti Üzerine Oynanan Oyunlar (1985), Ankara: Aydınlar Ocağı.

Devlet Planlama Teşkilatı (1983), *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Milli Kültür*, Ankara: DPT.

Ecevit, B. (1968), *Ortanın Solu*, İstanbul: Tekin.

Ergin, M. (1976), *Milliyetçiler Korkmayınız Birleşiniz*, Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar.

Ergin, M.; Bolak, A.A. ve Yalçın, S. (1986), "Millî Mutabakatlar", *Türk Kültürü*, 24 (279): 405-418.

Erim, N. (2005), *Günlükler-2*, İstanbul: YKY.

Eröz, M. (1977), *Türk Ailesi*, İstanbul: Milli Eğitim.

Göktaş, H. ve Çakır, R. (1991), *Vatan Millet Pragmatizm: Türk Sağında İdeoloji ve Politika*, İstanbul: Metis.

Gürkan, C. (1986), *12 Mart'a Beş Kala*, İstanbul: Tekin.

Güvenç, B. vd. (1991), *Türk-İslâm Sentezi*, İstanbul: Sarmal.

İba, Ş. (1999), *Milli Güvenlik Devleti*, İstanbul: Çiviyazıları.

Kafesoğlu, İ. (1985), *Türk İslâm Sentezi*, İstanbul: Aydınlar Ocağı.

Kafesoğlu, İ. ve Saray, M. (1983), *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller*, İstanbul: TDAV.

Kalyoncu, H. (1992), *Üç Gülün Hikâyesi: İttifak'ın Perde Arkası*, İstanbul: Burak.

Kaplan, M. (1977), *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, İstanbul: Milli Eğitim.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı (1982), *Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar*, Ankara: KKK.

Karataş, İ. (2020), "Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların 12 Mart'a Bakışına Bir Örnek: Türk Aydınlar Ocağı'nın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Sunduğu Rapor", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20 (40): 253-287.

Katzenstein, P.J. (ed.) (1996), *The Culture of National Security*, New York: Columbia University Press.

Kili S. ve Gözübüyük, A.Ş. (1985), *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: İş Bankası.

Koçaş, S. (1978), *12 Mart Anıları*, İstanbul: Cem.

Kurtkan, A. (1977), *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, İstanbul: Milli Eğitim.

Leffler, M.P. (2016), "National Security", F. Costigliola ve M.J. Hogan (ed.), *Explaining the History of American Foreign Relations*, New York: Cambridge University Press, 25-41.

Milli Eğitim Bakanlığı (1981), *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü Kutlamaları*, Ankara: Milli Eğitim.

— *Milli Eğitim Temel Kanunu* (1975), Ankara: Milli Eğitim.

Milliyetçiler III. Büyük İlmî Kurultayı Kararları (1978), İstanbul: Aydınlar Ocağı.

Özcan, F.Y. (2011), "Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri", yayımlanmamış doktora tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Songar, A. vd. (1992), *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, İstanbul: Aydınlar Ocağı.

Taşkın, Y. (2019), *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İstanbul: İletişim.

Türkeş, A. (1975), *Türkiye'nin İç ve Dış Güvenliği*, İstanbul: Aydınlar Ocağı.

Türk Dil Kurumu (1976), *Ismarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor*, Ankara: TDK.

Türkiye Gönüllü Kültür Teşekkülleri 3. İstişare Toplantısı (1993), İstanbul: İş Dünyası Vakfı.

Türkiye Gönüllü Kültür Teşekkülleri 5. İstişare Toplantısı (1994), İstanbul: MÜSİAD.

Türkiye Gönüllü Kültür Teşekkülleri 7. İstişare Toplantısı (1998), İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti.

Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri [Aydınlar Ocağı'nın Görüşü] (1973), İstanbul: Garanti Matbaası.

Ulus, Ö.M. (2011), *The Army and the Radical Left in Turkey: Military Coups, Socialist Revolution and Kemalism*, New York: I.B. Tauris.

Yalçın, S. ve Tuğ, S. (1982), *T.C. Anayasası İçin Teklif*, İstanbul: Ünal Matbaası.

Yalçıntaş, N. (2012), *Hatıralar*, İstanbul: İşaret.

Yaşar, M. (1990), *Paşalar Politikası*, İstanbul: Tekin.

DÖRDÜNCÜ KISIM

21. Yüzyıl Türkiye'sinin Yeni Milli Güvenlik Devleti

2000'LERDE ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ VE GÜVENLİK POLİTİKALARI

İSMET AKÇA

Türkiye'de ordu onyıllar boyunca siyasal alan ve devlet içinde en etkili aktörlerden biri oldu. 2002 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde ise ordunun özerk politik gücü geriletildi. Bu sivilleşme sürecinde hem "(ana)yasal reform hem siyasi davalar üzerinden baskı mekanizmaları kullanıldı (bkz. Kars Kaynar, 2022). Bu yazı, AKP dönemi ordu-siyaset ilişkilerindeki değişimi iki ana sosyo-politik dinamik üzerinden ele alıyor: Hegemonik bir siyasi aktörün varlığı/yokluğu –hegemonya ve krizi sorunsalı– *ve* Kürt sorununun (de-)militarizasyonu (Akça, 2014a: 117-141; 2010b: 354-365; Akça & Balta Paker, 2013). Bu çerçevede ordu-siyaset ilişkilerinin dönüşümü iki alt döneme ayrılıyor: 2002-2013 ve 2013 sonrası (Akça, 2019).

2002-2013 dönemi: Kapsayıcı hegemonya, göreli çatışmasızlık ve ordunun politik gücünün kırılması

2002-2013 dönemi, AKP'nin kapsayıcı bir hegemonya projesi ve stratejisi sayesinde güçlü bir siyasal aktör olarak varlığı ve Kürt sorununda tüm gelgitlere rağmen göreli bir çatışmasızlık ve çözüm süreçlerinin aleni veya gizli varlığı ile belirlendi. Bu iki faktörün kolaylaştırdığı sosyo-politik bağlam içinde, AKP, önce AB üyeliği manive-

lasını kullanarak sivilleşmeye yönelik yasal reformlar üzerinden bir mevzi savaşı yürüterek, ardından da "Ergenekon" ve "Balyoz" polis operasyonları ve siyasi davaları üzerinden manevra (cephe) savaşı yürüterek ordunun politik gücünü kayda değer oranda kırdı.

Hegemonik bir siyasal aktör olarak AKP'nin yükselişi

1990'lı yıllara neoliberal kapitalizmin hegemonya krizi, devletin ideolojik ve kurumsal bütünlüğünün yittiği devlet krizi, Kürt sorununun militarizasyonu, siyasal İslâmcılığın 28 Şubat 1997 MGK kararları ile sonlanan güvenlikleştirilmesi ve tüm bu dinamikler sayesinde merkezinde ordunun yer aldığı "Neoliberal Milli Güvenlik Devleti" damga vurmuştu (Akça, 2018: 39-47). AKP ise hegemonya krizini neoliberal popülist bir hegemonya projesiyle aşmayı başardı ve kapsayıcı bir hegemonya sağladı. Bu hegemonya projesi ikinci kuşak neoliberal kurumsal-yasal düzenlemeleri de içeren neoliberal ekonomi politikaları, neoliberal bir sosyal ve finansal içerme politikası, sivilleşmeye eşitlenmiş bir siyasal reformculuk ve ABD ve AB ile uyumlu bir dış politika gibi sacayaklarını birbirine eklemledi. Bu hegemonya projesi sayesinde AKP, burjuvazinin tüm kesimlerinden, yeni işçi sınıfından, kent ve kır yoksullarından, kentli orta sınıfların hem muhafazakâr hem de kısmen "laik-modern" kesimlerinden, Sünni-muhafazakâr Türkler ve Kürtlerden, liberal hatta bir kısım sol entelijansiyadan, ABD ve AB'den aktif rıza devşirdi (Bkz. Yıldırım, 2009; Akça, 2011 ve 2018; Özden, Akça ve Bekmen, 2017; Akçay, 2019; Bozkurt, 2013).

Bu hegemonik gücü ve kapasitesi, AKP'nin orduya karşı politik mücadelesini mümkün kıldı. Siyasal hegemonyasını devlet katında da tesis etmesi bu mücadeleye bağlıydı.

Kürt sorununda göreli çatışmasızlık

Ordu ile mücadelesinde AKP'nin elini zayıflatacak en önemli meselelerden biri Kürt sorunuydu. AKP Kürt sorununu, kimliğin kısmi tanınması, sınırlı kültürel haklar ve sosyo-ekonomik imkânlar, Sünni-İslâmi kimliğe vurgu, siyasal baskı, askerî operasyonlar ve

müzakere araçlarını aynı anda kullanarak kontrol altında tutmaya çalıştı (Çiçek, 2011; Saraçoğlu, 2011; Aktan, 2014). Tüm gelgitlere rağmen göreli bir çatışmasızlık ve/veya çözüm süreçlerinin aleni ya da gizli varlığı önemli bir unsurdu.

1999'da Öcalan'ın yakalanmasını müteakip, PKK açısından programatik ve stratejik bir yeniden yapılanma süreci başladı. 2004 Haziran'ına kadar sürecek olan ateşkes ilanı, PKK güçlerine sınır dışına çekilme çağrısı, "Demokratik Cumhuriyet" tezleri ve devlete yönelik barış hamlesi PKK ve Öcalan'dan gelen adımlardı. İlk yıllarda ne devlet aktörleri ne de AKP ile kayda değer bir müzakere zemini oluşmasa da çatışmasızlık hali geçerli oldu (Aydınoğlu, 2014: 93-112). Henüz devlet iktidarını tam anlamıyla kontrol edememiş AKP açısından bu çatışmasızlık çok değerliydi. AKP, Kürt sorununu çözecek kapsamlı reformlara girişmese bile AB'ye üyelik reformları ve AKP'nin "vesayet rejimi" karşıtlığı çözüm umudunu canlı tuttu. OHAL'in sona ermesi, idam cezasının kaldırılması, ifade özgürlüğü alanında kısmi iyileşmeler, Türkçe dışı yerel dillerin özel derslerde, radyo ve televizyonda kullanımına yönelik düzenlemeler vb. çok kısmi reformlar bu dönemde gerçekleşti (Özbudun ve Yazıcı, 2004).

1 Haziran 2004'te PKK'nın ateşkese son vermesiyle çatışmasızlık hali bitti. Bunun sebepleri, devletin askerî operasyonlara devam etmesi, AKP'nin kapsamlı bir çözüme dair kayıtsızlığı (özellikle anadil hakkı, siyaset yapma imkânı ve genel af gibi taleplerin hiçbirinin karşılanmaması) idi. Irak ve Türkiye'de mevzi kaybettiğini düşünen PKK, dört ülkeye yönelik devletleşmeye yönelmeyen yeni bir strateji tarif etti. 2005'te PKK programına giren Demokratik Konfederalizm, 2007-2009 döneminde "Demokratik Özerklik" programına dönüştü (Aydınoğlu, 2014: 153-176).

2004 sonrası çatışmalar yeniden başladıktan sonra AKP açısından ilk yılların rahatlığı kalmasa da askerî operasyonlarla ve KCK davaları ile hem ordu ile konjonktürel bir uzlaşmayı kolladı hem Kürt hareketinin politik gücünü kırmaya yöneldi. Diğer yandan da ordu ile mücadelesinde elini rahatlatacak müzakere ve açılım süreçlerini hazırladı. Eylül 2008'den 2011'e kadar MİT ve PKK arasında Oslo görüşmelerinin sürdüğü kamuoyunun bilgisine ancak

13 Eylül 2011'de çıkan bir haberle sızdırılacaktı.[1] AKP 29 Temmuz 2009'da ilan edeceği "Demokratik Açılım" projesine hazırlık yapmıştı. Temmuz 2009'da Demokratik Açılım ilanını müteakip Ekim'de Habur sınırında yaşanan görüntülerden sonra projeye "Milli Birlik ve Kardeşlik" adı verildi. AKP, orduya karşı politik mücadelesinin en kritik safhalarında Kürt sorununu müzakere ve açılım kartlarını masada tutarak kontrollü çatışma stratejisiyle yönetti.

AKP'nin orduya karşı mevzi savaşı: (Ana)yasal-kurumsal reformlar

İktidarının başında AKP'nin "milli görüş gömleğini çıkardık" ifadelerine ve 2002-2006 dönemi Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün AKP ile uyumlu ilişkisine rağmen, TSK komuta heyetinin önemli bir kesimi açısından siyasal İslâmcı bir parti olarak AKP tehdit unsuruydu. AKP de hegemonik gücünü tüm devlet aygıtlarında tahkim etmek için Kemalist blokun devlet içindeki son kaleleri olan kurumları (ordu, Cumhurbaşkanlığı, yüksek yargı ve YÖK) kontrol etmesi gerektiğini düşünüyordu. AKP'nin sahip olduğu seçmen desteği, demokratikleşmeyi sivilleşmeye eşitleyen liberal, sol liberal ve muhafazakâr entelijansiyanın ideolojik desteği (Akça, 2010c) ve AB'ye üyeliğin toplumda neredeyse kimsenin karşı çıkamadığı, ülkenin tüm sorunlarını çözecek bir hegemonya aygıtı olarak inşa edilmiş olması orduya karşı sivilleşme reformlarının toplumsal meşruiyetini sağladı. Hegemonik siyasal gücü ve Kürt sorununda göreli çatışmasızlık ortamı sayesinde AKP, AB'ye üyelik sürecini bir manivela olarak kullanarak ilk yıllarda aşağıdaki sivilleşme reformlarını hayata geçirdi (Akay, 2009, 2011):

- AKP öncesinde, Ekim 2001'de, Anayasa'nın 118. maddesinde yapılan değişiklikle MGK'daki sivil üye sayısı arttırılmış, kararlarına dair "Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır" ifadesi "değerlendirilir" olarak değiştirilmişti.

1 https://m.bianet.org/bianet/siyaset/140937-oslo-gorusmeleri-nedir; https://www.aksam.com.tr/siyaset/pkk-ilk-kez-acikladiosloda-neler-oldu/haber-199057

- 7 Ağustos 2003 tarihli 7. Uyum Paketi ile MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda yapılan değişikliklerle genel sekreterin sivil olabilmesi sağlandı, MGK kararlarının uygulama koordinasyon ve izleme yetkisi MGK genel sekreterinden alınıp başbakan yardımcısına aktarıldı, MGK toplantılarının ayda bir değil iki ayda bir yapılması düzenlendi, MGK Genel Sekreterliği'nin gizli yönetmeliği yürürlükten kaldırılıp yeni yönetmelik yapıldı ve genel sekreterliğin görev ve yetkileri daraltıldı.
- 7. Uyum Paketi ile TBMM talep ettiğinde ordu mal ve teçhizatlarına Sayıştay denetimi mümkün kılındı.
- 2004 ve 2005'te YÖK ve RTÜK'ten asker üyeler çıkarıldı.
- 2006'da sivil kişilerin Askerî Ceza Kanunu'na tabi suçlarının, barış zamanında, adli yargıda görülmesi sağlandı.

Bu reformlar esas olarak MGK'nın siyasal alandaki gücünü ve etkisini kırdı. Buna karşı, Genelkurmay Başkanlığı adeta MGK'dan doğan boşluğu doldurdu ve MGK'nın birçok işlevi Genelkurmay Başkanlığı'nda toplandı. Örneğin genelkurmay aylık basın toplantıları yapmaya başladı. Çeşitli kamusal konuşma vesilelerini iç ve dış siyasette laiklik, Kürt sorunu, Kıbrıs, Kuzey Irak vb. konulara müdahale aracı olarak daha yoğun kullandı. 28 Şubat sürecinde başlayan, TSK'nın müdahil olmak istediği konularda bazı STK'lar üzerinden bir mobilizasyonu ve toplumda aktif rıza inşasını teşvik etmesi bu dönemde de etkin kullanılmaya çalışıldı (Akça ve Balta Paker, 2013: 83-84; Cizre, 2008: 147-148; Aknur, 2013: 137-138).

Orduya böyle bir manevra alanı açan AB ve Kürt sorunu faktörlerinde yaşanan değişimdi. 3 Ekim 2005'te Türkiye Kopenhag kriterlerini tamamlamış ve AB ile tam üyelik müzakerelerine başlamışsa da, Mayıs ve Haziran 2005'te Fransa ve Hollanda'da AB Anayasası referandumlarda reddedildi, AB'nin geleceğine dair bir kriz ortaya çıktı, Türkiye'nin adaylığının sorgulandığı bir kamuoyu güçlendi ve bazı ülkelerde genişleme karşıtı sağ iktidarlar oluştu. Sonuçta, AKP'nin ordu karşısında en önemli kartlarından biri olan AB'ye üyelik Türkiye iç siyasetinde etkisini yitirdi.

Diğer yandan, Haziran 2004'te Kürt sorununda çatışmasızlık sona ermiş, PKK yeni programatik ve stratejik hamlelerle tekrar atağa

geçmişti. Ordu, bununla kendi politik gücünün kırılması arasında bağ kurdu ve bunun müsebbibi olarak AB sürecini ve AKP'yi eleştirmeye başladı. Genelde gündelik siyasete müdahaleden kaçınan ve AKP hükümetiyle uyumlu bir profil sergileyen Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök bile, "Teröre karşı mücadelede yetkilerimiz kısıtlı,"[2] diyerek ve AB üyeliğini desteklemekle birlikte bu sürecin PKK'ya taleplerini AB üzerinden kültürel haklar olarak dikte imkânı tanıdığını söyleyerek eleştirel bir pozisyon aldı.[3] 2006 yazında Yaşar Büyükanıt'ın genelkurmay başkanı olmasıyla bu çizgi daha da sertleşti. 2005 Newroz kutlamaları sırasında Türk bayrağının yakıldığı iddiası ve genelkurmayın sert açıklaması ardından başta Kürtlere ve PKK ile ilişkili olduğu düşünülen sol yapılara yönelik linç girişimleri başladı (Gambetti, 2007). Kasım 2005 sonrasında Şemdinli vakası diye bilinen olaylar da bir başka kritik gelişmeydi. Şemdinli olayı AKP'nin bu süreci ordu ile ilk anda en azından taktiksel bir uzlaşma arayışıyla karşıladığına işaretti. Başta Kürt sorunu olmak üzere ordunun bir dizi alanda AKP'yi sıkıştırmaya başlaması karşısında, AB kartını yitiren ve devletin kritik güvenlik aygıtlarında hegemonik bir güce henüz sahip olmayan AKP de konjonktürel olarak daha devletçi-milliyetçi bir çizgi üzerinden ordunun kendisini sıkıştıran hamlelerine fren yaptırmak ve yakında girişilecek büyük muharebeye yatırım yapmak yoluna girdi.

Polis-yargı merkezli yeni güvenlik devleti ve AKP'nin cephe savaşı: Siyasi davalar

AKP'nin orduya karşı cephe savaşının aracı "siyasi davalar" (Kars Kaynar, 2022) ve öncesindeki polis operasyonlarıydı. En önemli dayanağı, ordu merkezli neoliberal milli güvenlik devletini dengeleyecek ve akabinde onu ikame edecek polis ve yargı merkezli yeni bir neoliberal güvenlik devleti inşasıydı (Akça, 2018: 57-59). Bu doğrultudaki düzenlemelerin bir kısmı, "teröre" karşı yetkilerinin

2 "Teröre Karşı Yetkiler Sınırlı", *Radikal*, 06.08.2005.

3 "Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sayın Hilmi ÖZKÖK'ün Harp Akademileri Komutanlığındaki Yıllık Değerlendirme Konuşması (20 Nisan 2005)", http://www.tsk.mil.tr/bashalk/konusma_mesaj/2005/yillikdegerlen dirme_200405.htm.

sınırlı olmasından şikâyet eden ve elinin güçlendirilmesini isteyen ordunun da talepleriyken kısa bir süre sonra ordu mensuplarına karşı da kullanılacaktı. Darbe girişimi iddialarıyla yürütülen polis operasyonları ve siyasi davalar ancak polis ve yargı aygıtlarının kritik pozisyonlarında örgütlenen Gülen Cemaati (Ertekin, 2011; Şık, 2012) ile ittifakla mümkün oldu.

Yeni güvenlik devletinin inşasında 2005'te yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu (TCK) ve Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), 2006'da Terörle Mücadele Kanunu'nda (TMK) ve 2007'de Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda (PVSK) yapılan değişiklikler önemliydi (Berksoy, 2013). Terör ve terörist kavramlarının nasıl tanımlandığı kilit önemdeydi. TMK 1. maddeye göre terör, 2. maddeye göre de terörist tanımı çok geniş ve muğlak biçimde yapıldı. TCK 220. madde ve TMK 7. maddede yapılan 2006 değişiklikleri ile "örgüt üyesi olmadığı halde örgütün amacının propagandasını yapmak" da terör suçu kapsamına alındı. TMK'nın 3. maddesi, TCK'da geçen 50 suçu "bir terör örgütünün faaliyetleri dahilinde" işlendiği takdirde "terör suçu" saydı. Tüm bu düzenlemelerle "fiili/eylemi esas alma yerine amaç ve kişiler üzerinden suçlama düzenine" geçildi (Aydın, 2012: 27). Böylece, her türlü muhalif eylemin terör suçu kapsamına alınabilmesi sağlandı.

Bu suçları yargılamak üzere, 2004'te eski Devlet Güvenlik Mahkemeleri kapatılırken adeta bir tabela değişikliğiyle kurulan özel yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri görevlendirildi. Bu mahkemelerde istisnai bir yargılama usulü, özel soruşturma ve kovuşturma usulleri uygulandı (Göktaş, 2012: 18-19). Özel yetkili mahkemeler kimin terörist, neyin terör örgütü olduğuna polisten aldığı görüş üzerine karar verdi. Polis fezlekeleri neredeyse aynen savcı iddianamelerine dönüştü (İnanıcı, 2011). 2000'lerde polis, orduya karşı siyasal mücadelede orduyu da ikame edecek şekilde yeni güvenlik devletinin merkezine oturdu. Polisin silah kullanma, zor kullanma, durdurma ve kimlik sorma, telekomünikasyon yoluyla iletişimi takip gibi alanlarda yetkileri artırıldı (Berksoy, 2013).

2006 sonunda başlayıp 2007 ilkbaharında büyük krize dönen Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığına ordunun verdiği tepki, AKP'nin orduya karşı yeni mücadele hamlesinin devreye so-

kulduğu dönüm noktasıydı. 2007, 19 Ocak'ta Hrant Dink'in katledilmesi, 18 Nisan'da Malatya'da Zirve Yayınevi'nde üç Hıristiyanın boğazlarının kesilerek katledilmesi gibi siyasi cinayetlerin de gerçekleştiği bir yıldı. 29 Mart 2007 tarihli *Nokta* dergisinde, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Özden Örnek'e ait olduğu ileri sürülen günlükler yayımlandı. Yayımlanan günlüklere göre, AKP'yi Cumhuriyet'e karşı İslâmcı tehdidin bir devamı olarak gören kara, hava, deniz ve jandarma kuvvet komutanlarının içinde yer aldığı bir kanat 2003-2004'te darbe hazırlıkları içinde bulunmuş ancak Annan planının Kıbrıs'ta Rum kesimince reddedilmesi, dönemin genelkurmay başkanı Hilmi Özkök'ün darbe karşıtı eğilimi ve darbeye ülke içi ve dışında yeterli destek bulunamaması yüzünden böyle bir harekete kalkışılamamıştı. Yine *Nokta* dergisinin 5 Nisan tarihli sayısında, Genelkurmay İstihbarat Daire Başkanı Korgeneral Aslan Güner tarafından hazırlandığı iddia edilen belgeler üzerinden bazı STK'ların psikolojik savaş aracı olarak görüldüğü ve kullanıldığı yazıldı. Bunun üzerine 13 Nisan'da *Nokta* dergisine askerî mahkeme kararıyla baskın düzenlendi ve bilgisayarlara el konuldu. Aynı günlerde, 12 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt "Cumhuriyetin temel değerlerine sözde değil özde sahip olan bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını umut ediyoruz," dedi.[4] Ardından Ankara (14 Nisan), İstanbul (29 Nisan), Manisa (5 Mayıs), Çanakkale (5 Mayıs) ve İzmir'de (13 Mayıs) ulusalcı Kemalist denebilecek sivil toplum kuruluşlarının ve kamusal isimlerin çağırıcı olarak ön planda olduğu Cumhuriyet mitingleri gerçekleşti. Mitinglerde ağırlıkla laiklik, ulusal birlik ve bütünlük, çağdaşlık, demokrasi vurguları yapıldı ve daha ziyade yaşam tarzlarının tehdit altında olduğunu düşünen kentli, Cumhuriyetçi orta sınıflar güçlü şekilde mobilize oldu. 24 Nisan'da Gül'ün adaylığının açıklanmasından sonra 27 Nisan'da ilk tur oylaması yapıldı. Bu sırada 27 Nisan 2007'de Genelkurmay'ın web sayfasına konan bir bildiri gündeme e-muhtıra olarak düştü. Metinde laiklik karşıtı faaliyetler sıralandı, cumhurbaşkanı seçim sürecinin laikliğin sorgulanması için kullanıldığı, tüm bunların "irticacı" anlayışa cesaret verdiği ancak TSK'nın cumhu-

4 https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2007-04-13/0

riyetin değerlerini koruma görevini eksiksiz yerine getireceği belirtildi.[5] Bu hamle karşısında AKP'nin ertesi gün gösterdiği tavır çok önemli bir kırılma ânı oldu. Hükümet sözcüsü hukuk devletinin işlediği demokratik bir devlette başbakana bağlı genelkurmay başkanının bu tarz açıklamalar yapmasının kabul edilemez olduğunu belirtti.[6] 367 oyun karar değil toplantı yeter sayısı olması gerektiği iddiası Anayasa Mahkemesi'nce de karara bağlanınca, Abdullah Gül'ün meclis tarafından cumhurbaşkanı seçildiği oylama geçersiz sayıldı ve cumhurbaşkanı seçilemedi. AKP genel seçimi erkene çekerek sine-i millet kartına yöneldi.

AKP, 2007 seçimlerinden büyük bir zaferle çıktı. Toplumsal desteğinin sağladığı siyasal güç, her ne kadar AB eski kaldıraç işlevini görmese de uluslararası bağlam ve ittifaklar açısından olumsuz bir durum olmaması, Gülen Cemaati ile ittifak üzerinden devlette (özellikle polis ve yargıda) kazandığı güç sayesinde AKP artık çok daha hegemonik bir aktördü. Ayrıca, Kürt sorununda çatışmalı dönem devam ediyor olsa da AKP bu konuda müzakere süreci ve açılım gibi yeni hamleleri devreye sokmaktaydı. Ancak öncelik, kendi iktidarına yönelik en büyük tehdit olarak gördüğü ordu ile mücadeledeydi. Bu dönemde orduyla doğrudan ve açık bir politik mücadeleye, bir çeşit manevra (cephe) savaşına girildi. Bu mücadele polis ve yargı merkezli yeni güvenlik devleti üzerinden yürütüldü. İktidarın kontrol kapasitesini arttırdığı medya da ideolojik meşruiyetin inşasında çok kritik bir rol oynadı (Aydın, 2018).

Haziran 2007'de başlayan Ergenekon polis operasyonlarında eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ dahil çok sayıda üst düzey komutan; gazetecilerin, rektörlerin bazı STK temsilcilerinin de yer aldığı çok sayıda sivil tutuklandı. 25 Temmuz 2008'de açılan Ergenekon davaları olarak bilinen davalar 20 Ekim 2008'de görülmeye başlandı. Sanıklar Ergenekon isimli terör örgütünün üyesi olmakla ve azınlık gruplara saldırı, camilerin bombalanması ve kamusal figürlere yönelik suikastlar yoluyla toplumda kaos yaratmak ve ordunun darbe yapmasını sağlamak ile suçlandı (Jenkins, 2009: 50).

---

5 http://www.hurriyet.com.tr/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961

6 "Genelkurmayın açıklaması yargıyı etkilemeye yönelik girişim olarak algılanacak", *Radikal*, 29.04.2007.

5 Ağustos 2013'te verilen kararlarla eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ dahil 17 sanık müebbet hapis, diğer 194 sanık da 49 yıla varan hapis cezaları aldılar.

20 Ocak 2010'da *Taraf* gazetesinde çıkan 2003 yılındaki darbe girişimleri iddiasıyla ilgili bir haber sonrası başlayan polis operasyonlarının arkasından soruşturma başlatıldı ve içlerinde 89 general ve amiralin de olduğu 365 sanıklı Balyoz davası olarak bilinen dava Haziran 2010'da başladı. Bu kişiler, "Türkiye Cumhuriyeti yürütme organını cebren ıskat ve vazife görmekten cebren men etmeye teşebbüs etmek" ile suçlandılar. Mahkeme, 21 Eylül 2012'de, eski kuvvet komutanlarına müebbet (eksik teşebbüs ile yirmi yıla indi), 325 TSK mensubuna on üç ila yirmi yıl arasında ağır cezalar verdi. Bu kişiler arasında eski Hava Kuvvetleri Komutanı Halil İbrahim Fırtına, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Özden Örnek de vardı.

Bu siyasi davaların hukuka ve adil yargı ilkelerine uygunluğu her zaman tartışma konusu oldu. Hükümet yanlısı basına bilgi sızdırılması, şüphelilerin evlerine şafaktan önce yapılan polis baskınları, uzun ve gerekçesiz tutukluluklar, polis tarafından delil üretimi, savunma avukatlarının dava dosyalarına erişimlerinin engellenmesi, iddianamelerin çok uzun sürelerde (aylarca) hazırlanması ve okunmaması istenircesine uzun olmaları (binlerce sayfa) gibi hususlar dava süreçlerini yargısal olarak sakat kılmaktaydı (Kars Kaynar, 2022: 16). Nitekim Ergenekon davasında Mart 2014'te Anayasa Mahkemesi sanık haklarının ihlal edildiğine hükmetti ve tüm sanıklar tahliye edildi; bunun üzerine Yargıtay 21 Nisan 2016'da daha önceki dava kararını bozdu ve davanın 21 Haziran 2017'de yeniden görülmesine karar verdi. Temmuz 2019'da ise tüm sanıklar beraat ettiler.[7] Balyoz davasında önce Yargıtay 88 sanık için verilen kararları bozdu, ardından 18 Haziran 2014'te Anayasa Mahkemesi adil yargılama hakkının ihlal edildiğine karar verdi, 3 Kasım 2014'te yargılama yeniden başladı ve 31 Mart 2015'te de ilk derece mahkemesi dijital verilerin sahte olduğuna hükmetti ve davanın 236 sanığı beraat etti.[8] Ancak daha sonra Balyoz dava-

7 https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48830230

8 https://www.haberturk.com/gundem/haber/1060335-balyoz-davasinda-tum-sanik-lara-beraat-karari

sında Haziran 2021'de Yargıtay sürpriz bir kararla aralarında Çetin Doğan'ın da olduğu yedi sanık hakkındaki kararı bozarak "suç için anlaşma" suçuyla yeniden yargılanmalarına karar verdi.[9]

Bu siyasi davaların temel amaçlarından biri siyasi hasımlarını yani ordu içindeki Kemalist-ulusalcı kadroları etkisizleştirmekti. Bu doğrultuda, terfi ve emeklilikler üzerinden TSK kadro yapısı yeniden şekillendirildi. Davaları müteakip YAŞ toplantıları, mahkeme kararları daha çıkmamışken şüpheli ve sanık olmaları gerekçesiyle çok fazla sayıda subayın tasfiye edilmesine sahne oldu. Ağustos 2010 YAŞ toplantısında başbakan, darbe girişimlerine karıştığı iddia edilen on bir generalin terfisini veto etti. 1. Ordu Komutanı Hasan Iğsız Kara Kuvvetleri Komutanı yapılmadı. Ağustos 2011 YAŞ toplantılarının hemen öncesinde tasfiyelere ortak olmamak ve tepki koymak üzere Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner ile hava, kara ve deniz kuvvetleri komutanları istifa ettiler. Ağustos 2012 YAŞ toplantısında tutuklu yargılanan kırk general ve amiral emekliye ayrıldılar. 2013 YAŞ toplantısında kara kuvvetleri komutanlığına atanması beklenen Jandarma Komutanı Bekir Kalyoncu, Ergenekon davasında yargılanması nedeniyle emekliye ayrıldı. Haziran 2014'te Anayasa Mahkemesi'nin Balyoz davasında yeniden yargılama kararı vermesine rağmen Balyoz ve Ergenekon davalarında suçlanan aktif görevli on iki general ve amiral, Ağustos 2014'teki YAŞ toplantısında emekliye ayrıldı. 2015 yılında Balyoz davasında artık sanık olarak değil zarar görmüş olarak bulunan kırk altı subaydan sadece üçü terfi ettirildi (Kars Kaynar, 2022: 12-13).

Bu dönemde AKP iktidarı, Kemalist bürokrasiyi hâlâ etkili olduğu diğer devlet aygıtlarından da tasfiyeye ve bu kurumları kontrole soyundu. 28 Ağustos 2007'de Abdullah Gül cumhurbaşkanı seçildikten sonra, 1982 Anayasası'nın cumhurbaşkanına tanıdığı atama yetkileriyle YÖK üzerinde kontrol sağlandı. Daha önemlisi, 2010 Anayasa referandumunda Anayasa Mahkemesi ve Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu'na dair düzenlemelerle yüksek yargının kontrol altına alınmasıydı. Bu açıdan 2010 referandumu AKP'nin

9 https://www.ntv.com.tr/turkiye/balyoz-sanigi-7-kisinin-beraati-bozuldu,OjRlyiO5Jka4L5JsWw92sg. Davanın karar duruşması 24 Mart 2023'te gerçekleşecek. https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/balyoz-davasi-karar-icin-ertelendi-7566531/

hegemonik gücünü bir kere daha onaylattığı bir plebisite döndürülerek yargının kontrolü sağlandı (Akça, 2010c). Aynı referandumda ordunun güç alanına ilişkin yeni sivilleşme düzenlemeleri de yer aldı: Askerî mahkemelerin yetki alanı sınırlandı, genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının Yüce Divan'da yargılanma yolu açıldı, YAŞ'ın ilişik kesme kararları için yargı yolu açıldı, 12 Eylülcülerin yargılanma yolunu kapatan geçici 15. madde kaldırıldı (Akay, 2011). Müteakiben 2010'da EMASYA protokolleri kaldırıldı, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi sivil iktidarca değiştirildi, yeni Sayıştay kanunu ile askerî orduevleri, kantinlerin vb. denetlemesi başladı, 2012'de "Milli Güvenlik Bilgisi" dersi kaldırıldı, 2013'te TSK İç Hizmet Kanunu 35. maddesi değiştirildi ve koruma kollama görevi yurtdışı tehditlerle sınırlandı.

2013 sonrası dönem: Hegemonya ve devlet krizleri, Kürt sorununun yeniden militarizasyonu, 15 Temmuz darbe girişimi ve radikal yeniden yapılanma

2013 sonrası sosyo-politik bağlamı karakterize eden bir yandan sermaye birikim krizini de içeren bir hegemonya krizi ve devlet krizi,[10] diğer yandan da 2015 yazından başlayarak Kürt sorunu bağlamında uygulamaya konan yeni askerî-politik strateji ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi üzerinden yoğun bir militarizasyon oldu. Hegemonya ve devlet krizlerini aşmak için zor aygıtlarının kontrolü ve siyasal rejim ile devletin yeniden yapılandırılması merkezî bir önem kazandı. Bu süreçte güvenlik aygıtları ve devletin kurumsal mimarisi içindeki konumları yeniden şekillendirildi.

Hegemonya ve devlet krizleri

Hegemonya krizi toplumsal alanda ilk olarak 2013'te Gezi Parkı ayaklanması ile baş gösterdi. 2011 seçimlerinden büyük bir güçle çıkan ve devlet içinde Kemalist, ulusalcı rakiplerini dize getiren

10 Akçay (2020) ve Altınörs & Akçay (2022) da dönemi sermaye birikim krizi ve devlet krizi bileşimiyle tanımlıyor. Bekmen (2023) hegemonya krizi çerçevesinde devlet krizi üzerinden ele alıyor.

AKP'nin sonraki iki yılda şu uygulamaları anti-otoriter bir halk hareketini tetikledi: Sermaye birikimi açısından kritik kentsel dönüşüm projeleri, eğitim alanındaki İslâmileşme, kadın bedenine yönelik biyo-politikalar (kürtaj hakkına sınır, üç çocuk vb.), alkol satış ve tüketimine bazı sınırlamalar, medya üzerinde kurulan kontrol ve denetim, kültür ve sanat alanına yönelik müdahaleler, toplumsal ve siyasal muhalefetin polis ve yargı eliyle kriminalizasyonu ve polis şiddeti (Akça, 2014b: 135-136). Gezi isyanına, mavi yakalı işçi sınıfının en güvencesiz kesimleri sınırlı katıldı ve aslen solun ve Alevilerin güçlü olduğu yerlerden oldu. Hizmet sektörünün hem görece müreffeh ama işyerinde sürekli yabancılaşma yaşayan ve her an işsizlik/güvencesizlikle karşılaşabilecek kesimleri hem de niteliksiz, en düşük ücretli işlerde çalışan, en güvencesiz işçileri Gezi'nin en önemli sosyal bileşeniydi. Gelecekleri bu iki sınıf katmanı arasında sıkışan gençliğin yanı sıra kentli ve mütedeyyin-muhafazakâr olmayan kadınlar, LGBTİ topluluklar Gezi'nin önde gelen toplumsal unsurlarıydı (Akça, 2014b: 137-140; Tuğal, 2013; Yörük & Yüksel, 2014). Bu toplumsal kesimler üzerinde herhangi bir hegemonik kapasitesi kalmayan AKP açısından Gezi'nin ana siyasal etkisi "kendisinden farklı olanlara da seslenmeyi gözeten yaygın hegemonya stratejisinden salt kendi mahallesini konsolide etmeye yönelen sınırlı bir hegemonya stratejisine yönelmesi oldu" Bu çerçevede hem başta polis ve yargı olmak üzere zor aygıtlarına daha fazla yaslandı hem de ideolojik alanda Sünni-İslâmi bir Türk milliyetçiliğine ve kimliğine sarıldı (Akça, 2014b: 142-143; Bozkurt, 2015; Özden, Akça, Bekmen, 2017).

Hegemonya krizinin bir diğer boyutu ise sermaye birikim krizi. FED'in Mayıs 2013'te kademeli olarak miktarsal genişlemeyi yavaşlatacağını ve yakında faiz artışlarına başlayacağını açıklaması bol ve ucuz likidite dönemini kapadı; düşük büyüme, ekonomik yavaşlama sürecini başlattı. 2018 döviz krizi, 2019 sonu FED'in politikalarında U dönüşü yapması, 2020 Covid-19 pandemisinin yoğun yabancı sermaye çıkışlarına yol açması ekonomi politikalarında zigzaglara yol açtı (Akçay, 2019: 63-64; Akçay, 2021; Altınörs & Akçay, 2022: 1043; Orhangazi & Yeldan, 2021). 2021 sonrası ise AKP iktidarı yeni bir sermaye birikim stratejisini el yorda-

mıyla deniyor. Cari açık ve döviz kriziyle baş etmek üzere dışarıdan sermaye girişi sağlamak için girişilecek pozitif reel faizin ekonomik büyümeyi durdurma, firma iflasları ve işsizlik tetikleme gibi toplumsal-siyasal risklerini almak istemeyen iktidar, düşük faiz, TL'nin değersizleşmesi ve yüksek enflasyon koşullarında iç talebi kısarak ve düşük emek maliyetlerine dayanarak ihracata dayalı bir büyüme stratejisini tercih etmekte (bkz. Akçay, 2023a, 2023b). Sermaye birikim krizi hem burjuvazinin farklı fraksiyonları arasındaki çıkar farklılaşmalarını yönetmeyi zorlaştırmakta hem de ücretli kentli orta sınıflar nezdinde rıza devşirme kapasitesini ciddi biçimde daraltmakta, ancak şimdilik işçi sınıfı açısından bu kriz yönetilebilmekte (Akçay, 2021; Dertli, 2023).[11]

AKP'nin hegemonik kapasitesinin büyük bir erozyona uğradığı diğer bir grup ise Kürtler oldu. Aşağıda daha ayrıntılı ele alınacak olmakla birlikte, Suriye'deki Kürt hareketi karşıtı duruş, müzakere sürecinin Haziran 2015 seçimleri arifesinde bitirilmesi ve sonrasındaki yeni askerî strateji ve politika Kürt nüfustan rıza alma kapasitesini pek de geri döndürülemeyecek şekilde kaybettirdi.

Hegemonya krizinin bir diğer boyutu ise uluslararası ittifaklar alanında yaşanıyor. Sermaye birikim krizini aşmak için ihtiyaç duyulan finansal kaynak ve pazar arayışı, Kürt sorunu çerçevesinde yükselen ve dış politikanın tamamına da sirayet eden milliyetçi-militarist hat ve bunun içeride iktidarı konsolide etmeye veya kriz yönetmeye yönelik bir araç olarak kullanılması, AKP ve Erdoğan'ın ABD, AB, Rusya ve Ortadoğu ülkeleri ile istikrarsız ama bir yandan da otonomi sağlayan zigzaglarla ve krizlerle dolu bir dış politika izlemesini beraberinde getirdi (Akkoyunlu, 2021; Uzgel, 2020; Tuğal, 2016).

2013 yılının sonu hem hegemonya hem de esas devlet krizinin şiddetlenmesi açısından bir başka gelişmeye daha sahne oldu: Erdoğan'ın ailesi ve üç bakanın dahil olduğu yolsuzluk iddialarıyla ilgili polis operasyonları. Aslında bu, Gülen Cemaati ve AKP/Erdoğan arasında var olan ancak Kemalist blokla mücadelede parante-

11 https://birikimdergisi.com/guncel/11406/isci-sinifinin-siyasette-soz-soyleyebilmesinin-ve-ilk-etapta-burjuva-demokrasisinin-yeniden-tesisinin-on-kosulu-faburjuvaziye-donuk-dogrudan-bir-siyasi-hucumun-gelismesidir.

ze alınan bir güç mücadelesinin sahne önüne çıkmasıydı. Çatışma 2012 yılı Şubat'ında MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın PKK ile yürütülen Oslo görüşmeleri çerçevesinde İstanbul Cumhuriyet Savcısı tarafından şüpheli sıfatıyla ifadeye çağırılması ve Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na Erdoğan ve MİT görevlileri hakkında suç duyurusunda bulunulmasıyla ayyuka çıkmıştı. Bu hamle MİT kanununda yapılan bir değişiklik ve görevden almalarla savuşturulmuştu.[12] Ardından 2013 Ağustos'unda Gülenci hareket için çok kritik olan dershanelere yönelik düzenleme geldi. Gülencilerin 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonları ardından, 2014 başlarından itibaren, Erdoğan, Gülenci yapılanmayı milli güvenliğe bir tehdit ve daha sonra FETÖ-PDY (Fethullahçı Terör Örgütü-Paralel Devlet Yapılanması) olarak adlandırılacak olan devleti ele geçirmek üzere terörist bir örgütlenme olarak tarif etti. Gülencileri konuşlandıkları başta zor aygıtları olmak üzere devlet kurumlarından tasfiyeye yöneldi. Bu şiddetli çatışmanın nihai sahnesi ise aşağıda ayrıca ele alacağımız 15 Temmuz 2016 darbe girişimi oldu. AKP/Erdoğan ve Gülen Cemaati arasındaki çatışmanın ana zeminleri devlet aygıtlarının kontrolü, Türkiye'nin Ortadoğu ve Kürt politikasına ilişkin farklılaşmalar ve ekonomik kaynakların kontrolüydü (Çakır ve Sakallı, 2014).

Erdoğan, 2013 sonrası hegemonya krizinin tüm politik gerilimlerini, siyasal rejimin bir süper-başkanlık biçiminde yeniden yapılandırılması, devletin otoriter kurumsal mimarisinin derinleştirilmesi ve yenilenmesi, polis-yargı başta olmak üzere zor aygıtlarının kontrolü ve yoğun kullanımı yoluyla aşmaya çalıştı (Kaygusuz, 2016). Bu süreçte en kritik iki uğrak, 7 Haziran 2015 seçimlerinde tek başına iktidar olamaması ve sonrasında Kürt sorununun militarizasyonu çerçevesinde devreye sokulan *de facto olağanüstü hal yönetimi* ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında *de jure olağanüstü hal yönetimi* altında cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi adı altında bir başkanlık rejiminin tesisi oldu. Yeni başkanlık rejimi, denge ve kontrol mekanizmalarının tamamen ortadan kaldırıldığı, güçler ayrılığı ilkesinin ortadan kalktığı, yasamanın et-

12 https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/fetonun-hukumeti-yikmaya-yonelik-ilk-kalkismasi-7-subat-2012-mit-kumpasi/1884609

kisizleştirildiği, yürütmenin yargıya her türlü müdahalede bulunarak yargı bağımsızlığından eser bırakmadığı, anayasasızlaştırma ile hukuki çerçevenin ortadan kaldırıldığı, devletin kurumsallığının büyük oranda dağıldığı, tüm karar alma mekanizmalarının ve yürütmenin başkanın şahsında aşırı merkezileştiği, medyanın, sivil toplum alanının zapturapt altına alındığı, tüm hak ve özgürlüklerin yok sayıldığı bir model oldu (bkz. Kaygusuz & Aydın, 2020; Kaygusuz, 2018; Oğuz, 2016; Akkoyunlu & Öktem, 2016).

Kürt sorununun yeniden militarizasyonu ve yeni askerî-politik strateji

2015'te Kürt sorununun yeniden militarizasyonu ve yeni bir askerî-politik stratejinin devreye sokulması hem başkanlık sistemine dayalı yeni otoriter siyasal rejimin ve devletin inşası açısından hem de sivilleşme süreci yaşanırken orduya devletin kurumsal mimarisi içinde biçilen farklı konum ve işlevleri anlamak açısından önemlidir.

2011'de müzakere sürecinin akamete uğramasının ardından, 2013'te yeni bir müzakere ve 2015 Temmuz'una kadar sürecek olan çatışmasızlık dönemi başlamıştı. Abdullah Öcalan, 2013 Newroz'unda Diyarbakır'da okunan mektubunda silahlı mücadele sürecinden demokratik siyaset sürecine geçildiğini, "Ortadoğu'nun iki stratejik gücü" arasındaki bu gelişmenin "yeni bir Türkiye ve yeni bir Ortadoğu" demek olduğunu söylemiş ve silahlı unsurların sınır ötesine çekilmesi çağrısı yapmıştı.[13] 28 Şubat 2015'te Dolmabahçe Mutabakatı hükümet temsilcileri ve HDP İmralı heyetince kamuoyuna duyuruldu. Öcalan silahlı mücadeleyi bırakma kararı vermek üzere PKK'yı bahar aylarında olağanüstü kongre toplamaya çağırdı, bunun önkoşulu olarak "Hakikat ve Yüzleşme Komisyonu" kurulmasını koydu ve 10 maddelik çalışma alanları tarif etti.[14]

Ancak yaklaşık iki yılı aşan bu çözüm süreci karmaşık karşılıklı hamleler içermekle birlikte, esas olarak sürekli bir güvensizlik,

13 https://bianet.org/bianet/siyaset/145269-silahli-gucler-sinirdisina-artik-siyaset-donemi

14 http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortak-aciklamanin-tam-metni

gerginlik, muğlaklık ve yeniden başlayacak bir savaşa hazırlık ile geçmişti.[15] Çözüm sürecini sona erdiren ve yeniden militarizasyonu başlatan iki ana politik gelişme ise 2014 başından itibaren PYD ve YPG'nin Suriye'deki askerî ve siyasi kazanımları ile 7 Haziran 2015 seçimlerinde HDP'nin seçim başarısı sonucunda AKP'yi tek başına hükümet kuramaz kılması ve başkanlık rejimine geçiş yolunu tıkamasıydı.

Esad rejimi güçlerinin 2012'de Kürt bölgelerinden çekilmesi, PYD ve YPG'nin Rojava'da kontrol sağlamasıyla sonuçlanmıştı. Ocak 2014'te Cizire, Afrin ve Kobane kantonlarında özerk yönetim ilan edildi. IŞİD'in yükselişi, askerî olarak yayılması, Kürt bölgesine saldırması ve Kürt güçlerinin IŞİD'e karşı direnişleri PYD ve YPG'ye muazzam bir uluslararası meşruiyet sağladı. Büyük kırılma 15 Eylül 2014'te IŞİD'in Kobane kuşatmasıyla yaşandı. Kürt güçleri Batı kamuoyunda büyük destek gören bir direniş sergilerken, Türkiye sınırdaki bu şehre doğrudan veya dolaylı destek vermedi, Iraklı peşmerge güçlerinin geçişine en başta izin vermedi ve İncirlik üssünden hava saldırı desteği verilmesine engel oldu. Erdoğan 5 Ekim 2014'te "Kobani de düştü, düşüyor" sözlerini sarf etti.[16] Bir başka büyük kırılma ise 15 Haziran 2015'te Tel Abyad'ın IŞİD'den temizlenip YPG eline geçmesi ve Kobane ve Cizire kantonlarının coğrafi olarak birleşmesi oldu. 27 Haziran'da Erdoğan "Güneyimizde bir devlet kurulmasına asla izin vermeyeceğiz... Bedeli ne olursa olsun bu konudaki mücadelemizi sürdüreceğiz" dedi.[17] Bu süreçte ve sonrasında Türkiye'nin Suriye politikasında IŞİD dahil radikal İslâmcı gruplarla formel ve/veya enformel ilişkileri uluslararası arenada, özellikle ABD ve AB nezdinde Türkiye'nin kredibilitesine ve stratejik müttefik rolüne büyük zarar verdi (Balta, 2016a).

Kürt sorununda yeniden militarizasyonun iç politika dinamikleri açısından kırılma noktası 7 Haziran 2015 seçimleri olsa da süreç

15 Sürecin detaylı bir kronolojisi ve sorunları için bkz. http://hakikatadalethafiza.org/baris-sureci-kronolojisi/; Çiçek ve Coşkun (2016: 29-34); Ercan (2015).

16 http://www.haberturk.com/gundem/haber/997321-erdogan-kobani-dustu-dusecek.

17 "Bir Devlet Kurulmasına Asla Müsaade Etmeyeceğiz", http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/06/27/guneyimizde-yeni-bir-devlete-izin-vermeyiz

en azından 2014 Kobani eylemlerine kadar geriye gitmekte. 6-8 Ekim 2014'te Türkiye'de Kürtler AKP'nin Kobani politikasını eleştirmek için sokaklara döküldü. İktidar bunu bir ayaklanma olarak tarif edip sert biçimde bastırdı, 46 kişi öldü, 682 kişi yaralandı.[18] Ardından, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilk defa başkanlık ettiği 30 Ekim 2014 tarihli MGK toplantısı on saatten uzun sürerek tarihin en uzun MGK toplantısı oldu. Bu toplantıda hem Gülenci hareket hem de ülke içi ve Suriye'deki Kürt hareketi öncelikli tehditler olarak ele alındı.[19] 3 Kasım 2014'te meclise kamuoyunda İç Güvenlik Paketi ismiyle bilinen kanun düzenlemeleri geldi. Mecliste aylarca büyük tartışmalara ve kavgalara neden olan tasarı 27 Mart 2015'te kabul edildi ve Nisan 2015'te Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylandı. Bu yasal düzenlemeler ile toplantı ve gösteri yürüyüşü, kişi güvenliği ve özgürlüğü, özel hayatın gizliliği, yaşam hakkı vb. alanlarda çok ciddi yeni sınırlamalar getirildi. Toplumsal eylemlerde silah kullanma yetkisi dahil polise verilen durdurma, arama ve dinleme gibi yetkiler muazzam artırıldı; gözaltı sürelerinde 48 saate kadar uzatma getirildi; suçlar listesi genişletildi ve cezalar artırıldı; tutuklu yargılanma norm haline getirildi. Jandarma hem içişleri kontrolüne alındı hem de gerektiğinde görev alanı belediye sınırları içine doğru genişletildi.[20] İç Güvenlik Paketi üzerine meclisteki sert tartışmaların sonuna doğru, 17 Mart'ta, HDP grup toplantısında, Selahattin Demirtaş Erdoğan'a yönelik olarak "seni başkan yaptırmayacağız" çıkışını yaptı.[21] 22 Mart'ta Erdoğan da Dolmabahçe toplantısını doğru bulmadığını ve okunan maddelerin demokrasiyle bir alakası olmadığını söyledi.[22] 7 Haziran 2015 seçimleri ise Erdoğan'ın süregiden hegemonya ve devlet krizine çözüm olarak yatırım yaptığı başkanlık rejimi için kritik önemdeydi. Ancak "seni başkan yaptırmayacağız" çıkışı sonrasında seçimlerde HDP'nin

18 https://tr.euronews.com/2021/10/06/kobani-olaylarinda-ne-oldu-eylemler-nasil-sonlandi

19 http://www.mgk.gov.tr/index.php/30-ekim-2014-tarihli-toplanti.

20 https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6638.html; http://www.hurriyet.com.tr/ic-guvenlik-paketi-tbmmde-kabul-edildi-28569218.

21 https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/seni-baskan-yaptirmayacagiz-231943

22 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/233651/Erdogan__Dolmabahce_toplantisini_dogru_bulmuyorum.html

barajı büyük farkla geçip %13 oy alması ve 80 milletvekilliği kazanarak mecliste üçüncü parti haline gelmesi, sadece Suriye'de değil, Türkiye içinde de Kürt hareketinin güçlendiğini ve AKP'nin hegemonya krizinin bu açıdan da derinleştiğini gösterdi.

5 Haziran HDP Diyarbakır mitingine bombalı saldırıyı müteakip 7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında silahların konuştuğu yeni bir döneme girildi. 11 Temmuz 2015'te KCK ateşkesi bitirdiğini açıkladı. 2015 yazında bazı şehir merkezlerinde özyönetim ve özsavunma ilan edildi. 10 Ağustos'ta Şırnak'ta ilan edilen özyönetimin ardından 12 Ağustos'ta KCK'dan "Kürdistan halkı için özyönetimden başka seçenek kalmamıştır" açıklaması geldi. 20 Ağustos'a gelindiğinde toplam on altı yerde özyönetim ilan edilmişti. 11 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan "Bu ülkede Türkiye Cumhuriyeti'nin dışında bir devlet asla kabul edilemez. Bu açıklamayı kimler yapıyorsa ağır bir bedel öderler. Hem yasal bir bedel öderler hem diğer tür bir bedel öderler"[23] ve "Silahların üzerine beton dökülene kadar, sınırlarımız içinde tek bir terörist kalmayana kadar mücadelemize devam edeceğiz," dedi.[24]

Devlet tarafından özyönetim ilanları ve hendeklerde sembolize edilen özsavunma pratikleri yeni "devrimci halk savaşı" ve şehir gerillacılığı stratejisi çerçevesinde kendi otoritesine ve egemenliğine bir başkaldırı olarak değerlendirildi.[25] Özyönetimin özellikle sınır bölgesindeki kent merkezlerinde (Cizre, Silopi, Şırnak, Yüksekova, Şemdinli) ilan edilmesi ve Suriye'deki Kürt özerk bölgeleriyle geçişlilik, yani sınır kontrolü meselesi, devletin temel güvenlik dertlerindendi (Balta, 2016b).

1990'larda kırsal alanda kontrgerilla savaşında deneyim kazanan devlet açısından şehir merkezleri üzerinde yürütülecek askerî-polisiye operasyonlar pek de hazırlıklı olmadığı yeni bir durumdu. Devlet gözüyle şehir mekânı içinde dost ve düşmanı ayırt etmek zordu. Bunun sonucu, bu merkezlere yönelik müdahale bir ablu-

23 http://t24.com.tr/haber/oz-yonetim-ilan-edilen-merkez-sayisi-16ya-yukseldi,306949

24 https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-org-necdet-ozel-icin-duzenlenen-madalya-toreninde-konustu-29785921

25 Böyle bir okumaya örnek olarak SETA'nın raporuna bakılabilir (Yeşiltaş, Özçelik, 2016).

ka rejimi, insansızlaştırma ve mekânların yerle bir edilmesi şeklinde gerçekleşti. 1981 tarih 2565 sayılı Askerî Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu'nun[26] ilgili maddesine dayanarak birçok mahal "özel güvenlik bölgesi" ilan edildi. Buralarda sokağa çıkma yasakları uygulandı. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Dokümantasyon Merkezi verilerine göre; sokağa çıkma yasaklarının uygulanmaya başlandığı ilk tarih olan 16 Ağustos 2015 ile 31 Ocak 2017 tarihleri arasındaki 18 aylık süre içerisinde toplam 10 il ve en az 39 ilçede en az 169 süresiz ve gün boyu sokağa çıkma yasağı ilanı gerçekleşti.[27] Uluslararası Af Örgütü'nün raporunda, Uluslararası Kriz Grubu'nun tahminlerine göre silahlı çatışmalarda 368'i silahsız olmak üzere yerel halktan en az 2.360 kişinin hayatını kaybettiği belirtiliyor. Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın derlediği bilgilere göre, Ağustos 2015 ile Ağustos 2016 arasında sokağa çıkma yasağı ilan edilen mahalle ve ilçelerde, 79'u çocuk olmak üzere, yerel halka mensup silahsız 321 kişi hayatını kaybetti.[28] Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri'nin raporuna göre, şehir merkezlerindeki en son nüfus sayımlarına dayanıldığında, 1,6 milyon kişi sokağa çıkma yasaklarından etkilendi ve en az 355.000 kişi yerinden edildi. Uygulanan abluka rejimi sonucunda halkın evlerinden çıkamaması, aylarca devam eden su ve elektrik kesintileri, zaman zaman cep telefon ağı ve 3G internete erişimin engellenmesi, mahalle ya da ilçe sakinlerinin yiyecek, hatta acil tıbbi tedaviye ulaşamaması, yaşanan psikolojik travmalar, ölülerin gömülememesi vb. insan hakları ihlalleri yaşandı.[29]

26 http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2565.pdf

27 Bu iller şöyle: Diyarbakır (100 kez), Mardin (23 kez), Hakkâri (19 kez) ve Şırnak (13 kez) olmak üzere Bitlis (4 kez), Batman (3 kez), Muş (2 kez), Bingöl (2 kez), Tunceli (2 kez) ve Elazığ (1 kez).http://tihv.org.tr/16-agustos-2015-31-ocak-2017-tarihleri-arasinda-sokaga-cikma-yasaklari/

28 *Yerinden Edilen ve Mülksüzleştirilenler. Sur sakinlerinin evlerine dönme hakkı*, Uluslararası Af Örgütü, http://hakikatadalethafiza.org/kaynak/yerinden-edilen-ve-mulksuzlestirilenler-sur-sakinlerinin-evlerine-donme-hakki/.

29 "Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesindeki Terörle Mücadele Operasyonlarının İnsan Haklarına Etkilerine İlişkin Memorandum", http://hakikatadalethafiza.org/kaynak/turkiyenin-guneydogu-bolgesindeki-terorle-mucadele-operasyonlarinin-insan-haklarina-etkilerine-iliskin-memorandum/. Sağlık Bakanı Müezzinoğlu da yerinden edilenlere dair aynı rakamı vermekte. http://t24.com.tr/haber/guneydogudaki-operasyonlar-yuzunden-355-bin-kisi-goc-etti,329927

Yeni askerî strateji kullanılan güvenlik güçlerinin bileşimi açısından da farklılık arz ediyordu. 1990'ların deneyimi ve 2000'lerin başındaki toplumsal tepkilerin ardından hem iç güvenlik birliklerinin profesyonelleşmesinin hem de ordu dışında polis ve jandarmanın süreç içinde güçlendirilmesinin sonucunda operasyonlarda PÖH, JÖH, komando birlikleri, Özel Kuvvetler ve Kara Kuvvetleri'nden zırhlı birliklerin yer aldığı karmaşık bir yapı kullanıldı.[30] Şırnak, Hakkâri, Mardin, Ağrı, Van, Bitlis ve Muş'ta kritik 38 noktaya "yüksek güvenlikli geçici polis noktası"; aralarında İstanbul, Ankara, İzmir, Aydın, Adana, Mersin'in bazı mahallelerinin de bulunduğu 29 il ve 129 ilçede, 190 noktada "kalıcı polis noktaları" kuruldu.[31] Bunun yanı sıra bölgedeki askerî birlikler de yeniden yapılandırıldı. 20 bin profesyonel askerin görev yaptığı Denizli, Sarıkamış, Tatvan ve Bingöl'deki piyade tugayları komando tugaylarına dönüştürüldü. 4 tugay, personelin komando eğitimlerinin tamamlanmasının ardından Mardin, Şırnak, Ağrı, Tunceli ve Hakkâri'de konuşlandırıldı. Kıbrıs'ta konuşlu Alevkayası Komando Taburu ise geçici görevle Şırnak'ın Beytüşşebab ilçesine kaydırıldı. Ayrıca şehir savaşında keskin nişancı, bina içi patlayıcı, sokak ve bina içi çatışma gibi yeni stratejilere karşı komuta tim düzeyine indirildi.[32] Böylelikle sahadaki askerî güçlere aşırı bir takdir yetkisi sunuldu. 14 Temmuz 2016'da cumhurbaşkanı onayıyla yürürlüğe giren TSK Personel Kanunu ile TSK kuvvetlerinin il merkezlerinde operasyonlara katılabilmesi düzenlenirken aynı zamanda getirilen bir çeşit "askere yargı zırhı" da takdir yetkisini ve hukukun üstüne çıkmayı destekledi.[33] Operasyonları yürütenlerin sahada elde ettiği sınırsız takdir yetkisi, cezasızlık politikası ve kolektif cezalandırma siyaseti (Cörüt: 2017) üzerinden benzer bir ayaklanmanın tekrar etmemesi hedeflendi.

30 http://www.yenisafak.com/gundem/komando-poh-ve-johten-buyuk-pkk-temizligi-2361868.

31 http://www.milliyet.com.tr/pkk-ya-karsi-yeni-strateji--gundem-2177028/; http://www.ensonhaber.com/poh-ve-johlere-yeni-duzenleme-2016-06-11.html.

32 http://www.gunes.com/gundem/tskdan-pkkya-karsi-yeni-taktik-682033.

33 http://www.takvim.com.tr/guncel/2016/06/23/tsk-personel-kanun-tasarisi-kabul-edildi; http://www.birgun.net/haber-detay/erdogan-askere-yargi-zirhi-getiren-yasayi-onayladi-119865.html.

Türkiye ve Suriye'deki gelişmeleri beraber ele aldığında başta devlet ve siyasal alan içindeki milliyetçi, MHP'li ve ulusalcı aktörler olmak üzere iktidar blokunun tehdit algısı, Kürt hareketinin gücünün kırılması için yeni bir askerî-politik stratejiyi devreye sokmalarına yol açtı. Kürt illerinde devreye sokulan askerî-politik stratejinin yanı sıra ülkenin metropollerinde Haziran 2015 sonrası başlayan bombalı saldırılar altındaki şiddet ortamı[34] bir *de facto* olağanüstü yönetim biçimi yaratılmasının aracı oldu. Kürt hareketi tehdidi üzerinden ve bombalamaların yarattığı şiddet ortamındaki güvenlik kaygılarına oynayarak milliyetçi-militarist bir mobilizasyon ile hem 1 Kasım 2015'te tekrarlanmaya zorlanan seçimlerde AKP yeniden tek başına hükümet kurabildi hem de süper-başkanlık rejiminin toplumsal tabanı kısmen genişletildi ve konsolide edildi. 14 Ağustos 2015'te Cumhurbaşkanı Erdoğan açıkça Türkiye'de yönetim sisteminin fiilen değiştiğini dolayısıyla buna uygun hukuki çerçevenin de anayasal olarak kurulması gerektiğini beyan etti.[35] Ayrıca, bu milliyetçi-militarist mobilizasyon üzerinden süreç içinde MHP ile kurulan siyasi ittifak[36] sandıktaki erimeye pansuman olduğu kadar hatta ondan çok daha fazla Gülen ile çatışmanın derinleştirdiği devlet krizine ve devlet aygıtlarını kontrol arayışına palyatif de olsa bir çözüm sundu.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası yasal düzenlemeler ve siyasal davalar

Devlet krizinin en şiddetli ânı hiç şüphesiz 15 Temmuz darbe girişimi oldu. Darbe girişiminin sağlıklı ve ayrıntılı bir analizini yapmayı sağlayacak, ideolojik-politik dezenformasyondan arındırılmış verilere ulaşmak henüz pek mümkün değil. Bununla birlikte birkaç hususun altı çizilebilir. Darbeyi mümkün kılan sosyo-poli-

34 Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) veya Irak Şam İslâm Devleti (IŞİD) tarafından üstlenilen saldırıların bir dökümü için bkz. https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/turkiyede-son-10-yilda-duzenlenen-buyuk-saldirilar-2002661

35 http://www.milliyet.com.tr/erdogan-turkiye-nin-yonetim/siyaset/detay/2102172/default.htm

36 MHP ile ittifak sürecin aşamalarına dair bkz. https://www.bbc.com/turkce/43799117

tik bağlam 2013'ten beri süregiden hegemonya krizi ve devlet krizi tarafından şekillenmişti. Devlet krizinin Gülen Cemaati'ne karşı yürütülen açık ve sert savaş şeklinde tezahür eden özgün biçimi, bu krizin 2015 seçimlerinden sonra *de facto* bir olağanüstü yönetim ve *de facto* bir başkanlık yönetimiyle idare edilmeye çalışılması, Kürt sorununun yeniden militarizasyonu ve yeni askerî-politik stratejinin güvenlik aktörlerinin özerkliğini arttırması, AKP'nin uluslararası politikadaki sıkışmaları sosyo-politik bağlamın ana unsurlarıydı. Darbe girişimi, ordu içinde örgütlü Gülenci subayların merkezinde olduğu bir ekibin öncülüğünde gerçekleşti. Darbeci tuğgenerallerin ve tuğamirallerin yaklaşık yarısı 2013'ten sonra, yani Ergenekon ve Balyoz davaları sonrasında orduda yaşanan tasfiyelerin ardından atanmıştı (Gürsel, 2016). Darbeye kalkışanlar, AKP otoriterizminin dışladığı ve çatıştığı bir toplumsal blokun ve uluslararası aktörlerin destek vereceğini ummuştu. Darbe gecesi darbenin başındaki "Yurtta Sulh Konseyi" tarafından TRT'de okutturulan metin buna işaret ediyor.[37] Ancak bu toplumsal destek için herhangi bir hazırlık yapılmamışa benziyor. Girişimin başarısız olmasını sağlayan unsurlar ise önem sırasına göre şöyle sıralanabilir: Darbenin başta ordu ve polis olmak üzere bizatihi güvenlik güçleri içinden karşı direnişle karşılanması; darbeye dair erken istihbaratın da sonucu darbenin prematüre olması, dolayısıyla başta ordu içi olmak üzere ittifakların sağlam kurulamamış olması; Erdoğan'ın çağrısıyla gerçekleşen sokaktaki halk mobilizasyonu; medya ve siyasal muhalefetin hükümete desteği; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ideolojik işlevi; otoriter AKP iktidarının kontrolündeki bazı kamu kurumlarının ve belediyelerin lojistik desteği.[38]

15 Temmuz başarısız darbe girişiminin en önemli sonucu güvenlik aygıtlarının, özellikle de ordunun devletin kurumsal yapısı içindeki yerine dair oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan darbe gecesi İstanbul Atatürk Havaalanı'nda düzenlediği basın toplantısında, "Eninde sonunda şu anda bu hareket, Allah'ın bize büyük bir lütfudur. Çünkü bu silahlı kuvvetlerimizin temizlenme-

37 https://www.youtube.com/watch?v=83mhwNVl54A.

38 Esas belirleyici olduğunu düşündüğümüz ilk iki unsur dışında bkz. Esen ve Gümüşçü (2017).

sine sebep olacak,"[39] dedi. Gerçekten de orduda büyük bir tasfiye yapıldı. Haziran 2020'de Milli Savunma Bakanı Akar'ın verdiği bilgilere göre, 15 Temmuz 2016'dan sonra TSK'dan 19.583 personel ihraç edildi, bunların 4.562'si OHAL'in sona erdiği 18 Temmuz 2018'den Haziran 2020'ye kadar olan sürede gerçekleşti. Bu tarih itibariyle, 4.156 personel hakkında adli ve idari soruşturma devam etmekteydi.[40] 13 Temmuz 2022 tarihi itibariyle ise, darbe girişiminin ardından TSK'dan 150'si general olmak üzere toplam 24.388 kişi ihraç edilmiş, 2.436 personelin rütbeleri alınmıştı.[41] Mayıs 2016'dan Temmuz 2017'ye gelindiğinde TSK'daki general ve amiral sayısı %40 (326'dan 196'ya), general altı subay sayısı ise %23 (32.189'dan 24.705'e) düştü (Kaya, 2020: 12-14). Dolayısıyla, bu tasfiyeler TSK'nın organizasyonel yapısında, özellikle de yüksek komuta kademelerinde bir küçülmeye, eski kadroların siyasal iktidarın (cumhurbaşkanının ve ofisinin) çok daha belirleyici olduğu yeni alım süreçlerinde TSK'ya giren kadrolarla ikamesine de vesile oldu.

Darbenin ve Gülenciler tasfiyesinin en önemli politik sonuçlarından biri Erdoğan'ın "parsellenmiş devletin" (Bekmen, 2023) içindeki farklı aktörlerle yeni ittifaklar kurması oldu. 7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında Kürt hareketine yönelik yeni askerî-politik strateji ve Gülen Cemaati'ne yönelik operasyonlar çerçevesinde başlamış olan ülkücülerle ve kısmen de ulusalcılarla olan ittifak 15 Temmuz sonrasında konsolide oldu ve neredeyse resmileşti. Ergenekon ve Balyoz davalarında verilen cezalar 2014-2019 arasına yayılan çeşitli mahkeme kararlarıyla bozuldu ve tüm sanıklar beraat etti. Hatta 15 Temmuz'a dair siyasal iktidarın anlatısında bu davalar Gülencilerin "sahte delil ve kurgu mahkemeler ile rakiplerini tasfiye ettiği" "kumpas davaları" olarak tanımlandı.[42]

---

39 http://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-istanbulda-a%C3%A7%C4%B1klama-yapt%C4%B1/a-19403922.

40 https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-tskdan-ihrac-edilen-personel-sayisi-aciklandi-5852918/

41 https://www.ntv.com.tr/turkiye/tskda-feto-ile-mucadele-15-temmuz-sonrasi-24-bin-388-kisi-ihrac-edildi,XgaHn3Oxhkm3maTqkuji-Q

42 *10 Questions to Understand 15 July Coup Attempt and Fetullah Terrorist Organization* - 10 Soruda 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Fetullahçı Terör Örgütü (2016), Cum-

Darbenin bir diğer çok önemli politik etkisi, 7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında kurulan *de facto* olağanüstü hal yönetim biçiminin 20 Temmuz 2016'da MGK ve Bakanlar Kurulu toplantılarının ardından OHAL ilan edilmesiyle beraber *de jure* olağanüstü hal yönetim biçimine çevrilmesi oldu.[43] Bu tarihten itibaren ülke anayasa, yasalar ve hatta OHAL kanununun bile dışına ve üstüne çıkan OHAL KHK'ları ile yönetilmeye başlandı. İlki 23 Temmuz 2016 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 667 sayılı KHK, sonuncusu ise 8 Temmuz 2018 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 703 sayılı KHK olmak üzere, toplam 37 OHAL kararnamesi çıkarıldı. KHK'lar yoluyla bir yandan devlet kurumlarından ve kamu hizmetinden muazzam bir tasfiye gerçekleştirildi, diğer yandan önemli devlet kurumları yeniden yapılandırıldı. En önemli yeniden yapılanma ordu başta olmak üzere güvenlik aygıtları alanında oldu. Türkiye 16 Nisan 2017 referandumunda yapılan değişiklikler sonrasında "cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi" adı altında bir başkanlık rejimine geçiş yaptı. 24 Haziran 2018 tarihinde yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı olarak seçilen Recep Tayyip Erdoğan 9 Temmuz 2018'de yemin ederek göreve başladı. OHAL ise 19 Temmuz 2018 tarihinde sona erdi. Cumhurbaşkanının göreve başlamasından OHAL'in kaldırılmasına kadar geçen on günlük sürede yeni sistemin verdiği yetkilerle çıkarılan on iki Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ise tüm kamu idare yapısını kökten değiştirdi. Savunma alanındaki değişikliklerin bir kısmı OHAL KHK'larıyla yapılanları tekrar ederken bir kısmı da yeni düzenlemeler oldu.[44] Başlıca düzenlemeler şunlar:

– *Kuvvet Komutanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığı* Milli Savunma Bakanlığı'na bağlandı. Cumhurbaşkanına gerekli gördüğünde genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları ile bağlılarından doğrudan bilgi alma, bunlara doğrudan emir verme,

hurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, https://www.tccb.gov.tr, s. 29.

43 http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-haberi-tum-ulkede-ohal-ilan-edildi-40156536.

44 OHAL KHK'larıyla ve başkanlık sistemine geçildikten OHAL kaldırılana kadar çıkarılan 12 başkanlık kararnamesi ile yapılan tüm düzenlemelerin ayrıntılı bir dökümü için bkz. Akça vd. (2017).

verilen emirin herhangi bir makamdan onay almaksızın derhal yerine getirilmesi yetkileri tanındı.

- *Genelkurmay başkanı* olabilmek için kuvvet komutanlığı yapma koşulu kaldırıldı. Genelkurmay başkanı artık sadece savaşta (yani barışta değil) Silahlı Kuvvetler'in komutanı olarak tarif edildi. Genelkurmay başkanının kuvvet komutanlarının atanmasından subay ve astsubayların yurtdışı izinlerini kullanmasına ilişkin olanlara kadar irili ufaklı birçok konuda yetkileri kısıtlandı.
- *Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı* İçişleri Bakanlığı'na bağlandı. TSK ile bağları seferberlik ve savaş hali ile sınırlandı.
- TSK personeline yönelik *terfi* ve *atamalarda* cumhurbaşkanına belirleyici yetkiler tanındı. Tuğgeneral rütbesine terfiler ile general ve amirallerin bir üst rütbeye terfi yetkisi, jandarma ve sahil güvenlik komutanlarını atama yetkisi doğrudan Cumhurbaşkanı'na verildi.
- YAŞ'ın görevi askerî konseptin tespiti ve yeniden gözden geçirilmesiyle sınırlandı. Üyelerine adalet, dışişleri, içişleri, hazine ve maliye, milli eğitim bakanları ile cumhurbaşkanı yardımcıları ve kuvvet komutanları eklendi; ordu komutanları, jandarma genel komutanı, donanma komutanı ile Silahlı Kuvvetler kadrolarında bulunan orgeneral ve oramiraller çıkarıldı. Böylece sivillerin hâkimiyeti sağlandı.
- *MGK Genel Sekreterliği* ve yeni adlarıyla *Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı* ve *Savunma Sanayi Başkanlığı* doğrudan Cumhurbaşkanlığı'na bağlandı.
- MSB ile bağlı kurum ve kuruluşlardaki personelin, kıt'a içinde veya kıt'a dışında askerî personelin güvenlik soruşturmasında MİT yetkili kılındı.
- *Askerî okullar* kapatıldı ve askerî eğitim alanı MSB'ye bağlı kurulan Milli Savunma Üniversitesi'ne (MSÜ) devredilerek MSB'nin yetki ve kontrolüne alındı.

Sonuçta, TSK ve sivil siyasi iktidar ilişkisi radikal bir biçimde yeniden yapılandırıldı. Askerî kurumlar ve karar alma mekanizmala-

rı cumhurbaşkanı ve onun atadığı milli savunma bakanında merkezileştirildi. Denetleme ve kontrol gücünün sivil aktörler (cumhurbaşkanı, hükümet, meclis, sivil toplum örgütleri vb.) arasında dağıtıldığı demokratik bir sivilleşmeden ziyade "tek parti kontrol modeli" olarak tanımlanabilecek bir model kuruldu (Cizre, 2016).

15 Temmuz sonrası ordunun özerk politik gücünün darmadağın edilmesinde 15 Temmuz siyasi davaları da çok belirleyiciydi. 15 Temmuz'un iki ana davası Ankara'da görülen 224 sanıklı Genelkurmay Çatı Davası ve 474 sanıklı Akıncı Üssü Davası oldu. Genelkurmay Çatı Davası'nda karar 20 Haziran 2019'da açıklandı. Toplam 126 sanık ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırıldı, 33'ü ise beraat etti. Akıncı Üssü Davası'nda ise mahkeme 26 Kasım 2020'de 291 sanığa ağırlaştırılmış müebbet, 46 sanığa müebbet ve 19 sanığa da 12-16 yıl arasında hapis cezası verdi. Mayıs 2022'de tüm mahkemeler toplam 1634 ağırlaştırılmış müebbet, 1366 müebbet ve süresi 2 ay ile 20 yıl arasında değişen 1891 hapis cezası verdi; 2870 sanık beraat etti ve 964 sanık ceza almadı. 58 ilde açılan 289 davada toplam 8725 kişi hakkında hüküm verildi (Kars Kaynar, 2022; Ergin, 2022). Siyasal iktidar 15 Temmuz davalarını söylemsel olarak askerlerin ya da ordunun değil "Fethullahçı" teröristlerin yargılandığı davalar olarak inşa etti. Davalar halka açık olarak gerçekleşti ve performatif ve propagandatif bir boyuta sahipti (Kaya, 2020: 21-32; Kars Kaynar, 2022)

Sonuç yerine

Bugün gelinen noktada, yirmi bir yıllık AKP iktidarının, ordunun siyasal alan ve devletin kurumsal mimarisi içindeki konumu, gücü ve işlevi açısından dört temel sonucu doğurduğunu söyleyebiliriz. *Birincisi*, TSK üzerinde başkanın gücüne bağlı bir sivil kontrol mekanizması kuruldu. *İkincisi*, iç güvenlik siyaseti ve pratikleri açısından, en azından 1980 sonrasında yavaş yavaş ilerleyen bir yapısal değişim hızlandı, polis, jandarma ve MİT devletin zor aygıtlarının mimarisi içinde daha fazla ön plana çıktı ve güçlendi. *Üçüncüsü*, hem Kürt sorunu bağlamında tetiklenen güvenlik kaygıları hem de sermaye birikim ve hegemonya krizini aşmak üzere bölgesel güç olma

arayışlarının sonucunda dış politikanın militarizasyonu orduyu yeni bir işlevle donattı. Ağustos 2016'da Fırat Kalkanı, Ocak 2018'de Zeytin Dalı, Şubat 2020'de Bahar Kalkanı, Ekim 2020'de Barış Pınarı Harekâtları gerçekleştirilerek Suriye'nin kuzeyinde önemli bir alana TSK konuşlandırıldı. Mayıs 2019 Irak Kürdistanı'na yönelik Pençe Harekâtı yine Kürt hareketine yönelik güvenlik kaygılarıyla gerçekleştirildi. Bunun yanı sıra, ulusalcı bir amiral olan Cem Gürdeniz'in 2006'da Mavi Vatan adı altında kavramsallaştırdığı ve askerî güç kullanımıyla Ege, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de deniz alanlarının askerî kontrolüne dayalı bir savunma ve dış politika anlayışı, Erdoğan iktidarı tarafından aynı zamanda Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarına ulaşma ve kontrolü amaçlayan ekonomik bir hedefle de eklemlendi. Türkiye söz konusu alanda da askerî gücünü dış politikada çok daha yoğun kullanmaya başladı (Kaya, 2020: 34-40). *Dördüncüsü*, 1980 sonrasında hareketlenen ulusal bir savunma sanayisinin inşası AKP döneminde de devam etti, özellikle 2015-2016 sonrası büyük bir ivme kazandı. Savunma sanayi ideolojik-sembolik güç gösterisi, dış politikada militarizasyonu destekleyecek bir altyapısal kapasite alanı, sermaye birikim krizi karşısında ekonomik büyüme dinamosu olarak sunulmakta (bkz. Akça & Özden, 2021).

Hegemonya ve devlet krizleri ile Kürt sorununda militarizasyonun halen sürdüğü düşünüldüğünde, ordu-siyaset ilişkileri açısından mevcut demokratik olmasa da sivil kontrolün geleceği, ordunun devlet içinde ve güvenlik politikalarında yerinin ne olacağı canlı birer soru olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

Akay, H. (2011), "Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri: 2000-2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme", http://www.hyd.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil__hale_akay.pdf

— (2009), *Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Akça, İ. (2019), "The Restructuring of Civil-Military Relations During the AKP Period", *Confluences Méditerranée*, 107.

— (2018), "1980 Sonrası Türkiye'de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri", İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden (der.), *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol. Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

— (2014a), *Militarism Capitalism and the State in Turkey*, Saarbücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.

— (2014b), "Gezi ve Siyasal İktidar Üzerinde Etkileri: Yaygın Hegemonyadan Sınırlı Hegemonyaya", E. Abat, E. Bulduruç ve F. Korkmaz (ed.), *Bizim Bir Haziranımız. Haziran Ayaklanması Üzerine Notlar*, İstanbul: Patika Kitap.

— (2011), "1980'lerden Bugüne Türkiye'de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi", *İktisat Dergisi*, No. 515-516.

— (2010c), "AKP, Anayasa Değişikliği Referandumu ve Sol: 'Yetmez Ama Evet'in Açmazları", *Mesele*, 45, Eylül.

Akça, İ. ve Evren, B.P. (2013), "Beyond Military Tutelage? Analyzing Military Politics under the Justice and Development Party Government", E. Canan-Sokullu (ed.), *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes for Turkey in the Twenty-First Century*, Maryland: Lexington.

Akça, İ. ve Özden, B.A. (2021), *Türkiye Savunma Sanayiinin Ekonomi-Politik Haritası*, https://hyd.org.tr/attachments/article/1151/I.Akca_B.Ozden_Turkiye_Savunma_Sanayiinin_Ekonomi-Politik_Haritasi.pdf

Akça, İ.; Algül, S.; Dinçer, H.; Keleşoğlu, E. ve Özden, B.A. (2017), *Olağanlaşan Ohal: Khk'ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung, https://olaganlasanohal.com/files/olaganlasan_ohal.pdf

Akçay, Ü. (2023a), "Yeni Normal", https://www.gazeteduvar.com.tr/yeni-normal-makale-1628872

— (2023b), "AKP'nin Yeni Rotası Şekilleniyor", https://www.gazeteduvar.com.tr/akpnin-yeni-rotasi-sekilleniyor-makale-1630068

— (2021), "Erdoğan's Zigzags", https://newleftreview.org/sidecar/posts/erdogans-zigzags

— (2020), "Authoritarian consolidation dynamics in Turkey," *Contemporary Politics*, 27(1).

— (2019), "Türkiye'de neoliberal popülizm, otoriterleşme ve kriz", *Toplum ve Bilim*, 147.

Akkoyunlu, K. (2021), "The Five Phases of Turkey's Foreign Policy Under the AKP", *Social Press*, 88:2.

Akkoyunlu, K. ve Öktem, K. (2016), "Existential insecurity and the making of a weak authoritarian regime in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4).

Aknur, M. (2013), "Civil-Military Relations During the AK Party Era: Major Developments and Challenges", *Insight Turkey*, cilt 15, 4.

Aktan, İ. (2014), "The AKP's Three-Faceted Kurdish Policy: Tenders for the Rich, Alms for the Poor, Bombs For the Opposition", İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden (ed.), *TurkeyReframed. Constituting Neoliberal Hegemony*, Londra: Pluto Press.

Altınörs, G. ve Akçay, Ü. (2022), "Authoritarian neoliberalism, crisis, and consolidation: the political economy of regime change in Turkey", *Globalizations*, 19:7.

Aydın, U. (2018), "Lanetli Süreklilik: Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakârlığa", İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden (der.), *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol. Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, O. (2012), "Hukuk Devleti Nerede Biter, Polis Devleti Nerede Başlar?", *Birikim*, 273.

Aydınoğlu, E. (2014), *Fis Köyünden Kobanê'ye. Kürt Özgürlük Hareketi*, İstanbul: Versus Kitap.

Balta, E. (2016a), "The Syrian War and Turkey's Kurdish Conflict", *Mapping GCC Foreign Policy: Resources, Recipients and Regional Effects*, LSE Middle East Center Collected Papers, cilt 3.

— (2016b), "Hendek Değil Sınır Savaşı", http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7424/hendek-savasi-degil-sinir-savasi#.WSwQfevyjIV

Bekmen, A. (2023), "The Parcelled State: A Political and Historical Framework for the Current Intra-State Crisis in Turkey", *Journal of Contemporary Asia*, DOI: 10.1080/00472336.2023.2205863

Berksoy, B. (2013), *Türkiye'de Ordu, Polis ve İstihbarat Teşkilatları: Yakın Dönem Gelişmeler ve Reform İhtiyaçları*, İstanbul: TESEV Yayınları.

— (2015), "AKP Rule in the Aftermath in the Gezi Protests. From Expanded to Limited Hegemony?", I., David, K.F. Toktamış (ed.), *'Everywhere Taksim'. Sowing the Seeds for a New Turkey at Gezi*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

— (2013), "Neoliberalism with a human face: making sense of the Justice and Development Party's neoliberal populism in Turkey", *Science & Society*, 77(3).

Cizre, Ü. (2016), "Turkey in a Tailspin: The Foiled Coup Attempt of July 15", http://www.merip.org/mero/mero081016

— (2008), "The Justice and Development Party and the Military. Recreating the Past After Reforming It?", Ü. Cizre (ed.), *Secular and Islamic Politics in Turkey. The Making of Justice and Development Party*, Londra ve New York: Routledge.

Cörüt, İ. (2017), "Türk Devleti'nin Kolektif Cezalandırma Siyaseti ve Hendekler", http://bianet.org/bianet/yasam/170180-turk-devleti-nin-kolektif-cezalandirma-siyaseti-ve-hendekler

Çakır, R. ve Sakallı, S. (2014), *100 Soruda Erdoğan-Gülen Savaşı*, İstanbul: Metis Yayınları.

Çiçek, C. (2011), "Elimination or Integration of Pro-Kurdish Politics: Limits of the AKP's Democratic Initiative", *Turkish Studies*, 12:1.

Çiçek, C. ve Coşkun, V. (2016), *Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak*, Ankara: Barış Vakfı Yayınları.

Dertli, N. (2023), "Seçim Sath-ı Mailinde İki 'Sosyal Yardım'", https://blog.insanhaklariokulu.org/secim-sath-i-mailinde-iki-sosyal-yardim/

Ercan, H. (2015), "Çözüm Sürecinin Bitişi ya da AKP'nin Ortadoğu Politikası", *Alternatif*, 1.

Ergin, S. (2022), "15 Temmuz'un altıncı yıldönümünde darbe davalarının bir muhasebesi", https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/15-temmuzun-altinci-yildonumunde-darbe-davalarinin-bir-muhasebesi-42101100

Ertekin, O.G. (2011), *Yargı Meselesi Hallolundu!*, Ankara: Epos Yayınları.

Esen, B. ve Gümüşçü, Ş. (2017), "Turkey: How The Coup Failed", *Journal of Democracy*, 28:1.

Gambetti, Z. (2007), "Linç girişimleri, neo-liberalizm ve güvenlik devleti", *Toplum ve Bilim*, 109.

Göktaş, K. (2012), "Yeni Yargı: Kurumsallaşma ve Pratik", *Birikim*, 275.

İnanıcı, H. (der.) (2011), *Parçalanmış Adalet - Türkiye'de Özel Ceza Yargısı*, İstanbul: İletişimYayınları.

Jenkins, G. (2009), *Between Fact and Fantasy: Turkey's Ergenekon Investigation*, Singapore, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program.

Kars Kaynar, A. (2022), "The Last Two Decades of Civil-Military Relations in Turkey Under the Shadow of Courts", *European Journal of Turkish Studies*, 34, Online since 30 June 2023, http://journals.openedition.org/ejts/7976; DOI: https://doi.org/10.4000/ejts.7976 (erişim 11.07.2023).

Kaya, S. (2020), *Une armée au service de la présidence. Recomposition et politisation des Forces Armées Turques après la tentative de coup d'État de juillet 2016*, Etude pour Noria, Network of researchers in international affairs.

Kaygusuz, Ö. (2018), "Authoritarian neoliberalism and regime security in Turkey: moving to an 'exceptional state' under AKP", *South European Society and Politics*, 23 (2).

— (2016), "Bir Siyasal İdare Tekniği Olarak Güvenlik ve AKP Dönemi'nde Ulusal Güvenlik Devleti", *Praksis*, 40.

Kaygusuz, Ö. ve Aydın, O. (2020), "Deconstitutionalization and the state crisis in Turkey: the role of the Turkish Constitutional Court and the European Court of Human Rights", P. Bedirhanoğlu vd. (der.), *Turkey's New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion*, Londra: Zed Books.

Oğuz, Ş. (2016), "Yeni Türkiye'nin siyasal rejimi", T. Tören ve M. Kutun (der.), *Yeni Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar*, İstanbul: SAV.

Orhangazi, Ö. ve Yeldan, A.E. (2021), "The Re-making of the Turkish Crisis", *Development and Change*, 52(3): 460-503. DOI: 10.1111/dech.12644

Özbudun, E. ve Yazıcı, S. (2004), *Democratization Reforms in Turkey (1993-2004)*, İstanbul: TESEV.

Özden, B.A.; Akça, İ. ve Bekmen, A. (2017), "Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party Era", C.B. (ed.), *States of Discipline. Authoritarian Neoliberalism and The Contested Reproduction of Capitalist Order*, Londra-New York: Rowman&Littlefield.

Saraçoğlu, C. (2011), "İslâmi-Muhafazakâr Milliyetçiliğin Millet Tasarımı: AKP Döneminde Kürt Politikası", *Praksis*, 26.

Şık, A. (2012), *Pusu (Devletin Yeni Sahipleri)*, İstanbul: Postacı Yayınevi.

Tuğal, C. (2016), *The Fall of the Turkish Model. How the Arab Uprisings Brought Down Islamic Liberalism*, Londra, New York: Verso.

— (2013), "'Resistence everywhere': The Gezi revolt in global perspective", *New Perspectives on Turkey*, No. 49.

Uzgel, İ. (2020), "Turkey's double movement: Islamists, neoliberalism and foreign policy", P. Bedirhanoğlu vd. (der.), *Turkey's New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion*, Londra: Zed Books.

Yeşiltaş, M. ve Özçelik, N. (2016), *PKK Terörünün Yeni Dinamikleri. Radikalleşme ve Şehir Çatışması*, İstanbul: SETA.

Yıldırım, D. (2009), "AKP ve Neoliberal Popülizm", İ. Uzgel ve B. Duru (ed.), *AKP Kitabı - Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Yörük, E. ve Yüksel, M. (2014), "Class and Politics in Turkey's Gezi Protests", *New Left Review*, 89.

Anayasanın Silahlı Kuvvetleri

Okan İrtem

Hukukta anayasal düzen kavgaları hep aynı arenada başlar ve biter: Kurucu iktidar... Basit bir nedenle bu böyledir: Çünkü kurma eyleminde bulunan siyasi irade, kurulan düzenin hukuki kurallarını belirleme iradesini de göstermiştir.[1] Bu hukuki ifadenin arkasında ise söz konusu iradeyi ayakta tutan asıl kuvvet saklıdır. Hukuk biliminin "kurucu irade" kavramının üstü kazındığında, altından her zaman eski toplumsal düzeni tarihin raflarına kaldıracak siyasi güç olgusu çıkar: Başka deyişle, yeni bir düzen kurma iradesini sergileyecek siyasi oluşum tartışması. Türkiye'de ihtilalci siyasi akımlar yıllar boyunca Jöntürklükten Kemalizme dek çeşitli adlarla anılsa da, tüm bu akımların yeni bir düzen kurabilmek adına hareket geçirdiği siyasi güç neredeyse hemen her zaman aynı kalır: Silahlı asker; namı diğer ordu.[2]

1 AKP ve Gülencilere yakın isimlerden AYM raportörü Osman Can kurucu iktidar üzerine şunları yazar: "Anayasa teorisinin temel kavramlarından biri kurucu iktidar kavramıdır ... Bu iktidarın ne veya kim olduğuna ilişkin tartışmalar (...) Kuşkusuz tüm bu sorular anayasaların ortaya çıkışları ve varlıklarıyla doğrudan bağlantılıdır." Osman Can, kurucu iktidarı anayasaların ortaya çıkışları ile ilişkilendirdikten sonra, kuruculuk sorununun hukuki olmaktan çok siyasi bir sorun olduğunu da ekler: "Her halükarda, bu sorunun 'hukuk-normatif' bir sorun olmaktan çok, siyasal, ekonomik ve sosyal bir sorun olduğunu, hatta güç ilişkilerince biçimlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır" (Can, 2007: 105).

2 Balkan Savaşları yıllarında Balkanlar'da gazetecilik yapan Troçki, söz konusu kuruculuk ile ordu ilişkisi üzerine şunları yazar: "Nesnel anlamıyla devrim, iktidarı ele

Osmanlı'nın son dönemi boyunca modern/yeni düzen ile ordu hep eşzamanlı tartışıldı. Bu sürecin başlangıç yıllarına, yeniçeriliğin tasfiye edildiği II. Mahmut dönemi ile Tanzimat yıllarına yeni bir ordunun kuruluşu eşlik ediyordu. 1876 Devrimi ve Anayasası da Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Askerî Mektepler Nazırı Süleyman Paşa'nın şahsında askeriyenin gücünü arkasına almıştı. 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koyan 1908 Devrimi de çağdaş eğitim almış subaylarca icra edilmişti. 31 Mart Ayaklanması'na karşı 1908 Devrimi'ni ve anayasayı koruyan da aynı iradeydi: Hareket Ordusu. Bu siyasi çizginin doruk noktasını oluşturan 1923 Cumhuriyeti ve anayasal düzeni ise Mustafa Kemal'in şahsında Kemalist subaylara dayanıyordu.

Cumhuriyet devrinin anayasaları da benzer bir yolla ilan edilmişlerdi. 1960 Anayasası 27 Mayıs'ın ihtilalci genç subaylarından güç alıyordu. 1982 Anayasası ise TSK'nın emir komuta zincirinde uyguladığı zor ile siyaset sahnesindeki yerini edinmişti. Tüm bu askerî eylemliliklerin ideolojik nitelikleri farklılık gösterse de, Türkiye'de anayasal düzen ilanları ile askerî müdahaleler ve dönüşümler arasında hep bir eşzamanlılık ve süreklilik oldu.

Kuşkusuz her ordu içine doğduğu düzenin havasını solur; onun içinde varlığını sürdürür. Bu yanıyla, ordunun yaşam süresinin de kuruluşuna katıldığı ve kendi varlığında içerdiği siyasi-hukuki düzenin yaşam süresi ölçüsünde olması beklenmelidir. Bu, Yeniçeri Ordusu ve feodal Osmanlı rejimi arasındaki yaşamsal özdeşlik ilişkisi için geçerli olduğu ölçüde; Osmanlı'yı modernize eden reformlar sonrasında, 1923'te Cumhuriyet'i ilan eden parlamento ve modern ordu (TSK) ile modern anayasal rejim arasındaki ilişki için de geçerlidir.

Tam da bu nedenle tarihî anayasa talebi ve yeni bir düzen hatta anayasa arayışı ile içiçe geçmiş bir ordunun cumhuriyetçilik ve

---

geçirme mücadelesidir. İktidar doğrudan doğruya orduya dayanır. Bundan dolayı, tarihteki her devrim soruyu açık seçik ortaya koymuştur: Ordu kimin yanında? Ve bu soruya şu ya da bu yönde cevap vermiştir. Türk Devrimi'nde –ki bu, devrimin özel fizyonomisini oluşturur– bizzat ordu özgürleştirici fikirlerin temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır. Yeni bir sosyal sınıfın, eski rejimin silahlı direnişinin üstesinden gelmesi söz konusu olmakla kalmamış, tam tersine, yeni sınıf sadece, padişah yönetimine karşı askerlerin başında isyan eden devrimci subaylara alkış tutan koro rolünü oynamıştır" (Troçki, 2013: 10).

anayasallık vasfını yitirmiş bir siyasi rejimde nefessiz kalıp kalmayacağı tartışılması gereken bir meseledir.

Anayasasız iktidar

Anayasalar toplumsal çalkantıların durulduğu, devrimci ya da karşı devrimci dalganın sönümlendiği, siyasi istikrarın sağlandığı dönemlerde yazılır. Sokaklarda ya da meydanlardaki kavga son biçimini alıp yeni güç dengesi kurulduğunda, bu dengenin yarattığı toplumsal ilkeler kâğıda, anayasa metinlerine aktarılır.[3] Ama siyasi güç dengesindeki herhangi bir değişim nedeniyle toplumsal mücadelenin tekrar başlaması halinde, geçmişteki denge döneminden miras kalan anayasalar yeniden tartışmaya açılırlar.

Türkiye'deki anayasa yazım süreci de bu açıdan genel çizginin dışına çıkmaz. Cumhuriyet düzeni, Osmanlı iktidarını yıkıp, toplumsal zemindeki geleneksel dinî-siyasi eğilimlerin gücünü kırarak kendi rejimini inşa eder. Bu yanıyla, erken Cumhuriyet'in laik anayasal niteliklerini keskinleştirme ihtiyacının, şerri nitelikteki Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması ile İslâmcı siyasetin toplumsal tabanını gün ışığına çıkaran Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyi sonrası daha da güçlenmesi şaşırtıcı değildir.

Ama bu durum, tersten bir bakış açısıyla, zemindeki bastırılmış siyasi hareketlerin tekrar güç kazanmaları halinde rejimin sütunlarının sallanmaya başlaması, niteliklerinin tartışmaya açılması anlamına gelmez mi? Türkiye'de anayasa ilkeleri ve anayasal rejim üzerine tartışmalar da, tahmin edilebileceği gibi, İslâmcı partiler ile İslâmcı hareketlerin siyasetteki ağırlıklarını artırmalarıyla yoğunlaşır. Geleneksel hukukun tasfiye edilmesiyle kurulan laik anayasal düzen; özellikle 12 Mart 1971 sonrasında laiklik karşıtı hareketlerin bürokrasi içerisinde tutunmaya başlamalarıyla birlikte giderek daha fazla sorgulanır hale gelir.

---

3 Anayasaların istikrarlı karakteri üzerine Marx şunları yazar: "Eskiden anayasalar, toplumsal alt üst oluş süreci bir durgunluk noktasına varınca, sınıflar arasında yeni oluşan ilişkiler sağlamlaşınca, iktidardaki sınıfın rakip kesimleri, kendi aralarında, savaşımı sürdürmelerini ve aynı zamanda gücü tükenmiş halk yığınını bu savaşımın dışına atmalarını sağlayacak bir uzlaşmaya vardıkları zaman yapılır ve kabul edilirdi" (Marx, 1996: 69).

12 Mart sonrasında İslâmcı hareketin siyasi kazanımlarına ilişkin temsil edici bir tarih seçmek gerekse, herhalde 1974 tarihi simgesel niteliği en yüksek yıllardan biri olurdu. Bu tarihte ilk kez bir İslâmcı parti koalisyon yoluyla da olsa hükümet etme yetkisi kazanıyordu. 1974 CHP-MSP koalisyonuyla MSP lideri Erbakan başbakan yardımcılığı görevine yükseltiliyordu. Kurulan koalisyon ile o güne dek cezai soruşturmaların konusu olan İslâmcı hareket, MSP'li Oğuzhan Asiltürk'ün İçişleri Bakanlığı'na ve Şevket Kazan'ın da Adalet Bakanlığı'na getirilmeleri yoluyla kolluk güçleri ve savcılar üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi ediniyordu. MSP söz konusu koalisyon sonrasında başka koalisyon hükümetlerinde de görev almaya devam etmişti. 1970'li yılların ikinci yarısına hükmeden Milliyetçi Cephe hükümetlerinin de katılımcıları arasındaydı.

Bununla birlikte, rejim açısından asıl dönüm noktası 1996 yılı olacaktı. Bu tarihte İslâmcı hareket doğrudan doğruya yürütme erkini elde ediyordu. Kurulan koalisyon hükümeti ile Erbakan'a yürütme erkinin en üst noktasına yükselme imkânı tanınmıştı. Doğru Yol Partisi ile Erbakan'ın liderlik ettiği Refah Partisi arasındaki koalisyon görüşmeleri sonrasında Erbakan başbakanlığı üstlenirken, laiklik ve anayasal düzen tartışmaları da hızla tüm siyasi sahneyi işgal edecekti. Siyasi tarihte bu dönemin adı bugün 28 Şubat dönemi olarak biliniyor. İslâmcı hareketin AKP öncesi tarihinde en önemli atılımlarını gerçekleştirdiği evredir.

Elbette söz konusu atılımların karşıt cenahta yarattığı tepki de aynı ölçüde güçlüydü. RP-DYP hükümetine yönelik tepkinin doruk noktası ise RP'ye açılan kapatma davası olacaktı. Milli Güvelik Kurulu'ndan parlamento ya da basına, hukuk bürolarına kadar tüm kamusal, bürokratik yapı ile siyasi partilerin Anayasa'nın ilk dört maddesini tartıştığı bir dönemdir. Davanın sonunda RP kapatılıp Erbakan siyasi yasaklı hale gelirken, partisi de ikiye bölünüyordu. Bölünmeden bir süre sonra, AKP'yi kuracak Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül liderliğindeki ekip kamuoyuna RP-Milli Görüş çizgisinden ayrıştıklarını da açıklamışlardı. Bu ayrışma ve ayrılan ekibin partileşme süreci 2001 yılında AKP'nin kuruluşu ile noktalanıyordu.

AKP her ne kadar "radikal" RP'den ayrıştığı ve artık ideolojik açıdan daha "ılımlı" olduğu iddiasındaysa da kendisinden önce-

ki İslâmcı partilerle benzer hukuki sorunlarla karşılaşmaktan kendisini kurtaramamıştı. Nasıl geçmişte Erbakan'ın lideri olduğu üç parti (MNP, MSP ve RP) kapatma davalarıyla karşılaşmışsa, AKP de bir kapatma davası ile başa çıkmak zorunda kalacaktır. Ama Erbakan'ın İslâmcı partileri ile AKP arasındaki siyasi ve hukuki benzerlik yalnızca bu noktaya kadardır. Kapatma davası ve onu takip eden hukuki-siyasi süreç AKP'yi bambaşka bir toplumsal düzleme taşır.

Hikâyesi kısaca şöyledir: 2008 yılı Temmuz ayında AYM, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın AKP hakkında açtığı kapatma davasını karara bağlar. Kararda partinin "laikliğe aykırı faaliyetlerin odağı" olduğu tespiti yapılmakla birlikte, partinin kapatılmamasına karar verilir. Mahkeme AKP'yi Hazine yardımından mahrum bırakma cezası ile yetinmiştir. Böylece AYM'nin kararı AKP'yi kendisinden önceki İslâmcı partilerden kalın bir çizgi ile ayırır. Erdoğan iktidarına AKP öncesi İslâmcı partilerin sahip olmadığı bir şans; kapatılma cezası almadan çıkma imkânı verilmiştir. Bu, AKP öncesi İslâmcı partilerin sahip olmadıkları bir lükstür.

Ama bu kararla anayasal düzeni korumakla yükümlü AYM, rejimin anayasallık zeminini çürüten bir siyasi sorunu da kendi elleriyle yaratmıştı. Mahkeme sadece anayasa düşmanı bir partinin yürütme erkini ve meclis çoğunluğunu elinde tutmasına izin vermemiş; aynı zamanda anayasal düzen ve işleyişi anayasa karşıtı bir partiye emanet etmiş oluyordu.

Burada bir önkabul olarak, AYM'nin "AKP'yi kapatmama" kararının, AKP iktidarınca hukuki işleyişin giderek askıya alınması sonucuna yol açacağını ifade etmekte sakınca bulunmuyor. Nihayetinde anayasal işleyiş şu ilke üzerine kuruludur: *Anayasal düzenin varlığı, anayasal düzeni yöneten partisinin anayasayı korumasını ve savunmasını gerektirir*. Bunun tersi geçerli olduğu takdirde, başka deyişle, ülkeyi yönetme ehliyeti anayasa karşıtı bir partiye verildiği takdirde, anayasal düzenin giderek yara alması ve sonunda yürürlükten kalkması eşyanın tabiatı gereğidir.

Tartışma AKP'nin siyasi olanakları özelinde ele alındığında buradaki sorunu daha net ifade etmek mümkündür: AYM'nin ka-

patmama kararı ile AKP, iktidarını kısıtlayan anayasal hükümlerden kurtulma imkânı elde ediyordu. Kararla yeni bir kapatma davasının muhatabı olmasını engelleyecek her tür siyasi önlemi yürürlüğe koymasına zımnen izin verilmişti. Her ne kadar o sıradaki parlamento aritmetiğinde anayasayı değiştirecek çoğunluğu elde edemese de, elinde tuttuğu yürütme erki sayesinde anayasal işleyişi ve idarenin hukuki işleyişini denetleyen kurumları dönüştürme gücüne sahipti. Erdoğan'ın AYM'ye yaptığı atamalar ya da AKP eliyle Danıştay ve yargı erkinde gerçekleştirilen dönüşümler bu çerçevedeki siyasi tedbirlere örnek olarak alınabilir. Böylelikle, AKP denetleyici kurumları ele geçirerek "anayasayı paranteze almak," başka deyişle "boşa düşürmek" lüksüne sahip oluyordu.

Bu açıdan 2008 yılı Cumhuriyet tarihinde bir kilometre taşı niteliğindedir. Kapatma davası kararı ertesinde, AKP iktidarının kesintisiz devamıyla anayasaya dair siyasi ve hukuki tartışmaların doğrultusu ve içeriği de ister istemez değişiklik gösteriyordu. Artık söz konusu olan bizatihi hukuki işleyişin kendisiydi: Anayasasızlaşma. Daha açık bir ifadeyle, her tür norm düzenlemesi ile anayasal denetimin ve yargı hiyerarşisinin ortadan kalkması.

Anayasasızlaşma sürecine ilişkin basındaki ilk işaretler, gecikmeli bir biçimde olsa da, 2012 yılında bulunabiliyor. *Aydınlık* gazetesinde Barkın Seyhan müstear adıyla kaleme aldığı yazısında Barkın Asal, Cumhuriyet Başsavcısı A. Yalçınkaya'nın AKP'yi "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmakla" itham ettiği kapatma davası sürecini "anayasasızlaşma" kavramı bağlamında ele alır. Asal yazısında, AKP'nin mahkeme tarafından laiklik karşıtı eylemlerin odağı kabul edildiği ve nihai olarak anayasa karşıtı sayıldığı halde kapatılmamasını, anayasal düzenin "ölüm fermanı" olarak niteler. Anayasal düzenin AYM aracılığıyla kendini savunma iradesini göstermemesini de bir tür hukuki çözünme olarak formüle eder: "...'déconstitution', anayasasızlaşma bu çözünmenin adıdır." Asal'a göre, anayasa karşıtı ilan edilmesine rağmen AKP'nin kapatılmaması ve iktidarda bırakılmasıyla "anayasanın kendini savunma imkânı elinden" alınmıştı (Barkın, 2012: 2). Böylelikle mahkeme anayasal düzen ile AKP'nin siyasi gücü arasında bir tercih yap-

mış oluyordu. Tercihini hukuku ve bu bağlamda kendisini lağvetmekten yana kullanmıştı.

Barkın Asal'ın ardından 2016 yılında Kemal Gözler de anayasasızlaşma sürecine işaret ediyordu. AKP Milletvekili Ahmet İyimaya'nın 1982 Anayasası'na ilişkin olarak yaptığı, "yeni anayasa yapmasak dahi bu parlamentonun kurucu iktidar yetkisi içerisinde yürürlükteki anayasayı yürürlükten kaldırması gerçek bir demokratik kazanım olacaktır. Çok önemli, 5 yıl, 2 yıl, 3 yıl anayasasız kalabiliriz"[4] açıklaması üzerine yazdığı "1982 Anayasası Hâlâ Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme" başlıklı makalesinde düzenin anayasasızlaşma halini ele alıyordu. Gözler vardığı sonucu şöyle ifade etmektedir: "Yürürlükte bir 'Anayasa' var; ama bu 'Anayasa' gerçek anlamda devletin temel organlarını bağlamıyor. Devletin temel organları, işlerine gelmediğinde bu Anayasanın şu ya da bu maddesiyle kendilerini bağlı hissetmiyorlar; maddelerin *emrettiği şeyleri yapmıyorlar* veya maddelerin *yasakladığı şeyleri yapıyorlar* ve bu organların bu tür davranışları da bir müeyyideyle karşılaşmıyor."[5] Gözler'e göre anayasa, siyasi iktidar ve devlet organları için emredici karakterini artık yitirmiş bulunuyordu.[6]

Öyleyse, anayasasızlaşma üzerine yukarıdaki iki tespitten hareketle, AKP ile anayasal Cumhuriyet arasındaki ilişki nasıl düşünülebilir? Şöyle bir iddiada bulunmakta sakınca bulunmuyor: AKP iktidarı ile o iktidarın meşruiyetini sağlayan anayasallık rejimi, hukuki dış kabuk, artık uzlaşmamaktadır. Bu açıdan Erdoğan'ın sıkça dile getirdiği "yeni anayasa ihtiyacı", yürürlükteki anayasa ile uzlaşamamanın bir dışavurumu kabul edilmelidir. Bu anayasal kabuğun 2002'den itibaren çatlamaya başladığı ve zaman içinde giderek kırılıp ufalandığını tespit etmek de güç değildir. Ama buradaki kritik eşik, kapatma davasının karara bağladığı 2008 yılıdır. Söz

4 https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahmet-iyimaya-5-yil-anayasasiz-kalabiliriz-40079950.

5 https://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-kisa.htm.

6 İbrahim Kabaoğlu'nun oldukça geç tarihli -2019- kitabı da anayasasızlaştırma sürecini ele alır. *Anayasasızlaştırma ve Demokrasi Umudu* adlı çalışmasında Kabaoğlu ağırlıklı olarak seçim ve tek kişi yönetimi tartışmalarına odaklansa da, AKP düzeninin karakterini netlikle ortaya koyar: "Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak 16 yıllık iktidar dönemine yayılan 'anayasasızlaştırma' süreci..." (Kabaoğlu, 2019: 15).

konusu kararla AKP'nin önündeki engeller kaldırılarak "anayasasızlaşmanın" yolu açılıyordu.

Gelinen noktada şu ortaya çıkmış bulunuyor: 1982 Anayasası ve ona bağlı hukuki düzenlemeler, salt hukuki nitelikleri nedeniyle AKP iktidarı tarafından çoğunlukla engelleyici prosedürler olarak görülmektedir.[7] Yürütme erkinin siyasi düzenlemeler için genellikle kanundan ziyade, kanun hükmünde kararnamelere ve 2018 sonrasında Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine başvurmasının nedeni de aslında bu önkabuldür. Kanun yapma sürecinin gerektirdiği anayasal denetim usulleri mevcut rejimin hızlı yönetim[8] anlayışını yavaşlattığı için istenmedikleri gibi, aynı zamanda AKP iktidarının meclisten kanun çıkarmaktan farklı usullere sıklıkla başvurmasının da gerekçesini oluşturmaktadır. Ama kanımızca, denetim mekanizmalarını dışlayan ve idari işleyişi hızlandıran AKP rejiminin tanımlayıcı niteliği tek başına yürürlükteki anayasaya karşı çıkmaktan ibaretmiş gibi görünmemektedir. AKP rejiminde her türden "anayasal form" ve "yazılı hukuk kuralı" ışık hızıyla işleyen yürütme erkinin karşısında çabucak engel haline dönüşmektedir.

AKP iktidarının asıl ayırıcı niteliği bu yüzden, kendisini yazılı bir hukuk kuralı ile bağlamayan bu "hukuk formu" dışında olma halidir. AKP'nin elindeki idari aygıt, herhangi bir hukuk prosedürü dahilinde olmayı bir tür yavaşlık addetmektedir.[9] Nitekim 15 Tem-

7 Örneğin tutuklu bulunan Can Dündar ve Erdem Gül için AYM'nin verdiği tahliye kararına itiraz eden Tayyip Erdoğan'ın 2016 yılının Şubat ayında yaptığı açıklama, söz konusu hukuki prosedürler konusunda AKP'nin yaklaşımına bir örnek olarak anılabilir: "Ben Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu karara sadece sessiz kalırım o kadar ama onu kabul etmek durumunda değilim. Karara uymuyorum, saygı da duymuyorum." Bkz: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160228_erdogan_dundar_aym.

8 Başkanlık rejimi üzerine yaptığı bir konuşmada, yeni ve "hızlı" yönetim sistemi Tayyip Erdoğan tarafından şöyle anlatılıyordu: "Tabii bu yönetim sistemi, gerek ve ihtiyaç duyulduğunda her türlü değişikliğin süratle yapılabilmesine imkân sağlayan dinamik bir sistemdir." Bkz: https://tr.euronews.com/2020/07/21/erdogan-yonetim-sistemi-dinamik-bir-sistem-daha-iyisini-bulduğumuzda-her-turlu-degisime-ac.

9 Bu duruma ilişkin çarpıcı bir ifade, uyuşturucu meselesine değindiği bir sırada İçişleri Bakanı Süleyman Soylu tarafından dile getirilmiştir: "Geçen gün vilayetlere gidiyorum; Diyarbakır, Adana ve İstanbul da dahil olmak üzere, muhtarlarımız diyor ki 'Efendim şurada metruk bina var, burada metruk bina var. Ama mahkeme kararı var yıkamıyoruz.' Ya arkadaş sen gece yık, mahkeme kararı bizim arkamızdan gel-

muz sonrasında binlerce subay ve memur bir gecede KHK'lar aracılığıyla bürokrasinin dışına çıkarılırken, söz konusu operasyon bu idari aygıtça yürütülüyordu. İlgili KHK'lar çıkarılırken, "doğaldır ki", memurlara yönelik cezai işlemlerin gereği olan hukuki prosedür ve soruşturma safhası yok sayılmıştı. Üstelik bu olağanüstü dönem KHK düzenlemeleri yargı bağışıklığına da tabi tutulmuşlardı. AKP kendi düzeninin devamlılığı tehlikeye düştüğünde, en geniş anlamıyla hukuki işleyişi, yükselen bir gezi balonundan safra atarcasına yönetsel işleyişin dışına çıkarmakta sakınca görmemişti.

Yeni rejimde AYM kararlarının uygulanmaması türü yaklaşımlar da artık sıradanlaşıyordu. Yüksek yargının etkisizleşmesi de temelde AKP iktidarının hukuk düzleminin "dışında" konumlanan bu siyasi varoluşundan kaynaklanmaktaydı.[10] Mevcut rejim devletin zor aygıtının üzerinde, "hukukilik" ya da "anayasallık" formunun dışında, *de facto* bir biçimde yükseliyordu.[11] Bu, AKP hükümetini Türkiye'de anayasanın yürürlükte olduğu herhangi bir dönemde kurulmuş bütün hükümetlerden ayıran unsurdur, denilebilir.

Bununla birlikte, bu yazının asıl problematiğini TSK'nın yeni rejimle ilişkisi oluşturuyor. Bu bağlamda retorik bir soru sorulabi-

---

sin." Bkz: https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/soylu-ile-gulu-karsi-karsiya-getiren-metruk-binalar-uyusturucu-raporuna-girdi-1900133.

10 Yüksek yargının AKP rejiminde hukuki üstünlüğünü yitirmesi sürecine dair pek çok örnek verilebilir. Hemen hatırlanabilecek olan Osman Kavala kararıdır. AYM'nin Osman Kavala kararının ilk dereceli mahkemeler tarafından uygulanmaması ve Kavala'nın rehin olarak cezaevinde tutulmaya devam edilmesi, verili rejimde temel mahkeme hiyerarşisinin geçerli olmadığının göstergelerinden birini oluşturur. AYM başkanının birkaç kez "AYM kararları bağlayıcıdır" demek zorunda kalması aslında bu durumun bir sonucudur. Ama AYM kararlarının uygulanmayabileceği düşüncesi yeni değildir. İlk olarak AYM Raportörü Osman Can tarafından 2010 yılında dile getirilmişti. AYM'ye götürülen 2010 Referandumu'na ilişkin anayasa değişikliğine dair Osman Can, "Anayasa Mahkemesi iptal kararı verirse, bunun *Resmî Gazete*'de yayımı gerekir. Başbakanlık iptali yayımlamazsa..." diyerek iktidarın AYM kararının etrafından dolanabileceğini söylüyordu.

11 Anayasallık formu için Rousseau'nun söyledikleri hâlâ geçerlidir. Rousseau şunları yazar: "...insanlara komuta edenin yasalara ... yasalara komuta edenin de insanlara etmemesi gerekir Yoksa tutkularının aracı olan yasaları, çoğu zaman haksızlıklarını sürdürmekten başka bir şeye yaramaz..." (Rousseau, 2007: 38). Rousseau, yasalar ile yönetenlerin arzuları arasındaki dengesizliğin ancak yönetsel aygıttan özel çıkarın dışlanması yoluyla giderilebileceği düşüncesindeydi. Bu nedenle özel çıkarı temel bir belirleyen olarak değerlendirmesine dahil ediyordu. Tartışma için bkz. Hakyemez (2006: 67).

lir: TSK'nın komuta yapısı AKP ölçüsünde denetimsiz ve hızlı iş görmeye yatkın mıdır? PKK'ya yönelik askerî operasyonları dahi aylar öncesinden planlayan bir ordunun "yönetsel hız" konusunda gereken yetkinliğe sahip olduğunu iddia etmek güç görünüyor. TSK'nın örgütsel yapısı, işleyişi bakımından bürokratik ve hantal olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Ama bunu yine de, TSK'nın birçok birimden oluşan örgütsel yapısı nedeniyle ihtiyaç duyduğu kurallar ya da yönetmelikler silsilesinin sonucu saymak daha uygundur. Dolayısıyla bu yazının ana problematiği hâlâ çözülmemiştir: TSK'nın anayasallıkla ilişkisi.

Anayasanın dostları ve düşmanları[12]

Her anayasa dost ve düşman tanımları üzerine inşa edilir. Bu doğal olarak böyledir; çünkü her anayasal düzen verili toplumsal koşullarda hareket halinde bulunan dost ve düşman siyasi güçlere ilişkin bir tercihte bulunur. Fransız Devrimi'nin en önemli siyasi güçlerinden Jakobenlerin kurdukları derneğe "Anayasanın Dostları Derneği" adını vermiş olmaları bu açıdan tesadüf değildir. Jakobenlere göre, anayasanın dostu olmayan siyasi güçler hasımlarıydı. İktidarı aldıklarında da rakiplerine bu bakış açısına göre davranmışlardı. Ama bu, sadece Jakoben iktidarı için değil, her anayasal düzen için değişmez kuraldır. Nitekim 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmında da düzenin siyasi tercihleri açıklıkla dile getirilmişti: "Hiçbir faaliyetin Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihî ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya

12 Buradaki anayasaların dost-düşman tanımları tartışması temelde Carl Schmitt'in *Partizan Teorisi* kitabı bağlamında ele alınmıştır. Schmitt kitabında partizanı doğrudan siyasetle ilişkilendiriyordu. Sözcüğün parti kelimesinden türediğini ve bu anlamda partizan savaşının siyasi nitelikte bir savaş olduğunu ileri sürmektedir. Onun bundan çıkardığı sonuç, partizanın karşı çıktığı yapıya yönelik mutlak bir siyasi düşmanlık beslediğidir. Ona göre partizan, "düşmanından ne adalet ne de merhamet bekler. Sınırlı savaşların geleneksel düşmanlığından çoktan uzaklaşmıştır ve yok oluşa kadar yükselen –gerçek (*Wirklichen*)– düşmanlığa adamıştır." Tartışma için bkz. Schmitt (2017: 35-62).

kesinlikle karıştırılamayacağı..." 1982 Anayasası'nın dost ve düşman formülü bu tanımları esas alır. Anayasal kurumların ve millet adına egemenliği kullanan kurum ya da kişilerin de bu tanımların koruyucusu olmakla yükümlü oldukları yine anayasada belirtilmiştir: "Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı..."

Bu dost ve düşman tanımları nereden çıktılar? Söz konusu tanımların kâğıda aktarılmadan önce, başka deyişle anayasal düzen kurulmadan önce gerçekleşen anayasal düzeni kurma savaşları sırasında netleştikleri söylenebilir. Anayasa teorisinin "kurucu iktidar" kavramı da aslında anayasa öncesindeki bu "savaş" haline atıfta bulunur. Kurucu iktidar, kurma iradesini gösterme gücü ve yetisine sahip siyasi öznenin, hasımları üzerinde egemenlik kurması ve iradesini dayatması anlamına gelir. Toplumsal niteliklerini, düşman siyasi güç üzerinde uygulanan zor olarak açımlar ve ortaya koyar. Bu yüzden anayasanın ilanı, aynı zamanda bu zor uygulama tekelinin artık meşru ve hukuki olduğunun da ilanı demektir. Uygulanan zorun meşruiyeti ise anayasadan önce, sokaktaki irade savaşımı sırasında kazanılmıştır. Anayasa bu meşruiyetin ifadesini bulduğu yerdir. Kâğıt üzerindeki hukuki kayıt, egemenliğin fiilen kazanıldığı dönemden mirastır. Anayasa öncesi durum bu açıdan, Aydınlanma dönemi felsefecilerinin ifadesiyle, bir "savaş hali" olarak görülebilir. Anayasalar hasım güç alt edilip savaş hali sona erdikten sonra yazıldıkları için, fiili "zor"un barış döneminde hukuki bir form alarak yürürlüğe girişini simgeler. Bu yanıyla herhangi bir devletteki "anayasasızlık" durumunun aslında eski düzene karşı yeni bir savaş halinin ortaya çıkması demek olduğu burada belirtilmelidir.

Anayasalar ilanlarından önce verilen savaşların tanımlarını miras alır. Dost ve düşman tanımları bu nedenle kavramsal çerçevede net biçimde yapılmıştır. Cumhuriyet rejiminin verdiği savaşların siyasi ağırlığı altındaki 12 Eylül Anayasası'nın "siyasi din" tanımını ya da millet egemenliği dışındaki bir siyasi egemenlik biçimini res-

mî düzeyde reddetmesi bu sebepledir. Nihayetinde anayasa öncesinde verilen savaş, bu savaş sonrasında yazılan anayasalar üzerinde etkisini bütün gücüyle göstermiştir. Anayasaların dost ve düşman tanımlarının anayasa ilanı öncesindeki dost/düşman tanımlarıyla neredeyse tamı tamına örtüşmesinin nedeni budur.

Her hukuk formu, anayasal düzen, verili formunu korumakla yükümlü silahlı (ordu, kolluk kuvvetleri vb.) ve silahsız (Anayasa Mahkemeleri vb.) anayasa kuvvetleri tarif eder. Anayasalar savaş hali sonrasında ilan edilseler de, şu bilinir ki, anayasanın ilanıyla savaş hali sadece geçici olarak durdurulmuş ya da ertelenmiştir. Neticede siyasetin kuralı değişmemiştir: "Savaş hali daimi, barış hali ise geçicidir."[13] Anayasalar bu açıdan barış dönemi düzenleri olarak adlandırılabilir. Anayasal düzenin kurulması yoluyla siyasi savaşım bir süreliğine kurallara bağlansa ve ertelense de siyaset bitmez. Herhangi bir zayıflık anında bastırılmış güçlerin tekrar iktidar talebinde bulunmalarıyla savaş geri döner. Siyasi savaşım tüm kuralsızlığı ile kaldığı yerden başlar. Bununla birlikte, anayasalarda savaş halinin yeniden başlamasının öngörülmediği sanılmamalıdır. Başka işlevleri yanında, anayasaların kimi anayasal kurumlara zor uygulama tekelini devretmesi bu nedenledir. Ordu ve benzeri silahlı birimler bir yanıyla bu işlevi taşır. Anayasanın ve verili düzenin silahlı bekçileridir.

"Ordular, Anayasal düzenleri korumakla yükümlüdür." Farklı anayasalarda farklı sözcüklerle dile getirilse de bu, neredeyse her modern anayasada kayıt altına alınmış ifadedir. Bu ifadenin arkasındaki gizli anlamsa şudur: Zor uygulama yetkisi. Her anayasada öngörülüp, kimi zaman açıklıkla, kimi zamansa zımni biçimde kayıt altına alınan temel kural aynıdır: Ordular anayasayı bir gereklilik hali ortaya çıktığında zor uygulayarak savunmakla yükümlüdür. Peki, bir ordu anayasayı koruma görevini hangi durumda ve nasıl icra eder? Bu sorunun yanıtı doğaldır ki, hukuk ile siyasetin ortaklaştığı yerde aranmalıdır.

1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nden beri anayasanın varlığının şartı yasama, yürütme, yargı erklerinin ayrılmış olmasında arandı. Fransız Devrimi bunu neredeyse anaya-

13 Savaş hali tartışması için bkz. Machiavelli (1998: 72-91).

sanın varlığına ilişkin bir kural haline getiriyordu: "Hakların güvence altına alınmadığı, kuvvetler ayrımının yapılmadığı bir toplumda anayasa yoktur..." ("İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi (1789)", 2006: 19) Kuvvetler ayrımı, anayasal düzenin korunmasına yönelik düzenlemeleri de beraberinde getirmişti. Anayasal düzen parlamenter denetim usulleri ya da yürürlükteki mahkemeler aracılığıyla korunup pekiştiriliyordu. Erklerin birbirlerini denetimi aracılığıyla anayasallığın sürmesi garanti altına alınmaya çalışılıyordu.

Fakat bu yazı çerçevesinde kastedilen sadece erklerin birbiri üzerindeki denetimi ya da yürütmenin yasa yapımından ayrıştırılması türü, kuvvetler ayrılığının doğal sonucu olan düzenlemeler değildir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da anayasanın koruyuculuğunu yapacak hukuki kurumlar da oluşturulmaya başlar. Pek çok ülkede tesis edilen Anayasa Mahkemeleri bu tür düzenlemelerin en tipik örneklerinden biri olur.

Türkiye'de de AYM'nin kuruluşu, Batı'daki gelişmeleri takip ederek 27 Mayıs'la gerçekleşir. Devrim sonrasında, Demokrat Parti'nin yasama, yürütme, yargı erklerini fiilen birleştirmesine ve kendi hususi siyasi gündemine yönelik kanunlar çıkarmasına, çoğunluk diktatörlüğü kurmasına karşı, benzeri bir diktatörlüğün tekrarını engelleyecek hukuki bir önlem olarak AYM kurulur. Böylelikle 27 Mayıs ile anayasal düzenin korunması ve kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi anayasa hukukçularına emanet edilir. Anayasayı korumak üzere mahkeme formunda bir anayasa bekçisi atanır.

Bunun anayasa teorisi açısından anlamı şudur: Anayasal düzenler kendilerini korumak adına zor aygıtlarının dışında başka sıralı denetim araçları/kurumları oluşturmuşlardır. Parlamenter denetim usulleri, mahkemeler ve ardından Anayasa Mahkemeleri denetim unsurları olarak hemen dikkat çekerler. Bu kuşkusuz kuvvetler ayrılığının da bir gereğidir. Anayasanın silahlı koruyucularının devreye girmesinden; ordunun müdahale noktasına varmasından evvel, anayasal düzenler kendilerini korumak amacıyla toplumsal sorunlara çeşitli hukuki araçlarla etkide bulunurlar. Nizami dönemin icaplarına uygun olarak kendilerini hukuki biçimde korurlar.

AKP'ye ya da RP gibi çeşitli İslâmcı partilere açılan kapatma davaları bunun örnekleridir.

Ama mahkemeler silahsız bekçilerdir. Toplumsal güçlerini anayasal düzenin işliyor olmasından alırlar. Güçleri doğalında kendilerinden kaynaklanmaz. Bu nedenle anayasanın silahsız koruyucularının, mahkemelerin verdiği kararlara uyulması, anayasanın silahlı koruyucularının –polis, ordu vb.– zor uygulama tekeli ile garanti altına alınmıştır.

Ordular ise, ilk bekçiler olan mahkemelerin tersine, anayasal düzenlerin ve anayasaların son bekçileridir. Kurma eyleminde yer aldıkları hukuk düzenlerinin başlatıcıları oldukları gibi, onun son koruyucuları olarak da hukuki ve siyasi görevlerini icra ederler. Anayasal düzenler ile ordular, anayasallığın hüküm sürdüğü nizami dönemden çok, anayasal düzenin başlangıç anlarında ve son safhalarında içiçe girerler. Bu kritik eşikler dışında ordu anayasal denetim ya da anayasayı koruma görevi üstlenmez. Bir anlamda hukuk, nizami barış döneminde işlev görmek ve dahası kendi iç işleyişini sağlayabilmek adına orduyu dışına çıkarmak; varlığı tehlikeye düştüğünde ise ordu biçimine bürünmek zorunda kalır. Bu yüzden ordular hukukta ancak anayasal düzenin bizzat kendisi tartışma konusu olduğunda yeniden hatırlanırlar. En nihayetinde artık tartışılan, kuruluşunda ordunun da sorumluluk aldığı ve içinde soluk alıp verdiği anayasal düzendir. Bu durumda hukuk soyut bir normatif işleyiş olmaktan çıkıp somut bir haki gövdeye bürünür. Anayasaların ve hukuk düzenlerinin başlangıç ya da yok oluş anlarında "kurucu iktidar" kavramı çerçevesinde "tarihte zorun rolünü" hatırlamaları bu sebepledir.

Son tahlilde gerçekleşen şudur: Ordu "anayasal düzenin" temsilcisi olarak kendisini düzeni tehdit eden gücün karşısına yerleştirmektedir. Tehdit altındaki anayasallığın bu tarihsel ânı, ordu ile anayasa arasındaki birlikteliği ve bütünlüğü sergiler. Modern rejimlerde ordunun somut tehdit karşısındaki olası bir yenilgisinin tüm bir verili anayasallığın ortadan kalkmasına yol açmasının nedeni budur.

Ama tam da bu durum, anayasallığın ortadan kalkması için, bir önkoşul olarak orduda bir zaaf ve dönüşüm olması gerekliliği me-

selesini ortaya çıkarmaz mı? Bu, Cumhuriyet rejimi ve TSK özelindeki tartışmaların da gösterdiği üzere, dikkate alınması gereken bir meseledir. Çünkü anayasallığın bekçisi olarak ordunun hareket geçmesi mümkün olduğu müddetçe, anayasallığı tehlikeye düşüren siyasi tehdidin ortadan kaldırılması beklendik bir gelişme sayılmalıdır. Nihayetinde açık bir savaş halinde ordu bakımından her zaman silahların eşitsizliği söz konusudur: Ordu tüm bir gövdesiyle müdahale etmeye karar verdiğinde çoğunlukla herhangi bir iç tehdidin üstesinden gelebilecek araçlara sahiptir. Bu nedenle verili bir düzendeki anayasallığın ortadan kalkması ancak, anayasallıktaki çözülmeye ordudaki bir çözülme eşlik ettiği takdirde söz konusudur. Bu koşulun gerçekleşmesi halinde yeni toplumsal form gerçek anlamda ortaya çıkma potansiyeli taşır.

Yeni bir kuruluşun arifesinde

"Anayasasızlaşma" Türkiye'de geçmişten miras kalan verili "ordu formuna" kapının giderek kapanması anlamına mı geliyor? AKP'nin 15 Temmuz sonrasında çıkardığı KHK'larla, TSK'nın 1982 Anayasası'na bağlı kurumsal yapısını ve eski ordu formunu dönüştürmeyi amaçladığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Müdahale teşebbüsü ertesinde yayımladığı KHK'larla ordunun geçmişten gelen yapısını hızla dönüştürme çabası içerisine giriyordu.

Ama TSK bu aşamaya tek bir günde, 15 Temmuz'da gelmemişti. 15 Temmuz'a dek önemli ölçüde dönüşmüştü. Bunu, "ordu yarı yarıya dönüştürülmüştü" biçiminde de ifade edebiliriz. İdeolojik planda bu adım, Türk-İslâmcılık ve sağ ideoloji yoluyla atılmıştı. Üstelik bunun öncülüğünü bizzat TSK'nın komuta kademesi yapıyordu.[14] Güncel pratik çerçevede ise söz konusu değişim siyasi da-

14 Örneğin 1980'li yılların ortalarında *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'nde Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanı Tümgeneral Mahmut Boğuşlu şunları yazıyordu: "Dinin, İslâmiyet'in, en azından bir disiplin meselesi olarak ele alınması ile ilgili hususlar. Bilindiği gibi din, İslâmiyet, öteki dünya ile ilgili hükümleri dışında en azından bir disiplin kuralları kümesidir. Zamanın çok çeşitli ve zor şartları içerisinde toplumda ve bilhassa aile seviyesinde disiplin ihtiyacı daha da artmaktadır. Disiplin, dünyanın en pahalı üretimidir. Disiplini kolaylıkla üreten ve ucuza mal edebilen bir düzen, asker ocağı, kışlalar ve bazı eğitim kuruluşları dışında, henüz icat edilmemiştir. Türk tarihinde disiplini en ucuza imal edebilen dü-

valar yoluyla gerçekleştirilecekti: Ergenekon, Balyoz ve OdaTV vb.

Sivil mahkemelerde görülen tüm bu davaların askerî mahkemelerde görülmesi gerektiğine ilişkin orduda tartışmaların yapıldığı biliniyor. Askerlerin sivil mahkemelerde yargılanması amacını taşıyan kanun değişikliği öncesinde, Genelkurmay İstihbarat Başkanı İsmail Hakkı Pekin ordu üst kademesine, asker kişileri ve askerî faaliyetleri konu alan davaların askerî mahkemelerde görülmesi önerisini götürüyordu. Pekin, bu tür davaların devamının geleceği uyarısında da bulunmuştu. Önerisi Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ve Kara Kuvvetleri Komutanı İlker Başbuğ tarafından reddediliyordu. Böylece askerî mahkemeler bizzat yüksek komutanlarca devre dışında bırakılıyordu. Bu kararla, Fethullahçı/AKP'li sivil yargıçlara yol açılmış; ordu içi tasfiye ve dönüşüm için ihtiyaç duyulan askerî-siyasi eşik atlanmıştı.

Ordu mensuplarınca incelenen, bugün sahte oldukları ispatlanmış Balyoz belgelerinin darbe planı olduğuna da yine komuta kademesince, 3. Kolordu Komutanı Hulusi Akar'ca atanan bilirkişi tarafından karar verilmişti. Demek ki, karargâhtaki generaller sadece askerî mahkemeleri işletmemekle kalmamış, orduda tasfiyelerin önünü açacak belgelerin sahih olduklarına da onay vermişlerdi. Tasfiye kararını uygulamak ise –askerî hiyerarşi gereği– genelkurmay başkanına düşecekti. Dönemin askerî personel kanununa göre, YAŞ'ta terfi edecek ya da emekli edilecek isimlerin bizzat genelkurmay başkanı tarafından teklif edilmeleri gerekiyordu.[15] İşte bu emeklilik teklifi Genelkurmay Başkanı Necdet Özel'ce YAŞ'a getiriliyor ve subayların tasfiyesi sağlanıyordu. Süreç tamamlan-

zenlerden biri ise İslâmiyet'tir. (...) Kuran-ı Kerim'i ezbere bilen hafızların yanında Türkler bu mukaddes kitabı 10-15 dakikada ve 3-5 sahifede özetleyecek derecede bilgi sahibi olmalıdır. Din adamı tipinde değişikliğe gidilmeli, her türlü meslekten, hâkimden, savcıdan, avukattan, lise öğretmeninden, doktordan, gemi kaptanından yeni bir din adamı tipi yetiştirilmelidir. Bu arada son yıllarda sayıları artan imam hatip okulları reorganize edilmeli, bu okullara endüstriyel, ticari, turistik vs. hüviyetler kazandırılmalıdır" (Gökdemir, 2009: 58).

15 Ahmet Zeki Üçok bu konuda şunları yazar: " bizim personel kanunumuza göre Yüksek Askerî Şura'daki bütün terfiler, uzatmalar ve emeklilikler genelkurmay başkanının teklifi ve YAŞ üyelerinin 2/3'ünün oyuyla yapılır. Genelkurmay Başkanı birisi terfi etsin diye teklif etmediği sürece o kişi terfi edemez. Ya da genelkurmay başkanı birisi emekli olsun diye teklif etmediği sürece o kişi emekli edilemez" (Üçok, 2016: 159).

mıştı: Haklarında kesin hüküm verilmemiş subaylar ordudan Genelkurmay'ın önerisi ve onayıyla emekli ediliyorlardı. "Yüksek komutanlar" tasfiyeyi onaylamışlardı. Bunu yeni rejime yönelik bir tahkimat olarak değerlendirmekte sakınca bulunmuyor. Böylece ordudaki dönüşüm yarı yarıya tamamlanıyordu.

Ergenekon ve benzeri mahkemeler boyunca sanıklar, davaların "siyasi" olduğunu savundular. Yapılan tasfiyelerle Fethullahçı subayların önünün açıldığını ileri sürdüler. Davaların amacını Fethullahçı subayların önünün açılmasına indirgemişlerdi. Şu doğruydu: Fethullahçı subayların önündeki engeller kaldırılmıştı. Ama sadece Fethullahçıların değil, Erdoğan'a yakın ya da diğer İslâmi tarikatlara mensup subayların önündeki engeller de kaldırılmıştı.

Bununla birlikte söz konusu siyasi davalarda sadece asker kişiler yargılanmadılar. Bu nedenle davaların amacını sadece asker kişilerin kaderlerinden ibaret kabul etmek gerçekçi görünmemektedir. Siyasi davalar özelinde şunu iddia etmek mümkündür: Siyasi davalar siyasi hedeflere sahiptir; sanıkların kişisel kaderleri ikincil önemdedir.[16] Bu bağlamda, düzenin Ergenekon ve benzeri davalardaki siyasi amacını "Avrasyacı" subayları ordudan tasfiye etmek yerine, dışarıdaki aydınları ve TSK'da kalan subayları "delaisize etmek" biçiminde belirlemek, cezalar Yargıtay'ca bozulduğunda davaların siyasi amacına ulaşamadığı yanılgısından kaçınabilmek bakımından önemlidir. Burada "delaisize etmek" ile kastımız, AKP rejiminin sunduğu siyasal ufkun ötesini hayal edememek; İslâmcılıkla uzlaşmak olarak anlaşılmalıdır. Bu acıdan ilgili davalar amaçlarına ulaşmışlardı: Tahliye edilen emekli subayların ya da gazetecilerin yeni rejime uygun, muhafazakâr bir siyasi hattı savunmaları açıklayıcıdır.

16 Örneğin Nazım Hikmet'in uzun yıllar hapsedilmesine neden olan 1938 Donanma Davası hiçbir zaman Nazım Hikmet'ten ibaret olmamıştı. Nazım Hikmet'i büyük bir acımasızlıkla, hiçbir ilgisi olmayan bir suçla, donanmada isyan hazırlamak suçuyla hapsederken; bütün bir asker aydın tabakasını da disiplin altına almayı ve asker sivil kadroyu düzenin sunduğu ufka tabi kılmayı amaçlıyordu. Yalçın Küçük davanın amacını şu şekilde anlatmaktadır: "Tarihin akışı yeni bir raya geçiyor, asker aydınlar bu raya geçirilecek. Artık öyle Meşrutiyet dönemi Harbiyesi olmayacak. Okuma, disiplin altına alınacak. Bunlar yeni rayın gerekleri oluyor" (Küçük, 1998: 660).

İlginç biçimde, AKP açtığı davaların meyvesini sanıklar Yargıtay kararıyla salıverildikten sonra toplamaya başlamıştı. Bu, bilhassa Ergenekon ve Balyoz sanıklarının AKP liderliği ile Fethullahçılar arasındaki kavga sırasında aldıkları siyasi tutumda somutlaşıyordu. Zamanın sanıkları, Fethullahçı tehdit karşısında Erdoğan'ın rejiminin Cumhuriyet ve laiklik ilkesi için yarattığı tehlikeye gözlerini kapatmayı tercih etmişlerdi.[17] AKP'nin 15 Temmuz KHK'ları tüm bu geri adımların üzerine gelmişti.

Denebilir ki, mevcut askerî kadro siyasi bakımdan aslında 15 Temmuz öncesinde 15 Temmuz KHK'ları eşiğine çoktan ulaşmıştı. Bunu, KHK düzenlemeleri "yarı yarıya yapılmıştı" biçiminde yorumlamakta sakınca bulunmuyor. AKP hızla yayımladığı KHK'lar ile sadece bu süreci doğal sonuçlarına vardırıyordu.

KHK düzenlemeleri kısaca şöyleydi: AKP siyasi otoriteyi tekrar yitirmemek adına milli savunma bakanı ve cumhurbaşkanına, Genelkurmay Başkanlığı ile Kuvvet Komutanlıkları'nı aşarak orduya emir verme yetkisi veriyordu. Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlıkları da Genelkurmay emrinden alınarak İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştı. Kuvvet komutanları ile Genelkurmay Başkanlığı'ysa Milli Savunma Bakanlığı'na tabi kılınıyordu. Askerî personelin bir üst rütbeye atama işlemlerinde de sıralı askerî amirler, kuvvet komutanları ve genelkurmay başkanı devreden çıkarılarak milli savunma bakanı, içişleri bakanı ve cumhurbaşkanı yetkilendirilmişti. Böylece subay kadrosunun bir üst kadroya tayin işlemleri milli savunma bakanına, içişleri bakanına ve Tayyip Erdoğan'a bırakılıyordu. Subayların üst rütbeye atama işlemlerinde siyasi parti temsilcilerinin tercihleri, tabii bu durumda AKP, tayin edici hale getirilmişti. Ordu komutanlarının ve komuta kademesinin atamala-

17 İlker Başbuğ'dan Ahmet Zeki Üçok'a kadar bir dizi general ve subayın dışında, Soner Yalçın gibi çeşitli yazar ve gazeteciler de Fethullahçılar ile kavgası boyunca Erdoğan'ı desteklemekten çekinmemişlerdi. Süreç devam ettiği müddetçe de Erdoğan'a yönelik eleştirilerini de ya sınırlıyor ya da geri çekiyorlardı. Örneğin şu sözler İlker Başbuğ'a aittir: "2011'de cemaatle ilişkilerin kırılma yaşadığı dönem. Benim tutuklanmam birilerine mesajdır. Tutuklanmamdaki mesaj Başbakan'aydı. Bir ay sonra 7 Şubat MİT olayı patladı. Artık AK Parti ile cemaatin kopma aşamasına geldiğini görüyoruz. 2012-2016 arasında Erdoğan, cemaate karşı tek başına savaş verdi." Bkz: https://www.haberler.com/guncel/ilker-basbug-erdogan-cemaate-karsi-tek-basina-8665717-haberi/

rında da ilgili yasadan "genelkurmay başkanının önerisi" ile ifadesi çıkarılarak, sadece milli savunma bakanı ve cumhurbaşkanı yetkili kılınmıştı. Söz konusu KHK'lar ile orduya subay yetiştiren askerî okullar da kapatılıyordu.[18] Bunu Harp Akademileri'nin Milli Savunma Üniversitesi'ne bağlanması adımı takip edecekti.

Ordunun yapısına ilişkin asıl önemli düzenleme ise bir süre sonra yapılmıştı. Jandarma Komutanlığı'nda görevli Kara Kuvvetleri personeli KKK emrine geri çekilerek, oluşacak personel açığının sözleşmeli uzman çavuş alımı ile karşılanmasına karar veriliyordu. Bu yolla TSK'da geçmişte de örnekleri bulunan sözleşmeli askerlik, namı diğer profesyonel askerlik düzenlemesi daha büyük ölçekte yürürlüğe konuyordu. Profesyonel askerlere giderek daha fazla açılan Jandarma, zorunlu askerliğe dayanan diğer ordulardan ayrıştırılmıştı. Bir bakıma jandarma birlikleriyle TSK'nın yanında paralel bir ordu kurulmuş oluyordu.

Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları'nın önemsizleştirilmeleri yoluyla komuta kademesinde bir belirsizlik hali de tesis edilmişti. Cumhurbaşkanı ve milli savunma bakanına verilen, genelkurmay başkanı ve Kuvvet Komutanıkları'nı atlayarak emir verme yetkisiyle emir komuta zincirini aşma imkânı yaratılmış ve emir komuta silsilesi içinde bir belirsizlik hali oluşturulmuştu.

Orduya ilişkin tüm bu önlemlerin gözettiği siyasi hedef ise şuydu: Komuta yapısı önemsizleştirilirken, subaylara AKP'yle ilişki kurmalarına bağlı bir yükselme yolu vaat ediliyordu. Bu hal, iktisat literatüründen ödünç bir kavramla, "ahbap çavuş kurmaylığı" olarak tarif edilebilir. İktisatta buna "*crony capitalism*", "ahbap çavuş kapitalizmi" adı veriliyor. Hükümete yakın sermayedarların ekonomik faaliyetlerini anlatmak için kullanılan bir terimdir. Herhalde benzer bir kavramı artık TSK'daki generaller için de düşünmek gerekiyor. Orduda yükselmenin askerî liyakatten çok, AKP'yle ilişkiye ya da tarikatlara yakınlığa bağlı olduğu bir hali tarif için uygun görünmektedir. Bu yüzden karşımızdaki TSK tablosu, AKP'yle ilişkili generallerin ön plana çıktığı, buna karşılık TSK'nın liyakate dayalı kurumsal yapısının giderek geriye gittiği bir ordu manza-

18 Ayrıntılar için bkz: İsmet Akça, Süreyya Algül, Hülya Dinçer, Erhan Keleşoğlu, Barış Alp Özden, *Olağanlaşan Ohal - KHK'ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri.*

rası sunmaktadır. Hiyerarşideki liyakatsizlik ile ahbap çavuş kurmaylığının ise ancak kurumsal yapısı güçsüzleştirilmiş, komuta zinciri belirsizleştirilmiş ve liyakate dayalı "askeri" niteliği esnetilmiş bir TSK'nın vücuda getirilmesi ile güvence altına alınabileceğini söyleyebiliriz.

Tabii bu tablo Erdoğan'a zengin fırsatlar da bahşetmektedir. Yükselişlerini AKP'ye borçlu generallerin sadakatlerinden emin olduğu gibi, zamanı geldiğinde onları zahmetsizce emekli etme imkânına da kavuşuyordu. Geçmişte TSK'daki komutanların emekliliklerini istemelerinin yarattığı siyasi sorunlar göz önüne alındığında, mevcut general kadrosunun AKP ile MHP'nin sunduğu kariyer olanaklarına bağlılıkları doğaldır ki, AKP'ye hatırı sayılır bir siyasi rahatlık getiriyordu.[19] Erdoğan'ın yeni görevlere atayabileceği, yükselişini AKP'ye borçlu sadık bir general kadrosunun her zaman elinin altında olmasını sağlamıştı.

Böyle bir siyasi konjonktür çerçevesinde generallerin yükseliş ve düşüşleri de doğaldır ki, hızlı bir biçimde gerçekleşecektir. Kısa süre öncesinde Suriye'de kahraman ilan edilen bir komutanın, hemen sonrasında kızak bir göreve çekilmesi ya da emekli edilmesi için gereken zaman hiç de uzun değildi.[20] Sonuçta karşımızdaki, yükselişleri kendi askerî liyakatlerinden kaynaklanmayan, düşüşleri de kendi kararlarının ürünü olmayan bir general kadrosudur. Hızla yükseldikleri hiyerarşi merdiveninden düştüklerinde yerleri çabucak bekleyen generallerce doldurulabiliyordu.

Ordu açısından askerî liyakatin önemi şuradadır: Bu, ordunun askerî vasıflarını korumaya devam etmesi anlamına gelir. Askerî eğitim almış, kararlarını bu eğitim dahilinde verebilen subayların niteliklerinin buna uygun bir değerlendirmeye tabi tutulması; kadro ve üst rütbeye yükselme işlemlerinin bu askerî değerlendirme-

19 TSK'de istifa önemli bir uyarı aracıydı. 27 Mayıs öncesinde KKK Cemal Gürsel emekliliğini istediğinde, bu, DP için ihtilal öncesi son uyarı anlamına geliyordu. Birinci Körfez Savaşı sırasında Necdet Torumtay, Turgut Özal'ı Irak'a girme planlarından vazgeçirebilmek için istifa ettiğinde, bu da yine, ordunun Özal'ın Irak politikasını onaylamamasına yorulmuştu. İstifa, sivil otorite izlediği politikalarda ısrar edecek olursa ordunun buna karşı çıkacağı anlamına geliyordu. Son birkaç yıldaki general istifalarının ise aynı etkiye sahip olduğunu söylemek güçtür.

20 https://www.gazetevatan.com/gundem/zekai-aksakalli-kimdir-zekai-aksakalli-emekli-oldu-1332662

ye göre yapılması demektir. Askerî liyakat bu bakımdan ordunun ordu olma vasfını sürdürmesi anlamına gelmektedir. Tam da bu nedenle subayların atamalarında ve üst rütbeye terfi işlemlerinde liyakatin yerini siyasi partilere ya da islamcı cemaatlere yakınlığın almasının, subayların askerî niteliklerinin önemsizleşmesinden başka bir sonucu olmayacaktır.

Şu halde KHK düzenlemelerinden hareketle TSK'da, hükümet ve sermaye çevreleriyle ilişki kurma imkânlarına sahip general kadrosuna yaklaşıldıkça subay personelin askerî niteliğinin zayıfladığını ileri sürmekte sakınca bulunmadığını söyleyebiliriz. Ne de olsa askerî kariyerde ilerlemenin yolu artık subayların askerî niteliklerini güçlendirmelerinden değil, AKP'den ve sermayedar kokteyllerine katılmaktan geçmektedir. Görünen o ki, TSK'nın askerî vasıfları, askerî hiyerarşinin tersine, üst kadrolara çıkıldıkça azalmakta, albay-yarbay düzeyindeki orta kadrolara doğru inildikçe ise artmaktadır.

Öyleyse subaylar ve ordu açısından buradaki ikilem açıklıkla ortaya çıkmıştır: Ordunun ordu olarak varlığı generallerin, generallerin varlığı ise ordunun askerî niteliğiyle çelişki arz etmektedir. Çözülebilir bir çelişki de değildir. Demek ki, ordu meselesi Tanzimat'tan yaklaşık iki yüzyıl sonra yine tüm yakıcılığıyla karşımızdadır.

KAYNAKÇA

Akça, İ.; Algül, S.; Dinçer, H.; Keleşoğlu, E. ve Özden, B.A., *Olağanlaşan Ohal - KHK'ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2017.

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (1991), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 9.

Can, O. (2007), "Anayasayı Değiştirme İktidarı ve Denetim Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 62.

Gökdemir, O. (2009), *Öteki İslâm*, Ankara: Destek Yayınları.

Hakyemez, A.D. (2006), "Tebaadan Yurttaşa Geçiş: Hobbes, Locke ve Rousseau'da Toplum Sözleşmesi Kuramları", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.

Kaboğlu, İ. (2019), *Anayasasızlaştırma ve Demokrasi Umudu*, İstanbul: Tekin Yayınları.

Küçük, Y. (1998), *Aydın Üzerine Tezler*, cilt 3, İstanbul: Tekin Yayınları.

Lasalle, F. (2021), "Anayasa Nedir?", *Anayasa Sorunu*, der.-çev. B. Asal, İstanbul: Kor Kitap.

Machiavelli, N. (1998), *Hükümdar*, çev. H. Kemal Karabulut, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Marx, K. (1996), *Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850*, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Rosen, M. ve Wolff, J. (der.) (2006), "İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi (1789)" (2006), *Siyasal Düşünce*, çev. S. Çalışkan, H. Çalışkan, Ankara: Dost Kitabevi.

Rousseau, J.J. (2007), *Toplum Sözleşmesi*, çev. V. Günyol, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Schmitt, C. (2017), *Partizan Teorisi*, çev. S. Bekiroğlu, Ankara: Nika Yayınevi.

Seyhan, B. (2012), "Anayasasızlaşma", *Aydınlık*, 25 Nisan.

Troçki, L. (2013), *Balkan Savaşları*, çev. T. Güney, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Üçok, A.Z. (2016), *Tek Başına*, İstanbul: Doğan Kitap.

Zürcher, E.J. (1999), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Y. Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜRKİYE'NİN POST-FAŞİZMİ YA DA AKP'Lİ MİLLİ GÜVENLİK DEVLETİNİN TOPLUMSAL KÖKENLERİ: FEMİNİZM KARŞITI HAREKET ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

FUNDA HÜLAGÜ

Giriş

Dünyada başka birçok örnekte olduğu gibi Türkiye'de de 2010'lu yılların başından bu yana antifeminizm, temel haliyle toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik talep ve politikalara yönelik karşıtlık güç ve mevzi kazanmıştır. Ancak bu akımın örgütlü olduğu gerçeği özellikle Türkiye'de henüz yeterince sorunsallaştırılmamış, feminizm karşıtı hareketlenmenin toplum ayağı çoğunlukla görmezden gelinmiştir. Bir dizi başka nedenin yanı sıra, konunun örgütlülük boyutunun görmezden gelinmesinde önemli bir etken, antifeminist söylem ve siyasetin toplumsal öznelerinin "marjinal gruplar" olduğu kabulüdür. Bu söylem, aynı zamanda bir siyasi strateji olarak iş görmektedir. Feminizm karşıtı grupların kamu politikalarının inşasında objektif bir toplumsal karşılığı olmadığı, ağırlıklarının kaynağında siyasal rejimin ve aslen rejimin liderinin ayakta kalmaya yönelik –örneğin oyları garantilemeye yönelik– politik stratejisinin yattığı iddia edilmektedir.

Bununla birlikte, söz konusu antifeminist grupların, 2015'ten bu yana Türkiye'de devletle çok yakın bir ilişki içerisinde olduğu ve hatta hem devleti kendilerine örgütledikleri hem de devlet kurumlarında örgütlendikleri gözlemlenmektedir. Bu meyanda tek

bir antifeminist devlet projesinden bahsetmek de olanaklı değildir. Kabaca, iki farklı sınıfsal ve siyasal öbekten ve bu öbeklerin yer yer içiçe geçen yer yer çatışan birbirinden farklı kadın hakları politikaları olduğundan bahsetmek mümkündür (Hülagü, 2020).[1] 2021 senesinde devletin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesiyle sonuçlanan süreç, bu gruplardan feminist kamuoyunda daha marjinal olarak addedilen öbeğin –kısmi– zaferidir. İstanbul Sözleşmesi'nin iptalinin ardından, antifeminist mobilizasyonun taleplerinin genişlemesi gözden kaçırılmaması gereken bir diğer olgudur. Özellikle, LBGTİ+ bireylerin yurttaşlık haklarının tanınmasına yönelik karşıtlık, eşcinselliğin suçlulaştırılmasına yönelik faşizan taleplere evrilmiştir.[2]

Peki kimdir bu antifeminist gruplar? Neden bu gruplar, kendi antifeminist söylem ve düşüncelerini Türkiye'de devletin "beka sorununa" çare olarak kodlamaktadırlar? Kendilerini nasıl ana akımlaştırabilmekte ve devleti nasıl etki altında bırakabilmektedirler? Söz konusu antifeminist söylemlerin medyatik işlevinden önce kökenine baksak, kurulan dilin "kofluğu" ve "marjinalliğinin" rolünden önce, bu dili kimin neden kurduğuna odaklansak, burada ne göreceğiz? Peki ya devletin feminizm karşıtlığını bir proje olarak benimsemesindeki, etki altında olmasındaki temel neden egemenin siyasi ömrünü uzatmak için marjinal gruplarla olan ahbap-çavuş ilişkilerini güçlendirmek midir? Yoksa aslen marjinal gibi görünen bu süreç, Türkiye'de derinleşen toplumsal çelişkilere faşizan bir çözüm üretme yöntemi midir?

---

1 Bir toplumsal cinsiyet rejimi önerisini, KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği) başta olmak üzere siyasi rejimle iltisaklı dindar kadınlar, onların girişimci kadın projeleri ve İslâmiyetin altın çağı nostaljisi temsil etmektedir. Diğer öneriyi, Aileyi Koruma Platformları ve benzeri isimler altında kurulan bir dizi tarikat tabanlı dernek başta olmak üzere mevcut Medeni Kanun'a muhalif siyasal İslâmcı entelektüeller, profesyonel meslek sahibi milliyetçi-muhafazakâr erkek ve kadınların kurduğu boşanma ve "erkek hakları" konulu platformlar ve bu grupların Türkiye'de devletin 1970'lerin sonlarından bu yana öyle ya da böyle desteklediği kadınların yurttaşlık hakları temelli toplumsal cinsiyet rejimi projesine olan karşıtlıkları temsil etmektedir.

2 Bu makale 2021 sonu/2022 yılı başında başında kaleme alındığında LGBTİ+ karşıtı hareket henüz tam olgunlaşmamış ve sokak eylemlerine başlamamıştı. Bu yeni mobilizasyon odağı antifeminist harekete yeni toplumsal unsurların katılmasına da katalizörlük etmiştir. Bu unsurlar arasında kendilerini seküler ve milli egemenlik yanlısı olarak tarif eden kimi kadın hakları grupları da bulunmaktadır.

Antifeminist hareketler güncel siyaset bilimi literatüründe ağırlıklı olarak sağ-popülizm kavramı ışığında ele alınmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, antifeminizmi dağılan sağ hegemonyanın tedrici olarak yeniden tesisini sağlayan popülist bir unsur olarak kavramaktadır. Örneğin, Doğu Avrupa ülkelerinden feminist araştırmacılar toplumsal cinsiyet eşitliğini devletin beka sorunu olarak göstermenin her türden gerici ve/veya statükocu siyaseti bir araya getiren "sembolik bir zamk" görevi gördüğü iddia etmektedirler (Kovats ve Poim, 2015). Kimileri içinse bu unsur toplumsal eşitsizliklerin yönetimi açısından yine sağ siyaset için oldukça işlevseldir. Böylesi çalışmalarda, bu son dalga toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlenmenin, yeni sağın verili toplumsal hiyerarşilerin meşrulaştırılmasını ve normalleştirilmesini sağlamak için cinsiyet eşitliği karşıtlığını en kestirme söylemsel aygıt olarak görmesiyle ilintili olduğu iddia edilmektedir (Sauer, 2018; Dietze ve Roth, 2020). Bu yaklaşımlar, feminizm karşıtlığını genel anlamda sağ politik söylem düzleminde ele almaktadırlar. Dolayısıyla da antifeminizm onlar için tıpkı sağ popülizmin diğer veçheleri gibi zayıf/kof bir dünya görüşüdür (İng. "*thin ideology*"; Mudde, 2004).

Bu makale, feminizm karşıtlığını yalnızca söylem düzlemindeki işlevleri ya da araçsallığı üzerinden açıklamanın yeterli olmadığını iddia etmektedir. Bu noktada yanıtlanması gereken soru, feminizm karşıtlığının daha dolgun bir ideolojik tutum, verili toplumsal çelişkilere şovenist, ayrımcı, muhafazakâr, sınıf-ayrımı temelli ve hatta yer yer faşizan bir çözüm arayışı olup olmadığıdır. Bu makale örgütlü antifeminizm odağında Türkiye'de AKP'li milli güvenlik devletinin ya da bu makaledeki ifadesiyle Türkiye'nin post-faşizminin aşağıdan inşasına odaklanmaktadır. Makale, içerdiği tüm kofluğa, zayıflığa karşın antifeminist grupların cinsiyet eşitliğini devletin beka sorunu olarak çerçevelemesinde yeni bir meta-ideolojik arayış –toplumsal sorunlara ve çelişkilere çözüm bulma ya da sorunların idaresi için kullanışlı norm yaratma– çabası bulunduğunu iddia etmektedir. Bu temel iddiaya göre, söz konusu toplumsal gruplar, toplumsal cinsiyet mücadeleleri yoluyla hem elbette kendi dar sınıfsal çıkarlarını ve öznelliklerini korumaya ve dolayısıyla bu uğurda norm kırıcılık yapmaya ama hem de kendi özel

çıkarlarını genelleştirmeye, normatifleştirmeye gayret etmektedirler. Kapitalist devlet katında yaşanan çoklu kriz –yönetim krizi ve ekonomik kriz– bu grupların önerilerini ve yöntemlerini daha da etkin kılmakta, kapitalist düzenin yeniden üretiminin sorunları ile rejimin devamlılığı sorunu içiçe geçtiği oranda, söz konusu grupların öncülüğünde post-faşizm bir uç/köktenci sağ hareket özelliği olmanın ötesine geçerek somut bir siyasal rejim çehresi kazanmaktadır.

"Post-faşizm" kavramı, tarihçi-yazar Enzo Traverso (2019) tarafından kullanıma sokulmuştur. Makalede kavram, özellikle güncel Avrupa ve ABD deneyimleri ışığında faşizmin ve uç sağın tarihini yeniden düşünen Traverso'dan esinle kullanılsa da anlamsal olarak genişlemeye uğratılmıştır. Bu nedenle, kavramın yazımında Traverso'dan farklı olarak -tire çizgisi kullanılmaktadır. Kavramla vurgulanmak istenen, mevcut siyasi rejim tartışmalarının yeterince açıklayamadığı, yeni bir dünya-tarihsel devlet-toplum kompleksinin ilk nüvelerini deneyimlediğimiz ve aslen bir geçiş döneminin içerisinde olduğumuz gerçeğidir. Post-faşizm terminolojisi, yöntemsel açıdan siyasal yönetim biçimlerini tanımlamakta kullanılan köşeli kavramları açmayı ve hatta gerektiğinde siyasal rejim tanımlamasını muğlak bırakmayı önermektedir. Dönüşümü anlamak için bu elzemdir. Zira yeni yönelim, yalnızca siyasal alanın otoriterleşmesi ve zora dayalı yönetim tekniklerinin normalleştiği yeni bir *etatizm* momenti olarak anlaşılamaz. Aksine söz konusu yönelim, hem sivil hem politik toplumu içermektedir ve her türden eşitsizliğin kamunun konusu olmaktan çıktığı bir uç piyasalaşma süreci içinde şekillenen özel alan mücadelelerinin güncel politik ifadesi olarak görülmelidir.

Dolayısıyla da post-faşizan siyaset, tek adam yönetimlerinin uygulamalarına odakla yani yalnızca otokratik semptomlar bağlamında kavranamaz.[3] Sürece eşlik eden faşizan ya da uç sağ hare-

3 Aşırı kullanımının yarattığı tüm anlam aşınmasına karşın, faşizm kavramı da halen önemlidir. Kavram bir yandan verili rejim dönüşümü anlatılarından –otoriterlik kavramı anlamını büsbütün yitirircesine 1980'den bu yana hep daha otoriter olduğu iddia olunan bir neoliberal devlet– epistemolojik bir kopuş sağlamaktadır. Bu sayede, otoriterlik tartışmalarında örtük bir şekilde var olan ve liberal demokrasiyi ideal norm kılan yaklaşımın gölgesinden uzaklaşmayı kolaylaştırmaktadır. Hem

ketler, bu hareketleri besleyen öznellikler önemlidir. Ancak bu durum, tek başına Türkiye'deki milliyetçi-muhafazakâr uç sağ geleneği üzerinden de açıklanamaz. Günümüzdeki post-faşist durumun çoklu kriz sürecinde olan küresel insanlık durumuyla ilgili yönleri göz ardı edilmemelidir: (1) 1989 kırılması, klasik faşist dönemin temel dinamiklerinden olan dünya savaşı temelli toplumsal tahribat kadar derin bir dünya-tarihsel ideolojik tahribat yaratmıştır ve bu post-faşist bir geçiş dönemini mayalamıştır; (2) söz konusu tahribat, yeni bir neoliberal öznellik/bireyselliğin inşasına katkıda bulunmuştur ve bu öznellik klasik faşizm döneminkinden farklı bir otoriter kişilik örüntüsüne yaslanmaktadır.

Bir sonraki bölümde daha geniş şekilde tartışılacak bu kuramsal önermelerden yola çıkan makale, Türkiye'de devlete post-faşist rengini veren yeni nesil politik bir öznellik ve dolayısıyla erkeklik ve kadınlık hali olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiayı temellendirmek için makale, özellikle güncel toplumsal cinsiyet mücadeleleri alanındaki üç asli gündeme başvuracaktır: Heteronormatif cinsiyet düzeni dışı cinsel yönelimlere karşı sergilenen düşmanlık; nafaka ve kadına yönelik şiddet tartışmalarında belirginleşen ve antifeminist grupların kadın üyeleri tarafından köpürtülen mizojeni/kadın düşmanlığı ve erkek üyeleri tarafından devletle bir pazarlık aracı olarak kullanılan kadına yönelik şiddet övgüsü.[4] Bu gündemlerin tartışılmasını takip eden bölümde feminizm karşıtı hareketin devletle kurduğu karşılıklı ilişkinin temel özellikleri sergilenecek ve ardından devlette muteber bir konuma gelmesinin sosyo-

---

de bu epistemolojik kopuş, devlet odağı dışında mevcut dönüşüme neden olan ve söz konusu süreci taşıyan toplumsal-kültürel formasyondaki değişimleri anlamaya alan açmaktadır.

4 Aksi belirtilmediği takdirde makalede tek tırnakla aktarılan alıntılar ve ifadeler, sosyal medya etnografisi yöntemiyle yazar tarafından derlenmiş verilerdir. Söz konusu veriler, 2018-2021 yılları arasında feminizm karşıtı öbeklerin kullandıkları açık kaynak iletişim araçlarının ve sosyal medya hesaplarının takibi, yine sosyal medya yoluyla paylaşılan etkinlik ve toplantı kayıtlarının izlenmesi, bildiri ve açıklamaların incelenmesi ve gazete taramaları yoluyla elde edilmiştir. Takip edilen başlıca veri kaynaklar şunlardır: Babalar ve Çocuklar Derneği (@BabalarDernegi), babader.org.tr (@BabaDernek), Süresiz Nafaka Mağdurları Platformu (@snmplatformu), Mavi Hareket Erkek Haklarını Koruma Derneği (@mvhrkt), ADALET Platformu (@adaletplatformu), USPUM (@uspumorg), TR_AileBirliği (@TR_AileBirligi), #antiGENDERhareketi# (t.me/AntiGenderHareketi).

politik nedenleri üzerinde durulacaktır. Sonuç kısmında, bu makalenin işaret ettiği araştırma bulgularının, eleştirel sosyal bilimlerin tartışmaya açmasının acil ve kaçınılmaz olduğunu düşündürdüğü kimi önermelerde bulunulacaktır.

Vekil ideolojiler dönemi ve neoliberal-otoriter öznellik hali olarak post-faşizm

Siyasal rejimler ya da uç sağ hareketler literatüründe henüz kendisine büsbütün bir yer bulmuş ayrı bir post-faşizm tartışmasından bahsetmek olanaklı değildir. Bu yazıda, söz konusu kavram hem içerdiği bilinçli muğlaklık hem de yaslandığı tarihsel kavrayış nedeniyle Enzo Traverso'nun *New Faces of Fascism* (Faşizm'in Yeni Suretleri, 2019) adlı çalışmasına dayanarak kullanılmaktadır. Traverso, Avrupa ve ABD'de yükselen yeni uç sağ hareketler ve aynı evrede deneyimlenen IŞİD (Irak ve Şam İslâm Devleti) olgusuna atıfla kullandığı post-faşizm kavramıyla aslında hem politik bir mutasyon hem bir geçiş dönemi vurgusu yapmaktadır.[5] Mutasyon, geleneksel uç sağ hareketlerin 21. yüzyılda kendi tarihsel gelenekleriyle taşıdıkları devamlılıktaki kırılmaları imlemektedir. Önemli bir kırılma başlığı olarak antisemitizmin yerini İslâmofobinin almasından bahseden Traverso, söz konusu geçiş dönemini yaratan temel dinamik olarak da 20. yüzyıl devrimlerinin çöküşüne işaret eder.[6] Buna göre, geleceğin, gelecekten beklentilerin ve en önemlisi meta-ideolojilerin iflası olarak görülebilecek 1989 dönemeci, sonrasında beliren her türden sistemik krizle başa çıkmada yedek/vekil ideolojilere ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Post-faşizm kavramının ilintili bir önemi, Traverso'nun faşizmin bir olgu olarak kavranmasında antikomünizmin kurucu rolüne yaptığı önemli vurgudur. Buna göre, post-faşizm için antikomünist bir öz 20. yüzyıldaki şekliyle olmasa da bugün de varlığını korumakta-

5 Türkiye'deki uç sağ hareketin geleneğine içkin faşizan özellikler ve klasik faşizmle ilişkisi hakkında bu kitapta yer alan İpek Gencel Sezgin ve Ekin Kadir Selçuk makalesi önemli ipuçları vermektedir.

6 Türkiye'deki post-faşizmin inşasında bir tür aynalama süreci de yaşandığı görülmektedir. Türkiye'deki uç sağ hareketin, 21. yüzyıl tipi oksidentalizmi çalışılması gereken önemli başlıklar arasındadır.

dır. Komünist düşmanın eksikliğinde faşist hareketler bunun yerini vekillerle ikame etmektedir.

Post-faşizm vurgusu meta-ideolojilerin iflası sonrası oluşan tarihsel düşünsel kofluk halini arka plan bilgisi olarak almayı önemli bulmaktadır. Bu kofluktan kasıt, hegemonya inşası için gerekli olan genelleşme momentinin ve bu momenti sağlayacak organik entelektüellerin –ki bunu yalnızca aydınlar olarak değil geniş anlamıyla entelektüel üretim yapan kurumlar olarak da anlamak gerekir– kofluğu, düşünsel başarısızlık ve dahası siyaset alanında alternatif anlatıların kurulmasında yaşanan tıkanma ve zorluk olarak anlamak gerekmektedir. Bu türden bir boşluk, Enzo Traverso'nun da ifadesiyle özellikle mevcut kriz ortamında vekil ideolojilerle doldurulmaktadır. Post-faşizm bu anlamda bir vekil ideolojililik halidir. Vekil ideolojiler, bu açıdan bir gelecek kurgusu sunar gibi yapmakta, ama aynı zamanda –olmayan bir– geçmişe müthiş arzu beslemektedirler. Bir yandan müthiş depresiftirler, kültürel bir çözülüş paniği içerisindedirler – ancak ne ciddi bir entelektüel becerileri ne de özgün bir edebi yaşantıları vardır. Öte yandan da halk sınıflarını ve özellikle de "sistem için değerliyken değersizleşenleri" temsil etme iddiası taşımakta ve bunun için de özellikte medyayı ve medyatikliği kullanmaktadırlar. Vekil ideolojilik hali olarak olarak post-faşizmin, faşizme benzer üç ana ideolojik özelliği olduğu söylenebilir. Bunların başında, elle tutulamayan, kontrol edilemeyen, adı konulamayan siyasi dönüşümler karşısında yaşanan korku duygusu gelmektedir. Söz konusu korku, dünya düzeni eleştirilerine yol açmakta ancak bu eleştiriler de senaryolaştırıcı özellikler göstermektedir. Senaryoların korkutuculuğu karşısında, bir yandan "egemenlikçilik" talebi ilerlemekte diğer yandan içerdeki düşmanlardan arınarak kurtuluşun geleceği sanrısı yani "temizlik fikriyatı" köpürmektedir (El-Ojeli, 2019; Webber, 2019; Gambetti, 2020).

Nasıl ki Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı toplumsal tahribat, kitleleri ciddi bir saygınlık arayışına ve düşkün olanın kim olduğu sorusuna doğru çektiyse –ve tarihsel anlamda klasik faşizmin doğuşuna zemin hazırladıysa– günümüzde de 1989 sonrası dünyanın yarattığı toplumsal tahribat kitleleri bir güvenlik arayışına ve teh-

didin kimden geldiği sorusuna doğru çekiyor gibi görünmektedir. Saygınlık ve düşkünlük ikilisinin yerini güvenlik ve tehdit ifadelerinin alması çok da tesadüf değildir. Bir siyasi ya da ulusal dava uğruna hem kitlesel hem bireysel ölümlerin normalleştiği, fikirsel üstünlük/düşünsel haklılık tartışmasının fiziksel bütünlüğün dokunulmazlığı fikrine baskın geldiği bir çağda ahlâki panik öne çıkarken, bireyin birey olmaktan kaynaklanan dokunulmazlık haklarının kanonik hal kazandığı, piyasa-temelli bireyselleşmenin ve daha iyi tüketme hedefinin herkesi etkilediği günümüzde, fiziksel anlamda bir dokunulmazlık paniğinin öne çıktığı düşünülebilir. Post-faşizme rengini ve zeminini veren bu piyasacı-bireyci dokunulmazlık ya da özel alan paniğini, Wendy Brown'dan (2018) yola çıkarak daha detaylı kavramak olanaklı görünmektedir.

Wendy Brown'a göre (2018), neoliberal dönem özel olanın aşırı genişlemesi anlamına gelmektedir. Genişleyen özel, kendisine temel olarak seküler bir insanlık onuru fikrini almaz. Aksine bu açıdan oldukça "nihilist"tir (Brown, 2018:61). İnsana hiç güvenmemektedir. Bu "özel", arzuları içerip aşan, onları sisteme karşı kullanılacak yeni erdemler haline getiren bir özellik de sergilemez. Aksine güdüselliğin büsbütün serbest kılınmasını salık verir (Brown, 2018:72). Toplumsal/kamusal olanın önceliğini tanımaz, inkâr eder. Brown'un incelemesinden yola çıkıldığında, tam bu nedenlerle bu yeni neoliberal-otoriter öznelleşme klasik anlamda otoriter bir kişilik inşası da değildir. Söz konusu kişilik, kilise ya da devlet gibi kurumlara ya da belirgin bir etik dünya görüşüne tamamen teslim olmaz (Brown, 2018: 75). Neoliberal tahribatın yarattığı özne, aslen siyasete karşı şüphe duyan, toplum karşıtı ve dizginsiz bir öznedir.

Bu öznellik, Wendy Brown'un veciz ifadesiyle "yeni liberter-otoriter kişilik"tir. Liberter-otoriter kişilik kurucu bir diyalektiğe yaslanmaktadır: Piyasanın yarattığı bireyselleşme ortamında her şeyin kendisine ait olduğunu ve olması gerektiğini düşünen bireyin, bu hakkına kıskançlıkla sahip çıkmak için zor kullanımına ihtiyaç duyması. Bu özne, genel kriz ortamı içinde, piyasanın yol göstericiliğinde kurduğu özel alanını genişletmek istemekte, bu arzusu için de her türden zora dayalı yolu, dolayısıyla el koymayı, kapat-

mayı, zarara uğratmayı yerinde bulmaktadır. Elbette bu sınıflardan bağımsız, cinsiyetsiz, yaşsız bir özne olarak görülmemelidir. Aksine bu özne, kapitalist devletin yeniden üretimini kendi özel çıkarının yeniden üretimi için tek çare olarak gören, bunun için de eşit yurttaşlık değil sahiplik/mülkiyet talebinde bulunan ve büyük oranda erkek bir öznedir.[7]

Bu çalışmada, Wendy Brown'un yaptığı analizdeki "liberter-otoriter özne" ideal tipinin biraz açılması ve elbette Türkiye koşullarında yeniden düşünülmesi önerilmektedir. Öncelikle, bu yeni öznellik sadece neoliberal bir ürün, bir piyasa imalatı değildir. Postfaşizme zemin sağlayan yeni bir otoriter ve eril bireysellikten, bir ideal tiplemeden bahsetmek mümkünse de bu yeni öznenin politik mücadeleler içerisinde olgunlaştığı unutulmamalıdır. Nihayetinde Brown'un (2018) "neoliberal Frankenstein"ının saldırdığı ya da düşmanlaştırdığı özneler, neoliberalizm koşullarında da olsa ilerici toplumsal dönüşümün başat unsurları olarak öne çıkmaktadırlar. Neoliberal-otoriter özne kendi siyasi projesini gerçek ve üstün kılabilmek için, özetle kendi tikel çıkarlarını genelleştirebilmek için, tıpkı klasik faşizmin komünizm karşıtlığı örneğinde olduğu üzere, feminizm karşıtlığını kullanmaktadır.

İkincisi, Brown'un liberter-otoriter öznesinin devletle ve benzeri kurumlarla kurduğu mesafeli ve hatta düşmanca ilişki, düşünüldüğünden daha karmaşık olabilmektedir. Burada büsbütün bir kural ve otorite tanımazlıktan çok, devletle daimi bir pazarlık halinden bahsetmek daha makul görünmektedir. Bu özne, devleti maddeliği içerisinde kavramakta, onunla arasına kutsal bir bağımlılaşma mesafesi koymaktan ziyade, bir al-ver ilişkisi inşa etmekte, devlet pratiklerini alınır satılır bir meta yakınlığında ve niteliğinde görmek istemektedir. Brown'un bahsettiği bu otoriter öznenin "özel" alan algısı, o denli gelişmiştir ki, kendisi modern kamusal erkin bağlı olduğu cumhuriyetçi yurttaşlık fikrine çoktan takla attırmıştır. Bu özne için, kamusal erk özel olanın çıkarı için ha-

7 Söz konusu öznenin çoğunluk olarak erkeklerden müteşekkil olması, feminizm karşıtı gruplara katılan kadınları ve onların öznelliğini inkâr etmek anlamına gelmemektedir. Aksine ilerleyen kısımlarda feminizm karşıtı hareketin kadınlarından da önemli örneklere yer verilecektir. Post-faşizmin eril öznelliğinin tarihsel-toplumsal nedenleri hakkında kuramsal bir tartışma içinse bkz. Redecker (2020).

rekete geçmediği anda sorunludur, piyasalaşmadığı oranda baskıcıdır. Bu açıdan bakıldığında, devlete ve siyasi otoriteye büsbütün bir boyun eğme değil, ona sürekli bir göz dağı verme ama düşman addedilenlere karşı da onu yüceltme pratikleri sergilenmektedir. Bu bağlamda, Brown'un sınırsızlaşmış toplum karşıtı/anti-sosyal öznesi, yeri geldiğinde devletin bekası adına şiddet pratiklerine başvurmaktadır. Zira devlette gördüğü kendi şahsileşmiş iktidarıdır. Devletin bekası ile kişisel güvenlik bir ve aynı şey olarak görülebilmekte, özel olanla devlet arasında karşıtlık değil koşutluk ilişkisi kurulabilmektedir. Onun için devlet kamunun değil özel olanın iktidarıdır.

Dolayısıyla, bu yeni nesil öznellik –ki elbette toplumsal sınıflardan ayrı düşünülemez– edilgen bir özneleşme/pasif faşizanlaşma haline değil aksine oldukça "etkin" bir hale işaret etmektedir. Bu öznellik büsbütün inşa edilmiş değildir. Yani, siyasi iktidar "ol" deyince, örneğin "kefenleri giyin" deyince olmamıştır. Aksine siyasi iktidarla diyalektik bir bütünlük arz etmektedir. İktidarı kurarken kurulmakta, inşa ederken inşa olmaktadır. Dolayısıyla, feminizm karşıtı toplumsal gruplar "manipüle edilebilen kitleler/diziler" (İng. "*manipulated seriality*"; Toscano, 2017) olarak da görülmemelidir. Popülizm çalışmalarına rengini veren bu kabul, toplumsal grupları büsbütün yönetilebilir görmektedir. Oysa neoliberal dönemin toplumun en kılcal damarlarına kadar nüfuz ettiği on yılların ardından, olsa olsa bir tür pro-aktif kitleselleşmeden, aktif diziselleşmeden bahsedilebilir.

Bu grupların sınıfsallığını düşünürken de dikkatli olmak gerekmektedir. Devleti aşağıdan inşa eden bu gruplar hakkında örneğin "işçi sınıfı A otokratını seçti"; "düzenin dışladığı yoksullar oyunu B otorkratından yana kullandı" gibi somut bir elle tutulur doğrudanlıktan söz etmek hem kolaycılık olacaktır hem de yöntemsel olarak yanlıştır. Bu tür bir doğrudanlık işçi sınıfını yalnızca sosyal bir grup olarak görmemekte, birlikte hareket eden ve sınıf siyaseti yapan bir toplumsal özne olarak işçi sınıfı varsayımına dayanmaktadır (Toscano, 2017). Bu türden konsolide olmuş, sınıf kimliğine sahip bir toplumsal gruptan bahsetmek yerine, yeni dönem yeni sağ siyaseti ve bunun yarattığı post-faşist dönemi anlamak için ol-

sa olsa "görünüşte-kolektif"lerden (İng. *pseudo-collectivities*) bahsedilebilir (Toscano, 2017).

Son olarak, elbette içinde demlenilen derin piyasa kültürü göz önüne alındığında, post-faşizmde kitlelerin ideolojik açıdan derin bir şekilde ikna edilmesi faaliyetinden ziyade görünüşte-kolektif üyelerinin bir tür ikna olmuş olma performansı sergilemesinden de söz edilebilir. Hatta nepotizme, yoz ilişkilere ve dahası herkesin yaptığının yanına kalabilmesine dayalı bir politik kültürel iklimde kişilerin kendi çıkarları uğruna kolaylıkla -mış gibi yapabilecekleri de aşikâr bir bilgidir. Fakat iknanın ideolojik değil performatif olması, faşizan fanatiklik açısından topluma daha az zarar verdiği anlamına gelmemektedir. Aksine, söz konusu performansın bir performans olduğunun apaçık ortada olması, yapılan-edilenlerin gerçekliğine bir türlü kendini ikna edemeyebilmektedir. Söz konusu görünüşte-kolektifler, her daim marjinal olarak görülebilmektedirler.[8]

Türkiye'de antifeminizmin post-faşist bir vekil ideoloji olarak inşası

Dünyadaki diğer benzerleri gibi Türkiye'de de feminizm karşıtı hareket, kendisini büyük panikler anlatısı üzerinden örmeye gayret etmektedir. Yeni nesil siyasal İslâmcı entelektüeller tarafından kurulan bu panik anlatısının başında, "neslin sonu" tezi gelmektedir. Buna göre, son kırk yıllık süreçte kapitalist merkezlerde benimsenen ve dünyaya buradan yayılan "toplumsal cinsiyet ideolojisi", biyolojik cinsiyete bir savaş açmıştır (bkz. Gültekin, 2018). Bu savaşın başlıca nedeni, dünyadaki artık nüfus ve bu nüfusu doyuracak ve yaşatacak araçlar konusunda yaşanan sistemik krizdir (bkz. Gültekin, 2018).

Bu sözde kapitalizm eleştirisine göre, çevre ülkelerde yaşayanların nüfusunu kırmak için "toplumsal cinsiyet eşitliği ideolojisi"

8 Türkiye'de de benzeri bir gidişat uzun yıllar antifeminist hareket bağlamında kendini göstermiştir. *Akit* türünden nefret söylemini normal işleyiş kılmış radikal siyasal İslâmcı gazetelerde uç veren antifeminizm uzun süre ciddiye alınmamıştır ve bu bir siyaset tarzı olarak benimsenmiştir.

çok işlevselidir, zira bu sayede biyolojik açıdan üreme kapasitesi budanmış yeni aile formlarına alan açılmaktadır. Eşcinselliğin normalleştirilmesi, kadının toplumsal hayata katılarak ve dahası işgücünün aktif parçası haline getirilerek "erkekleştirilmesi" ve teknoloji donanımlı üreme teknikleri sayesinde biyolojik yeniden üretimin giderek marjinalleşmesi, "neslin sonu" anlamına gelmektedir. Kadın hakları ve "LGBT örgütleri"nin yaymaya çalıştığı norm dışı cinsel birliktelik fikri, bu sebeplerle "insan neslini" tehdit etmektedir, devletin görevi bu "tehdit" karşısında "insan neslini korumaktır" (bkz. Türkiye Aile Meclisi, 2021).

Başta Türkiye Aile Meclisi olmak üzere bu ve benzeri çatı örgütler altında bir araya gelen yüzlerce irili ufaklı siyasal İslâmcı dernek, bu derneklerin organik aydınlığını yapan kimi akademik isimler, gazeteciler ve KADEM de dahil olmak üzere, bir dizi iktidar yanlısı muhafazakâr/dindar kadın hakları örgütü, homoseksüel ilişkiyi "yaratılış gerçeğine aykırı" olarak nitelendirmektedir. Buna göre, erkeğin ve kadının doğuştan farklı bir "fıtrat"a sahip olmaları, aralarında hiyerarşik bir işbölümü yaratır. Görünen o ki homoseksüelliğin, bu hiyerarşiyi kırıcı bir etki görevi göreceğinden endişe edilmektedir. Bu karşı koyuş tanıdık bir muhafazakârlık ve Sünni-erkek temelli bir din yorumu gibi görünse de, Türkiye'de antifeminist hareketin homoseksüel ilişki karşıtlığını belirleyen en önemli unsur, aslında özel alanın genişletilmesi talebidir. Buna göre, heteronormatif dışı ilişkilerin yaygınlaşması ve meşrulaşması, halihazırda saldırı altındaki aile kurumunu zedelemekle kalmamakta, aileyi çözerken, "ailenin kamu denetimine açılmasına, çocuğun kamulaştırılmasına" neden olmaktadır (bkz. Türkiye Aile Meclisi, 2021).

Hal böyle olunca, antifeminist hareket söz konusu panikle mücadelede dışa dönük egemenlikçiliği yeterli bulmaz; zira bu anlatıya göre içeriye de sızmış ve yok oluşu destekleyen düşmanlar vardır. Faşizmin "yabancı unsurlardan arınarak yeniden doğuş" iddiasını ilerletmesine benzer şekilde, Türkiye'de son zamanlarda antifeminist hareket, "LGBT dernekleri terör kapsamına alınsın", "mallarına el konulsun" demeye başlamıştır.[9] Söz konusu derneklerin

9 Türkiye Aile Meclisi'nin Hatay temsilcisi olduğu söylenen ve iş kadını olarak tanıtılan Gülsüm Yılmaz –kendisi EBA otellerinin sahibidir ve İslâmi tatil konseptinin

–kadın hakları alanında faaliyet gösteren dernekler de dahil olmak üzere– yurtdışından aldığı fonlar suç aygıtı olarak gösterilmekte, söz konusu fonların yoksullaşan erkekler karşısında haksız zenginlik yarattığı iddia edilmektedir.

Bununla birlikte, bu sözde kapitalizm eleştirisi ile arzu edilen yeni bir toplumsallık inşası olarak görülse de, öne sürülen siyasal İslâmcı tezler ve bunlara eşlik eden normlar oldukça zayıftır. Özellikle Türkiye'de muhafazakâr olarak addedilen kadınların yükselen bağımsızlık talepleri bahsinde önemli bir sıkışma yaşandığı gözlemlenmektedir. Sorunun çözümü konusunda, vekil ideologlar bir yandan modern toplumun kadınları "baştan çıkarıcı unsurlarının" yani feminist örgütlerin, kadın hakları derneklerinin, kadın sanatçı, aydın ve siyasetçilerin engellenmesi gerektiğini iddia ederken, diğer yandan da kadın girişimciliği (örn. serbest meslek alanlarında girişimcilik ve aile işletmelerinin kuruluşu ve tesisi gibi) türü uygulamalarla kadınların içerilmesini salık vermektedirler. Her iki açıdan da gerçek bir çözüm yaratmakta zorlanılan her momentte, çare daha fazla norm-kırıcılıkta, başta toplumsal cinsiyet eşitliği olmak üzere, karşıt normların itibarsızlaştırılmasında yani antifeminizmde aranmaktadır.

Norm kırıcılık açısından, Türkiye post-faşizminin liberter-otoriter öznesi önemli bir işleve sahiptir. Tıpkı Wendy Brown'un liberter-otoriter öznesinde olduğu üzere, burada da içiçe geçen ve ilk bakışta doğrudan kavranması o denli kolay olmayan iki özellikten bahsedilebilir: Birincisi özel alan o denli genişlemiştir ki, anti-sosyal bir kişilik doğmuştur. Antifeminist grupların aile savunusu da geleneksel ya da gelenekçi bir toplum, yeni bir toplumsallık savunusu değil, aslen özel alanda dışlayıcı bir bireysel hâkimiyet savunusudur.[10] İkincisi, dizginsiz piyasacılık döneminde her şeyi ken-

öne çıkan girişimci isimlerinden birisi olarak haberleştirilmiştir– eşcinselliğin kriminalize edilmesinin yetmeyeceğini vurgulayan 21 Kasım 2021 tarihli konuşmasında, eşcinsel kurumların mal varlıklarına da el konulması gerektiğini dile getirmektedir, bkz. Türkiye Aile Meclisi (2021).

10 Bu özel alan savunusunun hane halkı üzerindeki kadim eril hâkimiyet arzusu olarak nitelendirilmesi hem doğru ama hem de oldukça eksik olacaktır. Her ne kadar Deniz Kandiyoti'nin (2016) ustalıkla öne sürdüğü "eril restorasyon" tezi, söz konusu hâkimiyet arayışının öznesini (yaşlı) erkekler olarak imlese de, burada tam boy bir restorasyon (erkeklikten doğan ayrıcalıkları yeniden elde etme çabası) ka-

dine hak görebilme o denli norm haline gelmiştir ki, kamucu ve kamusal olan her şey kişilik haklarının kısıtlanması olarak kodlanabilmekte, ortaya özgün bir insana güvensizlik, insan iradesine mesafelenme hali çıkabilmektedir. İstanbul Sözleşmesi doğrultusunda geliştirilmiş 6284 No'lu yasanın, kadına yönelik şiddet vakalarında kamu otoritesine tanıdığı bireysel şikâyetten vazgeçilmesi halinde dahi kamu davası açma sorumluluğu tam da bu nedenle antifeminist grupların hedefindedir. Söz konusu gruplara göre, bu yasa yoluyla devlet kişiyi ve elbette erkeği "etkisiz" hale getirmektedir.

Post-faşizmin liberter-otoriter öznesi ve Türkiye'de feminizm karşıtı hareketin kamu karşıtlığı

Daha önce de bahsedildiği üzere post-faşizmin köşeli ve görece homojen bir kolektife yaslandığını iddia etmek mümkün değildir. Söz konusu görünüşte-kolektifin unsurları arasında büyük oranda küçük burjuva fraksiyonları –bu bağlamda da profesyonel meslek sahibi milliyetçi kadınlar ve İslâmcı erkekler– ve küçük bir kesim proletarya –asgari ücretle çalıştığını iddia eden sınırlı sayıda erkek– bulunmaktadır.[11] Bu toplamı görünüşte-kolektif kılan temel sebep, söz konusu kolektifin homojen sınıf ağlarından ve sınıf örgütlenmesinden ziyade bireysel çıkar ağlarından müteşekkil olması ve aslen derin bir ikna ile değil, ikna olma arzusuyla hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, antifeminist hareket örgütlü olmakla birlikte, hareketin örgütlülüğünü sağlayan temel dinamik daha ziyade sosyal medya performanslarıdır. Bu performanslarda, kof söylemlerin kullanıldığı görülmektedir. Söylemleri inşa edenler de yayanlar da kurdukları anlatının ikna gücünden ziyade tahrip edici etkisine, norm kırıcı çıktısına güvenmektedirler. Bu açıdan, bir önceki başlıkta resimlenen vekil

dar neoliberal özel alanı koruma ve onu tikel bir çıkar olmaktan çıkarıp genelleştirme, genele yayma çabası da söz konusudur ve bu çaba, ileride örneklendirileceği üzere, elbette kimi kadınları da içermektedir.

11 Bu bahiste çok daha derin bir sosyolojik araştırmaya ihtiyaç duymakla birlikte mevcut kamuoyu araştırmaları (bkz. KONDA, 2020) ve bugüne kadar yürüttüğüm sosyal medya etnografisine dayalı araştırma gözlemlerim bu verileri ortaya koymaktadır.

ideolojiyi kurmaya çalışan hareket unsurlarından –siyasal İslâmcı entelektüeller, köşe yazarları, dernek yöneticileri– farklı olarak, ideolojik üstünlüğün kurulmasını değil, ilerici normların yıpratılmasını öncelemektedirler.

Elbette norm kırıcılığı tüm bir post-faşist hareket için vazgeçilmez bir unsur kılan önemli bir neden, söz konusu kolektifin arzu ettiğini devletten alabilmek için, devletin yalnızca kurumsal yapısında değil, geleneğinde de önemli kırılmalar yaratması gerektiği gerçeğidir. Türkiye'nin, AKP döneminde de varlığını korumaya devam etmiş devlet feminizmi geleneğinin ve pratiklerinin çözülmesi kolay olmamaktadır ve söz konusu gruplar bunu başarabilmek için vekil ideolojinin yükseltilmesinin yetmediğini görmektedirler. Tam da bu nedenle uç sağ yeni faşist hareketlere özgü "sosyal medya temelli çetevari" (Seymour, 2020: 171-175) özellikler sergilemekte, devlete kafa tutmaktadırlar. Bir yandan iktidardaki liderin erkine "doğrudan katılma konusunda bir vecd" (Nobre, 2020) hali yaşarken, söz konusu vecd asla tam boy bir teslimiyet anlamına gelmemektedir. Aksine bu durum, antifeminist grupların hem pazarlık gücünü artırmakta hem de kamu gücüne duydukları genel güvensizliğin ve dahası kamusallık fikrine karşı besledikleri düşmanvari şüpheciliğin ifadesi haline gelmektedir.[12]

Bu bahisteki önemli mobilizasyonlardan biri de nafaka karşıtı kampanyadır. Bu kampanyanın norm-kırıcılık bağlamında dikkati en fazla çeken iddialarının, hareketin kadınlarından geldiği iddia edilebilir. Söz konusu kadınların birçoğu, kendilerini "üretken" olmadıklarını düşündükleri hemcinslerinden ayrıştırmakta ve "çalışmayan kadınları" hedef tahtasına oturtmaktadır. Özellikle nafaka tartışmalarında, nafaka alan kadınların topluma katkısı olmayan, kolay yoldan zenginleşme meraklısı ve bu yolda femi-

12 Söz konusu gruplarla devlet bürokrasisi arasındaki çatışmalar öyle bir hal almıştır ki, AKP'nin Avrupa Konseyi Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu (GREVİO) üyesi olarak feminist örgütler hilafına atadığı Prof. Dr. Aşkın Asan, feminizm karşıtı hareketin öne çıkan isimlerinden eski Türkiye Aile Meclisi Başkanı Âdem Çevik hakkında bir aylık uzaklaştırma kararı çıkarttırmak zorunda kalmıştır. Âdem Çevik, Cumhurbaşkanı Erdoğan'la doğrudan görüşerek İstanbul Sözleşmesi'nin iptalini talep eden, dönemin İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'ya, "eşcinsel dernek ve örgütler terör örgütü kapsamına alınsın" diye öneri getiren isimlerin başında gelmektedir.

nen özelliklerini kullanan kişiler olarak resmedildiği görülmektedir. Bu değersizleştirme stratejisinde, antifeminist harekete katılan kadınlar kendilerini "onurlu", "topluma değer katan", "kişilik sahibi" kadınlar olarak kurmaktadırlar. Bu ifadelerle neoliberal ideolojinin girişimcilik ve kendi başının çaresine bakma ideolojisinin antifeminizm için ne derece kurucu olduğu görülmektedir.[13] Nafaka alan kadınların ücretli işlerde çalışmıyor olması şahsi bir tercih olarak sunulmakta, kadınların ücretli emek gücüne katılımının önündeki yapısal engeller kadınların kişisel kaprisi olarak yorumlanmaktadır. Bu türden bir söylemi sahiplenen kadınların arka plan özelliklerine bakıldığında, kimi ortaklıklar göze çarpmaktadır: Genel olarak milliyetçi hareketle yakın ilişkiler içerisinde avukatlık/arabuluculuk mesleği icra eden yüksek eğitimli, profesyonel meslek sahibi bireyler.

Söz konusu özellikler bu kadınları otorite konumundan konuşmaya itmekte, özellikle aile hukuku uzmanlığı ya da avukatlık pratiği bulunanların, "mağdur erkekler" söylemini iştahla besledikleri görülmektedir. Bu gruplara göre, hemcinslerinin maddi sıkıntıları erkeklerin maddi sıkıntılarından daha az sorunludur. Zira "kadın ağlıyorsa dertten, erkek ağlıyorsa çaresizliktendir" Antifeminist kadınların bu türden bir söylemi benimsemesinde, başka birçok yüreklendirici etmen olabilir. Ancak buradaki tartışma bağlamında altı çizilmesi gereken, söz konusu kadınlar tarafından idealize edilenin piyasa temelli evlilik sözleşmesi olduğu gerçeğidir. Bu gruplara göre nafaka gibi süreçlerde "devlet erkeği bakıcı olarak görmektedir" Burada Türkiye'nin toplumsal cinsiyet rejiminde erkeğe verilen evin asli geçim sağlayıcısı olma rolüne itiraz edilmesinden ziyade, evlilik kurumunun önüne kamunun nafaka yo-

13 Bu bahiste, feminist literatürde geniş bir post-feminizm ya da neoliberal feminizm tartışması yapıldığı ve post-feminizmle feminizm karşıtlığının içiçeliği olgusunun altının çizildiği görülebilir, bkz. Henninger ve diğerleri (2020). Bu çalışma, post-feminizm kavramının Türkiye'deki feminizm karşıtı hareketin unsurlarını açıklamak konusunda isabetli olmadığını düşünmektedir. Başat fark, neoliberal feminizmin kapitalist merkezde yaslandığı kurumsallığın (örneğin küresel kurumsal şirketlerde öne çıkan toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları) otoriter AKP Türkiyesi'nde, diyalektik bir dinamizm yaratmasından ve yeni muhalif emekçi-yurttaş kadın kimliklerinin doğmasına olanak tanımasından kaynaklanmaktadır. Bu gelişmenin önemli bir göstereni, Gezi ayaklanmalarındaki kadın protestocu profilidir.

luyla engel çıkarmasına bir itiraz vardır. Zira bu kadınlarca nafaka ikinci evliliklerin önündeki en büyük engeldir.

Evlilik kurumunun Türkiye kapitalizminin toplumsal yeniden üretim dinamikleri açısından finansal birliktelik ve bireysel güvence olduğu düşünüldüğünde, boşanmaların arttığı ama evlilik yoluyla erişkin hayatı kurmanın halen egemen yaşam biçimi olduğu bir toplumda, erkeğin önceki eşe yönelik maddi sorumluluğu adeta haksızlık olarak görülmekte, piyasa koşullarındaki rekabet tüm ilişkilerin temeli olarak benimsenmektedir. Buna önceki eşle yeni eşin arasındaki ilişki de dahildir. Bu örnekte özel alanın kamusal müdahaleden arındırılması için piyasacı rekabete batırılmış kadın düşmanı argümanlar ana pencere haline getirilmektedir. Bununla birlikte nafaka karşıtı kampanyada öne çıkan bir diğer argüman, nafakanın kaldırılarak yerine devlet yardımının getirilmesi talebidir. Hatta burada, vekil ideolojik girdilere başvurulmakta, Türkiye'de "sosyal demokrat bir devlet geleneği olmadığı", devletin erkekleri kadınların geçiminden sorumlu birer unsur olarak gördüğü iddia edilmektedir (bkz. Boşanmış İnsanlar ve Aile Platformu, 2021). Fakat son kertede devlet yardımı kamusal bir dayanışma ilkesi ve pratiği olarak görülmemektedir. Aksine, devletin evliliği finansal bir birliktelik olarak gördüğünü gösteren evlilik sözleşmesi serbestisi adına bu türden bir yardımı sağlaması gerektiği şeklindeki liberter-otoriter konumlanış belirleyicidir.

Özetle, feminizm karşıtlığı bizzat neoliberal öznellik süzgecinden geçirilerek kullanışlı hale getirilmekte, bir yandan vekil ideolojik girdiler yoluyla özel çıkarlar genelleştirilmeye öte yandan da post-faşist yöntemler aracılığıyla egemen ilerici normlar erozyona uğratılmaya çalışılmaktadır. Norm kurma yani özel çıkarlardan soyutlayarak genele ulaşma ve norm kırma yani karşıt normları erozyona uğratma siyaseti –bu siyasetin toplumsal mücadeleler alanında başarılı olup olmayacağı gerçeğinden bağımsız olarak– hegemonya eksikliğinden mustarip iktidar blokunun ve bu blokun güdümündeki kapitalist devletin post-faşist harekete daha sıkı sarılmasına yol açmaktadır. Bu sayede, parçalı da olsa hegemonyanın yeniden restore edilebileceği, hiç olmazsa kamucu yönelime sahip

toplumsal güçlerin ve mücadelelerin zayıflatılması yoluyla krizin idare edileceği umulmaktadır.

Feminizm karşıtı post-faşist hareketin krizdeki iktidarı etkileme yöntemi: Gözdağı siyaseti

AKP'li milli güvenlik devletinin yeniden ve yeniden kurulumunda, feminizm karşıtı örgütlü hareketin en önemli araçlarından biri geliştirdikleri kampanyalar ve bu kampanyalara bağlı somut yasal değişiklik talepleridir. Burada toplumsal sorunlara çözüm bulmak konusunda sıkışan siyasi iktidarın, kriz yönetimi için söz konusu önerilere dört elle sarıldığı görülebilir. Bu durum özellikle kadın cinayetleri başlığında belirginleşmektedir. 2011'den bu yana kadın cinayetleri sayısında yaşanan düzenli artış bir yandan feminist kamuoyu tarafından başarılı bir şekilde siyasallaştırılırken, aynı süreçte bir karşı hareket de doğmuş ve söz konusu cinayetlerin artışındaki temel sorumlunun "yerli ve milli" alışkanlıklara aykırı gelen hukuki uygulamalar olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, feminist hareket İstanbul Sözleşmesi'nin yeterince uygulanmamasını kadın cinayetlerindeki artışla ilişkilendirir ve esas sorumlu olarak siyaset alanını ve siyasi iktidarı gösterirken, feminizm karşıtı hareket, kadın cinayetlerinin esas sorumlusu olarak bizzat İstanbul Sözleşmesi'ne bağlı olarak alınan uzaklaştırma kararlarını göstermektedir. Buna göre, erkekleri evlerinden uzak tutmak, saldırganlığı artırmakta, "erkek cinnetine" sebep olmaktadır (bkz. Aydın, 2018).

Bu argüman, artan kadın cinayetlerini "en önemli milli güvenlik sorunu" olarak nitelendirmeye başlayan AKP'li devlet bürokrasisine de çekici gelmeye başlamış, kadın cinayetlerinin azaltılması için alınan koruma kararlarının etkinliğinden şüphe duyulmaya başlanmıştır (bkz. Ombudsman Şeref Malkoç, 2019). Söz konusu tezin AKP'li devletin işine gelmesinin bir nedeni de, temelde devletin bizzat bu denli geniş bir kamusal sorumluluk almaktan kaçınmasıdır. Her neoliberal devlet gibi AKP'li devlet için de özel alandan mesul olmak gerçekçi ve olanaklı bir çaba olmadığı gibi, polis başta olmak üzere devletin kolluk güçleri de bu konuda isteksizdir

(Hülagü, 2021a). Öte yandan, kadın cinayetlerine çözüm yaratamayan bir devlet, "İnsanı yaşat ki devlet de yaşasın" diyen bir iktidar için bir tür meşruiyet açığı anlamına geldiğinden, iktidar bloku için gerçek bir açmaz oluşmuş ve feminizm karşıtı hareket söz konusu açmazı sezerek, İstanbul Sözleşmesi karşıtı kampanyanın saldırganlık dozunu artırmıştır. Söz konusu açmaz, kendi önermelerini devlete kabul ettirmek konusunda antifeminist hareketin elini güçlendirmekle birlikte, buradan yolların kendilerine hemen açıldığı anlamı da çıkarılmamalıdır. Bu süreçte, iktidar bloku içi tartışmalar ve mücadeleler yaşanmış, başta KADEM olmak üzere siyasi iktidara doğrudan bağlı diğer feminizm karşıtı kadın hakları projesi grubu direnç göstermiştir.

Bu mücadele sürecinde feminizm karşıtı hareketin kadına yönelik eril şiddetin mazur gösterilmesi çabasına girdiği görülmektedir. Bu noktada devamlı olarak feminist hareketin ve kanunların "erkekleri delirttiği" iddia edilmiş, bu yolla özellikle alt sınıflardan erkekler mobilize edilmeye çalışılmıştır. Bu türden bir söylemi benimseyen grupların çoğunun, kendilerini "erkek hakları" savunucuları olarak tanımladığı, bu doğrultuda çeşitli dernek ve platformlar kurdukları görülmektedir; söz konusu dernek ve platformların paravan özellikleri ayrıca araştırılmalıdır. Bu dernek ya da platformlara sözcülük ya da liderlik etme iddiasındaki erkeklerin çoğunlukla serbest meslek sahibi ya da küçük burjuva kökenli bireylerden oluştuğu görülmektedir. Bu grupların temsilcilerinin 2015'ten bu yana TBMM'deki araştırma komisyonlarına davet edildiği, sivil toplum temsilcisi olarak kabul gördükleri kayıt altındadır. Örneğin kendilerini Boşanmış ve Mağdur Babalar Platformu Başkan ve Başkan Yardımcısı olarak tanıtan iki isim, henüz 2015 yılında katıldıkları bir TBMM Komisyonu toplantısında, özellikle nafaka ve "çocuk haczi" bahsindeki yasal düzenlemeleri kastederek AKP'li üyelere, "Bunu (gerekli yasal düzenlemeleri) yapmayacaksanız, bir daha (kapımıza) gelmeyin!" demişlerdir (TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 2015). Bu çıkışı yapan isimlerden birinin aynı dönemde, bir yerel gazete ile yaptığı röportajda "Karılarını öldüren kahraman babaları alınlarından öpüyorum," dediği de kamuoyuna yansımıştır.

Söz konusu gruplar gerek TBMM komisyon toplantılarında, gerekse sosyal medyada "erkeğe yönelik bir şiddet" olduğunu iddia etmekte, bu şiddetten dolayı da siyasi iktidarı ve devleti mesul tutarak iktidara gözdağı vermektedirler. Buna göre siyasi iktidar da, devlet de uygulanan tutarsız politikalar ve özellikle kadın yanlısı yasalar yoluyla erkeği "cinnet geçirmeye" teşvik etmekte, "yeri geldiğinde Kuran-ı Kerim'den ayetler okuyup... yeri geldiğinde üstünlerin hukukuna göre" davranmaktadır. Yukarıdakiler ve aşağıdakiler ayrımı yapılan bu söylemde siyasi iktidar, mülk sahibi olmayan erkeği dışlamak ve cezalandırmakla suçlanmakta, yaşadığı hegemonik çaresizlik iktidara içeriden hatırlatılmaktadır. Bu noktada, kendi iktidarlarının ve dahası İslâm medeniyetinin itibarını zedelediğini düşündükleri ve hatta bir ulusal güvenlik sorunu olarak tarif ettikleri kadın cinayetlerinin sonunun gelmesi isteniyorsa, "asgari ücret sahibi erkekler"e sahip çıkılması gerektiği söylenmekte, nafaka, evden uzaklaştırma, "çocuk haczi" gibi uygulamalarla "asgari ücret sahibi erkeklere zengin muamelesi yapılmasın" denilmektedir (örneğin bkz. Bergen, 2020).[14]

Gözdağı siyaseti ekonomik kriz döneminde daha da derinleşmekte, 15 Temmuz'daki darbe karşıtı sivil kalkışmaya atıfla, siyasi iktidara devamlı olarak kendini hatırlatma yöntemi izlenmektedir. Örneğin, özellikle ev içi şiddete karşı kadını koruma yönlü polislik uygulamalarına karşı mobilize olan erkekler için 15 Temmuz devletten bir alacak bahsi olarak kullanılmakta, kendisini iktidarın sokak gücü olarak kuran bu kitle, yeri geldiğinde kendilerine ihtiyaç olacağını hatırlatarak yasal değişiklik talep etmektedir. 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin, geniş siyasal İslâmcı cemaat içerisinde önemli bir travma yarattığı bilinmektedir. Bu travma, antifeminist hareketlenme örneğinde post-faşizmi iki yoldan kurmaktadır. Bir yandan, sokağa çıkanların sonrasında kendi dar siyasi ve öznel çıkara dayalı gündemlerini adeta şantaj aracı olarak kullanmasını sağlamaktadır. Öte yandan bu yolla kendileri-

14 Pandemi döneminde bu talebi doğrudan benimseyen siyasal İslâmcı gruplardan biri de Hür Dava Partisi (HÜDAPAR) olmuştur. Partinin İstanbul il başkanı, pandemi döneminde uzaklaştırma kararı nedeniyle evine giremeyen "virüse yakalanmış mağdur" bir erkeği parti binasında misafir ettiklerini gururla duyurmuştu.

ni devletin asli sahibi olarak kurmalarını ve feminist hareketi karşılarına almalarını kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, 15 Temmuz olayı antifeminist grupların siyasal etkisinde ve etkinliğinde bir çarpan etkisi yaratmıştır.

Siyasi iktidarın bu şantaj siyasetine ikili yanıtı gözden kaçırılmamalıdır. Bir taraftan aşırı cezalandırma politikalarının izleneceğinin sinyalleri veriledursun –cinsel şiddet failleri için aralıklarla önerilen hadım yasası örneği gibi– diğer yandan kadına yönelik şiddet failleri çeşitli bahanelerle cezaevlerinden zamanından çok daha erken salıverilmektedir (Hülagü, 2021c). Devlet, aşırı ceza ve tam cezasızlık arasındaki geniş ekseni arzu ettiği gibi uygulamakta, bu noktada yasalarla kısıtlanmak yerine, cezada esnekliği yönetim biçimi olarak kullanmaktadır. Şiddet tekelinde bu esnekleşme, post-faşist yapılanmalarla güncel ve anlık politik ihtiyaçlar doğrultusunda farklı türden eklemlenmeler kurmayı kolaylaştırdığı gibi, kadına yönelik şiddeti övenlerin devletin yaslandığı politik antropolojik figüre, yani mülk sahibi kapitalist erkek figürüne bitişmesini de hızlandırmaktadır. Burada erkekler arasındaki sınıf farkı paranteze alınmamakta, aksine var olan sınıf farkı "devletin bekası" için ya da devletin şiddet tekelinin tanınması karşılığında pazarlık unsuru haline getirilmektedir. Kısacası, feminizm karşıtı gruplar kapitalist devlet iktidarının tikel doğasını tanımakta, bu iktidardan kendi dar çıkarlarını koruyan kollayan bir pay talep etmektedir. Wendy Brown'un da altını çizdiği üzere, burada devlete ve otoriteye tam boy bir teslimiyet yoktur. Aksine olabildiğine genişlemiş bir özel alan talebi ve arzusu içerisinden, masaya şiddet de konularak, restleşilmektedir.

Kapitalist devletin krizi ve feminizm karşıtı harekete artan ihtiyaç

Teorik açıdan her ne kadar öyle olmadığı ortaya konmuş olsa da, yurttaşlık pratikte antropolojik bir gerçeğin soyutlanmasından ibarettir. Modern kapitalist devlet "egoist burjuva erkeğin" doğallaştığı ve dolayısıyla yurttaşlık haklarının da onun gerçekliğinde yorumlandığı bir devlettir (Kouvelakis, 2005). Bu ben-merkezci bur-

juva erkek elbette her toplumda, dolayısıyla zaman ve mekânda farklı biçimler alabilmektedir. Bu gerçeklikten soyutlanan kapitalist devlet kurumsallığı da her patriarkal toplumda farklı özellikler içerir. Marx'ın açtığı bu yoldan ilerleyen eleştirel feminist kuram da burjuva devleti aslında basbayağı mülk sahibi beyaz erkeğin devleti olarak tarif eder (örneğin bkz. Davis, 2011; MacKinnon, 1989).[15] Bu açıdan, devletin bu erkeğin dünyasını, değerlerini ve yaşam biçimlerini yansıttığını, toplumsal çelişkileri onun prizmasından yönetmeye gayret ettiğini iddia eder. Özetle, her türden siyasi rejim hem soyut hem somut düzlemde belirgin ve tikel bir politik antropolojiye yaslanır. Hal böyle olunca, korunmaya çalışılan beka da temelde bizzat bu tikel –ve fakat elbette mekân ve zaman bağlantılı– politik antropolojik öznelliğin bekasıdır.

AKP döneminde, Türkiye'de devletin değişen politik antropolojisi göz önüne alınmadan, beka söylemi ve dolayısıyla beka söyleminin antifeminist hareket açısından önemini anlamak zorlaşmaktadır. Nihayetinde özellikle 2006-2016 arasında Türkiye'de devlet bizzat maddi kurumsallığı bağlamında farklı bir erkeğin tikelliğini soyutlamaya başlamıştır. Bu dönemde, "mülk sahibi mütedeyyin erkek" ve onun imgelemindeki güvenlik ihtiyaç ve anlayışının devletin dönüşümü sürecine damgasını vurduğu iddia edilebilir (Hülagü, 2021a). Bu mülk sahibi mütedeyyin erkek de elbette sabit ve köşeli bir kategori değildir. Bununla birlikte, toplumsal bir karşılığı da vardır.

Feminizm karşıtı hareketin AKP'li milli güvenlik devletinin (yeniden ve yeniden) inşasında etkili olmasının önemli bir nedeni de söz konusu rejimin yaşadığı hegemonik krizler ve açmazlar kadar Türkiye'de AKP'li kapitalist devletin aslen başından beri belirli türden bir yurttaşın özel çıkarlarının genelleştirilmesi çabasına ve sürecine yaslanmasında yatmaktadır. Bu noktada özellikle Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği'nden (MÜSİAD) alınan hem açık

15 Burjuva devletin mülk sahibi erkeğin çıkarlarını genelleştirerek evrensel çıkarlar gibi sunması elbette önemli bir çelişkidir ve kadın hakları hareketleri tarihleri boyunca bu çelişki sayesinde ve bu çelişkiyi kullanarak hem yurttaşlık alanını genişletmiş hem de kadın haklarının tanınmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, kapitalist devletin tikel çıkarları soyut evrenseller yoluyla genelleştirerek kendini yeniden ürettiği gerçeği günümüzde de devam etmektedir.

hem örtülü destek, feminizm karşıtı hareket açısından ve onun devletleşme macerası bağlamında oldukça merkezî önemdedir.[16] Öte yandan feminizm karşıtı hareketin kampanyaları ve kullandığı yöntemler de MÜSİAD ve onun temsilinde vücut bulan "mülk sahibi mütedeyyin erkeğin" iktidarının devamlılığını garanti altına almak için her zamankinden daha fazla gereklidir.[17] Bu karşılıklı mahkûmiyet, kapitalist devletin bekası ile rejimin bekası sorunlarını da içiçe geçirmekte, bu siyasi sezgi feminizm karşıtı hareketi daha cüretkâr ve talepkâr kılmaktadır.

MÜSİAD'ın söz konusu kampanyalara verdiği desteği kadınların eve döndürülmesi, evde tutulması yoluyla özellikle ekonomik kriz koşullarında toplumsal yeniden üretimin yükünü daha da fazla üslenmelerini sağlamak için yükseltilen neoliberal-muhafazakâr devlet projesi ile açıklamak eksik olacaktır.[18] Söz konusu destek, aslen proleter erkeklerin, işçi sınıfından erkeklerin hem düzene hem rejime yeniden bağlanmasını sağlamak, bağlılık kopuşu yaşanmasını engellemek için göze alınan bir ödündür. Elbette burada halk sınıfından erkeklerin bu ödünü beklediği ve bu sayede sisteme yeniden içerilmelerinin garanti altına alınması gibi otomatik işleyen bir süreçten bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte, feminizm karşıtı hareketin önerileri, Türkiye'de kapitalist devlete erkek nüfusa dağıtılan patriarkal payı yani sırf cinsiyet farkı nedeniyle mevcut düzenden edinilen ayrıcalıklı payı güncelleme şansı sunmaktadır (Hülagü, 2021b). İşsizlik ve geçim sıkıntısının toplumsal yeniden üretimi sakatladığı koşullarda devlet de elbette bu olanaktan faydalanmak istemektedir. Dolayısıyla, post-faşizm belirgin bir sınıf projesi olarak biçim kazanmaktadır.

Fakat burada büyük sermaye içinde keskin bir taraflaşma olduğu yanılgısına da kapılmamak gerekir. Nihayetinde İstanbul Sözleşmesi'nden yana tavır gösteren kimi sermaye grupları da tavırlarını açıklarken önemli parantezler açmışlardır. Mesela Türk Giri-

16 MÜSİAD'ın devlet feminizminin tersine çevrilmesi sürecine sunduğu açık destek konusunda bkz. Yetkin (2020).

17 Türkiye kapitalizmin güncel krizleri ve bu krizlerin farklı sermaye grupları bağlamındaki anlamı için örneğin bkz. Halifeoğlu (2019).

18 Bu konuda önemli bir katkı için bkz. Şahin (2021).

şim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED) (2021), sözleşme yanlısı açıklamalarını yaparken, "Pozitif ayrımcılık değil fırsat eşitliği istiyoruz," demiştir. Pozitif ayrımcılıktan tam olarak neyin kastedildiği açıklanmasa da özellikle işe alım ve benzeri süreçlerde Türkiye'deki şirketlere de yansımaları olan çeşitlilik (İng. *diversity*) politikalarının hedefe konduğu düşünülebilir. Hele de bu bulgu, KONDA'nın (2020) İstanbul Sözleşmesi bağlamında kamuoyu tutumunu ölçtüğü araştırmasında ortaya çıkan bir başka veriyle birlikte düşünüldüğünde, feminizm karşıtı mobilizasyonun sessiz kitleleri açısından da bir fikir edinilmesi olanaklıdır. KONDA'nın anketine göre, sözleşmeye karşı çıkan gruplar içerisinde en büyük oran beyaz yaka erkeklerdir. Sözleşmeden çıkılmalı diyen erkek grupta beyaz yaka çalışanlar %13 iken işsizler %8'dir, bunun ardından %4 ile erkek üniversite öğrencileri gelmektedir. Araştırma, beyaz yaka erkeklerin tutumları hakkında daha detaylı bilgi vermemektedir. Bununla birlikte, işe alım süreçlerinde çeşitlilik politikası gereği benzer yetenek ve deneyim sahibi olanlar arasında emek piyasasında daha az temsil edilenlere, yani kadın ve LBGTİ+ bireylere öncelik verilmesi uygulamalarında, beyaz yaka erkek çalışanlar arasında memnuniyetsizlik olabildiği bilinmektedir.[19]

Bununla birlikte, bu sessiz kesimleri ya da kimi beyaz yaka erkekleri feminizm karşıtı mobilizasyona daha fazla örgütleyebilmek için norm kırıcılık yetersiz olduğundan, post-faşizm bir vekil ideolojiler kümesi olarak olumlu modeller, yeni idealler ve hatta "ütopya"lar (faşist ütopyalar için bkz. El-Ojeili, 2019) da üretmeye çalışmaktadır. Feminizmin erkekleri "mağdur" ettiğini iddia etmek, bir yandan da kendi kendini vurabilen bir kampanya tarzıdır. Erkekleri zayıf kurbanlar olarak göstermek ve bunu aslen hem toplumsal cinsiyet eşitliği normunu kırmak hem de özel çıkarları mümkün olduğunca güvence altına almak için yapmak, tahmin edileceği üzere, hiçbir siyasi projeye kolay kolay asalet kazandıracak unsurlar değildir. Bu süreçte, faşizan asalet arayışı kendisi-

19 Bu bahiste de nitel araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu tespit, yakın zamanda yürüttüğüm "Türkiye'de Konuşlanmış Küresel Şirketlerde Kafa Emeğinin Kadınlaşması" adlı çalışma esnasında edindiğim kimi ilk bulgulara yaslanmaktadır ve teyit edilmesi gereken bir hipotezdir.

ni özellikle siyasi iktidarın da sahip olmakla övündüğü, yeni askerî teknoloji meraklısı, iyi eğitimli, tekno-profesyonel erkeklikle övünmekte sergilemektedir. Feminizm karşıtı hareketin unsurları tarafından TEKNOFEST türünden girişimler, bu girişimleri geliştiren yeni nesil muhafazakâr-mühendis erkekler makbul insan modeli, kurulmakta olan yeni devletin gurur kaynakları olarak yansıtılmaktadır.[20]

Son olarak, feminizm karşıtı hareket, aynı zamanda Gezi protestolarından bu yana sadece AKP'nin değil Türkiye'de geniş anlamda ana akım siyaset alanının –ki buna ana akım tüm siyasi partiler dahil edilebilir– da yönetememe krizini derinleştiren ve katmerlendiren her türden toplumsal direnişe karşı bir supap olarak da tasavvur edilmektedir. Hareket de bir önceki başlıkta değinildiği üzere kendi misyonunu tam da bu türden bir görev üzerinden, gelmekte olanı engellemek, "önleyici bir karşı devrimcilik" (Angela Davis, Toscano içinde, 2021) üzerinden iktidara pazarlamaktadır. 2021 yılında kur hareketlerinde yaşanan aşırı dalgalanma sonucu derinleşen ekonomik kriz sürecinde Milli Güvenlik Kurulu'nun 25 Kasım'da aldığı ekonomi politikaları karşıtı "tehditler" ve "sınamalar" ile mücadele kararlarının hemen öncesinde feminizm karşıtı hareket unsurlarının sosyal medyada "askerî darbe nasıl ki OHAL gerekçesiyse, ekonomik darbe teşebbüsü de OHAL gerekçesidir" mesajlarını paylaşması ve açıklamanın ardından "#devletimin yanındayım" kampanyası başlatması buna önemli bir örnektir (MGK, 2021).

---

20 TEKNOFEST'in internet sayfasında, bu girişimin Türkiye'nin teknoloji hamlesini gerçekleştirmek için yola çıkan ve milli teknolojinin geliştirilmesini hedefleyen dünyanın en büyük havacılık, uzay ve teknoloji festivali olduğu dile getirilmektedir. Detaylar için bkz. https://www.teknofest.org/tr/corporate/about/. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da kamuoyunda sıklıkla rejimden şikâyetçi olduğu söylenegelen "Z kuşağı" karşısına alternatif olarak "TEKNOFEST kuşağını" koyması bir tesadüf değildir. Burada aynı anda altı çizilen iki unsur olduğu görülmektedir. Bir tanesi, teknolojik yenilik öngörüsüne sahip, *start-up* firmaların kurucusu yeni nesil girişimciler olarak genç yetişkin erkeklerin kapitalizmin dönüşen dinamiklerine ayak uydurma ve bu dinamiklerin Türkiye'de yeniden üretilmesini sağlaması yönündeki sermaye birikimi yönelimidir. Bir diğeri, bu akçeli işlere eşlik eden "ülkeye borcunu ödeme" ideolojisidir.

Sonuç

Bu makalede Türkiye'nin post-faşizminin, bu kitaptaki ifadesiyle AKP'nin milli güvenlik devletinin aşağıdan inşasına odaklanıldı. Bunun için feminizm karşıtı örgütlü hareketin iki özelliğinin altı çizildi. İlk olarak, post-faşizmin meta-ideolojilerin iflası ortamında şekillenen bir vekil ideolojililik hali olduğu ve feminizm karşıtlığının burada kilit bir rol oynadığı iddia edildi. İkinci olarak da post-faşizmi taşıyan öznelliğin kamu düşüncesinin itibarsızlaştığı bir uç piyasalaşma konumu içerisinden kurulduğu iddia edildi. Ayrıca makalede, feminizm karşıtı hareketin izlediği gözdağı ve şantaj siyaseti örnekler üzerinden tartışıldı ve hareketin devlet katında bu denli etkin hale gelebilmesinin, kendisini devletin "beka sorunu"na çare olarak sunabilmesinin ve birbirine alternatif iktidar bloku içi projelerin içinden sıyrılarak devletleşebilmesinin nedenlerine ışık tutuldu.

Bu tartışmadan üç önemli sonuç çıkmaktadır. Birincisi, Türkiye'de bugün siyasal İslâmcılığı ve milliyetçiliği taşıyan uç sağ kitlenin ve toplumsal grupların inşası, bu grupların piyasalaşma süreçleri ile olan ilişkileri bağlamında sorunsallaştırılmalıdır. Görünen o ki, piyasadaki değersizleşme süreçleri kadar piyasanın belirlediği yeni insanlık durumu ve bununla ilintili "özel alan paniği" belirlenimli politik ufuk da uç sağ politikalarının güncel halini belirlemektedir. Dolayısıyla bugün AKP'nin milli güvenlik devleti bağlamında sorunsallaştırılan otoriter, anti-demokratik, faşizan uygulamalar eleştirilirken, bu süreçlerin yani siyasi zorun piyasa zoru ile ilişkisi askıya alınmamalı, aradaki tamamlayıcılık bağı gözlerden kaçmamalıdır. Kamu düşüncesinin itibarının tamamen kaybolmuş olması, kamusallığın baskıcılıkla özdeşleştirilmesi, özel alanın her tür yolla korunmasının meşru bir şahıs hakkı olduğu fikri özgün bir faşizmi ya da bu makaledeki ifadesiyle post-faşizmi özünde barındırmaktadır.

İkincisi, eğer bir arada yaşamın demokratik aracı olarak bir kamu erki yeniden kurulacaksa, modern devletin kendisinden soyutlayarak kurduğu evrensel yurttaşlık kurumu da baştan yaratılmalıdır. Mülk sahibi mütedeyyin erkeğin güvenlik ve üstünlük ihti-

yacına dayalı bir devlet kurgusu kökten reddedilmeli, bu tanımlamadaki öğelerin kısmi-değişimi yoluyla devlette reform yapma düşüncesine kuşkuyla yaklaşılmalıdır.

Son olarak, meta-ideolojik alandaki boşluk doldurulmalıdır. Toplumların yaşanan sorunların ve en önemlisi çelişkilerin nasıl çözülebileceği bahsinde hem kapsamlı dünya görüşlerine hem de yol haritalarına olan ihtiyacı azalmamakta, aksine artmaktadır. İdari bilimler "toplumsal" olanı yeniden merkeze koymalı, toplumsal çatışmaların kaynağında neyin yattığını son yıllarda verilen uzun devlet/siyaset fetişizmi arasından sonra yeniden tartışmaya açmalıdır.

KAYNAKÇA

Aydın, O. (2018), "Nafaka Teröründe Cinnet Noktası", https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/ali-osman-aydin/nafaka-terorunde-cinnet-noktasi-25775.html (erişim 01.02.2022).

Bergen, L. (2020), "Erkek (racul), Olmak: Feminizme Direnmek", https://www.lutfibergen.com/erkek-racul-olmak-feminizme-direnmek.html (erişim 01.02.2022).

Boşanmış İnsanlar ve Aile Platformu (2021), "Kriterli Süreli Nafaka Önerileri", https://twitter.com/trbiaplatformu (erişim 01.02.2022).

Brown, W. (2018), "Neoliberalism's Frankenstein: Authoritarian Freedom in Twenty-First Century 'Democracies'", *Critical Times*, 1(1): 60-79.

Davis, A.Y. (2011), *Women, Race, & Class*, ABD: Vintage.

Dietze, G. ve Roth, J. (der.), (2020), *Right-wing Populism and Gender. European Perspectives and Beyond*, Bielefeld: Transcript.

El-Ojeili, C. (2019), "Reflecting on post-fascism: utopia and fear", *Critical Sociology*, 45(7-8): 1149-1166.

Gambetti, Z. (2020), "Exploratory Notes on the Origins of New Fascisms", *Critical Times*, 3(1): 1-32.

Gültekin, M. (2018), "2053'te Türkiye nasıl bir ülke olacak?", http://www.islamianaliz.com/h/65186/mucahit-gultekinden-2053te-turkiye-nasil-bir-ulke-olacak-yazisi-batitarafindan-hacklenmek (erişim 01.02.2022).

Halifeoğlu, M. (2019), "Hangi Hegemonya Projesi? Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Sermaye Birikimi ile İmtihanı", *Alternatif Politika*, özel sayı, (11): 120-148.

Hallsworth, S. ve Lea, J. (2011), "Reconstructing Leviathan: Emerging Contours of the Security State", *Theoretical Criminology*, 15(2): 141-157.

Henninger, A.; Backöfer, F.; Fritsche, C. ve Naser-Lather, M. (2020), "Krise der Geschlechterverhältnisse oder Krisenrhetorik? Antifeministische Bedrohungsszenarien aus Regulationstheoretischer Perspektive", A. Henninger ve U. Birsl (der.), *Antifeminismen. "Krisen" - Diskurse mit Gesellschaftsspaltendem Potential?*, Bielefeld: Transcript, 355-387.

Hülagü, F. (2020), "Organized Anti-Feminism in Turkey: A Quick Picture", https://www.gwi-boell.de (erişim 08.11.2020).

— (2021a), *Police Reform in Turkey: Human Security, Gender and State Violence Under Erdoğan*, Londra: IB Tauris.

— (2021b), "Anti-feminism in Turkey: A Critical Political Economy Perspective", *Gender Zeitschrift für Kultur, Geschlecht und Gesellschaft*, özel sayı, (6): 24-41.

— (2021c), "Toplumsal Yeniden Üretim Krizi ve Kapitalist Devletin Erkek Sorunu: Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Faili Erkekleri Cezalandır(ma)ma Politikaları Özelinde Bir Değerlendirme", *Praksis*, 57: 61-90.

Kandiyoti, D. (2016), "Locating the Politics of Gender: Patriarchy, Neo-liberal Governance and Violence in Turkey", *Press, and Policy on Turkey*, 1(2): 103-118.

KONDA (2020), "İstanbul Sözleşmesi", https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2020/09/Barometre_111_IstanbulSozlesmesi.pdf (erişim 01.02.2022).

Kouvelakis, S. (2005), "The Marxian Critique of Citizenship: For a Rereading of On the Jewish Question", *South Atlantic Quarterly*, 104(4): 707-721.

Kováts, E. ve Põim, M. (der.) (2015), "Gender as Symbolic Glue", https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/11382.pdf?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202010 (erişim 01.01.2022).

MacKinnon, C.A. (1989), *Toward a Feminist Theory of the State*, Cambridge: Harvard University Press.

Milli Güvenlik Kurulu (2021), 25 Kasım 2021 Tarihli Kararlar, https://www.mgk.gov.tr/index.php/25-kasim-2021-tarihli-toplanti (erişim 01.02.2022).

Mudde, C. (2004), "The populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39(4): 541-563.

Nobre, M. (2020), "The Global Uprising of Populist Conservatism and the Case of Brazil", K. Gerd Giesen (der.), *Ideologies in World Politics*, Wiesbaden: Springer, 157-178.

"Ombudsman Şeref Malkoç: İstanbul Sözleşmesine Rağmen Kadın Cinayetleri Azalmadı" (2019), www.independentturkish.com (erişim 04.03.2019).

Redecker, E.V. (2020), "Ownership's Shadow: Neoauthoritarianism as Defense of Phantom Possession", *Critical Times*, 3(1): 33-67.

Sauer, B. (2020), "Authoritarian Right-Wing Populism as Masculinist Identity Politics: The Role of Affects", G. Dietze ve J. Roth (der.), *Right-Wing Populism and Gender*, Bielefeld: Transcript, 23-40.

Seymour, R. (2020), *The Twittering Machine*, Londra: Verso.

Şahin, S.B. (2021), "Combating Violence against Women in Turkey: Structural Obstacles", *Contemporary Politics*, 1-21.

TBMM Tutanak Hizmetler Başkanlığı (2015), "Kadına Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonunun 6. Toplantısı", https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1210 (erişim 01.02.2022).

Toscano, A. (2017), "Notes on Late Fascism", https://www.historicalmaterialism.org/blog/notes-late-fascism (erişim 01.02.2022).

— (2021), "Incipient Fascism: Black Radical Perspectives", *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 23(1): 6.

Traverso, E. (2019), *The New Faces of Fascism: Populism and the Far Right*, Londra: Verso.

Türkiye Aile Meclisi (2021), "Genetiğiyle Oynanmış Aile Medeniyetini Diriltmek Paneli", 21 Kasım, Hatay, https://www.youtube.com/watch?v=GdGPBlrMyqs&t=1834s (erişim 01.02.2022).

Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED) (2021, 7 Mayıs), "Kadınlar Pozitif Ayrımcılık Değil Eşitlik İstiyor", basın bülteni, https://turkonfed.org/Files/ContentFile/turkonfedbasinbulteni070521-7124.pdf (erişim 06.07.2021).

Webber, J.R. (2020), "Late Fascism in Brazil? Theoretical Reflections", *Rethinking Marxism*, 32(2): 151-167.

Yetkin, M. (2020), "İşte Erdoğan'dan Fesih İsteyen İstanbul Sözleşmesi Raporu", https://yetkinreport.com/2020/07/23/iste-erdogandan-fesih-isteyen-istanbul-sozlesmesi-raporu/ (erişim 01.01.2022).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Güvenlik Siyasetinin Kurumsal Anatomisi[1]

Alper H. Yağcı

Bir siyasi rejimin kurumsal yapısı, meşruiyet dayanakları ve izlediği güvenlik siyaseti arasında sıkı bir ilişki olsa gerek. Bu makalede, 2017'de halkoylamasıyla kabul edilmiş olup Haziran 2018 seçimlerinden itibaren resmen hayata geçmiş bulunan cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin (CHS) milli güvenlik siyasetinde yol açtığı değişiklikleri ele alıyorum. CHS, cumhurbaşkanının yetkilerini artırmakla kalmamış, kimin hangi koşullarda iktidar olabileceğine dair kuralları değiştirmesi itibariyle, ülkedeki mevcut ve müstakbel siyasi güç dengelerini de değiştirmiştir. İç siyasetteki bu güç dengeleri, hem sivil iktidarın kompozisyonunu hem silahlı kuvvetler karşısındaki konumunu hem de izleyeceği iç ve dış güvenlik siyasetini etkilemektedir. Bu mülahazalarla, bu makalede, iç siyasetin kurumsal yapısının, ulusal güvenlik siyaseti için önemli sayılabilecek boyutlarını inceliyoruz.

Vardığımız sonuçları özetlemek gerekirse: CHS ile getirilen kurallar, toplumsal desteği zayıflayan lideri buna rağmen tahkim ederek (duvarlarını sağlamlaştırarak) iktidarda tutmak işlevini gören bir kurumsal düzenlemeye tekabül ediyor. Nitekim yeni sistem,

1 Bu makale 2023 seçimlerinden önce kaleme alınmıştır. Osman Zinnur Aksu'ya makale için araştırma asistanı olarak üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirdiği için, Menderes Çınar, Berk Esen, Özlem Kaygusuz ve Aytuğ Şaşmaz'a yorumları için teşekkür ederim.

2018 seçim sonuçları itibariyle partisinin mecliste çoğunluğu olmamasına rağmen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın tek başına hükümet kurmasını sağlamış ve erken seçimi zorlaştırarak toplumsal bir kriz ortamının varlığına rağmen bu hükümetin 2023 baharına kadar ayakta kalma ihtimalini arttırmıştır. Bu gerçekleşirse, varlığını bir bakıma CHS'ye borçlu olan 66. hükümet çok partili dönemin en uzun ömürlü hükümeti olacaktır (Nitekim, bu durum kitap baskıya hazırlanırken gerçekleşti). Sivil iktidar kompozisyonunda cumhurbaşkanının konumunu böylece güçlendiren CHS, ayrıca sivil iktidarı da silahlı kuvvetler karşısında güçlendirmiştir. Demokratikleşme anlamına gelmeyen bu sivilleşme tespitiyle, agresif bir dış politikanın aracı olarak sahaya sürülen silahlı kuvvetlerin sivil iktidarın faal ama sadık bir aracı olarak hizmet ederek özerkliğini yitirmesini –daha doğrusu yitirmeye devam etmesini– kast ediyorum. Zaten 2007'de başlayan bir cumhurbaşkanlığı seçim usulü tartışmasının nihai ürünü olsa da, CHS'yi hayata geçirmeye yönelik adımlar 2016 darbe girişiminin akabinde oluşan olağanüstü ortamda ve yeni darbe tehditleriyle daha iyi mücadele etme gerekçesiyle atılmıştı. Bu bağlamda CHS'ye geçiş, iktidarı darbe tehdidinden korumaya yönelik bir "darbe yalıtımı" çabasının parçası olarak okunabilir – ki bu kavramı aşağıda daha ayrıntılı ele alacağız.

Makalenin ilk kısmında CHS sisteminin genel kurumsal yapısını ele alıp siyasi dengeler üzerindeki olası etkilerini inceleyerek başlıyorum. Ardından yeni sistemde güvenlik kuruluşlarının yerine ilerliyor ve güvenlik siyasetinin seyrine dair daha dolaysız gözlemlerle bitiriyorum.

CHS'nin genel siyasi dengedeki yeri ve etkileri

CHS'ye geçişle birlikte güvenlik aygıtında gerçekleşen dönüşüm, 15 Temmuz 2016 darbe girişimini takiben bir aciliyet havasıyla yapılan değişikliklerin pekiştirilmesi ve kurumsallaşması olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, başarısız 2016 darbe girişiminin ortaya çıkardığı olağanüstü durum da, kademeli bir evrimin ürünü olan CHS'ye geçişin önünü açan siyasi fırsat pencerelerinden biri olarak tarihsel bağlamına oturtulmalı.

Başkanlık sistemine geçişe yönelik öneriler sağ siyasetin ana damarlarında 1970'lerden beri mevcuttu (Türk, 2014: 109-10, 154, 223). AKP'nin hükümet döneminin erken bir noktasından itibaren, başkanlık sisteminin koalisyon ihtiyacını azaltıp yönetimde istikrar sağlayacağı beklentisi, lider Erdoğan dahil olmak üzere parti seçkinlerince zaman zaman dile getirilmişti. 2007 cumhurbaşkanlığı krizi, cumhurbaşkanını halkın seçmesi yönünde bir anayasa değişikliği yapma fırsatı doğurdu. 2014'te Erdoğan, bu yöntemle seçilen ilk cumhurbaşkanı olunca, meclis seçimlerinin ortaya çıkardığı bir başbakan ve genel oyla seçilen bir devlet başkanının yürütmeyi birlikte temsil ettiği yarı başkanlık sistemine geçilmiş oluyordu. Bununla birlikte 2013'te yeni anayasa çalışmaları sırasında tam başkanlık sistemi önerisinin AKP tarafından TBMM başkanlığına sunulduğu hatırlanırsa, 2014'te ortaya çıkan yarı başkanlık sisteminin iktidar cenahınca nihai hedef değil de kurumsal evrimde bir ara istasyon olarak tasavvur edildiği değerlendirilebilir.[2] Nitekim 2015 Haziran seçimlerinde AKP meclis çoğunluğunu kaybedince sistemin tıkandığı iddia edilmiş ve ülkenin kanun hükmünde kararnamelerle yönetildiği bir başka istasyona fiilen geçilmiştir. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin yarattığı olağanüstü ortam, sistem değişikliğinin kurumsallaşması için bir fırsat penceresi yaratmıştır. Bu dönemde MHP lideri Bahçeli, mevcut cumhurbaşkanının ülkeyi zaten bir başkanlık rejimi biçiminde yönettiğini ve anayasaya aykırı olan bu durumu ortadan kaldırmak için anayasayı fiiliyata uydurmak gerektiği gerekçesiyle sistem değişikliğine razı olduğunu ifade etmiştir.[3] Akabinde, AKP tarafından yıllardır önerilen sistem değişikliği MHP'nin desteğiyle halkoylamasında kabul edilmiş ve hayata geçmiştir. (Yani yaygın bir kanının aksine AKP'nin MHP desteğine "bağımlılığı" CHS sonucunda ortaya çıkmış olmayıp sistem değişikliğini öncelemektedir.)

Daha sonraki bölümde inceleyeceğimiz üzere, 15 Temmuz sürecinin devamında CHS ile kurumsallaşan güvenlik rejimi, sivil

2 Bkz. Miş (2016). *Yeni Türkiye* dergisinin Mayıs-Haziran 2013 tarihli 51(1). sayısı bu dönemdeki tartışmalara ışık tutmaktadır.

3 "Başkanlık Mesajı: Fiili Durum Çözülmeli", *Hürriyet*, 18 Ekim 2016, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baskanlik-mesaji-fiili-durum-cozulmeli-40252475.

iktidarı silahlı kuvvetlerden gelecek darbe tehdidine karşı yalıtırken sivil iktidarın silahlı güç projeksiyonu yapma yeteneğini artırıyor. Bununla birlikte, bu olguyu siyasi denge bakımından doğru değerlendirebilmek için söz konusu sivil iktidarın tam olarak kimin kontrolünde olduğunun iyi tahlil edilmesi gerekmekte. Diğer bir deyişle, darbe tehdidine karşı yalıtılan iktidar kime ait? Böyle bir tahlil, hem hükümetin kullanabildiği yönetim yetkilerine hem de hükümetin oluşum koşullarına dair CHS'nin getirdiği değişiklikleri göz önüne almalı.

Yetki bakımından, CHS'nin yürütme gücünü Cumhurbaşkanlığı makamında toplarken yürütmenin yetkilerini artırdığı, yürütmeyi denetleyip durdurabilecek yasama ve yargı mekanizmalarını ise zayıflattığı açıktır.[4] CHS, ABD'deki başkanlık sisteminden ziyade Latin Amerika'daki delegatif başkanlık felsefesiyle veya Avrasya ve Afrika'da görülen otoriter devlet başkanlığı sistemleriyle benzerlik taşıyor.[5] Zaten yıllardır bir otoriterleşme sürecinde olan Türkiye, bazı uluslararası gözlemcilerce *CHS'ye geçiş nedeniyle* gayri demokratik bir rejim olarak not edilmeye başlanmıştır.[6]

Hükümetin oluşum kuralları bakımından ise, CHS'nin iki özelliği, Erdoğan'ın yüzyıl başından beri kademe kademe oluşturduğu bireysel iktidarını tahkim etme işlevine sahiptir. Birinci olarak, hükümetin meclis dışında kurulduğu bu sistem, yürütmenin başının meclisteki partilere bağımlılığını azatmaktadır. Nitekim AKP, 2018 seçimleri sonucunda, tıpkı 2015 Haziran seçimlerinde olduğu gibi, meclis çoğunluğunu kaybetmiş; buna rağmen bu durum 2015 yazında olduğu gibi bir iktidar boşluğuna ve devlet krizine yol açmamıştır. Zira cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Erdoğan, meclis seçimlerinin sonucundan bağımsız olarak hükümet

4 CHS'ye geçiş için 2017'de halkoylamasına sunulan anayasa değişikliklerini eski ve yeni metinleri karşılaştırarak izlemek için bkz. "Anayasa Değişikliği Teklifi'nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni", http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx.

5 Bu konuda incelemeler için bkz. Boyunsuz (2016).

6 Freedom House'a (2018) göre 2017 yılında gerçekleşen referandum nedeniyle Türkiye'nin görünümü "kısmen özgür" iken "özgür değil" haline gelmiştir. V-Dem veriseti de Türkiye'nin demokrasi notunu aynı nedenle kırmıştır. Türkiye'de otoriterleşmeyle ilgili bkz. Esen ve Gümüşçü (2016); Sözen (2018); Şaşmaz vd. (2021).

kurmaya yetkili tek isim olmuştur. Hükümet kabinesinin mecliste onaylanması da ABD'deki başkanlık sisteminin aksine Türkiye'deki CHS'de gerekmemektedir.

İkinci olarak, CHS'de erken seçim mekanizması öngörülmekle birlikte koşulları çok ağırlaşmış, yani hükümet düşürmek zorlaşmıştır. Eski sistemde TBMM üye tam sayısının neredeyse çeyreğiyle erken seçim kararı almak mümkündü.[7] CHS'de ise erken seçim kararı alma yetkisi bizzat cumhurbaşkanına veya TBMM üye tam sayısının beşte üçüne verilmiştir.[8] Bu durumda, 2018 seçimi sonucu ortaya çıkan meclis kompozisyonuna göre, cumhurbaşkanının kararı hilafına erken seçime gidebilecek bir meclis çoğunluğu sağlamak için tüm muhalefet ve MHP milletvekilleriyle birlikte altmıştan fazla AKP milletvekilinin AKP liderine karşı hareket etmesi gerekecektir. Bunun siyaseten imkânı bulunmadığı için erken seçim inisiyatifi pratikte Cumhurbaşkanı Erdoğan'da kalmaktadır.

CHS'nin bu iki özelliğinin, mevcut iktidar blokunun siyasi ikbali için kısa ve orta vadede yarattığı olumlu etkiyi bir karşı-olgusal (*counterfactual*) düşünce deneyi üzerinden tasvir edebiliriz: Eğer CHS'ye geçilmemiş olsaydı, 2018 meclis kompozisyonuyla kurulması gerekecek koalisyon hükümetinde, örneğin İçişleri Bakanlığı veya Milli Savunma Bakanlığı gibi bazı bakanlıkların güvenoyu desteği karşılığında resmen MHP'ye verilmesi gerekecekti. (MHP'nin güvenlik bürokrasisi üzerindeki mevcut etkisine dair abartılı yorumların aksine, ne İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ne Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar MHP kökenlidir.) Bakanlık paylaşımı yapılmadan kurulan bir azınlık hükümetinin ise, 2018 seçimlerinin hemen ardından başlayan ekonomik kriz, akabinde yaşanan yerel seçim hezimeti ve devamında gerçekleşen Covid-19 pandemisinin yarattığı siyasi tahribat göz önünde bulundurulduğunda, varlığını sürdürmesi mümkün olmazdı. Zira MHP'li veya MHP'siz kurulmuş herhangi bir Erdoğan hükümetinin güvensizlik oyuyla bozularak ülkenin erken seçime gitmesi için, MHP'li millet-

7 Eski sistemde TBMM üye tam sayısının en az üçte biri ile toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla (karar yeter sayısı üye tam sayısının dörtte birinin bir fazlasından az olmamak kaydıyla) erken seçim kararı verebilirdi. Ayrıntılar için bkz. Bilir (2008).

8 Bkz. Anayasa md. 116.

vekillerinin desteklerini çekmeleri tek başına yeterli olacaktı. Kısacası, parlamenter sistemde kurulması zor ve varlığını beş yıl sürdürmesi neredeyse imkânsız olacak bir 2018 Erdoğan azınlık hükümeti, CHS sayesinde kurulmuştur ve 2023'te gerçekleşmesi beklenen bir sonraki seçime kadar ayakta kalacak görünmektedir. Bu durumda, söz konusu 66. hükümet çok partili dönemin en uzun süre ayakta kalmış hükümeti olacaktır. Bu kurallar siyasi güç dengesine Cumhurbaşkanı Erdoğan lehine etki etmiş görünüyor.

Öte yandan, parlamenter sistemden CHS'ye geçişin muhalefetin birleşmesini kolaylaştıracağı için iktidar açısından bir hata olduğu ve Erdoğan'ın siyasi geleceğini riske attığı yönünde değerlendirmeler de dile getirilmektedir.[9] Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmak için iki turlu seçimde genel oy çokluğu (%50 artı bir) sağlama gereksiniminin bulunması, seçime giren adayların partilerden görece bağımsız bir kişisel profil ortaya koyarak çok partili bir platform oluşturabilmesi, bu durumun gerekçeleri arasında ileri sürülebilir. Şimdiye kadar medyada kendine yer bulan bu iddia ayrıntılı akademik incelemeleri hak ediyor.[10] Burada not etmekle yetineceğimiz husus şu ki, CHS'nin bir sonraki seçimlere etkisi ne olursa olsun, parlamenter sistemde daha 2018'de kaybedilme riski altına girecek iktidar, CHS tarafından 2023'e kadar tahkim edilmiş durumdadır. Üstelik CHS'nin muhalefet birleşimini kolaylaştırıcı etkisine dair yapılan değerlendirmeler, aynı seçim kurallarının geçerli olduğu 2018 seçimlerinde muhalefetin cumhurbaşkanlığı seçimini kazanamadığını, bu ihtimalin ancak o seçimleri takiben başlayıp etkisini hâlâ gösteren ekonomik krizle ortaya çıktığı (ve bu kitap baskıya girmek üzereyken gerçekleşen deprem felaketi sonrasında pekiştiği) olgusunu göz ardı etme eğiliminde.[11]

CHS nedeniyle lider adaylarının partilerden daha önemli hale gelişi hususunda değerlendirmeye katılması gereken bir diğer olgu da bu süreçte Erdoğan'ın da AKP içindeki konumunun güçlenmiş ve parti içi muhalefet olasılığının ortadan kalkmış olmasıdır. 22 Mayıs 2016'da gerçekleşen 2. AKP Olağanüstü Kongresi'nde özgül

9 Bkz. Çağaptay (2022); Ünlühisarcıklı (2022).

10 Başka bir makalemde (Yağcı, 2023) bu konuyu daha ayrıntılı ele alıyorum.

11 Bu konuda ayrıca bkz. Yağcı (2022).

ağırlığı olan isimler partinin merkez karar yönetim kurulundan çıkarıldı, böylece parti liderin kişisel gücünü yansıtan bir organizasyona dönüştü. İki gün sonra, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüş ayrılıkları yaşayan Ahmet Davutoğlu başbakanlıktan istifa etti ve yerine bir AKP milletvekili tarafından "düşük profilli" olacağı ilan edilen Binali Yıldırım gelerek, bu makamı ilga edecek olan CHS'ye geçiş sürecinin başbakanlığını yaptı.[12] Yani hükümet sistemindeki değişiklik Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın partisindeki hâkimiyetinin mutlaklaşmasını takip etti. Shugart (1998) dünyada genel olarak yürütmenin gücü ve parti disiplini arasında ters ilişki olduğunu gözlemleyerek, bu ilişkinin alt düzey siyasetçilerin (milletvekilleri) çıkarlarını koruyan bir denge sağlaması itibariyle ortaya çıktığını ileri sürer. Türkiye'de ise tepe liderliğin öncülüğünü yaptığı bir dönüşüm süreci, yürütmenin başındaki lideri hem diğer devlet organlarına hem de kendi partisine karşı güçlendirmiş durumdadır. Özetle, aşağıda güvenlik aygıtı üzerindeki kontrolünün boyutlarını ele alacağımız sivil iktidar, önemli ölçüde bireysel, otokratik bir iktidardır.

CHS'ye geçişle güvenlik kuruluşlarında yapılan değişiklikler

Siyasi güç dengesini bu şekilde değiştirmenin ötesinde CHS, güvenlik siyasetinin kurumsal yapısını doğrudan doğruya etkileyen bir dizi değişikliği de beraberinde getirdi. Bu değişiklikler AKP döneminin daha erken dönemlerinden itibaren kendini gösteren bir "darbe yalıtımı" çabasının devamı olarak okunabilir. Sivil iktidarın, rejimi silahlı kuvvetlerin darbe tehdidine karşı yalıtıp korumak üzere aldığı önlemlere siyaset bilimi literatürü darbe yalıtımı (*coup-proofing*) adını veriyor.[13] Darbe yalıtımı, özellikle rutin bir iktidar değişimi mekanizmasının bulunmadığı kapalı otoriter rejimlerde iktidar sahibinin en önemli mesaisi olmakla birlikte Türkiye gibi seçimsel rejimler için de önem taşıyor. Zaten 15 Temmuz 2016 dar-

12 "AKP'li Ünal 'yeni başbakan'ı tanıttı: 'Düşük profilli' olacak", *Diken*, 6 Mayıs 2016, https://www.diken.com.tr/akpli-unal-yeni-basbakani-tanitti-dusuk-profilli-olacak/.

13 Bkz Belkin ve Schofer (2003), Böhmelt ve Pilster (2015), Nassif (2015).

be girişimi bunu iyice görünür kıldı. Bununla birlikte 15 Temmuz, AKP'nin karşı karşıya kaldığı ilk askerî müdahale tehdidi değildi[14] ve her halükârda AKP hükümet döneminin başından itibaren askerî vesayet karşısında sivil yürütme otoritesini güçlendirerek bu tehdit kaynağını zayıflatmaya çalışmıştır. Özellikle erken dönemde AB üyelik ihtimali bir çıpa görevi görerek bu alanda yapılan reformları teşvik etti.[15] Saatçioğlu'nun (2014) belirttiği gibi, zamanla sivilleşme yönündeki reformlar konsolide olurken, temel hak ve özgürlükler ve hukukun üstünlüğü alanlarında demokratikleşmenin akamete uğraması, iktidarın iç siyaset katında değişen ihtiyaçlarıyla açıklanabilir. Askerî vesayet kurumlarının yerine başka fren ve denge mekanizmaları koymadan gerçekleştirilen böyle bir sivilleşmenin illa demokratikleşme olmadığı, sivil otokrasiyi mümkün kılarak rejimin rekabetçi niteliğini azaltabileceği bugün Türkiye özelinde aşikâr hale gelmiş bulunuyor. Bu sivilleşmenin, takip edilen politikaların içeriği ve iletişimi itibariyle militarizmden uzaklaşma getirmediğini de not edelim. Aksine, sivil liderlik altında silahlı kuvvetlerin daha faal bir dış politika aracı olarak kullanımından bahsedeceğiz. Demek ki herhangi bir militarizm karşıtlığı veya demokratikleşme varsayımı yapmadan AKP döneminin genelinde sivil-asker ilişkilerinin seyrinin sivil iktidar lehine bir kurumsal dönüşüme uğradığını, CHS'ye geçişin de bu dönüşümde önemli dönemeçlerden birini teşkil ettiğini ifade edebiliriz.

Sivilleşme yönündeki kurumsal değişim AB reformları çerçevesinde 2003'te yapılan anayasa değişikliği ile başlamıştı.[16] Bu de-

14 Sarıkız, Ayışığı, Yakamoz ve Eldiven darbe teşebbüsü iddialarının bazıları Ergenekon davasında konu edildi. Gerek Ergenekon gerek Balyoz davasında önce mahkûmiyet kararları çıkmış, soruşturma ve yargı sürecini yönlendirmiş olan Fethullahçıların FETÖ adıyla bir terör örgütü olarak tanınmasının ardından ise yeniden yargılama mümkün olmuş ve bazı mahkûmiyetler beraata çevrilmiştir. Bununla birlikte, herhangi bir yargı sürecine konu olmamış 27 Nisan 2007 e-muhtırası, açık bir askerî müdahale vakası olarak değerlendirilebilir. Bu e-muhtıranın metni, ordunun onaylamadığı bir kişinin cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda hükümetin devrilebileceği tehdidini, 28 Şubat 1997 kararlarında bulunandan çok daha açık bir dille ifade etmekteydi. Hükümet bunu bir blöf olarak görmüş ve boşa düşürmüştür. Bkz. Yağcı (2018).

15 Saatçioğlu (2014); Sarıgil (2007); Toktaş & Kurt (2010).

16 Kanun No. 4963 (https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030807htm#2).

değişiklik ve ilgili düzenlemeler, çeşitli devlet kurullarındaki asker üyeleri kaldırmanın yanı sıra başlıca askerî vesayet kuruluşu olan MGK'nın görevlerini daraltmıştı. 2010 halkoylamasıyla kabul edilen anayasa değişiklikleri, YAŞ ihraç kararlarına yargı denetimi getirdi. Sivillerin savaş hali dışında askerî mahkemede yargılanmasını engelleyip askerlerin de ağır cezalık suçlar için sivil mahkemelerde yargılanmasını şart koşarak askerî yargının görev alanını daralttı. Ayrıca 1980 darbesinin sorumlularının yargılanmasını engelleyen geçici maddeyi anayasadan çıkararak bu konuda gerçekleşecek davaların önünü açtı.[17] 2013'teki kanun değişiklikleri, daha önce darbelere gerekçe sağlamış olan TSK İç Hizmet Kanunu'nu değiştirerek silahlı kuvvetlerin vazifesini dış caydırıcılık vurgusuyla yeniden tanımladı.[18] Bu kurumsal değişikliklere, 1980 darbesi ve 1997 muhtıraları için yapılan geriye dönük yargılamaların yanı sıra, Ergenekon ve Balyoz davaları çerçevesinde muvazzaf üst rütbeli subayların darbe girişimi ve diğer suçlarla yargılanması gibi, asker-sivil ilişkilerinin maddi bağlamını değiştiren adli ve siyasi süreçler eşlik etmişti.

15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından ilan edilen OHAL ortamı, CHS'ye geçişin de bir parçasını oluşturduğu bütünsel bir sistem değişikliğini mümkün kıldı. Darbe girişiminden iki hafta sonra çıkarılan KHK ile YAŞ sekretaryası Milli Savunma Bakanlığı'na devredilmiş, bazı yüksek komutanlar YAŞ üyeliğinden çıkarılmış ve böylece genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları YAŞ'ın yegâne asker üyeleri olarak kalmıştır. Ayrıca askerî liseler kapatılmış, Harp Akademisi'nin yerini Milli Savunma Üniversitesi almış, GATA ve askerî hastaneler ise Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir.[19]

Temmuz 2018'de CHS'nin resmen hayata geçişinin hemen ardından, darbe girişiminin de ikinci yıl dönümüne denk gelecek şekilde aynı günde çıkarılan çok sayıdaki Cumhurbaşkanlığı kararna-

17 Halkoylamasına sunulan anayasa değişiklikleri (Kanun No. 5982) için bknz: https://www.anayasa.gen.tr/5982.htm

18 Kanun No. 6496 için bknz https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130731-10.htm

19 KHK No. 669 için bkz. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler//2016/07/20160731-5.htm.

meleri, asker-sivil ilişkilerinde gerçekleştirilen değişiklikleri yeni rejimin kurumsal mimarisine uyarladı ve perçinledi. Değişiklikler; bakanlar ve danışmanlardan oluşan *Cumhurbaşkanlığı bürokrasisinin* milli güvenlik siyasetindeki rolünü artırmıştır. Bu terimi anlamlandırmak için, eski parlamenter sistemde milletvekillerinden oluşturulan ve meclise karşı sorumluluk taşıyan Bakanlar Kurulu'nun CHS'ye geçişle birlikte kaldırılarak, yerine cumhurbaşkanı tarafından meclis dışında ve meclis onayı gerekmeden atanan kişilerden mürekkep bir kabinenin pratikte geçtiğini hatırlayalım. Pratikte çünkü Bakanlar Kurulu'nun aksine yeni sistemdeki cumhurbaşkanı kabinesi açık seçik bir yasal dayanağı bulunmayan, cumhurbaşkanının bireysel iradesiyle şekillenip görev yapabilecek bir organ olarak varlığını sürdürüyor. Bu, kabine kararlarının hukuken cumhurbaşkanının kendi kararları olduğu anlamına gelebilir.[20] Cumhurbaşkanı danışmanları da yine cumhurbaşkanı tarafından yaratılan, sayıları ve görevlerine dair açık bir kanun düzenlemesi bulunmayan makamlar. Bu bakımdan, bakan sıfatı taşıyan ve taşımayan cumhurbaşkanı danışmanlarını topluca Cumhurbaşkanlığı bürokrasisi diye tanımlamak mümkün oluyor. 15 Temmuz 2018'deki değişikliklerle milli güvenlik siyasetinde cumhurbaşkanının ve doğrudan ona bağlı bürokrasinin yeri güçlendirildi. Buna göre, eski sistemde başbakana karşı sorumlu olan genelkurmay başkanı milli savunma bakanına bağlanarak statü yitirdi, ayrıca cumhurbaşkanı hem genelkurmay başkanına hem kuvvet komutanlarına doğrudan emir verebilir hale geldi. YAŞ'ın yapısı tekrar değişti, cumhurbaşkanı başyardımcısı, milli eğitim bakanı ve (o sırada cumhurbaşkanının damadı olan) hazine ve maliye bakanı YAŞ üyesi yapıldı, YAŞ sekretaryası cumhurbaşkanının kontrolüne alındı. Aynı zamanda, eski Savunma Sanayi Müsteşarlığı, cumhurbaşkanına bağlı Savunma Sanayi Başkanlığı olarak tekrar örgütlendi.[21]

---

20 Bkz. Gözler (2021). Bu durumun da aceleye getirilmiş sistem değişikliği sürecinin kazalarından biri olduğu ileri sürülebilir, ancak sistemin amaçladığı otoriter güç konsantrasyonuyla uyumlu olması itibariyle başka bir değerlendirme mümkündür.

21 Aynı gün çıkarılan birden fazla cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle gerçekleştirilen bu değişiklikle ilgili özet için bkz. "7 yeni Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", *Sputnik Türkiye*, 15 Temmuz 2016, https://tr.sputniknews.com/20180715/cumhurbaskanligi-kararnamesi-yayinlandi-1034290684.html.

En son Şubat 2021'de TSK'nın personel kanununda önemli değişiklikler yapılmıştır. Buna göre tüm Kuvvet Komutanlıkları'ndaki subay ve astsubay kadrolarını belirleme yetkisi Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınarak Milli Savunma Bakanlığı'na aktarılmıştır. TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesi, seferberlik ilanı, hangi garnizon komutanlığı görevinin hangi kıta komutanı tarafından yapılacağı gibi operasyonel konularda artık genelkurmay başkanının değil milli savunma bakanının görüşünün alınması öngörülmüştür.[22]

Bütüne baktığımızda değişikliklerin özellikle YAŞ'ın yapısı ve subay atamalarına yoğunlaşması dikkat çekiyor. 2016 darbe girişimini takip eden bir yıl içinde 196 general ve 7 binin üzerinde subayın ordudan ihraç edildiği ifade edilmektedir.[23] Hem bunların yerine yeni kadrolar koyarak TSK'nın operasyonel kapasitesinde oluşan yarayı telafi etmek hem de siyasi dengeler açısından önemli olan bu kurumun gelecekteki komuta kademesini şekillendirerek "darbe yalıtımı" yapmak açısından YAŞ kararları büyük önem taşımaktadır.

Değişiklikler arasında önemli bir diğer unsurun milli savunma bakanının genelkurmay başkanı karşısında yükselerek milli güvenlik politikasının bir nevi icra amiri haline gelişi olduğunu görüyoruz. Bu kurumsal dönüşümün, Hulusi Akar'ın genelkurmay başkanlığından milli savunma bakanlığına geçişiyle örtüşmesi bu konuya dair bir açıklamayı gerekli kılıyor. 2016 darbe girişimi sırasında sivil iktidara bağlılığını koruyarak siyasi itibar kazanan Akar, CHS'ye geçişle birlikte bakan yapıldıktan sonra iktidarın önde gelen isimleri arasına, biraz da diğer tüm isimlerin bir şekilde tasfiye olması veya itibar yitirmesi sayesinde, girmiş oldu. Cumhur İttifakı'nın temsil ettiği mukaddesatçı-milliyetçi terkibin ideolojik ağırlık merkeziyle TSK'nın geleneksel refleksleri arasındaki alanda konumlanabilmesi itibariyle, darbe sonrası siyasi dengeleri sembolleştiren bir isim olarak görülebilir. Akar'ın kendisi için tasarlanmış özel bir "yarı askerî" kıyafetle kamuoyu önünde arz-ı endam etmesi, hem eski genelkurmay başkanlığının hem de daha üstün hale

22 Kanun No. 7281, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210305-12.htm

23 Bkz. Miş (2017).

gelmiş yeni sivil iktidarın yetkilerini ve ruhunu bünyesinde toplayan bir görüntü vermektedir.[24] Bununla birlikte, yukarıda belirttiğimiz gibi, CHS'nin mevcut kanunları itibariyle milli savunma bakanı, bir cumhurbaşkanı yardımcısından ibarettir. Cumhurbaşkanı tarafından görevine atanabilir ve yine cumhurbaşkanı tarafından azledilmesi durumunda –milletvekili olmadığı için– artık herhangi bir sıfat taşımadan siyasi iktidarla biçimsel ilişkisini kaybetmiş olacaktır. Kısacası, birtakım yetkilerin genelkurmaydan alınıp milli savunma bakanına verilmesi, aslında cumhurbaşkanına verilmesi anlamına geliyor. Elbette ki siyasi aktörlerin birbirleriyle ilişki kurarken biçimsel durumun ötesinde hesaba katmaları gereken maddi güç dengeleri bulunmaktadır ve Hulusi Akar'ın kamuoyu ve milli güvenlik bürokrasisi nezdindeki itibarı bir siyasi güç kaynağı olabilir. Ancak tam da aynı itibar, geniş yetkilerin genelkurmaydan alınıp nihai olarak cumhurbaşkanına aktarılması sürecini bir devamlılık görüntüsü altında yenilir yutulur hale getirmek için gördüğü işlev açısından da değerlendirilmelidir. Her halükârda, bir sonraki milli savunma bakanının pratikte aynı derecede yüksek profilli bir isim olacağının bir garantisi bulunmuyor ve kanunlar değişmediği sürece milli savunma bakanı cumhurbaşkanının bir yardımcısı ve onun iradesinin temsilcisi olarak hizmet görmeye devam edecektir.

Darbe sonrası dönem ve CHS'ye geçiş TSK'da yukarıdaki önemli değişiklikleri yaratmış olmakla birlikte, güvenlik kuruluşları TSK'dan ibaret değil. Emniyet teşkilatı da bir diğer önemli kuruluş. Her zaman İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir örgütlenmesi olan emniyet teşkilatının biçimsel statüsü için CHS, TSK için olduğu kadar önemli bir değişim yaratmamıştır. Bu alandaki başlıca değişiklik polislerin özlük hakları ve terfi koşullarına dair değişiklikler getiren bir kanun değişikliği.[25] Zaten AKP döneminin başından itibaren, TSK'ya kıyasla emniyet teşkilatı hükümetin çok daha kolay kontrol edebildiği bir güvenlik kuruluşu oldu. Daha doğrusu, özellikle 2007-2013 döneminde emniyet teşkilatının, TSK kadrolarına isnat edilen darbe planlama faaliyetlerine karşı önemli bir

24 Bkz. Gürsel (2021).

25 Kanun No. 7196. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191224-1.htm

araç olarak kullanıldığını, ancak teşkilatın bu şekilde araçsallaştırılması –sonradan terör örgütü FETÖ olarak tanınan– Fethullahçı kadroların desteğiyle mümkün olduğu için, darbe girişimi sonrasında ortaya çıkan CHS güvenlik ekosisteminde emniyet teşkilatının daha düşük profilli bir yer tutmaya başladığını iddia edebiliriz.

Özellikle otoriter ülkelerde darbe yalıtımı çabasında olan liderlerin sıklıkla başvurduğu bir yol, güvenlik güçleri arasında bölünmeler yaratarak, bunların rejim karşıtı kolektif hareket kapasitesine ket vurmaktır.[26] Rejime bağlılığında şüphe olmayan yeni kuruluşlar yaratmak da bunun yollarından biri olarak görülmektedir. Darbe girişimi sonrası öne çıkıp CHS döneminde pekişen olgulardan biri başta SADAT olmak üzere birtakım özel güvenlik kuruluşlarının Türkiye'nin yurtdışındaki operasyonlarında TSK ile eşgüdümlü çalışacak yerel milis güçlerini eğitmek gibi roller üslenmesi. SADAT'ın bu resmî rolüne ilaveten iktidar için oynadığı daha geniş rollere dair çeşitli iddialar medyaya yansımıştır. Bu konuda dile getirilen bir şüphe, bu gibi özel güvenlik kuruluşlarının, gerektiğinde Türkiye içinde de yasal güvenlik güçleri haricinde bir milis gücü teşkil etmek üzere kullanılabileceği.[27] Silahlı grupların Türkiye'de iktidarın barışçıl seçimler yoluyla değişimini engellemek için güç kullanabileceği şüphesi, Mayıs 2022'de CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu tarafından SADAT'a atıfla dile getirilmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da müdahil olduğu bir tartışma başlatmıştır.[28] Her halükârda, SADAT başkanı (emekli Tuğgeneral) Adnan Tanrıverdi, TSK'nın askerî harekâtlarına dair en üst düzeydeki resmî toplantılara cumhurbaşkanı danışmanı sıfatıyla katılması itibariyle yasal güvenlik güçlerinin kullanımı üzerinde söz sahibi görünüyor.[29] Ayrıca TSK personel işe alımı mülakatlarında SA-

26 Bkz. Böhmelt ve Pilster (2015).

27 Devlet tarafından örgütlenen bu tür milislerin güvenlik siyasetindeki yerine ilişkin genel gözlemler için bkz. Carey vd. (2016).

28 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kaftancıoğlu, SADAT, Atatürk Havalimanı ve NATO mesajları", *Haberturk*, 18 Mayıs 2022, https://www.haberturk.com/son-dakika-erdogan-dan-kaftancioglu-sadat-ataturk-havalimani-ve-nato-mesaj-3442356.

29 "Adnan Tanrıverdi, Güvenlik Zirvesi'ne Katıldı", *Gazete Duvar*, 23 Ocak 2018, https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/01/23/adnan-tanriverdi-guvenlik-zirvesine-katildi

DAT temsilcileri rol almıştır. Bu durum, TSK'dan irtica gerekçesiyle tasfiye edilen subayların kurduğu bir dayanışma derneğinin başkanlığını yıllarca yürütmüş olan Tanrıverdi'nin kariyeri düşünüldüğünde, silahlı kuvvetlerin personel politikası açısından çarpıcı bir değişime işaret etmektedir.[30] Bu sırada daha mütevazı ama daha kesin bir gelişme olarak, daha önce en son 1974'te personel alımı yapmış olan mahalle bekçiliği kurumunun yeniden ihdası, iktidarın toplumsal muhalefeti zor kullanarak bastırmak için başvurabileceği araçlara bir yenisini eklemiştir.[31]

CHS döneminde "başkanlaşan" savunma politikası ve silahlı kuvvetler

2016 darbe girişimi, TSK'nın siyasi itibarına gölge düşürürken, tasfiye edilen veya açığa alınan kadrolar nedeniyle kapasite kaybı riskini de gündeme getirdi. Darbenin hemen sonrasından başlayarak agresif bir dış politika yöneliminin aracı olarak askerî güce daha çok başvurulması, silahlı kuvvetlere kapasitesini yeniden ispatlayarak itibarını tazeleme imkânı vermiştir. Muhtemelen darbe girişimi sonrası siyasi iktidarın paydaşı hale gelen milliyetçi-ulusalcı kadroların da rol oynadığı ancak karar merkezinde en görünür biçimde cumhurbaşkanının bulunduğu bu yeni dış politika-savunma politikası yönelimi, silahlı kuvvetlerin yeni iktidar terkibi içindeki yerini ve bağlılığını belirginleştirmek işlevi görmüştür. Sivil iktidar ve silahlı kuvvetler arasında kurulan ilişki, her iki taraf için de dönüştürücü etkiye sahip olsa gerek: Bir yandan sivil iktidarın –icraatlarını meşrulaştırmak için kullandığı sembol ve söylemler itibariyle– militaristleştiği, öte yandan silahlı kuvvetlerin sivil iktidarın faal ama sadık bir aracı olarak özerkliğini yitirdiği bir denge kurulmuş gibi görünüyor.[32]

30 Bu konuda karşılıklı dile getirilen iddialarla ilgili bkz. "MSB'den 'Harp okulları mülakatını 3 yıl SADAT yaptı' iddiasına yalanlama", *Euronews*, 11 Ekim 2021, https://tr.euronews.com/2021/10/11/msb-den-harp-okullar-mulakat-n-3-y-l-sadat-yapt-iddias-na-yalanlama.

31 "Bekçiler Kanunu hakkında neler biliniyor?", *BBC Türkçe*, 5 Şubat 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51387834.

32 Sivil iktidar ve asker ilişkisinde özerkliğin ve oynanan rolün niteliğinin yaratabileceği kombinasyonlara dair ilginç tartışmalar için bkz. Sarıgil (2011, 2014).

Söz konusu agresif dış politika yönelimi, ilk ve en somut olarak Suriye ve Irak'ın kuzey bölgelerindeki operasyonlarla kendini gösterdi. Türkiye, daha önce Suriye'de Esad karşıtı bir askerî operasyonu ABD'nin başlatmasını beklerken kendisi de –bir kısmı IŞİD ile bağlantılı olmakla suçlanan– Suriyeli muhalif gruplara lojistik destek vererek Suriye iç savaşına dışarıdan müdahil olmuştu. Bu sırada Suriye'nin kuzeyinde oluşan boşluğun PKK ile bağlantılı görülen silahlı Kürt grupların hareket imkânını artırması, bu stratejinin başarısızlık hanesine yazılmıştı. 15 Temmuz'la birlikte ABD ile ilişkilerin iyice bozulması, PKK ve IŞİD bağlantılı gruplarla savaşma gerekçesiyle sahaya inme gereklilik ve imkânını Türkiye için yaratmıştır. 24 Ağustos 2016'da Cerablus'un IŞİD'den temizlenmesi için başlatılan Fırat Kalkanı operasyonu, darbe girişimi sonrasında bu doğrultudaki ilk operasyondu. Ekim 2017'de Türkiye, İdlib'de Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) unsurlarıyla birlikte "barış faaliyetlerine" başladığını açıkladı.[33] Ocak 2018'de Suriye'nin kuzeybatısındaki Afrin bölgesine yine ÖSO ile beraber Zeytin Dalı harekâtı düzenlenmiştir. CHS'ye geçiş için yapılan 2017 halkoylamasının tartışmalı biçimde kıl payı kazanılabilmesinin ardından partisindeki "metal yorgunluğuna" ve toparlanma ihtiyacına dair bir özeleştiri yapmış olan Erdoğan'ın, Zeytin Dalı harekâtından sonra artık metal yorgunluğunun kalmadığını ilan etmesi, bu askerî operasyonların iç siyasetteki işlevine dair birinci adresten çarpıcı bir gözlem niteliğinde.[34] Zeytin Dalı operasyonunun, "bayrak etrafında toplanma" etkisi yaratarak Erdoğan'ın Haziran 2018 seçimlerini kazanma şansını artırdığını ileri sürebiliriz.[35] 2019 yılında ise Suriye'deki silahlı Kürt grupların Irak ile bağlantısını koparmaya

33 Bu harekâtların bir özeti için bkz. Yüksel (2020).

34 Bkz. Koru (2021).

35 Bayrak etrafında toplanma (*rally around the flag*) etkisi, askerî operasyonların milliyetçi dayanışma duygularını harekete geçirerek iktidardaki liderin popülaritesinde geçici bir artışa yol açmasına verilen isimdir (Bkz. Russett, 1990; Tir ve Jasinsky, 2008). Böyle bir etki, örneğin Metropoll Araştırma'nın kamuoyu anketlerinde düzenli olarak sorduğu Erdoğan'ın görev onayında Ocak 2018'den itibaren gözlenen birkaç aylık pozitif şoku açıklayabilir. Bkz "Metropoll anketi: Erdoğan'ın görev onayı desteği AK Parti'de azaldı muhalefette arttı", *Gazete Duvar*, 9 Ağustos 2021, https://www.gazeteduvar.com.tr/metropoll-anketi-erdoganin-gorev-onayi-destegi-ak-partide-azaldi-muhalefette-artti-galeri-1531089.

ve Türkiye'ye akın etmekte olan Suriyeli sığınmacıların yerleştirilebileceği bir alan yaratmaya odaklanan harekâtlar geldi. Mayıs 2019'da Kuzey Irak'ta bulunan Hakurk'a yönelik Pençe harekâtı, Ekim 2019'da ise Suriye'nin kuzeydoğusunda Barış Pınarı harekâtı düzenlendi. Türkiye'nin Suriye'deki operasyonları, daha çok sınıra yakın bölgelerde konuşlanmış olan 5.000-10.000 arasındaki TSK personeline ilaveten, yüksek sayıda yerel milis gücünün özel güçlerin gözetiminde ve insansız hava araçlarının (İHA) önemli rol oynadığı hava unsuru desteğiyle kullanılması konseptine dayanıyor. Türkiye'nin Suriye ve Irak'ta konuşlanmış güçlerine ilaveten 2015'te Katar'da ve 2017'de Somali'de kurulmuş sınır ötesi üslerde de binlerce askerinin bulunduğu bildiriliyor.[36]

Trump yönetiminde ABD'nin Suriye'den çıkacağını açıklamasının ardından bölgedeki başlıca süper güç olarak kalmış olan Rusya, Esad rejiminin varlığını tehdit edecek bir kapsama ulaşmadığı ölçüde Türkiye'nin Suriye'de kendisine bir nüfuz alanı yaratmasına mutabık kalmış görünüyor. 15 Temmuz sonrası dönemde Rusya lideri Putin, Türkiye'nin bölgede daha aktif bir rol almak yönündeki ihtiyaçlarını doğru okumuş ve bu NATO üyesinin ABD'den uzaklaşmasını sevinçle karşılamıştır. Bununla birlikte söz konusu mutabakatın sınırları sahadaki gelişmelerle test edilmekte. Şubat 2020'de Rusya destekli Esad güçlerinin bir hava saldırısı sonucu 34 Türk askerinin İdlib'de hayatını kaybetmesi, bu doğrultudaki başlıca olgu. Türkiye'nin özellikle 2020 başından itibaren, Suriye'dekine benzer ancak TSK personelinin daha az sayıda kullanıldığı bir konsept altında Libya'daki Sarraj güçlerini askerî olarak desteklemeye başlaması, karşıt tarafı destekleyen Rusya ile ilişkilerin çatışmalı olduğu başka bir cephe açtı. Sonuç olarak Türkiye-Rusya mutabakatı, Erdoğan ve Putin'in, spesifik yerel çatışma faylarının varlığını tanımakla birlikte genel dengede birbirlerinin ulusal ölçekteki iktidarlarını destekleyen ve bölgesel paylaşım için birbiriyle pazarlığa girmeye hazır iki otokratik liderin kişiselleşmiş diyaloğu görünümünde. 2020 güzünde Türkiye destekli Azerbaycan'ın Ermenistan karşısındaki askerî ilerlemesine karşı Rusya'nın bir direniş göstermemesi,

36 Bkz. Aksoy (2021).

ilişkilerin bu niteliğini doğrulayarak genel düzeydeki mutabakatın ömrünü uzatmıştır.

Darbe girişimi sonrasında ortaya çıkan bu agresif dış politika, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Putin ve Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev gibi liderlerle kurduğu ilişkiler üzerinden meclisi ve geleneksel dış politika bürokrasisini devre dışı bıraktığı "başkanlaşmış" bir politika yapma biçimini görünür kıldı. Ayrıca sınır ötesi askerî operasyonlar, anayasaya göre "TBMM adına başkomutanlık görevini temsil eden" cumhurbaşkanının başkomutan sıfatını vurgulama fırsatını, ilgili medya ve kanaat teknisyenlerine bol bol vermiştir. Bu operasyonların karar ve yönetim süreçlerine dair medyaya sunulan görüntülerde yalnızca cumhurbaşkanı değil, herhangi bir resmî sıfat taşımayan oğlu Bilal Erdoğan da yer almıştır.[37] Ayrıca Erdoğan'ın mühendis damadı (Baykar teknik müdürü) Selçuk Bayraktar'ın geliştirilmesinde rol oynadığı Bayraktar insansız hava araçları (İHA) Suriye ve Libya'da yaygın uygulama sahası bulmuş; 2020'de Dağlık Karabağ'da Azerbaycan tarafından ve 2022'de Rusya işgaline karşı Ukrayna tarafından kullanılarak şöhret kazanmıştır.

Savunma sanayi, yeni dönemin dış politikasını CHS'ye ve cumhurbaşkanının yakın çevresine göbekten bağlayan bir alan. En önemli müşterisi TSK olan bu sektör, son yıllarda kamu desteğiyle önemli bir büyüme yaşadı. Kaynakların ne derece verimli kullanıldığına ve NATO'dan görece uzaklaşmanın muharebe kapasitesini zaman içinde nasıl etkileyeceğine dair bir tartışmaya girmeden, yerli savunma sanayinin cirosunun ve ihracat hacminin büyüdüğünü, bu sırada silahlı kuvvetlerin silah ve teçhizat ihtiyacının tedarikinde yerli üretim oranının arttığını not edebiliriz.[38] Aralarında Bayraktar İHA'nın da yer aldığı yerli İHA'lar, medya tarafından savunma sanayinin bu yeni dönemdeki en başarılı ürünü olarak lanse ediliyor. Silahlı İHA'ların yaygın kullanımının Türkiye'yi yeni bir muharebe konseptinin öncü ülkesi kıldığına dair ulusla-

37 "Bilal Erdoğan, Afrin'de kullanılan İHA'ların kontrol merkezinde...", *T24*, 22 Ocak 2018, https://t24.com.tr/haber/bilal-erdogan-afrinde-kullanilan-ihalarin-kontrol-merkezinde,541391.

38 Bkz. Adar (2020) ve Bakir (2021).

rarası yorumlar da mevcut.[39] Aralık 2017'de o zamanki adıyla Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın cumhurbaşkanına bağlanarak yeniden yapılandırılması, sektörün yönlendirilişi açısından önemli milat olarak gösterilmektedir.[40] Genel anlamda merkezinde Cumhurbaşkanlığı'nın bulunduğu yeni bir askerî-sanayi ekosistemi oluşmuş bulunduğunu belirtebiliriz.

Bu ekosistemin önemli bir kurumsal izdüşümünü savunma sanayinin önemli şirket ve vakıflarının yönetim kurullarında gerçekleşen değişikliklerde buluyoruz. Bilindiği gibi Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın (TSKGV) ortak olduğu ASELSAN, TAİ, ROKETSAN, HAVELSAN, ASPİLSAN gibi şirketler savunma sanayinde faaliyet göstermektedir. Köktürk (2021), TSKGV ve OYAK bağlantılı şirket yönetim kurullarında asker üye oranının 1980 ve 1997 askerî müdahale süreçlerinde arttığını, 2011 yılındaki Balyoz davasından itibaren oranın askerler aleyhine bozulduğunu, bu durumun 2016 darbe girişiminden ve CHS'ye geçişten sonra hızlandığını saptıyor; 1994'te %35, 2001'de %97 olan asker üye oranı 2020 itibariyle %14'e inmiştir. Akça ve Özden'in (2021: 41) hatırlattığı gibi, Kasım 2017'de çıkarılan bir KHK ile TSKGV'nın mütevelli heyeti yeniden yapılandırılarak, "o zamana kadar ordunun kontrolünde olan TSKGV'nin yönetim yapısında Cumhurbaşkanı başkanlığında sivillerin hâkimiyeti sağlanmıştır" Bu sırada OYAK da, ortaklıkları vasıtasıyla savunma sanayinde faaliyet göstermenin yanı sıra genel itibariyle önemli bir sermaye kuruluşu olduğu için siyasi çekişmelere konu olmaktadır. 2016'da OYAK'ın on altı yıllık genel müdürünün sürpriz istifasının ardından AKP hükümetine yakın bir isim genel müdürlüğe gelmiş ve peşinden OYAK'ın belli bir limite kadar olan yatırım kararları çok üyeli genel kuruldan alınarak yedi kişilik yönetim kuruluna verilmiştir. OYAK Yönetim Kurulu bu yetkisini, sıkıntı içinde olan hükümet yanlısı sermaye grubu Demirören'e ait akaryakıt şirketlerini satın alarak kullanmış, bu durum bazı OYAK

39 Bkz. Farooq (2019), Velasquez (2021), Witt (2022).

40 KHK No. 696, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm. Bkz. Akça ve Özden (2021), Demir (2020).

üyelerinin protestolarına konu olmuştur.[41] Ancak genel itibariyle OYAK'ın da bir paydaşı olduğu savunma sanayindeki gelişmeler ve Türkiye'nin sınır dışında büyüyen askerî varlığı, iktidar tarafından yeni dönemdeki başlıca politika başarısı olarak sunulabilmektedir. Türkiye'deki toplam Ar-Ge yatırımlarının %20'si savunma sanayinde gerçekleşmekte olup, 2019 yılında Türkiye'de en fazla Ar-Ge harcaması yapan ilk beş şirketin dördü TSKGV'ye bağlı savunma ve havacılık şirketleridir.[42] Savunma sanayinin yüksek Ar-Ge faaliyeti içeren bir sektör olması, hem AKP döneminde sanayi üretiminin ihmal edildiği eleştirilerine karşı bir yanıt hem de bürokrasi ve kamuoyundaki milliyetçi/ulusalcı unsurları iktidar cephesinde tutmaya yönelik işbirliği imkânlarını yöneticilere sağlıyor.

Sonuç

Bu makale, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin (CHS) Türkiye'nin güvenlik siyasetine dair getirdiği değişiklikleri, iktidar blokunu iç ve dış tehditlere dair koruma işlevi açısından değerlendirdi. Tespitlerimize göre CHS; yürütme gücünü dengeleyip frenleyebilecek veto oyuncularının ortadan kaldırılmasına yönelik bir kurumsal tasarımı yansıtmaktadır. Başbakanlık makamının ve güvensizlik oyu mekanizmasının ilga edilerek kabinenin cumhurbaşkanına bağlanması; seçimlerdeki performansı 2011'den beri düşüş trendinde olan iktidar partisinin, resmî bir kabine paylaşımı yapmak zorunda kalmadan müttefikleri üzerindeki hâkim konumunu korumasının yolunu açmıştır. Ayrıca erken seçimi istisnai bir hal olarak öngörerek yürütmenin başı için sabit dönem garantisi getiren CHS, AKP lideri Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olarak pozisyonunu da toplumsal destek kaybına karşı bir sonraki genel seçime kadar tahkim etmiştir.

Siyasi güç dengesini bu şekilde değiştirmenin ötesinde CHS, güvenlik kuruluşlarını doğrudan doğruya etkileyen bir dizi değişikliği beraberinde getirmiştir. Yüksek Askerî Şura'nın üye kompozis-

41 Bkz. Köktürk (2021).

42 Bkz. Akça ve Özden (2021).

yonunun değiştirilmesi, Genelkurmay Başkanlığı'nın cumhurbaşkanına karşı sorumlu olan savunma bakanına bağlanması, cumhurbaşkanının hem genelkurmay başkanı hem kuvvet komutanlarına doğrudan emir verebilir hale gelmesi gibi değişiklikler; genelkurmay başkanını önemsizleştirirken sivil iktidarın silahlı kuvvetler üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu sırada, karar merkezinde cumhurbaşkanının bulunduğu agresif bir dış politika yöneliminin aracı olarak askerî güce daha çok başvurulması; silahlı kuvvetlerin otonomisini azaltırken yeni sistem içindeki yerini ve bağlılığını belirginleştirmek işlevi görmüştür. Ortaya çıkan yeni güvenlik mimarisi; askerî darbe olasılığını azaltmayı amaçlarken sivil otokrasiyi pekiştiren bir tasarımın izlerini gösteriyor.

KAYNAKÇA

Adar, S. (2020), "Understanding Turkey's Increasingly Militaristic Foreign Policy", MENA Politics Newsletter, 3(1): 10-12.

Akça, İ. ve Özden, B.A. (2021), *Türkiye Savunma Sanayiinin Ekonomi-Politik Haritası*, https://hyd.org.tr/attachments/article/1151/I.Akca_B.Ozden_Turkiye_Savunma_Sanayiinin_Ekonomi-Politik_Haritasi.pdf

Aksoy, H.A. (2021), "Excursus: Turkey's Military Engagement Abroad", Center for Applied Turkey Studies, 20 Ağustos, https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism/excursus-turkeys-military-engagement-abroad/

Bakir, A. (2021), "Mapping The Rise of Turkey's Hard Power, Part 2: Domestic Industry", Newlines Institute, 26 Ağustos, https://newlinesinstitute.org/uncategorized/mapping-the-rise-of-turkeys-hard-power-part-2-domestic-industry/

Belkin, A. ve Schofer, E. (2003), "Toward a Structural Understanding of Coup Risk", *Journal of Conflict Resolution*, 47, 5: 594-620.

Bilir, F. (2008), "Yasama dönemi ve yasama dönemi ile ilgili sorunlar", *TBB Dergisi*, 77: 191-293.

Boyunsuz, Ş.Ö. (2016), "The AKP's proposal for a 'Turkish type of presidentialism' in comparative context", *Turkish Studies*, 17(1): 68-90.

Böhmelt, T. ve Pilster, U. (2015), "The Impact Of Institutional Coup-Proofing on Coup Attempts and Coup Outcomes", *International Interactions*, 41(1): 158-182.

Carey, S.C.; Colaresi, M.P. ve Mitchell, N.J. (2016), "Risk Mitigation, Regime Security, and Militias: Beyond Coup-Proofing", *International Studies Quarterly*, 60(1): 59-72.

Çağaptay, S. (2022), "Erdogan's endgame", *Foreign Affairs*, 4 Ocak, https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2022-01-04/erdogans-end-game

Demir, I. (2020), "Transformation of the Turkish Defense Industry", *Insight Turkey*, 22(3): 17-40.

Esen, B. ve Gümüşçü, S. (2016), "Rising competitive authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 37(9): 1581-1606.

Faroouq, U. (2019), "The Second Drone Age: How Turkey Defied the U.S. and Became a Killer Drone Power", *The Intercept*, 14 Mayıs, https://theintercept.com/2019/05/14/turkey-second-drone-age/

Freedom House (2018), *Freedom in the World 2018, Turkey country report*, https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2018

Gözler, K. (2021), "'Cumhurbaşkanlığı Kabinesi': Var mı Böyle Bir Şey?", Türk Anayasa Hukuku Sitesi, 17 Mayıs, https://www.anayasa.gen.tr/cb-kabinesi.htm

Gürsel, K. (2021), "Erdoğan aday olmazsa Hulusi Akar mı?", *Halk TV*, 12 Ekim, https://halktv.com.tr/makale/erdogan-aday-olmazsa-hulusi-akar-mi-650649

Kirshner, J. (2012), "The Tragedy Of Offensive Realism: Classical Realism and the Rise oorf China", *European Journal of International Relations*, 18(1): 53-75.

Koru, S. (2021), "There Was Once A Dream That Was The Turkish Republic", *War on the Rocks*, 25 Ekim, https://warontherocks.com/2021/10/there-was-once-a-dream-that-was-the-turkish-republic/

Köktürk, A. (2021), "Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü", *İnsan ve İnsan*, 8(29): 15-29.

Miş, N. (2017), "Yüksek Askerî Şûra ve Sivil Denetim", SETA, https://www.setav.org/yuksek-askeri-sura-ve-sivil-denetim/

— (2016), "Yeni Anayasa ve Başkanlık Sisteminde AK Parti'nin Yol Haritası", *Kriter*, 1(7), https://kriterdergi.com/siyaset/yeni-anayasa-ve-baskanlik-sisteminde-ak-partinin-yol-haritasi

Nassif, H.B. (2015), "Generals and autocrats: how coup-proofing predetermined the military elite's behavior in the Arab Spring", *Political Science Quarterly*, 130(2): 245-275.

Russett, B. (1990), "Economic Decline, Electoral Pressure, and the Initiation of Interstate Conflict", *Prisoners of war? Nation-states in the modern era*", C.S. Gochman ve A.N. Sabrosky ed., Lexington, MA: Lexington Books, 123-140.

Saatçioğlu, B. (2014), "AKP's 'Europeanization' in Civilianization, Rule of Law and Fundamental Freedoms: The Primacy of Domestic Politics", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(1): 86-101.

Sarigil, Z. (2014), "The Turkish Military: Principal or Agent?", *Armed Forces & Society*, 40(1): 168-190.

— (2011), "Civil-military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey", *Turkish Studies*, 12(2): 265-278.

— (2007), "Europeanization as Institutional Change: The Case of the Turkish Military", *Mediterranean Politics*, 12(1): 39-57.

Shugart, M.S. (1998), "The Inverse Relationship Between Party Strength And Executive Strength: A Theory Of Politicians' Constitutional Choices", *British Journal of Political Science*, 28(1): 1-29.

Sözen, Y. (2019), "Competition in a Populist Authoritarian Regime: The June 2018 Dual Elections in Turkey", *South European Society and Politics*, 24(3): 287-315.

Şaşmaz, A.; Yağcı, A.H. ve Ziblatt, D. (2022), "How Voters Respond To Presidential Assaults On Checks And Balances: Evidence From A Survey Experiment In Turkey", *Comparative Political Studies*, DOI: 10.1177/00104140211066216

Tir, J. ve Jasinski, M. (2008), "Domestic-level Diversionary Theory Of War: Targeting Ethnic Minorities", *Journal of Conflict Resolution*, 52(5): 641-664.

Toktaş, Ş. ve Kurt, Ü. (2010), "The Turkish Military's Autonomy, JDP Rule And The EU Reform Process In The 2000s: An Assessment Of The Turkish Version Of Democratic Control Of Armed Forces (DECAF)", *Turkish Studies*, 11(3): 387-403.

Türk, H.B. (2014), *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünlühisarcıklı, Ö. (2022), "It is not too early to think about political change in Turkey", German Marshall Fund, 10 Ocak, https://www.gmfus.org/news/it-not-too-early-think-about-political-change-turkey

Varieties of Democracy (2017), *Democracy at Dusk: V-Dem Annual Report 2017*, Gothenburg: University of Gothenburg.

Velasquez, N. (2021), "Rise of a 'Drone Superpower'? Turkish Drones are Upending Russia's Near Abroad", *Geopolitical Monitor*, 9 Şubat, https://www.geopoliticalmonitor.com/turkish-drones/

Yağcı, A.H. (2018), "The political economy of coups d'etat: a general survey and a local theory for Turkey", *Turkish Studies*, 19(1): 72-96.

— (2022), "Başkanlık sistemi kime yaradı?", *Politik Yol*, 9 Ekim, https://www.politikyol.com/baskanlik-sistemi-kime-yaradi/

— (2023), "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Tasarımı ve İktidarın Muhafazası: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme", A. Çarkoğlu, E. Erdoğan ve M. Moral (ed.), *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yüksel, E. (2020), "TSK'nın Sınır Ötesi Harekâtları", *Doğruluk Payı*, 13 Ocak, https://www.dogrulukpayi.com/bulten/tsk-nin-sinir-otesi-harekatlari

Witt, S. (2022), "The Turkish Drone That Changed the Nature of Warfare", *The New Yorker*, 9 Mayıs.

Ulusal Güvenlik Üzerine Feminist Bir Okuma: Feminist Duruş Kurami, Hipermaskülinite, Antidiplomasi ve Kaşıkçı Cinayeti

C. Akça Ataç

Giriş

Ulusal güvenlik, devletlerin doğrudan veya dolaylı bekalarıyla ilgili politikaları ve stratejileri aracılığıyla sağlanır. Bu politika ve stratejiler, siyasi, ekonomik ve askerî güç ile orantılı olarak uygulanır. Savaş hali dışı durumlarda kullanılan en bilindik yöntemlerden biri diplomasidir. Günümüzde kamu diplomasisi geleneksel diplomasinin önüne geçmiş gibi gözükse de söz konusu ulusal güvenlik olduğunda geleneksel diplomasi birincil önemini korumaktadır. Devletler arasındaki diplomatik ilişkilerin hukuki güvencesi, Viyana Konvansiyonu olarak bilinen 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesi ve Konsolosluk İlişkileri Hakkındaki Viyana Sözleşmesi başlıklı iki metindir. Devletlerin bu sözleşmeler çerçevesinde, barış zamanı birbirlerine tanıdıkları dış dokunulmazlık (*extraterritoriality*) yani diplomatların ve diplomatik binaların yerel yasaların kapsamının dışında tutulması hakkı, diplomatik ilişkilerin sürdürülmesindeki temel ilkelerden biridir. Soğuk Savaş döneminde bu güvencenin suistimal edilişi ile ilgili zorla alıkoymak, casusluk ve seyahat yasağı gibi çeşitli vakalar yaşanmışsa da ilkenin genel kapsamı bozulmamıştır. Ancak, İstanbul'daki Suudi Arabistan konsolosluk binasında, 2 Ekim 2018 tarihinde

işlenen "Kaşıkçı cinayeti"' bu ilkenin açık ve doğrudan ihlalini içerip içermediği tartışması bakımından diplomasi tarihine geçecek önemde bir olaydır. Ulusal güvenliğin bir parçası olan diplomatik güvencelerin, neden ve nasıl bu şekilde büyük bir güvenlik açığı ile sonuçlandığının üzerinde durmak, hem güvenlik hem diplomasi çalışmaları bakımından gereklidir.

Ulusal güvenlik ve diplomasi, tarihsel ve yapısal olarak devlet aklının, devlet sırlarını korumak gerekçesi ile her türlü erkek egemen bakış açısı, söylem ve pratikle, denetime kapalı biçimde düzenlediği alanların başında gelmektedir. Güvenlik sırlarının varlığı, Machiavelli'den Leo Strauss'a uzanan patriyarkanın ideolojik kuzenlerinin asırları aşan etkisiyle, kamuoyu tarafından doğrudan büyüklük, başarı ve hayatta kalma ile ilişkilendirilerek normalleşmiştir. Şeffaflık, denetim ve hesap verebilirlik, bu alanlar söz konusu olduğunda, toplum tarafından talep edilmez ve adeta norm dışı kabul edilir. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 2003 yılında kitle imha silahları bahanesiyle Irak'ı işgal edebilmiş olmasının sebebi, bugün artık biliyoruz ki; kapalılık, kaynağı meçhul istihbarat bilgileri ve sırlara dayalı yanıltıcı iletişim stratejileridir. Ulusal güvenliğin vatandaşların demokratik katılımına kapalı bir alan olması, iddia edilenin aksine bireylerin güncel hayatlarında ve geleceklerinde telafisi imkânsız tekinsizlik ve hayati risklere yol açmaktadır. Kaşıkçı cinayeti bu bağlamda, mutlak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gereken bir güvenlik krizidir. Feminist duruş, bu tür sorgulamalardaki tarihsel deneyimi ve donanımıyla bu çalışmada benimsenecek ahlâki ve epistemolojik pozisyondur.

Feminist düşünür Sandra Bartky, feministlerin "çifte ontolojik şok" mağduru oldukları için sistematik bir düşünce geliştirme yoluna gittiklerini yazar (1990:18). İlk önce gerçekte olanın görünenden ne kadar farklı olduğunu keşfetmeleri ve daha sonra da gerçekte olanı kendi deneyimleriyle birlikte anlatmada, sessizleştirilmiş ve yanlış temsil edilmiş oldukları için sıklıkla yetersiz kalmaları bu çifte şokun kaynağıdır. Bu nedenle gerçekte olup biteni sorgulama ve adlandırma çabaları, güç ilişkilerini çözümleme ve aydınlatmada feministlere nesilden nesile aktardıkları bir yaşa-

ma ve direnme becerisi kazandırmıştır. Ulusal güvenliğin insan hayatını doğrudan ilgilendiren kararların alındığı bir alan olması sebebiyle de, genel kanının aksine, karar mekanizmalarını şeffaflaştırıcı soruların özellikle sorulması gerekmektedir. Sadece istihbarat üzerinden yürütülen kapalılığın, gerçekte ne olduğunu anlaşılmaz kılan, savaş halini uzatan ve gereksiz şiddet kullanımını arttıran etkisini 1971 yılında, Vietnam Savaşı'nın yıllar boyu gizlenen hakikatlerini içeren Pentagon Belgeleri sızıntısı göstermişti. Ardından gelen Watergate skandalından sonra siyaset felsefesinde hakikatin defalarca tanımlandığını ama yalanın, devlet sırrı seven erkekler tarafından, özellikle tanımsız bırakıldığını iddia eden Sissela Bok, felsefe sözlüklerine giren ilk yalan tanımını ortaya koymuştur (1978). Böylece kadınların, hakikatin olmadığı ortamlarda zarar görmenin kolaylaştığı hakkındaki savı, yalanın felsefi olarak tanımlanmasıyla insanlığın ortak kullanımına sunulmuştur.

Bu çalışma, muhalif Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul'daki konsolosluk binasında Suudi devletinin resmî yetkilileri tarafından öldürülmesini, Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki diplomatik ilişkiler bakımından, feminist duruş çerçevesinde inceleyecek; Birleşmiş Milletler'in (BM) konu ile ilgili, Türkiye'nin de katkısıyla yayımladığı raporu esas alacaktır. Raporun feminist bir raportör tarafından yazılmış olması, çalışmanın feminist duruş kuramından yararlanmasını desteklemektedir. Diplomatik açıdan, misafir bir ülkenin, ev sahibi ülkenin egemen topraklarında barış zamanı resmî güç kullanması anlamına gelip gelmediği araştırılan bu cinayetin en büyük tartışma konularından biri, Viyana Sözleşmeleri'nin güvencesi altındaki dış dokunulmazlık kapsamına girip girmediğidir. Bu belirsizlik, ev sahibi ve misafir ülkelerin dış politikalarında hipermaskülen bir tutum ve istihbarat ağırlıklı antidiplomasi yöntemlerini benimsemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. O halde bu çalışma, dünya diplomasi tarihinde yerini alacak Kaşıkçı cinayetini, feminist duruş kuramı, hipermaskülinite kavramı, feminist güvenlik tartışmaları ve antidiplomasi tanım ve pratiklerinden yararlanarak anlamaya ve anlatmaya çalışacaktır.

Feminist duruş kuramı

Feminist duruş kuramı 1980'lerde, "evrensel hakikat" olarak kabul edilen tarihsel, siyasal ve sosyolojik bilgilerin Nancy Hartstock, Sandra Harding ve Dorothy Smith tarafından, "bilgi üretiminin bir güç pratiği olduğu" ve ataerkil yapıları güçlendirdiği gerekçesi ile epistemolojik açıdan sorgulanmasıyla başlamıştır (Harding, 2004: 1). Böyle bir sorgulama sırasında yapı söküme uğratılan "hakikat", yeniden inşa edilirken feminist duruşu içerecek şekilde dönüştürülürse, dünya olaylarını ve insanlık hallerini anlama ve açıklama çabalarına daha büyük bir hizmette bulunacaktır. Bu önkabul, kadınların hayattaki duruşuna, kadınların baskı ve sömürüye karşı tarihsel olarak verdikleri mücadele sebebiyle ve bu mücadeledeki deneyimlerin sadece kadınları değil erkekleri de özgürleştireceği gerekçesiyle ayrıcalıklı bir rol biçer. Diğer bir deyişle feminist duruş, hiyerarşik olarak yapılanmış güç ilişkileri ağında, sistematik olarak marjinalleşmiş olan herkesin gerçekte olup biteni anlama çabası ve hakkını temel alan siyasal ve sosyal bir epistemolojidir. Erkeklerin de tabi olduğu ataerkil otoritelerin ürettiği "kısmi ve ayarı bozuk perspektif" sadece kadınları değil toplumun tamamını kurbanlaştırır (Harding, 1987: 185). Bu marjinalleştirilmenin sona ermesinin ve doğru bilgi üretilip dağıtılmasının bireyler için hayati önemi vardır. Bu şekilde feminist duruş kuramı, Susan Hekman'ın tek bir evrensel duruş varmış gibi "diğer kadın deneyimlerini dışladığı" eleştirisini kabul ederek farklılıkları da gözetmeye başlayıp ama yine de bütüncül bir eleştirel bakış açısı sunmayı hedeflemiştir (1997: 349, 355).

Feminist duruş kuramı, ikinci dalga feminist düşünce ve sonrasının en çok tartışılan yaklaşımlarından biri olmuştur. Bunun nedeni, kuramdaki ayrıcalıklı epistemoloji iddiasının, beyaz kadının diğer kadın deneyimlerini dışlaması ve toplumdaki kendi ayrıcalıklı konumunu otoriterlik derecesinde öncelemesiyle ilişkilendirilmesidir. Audre Lorde, duruş kuramına itirazını "[b]eyaz kadınlar kendi sabit beyazlık ayrıcalıklarının farkına varmadıklarından ve kadını sadece kendi deneyimleriyle tanımladıklarından, deneyimleri ve gelenekleri anlaşılamayacak kadar 'yabancı' kalan siyahi

ve diğer kadınlar, öteki ya da dışarıdaki olmaktadır" sözleriyle dile getirir (1984: 117). Ancak, özellikle dünyanın daha da karmaşıklaştığı 2008 küresel finansal krizinden sonra, içiçe geçmiş küresel ve ulusal güç ilişkilerini çözmek, anlamak ve anlatmak için bu şekilde eleştirilen evrensellik iddiasına geri dönüş, işlevsel bir gereklilik kazanmıştır. Feminist duruş kuramı bu sefer, farklı feminizmlerden öğrenilen yeni bir epistemolojik avantaj üzerinden patriyarkanın "gizli şeyler"inin peşine düşer (Rolin, 2009: 219). Bu anlamda, Hartsock'un sözleriyle duruş kuramı, her şeye rağmen güç siyasetini çözümlemede feminist tartışmalar için "verimli bir toprak" olmaya devam ediyor (1998: 230).

Feminist duruş, Kristina Rolin'in tartıştığı gibi salt bireysel bir bakış açısı olmaktan öte, kitlesel ahlâki ve siyasal bir taahhüdü ifade eder. Güç ilişkilerindeki delil karartma ve bilgi saklama üzerinden ilerleyen işleyiş, bireylerin ya da grupların eyleme geçebilme kapasitesini bozacaktır. Kökeni, aktörleri ve niyeti meçhul güç ilişkileri karşısındaki sivil ve kitlesel güçlenme, bu tür bir müdaheleye "rağmen" ve "karşı" eyleme geçebilme kapasitesinden vazgeçmeme sonucu gerçekleşecektir (Rolin, 2009: 220-224). Bu kapasiteye sahip çıkan feminist duruş, patriyarkal güç yumağının gasp ettiği varoluşsal hakları, karartılmış kamusal alanda marjinalleşen herkese iade etmeyi amaçladığından aynı zamanda siyasi bir başarıdır. Bu bakımdan, güç ilişkilerine dayalı siyasetin karşısına çıkarken, bakış açısından daha fazlasına sahiptir. Patriyarkal kurum ve aktörlerin savunduğu ve yaydığı, bütüncüllük, gerçeklik ve dolayısıyla otorite iddiasındaki bilgi türünün epistemolojik avantajlarını sona erdirmek ahlâki bir sorumluluktur.

Feminist duruş kuramı özellikle, "erkek üstünlüğü" ve "bilgi üretimi" arasındaki bağı ortaya koyarak, öncelikle kadınların, sonra toplumun genelinin yaşam koşullarını iyileştirecek türde yeni bilgilerin ortaya çıkmasını hedeflemektedir (Harding, 1997: 382-383). Bunun için bilgiye müdahale edilmemesi ve bilgi akışının kesintisiz olması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, kadınların çeşitli siyasal, ekonomik ve sosyal bağlamlarda edindikleri deneyimlerin farklılık gösterdiğini kabul etmekle birlikte doğrudan bireyin refah ve güvenliğini ilgilendiren bir konu hakkındaki de-

vasa bir ataerkil sır karşısında, bunun kolektif olarak yaşanan bir deneyim olduğu gerekçesiyle, tek bir feminist duruş gösterileceği varsayımına dayanıyor (Benhabib ve Cornell, 1987: 3). Bu duruş, bilgi eksikliğinin olduğu ya da doğru bilgiye erişimin engellendiği koşullarda, kişinin güvenlik deneyiminin doğrudan bozulması, yaşam riskinin ortaya çıkması ve bu tehlikenin tarihsel olarak en çok kadınları tehdit etmiş olması sebebiyle ortaktır. Devlet-birey ilişkisi bağlamında ise, gizliliğin güvenlik gerekçesi ile norm olduğu bir siyasal atmosferde, "devlet sırlarına" (*arcana imperii*) nail bir avuç seçkin erkek haricinde toplumdaki kadın-erkek herkesin risk altında olduğuna işaret etmek, feminist duruşun gereklerinden biridir. Feminist duruş teorisine göre kadınlar, kendi hayatlarındaki engelleri sorgularken devlet dahil bütün otoritelerin işleyişini de sorgulama pratiği edinirler.

Eğer hakikat "şeylerin nasıl olduğu" ile ilgiliyse devlet aktörlerinin ulusal güvenlik gerekçesiyle yaydığı bilgiler "şeylerin nasıl olmadığı" ile ilgilidir ve bu saptırma, bireylerin kendi hayatlarını da etkileyecek karar alma mekanizmalarından dışlanmalarıyla sonuçlanacaktır (Carson, 2012: 4, 18). Bu pratik, toplumun genelinin faydası için, ulusal güvenlik dahil pek çok alanda kullanılabilir. Böyle bir bilgi saklama ya da çarpıtma olduğu durumlarda genellikle kamuoyunun bilmeye hakkı olduğu bir olay söz konusudur. Bu hakta ısrar etmek, Harding'in sözleriyle, "bir baskı kaynağını, bir bilgi ve potansiyel özgürleşme kaynağına dönüştürme" ihtimalini yaratacaktır (2014: 10). Feminist duruş teorisi, hakikati söylemek ve hakikati söylemeye davet etmek yöntemleriyle bireylerin, "akıl dışı ve patolojik olana" direnebileceklerini ve ataerkil otoriteleri şeffaflaşmaya zorlayabileceklerini savunur (Bok, 1989: 25). Bu çalışma da, bu kuramsal çerçeve dahilinde, ulusal güvenlik tartışmalarına Kaşıkçı cinayeti üzerinden, toplumun geneline fayda sağlayacak, dağılmış bilgi parçacıklarını bağlamına oturtarak anlamlandıracak feminist bir okuma yapmayı amaçlıyor. Bu şekilde, sadece gizlilik, devlet bekası ve sırlar ekseninde yürütülen güvenlik politikalarının güvensizlik yaratma kapasitesinin, özellikle hipermaskülinite kavramı aracılığıyla ortaya konmasını hedefliyor. Siyasal bir travmadan kaynaklanan ve bir başka travmaya neden ol-

ması muhtemel; indirgeyici, zorlayıcı ve yok edici bir güç kullanımı biçiminde tanımlayabileceğimiz hipermaskülinite, ulusal ve uluslararası güvenlik tartışmalarına önemli bir feminist katkı olarak kabul edilmelidir.

Hipermaskülinite nedir?

Güvenlik ve güvensizliğin birbirini doğurduğu neden-sonuç ilişkisi içerisinde, akıl dışı ve patolojik bir alanı anlamak için Ashis Nandy'nin hipermaskülinite tanımından yararlanmak doğru olacaktır. Kavramı ilk defa, İngiliz-Hint kolonyal ilişkilerini açıklamak için kullanan Nandy, "İnsan eliyle yaratılan bütün acılar tek ve herkesin bunda sorumluluğu var," diyerek bu deneyimi başka zaman dilimlerinde, başka ulusların kullanımına açıyor (1983: 19). Hipermaskülinite, kolonyalizmin sadece bir siyasi ve ekonomik kazanç mekanizması olmadığı, tarihsel çerçevesi ve bağlamını aşan bir zihniyet olduğu kabulüyle, kendini sürekli yeni ödül-ceza yöntemleri geliştirerek sonsuz kıldığını savunur (Nandy, 1983: 3). Yenilgilerin zafere dönüştürülmesi, asimetrik güç oyunları ve tahakküm ilişkileri içinde zedelenen siyasal ve kültürel maskülen kimliğin, "kudret ve kalıcılığın [yarattığı] büyülü hisler" ile tamiri bakımından büyük önem taşır (Nandy, 1983: 35). Ancak, zarar görmüş masküliniteyi tamir etme girişimi, kötücüllükten tam anlamıyla azade olmayan, geçmişten gelen otantik bir masumiyetin de tamamen kaybı anlamına gelecektir. Bundan sonrası, içinde düşünme kapasitesinden ve fikir dünyasından koparılmış duyguların hâkim olduğu "gelişmemiş kalplerin" işi olacaktır (Nandy, 1983: 33-34). Kolonyal mücadele ve emperyalist rekabet içinde kaybolan masumiyetin ve öne çıkan hipermasküliniteninin bugünkü küresel siyasete yansıması, güvenlik gerekçeleriyle akıl dışı ve patolojik seviyelere varan askerî ve teknolojik güç yarışı olmuştur.

Hipermasküliniteye Irak'ın ABD tarafından işgali bağlamında dikkat çeken, kendisi de bir asker olan Gerald Schumacher, kitabında sindirme aracılığıyla sağlanan bir güvenlik türünü anlatır (2006). Tarihsel süreçlere bakıldığında hipermaskülinite güvenlik anlayışı ve uygulamaları, görünürde koruma ve korunma mekaniz-

malarını merkeze alırken, özünde sadece bir avuç seçkin aktörün güvenliğini sağlamış, çoğunluğun ise güvenliksizleşmesine neden olmuş; onlar için hayati tehlikeler yaratmıştır (Zalewski ve Parpart, 1998: 87). Irak'ın işgaline geri dönüp baktığımızda, savaşın bölgede yarattığı kaos, yıkım ve güvenlik risklerinin bölge halklarını Amerikan hipermasküliniteşinin kurbanı haline getirdiğini görürüz. Güvenlik adına yürütülen, gerçek gereksinimlere karşılık gelmeyen, orantısız güç kullanan, çevre krizi yaratan ve insan hayatının sürdürülebilmesi açısından her bakımdan uygunsuz politikalar, insanlığın ortak mirası olarak kabul etmemiz gereken birlikte yaşama, uzlaşma ve diplomatik müzakere süreçlerini feminenleştirerek naif, alakasız ve akıl dışı ilan eder. Feminist güvenlik okumaları özünde, hipermasküliniteye karakterli güvenlik vurgusunun barış, şeffaf diyalog ve uzlaşma yollarını nasıl kapattığını tartışmaya açmıştır.

Hipermasküliniteyi, bir sindirici güç uygulama tutumu olarak sadece savaş bağlamında görmeyiz. Siyasal liderlik yarışının ulusal ve uluslararası boyutunda hipermasküliniteşin sergilediği güç gösterileri, savaş harici durumlarda da hakiki siyasal iletişimin yerine kolayca geçebilmektedir (Wood, 2016: 329). Hipermaskülen aktörlerin görünür görünmez düşmanlar iması ve sürekli, dozu hiç azalmayan kaos tehdidi, gayri nizami güç kullanımıyla birlikte olağanüstü koşulları normalleştiren bir söylemin siyasete hâkim olmasını sağlar. Bu tür bir güvenlik söyleminin etkisi altındaki toplum, demokratik kontrol ve denge mekanizmalarının iktidar tarafından aşamalı olarak askıya alınmasına rıza göstermeye başlayacaktır. Sorgulanması suç sayılan güvenlik sırlarının sayısı ve kapsamı artarken, aciliyet arz eden tehditler de şeffaflık ilkesinin rafa kaldırılmasının geçerli sebebi haline gelir. Ancak, hipermaskülen güvenlik anlayışı, kendi iddiasının aksine çoğunlukla toplumun genelini koruyacak adımları atmak yerine, daha önce varolmayan yeni güvenlik açıkları ve hayati tehlikeler yaratmaktadır. Bunun nedeni de ulusal ve uluslararası kabul görmüş, yasal ve nizami uygulamalardan vazgeçilmesi ve kuralsız yeni bir siyaset alanı yaratılmasıdır (Higate, 2015: 134).

Feminist çalışmaların, kültür ve edebiyat alanlarında sıklıkla benimsediği bir kavram olan hipermasküliniteşin (bkz. Erkol, 2016)

ulusal güvenlik tartışmalarına yansıması, bu şekilde en çok aşırı askerileşmenin asimetrik olarak değer kazandığı güvenlik politikalarında görülür. Hipermaskülinite, saldırganlığı, başarıyı, kontrolü, rekabeti ve güç kullanmayı över. Tıpkı İngilizlerin, karşılarındaki "vahşi" Hintlileri sindirmek için tahakküm ve askerileşme yöntemlerini seçmesi ve karşılığında kendilerinin de şiddet görmesi gibi, günümüzde iki hipermaskülen aktörün güvenlik politikalarının ve yeniden kimlik inşasının çatışması da, mutlaka kontrolsüz şiddeti ortaya çıkaracaktır. Feminist duruş, bu tür güvenlik politikalarının toplumun geneli için güvensizlik yarattığı iddiasına sahiptir. Şeffaflık, demokratik denetleme süreçleri, diyalog ve diplomasi; aciliyeti ve gerekliliği kendinden menkul aşırı güvenlik ve gizlilik politikalarına hemen razı olmamanın güvencesi olarak görülür. Ancak, bunun bir sonucu olarak, son zamanlardaki çalışmaların da gösterdiği gibi, hipermaskülen iktidar aktörleri antifeminizmi, kendilerini destekleyen grupların orantısız şiddet ve gayri nizami güvenlik süreçlerine verdiği onayı artırmak ve toplumdaki kutuplaşmayı derinleştirmek için kullanmaktadır (Meiering vd., 2020: 10). Feminist duruşun, hayati tehlikeler üreten güvenlik politikalarıyla ilgili sorular sorma ve olaylar konusunda doğru kararlar alınmasını sağlayacak bilgileri talep etme konusundaki ahlâki sorumluluğunu norm, hatta yasadışı ilan etmek giderek yaygınlaşmaktadır. Buna karşılık, hipermaskülinitenin ölümcül krizler yaratma kapasitesi hakkındaki feminist yazın örnekleri, özellikle eleştirel güvenlik çerçevesinde giderek artmaktadır (Tanyag, 2022).

Yukarıda anlatılanlar ışığında Kaşıkçı cinayeti, hipermaskülen güvenlik politikalarının yarattığı güvenliksizleştirme ve aşırı şiddetin ulaşabileceği boyutları göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca hipermaskülinitenin içinde barındırdığı, hayati risk taşıyan tezatlar bununla da sınırlı değildir. Ulusal ve uluslararası güvenlik anlayışının kesiştiği en önemli ilkelerden bir tanesi hiç şüphesiz ki, egemenliktir (Walker, 1990). Ancak aciliyet arz eden ve gayri nizami uygulamaları şart koşan güvenlik tehdidi iddiaları, ulusal egemenlik adına normalleşirken çok daha büyük egemenlik sorunlarına yol açabilmektedir. Kaşıkçı cinayeti, özellikle 2016 yılından sonra, her türlü kapalılık ve olağanüstü güvenlik anlayışının

geçerli olduğu bir ortamda yaşanan, açık bir egemenlik ihlali krizidir. Bu kriz, bütüncül olarak güvenlik konusunun, tartışılmaz ve sorgulanamaz gizli bir kategoriye yerleştirilmesinin, feminist duruşa atfedilen norm ve yasadışılığı asıl hipermasküliniteninkendisinin doğuracağını göstermek açısından önemlidir. Bu norm ve yasadışılık, aşağıda antidiplomasi kavramı ile açıklanacaktır. Ancak bundan önce, feminist güvenlik perspektifinin egemenlik kavramına nasıl yaklaştığının ve realizme ait ulusal ve uluslararası ayrımına yönelik eleştirilerinin üzerinde durmak, feminist duruşun hipermasküliniteye karşısındaki güvenlik sorgulamalarının alakasız, naif ya da suç olmadığını göstermek açısından faydalı olacaktır.

Ulusal ve uluslararası güvenliğin egemenlik üzerinden ayrılamazlığı

1990'lar sonrası ortaya çıkan feminist güvenlik yazını, hiyerarşik ikilikleri reddederek ulusal-uluslararası, bağımlılık-egemenlik gibi ayrımları reddetmiştir (Hudson, 2005: 156-157). Özellikle savaş, barış ve ulus devletin sınırlarının korunması konularında ana akım güvenlik kuramları ve söylemlerine itiraz eden feminist görüş, Ann Tickner'in sözleriyle, kuramlar arasında "tahakküm yerine karşılıklı olanak tanıma" çağrısında bulunmuştur (1992: 65). Bu çağrının yapıldığı dönem ve sonrasında, güvenlik çalışmalarında felsefi, akademik ve siyasal olarak alternatif bakış açıları kendini göstermeye başlamıştır (Blanchard, 2003). Bunun erken örneklerinden biri, Robert O. Keohane'nin feminist duruş teorisini uluslararası ilişkilerdeki güvenlik tartışmalarını anlamak için uygun bir bakış açısı olarak sunduğu makale olmuştur (1991). Ancak, Keohane'nin feminist duruşun gerçekleri ortaya koyma kapasitesine vurgu yapmaması eleştirilmiştir.

Feminist güvenlik bakış açısı görünürlük kazandıkça, özellikle ulus-devletlerin baskın sınır ve egemenlik kavramlarıyla inşa edilmiş olmalarını, "maskülen bir ayırım ve bir girdap içinde kaybolma korkusu" şeklinde değerlendirmiştir (Brace ve Hoffman, 2016: 5). Özellikle egemenliğin açık, yasal ve tartışılmaz bir kavram olduğunu savunan görüş karşısında Thomas J. Biersteker ve Cyn-

thia Weber, egemenliğin sürekli suçlular, sığınmacılar, düşmanlar, nükleer silahlar, çevre kirliliği ve bölgesel güvenliğin gerekleri tarafından tehdit edilmesinin, egemenliğin gerçekliği ve yasallığı konusunda soru işaretleri oluşturduğunu savunmuştur (1996: 10). Her bir egemenlik tanımlama girişimi, bu tartışmalı durumlar karşısında aslında başarısızlığa mahkûmdur. Egemen devlet söylemi, bilgiyi, anlamı ve hakikati kontrol altında tutmasından dolayı bir egemenlik tanımı "varmış" gibi yapmaktadır. Ancak, ulusal ve uluslararası ya da egemenlik ve bağımlılık gibi ayrımlardaki ısrar, aslında "suya çizilen çizgiler" gibidir; akışkandır, istikrarsızdır; sabit ve somut bir tanımda ısrar eden için kaçınılmaz bir yenilgidir (Hoffman, 2016: 20).

Hipermaskülen aktörlerin uluslararası ilişkilerinde şiddet kullanma gerekçeleri arasında ulusal güvenlik ve egemenlik haklarını koruma önemli ve öncelikli bir yer tutmaktadır. Kesin ve katı bir olgu olarak ele alınan egemenlik, hipermaskülen devletlerin lider ve siyasal elitleri tarafından yoğun olarak vurgulanan, sorgulanamaz ve şüphe edilemez, adeta yasal ve fiziksel bir gerçeklik olarak ortaya konmuştur. Ancak Weber'in de işaret ettiği gibi ulusal egemenlik, sınır dışından gelen ve sınırları geçerek tehdit unsuru olmuş çok sayıda durum, koşul ve olayla tarihsel olarak o kadar çok defa sınava tabi tutulmuştur ki, gerçekliğinde ısrar etmek yanıltıcı olabilmektedir. Bu haliyle egemenlik, bir olgudan ziyade bir söylemdir (Biersteker ve Weber, 1996: 7). Hipermaskülinite bu söylemi, antifeminizmi besleyecek şekilde, özellikle kamusal alandaki kadınları güvensizlikleştirerek kullanmayı tercih etmektedir. Buna paralel olarak, Türkiye'deki sosyal, ulusal ve uluslararası güvenlik politikalarının nasıl birbiriyle ilişkili olduğu ve kadınların güvenlik içinde yaşamalarının hipermaskülinitenin belirlediği yasa, norm ve değerlere bağlandığı hakkındaki araştırmaların da sayısı giderek artmaktadır (bkz. Babül, 2015; Coşar ve Özcan, 2021).

Türkiye'nin son on yılda çeşitli yasal "paketler" dahilinde uygulamaya soktuğu sosyal ve milli güvenlik politikaları, başta kadınlar olmak üzere toplumdaki bütün dezavantajlı grupların devletin sunduğu güvenlik hizmetlerinden yararlanmasını, devlete gösterdikleri sadakat ve minnet önkoşuluna bağlamıştır (Coşar ve Öz-

can, 2021: 36). Bu çeşit bir koruma, bireyi anayasal hakları ve özgürlüklerinden ayırarak "yüce gönüllü" devlet yetkililerin insafına bırakmaktadır (Babül, 2015: 126). Üzerine silahlanma, savaş, düşman, yoksunluk ve fakirlik gölgesi düşmüş hayatlarda güvenliğin hak edilmesi ve karşılığında minnet gösterilmesi gereği ve bunun dışındaki tüm durumların devletin bekasına karşı itaatsiz bir duruş olarak cezalandırılması, hipermaskülen bir normatizm savunusu ortaya koyar. Sosyal hizmetler ile ulusal ve uluslararası güvenlik politikalarının hem söylem hem uygulama seviyelerinde bu şekilde içiçe geçmesi, bireylerin günlük hayatlarını doğrudan güvensizlikleştirmekte ve toplumun büyük bir kısmını öngörülemeyen risklere açık hale getirmektedir. Feminist güvenlik çalışmaları, devletin insafına kalmış ve özgürlükler pahasına elde edilmiş güvenlik anlayışını, "maskülen koruma" kavramı ile açıklamıştır (Young, 2003: 16).

Feminist duruş, hipermaskülen güvenlik uygulamalarının yarattığı saldırganlığın, ulusal korumasızlığın ve sosyal güvencesizliğin sebep olduğu hayati risklere dikkat çekmeyi ahlâki bir sorumluluk olarak görür. Şeffaf denetim ve katılımcı tartışmalara kapalı güvenlik politikalarının, yerleşik ve yasal hiçbir kuralın geçerli olmadığı kör noktaları vardır. Hipermaskülinitenin doğasını çözümlemeye yarayacak bilgiler, bu kör noktalarda saklıdır. İç siyasette, egemenliğine tartışılmaz bir olgu olarak bakan, vatandaşlarına sadakat ve itaat koşuluyla koruma sağlayan, hipermaskülen bir devlet olarak gördüğümüz Türkiye'nin sınırları içerisinde yabancı bir devletin güç kullanması neticesinde işlenen Kaşıkçı cinayeti, böyle bir kör noktaya denk gelir. Bu kadar yoğun bir güvenlikleşme süreci içindeki bir ülkeden, kendi iddiasına uygun olarak, iç ve dış düşmanlarına aman vermemesi beklenirken, hipermaskülinitenin içinde barındırdığı çelişkilerden dolayı 2 Ekim 2018 tarihinde İstanbul'da diplomasi tarihine geçecek bir egemenlik krizi yaşanmıştır. Bu kriz de göstermiştir ki, uluslararası ve milli güvenliksizleşmenin içiçe geçtiği ve birbirinin sebebi olduğu bilgisi, Türkiye vatandaşları için hayati bir önem taşımaktadır. Kaşıkçı cinayetinden sonra Ankara'nın gösterdiği itidalli tepki, uluslararası örgütlerle işbirliğini tercih etmesi, yaptırım gücü olmayan bir BM

raporunu kabul etmesi ve Suudi Arabistan'la resmî bir özür gelmeden yeniden diplomatik ilişkilere başlaması, milli güvenlikte çok sık kullanılan devletin bekası söyleminin gerçek bir tehditle karşılaşıldığında arka plana atılabildiğini göstermektedir. Bir sonraki bölümde bu çelişki, güvensizlik ikliminde beliren kör noktalarda hüküm süren ve kamu yararını doğrudan ilgilendiren bilgileri saklayan ya da manipüle eden aktörlerin, diplomasi yerine antidiplomasi eylemleriyle egemenliğe nasıl müdahale ettikleri aracılığıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

Feminist diplomasi, antidiplomasi ve Kaşıkçı cinayeti

Güvenlik çalışmalarında diplomasi, ulusal gücü ve egemenliği askerî müdahaleler haricinde, temsiliyet, müzakere ve iletişim aracılığıyla korumanın yöntemlerinden biri olarak ele alınır. Feminist güvenlik çalışmaları ise, geleneksel diplomasiyi erkek temsiliyetinin çok yüksek olması, iletişimin çok kapalı olması ve az sayıdaki kadına da müzakerelerde yetkili pozisyonlar verilmemesi bakımlarından eleştirir. Diplomasi, Cynthia Enloe'nun ünlü "Kadınlar nerede?" sorusunu sormaya en uygun bağlamlardan biridir (1990). Geleneksel diplomasiye yönelik feminist eleştiri, feminist uluslararası ilişkilerin başlangıcına paralel olarak, 1990'larda kendini göstermeye başlamıştır. İlk çalışmalar önce kadınların "diplomatik eşler" olarak yürüttükleri başarılı girişimleri ve kadınların da diplomasi mesleğine diplomat olarak katılımlarını ele almıştır. Feminist perspektifle yönetilebilecek diplomatik ilişkilerin barış ve işbirliğine olumlu katkısı, daha sonra tartışılmaya başlanmıştır. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin en katı örneklerinden birini sergileyen diplomasinin şeffaflık, kamuoyuyla bilgi paylaşımı ve yeni devlet dışı aktörlere alan açma doğrultusunda dönüşümünde bu tartışmaların da katkısı olmuştur (Aggestam ve Towns, 2018: 7). Ne var ki, böyle bir dönüşümün ilerleme süreci, hipermaskülen güvenlik anlayışının benimsediği antidiplomasi yöntemleriyle çatıştığı için kesintiye uğramıştır.

Antidiplomasiyi, en basit haliyle, diplomasinin tersi olarak tanımlayabiliriz. Devletler arasındaki sorun çözme ve temsiliyet

esaslı görüşmelerin yerini, bütün resmî prosedürler atlanarak, propaganda, istihbarat, sabotaj ve casusluk gibi yöntemlerin almasıdır. Antidiplomasi eleştirisi, ortaya çıkışı ve kullanılmaya başlanması bakımından özellikle feminist bir yaklaşım değildir. Ancak feminist duruşun epistemolojik doğasıyla uyumlu bir itiraz içerir. Feminist güvenlik çalışmalarının geleneksel diplomasiyi sorgulaması, feminist duruşu da bu konuda aynı derecede eleştirel yapar. Ne var ki, diplomasi kültürünü bütün kısıtlarını aşarak yok etme yöntemi olan antidiplomasi ile herhangi bir ortak noktası yoktur. Antidiplomasi, feminist duruşun bilme, anlama ve sorgulama ideallerini daha da opak bir karanlığa sürükler ve bu bakımdan, feminist güvenlik yaklaşımının öngördüğü gibi bir dönüşüm dinamiği değildir. Antidiplomatik aktörler, güç kullanımı bakımından hiçbir yasal ve normatif kısıtlamaya tabi olmadıkları yukarıda söz edilen kör noktalarda eyleme geçebilmektedir.

Martin Wight, 1957 yılında, antidiplomasiyi insanların bir arada barış içerisinde yaşamasını sağlayacak, çıkmaza giren çözümsüz sorunların devletlerin ve resmî ilişkilerin boyunduruğundan kurtarabilecek yeni bir kültür olarak anlamaya çalışırken, bunun aynı zamanda diplomasiyi tamamen ortadan kaldıracak, meseleleri gayri resmi bir akışa kaydıracak ahlâki bir sorunsal olduğu konusunu da dile getirmiştir (1994: 155-156). Ancak diplomasi çalışmalarında, antidiplomasi kavramını tarihsel süreç içerisinde yeniden ele alan ve bu gayri resmi akışın gereğinden fazla hızlı, hatta terör benzeri olacağı öngörüsünü geliştiren esas olarak James Der Derian'dır. Öncelikle antidiplomasinin "bütün gerilmiş ilişkileri aşabilme" kapasitesini değerlendirmişken, sonra bu kapasitenin ancak istihbarat, gözetleme, casusluk ve terör ile artabileceğini ve teknolojinin izin vermesi nedeniyle adeta anlık gerçekleşeceğini savunmuştur (Der Derian, 1987: 107). Wight ve Der Derian'dan sonra bu kavram en olumsuz anlamıyla Geoffrey Wiseman tarafından, özellikle Amerikan diplomasisi bağlamında sert gücün çoğunlukla yumuşak gücün önüne geçmesini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (2012).

Antidiplomasiyi Der Derian, 1992 yılında "yeni güç tekniklerinin kullanılmaya başlaması" olarak tanımlar. Bu tekniklerin başın-

da diplomatik müzakerenin yerini istihbarat becerilerinin alması gelir. Buna göre, savaş harici durumda diplomasinin yerine istihbaratın geçmesi, "bir gücün diğerinin meselelerine gizlice müdahale ederek" barış zamanı "savaşı sürdürmesi" durumuna işaret eder (Der Derian, 1992: 21). İstihbarat, manipüle edilmiş bir etki bırakmak amacıyla bilgi toplama ve bu bilgiyi muhafaza etme yöntemi olarak en sert haliyle yürütüldüğünde, "savaşmadan savaşma" halidir (Der Derian, 1993: 32). İstihbaratın ulusal güvenlik içerisindeki yeri normal kabul edilmekle beraber nasıl kullanıldığı, kontrol edildiği ve sınırlandırıldığı gibi konular zorlu konular olduğu için diğer alanlar kadar çok tartışılmaz. Der Derian, bu argümanını Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ortaya koyduğu için, 1990'ların başında norm olma kabiliyeti artan ulusal güvenlik alanında şeffaflık ve işbirliği ilkelerinin hâkim olma ihtimalinin bu sert, savaşmadan savaşma halini ortadan kaldırabileceğini de varsaymıştır. Ancak, 11 Eylül saldırılarından günümüze uzanan zaman diliminde bu varsayımın doğru çıkmadığını, hipermaskülen devletlerin, gerçekten var olup olmadığını karanlıkta bıraktıkları "düşman öteki"yi nasıl ön plana çıkardıklarını gördük. Bu bağlamda antidiplomasi, hipermaskülen devletlerin güvenlik anlayışında kendine önemli bir yer edinmiştir. Aşağıdaki satırlarda Kaşıkçı cinayeti, hipermaskülinite ve antidiplomasinin birlikte doğurabileceği, savaşmadan savaşılan bir ortamda savaşmayan bireylerin hayatlarını riske atan bir örnek olarak ele alınacaktır.

Feminist duruşun, ulusal güvenlik alanında her konuyu kapsayacak bir yazına sahip olmadığını belirtmek gerekir. Özellikle, istihbarat gibi ana akım ulusal güvenlik çalışmalarının da, konunun kapalı doğası, yerleşik tanımlarının olmaması ve doğrudan hayati risk taşıması nedeniyle yakın zamana kadar mesafeli durduğu bir alanda henüz söz söylememiş olması şaşırtıcı olmamalıdır. Ancak, ulusal güvenlik, istihbarat ve etik tartışmaları, kuralsızlığın norm olması endişesiyle artarken, feminist duruş da hakikatin peşindeki bir bilme tavrı olarak kendini, "masum insanların zarar görmediği" tarafta konumlandıracaktır (Miller, 2021: 26). İstihbarat, devletlerin ulusal güvenlik adına harekete geçme kararı verirlerken, delil toplayarak "şeyleri bilme" kapasitelerini artıran epistemik bir

eylem biçimidir (Miller, 2021: 36). Ancak bu bilme eylemi, gizlilik ve sorgulanamama koşuluyla kısıtlanmıştır ve istihbaratın doğasında bulunan kapalılık, feminist duruşun erişimde olmayan bilginin zarar vermeyi ve hak ihlallerini kolaylaştırdığı savını çoğunlukla doğrular. Bu nedenle feminist duruşa göre diplomasi, her zaman için barış zamanında savaşmadan savaşma yöntemi olan antidiplomasiye tercih edilmelidir.

Ulusal güvenlik istihbaratı, istihbarat teşkilatının görev yetki ve alanının tanımlandığı kurumsal, "düşman" aktörlerin takip edildiği makro ve harekete geçildiği mikro seviyelerde yürütülür. Bilgi akışının anlık ve doğru kullanımı ve buna göre zamanında ve yerinde eyleme geçebilme kapasitesi mikro seviyede gerçekleşir. Bu tür eylemlerde takip edilecek etik kuralların yokluğu normatif istihbarat teorisinin eksiklerinden biridir. İstihbarat bilgisi, ulusal güvenlikte epistemik bir eylem kategorisindeyken bu bilgi üzerinden harekete geçme kinetik bir eylemdir. Kinetik eylemin masumların canını esirgeyici, gerekli, ölçülü ve bir ulusal güvenlik ihlaline karşı olması gerekir (Miller, 2021: 24-26). Kinetik eylemin doğru, yerinde, yasal ve etik olması, epistemik eylemin aynı şekilde doğru, yerinde, yasal ve etik olmasına bağlıdır. Hipermaskülen güvenlik anlayışlarında böyle bir paralellik gözetilmediği için epistemik ve kinetik bağ kopuktur. Kinetik eylemlerde gözetilmesi gereken ilkeler, epistemik kaynağın öğütlediklerinden bağımsız; gerekliliği ve ivediliği kendinden menkul bir tutumla göz ardı edilebilir. Düşmanla dost, savaşanla savaşmayan ve suçluyla masum ayrımı önemini yitirir. Hipermaskülen devletler, vaka ya da ideoloji bakımından yarattıkları çoklu krizler karşısında sorumlu davranma öncelikleri yasaya göre değil, kendi otoritelerini güçlendirecek biçimde belirlerler. Antidiplomasinin en kötü örnekleri, bu ayrımın geçerliliğini yitirdiği karanlıklarda ortaya çıkar.

Gazeteci Cemal Kaşıkçı, 2 Ekim 2018 tarihinde yeniden evlenebilmek için gereken belgeleri temin etmek amacıyla girdiği Suudi Arabistan'ın İstanbul konsolosluğundan bir daha dışarı çıkamadı. Kendisini dışarıda bekleyen nişanlısı Hatice Cengiz'in Türk makamlarını bilgilendirmesi sonucu, tarihsel önemde bir diplomatik krizle karşı karşıya kalındığı anlaşıldı. Kaşıkçı'nın kaybolması-

nın üzerinden geçen bir hafta boyunca, Kaşıkçı'nın işi bitince konsolosluğu terk ettiği iddiasında bulunan Suudi yetkililer, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) "ele geçirdiği" ses kayıtlarının varlığı karşısında söylem değiştirerek bir cinayet işlendiğini kabul etmek zorunda kaldılar. Konsolosluk binasına girildiğinde, olay yerinin forensik bulguları ortadan kaldıracak şekilde temizlendiği görüldü. Suudi Prens Muhammed bin Salman'ın (MbS) emrinde çalışan on bir Suudi vatandaşının cinayetten bir gün önce İstanbul'a diplomatik pasaportla gelmiş olması ve olay sırasında konsoloslukta bulunması, cinayetin diplomatik dokunulmazlık kılıfına sokularak önceden tasarlandığına işaret ediyordu. Soruşturma sırasında, özellikle bu ekibin içinde yer alan MbS'in yakın danışmanlarından Saud al Qahtani'nin, 2018 yılında kamuya açık alanda, MbS'in onayı olmadan hiçbir karar almadığı yönündeki beyanı da Kaşıkçı cinayetinin Suudi prensin bilgisi dışında olamayacağına yönelik delil olarak kabul edildi (*Office of the Director of National Intelligence*, 2021). Soruşturma, feminist aktivist Agnes Callamard'ın BM İnsan Hakları Komisyonu için yazdığı ve ABD Ulusal İstihbarat Direktörü Ofisi'nin yayımladığı iki rapordan oluşuyor. İstihbarat direktörünün 11 Şubat 2021 tarihli değerlendirmesi, sadece MbS'nin cinayetteki rolüne odaklandığı için olayın Türkiye'nin ulusal güvenliği bakımından yol açtığı sonuçları, özellikle Callamard'ın raporundan öğreniyoruz.

AKP iktidarının ilk yıllarında çok sıkı dostluk seviyesinde seyreden Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri, 2017 yılından itibaren Suriye, Katar ve Müslüman Kardeşler ekseninde büyük, hatta düşmanca denebilecek bir ayrışma yaşadı. Haziran 2017'de, Körfez ülkelerinin Katar'a uyguladıkları kuşatma, diplomatik yalnızlaştırma ve ekonomik yaptırımlara dahil olmayan Türkiye, Riyad yönetimi ile köprüleri atarak Doha'yla tarihî bir ekonomik ve askerî işbirliği sürecini başlattı. Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez ülkelerinin Katar ve Türkiye ile bu şekilde adeta iki kutba ayrılmasının temel nedeni, uluslararası Müslüman Kardeşler (İhvan) ağına verilen destekti (Çağatay, 2019). Türkiye'nin Mısır'daki 2013 yılındaki askerî darbe sonrası boşalan İhvan liderliğine talip olduğu yönündeki yorumların uluslararası basında yer almaya başlamasıyla

birlikte, Suudi Arabistan'la diplomatik ilişkiler yok seviyesine indirgendi. Diplomasinin yokluğunda, iki hipermaskülen karakterli devletin hegemonik rekabet içerisindeki iletişimsizliği kaçınılmaz olarak antidiplomasinin devreye girmesine sebep oldu. Bu açılardan ve yukarıda bahsi geçen raporların temel bulgularından hareketle, Kaşıkçı cinayetini, Türkiye'nin ulusal güvenlik ve egemenliğini ihlal eden ve bir yabancı devlet müdahalesi anlamına gelen bir istihbarat meselesi olarak tanımlayabiliriz.

Callamard'ın raporundaki soruşturmanın esas aldığı uluslararası sözleşmelerden bir tanesi, cinayet bir konsoloslukta işlendiği için, 1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'dir. Egemen devletler arasındaki diplomatik ilişkileri, diplomatların çanta, araç ve konut dokunulmazlığı çerçevesinde düzenleyen 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi'nin büyükelçiliklere getirdiği güvenceler, konsolosluklar için, çeşitli istisnalar getirildiği için, tam anlamıyla geçerli değildir. Konsoloslukların dokunulmazlığını düzenleyen 31. maddenin, tek başına bakıldığında, Kaşıkçı cinayeti sırası ve sonrasında Türk yetkililerin Suudi konsolosluğuna kendi tek taraflı kararlarıyla girmelerine izin vermediği düşünülebilir. Ancak 55. maddeye göre konsolosluk dokunulmazlığı, misafir devletin binayı sadece devlet işleri için kullanması ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca 31. maddenin 2. bendi, yangın ya da doğal afet gibi hayati tehlike yaratan durumlarda ev sahibi ülke tarafından konsolosluklara acil müdahale yapılabileceğini belirtmektedir. Kaşıkçı cinayeti, açık bir biçimde konsolosluklara devlet işi için tanınmış ayrıcalıkların dışındadır ve hayati risk içeren diplomasi dışı bir tehlike durumunu içermektedir. Yaşama hakkı, her türlü dokunulmazlık güvencesinin üstündedir ve Türkiye'nin ev sahibi ülke olarak olası pozitif koruma saikli müdahalesini uluslararası hukuk önünde haklı gösterebilecek bir gerekçedir (Goel vd., 2020: 12).

Kaşıkçı cinayeti soruşturmasında referans gösterilen diğer bir uluslararası çerçeve de BM şartıdır. Şartın 2. maddesinin 4. bendine göre bir egemen ülkenin diğer bir egemen ülkenin topraklarında BM'nin amaçlarıyla bağdaşmayacak biçimde kuvvet kullanamayacağı belirtilmektedir. BM ve Amerikan istihbarat raporlarında

işaret edildiği gibi Kaşıkçı cinayetine karışan Suudi yetkililerin tamamı MbS'in emrinde çalışmaktaydı ve onun emrinin dışında hareket etmediklerini çeşitli vesilelerle kamuoyu önünde dile getirmişlerdi. Bu nedenle Kaşıkçı cinayeti, bir yabancı devlet operasyonu kategorisinde, Suudi Arabistan'ın Türkiye'nin ulusal egemenliğini ihlal eden saldırgan bir eylemi olarak kabul edilmelidir (Goel vd., 2020: 11). Suudi Arabistan, BM raporuna göre, devlet olarak güç kullanma yetkisini hem egemen bir başka devlete hem de yaşama hakkını keyfî biçimde gasp ettiği bir bireye karşı kötüye kullanmıştır (Callamard, 2019: 38). Bu bağlamda, söylem ve pratik olarak son derece baskın ve sert milli güvenlik politikaları uygulayan ve her türlü tehdit ve düşman imgelerini kullanan Türkiye, bu sefer hipermasküliniteninin yol açtığı gerçek bir güvenlik ihlaliyle karşılaşmış, antidiplomasinin belirsiz ve karanlık yollarında nasıl ilerleyeceğini de hemen kestirememiştir. Türkiye'nin tereddüdü ve olayı tırmandırmaktan duyduğu endişe, diğer bir deyişle epistemik ve kinetik eylemin örtüşmemesi, Callamard'ın yazdığı BM raporunda kendine yer bulmuştur (2019: 5).

Son olarak, soruşturma sırasında Türkiye'nin BM'ye ilettiği bilgi ve belgelerin istihbarat kaynaklı olması, olayda Türkiye'nin uğradığı egemenlik ihlalinden doğan haklılığını uluslararası platformda tesis edebilmesinin önüne geçmiştir. Callamard'ın da dikkat çektiği gibi, hiçbir ülkenin "arabuluculuk yapmayı teklif etmemesi", olayın bir hegemonik liderlik yarışındaki istihbarat savaşı olarak görülmesi ve karışmak istenmemesi ile açıklanabilir (2019: 5). İstihbarat bilgisinin ya da belge sızıntılarının delil, olgu ve gerçeklerin yerine geçmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getiren Callamard, Türk yetkililerin kendine teslim etmeyerek sadece dinlettiği, iki günlük bir zaman dilimine yayılan yedi farklı konuşmadan oluşan toplam kırk beş dakikalık kaydı, uluslararası hukukun gereğini yapabilmesi için yeterli bulmamıştır. İstihbarat, sanılanın aksine her zaman hakikatin açığa çıkmasına hizmet etmeyen, devletlerin bir avantaj yakalamak için yürüttükleri, sonu ya da doyum noktası olmayan bir malumat toplama eylemidir. BM raporunda, bu gerekçe ile istihbaratın uluslararası ilişkilerde diplomasinin yerine geçmesi eleştirilmiştir (Callamard, 2019: 10).

Sonuç

Agnes Callamard bu çalışmaya konu olan raporu, Kaşıkçı cinayetinin sonrasında BM tarafından soruşturma için görevlendirilerek "Yargısız, Kısayoldan ve Keyfi İnfazlar Konusunda Özel Raportör" (*Special Rapporteur on Extrajuridicial, Summary or Arbitrary Execution*) olarak yazmıştır. Callamard kendisini ırkçılık karşıtı bir feminist aktivist olarak tanımlıyor. Ancak aktivizmini yürütürken ilkeli, sistematik, yapısal ve titiz bir yol haritası takip ettiğini ve sadece hakikati yansıtan verilerin peşinde koştuğunu dile getiriyor. Kuşkusuz metinlerde yazılı unsurların analizi ile deneyimlerin birleşimi, eldeki sorunun çözümünde daha geçerli olacak bir hakikate ulaşmayı sağlayacaktır. Günümüzde yapay zeka, iklim krizi ve devlet ile devlet dışı aktörlerin gayri resmi ilişkileri ile radikal bir şekilde değişmekte olan dünyada, soruların cevabını henüz metinlerde yazılı olmayan "şeylerde" aramak gerekmektedir. Bunların tespit edilerek yeni metinlere, yeni bulgular olarak yerleştirilmesi toplumsal cinsiyet eşitliğine dayanan özgür bir geleceğin kurulması için şarttır (Hampton, 2019).

Bu arka plana bakarak bir feminist tarafından yazılan BM Kaşıkçı raporunun aslında feminist duruşu yansıttığını da söylemek mümkündür. Raportörün vurguladığı noktalar, feminist duruşun bilme ve anlama çabası ile uyumludur. İstihbarat yoğun milli güvenliğin nasıl aslında güvensizlik yaratabildiği, kapalı antidiplomasi üzerinden yürütülen ilişkilerdeki çatışma durumunun üçüncü tarafların arabuluculuğuna müsaade etmeyerek süregittiği ve hipermaskülen bir rekabet içindeki devletlerin, bireylerin hayatını daha önce deneyimlenmemiş biçimde riske atabildiği BM metninde açıkça ortaya konmuştur. Böylece Callamard aktivist kimliği içinde kendine atfettiği, "Dünyadaki insanların ölme ve hayatta kalmaları üzerinde doğrudan etkileri olan" bir ulusal güvenlik deneyimini bir uluslararası hukuk metnine daha yansıtma görevini yerine getirmiştir (Mellows, 2012). "Düşmanla mücadele" pratik ve söylemlerinin çok baskın olduğu bir milli güvenlik siyasetinde bile şeffaflık, denetleme, bilme ve hayatta kalmayı sağlamak için atılacak, daha doğru adımlar mutlaka vardır.

Güvenlik ve egemenlik, devletlerin en sert güçlerini kullanmak ve vakit kaybettirici bir zayıflık olarak gördüğü sorgulama girişimlerinin arkasından dolanmak için öne sürdüğü en güçlü gerekçelerden biridir. Ancak bu gerekçeler, Kaşıkçı cinayetindeki gibi, uluslararası hukukun güvence altına aldığı alanlarda tehlikeli casusluk savaşları sürdürmeyi, insan hayatına son derece hoyratça yaklaşılmasını ve nihayet milli güvenlik politikalarıyla kendisinden hesap sorulamayacak bir kapalılık inşa eden bir devletin, kendisinin egemenliği ihlal edildiğinde bunun hesabını soracağı mekanizmalardan aynı kapalılık nedeniyle mahrum kalmış olmasını açıklayamamaktadır. İçeride ve dışarıda güvenlik sağlamanın koşulları ne kadar çetin, sırların varlığı ne kadar elzem olursa olsun, yapılabilecek daha iyi, daha doğru bir tercih her zaman vardır.

Hipermaskülen devlet aklının bireylerin günlük hayatlarında ve geleceklerinde sebep olduğu tekinsizlikler, sorgusuz sualsiz kabullenilecek mecburiyetler olmamalıdır. Nandy, hipermaskülinite karşısındaki bireylerin olup bitenlerden habersiz, yenilmeye mahkûm "temiz kalpli kurbanlar" olmak zorunda olmadıklarını, düşünsel ve ahlâki sorgulamadan vazgeçmeyerek olaylara ve süreçlere aktif katılımcılar şeklinde dahil olabileceklerini yazar (Nandy, 1983: xiv). Feminist duruşun, olağanüstü koşulların ulusal güvenlik kapsamındaki norm ve yasadışılığın sorgulanmama gerekçesi olmasına yönelik eleştirisi de bu bağlamda değerlendirilmelidir (Whitworth, 2008). Bu tür eleştiriler, antifeminist söylemin devlete sadık olmama ve minnet duymama nedeniyle düşmanlaştırmasının hedefi olmadan, beraber ve gerçekten güvenli yaşamın referans kaynaklarından olmalıdır.

KAYNAKÇA

Aggestam, K. ve Towns, A.E. (2018), "Introduction: The Study of Gender, Diplomacy and Negotiation", K. Aggestam ve A.E. Towns (der.), *Gendering Diplomacy and International Negotiation,* Cham, SW: Palgrave Macmillan, 1-22.

— (der.) (2018), *Gendering Diplomacy and International Negotiation,* Cham, SW: Palgrave Macmillan.

Babül, E.M. (2015), "The Paradox of Protection: Human Rights, the Masculinist State and the Moral Economy of Gratitude in Turkey", *American Ethnologist*, 42 (1): 116-130.

Bartky, S. (1990), *Feminity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression*, New York ve Londra: Routledge.

Benhabib, S. ve Cornell, D. (1987), "Introduction: Beyond the Politics of Gender", S. Benhabib ve D. Cornell (der.), *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1-15.

— (der.) (1987), *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Biersteker, T.J. ve Weber, C. (1996), "The Social Construction of State Sovereignty?", T.J. Biersteker ve C. Weber (der.), *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-21.

— (der.) (1996), *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge: Cambridge University Press.

Blanchard, E.M. (2003), "Gender, International Relations and the Development of Feminist Security Theory", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28 (4): 1289-1312.

Bok, S. (1978), *Lying: Moral Choice in Public and Private Life*, New York: Pantheon Books.

— (1989), *Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation*, New York: Vintage Books.

Brace, L. ve Hoffman, J. (2016), "Introduction: Reclaiming Sovereignty", L. Brace ve J. Hoffman (der.), *Reclaiming Sovereignty*, Londra, New York: Bloomsbury, 1-8.

— (der.) (2016), *Reclaiming Sovereignty*, Londra ve New York: Bloomsbury.

Callamard, A. (2019), "Investigation into the Unlawful Death of Mr Jamal Khashoggi", *UNHRC*, 19 Haziran, https://www.ohchr.org>A_HRC_41_CRP.1.docx, 38 (erişim 25 Mart 2022).

Carson, T.L. (2012), *Lying and Deception: Theory and Practice*, Oxford: Oxford University Press.

Coşar, S. ve Özcan, G. (2021), "A Feminist Analysis of Security in Turkey: Neoliberal Patriarchy, Authoritarianism and Package Politics", *Journal of World-Systems Press*, 27 (1): 35-57.

Çağatay, S. (2019), "Erdoğan's Failure on the Nile", *The Washington Institute for Near East Policy*, 28 Mayıs, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/erdogans-failure-nile (erişim 22 Mart 2022).

Der Derian, J. (1987), *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement*, Oxford: Blackwell.

— (1992), *Antidiplomacy: Spies, War, Terror*, Oxford: Blackwell.

— (1993), "Antidiplomacy, Intelligence Theory and Surveillance Practice", *Intelligence and National Security*, 8 (3): 29-51.

Eichler, M. (der.) (2015), *Gender and Private Security in Global Politics*, Oxford: Oxford University Press.

Enloe, C. (1990), *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Berkeley, CA: University of California Press.

Goel, M. vd. (2020), "Muder of Jamal Khashoggi: An International Law Perspective", *SSRN*, 2 Ekim, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3704213 (erişim 20 Mart 2022).

Grant, R. ve Newland, K. (der.) (1991), *Gender and International Relations*, Milton Keynes: Open University Press.

Günay Erkol, Ç. (2016), *Broken Masculinities: Solitude, Alienation, and Frustration in Turkish Literature*, Budapeşte ve New York: CEU Press.

Hampton, K. (2019), "Agnes Callamard", *ATLAS*, 3 Eylül, http://www.atlaswomen.org/profiles/2019/9/3/agns-callamard (erişim 25 Mart 2022).

Harding, S. (1987), "Conclusion: Epistemological Questions", S. Harding (der.), *Feminism and Methodology*, Bloomington: Indiana University Press, 181-190.

— (1997), "Comment on Hekman's 'Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited': Whose Standpoint Needs the Regimes of Truth and Reality?", *Signs*, 22 (2): 382-391

— (2004), "Introduction: Standpoint Theory as a Site of Political, Philosophic, and Scientific Debate", S. Harding (der.), *Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*, New York ve Londra: Routledge, 1-16.

— (der.) (1987), *Feminism and Methodology*, Bloomington: Indiana University Press.

— (der.) (2004), *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*, New ve Londra: Routledge.

Hartsock, N.C.M. (1998), *The Feminist Standpoint Revisited and Other Essays*, Boulder: Westview.

Hekman, S. (1997), "Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited", *Signs*, 22 (2): 341-365.

Higate, P. (2015), "Aversions to Masculine Excess in the Private Military and Security Company and their Effects: Don't be a 'Billy Big Bollocks' and Beware the 'Ninja'!", M. Eichler (der.), *Gender and Private Security in Global Politics*, Oxford: Oxford University Press, 131-145.

Hoffman, J. (2016), "Is it Time to Detach Sovereignty from the State?", L. Brace ve J. Hoffman (der.), *Reclaiming Sovereignty*, Londra, New York: Bloomsbury, 9-25.

Hudson, H. (2005), "'Doing' Security as Though Humans Matter: A Feminist Perspective on Gender and the Politics of Human Security", *Security Dialogue*, 36 (2): 155-174.

Keohane, R.O. (1991), "International Relations: Contributions of a Feminist Standpoint", R. Grant ve K. Newland (der.), *Gender and International Relations*, Milton Keynes: Open University Press, 41-50.

Lorde, A. (1984), *Sister Outsider: Essays and Speeches*, Trumansburg, NY: Crossing Press.

Meiering, D. vd. (2020), "Connecting Structures: Resistance, Heroic Masculinity and Anti-feminism as Bridging Narratives within Group Radicalization", *International Journal of Conflicting and Violence*, 14 (2): 1-19. doi: 10.4119/ijcv-3805

Mellows, L. (2012), "'Exist to Resist': Survival and Activism under Occupation", *ICAN*, 8 Temmuz, https://icanpeacework.org/2021/07/08/survival-and-activism-under-occupation (erişim 24 Mart 2022).

Miller, S. (2021), "Truth-seeking and the Principles of Discrimination, Necessity, Proportionality and Reciprocity in National Security Intelligence Activity", S. Miller vd. (der.), *National Security Intelligence and Ethics*, Londra: Routledge, 21-39.

Miller, S. vd. (der.) (2021), *National Security Intelligence and Ethics*, Londra: Routledge, 2021.

Nandy, A. (1983), *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self under Colonialism*, New Delhi: Oxford University Press.

— (1983), "The Psychology of Colonialism: Sex, Age and Ideology in British India", *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self under Colonialism*, New Delhi: Oxford University Press, 1-63.

Office of the Director of National Intelligence (2021), "Assessing the Saudi Government's Role in the Killing of Jamal Khashoggi", 11 Şubat, https://context-cdn.washingtonpost.com/notes/prod/default/documents/4cdfcf76-e2ce-4cd1-91d1-fff-1041d3a25/note/2e67250b-47e3-4b38-a2e7-cdc797627401.#page=1 (erişim 20 Mart 2022).

Rolin, K. (2009), "Standpoint Theory as a Methodology for the Study of Power Relations", *Hypatia*, 24 (4): 218-226.

Schumacher, G. (2006), *A Bloody Business: America's War Zone*, St. Paul, MN: Zenith Press.

Sharp, P. ve Wiseman, G. (der.) (2012), *American Diplomacy*, Leiden, Boston: Martinus Nijhoff.

Tanyag, M. (2022), "A Muderous Plague: State Hypermasculinity, COVID-19, and Atrocity Prevention in the Philippines", *Global Responsibility to Protect*, 14: 432-461.

Tickner, A. (1992), *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving International Security*, New York: Columbia University Press.

Walker, R.B.J. (1990), "Security, Sovereignty and the Challenge of World Politics", *Alternatives: Global, Local, Political*, 15 (1): 3-27.

Whitworth, S. (2012), "Feminist Perspectives", P. Williams (der.), *Security Studies: An Introduction*, 103-115.

Wight, M. (1994), *International Theory: The Three Traditions*, Leicester, UK: Leicester University Press.

Williams, P. (der.), *Security Studies: An Introduction*, Abingdon, Oxon: Routledge, 2008.

Wiseman, G. (2012), "Distinctive Characteristics of American Diplomacy", P. Sharp ve G. Wiseman (der.), *American Diplomacy*, Leiden, Boston: Martinus Nijhoff, 1-25.

Wood, E.A. (2016), "Hypermasculinity as a Scenario of Power: Vladimir Putin's Iconic Rule", *International Feminist Journal of Politics*, 18 (3): 329-350.

Young, I.M. (2003), "The Logic of Masculinist Protection: reflections on the Current Secuirty States", *Signs*, 29 (1): 1-25.

Zalewski, M. ve Parpart, J. (1998), *The 'Man' Question in International Relations*, Boulder, Colo: Westview Press.

YAZARLAR

İSMET AKÇA 7 Şubat 2017'de çıkarılan KHK ile işine son verildiğinde Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesiydi. Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi bölümünde tamamladı, yüksek lisans ve doktora derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. Araştırmaları ve yayınları Türkiye'nin siyasal sosyolojisi; Türkiye'de ordu-ekonomi ve ordu-siyaset ilişkileri; militarizm; devlet ve sınıflar; neoliberalizm ve hegemonya alanlarında yoğunlaşmıştır. 2022-2023 öğretim döneminde Londra Üniversitesi SOAS'ta (School of Oriental and African Studies) uzaktan konuk araştırmacıdır.

MERT ASLANALP Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. Doktora derecesini Northwestern Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden almıştır. Universidad Torcuato Di Tella, Universidad Nacional de General Sarmiento ve El Colegio de Mexico üniversitelerinde misafir araştırmacı olarak bulunmuştur. Araştırma alanları özellikle Türkiye ve Latin Amerika siyaseti odaklı olarak toplumsal hareketler, karşılaştırmalı şehir siyaseti, demokratikleşme ve otoriterleşmedir. Çalışmaları *Democratization*, *South European Politics and Society*, *Comparative Sociology*, *Territory*, *Politics*, *Governance*, *Toplum ve Bilim* ve *Mülkiye* dergilerinde yayımlanmıştır.

C. AKÇA ATAÇ Doktora derecesini Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümünden almış, UCLA'de doktora sonrası çalışmalarda bulunmuştur. *History of Political Thought*, *Turkish Studies*, *Digest of Middle East Studies* ve *Alternatives* gibi dergilerde makaleleri; Brill, I.B. Tauris ve Palgrave gibi yayınevlerinden çıkan kitaplarda kitap bölümleri yayımlanmıştır. 5. Uluslararası Sakıp Sabancı Araştırma Ödülleri'nde ikincilik ödülü vardır. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* yayın kurulunda yer almaktadır. *Woman 2000/Kadın 2000* dergisinin "Toplumsal Cinsiyet ve Uluslararası İlişkiler" özel sayısının ortak editörlerinden biridir. Çankaya Üniversitesi'nde siyasi tarih doçenti olarak çalışmaktadır.

TUNCER BEYRİBEY Doktora derecesini Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2021 yılında almış bir araştırmacıdır. Marmara Üniversitesi'nde araştırma görevlisi ve Institut d'études politiques de Paris'te misafir araştırmacı olarak bulunmuştur. Araştırma ilgi alanları arasında Türkiye'deki terörizm söyleminin soykütüğü ve siyasi şiddet ile devlet şiddetinin Foucaultcu analizi yer alıyor.

SEÇKİN ÇELİK 23 Mayıs 1985'te İzmir'de doğdu. 2003'te İzmir Atatürk Lisesi'nden mezun olduktan sonra 2007 senesinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. Yüksek lisans derecesini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden aldıktan sonra 2016 senesinde Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde doktora eğitimini tamamladı. Kemalizm, Türk solu, Cumhuriyet dönemi Türk düşünce tarihi ve Soğuk Savaş üzerine çeşitli akademik çalışmaları yayımlanmış olan Çelik'in *İnönü Döneminde Kemalizm* adlı bir kitabı da bulunmaktadır. Doçent Öğretim Üyesi Seçkin Çelik, halen Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde çalışmalarına devam etmektedir.

T. DENİZ ERKMEN Özyeğin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. Dr. Erkmen doktora derecesini Michigan Üniversitesi, Ann Arbor'da Siyaset Bilimi Bölümü'nden almıştır. Araştırma ve ders alanları karşılaştırmalı siyaset ve politik sosyolojidir. Dr. Erkmen ulusötesi ağlar ve kozmopolit kimlikler, yeni orta sınıf öznellikleri ve otoriterleşme alanlarında araştırma yapmaktadır. Çalışmaları *Sociology*, *Democratization*, *South Euro-*

pean Politics and Society, *Territory, Politics, Governance*, *Current Sociology*, *Studies in Ethnicity and Nationalism* ve *Mülkiye* dergilerinde yayımlanmıştır.

SERHAT GÜVENÇ 2010'dan beri Kadir Has Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. 2000-2010 yılları arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğretim görevlisi ve üyesi; 2006 yılında Şikago Üniversitesi Tarih Bölümü'nde konuk öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Dr. Güvenç'in akademik çalışmaları, Türk Dış Politikası, Deniz Güvenliği ile Siyasi ve Askerî Tarih konularına yoğunlaşmaktadır. *Osmanlıların Drednot Düşleri* (İş Bankası Kültür Yayınları, 2009); *Turkey in the Mediterranean during the Interwar Era* (Indiana University Turkish Studies, 2010) (Dilek Barlas ile); *NATO'da 60 Yıl: Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013) ve *Kıbrıs İçin Havalandılar: G-Günü* (Kronik, 2022) (Levent Başara ile) isimli kitapların yazarıdır. Lozan Mübadilleri Vakfı (LMV) mütevveli heyeti üyesidir.

FUNDA HÜLAGÜ Doktorasını 2011 yılında ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. 2017'den bu yana Philipps-Marburg Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim görevlisi ve araştırmacı olarak görev almaktadır. Güncel çalışma alanları arasında kapitalist devletin dönüşümleri, toplumsal cinsiyet politikaları, toplumsal yeniden üretim krizi ve kadın ve LGBTI+ hakları karşıtı hareketler bulunmaktadır. Hülagü'nün Türkiye'de polisin yeniden yapılanma süreçlerini feminist-maddeci bir incelemeye tabi tuttuğu, *Police Reform in Turkey: Human Security, Gender and State Violence under Erdoğan* adlı kitabı 2021 yılında IB Tauris/Bloomsbury tarafından yayımlanmıştır.

OKAN İRTEM 1978 yılında Bursa'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini bu şehirde tamamladı. Daha sonra lisans eğitimi almak üzere İstanbul Üniversitesi'ne kaydoldu. İstanbul Üniversitesi'ndeki lisans eğitimini tamamlamasının ardından İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne kabul edildi ve aynı enstitüden yüksek lisans diploması aldı. "Yürütmenin Yetkilerinin Sınırlandırılması Teması Bağlamında *Forum Dergisi* Analizi" başlığını taşıyan yüksek lisans tezini *Ricat Eden Cumhuriyet - DP ve AKP Döneminde Aydınlar* adıyla kitap olarak yayımladı. *OdaTV*, *Gündoğdu* dergisi ve *Bilim ve Gelecek* dergisinde yazıları yayımlandı.

ALPER KALİBER Altınbaş Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. University of Birmingham (İngiltere), İstanbul Bilgi, Yaşar ve Sabancı Üniversiteleri'nde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, Avrupa güvenliği, uluslararası güvenlik kuramları ve dış politika analizi gibi konularda dersler vermiştir. Doktorasını Bilkent Üniversitesi'nden alan Alper Kaliber'in başlıca araştırma alanları, eleştirel ve bölgesel güvenlik kuramları, Avrupa güvenliği, Avrupalılaşma çalışmaları, Kıbrıs sorunu, son dönem Türk dış politikası ve azınlık politikalarıdır. Alper Kaliber'in araştırmaları BAGEP (2014) ve Sakıp Sabancı uluslararası araştırma ödülü (2011) gibi çeşitli ödüllere layık bulunmuştur. Kaliber'in makaleleri, *Democratization*, *International Relations*, *Security Dialogue* ve *South European Society and Politics* gibi önde gelen akademik dergilerde yayımlanmıştır.

ÖZLEM KAYGUSUZ Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Lisans ve yüksek lisansını ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, doktorasını Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi'nde tamamladı. Georgetown Üniversitesi, (2003-2004) ve Stanford Üniversitesi'nde (2012) konuk araştırmacı olarak bulundu. Küreselleşme, eleştirel güvenlik, neoliberal dönüşüm, güvenlik devleti, uluslararası ilişkiler kuramları, Avrupa Birliği ve Türkiye-AB ilişkileri araştırma ve yayın konularından bazılarıdır. Son olarak yazar ve editör olarak yer aldığı *Turkey's New State in the Making: Transformations in Legality, Economy and Coercion* adlı kitap ZED Yayınevi tarafından basılmıştır.

CANGÜL ÖRNEK Siyaset bilimi alanında doçenttir. Soğuk Savaş tarihi, entelektüel tarih, düşünce hayatı ve Türk siyasal hayatı konusunda araştırmaları ve yayınları vardır. 2013 yılında editörlerinden biri olduğu *Turkey in the Cold War: Ideology and Culture* adlı kitabı Palgrave Macmillan tarafından yayımlanmıştır. *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Anti-Komünizm ve Amerikan Etkisi* adlı kitabının 2. baskısı 2022 yılında Yordam Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Halen Maltepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir.

BEHLÜL ÖZKAN 17 Ağustos 1975'te Eskişehir'de doğdu. 1993'te İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olduktan sonra Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimini ta-

mamladı. Yüksek lisans ve doktora eğitimini ABD'de Tufts Üniversitesi, Fletcher School of Law and Diplomacy'de 2009'da tamamladı. Doktora tezi 2012 yılında Yale Üniversitesi Yayınları'ndan *Darül İslâmdan Türk Vatanına* adıyla kitap olarak yayımlandı. Halen Özyeğin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Özkan, Soğuk Savaş ve Siyasal İslâm konularında akademik çalışmalarına devam etmektedir.

EKİN KADİR SELÇUK 1981'de İstanbul'da doğdu. Lisansını İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo TV Sinema Bölümü'nde, yüksek lisansını İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Çalışmaları Bölümü'nde, doktorasını Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlandı. 2009-2019 tarihleri arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yaptı. 2019'dan beri Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Doktora tezinden türetilen ilk kitabı *Mücadeleciler, Mücadele Birliği (1964-1980)* adıyla İletişim Yayınları'ndan çıktı. Haziran 2022'de *Gençlik Güzel Şey* adlı ilk öykü kitabı İletişim Yayınları tarafından basıldı.

İPEK GENCEL SEZGİN ODTÜ ve Utah Üniversitesi Tarih bölümlerinde lisans ve lisansüstü eğitimlerini tamamladı. Doktora derecelerini EHESS Sosyoloji ve Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümlerinden aldı. Utah ve Bilkent üniversitelerinde araştırma asistanlıkları yaptı, Fransa Milli Eğitim Bakanlığı'ndan kazandığı "cotutelle" bursu ile Fransa'da okudu. Viyana Üniversitesi'nde araştırmacı ve alan araştırması koordinatörü, Başkent Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştı, LSE Ortadoğu Merkezi'nde misafir araştırmacı olarak bulundu. Çeşitli ulusal ve uluslararası yayınlarda din ve siyaset ve toplumsal hareketler üzerine yazıları çıktı. Doktora tezine dayanan *Activists, Identity, and Political Party: The Making of the National Outlook Movement in Turkey* isimli kitabı bir yayınevi tarafından halihazırda değerlendirilmektedir.

ALPER H. YAĞCI Doktorasını 2016'da siyaset bilimi alanında University of Massachusetts Amherst'ten aldı. WZB Berlin'de misafir araştırmacı olarak bulundu, Özyeğin Üniversitesi'nde görev yaptı, halen Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim

üyesidir. Çalışmaları siyasal kurumlar, siyasal davranış, ve siyasal iktisat alanlarında yoğunlaşmıştır. Makaleleri *Comparative Political Studies*, *Party Politics*, *New Political Economy*, *Journal of European Public Policy*, *Electoral Politics*, *Mediterranean Politics*, *Turkish Studies* gibi dergilerde yayımlanmıştır.

TUNAHAN YILDIZ 2014 yılında lisans derecesini ve 2016 yılında yüksek lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. 2016 yılından beri aynı bölümde doktora çalışmalarına devam etmektedir. 2014 yılından beri aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. İslâmcılık, milliyetçilik ve kimlik siyaseti üzerine yazdığı makaleler, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *Middle Eastern Studies*, *Turkish Studies*, *Nationalities Papers* ve *Millennium*'da yayımlanmıştır.

BARIŞ ZEREN Rus Dili ve Edebiyatı lisansı, İktisat Tarihi yüksek lisansından sonra doktora çalışmaları kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal rejime geçiş sorununu inceledi. Doktora sonrasında da anayasallaşma ve anayasasızlaşmanın çeşitli görünümleri üzerine akademik çalışmalarına devam etmektedir. Edebiyat ve siyaset alanında kitap çevirileri ile yorumlar kaleme almaktadır. Çeşitli üniversitelerde Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya tarihinin yanı sıra siyasal düşünce tarihi dersleri veren Dr. Barış Zeren EHESS-Cetobac asosiye üyesidir.

6. Filo 243, 248, 251, 252
6-7 Eylül 68
12 Eylül darbesi 12, 15, 72, 94-97, 105, 113, 114, 119, 122-128, 132, 265, 268, 271-274, 280, 282, 283, 290, 302-307, 309, 326, 357
12 Mart muhtırası 118, 119, 265, 273, 276, 292-295, 297, 349, 350
15 Temmuz (2016) 17, 144, 155, 156, 192, 326, 329, 330, 336-338, 341, 361, 364, 388, 389, 400, 401, 405-407, 413, 414
28 Şubat 101, 316, 319, 350, 406
2000'e Doğru 271, 272
6284 No'lu yasa 382

Acarer, Erk 148
Adalet Partisi (AP) 118, 121, 239-243, 245, 252-256, 258, 266, 291, 301, 303, 304, 306
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 9, 10, 15-17, 107, 130, 140, 141, 144, 155, 166, 179, 187, 190, 191, 195, 205, 206, 232, 284, 315-321, 323, 325, 327-329, 331-333, 336, 337, 341, 342, 350-356, 360-367, 371, 383, 384, 386, 387, 390, 393, 394, 401-406, 410, 413, 416, 417, 437
Agamben, Giorgio 159-161, 163, 173, 182, 184, 194
Ağırel, Murat 148
Akar, Hulusi 338, 362, 403, 409, 410
Alpkartal, Nureddin 54, 63-73
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 15, 38, 42-49, 53, 56-60, 62, 63, 73, 135-139, 162, 164, 222, 242, 258, 264, 266-268, 271, 272, 275-278, 302, 316, 328, 331, 372, 374, 402, 403, 413, 414, 422, 427, 437
Amerikan Askeri Yardım Kurulu (Heyeti) 62
ana akım sağ 16, 239, 240, 244, 248
Anavatan Partisi (ANAP) 97, 125, 127, 128, 282, 308
antifeminizm 17, 369, 371, 379, 381, 384, 429, 431
antikomünizm 210, 217, 218, 222, 241, 242, 250, 374
Asal, Barkın 140, 352, 353
Asiltürk, Oğuzhan 350
askerî darbe 11, 61, 72, 95, 116, 117, 122, 283, 290, 291, 393, 418, 437
Assange, Julian 139, 140
Atatürk, Mustafa Kemal 30, 55, 280, 292-294, 297, 304-307, 348, 356
Atina 64

Atlantik İttifakı 66, 71
Atom Enerjisi Komisyonu 66
Aydınlar Ocağı 290, 293-295, 297, 298, 301, 302, 304, 306, 308

Balkan Antantı 64
Bammat, Haydar 30, 31
Başbuğ, İlker 323, 324, 362, 364
başkanlık sistemi 160, 330, 339, 401-403
Bayar, Celal 25, 65
Berberoğlu, Enis 147, 149, 151
Berişvili, Şalva 32, 33, 35, 40, 41
Bigo, Didier 83, 86-90, 106, 163
Bilderberg 71
Bilgiç, Saadettin 245, 252
Birinci Dünya Savaşı 23, 55, 375
Bishop, Robert 42, 44
Boğuşlu, Mahmut 361
Bozdağ, Bekir 141
Brown, Wendy 376-378, 381, 389
Budapeşte 42, 64
Bugün (gazete) 241, 247, 248, 250, 252
Büyük Doğu (dergi) 216, 218, 221, 222, 226, 230, 231

Can, Osman 347, 355
Central Intelligence Agency (Merkezi Haberalma Teşkilatı, CIA) 31, 37, 39-42, 57, 73, 277
Cezayir 68, 71
cumhurbaşkanlığı 64, 146, 149, 165, 166, 174, 318, 321, 340, 400-402, 404, 408, 416
cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi (CHS) 16, 17, 151, 157, 165, 329, 339, 399, 417
cumhurbaşkanlığı kararnamesi (CBK) 158, 166-169, 339, 354, 407, 408
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 61, 100, 118, 119, 121, 143, 147, 149, 152, 240, 244, 245, 254, 258, 266, 280, 292, 300, 301, 303, 304, 350, 411
Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 118, 258
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 241, 248, 256
Çanakkale 63, 65, 322
Çelik, Mehmet Ferhat 148
Çin 217, 247, 267
Çin Hindi 68, 71

darbe yalıtımı 400, 405, 409, 411
Demirel, Süleyman 96, 99, 100, 239-243, 245, 247, 252, 253, 255-259, 266, 292, 300, 301, 306
Demiroğlu, Memduh (albay) 72
Demokrat Parti (DP) 54, 58, 61-67, 69, 71, 118, 253, 359, 366
demokratik gerileme 183
Demokratik Parti 118
demokratikleşme 10, 12, 97, 141, 278, 279, 281, 282, 284, 318, 400, 406
devlet bekası 426
devlet krizi 11, 316, 326, 328, 332, 336, 337, 402
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 118, 292
devrimci Reelpolitik 263, 264, 267, 273, 279, 281, 285
Diriliş (dergi) 215, 231
Dündar, Can 146, 147, 354

Ecevit, Bülent 100, 118, 121, 254, 266, 268, 279, 300
egemenlik 116, 216, 262, 284, 357, 370, 375, 380, 429-432, 439, 441
eleştirel güvenlik çalışmaları 159, 212, 213
emperyalizm 214-219, 221, 229, 247, 256, 258, 262-264, 266-269, 271, 274-277, 281, 296
Enver Paşa 55
Erbakan, Necmettin 118, 245, 256, 257, 258, 300, 350, 351
Erdoğan, Recep Tayyip 9, 10, 143-146, 149, 150, 155, 156, 165, 190, 193, 328, 329, 331-333, 335-339, 342, 350-354, 363, 364, 366, 383, 393, 400-405, 411, 413-415, 417
Erim, Nihat 48, 292-294
erken Cumhuriyet dönemi 213, 218
Evren, Kenan 122, 125, 127, 304

Federal Almanya 66
Fontainebleau 64
Foucault, Michel 81, 87, 98, 113-117
Fransa 26, 31-35, 47, 64, 68, 71, 137, 138, 247, 254, 319
Fransız Topçu Okulu 64

Genelkurmay 13, 23, 24, 27, 32-35, 46, 56, 58-61, 64, 65, 72, 100, 123, 143, 144, 167-169, 292, 318-320, 322-326, 339- 341, 361-365, 407-410, 418
Gezi ayaklanması/protestoları 179, 186, 191, 193, 326, 327, 393
Gözler, Kemal 353
Gül, Erdem 146, 147, 354
Gülen Cemaati/Hareketi 155, 156, 321, 323, 328, 329, 332, 337, 338, 347
Gülen, Fethullah 156, 336
Gürsel, Cemal 366
güvenlik devleti 10-12, 14-17, 54, 56, 58, 72, 92, 93, 95, 107, 206, 208, 302, 303, 316, 320, 321, 323, 371, 386, 390, 394
güvenlik habitusu 15, 81, 86, 87, 91, 93-98, 100, 102, 104, 105, 107
güvenlik hakikati 15, 81, 84, 86-88, 90, 91, 94, 97, 98, 103-108
güvenlik rejimi 15, 81, 90, 100, 105, 107, 130, 401
güvenlikleştirici aktör 159
güvenlikleştirme 157, 159, 160, 164, 166, 172, 173, 184, 192, 219, 239, 256
güvenlikten içeri uluslararası 206, 212, 213
güvensizlikleştirme 81, 88,89, 432

Hariciye Encümeni 66
Harp Akademileri 54, 60, 64, 67, 365
hegemonya 219, 266, 308, 315, 316, 318, 326-329, 332, 333, 337, 341, 342, 371, 375, 385
hiyerarşi 57, 58, 83, 158, 206, 212-217, 219, 220, 352, 355, 362, 366, 367, 371, 380, 424, 430, 433
hukukun üstünlüğü 158, 161, 174, 186, 406
hükümet sistemi 16, 17, 151, 152, 157, 165, 329, 339, 399, 405, 417
Hür Dava Partisi (HÜDAPAR) 388
hür milletler 71

İlsever, Ferit 264, 272
İslâm dünyası 215, 221, 222, 227
İstanbul Sözleşmesi 370, 382, 383, 386, 387, 391, 392
İstanbul Üniversitesi 72, 197
istisna 14, 45, 63, 65, 84, 114, 122, 124, 127, 128, 132, 136, 140, 156, 158-165, 167, 170-174, 182, 183, 188, 195, 198, 207, 210, 215, 229, 230, 232, 321, 417, 438
istisna hali 14, 15, 158-166, 172, 182, 183, 194

Jomini, Antoine-Henri 65

KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği) 370, 380, 387
Kafesoğlu, İbrahim 293, 295, 304, 306
kamusal mekân 188
Kanlı Pazar 241, 242-244, 248, 250-252, 254-256
Kantemir, Ali Han 30
kanun hükmünde kararname (KHK) 130, 131, 156, 157, 158, 161, 166-171, 173, 174, 195, 339, 354, 355, 361, 364, 365, 367, 401, 407, 416
Kaplan, Mehmet 302
Karakoç, Sezai 216, 223, 230
Kayseri 72, 185, 197, 255
Kazan, Şevket 350
Kedia, Mikheil 39-41
Keser, Aydın 148
Kıbrıs 118, 222, 267, 275, 319, 322, 335
Kılıç, Hülya 147
Kılıçdaroğlu, Kemal 152, 411
Kısakürek, Necip Fazıl 209, 221
Komünizmle Mücadele Derneği 239, 242
kontrgerilla 265, 277-279, 333
Koral, Celal 38-40, 42, 47
Koraltan, Refik 68
Kore Savaşı 58, 62, 210

Köprülü, Fuad 62, 68
Kurnaz, Gülay (Göktürk) 270
Kurtbek, Seyfi 63
Kurtuluş Savaşı 26, 27, 55
Küçük Büro 36
Kürt sorunu 17, 85, 89, 90, 94, 95, 97, 98, 103, 104, 191, 192, 196, 272, 281, 282, 315-320, 323, 326, 328-331, 337, 341, 342

Laçiner, Ömer 274-276, 280, 282
Leverkuehn, Paul 47, 48
Ludendorff, Erich (general) 56
Luxemburg, Rosa 263, 264, 279, 281, 285

Maraş Katliamı 15, 113, 114, 119-123, 130-132, 266
Mavi Vatan 342
Maxson, John 42, 43
McBride, Horrace (general) 58, 62
medeniyetçilik 220-224, 356
Menderes, Adnan 47, 48, 62, 68 N
Menderes, Ethem 68
Millet-i Müsellaha 55
Milli Eğitim Bakanlığı 294, 302, 309
Milli Gençlik (dergi) 219, 241, 248, 251
Milli Güvenlik Akademisi 72, 73
Milli Güvenlik Kurulu (MGK) 13, 72, 73, 79, 85, 92, 94, 98-100, 124, 143, 168, 272, 280, 316, 318, 319, 332, 339, 340, 393, 407
Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB) 13, 92, 326
Milli Hareket (dergi) 241, 243, 250, 256
Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) 73, 138, 145-151, 155, 169, 272, 292, 317, 329, 340, 341, 364, 437
Milli Nizam Partisi (MNP) 255, 257, 351
Milli Savunma Akademisi 54, 60, 66, 67, 69-72
Milli Savunma Bakanlığı 13, 58, 59, 67, 68, 167, 339, 364, 403, 407, 409
Milli Savunma Yüksek Kurulu 59, 62, 67-69, 71-73
Milli Selamet Partisi (MSP) 118, 121, 257, 258, 269, 300, 301, 350, 351
Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 219, 239, 241, 243, 247, 249
Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) 129
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 103, 118, 120, 149, 152, 166, 195, 232, 239, 241, 243, 248, 256, 258, 266, 267, 273, 301, 336, 366, 401, 403
mobil OHAL yönetimi 180, 183-185, 189, 192, 196-198
modüler OHAL 158-160, 162, 163, 166, 167, 171-174
Mustafa Zeki Paşa 55
Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) 390, 391

Napolyon seferleri 64
National Defense University 60
NATO 61-63, 66, 68, 71, 247, 268, 269, 275, 414, 415
norm 87, 135, 136, 158-166, 172-174, 181, 195, 206, 207, 214, 225, 227, 228, 232, 332,352, 371, 372, 380-383, 385, 392, 422, 426, 429-431, 435, 441
NSC 68 Belgesi 58

Olağanüstü Hal (OHAL) 14, 85, 92, 94, 95, 124, 130-132, 156-167, 170-174, 180, 182-185, 187-199, 317, 329, 338, 339, 393, 407
Olağanüstü Hal Bölge Valiliği 15, 113, 114, 128, 130, 132
Olağanüstü Hal Kanunu 124, 192
ordu 10, 12, 13, 17, 27, 29, 32, 34, 37, 43, 45, 53-58, 61-63, 65, 79, 87, 93-96, 98, 99, 101, 104, 105, 122, 140, 148, 156, 219, 253, 270, 271, 282-285, 289, 291, 292, 294, 297, 299, 303, 306, 315-321, 323, 325, 326, 330, 335, 337-342, 347, 348, 356, 358-367, 406, 409, 416
Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) 416, 417
Osmanlı Devleti/İmparatorluğu 26, 53-55, 208, 223, 230, 276, 283, 348, 349
OSS (Stratejik Hizmetler Organizasyonu) 42-44

otoriter rejim 139, 180, 190, 196, 405
otoriterleşme 16, 171, 179-183, 187, 189, 192, 194, 197, 372, 402

Ögel, Şükrü Ali 24, 25, 28, 35, 41
Özal, Turgut 96, 97, 104, 105, 125, 127, 277, 306-308, 366
Özdağ, Ümit 149, 151
özel güvenlik bölgesi (ÖGB) 170
Özel, İsmet 214, 220, 221
Özel, Necdet 362

pandemi 163, 197-199, 327, 388, 403
parlamenter rejim 157, 173
Pearl Harbor baskını 57
Pehlivan, Barış 140, 147
Perinçek, Doğu 266
Perkel, Naci 25, 35, 38-41
Philby, Kim 37
PKK 97, 103, 125, 126, 128, 132, 192, 317, 319, 320, 329, 330, 356, 413
polis 37, 43, 87, 88, 90, 97, 101, 103-106, 121, 125, 129, 132, 145, 168, 181, 191, 192, 195, 197, 243, 283, 284, 316, 320, 321, 323, 324, 327-329, 332, 333, 335, 337, 341, 360, 386, 388, 410
Proleter Devrimci Aydınlık (dergi) 264
protesto 16, 105, 124, 179-181, 183, 185-197, 199, 242, 243, 248, 250-252, 268, 284, 393, 417
protesto yasakları 180, 185, 187, 189, 190, 191, 193, 195-197

rekabetçi otoriter rejim 172, 180, 190

Saçak (dergi) 268, 271
Sarper, Selim 28, 44
savunma sanayi 342, 415-417
Schellenberg, Walter 38
Schmitt, Carl 160, 161, 163, 173, 182, 356
Sebilürreşad (dergi) 209, 218, 226
Sevr sendromu 215
sıkıyönetim 92, 114, 118-125, 127-132, 162, 293
silahlı kuvvetlerin özerkliği/otonomisi 400, 418
sivilleşme 169, 281, 282, 285, 315, 316, 318, 326, 330, 341, 400, 406
Snowden, Edward 139
Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) 97, 98
Sovyetler Birliği 25-41, 43-48, 57, 58, 66, 218, 232, 266-269, 271, 274, 298, 304
soykütük 79, 81-86, 91, 98, 102-105, 132
Soylu, Süleyman 174, 195, 354, 383, 403
söylem 11, 12, 16, 81-84, 86-89, 94, 96-98, 104, 106, 107, 113-115, 119, 122, 132, 158-160, 164-166, 170-174, 183, 184, 186, 187, 192, 197, 205-207, 209-218, 220-222, 224, 226-228, 231, 232, 240-242, 244, 245, 247, 253, 255, 256, 264, 265, 272, 273, 276, 282, 307, 309, 369-371, 379, 382, 384, 387, 388, 390, 412, 422, 428, 430-433, 437, 339, 440, 441
Sunay, Cevdet 292-295
Susurluk 95, 99
Sükan, Faruk 243, 252-255

Tağmaç, Memduh 292-294
Tekil, Firuzan 66
Tercüman (gazete) 241, 248, 251, 252
Terkoğlu, Barış 140, 147
Tezcan, Bülent 149
toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu 140, 183
Torumtay, Necdet 366
Tozan, Satvet Lütfi 41
Traverso, Enzo 372, 374, 375
travma 85, 334, 388, 426
Truman, Herry S.58
Truman doktrini 56
Tunus 68, 71
Turhan, Feyzioğlu 258, 300
Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED) 391, 392
Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 17, 63, 69, 72, 100, 104, 125, 144, 155, 167, 168, 245, 282, 283, 292, 318, 319, 322, 324-326, 335, 338, 340-342,

348, 355, 356, 361, 363, 365-367, 407, 409, 410, 411, 412, 414, 415
Türkeş, Alparslan 245, 248, 255, 256, 298, 300
Türk-İslâm Sentezi 16, 289, 290, 302, 304-308
Türkiye Aile Meclisi 380, 383
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 63, 66-68, 114, 125, 131, 138, 140, 143, 149, 155, 168, 241-245, 251-253, 256-258, 319, 387, 388, 401, 403, 415
Türkiye istisnacılığı 206, 214, 229
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 118, 240, 242, 244, 253, 254

uç sağ 16, 239-250, 252-259, 372-374, 383, 394
Ulusal Güvenlik Yasası (National Security Act) 57, 58, 73
Üçok, Ahmet Zeki 362, 364

Von der Goltz, Colmar 53, 55, 56

Washington 42, 43, 58, 64

Yalçın, Süleyman 294, 304, 305, 307, 308
Yalçınkaya, Abdurrahman 351, 352
yarı başkanlık sistemi 401
Yeni Gündem (dergi) 274, 277, 281, 282
Yeni Türkiye Partisi (YTP) 239, 255
Yeniçeri Ocakları 54
Yunanistan 56, 58
yurttaşlık hakları 181, 370, 389
Yüksek Müdafaa Kurulu 64

Zafer (gazete) 66
Zeplin Operasyonu 38, 40

"Günümüz Türkiyesi'nde milli güvenlik sadece güvenlik kurumları ve dış politika alanında değil, sosyo-ekonomik işleyiş, kamusal idari yapı, anayasal düzen, ordu-siyaset ilişkileri, demokratikleşme, milliyetçilik/vatandaşlık, toplumsal cinsiyet, din-devlet ilişkileri ve sivil toplum gibi tüm alanlarda iktidarın söylem ve politikalarının ana meşruiyet çerçevesini oluşturmaya devam ediyor."

Özlem Kaygusuz, Behlül Özkan

Devletin Güvenliği Adına, Türkiye'de milli güvenlik siyasetinin bir panoramasını çiziyor. Soğuk Savaş döneminden günümüze, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ne... ABD'nin milli güvenlik anlayışının yansımalarına ve Milli İstihbarat Teşkilatı'nın oluşumunda dış etkilere... Ordunun rolünden olağanüstü hal rejiminin biçimlenmesine... Manisalı gençler davası, 12 Eylül darbesi ve "terörist"-öznenin inşası, AKP iktidarının "devlet sırrı rejimi" gibi, milli güvenlik kavramının soy kütüğünü çıkartmamızı sağlayan vakalara... Sağ ve sol ideolojilerdeki milli güvenlik anlayışlarından, bu kavramın feminist okumalarına...

Özlem Kaygusuz ve Behlül Özkan'ın hazırladığı derlemede ayrıca İsmet Akça, Mert Arslanalp - T. Deniz Erkmen, C. Akça Ataç, Tuncer Beyribey, Seçkin Çelik, Serhat Güvenç, Funda Hülagü, Okan İrtem, Alper Kaliber, Cangül Örnek, İpek Gencel Sezgin - Ekin Kadir Selçuk, Alper H. Yağcı, Tunahan Yıldız ve Barış Zeren'in katkıları yer aldı.

iletişim

ISBN:13: 978-975-05-3581-9

KDV'DEN MUAFTIR